

De iuris peritorum meritis 18.

70

STUDIA IN HONOREM
ISTVÁN STIPTA

DE IURIS PERITORUM MERITIS 18.

70

STUDIA IN HONOREM
ISTVÁN STIPTA

Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Budapest, 2022

A kötet szerkesztői:

Birher Nándor – Miskolczi-Bodnár Péter – Nagy Péter – Tóth J. Zoltán

Olvasószerkesztő:

Nagy Lenke – Schlachta Boglárka Lilla

© Szerzők, 2021

ISSN 1789-0896

ISBN 978-615-5961-79-3

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara

Felelős kiadó: Prof. Dr. Miskolczi-Bodnár Péter dékán

A kiadvány nyomdai munkálatait előkészítette:

Patrocinium Kiadó

TARTALOMJEGYZÉK

Tisztelgés Stipta István Professzor Úr 70. születésnapja alkalmából	13
Előszó	15
Stipta István szakmai életrajza	17
Stipta István közleményei	19
Antal Tamás	
Szilágyi Dezső az irodalomban	53
Antalóczy Péter	
A gyámság jogintézménye Werbőczy Tripartitumában	61
Balogh Elemér	
A király jogállása az Alkotmánybíróság judikatúrájában	69
Balogh Judit	
A neoabszolutizmus időszakának bíróságszervezési törekvései	77
Bencsik András	
„Megint egy álommal kevesebb”	85
Birher Nándor	
A magyar–vatikáni kapcsolatok Trianon idején, egy futárjelentés alapján – Csiszárík János	95
Birkás Antal	
Luther felfogásának 20. századi kritikája – Karl Barth felfogása	105
Blazovich László	
Vásárhelyek és forgalmuk a középkori Szegeden	113
Bódiné Beliznai Kinga	
A bírói fegyelmi felelősség szabályozása 1945 után	123

Boóc Ádám	
Néhány észrevétel az ügyvédi felelősségbiztosítás és a COVID-19 világjárvány vonatkozásában	131
Czine Ágnes	
A természet és a környezet védelme egy alkotmánybíró szemével	139
Cservák Csaba	
A magyar államfő összehasonlító jogtörténeti szempontból	145
Domokos Andrea	
A gyermekvédelem fejlődése a büntetőjogban	157
Fioco Miroslav	
Files separation between the Czechoslovak Republic and Hungary in the interwar	167
Földi András	
Irracionalizmus és liberalizmus az archaikus kori római perjogban	175
Gönczi Katalin	
Közép-Kelet-Európa városainak közös jogi öröksége: a magdeburgi jog eredete, forrásai és a jogi transzfer	183
Hamza Gábor	
A felsőoktatás reformja különös tekintettel a habilitáció kérdésére – nemzetközi kitekintés	191
Herger Csabáné	
A germán férji Munt továbbélése a természetjogi kódexekben	195
Homicskó Árpád Olivér	
Az egyén szociális védelme biztosításának vázlatos elemzése, a magyar jogi szabályozáson keresztül	203
Homoki-Nagy Mária	
A kereskedelmi vétel egyes szabályai	211

Horváth Attila

A kormány (minisztertanács) Magyarországon, a szovjet típusú diktatúra időszakában221

Jakab Éva

Hajósok és kereskedők a Földközi-tenger mentén229

Képes György

Pap Dávid 1905. évi törvénytervezete a korlátolt felelősségű társaságokról ..237

Király Lilla – Papp Eszter

Az Online választottbírói tárgyalás a tisztességes eljárásból való jog aspektusából245

Komáromi László

Alapvető konszenzus és közvetlen demokrácia: a két világháború közötti Észtország és Írország példája255

Koncz Ibolya Katalin

Társadalmi változások Magyarországon a dualizmus időszakában265

Kun Attila

Az alternatív vitarendezés perspektívái a transznacionális munkajogi térben, különös tekintettel az OECD Nemzeti Kapcsolattartó Pontok szerepére275

Lehotay Veronika

A Miskolci Ügyvédi Kamara a két világháború között, különös tekintettel a zsidótörvényekre283

Lentner Csaba

A 2013 utáni jegybanki szabályozás aktuális kérdései291

Lévay Miklós

Schäfer István magyarországi tudományos munkásságáról299

Máthé Gábor

Közjogi felhatalmazások (1946 – 1947)311

Mezey Barna	
„Criminalis szempontból Magyarországot a civilisált országok közé nem számítom”	317
Miskolczi Bodnár Péter	
Adalékok a gabonaőrlés történetéhez	327
Móré Sándor	
A nemzetiségi parlamenti képviselet szabályozásának történeti áttekintése	337
Nagy Péter	
Adalékok Ujlaki Miklós munkásságához az Amerikai Egyesült Államokban	345
Nochta Tibor	
Gondolatok a kezes helytállási kötelezettségével összefüggő kockázatokról ...	353
P. Szabó Béla	
Egy őrvideki joghallgató, Gottfridus Graff 17. századi peregrinációja emlékkönyvi bejegyzései alapján	361
Peres Zsuzsanna	
„Holtomiglan, holtodiglan...” Gondolatok a kora újkori magyar főúri házasságok kapcsán	373
Pétervári Máté	
A magyar alkotmány- és jogtörténet-tananyag változásai fél évszázad alatt	381
Petrasovszky Anna	
A király egyházkormányzati jogainak ideológiai megalapozása a 18–19. század során	391
Pókecz Kovács Attila	
Jean Rivero (1910–2001) jelentősége a 20. századi francia közjogtudományban	403
Rigó Balázs	
Szemelvények a patriarchális államelmélet irodalmából	411

Rokolya Gábor	
A közjegyzői intézményre vonatkozó szakirodalom a polgári korban	419
Schlachta Boglárka Lilla	
A botrányos magaviselet tényállása az 1871. évi VIII. törvénycikk tükrében	427
Szűcs Lászlóné Siska Katalin	
Musztafa Kemal Atatürk: egy katonai stratégián alapuló politikai karrier vázlatra	435
Erik Štenpien	
Bohuslavi döntvénytár legérdekesebb határozatai	443
Milan Sudzina	
Development of bankruptcy law in Slovakia after 1918	451
Szabófalvi József	
Alkotmányos állam – közjogi jogvédelem – jogállam	461
Szabó István	
A közvetlen demokrácia gyökerei történelmi alkotmányunkban	471
Szabó Miklós	
A kazuisztikus törvény	481
Szabó Zsolt	
A német alkotmány nemzetközi hatása	489
Tóth J. Zoltán	
Az alkotmány és az alkotmányosság fogalmáról	497
Varga Norbert	
Egy kartellszerződés lényeges elemei egy konkrét példa alapján	505
Völgyesi Levente	
Hetven jogtörténeti gondolat Miskolc város múltjáról	513

TISZTELGÉS STIPTA ISTVÁN PROFESSZOR ÚR

70. SZÜLETÉSNAPI ALKALMÁBÓL

Stipta István barátunk beírta magát azon jogtörténész professzorok közé, akiket hosszú évtizedek múltán is a magyar jogtörténettel foglalkozók számon fognak tartani. Figyelemmel arra a néhány év különbségre, amely közöttünk van, sajnos személyesen nem találkozhattam Professzor Úrral akkor amikor Szegeden a József Attila Tudományegyetemen doktorátusát megszerezte. Both Ödön és Ruzsoly József tanították Szegeden a jogtörténetet, de a fiatal Stipta István Ruzsoly József gondos kezei alatt bontogatta szárnyait. Ruzsoly József alapos és kiváló jogtudós volt, így nem csoda, hogy Stipta István kedvet érezhetett a jogtörténeti kutatásokhoz.

Stipta István nevével azonban hamar találkozhattam. Amikor a közigazgatási bíráskodás témakörében folytattam kutatásokat a nyolcvanas években fellelhettem Stipta István azon írásait, amely jól mutatta, hogy ünnepeltünk milyen elkötelezett a magyar közjogi bíráskodás múltjának feltárásában. Professzor Úr Miskolci Egyetem Jogi Karán majd a Károli Gáspár Református Egyetemen olyan eredményes pályafutást tudhat maga mögött, amely méltán tarthat elismerésre.

Igazságügyi miniszterként két személyes élményem is fűződik Professzor Úrhoz. Mindkettő igen kedves számomra. Stipta István szerzőtársaival Homicskó Árpáddal, Nánási Lászlóval, valamint Törő Csabával feldolgozták a Kecskeméti Református Jogakadémia történetét. Stipta István a KRE Állam- és Jogtudományi Karának egykori szellemi elődintézménye professzorainak, tanárainak munkásságát dolgozta fel. Mint miniszter nagyra értékelttem, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem alapos munkával visszatekintett a múltba és üzeneteket fogalmazott meg a jövőnek. A másik személyes élményem pedig az, hogy amikor felkértem Stipta István professzor urat, hogy a közigazgatási bíráskodás reformjával foglalkozó munkabizottságban vegyen részt, azonnal igen mondott és az 1896-ban felállított Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság szervezetével és működésével kapcsolatos tudását megosztotta velünk és tanácsaival segítette a bizottság munkáját. Ehhez kapcsolódóan szervezte meg Stipta István a jogi karon a közigazgatási bíráskodással összefüggő projektet, koordinálta a kutatócsoport munkáját, melynek eredményeként kiváló publikációk láttak napvilágot.

Stipta István élen jár a tehetséggondozásban is. A jogtörténet oktatásban utódokat nevelt, így a Károli jogi karán biztosítva van jövő nemzedék számára a magas színvonalú, igényes oktatás. Ugyanígy arról is gondoskodott, hogy kiváló jogtörténeti tananyag álljon rendelkezésre. Stipta István tankönyvét más egyetemek is használják.

Ma Stipta István rektori tanácsadóm, akinek munkájára, mint az egyetem rektora bizton számíthatok. Ahogy veszem kézbe az egyetemmel kapcsolatos dokumentu-

mokat jól látható, hogy Professzor Úr aktívan részt vett az egyetem akkreditációs dokumentumainak elkészítésében, számára a minőségbiztosítás kérdése meghatározó jelentőségű. Az egész egyetem köszönettel tartozik Professzor Úrnak, munkásságával nagymértékben hozzájárul az egyetem sikereihez.

Kedves Pista Barátom! Életrajzodat is olvasva megillet Téged a szakmai és emberi megbecsülés. A hajdúnánási gimnáziumi évek tanáraitra mindig szívesen emlékszel vissza, emberi példaképekkel találkozhattál és megtanultad a tanulás és a tanítás szeretetét. A szegedi József Attila Tudományegyetemen nagyszerű tanárok kezei között formálódtál és váltál kiváló oktatóvá, jogtudóssá. Emberi kvalitásaid, szerénységed, a tudomány iránti elkötelezettséged példaértékű a pályatársak és az utánunk jövő generáció számára is. Örülök, hogy Téged köszönhetlek az Egyetem nevében és bízunk benne, hogy még sokáig számíthatunk Rád! Isten éltesen sokáig!

Trócsányi László

ELŐSZÓ

Mintha csak tegnap lett volna, hogy a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán átadtuk Stipta Professzor Úr 65. születésnapjára a jubileumi kötetet. Most szembesültünk azonban azzal, hogy azóta öt év telt el. Öt esztendő, amely egyetemünk életében és a világ történetében egyaránt jelentős időszak.

Sok minden változott, de szerencsére olyan kollégák vannak közöttünk, akik mindig világosan jelölik ki és mutatják fel az értékeket, legyenek ezek általános emberi vagy oktatói, tehetséggondozói, illetve tudományos értékek.

Az eltelt idő alatt sikerült igazolnunk, hogy a Károli elkötelezett a minőség mellett, hogy a jogi kar az ország legjobbjai között szerepel és tanszékeink a nemzetközi élvonalbeli kutatásokban vesznek részt. Az imént felsorolt érdemek mindegyikének elérésében vezető szerepe volt Stipta Professzor Úrnak.

A 70. életévét betöltő jubiléumunk nem egyszerűen kiváló kolléga, hanem barát is. Ráadásul nem csak „házon belül” szeretik őt sokan, hanem az egész országban, illetve határainkon túl is. Nem lehet elégszer hangsúlyozni: „Minden valóságos élet: találkozás.” Professzor Úrral pedig nagyon szeretünk találkozni, hiszen folyamatosan megajándékoz bennünket széleskörű műveltségével, kedves történeteivel, jogászai alaposságával és végtelen segítőkészségével. Sok kollégánk nevében is mondhatjuk, ezekből a találkozásokból mindig élet fakadt: tudományos életutak, diákköri eredmények, doktori fokozatok, professzori címek.

Mindezt aktuálisan talán leginkább a 2022-es OMHV vélemények jelzik, amelyeket változtatás és kommentálás nélkül teszünk közzé:

„Rengeteget tanultam és fejlődtem az óra keretei között.”

„Nagyon hasznosak voltak számomra a Professzor Úr előadásai. Kifejezetten egyértelmű, világos és követhető volt minden. A kurzusnak köszönhetően magabiztosabban kezelem a szakirodalmakat és forrásokat.”

„Az egyik legjobb tanár, érdekes órákkal, releváns kitérőkkel, amelyek érdekessé teszik az órákat.”

„Emberi, segítőkész, nagyon érdekesek az előadások.”

„Már 2 diplomán túl vagyok ugyan, (ELTE, NKE-RTK), de mindegyiket felülmúlja Stipta Tanár Úr tudása, szakmai kompetenciája...”

„Véleményem szerint, az eddigi oktatóim közül kimagaslóan Dr. Stipta István a legjobb. Lenyűgöző mennyiségű és minőségű tudásával minden órát színessé és érdekessé tesz.”

„Kiváló tanár, élvezetes órák, egyértelmű követelmények és rengeteg együttérzés, jóindulat. Nagyon köszönöm!”

„Igazi tanár! És igaz ember!”

Egy másik aspektusból Professzor Úr életművének hatása csokorba gyűjtve jelenik meg szerényen ebben a jubileumi kötetben is, amelyet a szerkesztők igyekeztek a lehető legnagyobb gonddal összeállítani, a lektorok, olvasószerkesztők, kiadásban közreműködők pedig soron kívül, nagy gondossággal végezték el munkájukat.

A szerzők mindannyian a 70 éves Stipta István barátai, munkatársai, szakterületének kutatói, akik – hála Istennek – olyan nagy számban vannak, hogy még azt is vállalniuk kellett, hogy tanulmányaikat fél ív terjedelemben maximálják. Így is csak azokat tudtuk meghívni a publikálásra, akik közvetlen munkatársai és kutatótársai Stipta Istvánnak

A szerzők névsorát áttekintve, láthatjuk, hogy a szakma legjobbjai, kiváló tanulmányokat készítettek. Ez a kötet nem egyszerűen egy vastag kiadvány a polcon, hanem a mindennapokban is forgatandó, a jogászok, jogtörténészek kutatásait segítő munka. Valóságos élet: igazi találkozás egymással és Stipta Tanár Úrral.

Ad multos annos!

Birher Nándor, Miskolczi-Bodnár Péter

STIPTA ISTVÁN SZAKMAI ÉLETRAJZA

Prof. Dr. Stipta István

egyetemi tanár

Jogtörténeti, Jogelméleti és Egyházjogi Tanszék

Tudományos minősítés:

MTA doktora (2020)

Habilitáció (1997)

Állam- és jogtudományi PhD (1997)

Állam- és jogtudomány kandidátusa (1991)

Felsőfokú tanulmányok és végzettség:

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, történelem-tanári szak (1986) József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar jogász szak (1976)

Egyéb végzettség, szakképzettség:

Jogi szakvizsga (1980)

A KRE-en korábban és jelenleg oktatott tárgyai:

Magyar állam- és jogtörténet I-II.

Egyetemes állam- és jogtörténet I-II.

A bírói hivatás és története

Híres magyar bűnperek története

A szociális jog és szociális igazgatás története

Az európai közös jog 19. és 20. századi előzményei (PhD képzés)

Jogtudományi irányzatok (PhD képzés)

Szakirodalom és forráshasználat (PhD képzés)

A KRE-en végzett egyéb szakmai, oktatási tevékenység, munkakörök:

KRE ÁJK Doktori Iskola törzstagja, a Doktori Iskola témakiírója és oktatója, a Kari Habilitációs és Doktori Tanács tagja, Rektori főtanácsadó, az Egyetemi Minőségbiztosítási Bizottság tagja, a Kari Minőségbiztosítási Bizottság elnöke

Korábbi munkahelyek, szakmai életút:

Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar

1981- tanársegéd, majd adjunktus

1991- tanszékvezető docens

1994-2014 a Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet igazgatója

1997- egyetemi tanár

Nyelvtudás:

német, latin, orosz

Szervezeti tagságok:

2015- OTKA Állam- és Jogtudomány- Politikatudomány zsűri tag, 2020-tól elnöke

2006-2013 az MTA Közgyűlésének tagja, választott doktorképviselő

2000- MTA Köztestületi tag

2012- az MTA Állam- és Jogtudományi Bizottsága választott tagja

2018- Az MTA Jogtörténeti Albizottsága elnöke

2007-2012, 2019- az MTA-ELTE Jogtörténeti Kutatócsoportjának tagja

2010- a MAB Társadalomtudományi Bizottságának tagja, 2019-től elnöke

2018- a MAB Tanári Kollégiumának és Jogi Bizottságának tagja

2013- 2016 a Magyar Irodalmi Szerzői Jogvédő és Jogkezelő Egyesület elnökségi tagja

2012- a Debreceni Egyetem Társadalomtudományi Doktori és Habilitációs Tanácsa külső tagja

2009- The European Society for History of Law tag

1999- International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions tag

STIPTA ISTVÁN KÖZLEMÉNYEI

2022

Stipta, István: Die Ansichten von Franz Deák über Recht, Wahrheit und Macht. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE: 19. Jg. Sonderheft pp. 70-75., 6 p. (2022)

2021

Stipta, István: Cesare Beccaria: Von den Verbrechen und von den Strafen – die Rezeption des Werkes in Ungarn. JOURNAL ON EUROPEAN HISTORY OF LAW 12: 2021/2 pp. 161-169., 9 p. (2021)

Stipta István: A bírósági igazgatás és felügyelet elvi kérdései a dualizmus kori tudományos és törvényhozási vitákban. In: Peres, Zsuzsanna; Bathó, Gábor (szerk.) Ünnepi tanulmányok a 80 éves Máthé Gábor tiszteletére: Labor est etiam ipse voluptas. Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó (2021) 1,085 p. pp. 971-979., 9 p.

Stipta István: A trianoni békeszerződés hatása a magyar bírósági szervezetre (1920-1942). In: Erik, Štenpien (szerk.) 100 rokov Trianonskej zmluvy - diplomacia, štát a právo na prelome storočí. Košice, Szlovákia: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach (2021) 340 p. pp. 218-236., 19 p.

Stipta István: Ladányi Gedeon, a debreceni történész és jogtanár. In: Margittay-Mészáros, Árpád (szerk.) ÜNNEPI TANULMÁNYOK SISKA KATALIN 60. SZÜLETÉSNAPJÁNAK TISZTELETÉRE – VIGINTI QUINQUE ANNI IN MINISTERIO UNIVERSITATIS ET IURISPRUDENTIAE. Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2021) 592 p. pp. 18-27., 10 p.

Stipta István: Obetkó Dezső (1868-1925). In: Nagy, Zoltán (szerk.) Jogászprofesszorok Miskolcon: A miskolci jogi kar fennállásának 40. jubileuma alkalmából. Miskolc-Egyetemváros, Magyarország: Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Miskolci Jogásztradíciók Megőrzéséért Egyesület (2021) 719 p. pp. 267-277., 11 p.

Stipta István: Szilágyi Dezső bírósági igazgatási reformjai. In: Miskolczi-Bodnár, Péter; Homicskó, Árpád Olivér; Szuchy, Róbert (szerk.) Studia in honorem Gyöngyi Harsányi 65. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2021) 273 p. pp. 231-238., 8 p.

2020

Stipta István: A fejedelemség bírósági szervezetének áttekintése. In: Veress, Emőd (szerk.) Erdély jogtörténete: 2. bővített és javított kiadás. Kolozsvár, Románia, Budapest, Magyarország: Forum Iuris, HVG-ORAC (2020) 704 p. pp. 274-278., 5 p.

Stipta István: A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2020), 282 p.

Stipta István: A pénzügyi közigazgatási bíróság létrejötte és tevékenysége (1884–1896) 175 p. Disszertáció (MTA Doktora). Fokozatszerzés éve: 2020

Stipta István; Völgyesi Levente: A területi önkormányzatok (törvényhatóságok és községek) In: Mezey Barna; Gosztanyi Gergely (szerk.) Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Magyarország: Osiris (2020) 560 p. pp. 437-446., 10 p.

Stipta István: Az erdélyi bírósági rendszer közjogi alapjai. In: Veress Emőd (szerk.) Erdély jogtörténete: 2. bővített és javított kiadás. Kolozsvár, Románia, Budapest, Magyarország: Forum Iuris, HVG-ORAC (2020) 704 p. pp. 353-362., 10 p.

Stipta István: Cesare Beccaria és kora. In: Megyeri-Pálffi Zoltán (szerk.) Szuverenitáskutatás. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2020) pp. 184-211., 28 p.

Stipta István: Erdély a Magyar Királyságban: igazságszolgáltatás. In: Veress Emőd (szerk.) Erdély jogtörténete: 2. bővített és javított kiadás. Kolozsvár, Románia, Budapest, Magyarország: Forum Iuris, HVG-ORAC (2020) 704 p. pp. 209-214., 6 p.

Stipta István: Közjogi viták a vármegyék rendeletfélretételi (vis inertiae) jogáról. MISKOLCI JOGI SZEMLE: A MISKOLCI EGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK FOLYÓIRATA 15: I (különszám) pp. 270-276., 7 p. (2020)

Stipta István; Mezey Barna: Székek. In: Mezey, Barna; Gosztanyi, Gergely (szerk.) Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Magyarország: Osiris (2020) 560 p. pp. 205-208., 4 p.

Stipta István; Völgyesi Levente: Vármegyék és kiváltságos kerületek. In: Mezey Barna; Gosztanyi Gergely (szerk.) Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Magyarország: Osiris (2020) 560 p. pp. 196-205., 10 p.

Stipta, István: 二元君主制时期的 匈牙利法律史学 (A magyar jogtörténet-tudomány a dualizmus idején). In: Máthé Gábor (szerk.) A magyar alkotmány- és jogfejlődés: 匈牙利宪法与法律的演变与发展. Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó (2020) 896 p. pp. 493-513., 21 p.

Stipta, István: 民事诉讼法 (A polgári eljárásjog fejlődése 1848-1945). In: Máthé Gábor (szerk.) A magyar alkotmány- és jogfejlődés: 匈牙利宪法与法律的演变与发展. Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó (2020) 896 p. pp. 493-513., 21 p.

Stipta, István: 法律史编纂学 (Jogtörténetírás 1920-1945). In: Máthé Gábor (szerk.) A magyar alkotmány- és jogfejlődés: 匈牙利宪法与法律的演变与发展. Budapest, Magyarország: Ludovika Egyetemi Kiadó (2020) 896 p. pp. 687-699., 13 p.

2019

Homicskó Árpád; Nánási László; Stipta István; Törő Csaba: A Kecskeméti Református Jogakadémia története: 1875-1949. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2019), 256 p.

Stipta István: A Jogakadémia tanári karának tudományos munkássága. In: Homicskó Árpád; Nánási László; Stipta István; Törő Csaba A Kecskeméti Református Jogakadémia története: 1875-1949. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2019) 256 p. pp. 203-244., 42 p.

Stipta István: A középkori német állam- és jogfejlődés. In: Bónis Péter; Gönczi Katalin; Koncz Ibolya Katalin; Stipta István – Stipta István (szerk.): Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Patrocinium Kiadó (2019) 452 p. pp. 135-174., 40 p.

Stipta István: A német államszervezet és jogrendszer (1789-1866). In: Bónis Péter; Gönczi Katalin; Koncz Ibolya Katalin; Stipta István – Stipta István (szerk.): Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Patrocinium Kiadó (2019) 452 p. pp. 297-323., 27 p.

Stipta István: A pénzügyi közigazgatási bíróság tevékenysége (1884-1896). Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó (2019), 175 p.

Stipta István: Az európai integráció intézmény- és eszmetörténeti előzményei. In: Bónis Péter; Gönczi Katalin; Koncz Ibolya Katalin; Stipta István – Stipta István (szerk.): Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Patrocinium Kiadó (2019) 452 p. pp. 395-441., 47 p.

Stipta István: Az ókori görög állam- és jogfejlődés. In: Bónis Péter; Gönczi Katalin; Koncz Ibolya Katalin; Stipta István – Stipta István (szerk.): Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Patrocinium Kiadó (2019) 452 p. pp. 13-25., 13 p.

Stipta István: Beliczay Jónás, az ismeretlen római jogász. In: Boóc Ádám; Sándor István (szerk.): Studia in honorem Gábor Hamza: Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére. Budapest, Magyarország: Közjegyzői Akadémia Kiadó (2019) 477 p. pp. 257-263., 7 p.

Stipta István: Bírósági szervezet és ítélkezés 1848-1849-ben Magyarországon. RUBICON 30: 9-10 pp. 59-63., 5 p. (2019)

Stipta István: Cesare Beccaria Büntett és büntetés című művének recepciója Magyarországon. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 22: 3-4 pp. 10-16., 7 p. (2019)

Stipta István (szerk.); Bónis Péter; Gönczi Katalin; Koncz Ibolya Katalin; Stipta István: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Patrocinium Kiadó (2019), 452 p.

2018

Stipta István: A fejedelemség bírósági szervezetének áttekintése. In: Veress Emőd (szerk.) Erdély jogtörténete. Kolozsvár, Románia: Forum Iuris (2018) 592 p. pp. 208-214., 7 p.

Stipta István: A közös elvek szerint kezelt ügyek és a közigazgatási bírászkodás. In: Máthé Gábor; Menyhárd Attila; Mezey Barna (szerk.): A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie. Budapest, Magyarország: ELTE Eötvös Kiadó (2018) 330 p. pp. 65-77., 13 p.

Stipta István: A történelmi alkotmány és a közigazgatási bírászkodás. FORUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA 8: 1 pp. 305-329., 25 p. (2018)

Stipta István: Antal Tamás – Révész Béla: Az Igazságügyi Minisztérium története. DIALÓGUS (SZEGED) pp. 77-80., 4 p. (2018)

Stipta István: Az erdélyi bírósági rendszer közjogi alapjai. In: Veress, Emőd (szerk.) Erdély jogtörténete. Kolozsvár, Románia: Forum Iuris (2018) 592 p. pp. 286-297., 12 p.

Stipta István: Erdély a Magyar Királyságban: igazságszolgáltatás. In: Veress, Emőd (szerk.) Erdély jogtörténete. Kolozsvár, Románia: Forum Iuris (2018) 592 p. pp. 149-154., 6 p.

Stipta István: Ludvig János, a pénzügyi közigazgatási bíróság második elnöke. In: Gosztonyi Gergely; Révész T Mihály (szerk.) Jogtörténeti parerga II: Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 65. születésnapja tiszteletére. Budapest, Magyarország: ELTE Eötvös Kiadó (2018) 305 p. pp. 249-254., 6 p.

Stipta István: Nélkülözhetetlen segédkönyv a jogtörténeti jelenkor kutatásához: Soltész István könyvéről. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 20: 3-4 pp. 106-107., 2 p. (2018)

Stipta István: Változó vármegyerendszer, 1876-1941. RUBICON 29: 3-4 pp. 127-135., 9 p. (2018)

Bónis Péter; Gönczi Katalin; Stipta István: Egyetemes állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Patrocinium Kiadó (2017), 348 p.

2017

Stipta István: A magyar pénzügyi közigazgatási bíróság jogfejlesztő tevékenysége (1884-1896). In: Kis Norbert; Peres Zsuzsanna (szerk.) Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor oktatói pályafutásának 50. jubileumára: Studia sollemnia scientiarum politico-cameralium. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó, Nordex Kft. (2017) 454 p. pp. 367-374., 8 p.

Stipta István: A pénzügyi közigazgatási bíróság archontológiája. FORUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA 7: 1 pp. 99-135., 37 p. (2017)

Stipta István: A pénzügyi közigazgatási bíróság bírúinak rekrutációja (1884-1896). In: Homoki-Nagy Mária; Hajdú József (szerk.): Ünnepi kötet dr. Zakar András c. egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2017) 328 p. pp. 279-290., 12 p.

Stipta István: Az iszlám vallás hazai elismeréséről szóló 1916. évi XVII.tc. létrejötte és jogdogmatikai elemzése. In: Köbel, Szilvia; Tóth, J Zoltán (szerk.) 100 éves a magyar iszlámtörvény. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2017) 161 p. pp. 23-37., 15 p.

Stipta István: Balogh Jenő, az igazságügy református minisztere. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 19: 4 pp. 40-45., 6 p. (2017)

Stipta István: Bírósági szervezettörténet a hazai jogtörténet-tudomány tükrében. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 19: 1-2 pp. 2-10., 9 p. (2017)

Stipta, István: Das Zivilverfahrensrecht (1848–1945) In: Máthé, Gábor (szerk.) Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó (2017) 1 000 p. pp. 541-564., 24 p.

Stipta István: Dell'Adami Rezső és az ügyvédi hivatás. In: Homicskó Árpád Olivér; Szuchy Róbert (szerk.): Studia in honorem Péter Miskolczi-Bodnár 60 Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2017) 619 p. pp. 475-487., 13 p.

Stipta István: Die ungarische Rechtsgeschichtswissenschaft zur Zeit des Dualismus. In: Máthé, Gábor (szerk.) Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó (2017) 1 000 p. pp. 597-618., 22 p.

Stipta István: In memoriam Ruszoly József. In: Balogh Elemér; Homoki-Nagy Mária (szerk.) Tripartitum trium professorum = Három szegedi jogtörténész = Drei Szegediner Rechtshistoriker: Tudományos emlékülés Bónis György születésének 100., Both Ödön születésének 90. és Iványi Béla halálának 50. évfordulóján. Szeged, Magyarország: Pólay Elemér Alapítvány, Iurisperitus Kiadó (2017) 344 p. pp. 305-308., 4 p.

Stipta István: Kísérlet a jogtörténeti szlavisztika hazai meghonosítására: Murarik Antal. FORUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA 7: 2 pp. 69-82., 14 p. (2017)

Stipta István: Madarassy Pál, az első közigazgatási főbíró. In: Szikora Veronika; Török Éva (szerk.) Ünnepi tanulmányok Csécsy György 65. születésnapja tiszteletére, 1-2. kötet. Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2017) 396 p. pp. 225-235., 396 p.

Stipta István: Ráth György jogtudományi munkássága. In: Szabó Béla; Újvári Emese (szerk.) Risus cum lacrimis: Könyv Babják Ildikó emlékére (tanulmányok, baráti írások). Debrecen, Magyarország: Debreceni Egyetem Marton Géza Állam és Jogtudományi Doktori Iskola, Lícium-Art Könyvkiadó (2017) 296 p. pp. 177-188., 12 p.

Stipta, István: Rechtsgeschichtsschreibung. In: Máthé, Gábor (szerk.) Die Entwicklung der Verfassung und des Rechts in Ungarn. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó (2017) 1 000 p. pp. 757-770., 14 p.

Stipta István: Történeti alkotmányunk és a közigazgatási bíráskodás. In: Chronowski Nóra; Pozsár-Szentmiklósy Zoltán; Smuk Péter; Szabó Zsolt (szerk.) A szabadságszerető embernek: Liber Amicorum István Kukorelli. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2017) 901 p. pp. 348-357., 10 p.

2016

Stipta István: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei. VERSENYTÜKÖR: A GAZDASÁGI VERSENYHIVATAL VERSENYKULTÚRA KÖZPONTJÁNAK LAPJA 12: Különszám II pp. 53-63., 11 p. (2016)

Stipta István: A jelenkori jogtörténet-tudomány: (Értelmezési kísérlet). JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 18: 3 pp. 36-40., 5 p. (2016)

Stipta István: A jogi kultúrtörténet Magyarországon. In: Béli Gábor; Korsósnné Delacasse Krisztina; Herger Csabáné (szerk.): UT JURIS ORDO EXIGIT: Ünnepi tanulmányok Kajtár István 65. születésnapja tiszteletére. Pécs, Magyarország: IDResearch Kft., Publikon (2016) 325 p. pp. 305-312., 325 p.

Stipta István: Adalék a Horthy-korszak szociális igazgatásának történetéhez: az Egri Norma. In: Homoki-Nagy Mária; Hajdú József (szerk.) Ünnepi kötet dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2016) 684 p. pp. 599-606., 684 p.

Stipta István: Az ELTE kiadványsorozata a múlt kiemelkedő magyar jogtudósairól: [Hamza Gábor (szerk.) - Siklósi Iván (társszerk.): Magyar jogtudósok IV. kötet. Budapest, 2014, ELTE Eötvös Kiadó, 173 p. ISBN: 978-963-312-214-3; Hamza Gábor (szerk.) - Siklósi Iván (társszerk.): Magyar jogtudósok V. kötet. Budapest, 2015, ELTE Eötvös Kiadó, 189 p. ISBN: 978-963-312-243-3]. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 18: 2 pp. 84-86., 3 p. (2016)

Stipta István: Balogh Jenő és a büntető perjog. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 18: 1 pp. 31-40., 10 p. (2016)

Stipta István: Egyértelmű modellkapcsolatok? A közigazgatási bíráskodás európai változataihoz. KÖZJOGI SZEMLE 9: 4 pp. 10-15., 6 p. (2016)

Stipta István: Faluhelyi Ferenc és a Páneurópa-mozgalom. In: Koller Boglárka; Marsai Vikor (szerk.) Magyarország Európában, Európa a világban: Tanulmánykötet Gazdag Ferenc 70. születésnapjára. Budapest, Magyarország: Dialóg Campus Kiadó (2016) 422 p. pp. 233-244., 402 p.

Stipta István: Recenzió Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. A Magyar országgyűlések története I. című könyvéről. PARLAMENTI SZEMLE 1: 1 pp. 151-155., 5 p. (2016)

Stipta István: Tudományos viták a hazai pénzügyi közigazgatási bíráskodásról 1870 és 1883 között. In: Gellén Klára; Görög Márta (szerk.) *Lege et Fide: Ünnepi tanulmányok Szabó Imre 65. születésnapjára*. Szeged, Magyarország: Pólay Elemér Alapítvány, *Iurisperitus Bt.* (2016) 707 p. pp. 555-561., 7 p.

2015

Stipta István: A jogtörténet-tudomány kialakulása és helyzete Magyarországon. In: Jakab András; Menyhárd Attila (szerk.) *A jog tudománya: Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. Budapest, Magyarország: HVG-ORAC (2015) 925 p. pp. 382-418., 37 p.

Stipta István: A közigazgatási bíráskodás történeti modelljei. *JOGTÖRTÉNETI SZEMLE* 17: 3 pp. 40-45., 6 p. (2015)

Stipta István: A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve. Szeged, Magyarország: Pólay Elemér Alapítvány, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2015), 264 p.

Stipta István: A székely székek vármegyékké alakítása 1876-ban. In: Rajnai Zoltán; Fregan Beatrix; Marosné Kuna Zsuzsanna; Ozsváth Judit (szerk.) *Tanulmánykötet a 6. Báthory-Brassai nemzetközi konferencia előadásaiból*. 1-2. kötet. Budapest, Magyarország: Óbudai Egyetem, Biztonságtudományi Doktori iskola (2015) 1 372 p. pp. 417-428., 12 p.

Stipta István: A tulajdonátruházás szabályozása a két világháború közötti Magyarországon. In: Štenpien Erik; Miskolczi Bodnár Péter (szerk.) *A tulajdonátruházás összehasonlító kereskedelmi és üzleti jogi kérdései*. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2015) 313 p. pp. 34-45., 313 p.

Stipta István: Alkotmánykonceptiók a 17-18. századi Európa-tervekben. In: Sály, Pál (szerk.) *Decem anni in Europaea Unione I: Jogtörténeti és jogelméleti tanulmányok*. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetemi Kiadó, (2015) pp. 136-146., 185 p.

Stipta István: Az első magyar kartelltvörvény (1931. évi XX. tc.) dogmatikai jellemzői. *FÖRUM: ACTA JURIDICA ET POLITICA* 5: 1 pp. 115-131., 17 p. (2015)

Stipta István: Cesare Beccaria és kora. In: Tóth J Zoltán (szerk.) *250 éves a Dei delitti e delle pene: Tanulmányok Cesare Beccariáról*. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2015) 136 p. pp. 11-32., 22 p.

Stipta István: Debrecen helyett Miskolc: Vita az egyetemi szintű jogászképzés negyedik helyszínéről. In: Barzó Tímea; Juhász Ágnes; Leszkoven László; Pusztahelyi Réka (szerk.): Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára. Miskolc, Magyarország: Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért (2015) 664 p. pp. 509-523., 601 p.

Stipta István: Egy különös vád: Adalék a tiszaezlári per történetéhez. In: Horváth Zita; Sz. Halász Dorottya (szerk.): Zsidók és keresztények az évszázadok sodrában – Interpretációk egy témára. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetemi Kiadó (2015) 423 p. pp. 128-137., 423 p.

Stipta István: Izsák Lajos köszöntése: Könyvbírálat a „Rendszerváltások kortársa és kutatója” című tanulmánygyűjteményről. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 17: 4 pp. 65-66., 2 p. (2015)

Stipta, István: Právnofilozofické názory Františka Deáka. CLOVEK A SPOLOCNOST 18: 3 pp. 1-9., 9 p. (2015)

Stipta, István: Rituale Blutanklage in Ungarn im Jahre 1883. JOURNAL ON EUROPEAN HISTORY OF LAW 6: 2 pp. 13-23., 11 p. (2015)

Stipta, István: The connection between the Roma and the public administration in Hungary: A historial overview. In: Rixer, Ádám (szerk.) The Roma and Public Administration in Hungary. Budapest, Magyarország: Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar Lőrincz Lajos Közjogi Kutatóműhely (2015) 93 p. pp. 11-19., 9 p.

Stipta István: Új irányok a hazai Werbőczy-kutatásban. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 17: 2014/4-2015/1 pp. 119-125., 7 p. (2015)

2014

Stipta István: Adalékok Eötvös József önkormányzat-védő felfogásához. In: Varga Norbert (szerk.) VI. Szegedi Jogtörténeti Napok báró Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából. Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2014) 182 p. pp. 157-164., 8 p.

Stipta, István: Die Geschichte der Verwaltungsgerichtsbarkeit in Ungarn und die internationalen Modelle. JOURNAL ON EUROPEAN HISTORY OF LAW 5: 2 pp. 73-79., 7 p. (2014)

Stipta István: Eötvös József a célszerű központosításról és az önkormányzatok szükségességéről. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 16: 2 pp. 8-19., 12 p. (2014)

Stipta István: *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium = Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai* 13. Miskolc, Magyarország: Gazdász Elasztik Kft. (2014), 571 p.

Stipta István: Szabó József és a közigazgatási jogvédelem. In: Révész Béla (szerk.) „Most megint Európában vagyunk...”: Szabó József emlékkönyv. Szeged, Magyarország: Pólay Elemér Alapítvány, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2014) 556 p. pp. 45-51., 7 p.

2013

Stipta István: A közigazgatási jogviták elbírálásának rendszere 1883-ig. In: Máthé Gábor; Révész T. Mihály; Gosztonyi Gergely (szerk.) *Jogtörténeti Parerga: Ünnepi Tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Magyarország: ELTE Eötvös Kiadó (2013) 408 p. pp. 331-337., 7 p.

Stipta István: A pénzügyi közigazgatás szervezete Magyarországon 1849 és 1883 között. *MISKOLCI JOGI SZEMLE: A MISKOLCI EGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK FOLYÓIRATA* 8: 1 pp. 18-34., 17 p. (2013)

Stipta István: A pénzügyi közigazgatási bíróság eljárást érintő elvi döntései (1884-1896). In: Homoki-Nagy Mária (szerk.) *A polgári peres eljárás történeti fejlődése Magyarországon: V. Szegedi Jogtörténeti Napok*. Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2013) 245 p. pp. 229-238., 10 p.

Stipta István: Az egyenes adók és illetékek kezelésére vonatkozó hatáskörök 1875 és 1883 között. In: Balogh Elemér; Homoki-Nagy Mária (szerk.) *Ünnepi kötet Dr. Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2013) 776 p. pp. 601-608., 8 p.

Stipta István: Az igazságügy épületei képeslapokon. In: Bartalos József; Szombath Tibor; Halász Tamás (szerk.) *Bíróságok, igazságügyi paloták régi képeslapokon: válogatás Dr. Bartalos József és Dr. Szombath Tibor gyűjteményéből*. Kapolcs, Magyarország: Agenda Natura (2013) pp. 6-7., 2 p.

Stipta, István: Die Gerichtsverfassungsreform von 1723 und die Rechtsstreite über Kaufgeschäfte. In: Erik, Štenpien (szerk.) *Kúpna Zmluva - História a súčasnosť: Univerzita Pavla Jozefa. Košice, Szlovákia: Terra Recognita Foundation, Univerzita Pavla Jozefa Safárika v Kosiciach*, (2013) pp. 311-318., 8 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma 2012 november 8: Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa. Miskolci Egyetem Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály (2013), 195 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok fóruma: Miskolc, 2013. november 7.: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Tudományszervezési és Nemzetközi Osztály, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2013), 330 p.

Stipta István (szerk.): Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 12. Miskolc, Magyarország: Gazdász Elasztik Kft. (2013), 601 p.

2012

Stipta István: A doktori képzés két évtizede a miskolci jogi karon. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem (ME) (2012), 118 p.

Stipta István: A magyar jövedéki büntetőbíráskodás fórumrendszere 1867 és 1883 között. In: Juhász, Zsuzsanna; Nagy, Ferenc; Fantoly, Zsanett (szerk.) Sapienti sat: Ünnepi kötet Dr. Cséka Ervin professzor 90. születésnapjára. Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2012) 521 p. pp. 439-456., 18 p.

Stipta István: A nagy perről írt monográfia jogtörténeti nézőpontból: Kövér György: A tiszaszlári dráma Társadalomtörténeti látószögek Osiris Kiadó, Budapest, 2011. 749 old. BUKSZ- BUDAPESTI KÖNYVSZEMLE 24: 3-4 pp. 269-273., 5 p. (2012)

Stipta István: A tiszaszlári per és a korabeli büntető eljárásjog. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 14: 4 pp. 22-34., 13 p. (2012)

Stipta István: Bruckner Győző (1877-1962). GERUNDIUM: EGYETEMTÖRTÉNETI KÖZLEMÉNYEK 3: 1-2 pp. 15-24., 10 p. (2012)

Stipta István (szerk.): Collegium Doctorum Konferencia [elektronikus dok.]. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2012), 404 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma Miskolc, 2011. november 8: Állam- és Jogtudományi kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (2012), 207 p.

Stipta István: Mezey Barna MTA doktori értekezésének Nyilvánosvitája. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 14: 1 pp. 68-69., 2 p. (2012)

Stipta István (szerk.): Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai - Tomus 11. Miskolc, Magyarország: Gazdász Elasztik Kft. (2012), 502 p.

2011

Mezey Barna; Stipta István: Törvénykezés. In: Kőszeghy, Péter; Tamás, Zsuzsanna (szerk.) Magyar művelődéstörténeti lexikon: középkor és kora újkor: 12. köt. Teutsch – vízjel. Budapest, Magyarország: Balassi Kiadó (2011) 495 p. pp. 124-129., 6 p.

Stipta István: A Habsburg Monarchia a jogállamiság útján? PRO PUBLICO BONO: ÁLLAM- ÉS KÖZIGAZGATÁSTUDOMÁNYI SZEMLE 1: 1 pp. 128-131., 4 p. (2011)

Stipta István: A magyar pénzügyi közigazgatási bíróság eljárási rendje (1884-1896). MISKOLCI JOGI SZEMLE: A MISKOLCI EGYETEM ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI KARÁNAK FOLYÓIRATA 6: Különszám pp. 168-182., 15 p. (2011)

Stipta István: A magyar pénzügyi közigazgatási bíróság jellege és hatásköre: (Az 1883. évi XLIII. tc. tartalma és jelentősége) In: Sárly, Pál (szerk.) Publicationes Universitatis Miskolcinensis. Sectio Juridica et Politica. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem (ME) (2011) 659 p. pp. 89-106., 18 p.

Stipta István: Adalékok a magyar pénzügyi közigazgatási bíráskodás történetéhez. In: Homoki-Nagy Mária (szerk.): Konferencia a bírói hatalomról és az állampolgárságról: IV. Szegedi Jogtörténeti Napok. Szeged, Magyarország: Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó (2011) 200 p. pp. 157-174., 18 p.

Stipta István: Az abszolutizmus fogalma, változatai és alkotmánytörténeti jellemzői. In: Képes György (szerk.) Az abszolút monarchia. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2011) 214 p. pp. 106-127., 22 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma: Miskolci Egyetem - Miskolc, 2010. november 10. - az Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (2011)

Stipta István: Fontos könyv a fővárosi önkormányzat történetéről: Schweitzer Gábor könyvéről. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 14: 1 pp. 65-66., 2 p. (2011)

Stipta István: Jogállam, vagy konzervatív monarchia? Tanulmánykötet az Osztrák-Magyar Monarchia közjogi jellegéről. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 13: 3 pp. 60-61., 2 p. (2011)

Stipta, István: The Main Tendencies of Hungarian Legal Historiography in the 20th Century and its Present Situation. JOURNAL ON EUROPEAN HISTORY OF LAW 2: 1 pp. 72-79., 8 p. (2011)

Stipta, István: The process order of the court of financial administrative jurisdiction (1884-1896). EUROPEAN INTEGRATION STUDIES 9: 1 pp. 121-135., 15 p. (2011)

Stipta István: Történeti érvek az önálló közigazgatási bírászkodás, és a körültekintő igazságszolgáltatási reformok mellett. In: Varga Zs András; Fröhlich Johanna (szerk.) Közérdekvédelem: A közigazgatási bírászkodás múltja és jövője. Budapest, Magyarország: Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar (PPKE JÁK) (2011) 136 p. pp. 57-66., 10 p.

2010

Stipta István: A 19. századi angol közigazgatási jogvédelem és a magyar közigazgatási bírászkodás. In: Balogh Elemér; Homoki-Nagy Mária (szerk.) Emlékkönyv Dr. Ruszoly József egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged, Magyarország: Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar (2010) 1,018 p. pp. 793-810., 18 p.

Stipta István: A magyar és szegedi: A tanácsrendszer történetéről. SZEGEDI FOLYÓIRATA: VÁROSTÖRTÉNETI ÉS KULTURÁLIS MAGAZIN 22: 7 p. 18 (2010)

Stipta István: A magyar közjogi múlt üzenete: önálló közigazgatási bíróság. MAGYAR JOG 57: 6 pp. 334-338., 5 p. (2010)

Stipta István: Die ungarische Rechtsgeschichte in den letzten zwanzig Jahren: (Tendenzen, und die wichtigsten Werke). In: Gábor, Máthé; Barna, Mezey (szerk.) Das Wesen der Rechtsgeschichte: Werner Ogris zum 75. Geburtstag. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2010) 140 p. pp. 99-130., 32 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem (ME) (2010)

Stipta István: Impozáns könyv a hazai közjegyzőség történetéről. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 12: 3 pp. 65-66., 2 p. (2010)

Stipta István: Mezey Barna Rákóczi-monográfiájáról. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 65: 10 pp. 524-525., 2 p. (2010)

Stipta István (szerk.): *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium* = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 10. Miskolc-Egyetemváros, Magyarország: Bíbor Kiadó (2010), 409 p.

Stipta István: Tisza Kálmán és a közigazgatási bíráskodás. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 12: 3 pp. 23-33., 11 p. (2010)

Stipta István: Történeti érvek az önálló közigazgatási bírói szervezet mellett. In: Benisné Győrffy Ilona (szerk.) Tizedik Magyar Jogászgyűlés: Balatonalmádi, 2010. június 10-12. Budapest, Magyarország: Magyar Jogász Egylet (2010) 341 p. pp. 279-284., 6 p.

2009

Stipta István: A francia közigazgatási bíráskodás hatása a dualizmus kori magyar törvényhozásra. In: Horváth Attila; Koltay András; Máthé Gábor (szerk.) *Sapientia iniuria non potest fieri: ünnepi tanulmányok Zlinszky János tiszteletére*. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2009) 317 p. pp. 263-282., 20 p.

Stipta István: A Jogi néprajz - jogi kultúrtörténet című tanulmánykötet méltatása. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 11: 3 pp. 45-47., 3 p. (2009)

Stipta István: A Miskolci Evangélikus Jogakadémia (1919-1949). In: Kajtár István; Pohánka Éva (szerk.) *A Pécsi Püspöki Joglyceum emlékezete 1833-1923: A 2009. október 16-án Pécsen tartott tudományos konferencia tanulmányai*. Pécs, Magyarország: Publikon Kiadó (2009) 313 p. pp. 65-86., 22 p.

Stipta István (szerk.): *Doktoranduszok fóruma, Miskolc, 2008. november 13.: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa*. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (2009), 183 p.

2008

Stipta István: Diskussionen über den Inhalt des Verwaltungsrechtsschutz in Ungarn (1848-1896). In: Máthé, Gábor; Mezey, Barna (szerk.) *Rechtsgeschichtliche Studien: Beiträge zur Institutionsentwicklung in der ungarischen Rechtsgeschichte*. Budapest, Magyarország, Passau, Németország: Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Universität Passau (2008) 90 p. pp. 67-82., 16 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok fóruma, Miskolc, 2007. november 13.: Állam- és Jogtudományi Karának szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (2008), 256 p.

Stipta István (szerk.): *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium* = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 9. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2008), 545 p.

2007

Dobrossy István (szerk.); Stipta István (szerk.) Miskolc története V/1-2, 1918-tól 1949-ig. Miskolc, Magyarország: Herman Ottó Múzeum (HOM), BAZ Megyei Levéltár (2007), 1 143 p.

Stipta István: A magyar perjog fejlődése 1848-ig. In: Mezey Barna (szerk.): Magyar jogtörténet. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (2007) 515 p. pp. 405-441., 37 p.

Stipta István: A modern eljárásjog kialakulásának időszaka (1848-1945). In: Mezey, Barna (szerk.) Magyar jogtörténet. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (2007) 515 p. pp. 442-461., 20 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok fóruma: Miskolc, 2006. november 9.: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem (ME) (2007), 310 p.

Stipta István: Miskolc közigazgatás-történetének vázlata. In: Dobrossy István; Stipta István (szerk.): Miskolc története V/1-2, 1918-tól 1949-ig. Miskolc, Magyarország: Herman Ottó Múzeum (HOM), BAZ Megyei Levéltár (2007) 1 143 p. pp. 87-118., 32 p.

Stipta István (szerk.): *Studia Iurisprudentiae Doctorandorum Miskolciensium* = Miskolci Doktoranduszok Jogtudományi Tanulmányai, Tomus 8. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2007), 585 p.

2006

Stipta István: A német közigazgatási bírászkodás kialakulása, és hatása a magyar közigazgatási jogvédelemre. In: Szabadfalvi József (szerk.) *Facultas nata: Ünnepi tanulmányok a miskolci jogászképzés 25. évfordulójára*. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2006) 487 p. pp. 347-364., 18 p.

Stipta, István: Die Entwicklung des Verfahrensrechts in Ungarn bis 1526. In: Gábor Máthé; Barna Mezey (szerk.) Ungarische Rechtsgeschichte: Einige Abschnitte aus einem Lehrbuch der ungarischen Staats- und Rechtsgeschichte. Budapest, Magyarország: Rechtsgeschichtliche Forschungsgruppe der Ungarischen Akademie für Wissenschaften an dem Lehrstuhl für Ungarische Rechtsgeschichte Eötvös Loránd Universität (2006) 94 p. pp. 76-93., 18 p.

Stipta István; Mezey Barna (szerk.): Die Herausbildung und die Wirkung der deutschen Verwaltungsgerichtsbarkeit auf den ungarischen Verwaltungsrechtsschutz. Budapest, Magyarország: ELTE ÁJK Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék (2006), 25 p.

Stipta István: Die Vorgeschichte der modernen Diktaturen: die Typen des Absolutismus und die Eigentümlichkeiten der absolutistischen Staatsverwaltung. In: Peter Mosny (szerk.) Diktatúry v európskych dejinách. Uzhhorod, Ukrajna, Košice, Szlovákia: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach, (2006) pp. 65-75., 11 p.

Stipta István; Jámborné Róth Erika (szerk.): Doktoranduszok Fóruma Miskolc, 2005. november 9.: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (2006), 333 p.

Stipta István: Országgyűlési vita a pénzügyi közigazgatási bíróságról 1883-ban. In: Mezey, Barna; Révész, T Mihály (szerk.) Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2006) 684 p. pp. 518-546., 29 p.

Stipta István (szerk.): Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 7. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2006), 901 p.

Stipta István: Újabb jogtörténeti tanulmányok: [Jogtörténeti tanulmányok VIII. / szerk.: Béli Gábor, Kajtár István, Szekeres Róbert. -Pécs: Pécsi Tudományegyetem, 2005. -605 p.]. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 8: 2 pp. 98-100., 3 p. (2006)

2005

Horváth Pál; Révész T Mihály; Stipta István; Zlinszky János; – Horváth Pál (szerk.) Az újabb kori jogfejlődés történetkritikai elemzése. Budapest, Magyarország: Szent István Társulat (2005), 230 p.

Stipta István: Deák Ferenc állambíróági koncepciója. In: Szabó, István (szerk.) „...a hazának szent ügye...”: Emlékkülés Deák Ferenc születésének 200. évfordulója alkalmából: Budapest, 2003. május 26. Budapest, Magyarország: Szent István Társulat (2005) 124 p. pp. 77-98., 22 p.

Stipta István: Die vertikale Gewaltentrennung: Verfassungs-und rechtsgeschichtliche Studien. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó (2005), 332 p.

Stipta István: Miskolc 20. századi történetének tudományos irodalmáról, a készülő városmonográfia tükrében. In: Dobrossy, István (szerk.) Levéltári Évkönyv XII-XIII. Miskolc, Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, (2005) pp. 331-341., 11 p.

Stipta István: Ruszoly József: Szeged szabad királyi város törvényhatósága 1872-1944. Tanulmányok és forrásközlés. SZEGEDI KÖNYVTÁRI MŰHELY 2005: 2 pp. 163-165., 3 p. (2005)

Stipta István (szerk.): Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 5. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2005), 836 p.

Stipta István (szerk.): Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 6. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2005), 835 p.

2004

Stipta István: 10 szócikk: Úriszék; Vármegye; Városi bíraskodás; Várispánság; Vármegyei törvényszék; Választási bíraskodás; Ügyészség; Ügyvédség; Váltófeltörvényszék; Városbíró. In: Bárány, Lászlóné (főszerk.); Bőjthe, László (szerk.) Magyar Nagylexikon: 18. kötet Unh-Z. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó, (2004) p. 21, 10 p.

Stipta István; Peter, Mosny (szerk.): Dejiny súdnej moci v Uhorsku do roku 1918. Košice, Szlovákia: NICA (2004), 270 p.

Stipta, István: Die Selbstverwaltungskonzeption von Ferenc Deák. In: Máthé, Gábor; Mezey, Barna (szerk.) Nationalstaat – Monarchie – Mitteleuropa - zur Erinnerung an den "Advokaten der Nation", Ferenc Deák. Budapest, Magyarország: Gondolat Kiadó, (2004) pp. 106-113., 8 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma: a Deák Ferenc Doktori Iskola - naplali, levelező tagozatos és egyéni képzésben résztvevő - PhD. hallgatóinak a Tudomány Napján elhangzott előadásai szerkesztett kötete. Miskolc, Magyarország: Novotni Alapítvány (2004), 446 p.

Stipta, István: Frühe Vorstellungen von der Kooperation der europäischen Staaten, mit besonderer Rücksicht auf die französische Ideen. In: Kovács, Péter (szerk.) *Historia ante portas: L'histoire en droit international / History in International Law*. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó, (2004) pp. 15-30., 16 p.

Stipta, István: Frühe Vorstellungen von der Kooperation der europäischen Staaten, mit besonderer Rücksicht auf die französische Ideen. *Europa-Begriff im Mittelalter*. MISKOLC JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW 1: 2 pp. 8-20., 13 p. (2004)

Stipta István: Kossuth Lajos önkormányzat-koncepciója. In: Balogh Judit (szerk.) *Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója című országos jogtörténeti konferencia tanulmányai*: Debrecen, 2002. október 3-4. Debrecen, Magyarország: DE ÁJK, Lícium-Art Könyvkiadó (2004) 209 p. pp. 111-132., 22 p.

Stipta, István: Názory abbeho Saint-Pierra na zjednotenie európskych národov. In: Ján, Čipkár (szerk.) *Právna kultúra a európsky integračný proces = Law culture and European integrations process: Historické, politicko-pravne a filozofické aspekty prava a pravnej kultúry*. Košice, Szlovákia: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach (2004) 312 p. pp. 163-167., 5 p.

Stipta István: Német-magyar jogtörténeti tanulmányok. *Strafrechtsgeschichte an der Grenze des nächsten Jahrhunderts*. (Herausgegeben von Barna Mezey). Gondolat Kiadói Kör Budapest, 2003. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 6: 2 pp. 76-78., 3 p. (2004)

Stipta István (szerk.): *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 4*. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2004), 803 p.

Stipta István: Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció. In: Csibi Norbert; Domaniczky Endre (szerk.): *Deák és utódai. Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában: A Deák-bicentenárium alkalmából rendezett országos történész-jogtörténész konferencia anyaga*. Pécs, Magyarország: PTE Grastyán Endre Szakkollégium (2004) 239 p. pp. 137-152., 16 p.

2003

Csizmadia Andor; Kovács Kálmán; Asztalos László; Horváth Pál; Stipta István: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Magyarország: Nemzeti Tankönyvkiadó (2003), 573 p.

Föglein Gizella; Horváth Attila; Mezey Barna; Stipta István: *A közigazgatás szervei*. In: Mezey, Barna (szerk.) *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (2003) 516 p. pp. 395-427., 33 p.

Mezey Barna; Stipta István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (2003) 516 p. pp. 144-160., 516 p.

Révész T Mihály; Stipta István; Völgyesi Levente: Az alkotmányos monarchia: (1848 alkotmánya). In: Mezey Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó, (2003) pp. 244-252., 9 p.

Stipta István: 7 szócikk: Táblabíró; Tárnoki szék; Tárnokmester; Törvénykezés; Törvényszék; Tözsdebíró; Udvarbíró. In: Bárány, Lászlóné (főszerk.); Bőjthe, László (szerk.) Magyar Nagylexikon: 17. kötet: Szp-Ung. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó, (2003) p. 83, 5 p.

Stipta István: 8 szócikk: Semmítőszék; Statutum; Szabadalmi Bíróság; Székesfehérvári törvénytörvénynapok; Személynök; Szóbeli per; Szolgabíró; Szolgabírói szék. In: Bárány, Lászlóné (főszerk.); Bor, Ferenc (szerk.) Magyar Nagylexikon: 16. kötet Sel-Szö. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó (2003) 930 p. p. 11, 8 p.

Stipta István: A hazai jogtörténet-tudomány helyzetének áttekintése 1975-2000. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 5: 1 pp. 24-29., 6 p. (2003)

Stipta István: A magyar törvénykezési jog története. In: Mezey, Barna (szerk.) Magyar JogtörtéNET: "e-learning" tananyaga. Budapest, Magyarország: Apertus Közalapítvány, (2003) p. CD

Stipta István: A miskolci állam- és jogtudományi oktatás története (1981-2002): In: Takács Péter (szerk.): A jogászképzés múltja, jelene és jövője: Ünnepi tanulmányok, konferencia-előadások, kerekasztal-beszélgetések. Budapest, 2003, ELTE Állam- és Jogtudományi Kara. Budapest, Magyarország: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (2003) 452 p. pp. 231-249., 19 p.

Stipta István: A miskolci jogászképzés története 1919-1999. In: Ján Čipkár (szerk.) Teoretické a legislatívne otázky prava II. Zborník príspevkov z vedeckej konferencie konanej pri príležitosti 30. Vyročia Pravnickej fakulty. Košice, Szlovákia: Univerzita P. J. Šafárika v Košiciach (2003) pp. 266-279., 14 p.

Stipta István: A területi önkormányzat szervei Magyarországon. In: Mezey Barna (szerk.) Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó, (2003) pp. 349-353., 5 p.

Stipta István: A vármegyék és a kiváltságos kerületek. In: Mezey Barna (szerk.) Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (2003) 516 p. pp. 123-131., 9 p.

Stipta István: Az igazságszolgáltatás szervezete 1848-1871. In: Csiffáry Gergely; Veres László; Gyulai Éva (képszerkesztés); Dobrossy István (szerk.): Miskolc története IV. 1848-tól 1918-ig. Miskolc, Magyarország: Herman Ottó Múzeum (HOM) BAZ Megyei Levéltár (2003) 1,232 p. pp. 67-85., 19 p.

Stipta István: Blazovich László akadémiai doktori dolgozatának vitája. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 5: 3 pp. 55-56., 2 p. (2003)

Stipta István: Deák Ferenc nézetei a jogról, igazságról és a hatalomról. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 5: 3 pp. 1-4., 4 p. (2003)

Stipta István: Deák Ferenc önkormányzat-koncepciója. In: Szabó, András (szerk.) Deák Ferenc emlékezete. Budapest, Magyarország: Akadémiai Kiadó (2003) 213 p. pp. 96-103., 8 p.

Stipta, István: Die Verfassungskonzeption von Lajos Kossuth aus dem Jahre 1959, mit besonderer Hinsicht auf den Parlamentarismus. In: Máthé, Gábor; Mezey, Barna (szerk.) Von den Ständerversammlungen bis zu den modernen Parlamenten: Studien über die Geschichte des ungarischen Parlaments. Budapest, Magyarország, Barcelona, Spanyolország: International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät (2003) 137 p. pp. 92-99., 8 p.

Stipta István: Jogtörténet-tudomány. In: Bódy Zsombor; Ö, Kovács József (szerk.): Bevezetés a társadalomtörténetbe: Hagyományok, irányzatok, módszerek. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (2003) 641 p. pp. 622-637., 16 p.

Stipta István (szerk.): Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar díjnyertes TDK dolgozatai I. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2003), 610 p.

Stipta István (szerk.): Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar díjnyertes TDK dolgozatai II. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2003), 568 p.

Stipta István: Ranné teorie o zjednoteni európskych štatov. In: Vladimír Babčák (szerk.) Aktuálne teoretické a legislatívne otázky slovenského práva. Zborník vedeckých príspevkov z II. vedeckej konferencie uskutočnenej v rámci Vedecko-pedagogických dní Právnickej fakulty v Košiciach, konanej v dňoch 10-11. septembra 2002. Košice, Szlovákia: Právnická fakulta UPJS v Kosiciach, (2003) pp. 77-94., 18 p.

Stipta István (szerk.): *Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium* = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 3. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2003), 449 p.

Stipta István: Személynöki szék. In: Bárány Lászlóné (főszerk.); Bor Ferenc (szerk.): *Magyar Nagylexikon: 16. kötet Sel-Szö.* Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó (2003) 930 p. p. 620

2002

Csizmadia Andor; Kovács Kálmán; Asztalos László; Horváth Pál; Stipta István; Csizmadia Andor (szerk.): *Magyar állam- és jogtörténet.* Budapest, Magyarország: Nemzeti Tankönyvkiadó (2002), 573 p.

Föglein Gizella; Horváth Attila; Mezey Barna; Stipta István: A közigazgatás szervei. A magyar polgári állam szervei. In: Mezey, Barna (szerk.) *Magyar alkotmánytörténet.* Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó, (2002) pp. 335-361., 27 p.

Stipta István: 6 szócikk: Oktáva; Országbró; Országnagyok; Országos Földbirtokrendező Bíróság; Pallosjog; Parasztvármegye. In: Bárány Lászlóné (főszerk.); Bor Ferenc (szerk.) *Magyar Nagylexikon: 14. kötet, Nyl-Pom.* Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó (2002) 930 p. p. 74, 6 p.

Stipta István: 7 szócikk: Poroszló; Privilegium fori; Proclamata congregatio; Prókátor; Provizórium; Pugil; Rögönítélő eljárás. In: Bárány Lászlóné (főszerk.); Bor Ferenc (szerk.) *Magyar Nagylexikon: 15. kötet: Pon–Sek.* Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó (2002) 930 p. p. 27, 7 p.

Stipta, István: Der Kampf von Lajos Kossuth für das Selbstverwaltungssystem im Jahre 1848. In: Mezey Barna; Máthé Gábor (szerk.) *Von dem Vormärz bis zum 20. Jahrhundert: Tradition und Erneuerung in der ungarischen Rechtsentwicklung: Studien zu den Reformen in den 19-20. Jahrhunderten.* Budapest, Magyarország, Würzburg, Németország: Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät, Ungarische Akademie der Wissenschaften, Rechtshistorische Unterkommission (2002) 111 p. pp. 100-111., 12 p.

Stipta István (szerk.): *Doktoranduszok fóruma, Miskolc, 2001. november 6.: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa.* Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (2002)

Stipta István (szerk.): *Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai = Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium.* Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2002), 860 p.

Stipta István: Snahy o integrácii stredovekej Európy. CLOVEK A SPOLOCNOST 5: 2 pp. 1-12., 12 p. (2002)

Stipta István (szerk.): Studia iurisprudentiae doctorandorum Miskolciensium = Miskolci doktoranduszok jogtudományi tanulmányai - Tomus 2. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2002), 442 p.

2001

Csizmadia Andor; Kovács Kálmán; Asztalos László; Horváth Pál; Stipta István; Csizmadia Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (2001), 559 p.

Stipta István: 5 szócikk: Miniszteri ellenjegyzés; Mufti; Munkásbíróság; Nádori közgyűlés; Népbíróság. In: Bor, Ferenc; Kollega, Tarsoly I (szerk.) Magyar Nagylexikon: 13. kötet: Mer–Nyk. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó (2001) 930 p. p. 163, 5 p.

Stipta István: Az abszolutizmus és a felvilágosult abszolutizmus államszervezeti jellegzetességei. In: Szabadfalvi József (szerk.) Facultas nascitur: 20 éves a jogászképzés Miskolcon. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2001) 561 p. pp. 401-415., 15 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma, Miskolc 2000. október 30.: Állam- és Jogtudományi Kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (2001)

Stipta István: Korai elképzelések az európai államok összefogásáról. In: Szabó Miklós (szerk.) Ius humanum - Ember alkotta jog: Műhelytanulmányok. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó, (2001) pp. 157-170., 14 p.

Stipta István: Közigazgatási bíráskodás előzményei Magyarországon. In: Mezey, Barna; Vörös, Imre (felelős szerk.) (szerk.) A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma: Jogtörténések 1848-ról Budapest, Magyarország: Logod Bt. (2001) 351 p. pp. 125-138., 14 p.

Stipta István: Vertikale Gewaltentrennung: Die Rolle zum Verfassungsschutz der ungarischen Komitee. In: Mezey, Barna; Máthé, Gábor (szerk.) Von den Ständeversammlungen bis zum Parlamentarischen Regierungssystem in Ungarn: Studien zur Paralametarismusgeschichte. Budapest, Magyarország, Graz, Ausztria: International Commission for the History of Representative and Parliamentary Institutions, Eötvös Loránd Universität, Juristische Fakultät (2001) 153 p. pp. 101-128., 28 p.

2000

Csizmadia Andor; Kovács Kálmán; Asztalos László; Horváth Pál; Stipta István; Csizmadia Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Nemzeti Tankönyvkiadó (2000), 559 p.

Stipta István: 10 szócikk: Ispán; Ítélmester; Ítéltábla; Járásbíróság; Jegyző; Katonai becsületbíróság; Katonai bíróságok; Kereskedelmi bíróság; Kerületi táblák; Kerületi ülések. In: Bárány, L (főszerk.); Rostás, S; Szlávik, T (szerk.) Magyar Nagylexikon: 10. kötet: Ir-Kip. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó, (2000) p. 52, 7 p.

Stipta István: 8 szócikk: Királybíró; Királyi jelenlét bírósága; Királyi tábla; Királyi vármegye; Követutasítás; Közigazgatási bíróság; Közigazgatási és igazságszolgáltatási reformok; Kúria. In: Bárány Lászlóné (főszerk.): Magyar Nagylexikon: 11. kötet: Kir-Lem. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó (2000) 930 p. p. 3

Stipta István: A miskolci jogakadémia és az evangélikus egyházjog. In: Szabó Béla; Sály Pál (szerk.) "Dum spiro doceo": Huszti Vilmos 85. születésnapjára. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (2000) 500 p. pp. 265-279., 15 p.

Stipta István: Bevezetés. In: Cserba, Lajos (szerk.) Emlékkönyv az ügyvédi kamarák fennállásának 125. évfordulójára. Miskolc, Magyarország: Borsod- Abauj-Zemplén Megyei Ügyvédi Kamara (2000) pp. 4-9., 6 p.

Stipta István: Die Rolle ausländischer Vorbilder in der bürgerlichen Umgestaltung der ungarischen Komitate. In: Mosny, Peter (szerk.) Acta Iuridica Cassoviensia 23. Košice, Szlovákia: Právnická fakulta UPJS v Kosiciach (2000) 372 p. pp. 5-43., 39 p.

Stipta István: Miskolc igazgatásának és jogéletének jellegzetességei 1755-1847 között. In: Faragó Tamás; Dobrossy István (szerk.): Miskolc története III/1–2. 1702–1847-ig. Miskolc, Magyarország: Herman Ottó Múzeum (HOM), BAZ Megyei Levéltár (2000) 1 056 p. pp. 679-736., 58 p.

1999

Csizmadia Andor; Kovács Kálmán; Asztalos László; Horváth Pál; Stipta István; Csizmadia Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Nemzeti Tankönyvkiadó (1999), 559 p.

Stipta István: 19 szócikk: Főispán; Főjegyző; Főmagánvád; Főpolgármester; Főszolgabíró; Járás; Jegyző; Neoacquistica Commissio; Oppidum; Parasztvármegye; Polgármester; Sedria;

Statútum; Szabad királyi város; Szolgabíró; Törvényhatóság; Törvényhatósági bizottság; Vármegye; Virilizmus. In: Lamm Vanda; Peschka Vilmos (szerk.) Jogi lexicon. Budapest, Magyarország: KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti KiadóKft. (1999) 645 p. p. 213, 16 p.

Stipta István: 5 szócikk: Főispán; Fővárosi Közmunkák Tanácsa; Főügyész; Főrendi ház; Főudvarnagyi Hivatal. In: Bárány, Lászlóné (főszerk.); Bársony, Kinga; Glatz, F (szerk.) Magyar Nagylexikon: 8. kötet: Ff–Gyep. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó, (1999) p. 204, 3 p.

Stipta István: 8 szócikk: Hajadoni jog; Hatásköri Bíróság; Helyhatósági szabályrendelet (statútum); Helyhatóságok; Helytartó; Helytartótanács; Hétszemélyes tábla; Honvédelmi bizottmány. In: Bárány Lászlóné (főszerk.); Bor Ferenc (szerk.) Magyar Nagylexikon: 9. kötet: Gyer–Iq. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó, (1999) p. 108, 7 p.

Stipta István: A forradalmi önvédelem igazságszolgáltatási rendszere 1848-49-ben. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 54: 4 pp. 145-152., 8 p. (1999)

Stipta István: A miskolci állam- és jogtudományi oktatás története (1981-1999): In: Zsámboki, László (szerk.) 50 éve Miskolcon: Fejezetek a Miskolci Egyetem történetéből. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem, (1999) pp. 176-195., 20 p.

Stipta István: A német államszervezet és jogrendszer 1789-1866 között. In: Horváth, Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet 1. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1999) 620 p. pp. 362-387., 26 p.

Stipta István: Adalékok a pénzügyi közigazgatási bíróság működésének történetéhez (1884-1885). ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS: ACTA JURIDICA ET POLITICA 57: 9 pp. 1-22., 22 p. (1999)

Stipta István: Az európai jogállamiság válsága a XX. században. In: Horváth, Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet. II. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó, (1999) pp. 45-56., 12 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 1998. november 6.: Állam- és Jogtudományi kar szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Innovációs és Technológia Transzfer Centrum (1999)

Stipta István: Európai integrációs koncepciók a XX. században. In: Horváth, Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet. II. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1999) 310 p. pp. 297-310., 14 p.

1998

Csizmadia Andor (szerk.); Horváth Pál (szerk.); Stipta István (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet: Egyetemi tankönyv. Budapest, Magyarország: Nemzeti Tankönyvkiadó (1998), 559 p.

Gönczi Katalin; Horváth Pál; Révész T Mihály; Stipta István; Zlinszky János: Az újabb kori jogfejlődés történetkritikai elemzése. Budapest, Magyarország: Szent István Társulat (1998), 186 p.

Stipta István: 6 szócikk: Eljegyzés; Ellenállási jog; Elűzés (repulsio); Falubíró; Felsőház; Felsőtábla. In: D., Major Klára (felelős szerk.); Élesztős, László; Bárány, Lászlóné; Rosztás, Sándor (szerk.) Magyar Nagylexikon: 7. kötet: Ed–Fe. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó, (1998) p. 229, 6 p.

Stipta István: 8 szócikk: Csendestársaság; Decretum; Decretum Maius; Delegációk; Delegált bíraskodás; Dikasztérium; Diploma Leopoldinum; Dukátus. In: Berényi, G (főszerk.): Magyar Nagylexikon: 6. kötet: Csen–Ec. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó, (1998) p. 7, 8 p.

Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, Magyarország: Debrecen University Press, Multiplex Media (1998), 215 p.

Stipta István: A vármegyék alkotmánybiztosító szerepköre. GYŐRI TANULMÁNYOK 20 pp. 85-89., 5 p. (1998)

Stipta István: Az 1875-ös osztrák közigazgatási bíróság hatása a magyar közigazgatási jogvédelemre. ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS: ACTA JURIDICA ET POLITICA 53: 1-25 pp. 353-362., 10 p. (1998)

Stipta István: Az igazságszolgáltatás szervezetének átalakítása 1848-1849-ben. In: Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848-1849-i forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (1998) 273 p. pp. 7-24., 18 p.

Stipta, István: Bestrebungen zur Veränderung der ständischen Komitatsverfassung im ungarischen Vormärz. In: Péter, Orsolya Márta; Szabó, Béla (szerk.) A bonis bona dis-cere: Festgabe für János Zlinszky zum 70. Geburtstag. Miskolc, Magyarország: Bíbor Kiadó (1998) 609 p. pp. 473-484., 12 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma, Miskolc, 1997. november 6.: Állam- és Jogtudományi Kar Szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar (1998)

Stipta István: Parlamenti viták a területi önkormányzatról (1870-1886). In: Mezey Barna (szerk.) Hatalommegosztás és jogállamiság. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (1998) 353 p. pp. 77-93., 17 p.

Stipta István: Zlinszky János, a tudós. In: Bánrévy, Gábor; Jobbágyi, Gábor; Varga, Csaba (szerk.) Iustum, Aequum, Salutare: Emlékkönyv Zlinszky János tiszteletére. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (1998) 348 p. pp. 22-27., 6 p.

1997

Csizmadia, Andor; Kovács, Kálmán; Asztalos, László; Horváth, Pál; Stipta István; Csizmadia, Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Nemzeti Tankönyvkiadó (1997), 560 p.

Stipta István: 12 szócikk: Carolina Resolutio; Céhlevél; Céhszabályzat; Cirkálás; Compendium; Compositio; Congregatio generalis; Consuetudo; Corpus statutorum; Csalárd bukás; Császár; Cselédtörvény. In: A, Gergely András (szerk.) Magyar Nagylexikon: 5. kötet, C – Csem. Budapest, Magyarország: Magyar Nagylexikon Kiadó (1997) 828 p. p. 126, 12 p.

Stipta István: A fasiszta állam jellegzetességei. In: Horváth Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó, (1997) pp. 362-388., 27 p.

Stipta István: A jogállamiság felszámolása. In: Horváth Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó, (1997) pp. 534-545., 12 p.

Stipta István: A középkori német állam-és jogfejlődés. In: Horváth Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó (1997) 618 p. pp. 60-64., 5 p.

Stipta István: A közigazgatási bíráskodás előzményei Magyarországon. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 52: 3 pp. 117-125., 9 p. (1997)

Stipta István: A magyar bírósági rendszer története. Debrecen, Magyarország: Debrecen University Press, Multiplex Media (1997), 211 p.

Stipta István: A miskolci jogakadémia szerepe a régió jogászképzésében. In: Dobrossy, István (szerk.) Miskolc a milleszázad elején [1-2. kötet]. Miskolc, Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (1997) 390 p. pp. 383-391., 9 p.

Stipta István: A modern állam és jog kialakulása. In: Horváth Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó, (1997) pp. 162-176., 15 p.

Stipta István: A német államszervezet és jogrendszer (1789-1918). In: Horváth Pál (szerk.): Egyetemes jogtörténet. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó (1997) 618 p. p. 245, 31 p.

Stipta István: A pénzügyi közigazgatási bíráskodás hazai előtörténete. ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS: ACTA JURIDICA ET POLITICA 52: 9 pp. 1-35., 35 p. (1997)

Stipta István: Az abszolutizmus állama. RUBICON 8 pp. 30-33., 4 p. (1997)

Stipta István: Az ókori görög állam-és jogfejlődés; Az igazságszolgáltatás szerepe a görög poliszok korszakában. In: Horváth Pál (szerk.) Egyetemes jogtörténet. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó (1997) 618 p. pp. 42-55., 14 p.

Stipta István (szerk.): Doktoranduszok Fóruma: Állam- és Jogtudományi Kar Államtudományi Szekciókiadványa. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetemi Kiadó (1997)

Stipta István: Horváth Pál: A tudomány szabadságának történelmi szerepváltásai. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 52: 6 pp. 291-292., 2 p. (1997)

Stipta István: Miskolc igazgatásának jellegváltozásai 1755-1871 között. In: Dobrossy István (szerk.): Miskolc a millezentesáriumban [1-2. kötet]. Miskolc, Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (1997) 390 p. pp. 203-211., 9 p.

Stipta István: Péch Antal országgyűlési képviselői tevékenysége. In: Zsámboki László (szerk.): Péch Antal (1822-1895) és kora: Bányászat és kohászat a 19. sz. második felében. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem Könyvtár, Levéltár, Múzeum (1997) 257 p. pp. 139-146., 8 p.

1996

Bruckner, Győző; Stipta István (szerk.); Dobrossy, István (szerk.); Novák, István (Sajtó alá rendezte). A miskolci jogakadémia múltja és kultúrmunkássága 1919-1949. Miskolc, Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (1996), 288 p.

Csizmadia Andor; Kovács Kálmán; Asztalos László; Horváth Pál; Stipta István – Csizmadia, Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Nemzeti Tankönyv Kiadó (1996), 560 p.

Horváth Pál; Kajtár István; Nagy Lászlóné; Révész T Mihály; Stipta István; Zlinszky János; – Horváth Pál; Révész, T Mihály (szerk.): Általános jogtörténet: 1. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1996), 502 p.

Stipta István: A művelődési jog fejlődése. MNT: MŰVELŐDÉS NÉPFŐISKOLA TÁRSADALOM 3: 2 pp. 2-3., 2 p. (1996)

Stipta István: Az európai közösségi jog. KLIÓ: TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZEM-LÉZŐ FOLYÓIRAT 5: 1 pp. 46-46., 1 p. (1996)

Stipta István: Bruckner Győző, a miskolci jogakadémia dékánja. In: Bruckner, Győző - Stipta István; Dobrossy, István (szerk.) A miskolci jogakadémia múltja és kultúr-munkássága 1919-1949. Miskolc, Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (1996) 288 p. pp. 10-45., 36 p.

Stipta István: Hudi József: Pápa város önkormányzata a késő feudalizmus időszakában (1730-1848). SZÁZADOK 130: 4 pp. 1029-1030., 2 p. (1996)

Stipta István (szerk.) Jogtörténeti Tanszék kiadványai: segédanyag a jogtörténet oktatásához joghallgatók és doktoranduszok részére (1996)

Stipta István: Mezey Barna: A magyar polgári börtönügy kezdetei. SZÁZADOK 130: 2 pp. 453-455., 3 p. (1996)

1995

Bistei Attila; Stipta István; Szabó István: Segédanyag a Magyar alkotmány- és jogtörténet c. tantárgyhoz. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem (ME) (1995), 37 p.

Csizmadia Andor; Kovács Kálmán; Asztalos László; Horváth Pál; Stipta István; Csizmadia Andor (szerk.): Magyar állam- és jogtörténet. Budapest, Magyarország: Nemzeti TankönyvKiadó (1995), 559 p.

Horváth Pál; Kajtár István; Nagy Lászlóné; Révész T Mihály; Stipta István; Zlinszky János; – Horváth, Pál (szerk.); Révész, T Mihály (szerk.): Általános jogtörténet. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1995), 502 p.

Stipta István: A főispáni hatáskör törvényi szabályozása (1870, 1886). In: Máthé Gábor; Zlinszky János (szerk.): Degré Alajos emlékkönyv. Budapest, Magyarország: Unió Lap- és KönyvKiadóKereskedelmi Kft. (1995) 333 p. pp. 299-312., 14 p.

Stipta István: A vármegyei szervezet átalakítása Tisza Kálmán miniszterelnöksége idején. ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS: ACTA JURIDICA ET POLITICA 46: 5 pp. 1-64., 64 p. (1995)

Stipta István: Die Versuche zur bürgerlichen Umgestaltung der Komitate: Vorschläge, Entwürfe, Gesetze 1844-1877. ANNALES UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTINENSIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE - SECTIO IURIDICA 35 pp. 167-176., 10 p. (1995)

Stipta István: Gerhard Dilcher: Az 1794-es porosz Általános Polgári Törvénykönyv. KLIÓ: TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT 4: 1 pp. 100-100., 1 p. (1995)

Stipta István: Kajtár István: Magyar városi önkormányzatok (1848-1918). SZÁZADOK 129: 1 pp. 232-233., 2 p. (1995)

Stipta István: Kossuth Lajos 1859-es alkotmánykonceptiója. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 50: 1 pp. 49-52., 4 p. (1995)

Stipta István: Szilágyi Dezső és a magyar igazságszolgáltatás reformja. PUBLICATIO-NES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS SECTIO JURIDICA ET POLITICA 11 pp. 111-115., 5 p. (1995)

Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására: Tervezetek, javaslatok, törvények. Budapest, Magyarország: Osiris Kiadó (1995), 194 p.

Stipta István: Zsedényi Béla alkotmányjogi nézetei. In: Csiki Tamás (szerk.) Tanulmányok Zsedényi Béla születésének 100. évfordulója tiszteletére. Miskolc, Magyarország: Herman Ottó Múzeum (HOM) (1995) 109 p. pp. 17-23., 7 p.

1994

Horváth Pál; Kajtár István; Nagy Lászlóné; Révész T Mihály; Stipta István; Zlinszky János; – Horváth, Pál (szerk.); Révész, T Mihály (szerk.): Általános jogtörténet. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1994), 502 p.

Stipta István: Hans Hattenhauer: Európai jogtörténet – magyar szemmel. KLIÓ: TÖRTÉNETTUDOMÁNYI SZEMLÉZŐ FOLYÓIRAT 3: 2 pp. 5-7., 3 p. (1994)

1993

Horváth Pál; Kahler Frigyes; Révész T. Mihály; Stipta István; Zlinszky János; Horváth Pál (szerk.): Általános jogtörténet: A jogállamiság útvesztései. Budapest, Magyarország: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (1993), 330 p.

Stipta István: A magyar bírósági szervezet története a reformkorig. In: Dercsényi, Balázs (szerk.) Bírósági épületek Magyarországon. Budapest, Magyarország: HG és Társa KiadóKft (1993) 220 p. pp. 9-17., 9 p.

Stipta István: A modern jogrendszerek válsága. In: Horváth Pál (szerk.) Összehasonlító jogtörténet: Az újkabkori jogfejlődés. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1993) 322 p. pp. 209-220., 12 p.

1992

Stipta István: Az első polgári kori vármegyetörvény (1848: XVI. tc.). ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDIENSIS: ACTA JURIDICA ET POLITICA 42: 5 pp. 1-34., 34 p. (1992)

Stipta István: Intézménytörténeti adalékok az 1870: XLII. tc. végrehajtásához. In: Tóth Károly (szerk.): Emlékkönyv Dr. Cséka Ervin egyetemi tanár születésének 70. és oktatói munkásságának 25. évfordulójára. Szeged, Magyarország: József Attila Tudományegyetem (JATE) (1992) 643 p. pp. 481-494., 14 p.

Stipta István: Jogász hivatás és jogásképzés története. In: Szabó Miklós (szerk.) Jog- és államtudományi alaptan. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetemi Kiadó (1992) 314 p. pp. 168-181., 14 p.

1991

Hajdú Lajos; Horváth Pál; Ijjas József; Nagyné Szegvári Katalin; Zlinszky János; Stipta István; Horváth Pál (szerk.): Általános jogtörténet. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1991), 529 p.

Stipta István: A jogász hivatás kialakulása, a jogi oktatás története. In: Szabó Miklós (szerk.) Bevezetés a jogi ismeretekbe. Miskolc, Magyarország: Miskolci Egyetem (1991) pp. 155-170., 16 p.

Stipta István: Konfliktquelle oder Konfliktlösung? (Über den österreichisch-ungarischen Ausgleich). In: Bericht über den achtzehnten österreichischen Historikertag in Linz ve-

ranstaltet vom Verband Österreichischer Geschichtsvereine in der Zeit vom 24. bis 29. September 1990: Veröffentlichungen des Verbandes Österreichischer Geschichtsvereine 27. Linz, Ausztria (1991) 447 p. pp. 179-181. Paper: 3, 3 p.

Stipta István: Szemere Bertalan és a vármegyék 1848-ban. In: Ruzsoly József (szerk.): Szemere Bertalan és kora. Miskolc, Magyarország: Szemere Bertalan Alapítvány (1991) 429 p. pp. 201-221., 21 p.

Stipta István: Vármegyei reform a törvényhozás előtt (1844-1848). In: Tóth, Károly (szerk.) In memoriam dr. Kovács István akadémikus, egyetemi tanár. Szeged, Magyarország: JATEPress Kiadó (1991) 459 p. pp. 315-331., 17 p.

1990

Stipta István: Ruzsoly József doktori értekezésének vitája. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 3: 3 pp. 108-110., 3 p. (1990)

Stipta István: Törekvések a vármegyék polgári átalakítására: javaslatok, tervezetek, törvények 1844-1877 245 p. Disszertáció (Kandidátus)

1989

Stipta István: Az eperjesi evangélikus jogakadémia áttelepülése 1918/1919-ben. NAP-JAINK (MISKOLC) 28: 3 pp. 11-14., 4 p. (1989)

Stipta István: Borsod vármegye 1848 tavaszán. BORSODI SZEMLE 34: 1 pp. 40-48., 9 p. (1989)

Stipta, István: Der zweite Rechtshistorikertag in Miskolc: (Gedenksitzung in memoriam Gusztáv Wenzel und Lehrbuchdiskussion). ANNALES UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTINENSIS DE ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE - SECTIO IURIDICA 30 pp. 123-126., 4 p. (1989)

Stipta István: Hajdu Lajos: Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában. Levéltári Közlemények 60: 1 pp. 187-189., 3 p. (1989)

Stipta István: Rendelet a porosz királyság összes városa részére (1808). In: Horváth, Pál (szerk.) Bevezetés az egyetemes állam- és jogtörténet forrásaiba: egységes jegyzet. Budapest, Magyarország: Tankönyvkiadó, (1989) pp. 121-144., 24 p.

1988

Stipta István: A porosz városi önkormányzat a XIX. században: (Az 1808-as Stein-féle városi rendelet). In: Mezey, Barna (szerk.) Jogtörténeti előadások I. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1988) 190 p. pp. 73-84., 12 p.

Stipta István: Eötvös József önkormányzatvédő centralizmusa. NAPJAINK (MISKOLC) 27: 9 pp. 3-7., 5 p. (1988)

1987

Stipta István: A második miskolci jogtörténész nap: (Wenzel Gusztáv emlékülés és tankönyvvita). JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 42: 11 pp. 623-625., 3 p. (1987)

Stipta István: A miskolci jogakadémia működésének harmadik évtizede (1939-1949). BORSODI SZEMLE 32: 2 pp. 48-58., 11 p. (1987)

Stipta István: Ein Historikerband aus rechtsgeschichtlicher Sicht. JOGTÖRTÉNETI SZEMLE 2: 2 pp. 136-138., 3 p. (1987)

Stipta István: Ijjas József kandidátusi értekezésének vitája. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 42: 10 pp. 578-579., 2 p. (1987)

Stipta István: Stefania Mertanova: Ius Tavernicale. Pozsony 1985. ÁLLAM- ÉS IGAZGATÁS 37: 3 pp. 286-287., 2 p. (1987)

1986

Stipta István; Pap Gábor: A miskolci jogi kar első tudományos ülészaka. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 41: 6 pp. 307-309., 3 p. (1986)

Stipta István: Beiträge zur Regelungsgeschichte des Verwaltungsstrafrechts im Dualismus. In: Máthé Gábor; Révész T Mihály (szerk.) A közigazgatási büntetőbíráskodás fejlődése az utolsó 100 évben. Tanulmánykötet. – Entwicklung der Verwaltungsstrafgerichtsbarkeit in den vergangenen 100 Jahren. Sammelband. Budapest, Magyarország: Igazságügyi Minisztérium (1986) 483 p. pp. 186-195., 10 p.

Stipta István: Provizóriumai reformtervek és viták a vármegyék átalakításáról. In: Benedek, Ferenc; Szita, János (szerk.) Jogtörténeti tanulmányok [6. köt.]. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1986) 409 p. pp. 355-366., 12 p.

1985

Stipta István: A miskolci jogakadémia működésének első évtizede (1919-1929). BORSODI SZEMLE 30: 2 pp. 49-58., 10 p. (1985)

Stipta István: A miskolci jogakadémia működésének második évtizede (1929-1939). BORSODI SZEMLE 30: 3 pp. 59-68., 10 p. (1985)

Stipta István: Egy bölcsészettudományi kiadványról – jogtörténeti nézőpontból. In: Mezey Barna; Dunay Pál (szerk.): Fialat Oktatók Műhelytanulmányai. 8. kötet. Budapest, Magyarország: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (1985) 477 p. pp. 392-396., 5 p.

Stipta István: Felvilágosodás és közigazgatás: Új könyvek a jozefinista korról. NAPJAINK (MISKOLC) 24: 6 pp. 32-33., 2 p. (1985)

Stipta István: Függetlenség és demokratikus kiútkeresés: Herman Ottó politikai pályája. NAPJAINK (MISKOLC) 29: 11 pp. 28-29. p. (1985)

Stipta István: Vármegyei reformkoncepciók az 1870: XLII. tc. képviselőházi vitájában. ÁLLAM- ÉS IGAZGATÁS 35: 10 pp. 910-917., 8 p. (1985)

Stipta István: Vármegyék a politikai publicisztikában (1860-1861). PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS SECTIO JURIDICA ET POLITICA 1: 10 pp. 223-279., 57 p. (1985)

1983

Stipta István: Megyei elképzelések a törvényhatóságok rendezéséről (1867-1868). In: Csizmadia, Andor (szerk.) Jogtörténeti tanulmányok. Budapest, Magyarország: TankönyvKiadó (1983) 372 p. pp. 305-319., 15 p.

1981

Stipta István: A szegedi Acta Iuvenum II. kötete. JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY 36: 5 pp. 435-436., 2 p. (1981)

1979

Stipta, István: Einige Fragen der Umorganisation des Hajdú-Bezirktes zu einem Komitat 1848-1876. In: Máthé Gábor; Kovács Kálmán (szerk.) Die Entwicklung der städtischen und regionalen Verwaltung in der letzten 100 Jahren in Mittel- und Osteu-

ropa. Internationale Rechtshistorische Konferenz, Budapest, 1977. September 12-15. Bd. 1. Nationalreferate. Bd. 2-3 Budapest, Magyarország: ELTE Állam- és Jogtudományi Kar (1979) 302 p. pp. 291-317., 27 p.

1976

Stipta István: A törvényhatóságok egységesítésére irányuló reformmunkálatok 1873-1874-ben. ACTA IUVENUM SECTIO JURIDICA ET POLITICA 1 pp. 111-150., 40 p. (1976)

1975

Stipta István: Az 1876. évi XXXIII. tc. létrejötte, különös tekintettel a Hajdú kerület megszüntetésére. AETAS: TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT 3: 2 pp. 18-21., 4 p. (1975)

ANTAL TAMÁS
egyetemi tanár (SZTE ÁJK)

SZILÁGYI DEZSŐ AZ IRODALOMBAN

Stipta István és a magam kutatásainak több metszéspontja is keletkezett az évek során, azonban a leginkább közös „hősünk” a neves igazságügy-miniszter, Szilágyi Dezső (1840–1901). Alakjával, munkásságával több trásában is foglalkozott az ünnepelet.¹ E helyütt a magyar szépirodalom nagyjainak néhány gondolatát gyűjtöttem össze, amelyek azt mutatják be, hogy a kor- és pályatársak miként látták a nagy államférfit – az embert, a jog elkötelezett szolgája mögött.

1. Mikszáth Kálmán

Az én kortársaim című művében Mikszáth röviden Szilágyiról is megemlékezett; 1894-ben írta a vonatkozó részt. A bevezetőjében máris a következő megállapítás olvasható: „Szilágyi Dezső izzó agyat és kevély lelket kapott örökségbe az istenektől a többi sok ajándék mellé. Nagy indulatok mozgatják. Lelkében, mint ahogy az aggteleki barlangban, ágyúörgésnek hangzik egy pisztolylövés, marczangoló nyomokat hagy néha egy parányi incidens. Semmi sem normális, semmi sem közönséges ezen államférfiúban, kit igen sokáig fognak emlegetni és csodálni ebben az országban, különösen a halála után, midőn már nem lesz senkinek kényelmetlen. Mert kényelmetlen ő most, amíg él, és kényelmetlen is lesz, mivelhogy túlságosan nagy, nem tudnak vele mit csinálni. Ha a kabinetben benne van, akkor kényelmetlen a kabinetnek, amelyre nehezedik, kényelmetlen a szabadelvű pártnak, amelyhez nem tud simulni, kényelmetlen az ellenzéknek, amelyet fonséges szónoklataival összemarczangol.”²

Nem törekedett mások tetszésére vagy a népszerűsége: „Szilágyi, egész ellenkezőleg, senkinek a szeretetére nem spekulál. Megy sokszor mogorván vagy dúlva-fúlva a maga útján, ködbe burkolva, mint egy őskori óriás. Úgy néz ki néha tűnődő hamleti arczával, mintha önmagát keresné. [...] Titáni gondolatok forrnak, nagy tervek gomolyognak Szilágyi koponyájában. Lelke áhítja a rendkívüli cselekedeteket. S a nevelés kis

1 STIPTA István: *Szilágyi Dezső és a magyar igazságszolgáltatás reformja*. In: Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Juridica et Politica, Tomus XI. Miskolc, 1995, 111–115.; STIPTA István: *Szilágyi Dezső és az igazságügyi modernizáció*. In: CSIBI Norbert – DOMANICZKY Endre (szerk.): *Deák és utódai. Magyar igazságügyi miniszterek 1848/49-ben és a dualizmus korában*. Pécs, 2004, 137–152.

2 MIKSZÁTH Kálmán: *Az én kortársaim*. I. kötet, Budapest, é.n. 110–111.

eszközök, melyekkel rendelkezik, s a kicsinyes viszonyok, melyekben él, úgyszólván folytonos irritációban tartják. Elégedetlen. Borongós. Homályos, nevezhetetlen ambíciók feszítik. Néha vágyat érez eltaposni valamit, néha az egész országot szeretné összeroppantani és egy újat csinálni helyette. Nagy igazságok világítanak szeme előtt, mint bolygó fények az éjben. De ezek az igazságok magasan vannak. Utánuk nyúlna, de lehet-e őket elérni? Nem. Ilyenkor tehetetlenül hányódik lelke [...]. Mint minden titán, Szilágyi is boldogtalan. S micsoda ellentétekből van összetéve! Ő, akiben az emberiség boldogságának nagy problémái főnek szüntelen, természeténél fogva mindig zsarnok. Erőszakos lényé kitör a nyers erőnek imponáló ruhájában. Minden új szituáció szinte átgyúrja őt egészen. Egy másik adott viszonyban talán nem is az előbbi ember többé. [...] Erő, mindig erő. Szilágyi Dezső az erő rabja. Az erőé, akinek ikertestvére a zsarnokság.”³

Metaforával élve úgy vélte, ha Szilágyi éppen orosz cár lenne, rögtön megadta volna az alkotmányt az orosz népnek, ha viszont szerb király, akkor minden nap felpofozta volna a minisztereit, ha pedig fazekas, egy napon talán összetörné a saját fazekait – még hozzá azért, mert az adott helyzetben ez mind az ő erejét jelentette volna. Mikszáth egy 1883-i országgyűlési karcolatában, midőn a szabadelvű többség az akkor még mérsékelt ellenzéki Szilágyi egy indítványát megszavazta, ugyanezt találóan e szavakkal fogalmazta meg: „Ez gyanús – mondogatták a jobboldaliak. – Ilyen még sohase történt. Össze voltak beszélve a miniszterrel. Azok az emberek, akiken még sohasem történt az, hogy a módosítványukat elfogadják, összenéznek, s a fogaik közt sziszegik: – Szilágyi miniszter lesz. S ez a szó úgy hangzott itt, mint egy rémületes jóslat, mintha azt mondanák, hogy óriási üstökös van az égen, vértől fog ázni az egész ország.”⁴

Mikszáth a nagy rétor is tisztelte benne: „Szilágyi annyira szónok, s annyira ismeri tárgyát (e javaslatot, melyen valóságos ideges szeretettel csügg), hogy egy hétig is el tudott volna róla beszélni szakszerűen és érdekesen. [...] Szilágyi maga is élvez azzal, hogy beszél. Ha egy pusztaszigeten élne, én azt hiszem, akkor is gruppírozna gondolatait és elmondaná az őserdőknek a saját multságára.”⁵ A regényíró lapszerkesztő szerint is a legnagyobb magyar orátorok egyike volt: a beszédeiben „összetört szónokokot, torzfigurákká csavarta át teóriájukat, logikájukat”. Amikor pedig befejezte mondandóját a képviselőházban, helyet foglalt arcán a kifejezéssel: „no, hát állítsatok még valamit!”⁶

2. Ady Endre

Ady a polgári demokrata lap, a *Nagyváradai Napló* újságírója, majd társszerkesztője volt 1901-ben. Az augusztus 1-jei számban ő fogalmazta Szilágyi nekrológját. Először ebből idézünk:

3 Uo. 112–113.

4 Mikszáthot idézi STIPTA István: *Országgyűlési vita a pénzügyi közigazgatási bíróságról 1883-ban*. In: Mezey Barna – Révész T. Mihály (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Máthé Gábor 65. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 518–546. az idézet helye: 543.

5 MIKSZÁTH i.m. I. 114.

6 Uo. 116.

„A magyar parlamentben termő apró csenevész hajtások, dudvák és bojtorjánok közül kidőlt íme a halálnak egy váratlan éles csapására a hatalmas tölgy, melynek magasba nyúló lombos koronájára az őt megillető csodálatteljes tisztelettel tekintettek fel mindenkor az új aera törpe epigonjai. [...] Meghalt, mint egyszerű polgárember, mint munkáját, kötelességét becsületesen teljesítő napszámosa a hazának. Vagyon, címek, ordók nem igen maradnak utána, aminthogy nem is vágyott mindezek után, amint teszik ezt erőlködve és lihegve a mostani új hazafiak. Az ő élete, szereplése, magas hivatalai nem egy ábrándos karrier kaleidoszkópját, hanem a magyarságért, alkotmányos jogainkért és a szabadelvűségért folytatott nemes politikai küzdelemnek mértföldmutatóit tárják elénk. Azért küzdött, mert mindig akart valamit – és nem azért, mert valami akart lenni. Ebben különbözött Szilágyi Dezső a mostani új hazafiaktól, akik közül hasztalan keressük azt az erős legényt, aki fel tudná venni az ő kezéből most kihullott erős buzogányt, mellyel annyi hatalmas csapást mért a porondra kiálló reakcióra. [...] A reakció és klerikálizmus leghatalmasabb ellenfelüktől szabadultak meg, és féltő, hogy most, mikor úgysis mind vakmerőbben támadnak a szabadelvűség bástyájára ezek a sötét lovagok, fokozottabb mérvben ébred fel harci kedvük, tudván, hogy kidőlt a hatalmas vezér, ki az igazság erejével, eszének fényével győzött mindenkor akár alattomos, akár nyílt támadásaik [felett].”⁷

Az újságíró Ady megkapó pátosszal fogalmazott Szilágyi politikai nagyságáról, a szabadelvűségért való konzekvens kiállásáról, még, ha nem is értett vele egyet mindenkor. Elfogta a kétely, miszerint e politikai táborban vajon lesznek-e utódok, akik kiállják az erősödő nyomást, és megvédik a liberalizmust a nyílt ellenséggel vagy a „ravasz jóbarátokkal szemben is”? Úgy vélte, Széll Kálmán miniszterelnökként, akinek Bánffy Dezső ellenében részint éppen Szilágyi ásta ki a kormányfői „gesztenyét”, nem azon az úton haladt, melyen haladnia illett volna: „a jog, törvény és igazság új jelszavait szabadelvű szellemben szerette volna ő [ti. Szilágyi] megvalósítva látni, és amikor ehelyett Széll Kálmánnak a klerikális elemekkel való ölekezését és paktálását látta, úgy érezhette magát, mint Goethe bűvészinasa, aki felszabadította nyugalmából a vad elemeket, de azután nem tudta többé azoknak romlását megakadályozni.”⁸

Később Ady támogatta azokat, akik szobrot kívántak emelni a jogászipolitikus emlékére: „hogyan külön-külön három helyen [ti. Pozsonyban, Budapesten, Nagyváradon] föltámadt a szobor terve, azt bizonyítja, hogy Szilágyi Dezső szobrának állania kell, s állni fog. Szilágyi Dezső az új Magyarország egyik legnagyobb politikusa, legkiválóbb jogásza s legpuritánabb embere volt. Hármass érény, mely hálát követel”. Nézete szerint a műremeket elsősorban a szülővárosában kellett volna elhelyezni: „nem csak Nagyváradon született, de Szilágyi Dezsőt az egykor oly csodálatos, nemes, erős bihari és nagyváradi levegő formálta. Ez a hajdan páratlan iskola, mely liberalizmusával, haladásvágyával s tradícióinak emlékével annyi jelesét nevelte, s adta az új Magyarországnak.” Az utóbbi szavakkal leginkább Tisza Kálmánra utalt, noha valójában az egykori miniszterelnök

7 ADY Endre *összes prózai művei* [II. kötet: Újságcikkek, tanulmányok (1901–1902)]. FÖLDESSY Gyula (szerk.): Ady Endre összes művei. Budapest, 1955, 137–138.

8 Uo. 138.

sosem azonosult Szilágyi jogeszméivel: „együtt tartották vállaikon a roskadozó liberalizmus bátyáit, a legutolsó időkben. Ők ketten az új Magyarország legnagyobb emberei. Nagy volt [Szilágyi], fáját szerető, de tiszta fényes liberalizmusában. Nagy volt tudásban, munkában és alkotásban.”⁹

Visszatérő motívum Ady szavaiban az „új Magyarország”, amely emblémákban és merész képekben a költészetén is végigvonult. Ennek vágyában feltétlenül közösek voltak, még akkor is, ha eltérő eszközökkel vívták a maguk magányos harcát; személyiségük nemes kevélysége, a másokat olykor megvetni hajlamos indulataik szintén párhuzamot vonnak az egyébkénti nagyváradiságuk között. Egy 1914-ben megjelent költeményében még meg is nevezte Szilágyit (*Elveszett hit: elveszítlek*).¹⁰ Viszont az említett szobor a Körös partján nem készült el, csak egy emléktábla;¹¹ a később Telcs Ede alkotta mellszobrot végül egy – Darányi Ignác javaslatára 1903-ban éppen Szilágyiról elnevezett – nyugat-bácskai telepés kisközségben állították fel, Apatin mellett 1907-ben, amely ma Svilojevo néven ismert Szerbiában.¹²

Bár nem volt politikus, sem vátesz, Ady mégis előre vetítette a magyar sorsot, mikor 1901 szeptemberében így fogalmazott: „veszedelmes idők következnek. Veszedelem fenyegeti Deák, Tisza és Szilágyi alkotásait. Szükségünk lesz erőt, emlékeztetést nyújtó forrásokra, s szükség lesz az emlékezni tudásra. Ha az ő nemes, erős ércalakja közöttünk lesz, talán nem csüggedünk az eljövendő nagy harcban, mert gondolni fogunk őreá, a nagyra, tisztára és erőse. Gondolni fogunk és gondolni kell majd reá!”¹³

3. Gárdonyi Géza

A posztumusz megjelenésű *Aranymorzsákban* Gárdonyitól többek között Szilágyi Dezsőről is olvashatunk gondolatszemcséket. Csupán néhány bekezdésről van szó, mégis ideillők. Így kezdődnek: „Egy óriás a törpék között. Olyan szónok, mint John Bright. Tanult. Tud. Van benne akarat és kitartás. Az alkotásai praktikusak. Ha kell, jó modorú; ha kell, goromba, mint a bérkocsis. Az Isten is miniszternek teremtette. [...] A privát életben, hol selyem, hol pokróc. Az alantasaival szemben mindig pokróc, de nem azért, mintha rossz ember volna, hanem mert unja az aprócseprő ügyeket és mindig kevesli, amit dolgoznak”¹⁴

Gárdonyi mint minisztert rendkívüli munkabírású és szorgalmú embernek látta: „ez eddig hihetetlenül hangzott. A kövérsége miatt ugyanis ráfogták, hogy lusta és

9 Uo. 295–296.

10 FÖLDESSY Gyula: ADY ENDRE összes versei. Budapest, 1961, 684–685.

11 BÁLINT István János (szerk.): *Boldog Várad*. Budapest, 1992, 594.

12 DAMPFINGER Irén: *Szilágyi telepés község története*. Szilágyi, 2006, 5–22.; LANJTI Kalman: *Apatin i okolina. Prigrevica, Kupusina, Sonta, Svilojevo i Gomboš na razglednicama i slikama*. Apatin, 2004, 121–138.

13 ADY (1955) i. m. II. 296.

14 GÁRDONYI Géza: *Aranymorzsák*. Dante kiadás, Budapest, é.n. 210–213.

kényelmes. Szilágyi az alkotásaival felel a gonosz nyelveknek.” Az író említette azt is, hogy a királyi udvarnál nem igazán szerették: „[Szilágyi] ahányszor még Bécsben járt, mindig örömmel jött haza. Nem azért, mintha jól végzett volna, hanem mert túlesett a hosszú és hideg ünnepies ábrázatokon. Bécs ellenzéki fluidumokat látott benne.” A rétori erényeit pedig így ábrázolta: „hogy aztán mennyi a spiritusz a beszédeiben, azt mindenki tudja. Őt hallgatni élvezet, kivált, ha rögtönzötten beszél, hogy valakinek a támadásait visszaverje. Ilyenkor a gorombaság csimborasszói magaslatára emelkedve, kápráztató tűzijátékokat produkál. Az előadásában van valami professzori. Jobbra és balra hajlong. Olykor meg – különösen, mikor nevenségessé akarja tenni a t[iszte]l[et] előttmeszólót – táncmesteri állásokat vesz föl s az arcán ördögi mosolygás kíséri az éles nyilakat, amelyeket biztos és erős kézzel lő az ellenfelére, egy perc alatt elborítva ezernyi sebbel, amelyek közül nem egy életveszélyes is.”¹⁵

4. Eötvös Károly

Évtizedeken keresztül voltak politikus- és pályatársak – és talán barátok is. A kiegyezés után gyakran jártak egy elit társaságba, ahol a Deák-párt fiatalága gyülekezett. Eötvös számára, aki jogásként a tiszzaeszlári perrel szerzett országos ismertséget,¹⁶ az 1870-es évek elején egy triász tűnt fel, melynek „tagjai” Szilágyi mellett Kerkapoly Károly és Kovács József voltak.¹⁷ Őszintén csodálta őket, s hamar felfigyelt Szilágyi különleges személyiségére: „harmincz éven át szakadatlanul ügyeltem erre az elmére s ennek működésére. Mikor haragudott, mikor jó kedve volt, mikor unta maga körül a világot, mikor nagy törvényjavaslatokat érlelt vagy bírált, mikor nagy beszédeket mondott: mindenütt ügyeltem rá. Sokszor észleltem bortól, pezsgőtől mámoros agyának működését is. Fejtegette a maga szaktudományát, el-elmondott valamit tanulmányi utazásának élményeiből, nagy ritkán belemelegedett nagy embereink ismertetésébe s nagy költőink műveinek elemzésébe; nagy ritkán rábírtam, hogy valamit elbeszéljen, meg akartam ismerni elbeszélő tehetségét is [...] Szilágyi elméje és tudása is meglepett. Meglepett találkozásunk első pillanatában, de magához kapcsolta figyelmemet ismerkedésünk és barátságunk egész idején át.”¹⁸

Az *Egyetértés* hasábjain publikált visszaemlékezéseiben (1901) Szilágyi jellemének megfestésénél ügyelt arra, hogy minden irányú benyomásait papírra vesse: a rokonszen-

15 GÁRDONYI i. m. 212.

16 STIPTA István: A tiszzaeszlári per és a korabeli büntető eljárásjog. *Jogtörténeti Szemle*, 2012/4. szám. 22–34.; EÖTVÖS Károly: *A nagy per, mely ezer éve folyik s még nincs vége*. Budapest, 1904.

17 Kerkapoly Károly (1824–1891) jogász, politikus, pénzügyminiszter, a politikatan és a nemzetgazdaságtan egyik tanára volt a budapesti egyetem jog- és államtudományi karán, ahol maga Szilágyi is oktatott. Kovács József (1832–1897) orvos, egyetemi tanár és rektor volt, valamint az Igazságügyi Orvosi Tanács első elnöke s az Országos Közegészségügyi Tanács tagja.

18 EÖTVÖS Károly: *Szilágyi és Káldy*. In: Eötvös Károly munkái XVII. Budapest, 1906. 15–16.

veseket és a kritikákat egyaránt. Érzékletes példa a következő idézet: „Szilágyinak voltak gondolatai bőven és gazdagon. Képes is volt a gondolatot alakba önteni. A nyelv egészen hatalmában volt. A nyelvet irodalmunk magaslatán kezelte, s gazdag szépségekkel könnyen kezelte. Minden beszéde bizonyítja ezt. Különösen bizonyítja az ezredéves emlékünnepe alkalmával 1896-ban a királyhoz intézett remek beszéde. Az írónak minden szokott képessége meg volt tehát benne. Nagyon is meg volt. Nem hiányzott benne a nemes nagyravagyás, de az önérzetnek az a faja sem, melyet hiúságnak nevezünk. Sőt, ez a szükséges mértéken túl is meg volt benne. Büszkesége, zárkózottsága, emberszóló szeszélye, érdes modora főleg hiúságából származott.”¹⁹

A kettősség, mely e rendkívüli államférfit jellemezte, Eötvös számára két főtulajdon-ságban összpontosult: az ő rendkívüli tudásában és a legalább akkora romboló szenvedélyében. Ez utóbbi is elkísérte egész életén át a kodifikáló bizottságtól a miniszterségig: „az ő rettenetes elméje és nagy tudása s az ő fiatalkori romboló szenvedélye nyüstt, pehellyé tépett szét mindent. Az összes jogok alakosságainak bírálatában élesebb elme még nem volt a világon, mint az övé. [...] Az elme, a nagy elme olyan, mint a nap: körös-körül és minden irányban világít. De Szilágyi elméje csak egy irányban világított. Abban az irányban, amelyben a jog alakosságainak bírálata fekszik. A törvényhozó elmének e működése is hasznos és szükséges, de Szilágyi elméjének tüzet, lángját, villámlásait ebben az irányban senki sem tudta megbírni. Kábított, vakított, sújtott ez a fény.”²⁰

Kálvinista neveltetésű, indulatos ember volt, amivel sokakban nem vívott ki rokonszenvet magának. Talán ezért is ábrázolták az élclapok hol tobzódónak, hol párducos mentében feszülőnek. A valóságban nagyon is mértékletes életet élt: nem költekezett túl, hanem vívott, olvasott (nagy könyvtárat hagyott hátra), de főleg töprengett – magányosan. „Szilágyi nem nősült meg, nem volt családja, vagyonszerző ösztön sem támadott benne. [...] fölös pénzt könyvek, képek és szőnyegek vásárlására s nyári fürdői szórakozásra fordította.”²¹ E tekintetben is Deák Ferenchez hasonlított.

Eötvös megemlítette, hogy Szilágyi az indulat hevében egyszer kitört még Deák ellen is, bár a „nemzet prókátora” nem volt jelen. Néhány nappal később azonban így revideálta álláspontját őszinte komolysággal: „Barátaim, mégis nagy ember ez a mi Deák Ferenczünk. Bismarck legbizalmasabb tanácsosa mondta nekem az este szórul-szóra: »Én, uram, a legnagyobb s legdicsebb németnek s Európa legnagyobb államférfijának Bismarck herceget tartom, de én őszintén nyíltan kijelentem ön előtt, hogy én Deák Ferencz urat mégis többre becsülöm.«” Majd Eötvös megjegyzésként hozzáfűzte: „minket is meghatott Szilágyi komolysága. A híres berlini német megtalálta benne a magyar szívet. Mi tudtuk azt, hogy ez a szív mindig megvolt.”²²

19 Uo. 25.

20 Uo. 41.

21 Uo. 59.

22 Uo. 68–69.

5. Halász Imre

1912-ben az *Egy letűnt nemzedék* című, a *Nyugatban* megjelent sorozatáért nyerte el Halász Imre az 1890-ben alapított és háromévente kiosztott Bródy Zsigmond akadémia díjat. E nagy ívű visszaemlékezésében három közleményt Szilágyinak szentelt az életrajzát politikatörténeti környezetben mutatva be.²³

„Szilágyi Dezső tudásának terjedelme és mélysége már akkor, a 70-es évek elején, az én megítélésem szerint aligha felül nem múlta az akkor szerepelt valamennyi magyar politikai tudását, s e mellett ment volt minden doktrinerségtől, melybe ezek közül – éppen a legtanultabbak – gyakran beleestek” – fogalmazta meg összegző benyomásait Halász, majd ekként folytatta: „tulajdonképpen szakmája a jog volt, de az ő univerzális gondolatvilága messze túlterjedt a magyar jogászvilág többi jeleseinek felfogásán, mert ez ritkán haladja túl a szoros értelemben vett magánjog kereteit, de Szilágyié az egész állami életet átölelte, beleértve a közjogi kérdéseket és a nemzetközi politikát is, mely utóbbi a mi táblabíró politikusainknak mindig a gyenge oldala volt.” Hogy akkor miért nem írt mégsem könyveket? E sokakban felmerülő kérdésre Halász így felelt: „felületes gondolkozóknál hamar elérkezik ez az idő, nem úgy annál, aki előtt mindig új és tágabb perspektívák tárulnak fel”. Márpedig Szilágyit ő is ilyennek látta: örökké gondolkodónak, akiben az elme munkálása folytonos, és talán sosem jut el a teljes befejezettségig.²⁴

Az oratori képességének lényegét ebben vélte felfedezni: „szónoklatának legmarkánsabb vonása a polemikus elem volt. Szónok volt ő a debatterek legfélelmetesebb fajtájából. Ettől a speciális vonástól eltekintve beszédei jellegére nézve a magyar parlamentben legtipikusabb képviselője volt annak a modern parlamenti szónoklatnak, melynek európai hírvő mintaképeül Bismarckot tekinthetjük. [...] Nagy beszédeire sokszor hetekig készült, ami alatt nem az írásztalnál való görnyedést kell érteni, hanem azt, hogy az a gondolatcsoport, mely a »nagy« beszéd tartalmát szolgáltatta, sokáig foglalkoztatta az ő sohasem pihenő szellemét. Órákig tartó hosszú sétáink közben nem egyszer volt alkalmam előre megismerni tartandó beszédének alapgondolatait. Ilyenkor alig volt képes másról beszélni, mint arról a kérdéstől, mely lelkét egészen elfoglalta.” Szilágyi egy másik oldala a gyakran alkalmazott maró szarkazmus volt: nem azok közé tartozott, akik kímélték az ellenfelet, hanem azon oroszlanfejű küzdők közé, akik mindig győzni akartak.²⁵

Halász szerint sem volt másokért rajongó típus, inkább Nietzsche Übermensch alakjai közé volt sorolható, aki képességgel bírt az átlagembereken felül emelkedni annak jó és rossz következményeivel egyaránt. Őszinte s becsületes megvetéssel sújtotta a „kapaszkodók és panamázók” táborát, akik a meglévő kis tehetségükből mintegy „uzsorakamatot igyekeznek kiszorítani”, de nem értékelte azokat sem, akikben a jó-

23 HALÁSZ Imre: *Egy letűnt nemzedék*. Szilágyi Dezső. (19–21. közlemény) *Nyugat*, 1911. augusztus 1. (15. szám) 177–193., augusztus 16. (16. szám) 260–277., szeptember 1. (17. szám) 367–391.

24 Uo. 180–181.

25 Uo. 182.

indulatú közepszerűség mutatkozott; ez utóbbiakat felnőtt gyerekeknek tekintette, „s jóízű cukorkáival traktálta”. Az én-moráljának kimagasló vonása abban állt, amire a Bismarck által alkotott „egészséges egoizmus” (*gesunder Egoismus*) kifejezés a jellemző, hiszen a porosz államférfi is ilyen személyiség volt.²⁶

Azonban Szilágyi a jelleme alapján mégsem tartozott a nyárgyűjtők közé: „nem tudott, s úgy látszik, nem is akart udvarolni. Nem is lett neki soha udvara. Voltak, akik tisztelték, és voltak, akik félték tőle. Politikai súlya, egész nyilvános pozíciója kizárólag képességének a szokottnál nagyobb fajsúlyában nyugodott. A pusztá tehetség – »das Talent an sich«, lehetne németesen mondani –, melyet nála sem vagyon nem támogatott, sem családi összeköttetések nem hatványoztak, ritkán érvényesült így egészen a maga emberségéből a nexusoknak és protekcióknak ebben az őshazájában.”²⁷

Halász a hivatkozott művében a cselekvő Szilágyi Dezsőre helyezte a hangsúlyt, benne kiemelten a Tisza-féle szabadelvűség kritikájára, majd pedig az egyházjogi reformokra s azok nemzetközi hátterére. Számításai szerint az 1890 ősztől majdnem öt éven át tartó kampány csak a magyar képviselőházban tíz tartalmas egyházpolitikai vitát eredményezett, amelyekben az uralkodó és a pápai állam is lényeges szerepet játszott.²⁸ A publicista pedig örömmel nézte, „ahogy ez az erős, modern ember, az éles ész és a dialektika ezen atlétája elbánt a színes talárokban pompázó anakronisztikus világnézet képviselőivel, s játszva szedte szét hipokrizisbe burkolt érveléseiket”.²⁹

Búcsúszavában végül így fogalmazott: „Szilágyi pályája akkor törött ketté, mikor ereje teljességében volt. Legnagyobb fájdalma az volt, hogy nem alkothatta meg a jövő számára mindazt, ami lelkében élt. S íme, a sors úgy akarta, hogy pályafutása egy évezredes múlt apoteózisában érje meg végső kibontakozását”.³⁰

26 Uo. 183. [Megjegyezni szükséges, hogy Otto von Bismarck az egészséges egoizmust valójában nem személyekre, hanem inkább népekre vagy államokra értette (*gesunder Volksegoismus, staatlichen Egoismus, nationale Egoismus*).]

27 Uo. 183–184.

28 Az egyházpolitikai témájú beszédek gyűjteménye: Fayer Gyula – Vikár Béla (szerk.): *Szilágyi Dezső beszédei 2*. Budapest, Athenaeum, 1909.

29 HALÁSZ (1911) i. m. 389.

30 Uo. 391.

A GYÁMSÁG JOGINTÉZMÉNYE WERBŐCZI TRIPARTITUMÁBAN

Werbőczi 1514-ben terjesztette elő a Nemes Magyarország Szokásjogának Hármaskönyvét, amelyben meglepő módon 22 cím alatt összesen 83 paragrafust szentelt a gyámság jogintézményének. S tette mindezt azért, mert sok visszaélést és zavart talált ezen a területen, amelyeket mindenképpen tisztázni akart.¹ Vajon mik voltak azok a kútfők, amikből Werbőczi merített és a gyámság jogintézményének alapjául szolgáltak?

1. Történeti előzmények

A honfoglalást megelőző időszakban a nagycsalád és a nemzetség tekintetében főként az ősi birtok megőrzése volt az elsődleges.² Ebből kifolyólag az atya halálakor még megfelelő kort el nem érő gyermekek nemzetségen, illetve a nagy családon belül a legközelebbi férfi rokon hatalma alá kerültek, tehát a gyámságot a vérségi kötelék határozta meg, amit a szokásjog is megerősített. Ilyen formán a két jogosulti kör egyike volt az osztatlan család, melynek tagjai közé tartoztak a szülők és a gyermekek, vagy a szülők halála után továbbra is együtt maradó testvérek, esetleg még további leszármazóik, házastársaik is, akik közösen gazdálkodtak. Az osztatlan család valamennyi férfitagja egyformán jogosult volt az ősi birtokban, a családfő tehát nem rendelkezett azzal korlátlanul, hanem csak valamennyiük beleegyezésével. Az atya és fiai, mint társtulajdonosok állottak egymással szemben. Az atya halála után fennmaradó vagyonközösségben a fiútestvérek kollektív tulajdona érvényesült, azzal a különbséggel, hogy a családfő helyét a legidősebb testvér töltötte be. A másik jogosulti kört az osztályos atyafiak voltak, akik között ugyan vérségi kapcsolat volt, de a tényleges birtokközösség csak az ősök között állt fenn. A feudális magyar jog szerint ez pontosabban azok körét jelentette, akik egyazon osztály útján örököltek. A szokásjog az osztályos atyafiságot egymás támogatására is kötelezte, illetve az osztályban szerzett javakat elidegenítés előtt egymásnak vételre kellett felajánlaniuk.³

1 DEGRÉ Alajos: *A magyar gyámsági jog kialakulása a dualizmus korának gyámsági kódexéig*. Budapest, ELTE, 1977, 11.

2 A nagycsalád, mint közösség alapvetően a mindennapi együttélésre koncentrált, amíg a nemzetség ennél lazább szerveződésként jelent meg.

3 BÓNIS György: *Hűbériség és rendiség a középkori magyar jogban*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 63–64.

Az államalapítást követően a vagyonközösség elve élesen szembekerült az egyéni tulajdont meghonosítani kívánó szent istváni reformokkal,⁴ melyek szerint a tulajdonos halála esetén vagyonát a nemzetség legidősebb férfi tagja helyett az elhunyt fiúgyermekei örökölték korukra való tekintet nélkül. Ezen jogok érvényesítéséhez szükséges védelmet a törvényes kort el nem érő gyermekek vonatkozásában a nemesek és a nem nemesek tekintetében is kezdetben az egyház biztosította, amelynek érdekei már kezdetől fogva a vagyonközösségen alapuló rendszer megszüntetéséhez, a vérségi kötelek lazításához, a birtokkal való szabad rendelkezési jog elismeréséhez fűződtek. Hintze bár a germán egyházak vonatkozásában fejtette ki álláspontját, véleményünk szerint nézetét a hazai viszonyokra is lehet alkalmazni: „az egyháznak igen nyomós okai voltak rá, hogy a nemzetségi szervezettel szembe szálljon, mert először benne gyökerezett az ősök tiszteletével a pogányság maradványa. Másodszor ragaszkodott a vérbosszúhoz, vagy a helyébe lépett jóvátételi rendszert teljesen irracionális, az egyházi jog szellemével ellenkező módon kezelte. Harmadszor egyedül ellenőrizte a családjogot és mindenekelőtt konzerválta a végrendeleti szabadság kizárásával, amely az egyháznak az egyházi alapítások dotálása végett legnagyobb érdeke volt”.⁵

Róbert esztergomi érsek 1232-ben kiadott bullája szerint „az árvák és a szegények sorsa napról napra rosszabb lesz”.⁶ A XIII. században ugyanis a gyám a gyámolt vagyonát megterhelhette, nevében jogokról mondhatott le; de az is előfordult, hogy szinte korlátlanul rendelkezett a gyámolt vagyonával. A helyzet nehézsége feltehetően a kor feudális tulajdonrendszerével, illetve annak hiányosságaival is magyarázható, amely még nem ismerte a római jogban ismert dominium és possessio jegyeit. Ebben az időszakban azért sem beszélhetünk a fogalmak következetes használatáról, mert egyrészt a birtokláshoz többletjogosítványok kapcsolódtak, másrészt a tulajdonra vonatkozó szabad rendelkezési jog a kötöttségek miatt nem érvényesülhetett teljes mértékben. Továbbá az a római jogi norma sem volt ismeretes, amely a rosszhiszemű birtokost a birtok hasznainak kiadására kötelezte, így fordulhatott elő az is, hogy a gyám akár teljes mértékben elherdálhatta, vagy felélhette a gyámolt vagyonát. Az előbbire természetesen csak a birtokközösség megszűntével kerülhetett sor.

Az anya gyámként való megjelenése a XIV. századtól kezdett gyakorlattá válni, ekkor is inkább az anyai ágról származó vagyon vonatkozásában volt jelentősége.

A XIV. század a korabeli oklevelekből kitűnik, hogy az uralkodó az árvák főgyámjának tekintette magát, oltalmukban a pápa nyomására, illetve saját vagyoni érdekeit szem előtt tartva egyre inkább a király lépett fel. Így jogosult volt gyámoltjának gyámot rendelni, több gyámjelölt esetén a gyám személyét kiválasztani, illetve védőlevelet kiadni, amelyben a gyámság alatt álló személy különös királyi védelemben részesült, személyének megsértését a király megtorolta. Vele szemben bíró nem járhatott el, illetve az árvák ellen indított pert a törvényes kor eléréséig felfüggesztették. Az oltalmazói

4 „Az egyéni tulajdon meghonosítani kívánó rendelkezés szerint „mindenki Kivétel nélkül ura, vagyis tulajdonosa legyen mindennek, ami éppen van úgyszintén a király adományainak is”. Szent István dekrétumainak második könyve 35. fejezet.

5 BÓNIS i. m. 26.

6 JELENITS István: *A gyámügy története*. Pécs, Egyetemi Kiadó, 1943, 25.

szándék mindenképpen dicséretes volt, azonban a gyakorlatban ez mégsem az árvák érdekeit szolgálta. Sokkal inkább a király számára jelentett előnyt, mivel a gyámolt teljesen elkötelezte magát az uralkodónak, halálakor pedig birtoka a királyra szállt.⁷ Ez utóbbinak különösen a vagyonos árvák esetében volt kiemelkedő jelentősége. A kialakult gyakorlat szerint a jobbágyárvák sorsáról a földesuruk, a polgárokról a város bírása döntött, amíg a királyi főgyámság kizárólag csak a nemesi árvákra vonatkozott.

A XIII. századi gyakorlattal szemben a XIV. században már jelentősen korlátozták gyám vagyonneveléssel kapcsolatos jogait: elzálogosítást csak a gyámolt szükségleteinek fedezése érdekében alkalmazhatott, miközben az árva a revokáció (visszavonás) jogával élhetett, vagyis az őt érintő szerződéseket teljeskörűségének eléréséig megtámadhatta. Ebben az esetben a gyám a vele szerződő harmadik félnek köteles volt biztosítékot adni arra nézve, hogy a szerződésnek az árva által történő megtámadása esetén sem szenved kárt.

A korlátozások ellenére a gyámság továbbra is hasznot hajtó jogként jelent meg a hétköznapi forgalomban, amely akár még szerződéssel is ruházható volt.

A gyámság intézménye sajátos módon jelent meg Mátyás 1485. évi II. törvényciklójában, amely a nádort az ország örökösének gyámjaként vagy gondnokaként nevezte meg. Jelen esetben ez a tisztség a nádort a trónörökös kiskorúsága esetén illette meg, amelyből most már egyértelműen kitűnt a gyámság lényege, vagyis az atyai hatalom nélkül maradt kiskorú gyerekekről való gondoskodás.⁸

2. A gyámság megjelenése Werbőczy Hármaskönyvében

Bár a szociális törvényhozás elsősorban Szent István és Szent László uralkodása alatt kezdődött, „a hazai jogtörténet egyik fordulópontját azonban a modern magyar állam jogrendjét máig megalapozó Werbőczy-féle jogalkotás jelentette. Ez már igazolható szakmai alapokon fogalmazza meg első részletesen kidolgozott gyámügyi szabályainkat”⁹

Köztudott, hogy a Hármaskönyvet az országgyűlés ugyan elfogadta, de királyi megerősítés hiányában sohasem emelkedett törvényre. Mindezek ellenére a kiváló munka a szokásjog útján vált a joggyakorlat meghatározó részévé. A szerző 22 fejezetcímbe összesen 83 paragrafusban tárgyalja a gyámság jogintézményét, mondván: „mivel a báró urak, mágnások és nemesek elhunytával és ez árnyékvilágból való kiköltözésével magzataik és gyermekeik gyakran gyöngé és nem törvényes korban szoktak hátramaradni, és méltán s joggal mások gyámsága, nevelése és oltalma alá kénytelenek jutni: azért ezeknek a gyermekeknek gyámságáról és neveléséről is szükségképen kell értekezniem”¹⁰

7 DEGRÉ Alajos: *Fendális gyámsági jog Magyarországon* (kandidátusi értekezés tézisei). Budapest, 1955, 5.

8 SÍPOS László: A gyámsági jog és a gyámtörvény újra szabályozása a kiegyezés utáni kodifikációs folyamatban. *Ügyészségi Értesítő*, 1992/2-3, 40.

9 LAKNER Zoltán (szerk.): *Árpádbázi Szent Erzsébet. Nemzeti Szociálpolitikai Gyűjtemény*. Pécs–Budapest, SZIME, 2020, 18.

10 Tripartitum, Első rész, 111. cím.

A törvényhozó szándékról összességében elmondható, hogy a szabályozást a nyugati uralkodókhoz hasonlóan, elsősorban az özvegyek és árvák, illetve a pártfogó nélküli idegenek védelmi vezérelte.

Első megközelítésben talán szokatlannak tűnik, hogy Werbőczy miért is szentelt ilyen komoly figyelmet e kérdésnek. A részletes fejtegetés egyik oka talán éppen a gyámsággal való visszaélések megfékezése volt, illetve a témát illető egységes szabályozás megalkotása. A mű sajátosságának tekinthető az is, hogy szerzője nagymértékben támaszkodott arra a római jogi alapokra, amelyek még akkortájt nem voltak ismeretesek hazánkban. Ebből arra következtethetünk, hogy Werbőczy nem csupán az addig összegyűlt szokásjogi hagyományokat akarta kodifikálni; hanem az új, eddig még ismeretlen elemek meghonosításának igényével lépett fel.

3. A gyámság definíciója és alanyai

Werbőczy meghatározásában a gyámság nem más, „mint jogosan adott és engedett hatalom annak oltalmára, aki nem teljeskoránál fogva magát meg nem védheti, mégis elnevezésének erejénél fogva mindenkor védelmet jelent”.¹¹

A Tripartitum rendelkezése szerint „hogy pedig a serdületlen vagy törvénytelen korú gyámoltaknak és árváknak gyámság alatt kelljen állniuk: összehangzónak és megegyezőnek látszik a természeti joggal és az oksággal; mert szükséges, hogy azok, akik fejletlen koruk miatt magukat nem oltalmazhatják, mások gondviselése és védelme alatt kormányoztassanak.”¹²

A gyámság fennállásának szükségességét a nők kivételével alapvetően az életkor határozta meg, ez alól csak a nők jelentettek kivételt. Az életkor vonatkozásában kiskorúnak volt tekintendő a fiúk esetén 14., a lányok esetén 12. életévét be nem töltött személy, mivel teljeskorúság csak a 24. életév betöltésével következett be. A nők gyámság alá helyezését Werbőczy életkoruktól függetlenül elsősorban könnyelmű természetükkel indokolta.

A gyám személyének kiválasztását alapvetően az határozta meg hogy a gyámság mely fajtájáról volt szó, mindemellett a gyámnak alkalmasnak kellett lennie feladatainak ellátására. A gyámság akadálya lehetett egyrészt testi hiba, másért törvényi előírás. Az előbbire való hivatkozással nem lehetett gyám a gyermekkorú, az elmebeteg, a fogásban lévő, illetve az, aki saját magáról sem tudott gondoskodni. A törvény erejénél fogva nem lehetett gyám a cselekvőképtelen személy és az sem, aki más hatalma alatt áll. Szintén kizáró ok volt, ha valakiről már eleve feltételezhető volt, hogy a kiskorú vagyont elpazarolja, vagy akik a kiskorú apjával ellenséges viszonyban volt. Kizártak voltak még hűtlenek, a becstelének és az anya kivételével a nők. A tisztség ellátására alkalmatlan volt az is, aki önként más hatalma alá vetette magát, vagyis örökbefogadás útján került más családfe atyai hatalma alá.¹³

11 Tripartitum, Első rész, 112. cím, 2. §.

12 Tripartitum, Első rész, 115. cím, 6. §.

13 HOMOKI NAGY Mária: *A magyar magánjog történetének vázlatja 1848-ig*. Szeged, JATEPress, 2001, 37.

4. A gyámság fajtái

Werbőczy a gyámság fajtáinak meghatározásánál a római jogból már jól ismert hármas felosztást alkalmazza, az az megkülönbözteti a végrendeleti gyámot, a törvényes gyámot és a rendelt, vagy hatósági gyámot.

4.1. Végrendeleti gyám

Végrendelti gyámot az apa értelemszerűen a végrendeletében jelölte ki gyermeke számára, eszerint az apa jogosult volt végrendeletben. Az apa akaratát kötelező volt végrehajtani. A kijelölés ellen a legközelebbi osztályos atyafiak¹⁴ tiltakozhattak, mert joguk sérelmével nem lehetett a gyámságot hűtlenekre, becstelénekre vagy nőági atyafiakra ruházni.

4.2. Törvényes gyám

Végrendeleti gyám hiányában az újabb házassága megkötéséig az életben maradt anya is lehetett gyám. Egyébként az árva vagyonának legközelebbi örököse viselte e tisztséget. Az apai vagyon vagyongazdálkodási jogát az osztályos atyafiak akkor is maguknak követelhetették, ha a gyermek anyja gondozásában maradt.

4.3. Rendelt gyám

Végrendeleti, vagy törvényes gyám hiányában nemes árva esetében az adományrendszer fenntartása érdekében a király rendelt ki gyámot. Ily módon az örökösök hiánya esetén is biztosított volt az adomány királyra való háramlása. A királyhoz kellett fordulni gyámrendelés érdekében akkor is, ha a nőági rokon nem volt jogosult személy a gyámságra, vagy ehhez való joga kétségesnek tűnt. Ezzel az uralkodó azt akarta megakadályozni, hogy a nőági rokonok a gyermek halálát követően a birtokot maguknál tartsák.¹⁵ Polgári árva esetén a vármegyei közgyűlést is bevonták a gyámrendelés eljárásába, így a gyám személyét a megye választhatta ki. A gyámrendelést hivatalosan is kihirdetették, ellene tiltakozhatott mindaz, akinek későbbi örökségét a nem megfelelő gyám kirendelése veszélyeztette. Ebből arra következtethetünk, hogy a vagyon védelme továbbra is elsődleges szerepet játszott.

A jobbágyok esetében a földesúr rendelt ki gyámot.

A gyámsággal kapcsolatban a városok folytatták a leghaladóbb szellemű gyakorlatot, a gyámság kezdetekor leltárt készítettek, amit a város jogkönyvébe be is jegyeztek, ez képezte a későbbi elszámolás pontos alapját.

14 Az osztályos atyafiak azok a személyek, akik a kiskorú halálának bekövetkezésekor utána örökölnének.

15 DEGRÉ i. m. 12.

A gyámi tisztséget csak meghatározott okokra való hivatkozással lehetett visszautasítani. Ilyen okok voltak pl.: a gyám sok gyermeke, a gyámnak a gyámolt birtokaitól távol fekvő birtoka, a gyám katonai szolgálata, közszolgálata vagy követség miatt történő távolléte, a gyámnak a gyámolttal vagy annak apjával való ellenséges viszonya, illetve a gyám idős kora. A gyám tisztségét jóhiszeműen volt köteles ellátni, amelyben első sorban a közvetett képviselő elvei érvényesültek.

Werbőczy a gyámságot a római jog alapján a jogon túl kötelezettségnek is tekintette. Ez a szemléletmód viszont teljesen ellentétben állt a korabeli felfogással, amely a gyámságban egyfajta jövedelemforrást látott.

Megjegyezzük még, hogy a gyámolt az ellene indított perben nem volt köteles perbe bocsátkozni mindaddig, amíg el nem érte törvényes korát, illetve a per során tett nyilatkozatait addig vissza is vonhatta.

A gyámolt vagyonának védelme érdekében a Tripartitumban a leltárkészítés és az elszámolás szabályait is megtaláljuk. Eszerint a gyám csak indokolt esetben idegeníthette el az árva vagyontárgyait, de akkor is csak a városi tanács előzetes hozzájárulásával. Ezen túlmenően éves elszámolási kötelezettség is terhelte, a vagyon jövedelméből levonható költségek körét pedig pontosan meghatározták.

Werbőczy a Tripartitum 123. cikkében újdonságként a gyanús gyám fogalmát vezeti be. Eszerint a gyám akkor minősült gyanús gyámnak, ha saját vagyonát könnyelműen elpazarolta, a gyámolttal ok nélkül rosszul bánt (éhezettette, nem ruházta megfelelően), rossz erkölcsű volt vagy szegény, ellenséges viszonyban állt a gyámolt atyjával, illetve a gyámolt vagyonának eltulajdonítására törekedett. Gyanúságra való hivatkozással a gyámot bárki megtámadhatta a gyámolt kivételével.¹⁶

Ha a gyám gyámoltja ügyeinek elhanyagolása esetén hűtlenné vált, ilyenkor lehetőség nyílt arra, hogy elmozdítsák és követeljék tőle az általa okozott kár értékének kétszeresét. A gyám által okozott károkért az örökösei is felelősséggel tartoztak. A büntetés infámiával is járt, ami a becsület elvesztését jelentette.¹⁷

A rendelkezések szerint a gyámság megszűnt, ha a gyám vagy a gyámolt meghalt, a gyámolt elérte a törvényes kort, vagy a gyámot elmozdították. A gyámságról való lemondás, illetve az alkalmatlanná válás nem került rögzítésre.

A gyámságra vonatkozó szabályok megvalósulásának biztosítékát Werbőczy egy a gyámügyeket felügyelő hatóságban látta. A királyban, illetve a királyi kancelláriában testet öltő hatóságnak lehetősége volt a gyám azonnal felfüggesztésére, vagyonára pedig elidegenítési tilalmat bevezetni.

A kor szokásait és az általános gyakorlatot tekintve elmondható, hogy a főnemesek körében elterjedté vált a végrendeleti gyámrendelés, mely szerint egy nagy tekintéllyel rendelkező nemes mellé több osztályos atyafit neveztek gyámul, akik vagy megosztva,

16 A gyámolt nem rendelkezett teljes cselekvőképességgel.

17 A becselenné vált személy elvesztette perképességét, kendermadzaggal övezve, mezítláb és hajadonfővel járhatott csak az emberek között, miközben megkülönböztető ruhát kellett viselnie.

vagy közösen, tanácsban látták el a feladataikat. A törvényes gyámok közül pedig az anya vált elsődlegessé, aki kezdetben, hogy helyzetét megerősítse, jogának elismerését külön is kérte a nádortól vagy a fejedelemtől.

Összességében a mohácsi vész és azt követő harcok miatt a gyámjogi szabályok a gyakorlatban csak kismértékben érvényesültek. Országos szinten maga a király, illetve hivatala sem volt képes átlátni a gyámok működését. Mindazonáltal Werbőczy Tripartitumban lefektetett szabályai a későbbi jogfejlődésre is jelentős hatást gyakoroltak.

A KIRÁLY JOGÁLLÁSA AZ ALKOTMÁNYBÍRÓSÁG JUDIKATÚRÁJÁBAN

Miként néhány esztendeje, most is nagy örömmel ragadtam tollat annak a megtisztelő felkérésnek eleget téve, hogy kedves barátom, idősebb pályatársam Stipta István professzor úr készülő emlékkönyvébe rövid írással tisztelegjek. Ilyen alkalommal a témaválasztás mindig olyan irányba tereli az ember gondolatait, amely különös érdeklődésre tarthat számot az ünnepelt részéről. Mivel Stipta professzor szakmai munkásságának egy jó része a magyar alkotmányjog történetének kutatására esik, ezért gondoltam arra, hogy a magyar uralkodó státusával kapcsolatos kérdéseket veszek elő – újszerű megközelítésben. A magyar Alkotmánybíróság tagjaként (2005–2014) gyakorta találkoztam olyan ügyekkel, amelyekben kardinális történelmi, jogtörténeti intézmények is felbukkantak. Ezek sorában unikális jelenség volt az államfői pozíció alkotmányjogi értékelése, s ezek sodrában rendre felbukkant az államfői tisztség hajdanvolt megtestesítője, a király. Egy jogtörténész-alkotmánybírónak¹ valószínű csemege a király jogállásának szegmenseit ízlelgetni: a szerény eredményt kínálom születésnapjára ajándékként: Isten éltesse István!

Mintegy tucatnyi alkotmánybíróági döntésben szerepel a király, ami nem sok. Ezek között szerepel néhány, tartalmilag irreleváns említés, amikor is a 'király' szó pusztán alakí módon bukkan fel, mint pl.: egy utca megnevezése,² vagy egy szerző családi neve.³ Akad azonban néhány határozat, amelyekben érdemi összefüggésben lép elének a király. Ezek mutatják, hogy csak ritka alkalmak vezettek e letűnt alkotmányos intézmény fölidezésére, de akkor mindig fontos szerepet kaptak. Elárulhatom, hogy republikánus

- 1 Vö. hasonló tárgykörben fogant, ebbéli státusomból inspirált írást: BALOGH Elemér: *Rechtshistoriker als Verfassungsrichter*. In: Gábor MÁTHÉ – Barna MEZEY (Hg.): *Das Wesen der Rechtsgeschichte*. Werner Ogris zum 75. Geburtstag. Budapest, Gondolat Verlag, 2010, 11–22.
- 2 13/2016. (VII. 18.) AB határozat (mulasztásos alkotmányellenesség megállapítása alapjogi kollízió esetére: privátszféra vs. gyülekezési jog), amelyben a bejelentett gyülekezési helyszín egyik határoló utcája a Béla király út volt.
- 3 33/2013. (XI. 22.) AB határozat (*ne bis in idem* elv alkalmazása), amelyben egy tankönyv szerzőjének neve volt az utalás:” A vádelv [...] alapvető feltétele annak, hogy tényleges érvényesülést nyerhessen az Alaptörvény XXVIII. cikkének eljárási garanciarendszere. [...] A vádirat ezt a kétséget kizáró ügyszí bizonyosságot juttatja kifejezésre, amely már nem a bűnüldöző hatóságok feltételezését, hanem következtetését, döntését tartalmazza (vö. KIRÁLY Tibor: *Magyar büntető eljárási jog*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1978, 75.)”

államberendezkedésünk állami reprezentánsának, a köztársasági elnöknek jogköre elemzésekor került leginkább szóba a történelmi jogelőd intézmény, a király. Számos hasonlóságra és nem lényegtelen különbségekre is rámutatott az Alkotmánybíróság. Kijelenthető, hogy a király intézménye alkotmányjogi tartalmát tekintve olyan kiforrott jogintézménnyé szilárdult hazánkban (is) az évszázadok során, hogy – különösen az alkotmányosnak tekinthető királyság korszakában, a dualizmus idején – a köztársasági elnökkel való egybevetésnek józan alapja van. A király alkotmányos jogállása viszonyítási pont lehetett a modern köztársasági elnök joghelyzete elemzésekor is.

További jelentőséget ad ennek az elemzésnek az a közismert újabb körülmény, hogy hatályos alkotmányunk, az Alaptörvény *R) cikkének* (3) bekezdésében ezt olvassuk: „Az Alaptörvény rendelkezéseit azok céljával, a benne foglalt Nemzeti hitvallással és történelmi alkotmányunk vívmányaival összhangban kell értelmezni.”⁴ A király jogintézménye jól, bár nem mindig könnyen illeszkedik ebbe a kontextusba. A történelmi alkotmánnyal konform értelmezés egyik szép példája az a közelmúltban hozott alkotmánybírósági döntés,⁵ amely az 1869. évi IV. törvényt állította – korábbi, hasonló értelmezésben fogant döntéseket mintegy megerősítve⁶ – ’vívmányként’ a jelenkor elé; ebben a textusban is felbukkan a király: »[78] Jelen ügy szempontjából a történelmi alkotmány vívmányaként értelmezhető, hogy a bírói hatalomról szóló 1869. évi IV. törvénycikk 1. §-a szerint „[a]z igazságszolgáltatás a közigazgatástól elkülönítettik. Sem a közigazgatási, sem a bírói hatóságok egymás hatáskörébe nem avatkozhatnak.” A bíróságok ítélkező tevékenységét – amely tekintetében függetlenségük vitán felül áll – el kell választani a bíróságok központi igazgatásának hatáskörétől, amely nem ítélkező tevékenység. Történelmi alkotmányunk vívmánya tehát az az elvi megkülönböztetés, amely az ítélkező tevékenységet elválasztotta a bíróságokra, mint szervezetekre irányuló külső igazgatástól.

4 A történelmi alkotmánnyal kapcsolatban a közelmúltban megjelent számos kiváló elemzésből most csak az ünnepelt tanulmányát emelem ki: STIPTA István: A történelmi alkotmány és a közigazgatási bíráskodás. *FORUM Acta Juridica et Politica*, 2018, 8(1), 305–330.

5 22/2019. (VII. 5.) AB határozat (a közigazgatási bíróságokról szóló 2018. évi CXXX. törvény egyes rendelkezései, valamint a közigazgatási bíróságokról szóló törvény hatálybalépéséről és egyes átmeneti szabályokról szóló 2018. évi CXXXI. törvény egyes rendelkezései elleni utólagos normakontroll), amely a közigazgatási bíróságok felállítása, a bírósági szervezet átalakítása egyes alkotmányjogi kérdéseit vizsgálta.

6 Az Alkotmánybíróság megerősített azt a korábbi tételt, hogy a történelmi alkotmányhoz kapcsolódó tradicionális értéktartalmak (’vívmányok’) megállapításának joga és feladata elsősorban az Alkotmánybíróságé: „[77] 4.1. Az Alkotmánybíróság az indítvány vizsgálata során az igazságügyi miniszterre bízott igazgatás magyarországi alkotmányos hagyományát is figyelembe vette, mivel az Alaptörvény *R) cikk* (3) bekezdése értelmében az Alkotmánybíróságnak alkotmányos kötelezettsége az Alaptörvény rendelkezéseit, így a 25. cikket is a Nemzeti hitvallással és Magyarország történelmi alkotmányának vívmányaival összhangban értelmezni. Azt, hogy mi tartozik a történelmi alkotmányból a vívmányok közé az Alaptörvény alapján, az Alkotmánybíróságnak kell megállapítania {33/2012. (VII. 17.) AB határozat, Indokolás [74]}.”

„[79] A bírósági igazgatás szervezési és szakirányú igazgatásának különválasztása tehát már a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikkben is megjelent [...] Már a történeti dualizmus korában hozott törvények is csak a bíróságok adminisztratív és gazdasági igazgatását értették igazságügyi miniszteri igazgatáson, a bírói ítélkezési tevékenységbe történő bármiféle érdemi beavatkozás nélkül. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint a bírósági igazgatás szervezési és szakirányú igazgatásának különválasztása történeti alkotmányunk ennél is régebben kialakult vívmánya. Már a törvényszékek tartásának módjáról és a bírák személyes jelenlétéről szóló 1492. évi X. törvénycikk 2. §-a eltiltotta a *királyt* és az ország előkelőit attól, hogy a bíraskodásba beavatkozzanak. Az 1566. évi XXV. törvénycikk pedig megtiltotta a *királynak*, hogy a törvényes eljárást királyi parancsokkal háborgassa. Ugyanezt erősítette meg kibővíve a törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló 1791. évi XII. törvénycikk is.

[80] A független magyar felelős ministerium alakításáról szóló 1848. évi III. törvénycikk értelmében a miniszterek ezután politikai és jogi felelősséggel tartoztak az Országgyűlésnek. [...] Ezt követően a magyar királyi közigazgatási bíróságról szóló 1896. évi XXVI. törvénycikk 5. §-a értelmében »[A] közigazgatási bíróság ítélőbiráit a ministerium előterjesztésére Ő Felsége a *király* nevezi ki« [...]»⁷

Szintén a frissebb alkotmánybírósági határozatok közül való az a döntés,⁸ amely a történeti alkotmány egy további elemeként deklarálta magát az országgyűlés intézményét: „[23] 1.1. Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy az Alaptörvény Nemzeti hitvallásában hivatkozott, és az *R) cikk* (3) bekezdésében kötelező értelmezési alapelveként előírt történeti alkotmányunk egyik legfontosabb vívmánya a parlament (az Országgyűlés) intézményének létrejötte és közjogi szerepe. Bár alkalmi előképe már *III. András* uralkodása alatt megjelent, *Zsigmond király* korától szinte megszakítatlanul, intézményes formában létezik. A törvényhozó és végrehajtó hatalom gyakorlásáról szóló 1790. évi XII. törvénycikk kimondta, hogy »a törvények alkotásának, eltörlésének, s magyarázásának hatalma [...] a törvényesen megkoronázott fejedelmet és az országgyűlésre törvényesen egybegyűlt országos karokat és rendeket közösen illeti, [...]«.

7 Szintén a bírák uralkodó általi kinevezését említi egy másik alkotmánybírósági decízió: 12/2017. (VI. 19.) AB határozat (bírák nemzetbiztonsági ellenőrzése). Ebben megerősítést nyer a hatalmi ágak szétválasztását konstituáló alaptörvény is: „[47] A bírák független ítélkezésének biztosítása felé vezető folyamat a bírói elmozdíthatatlanság rögzítésével – az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elkülönítésével – vette kezdetét hazánkban. [...] a hivatásos bírákat az igazságügy-miniszter ellenjegyzése mellett a *király* nevezte ki. [...] (Abh2., Indokolás [77]).

8 15/2019. (IV. 17.) AB határozat (közjogi érvénytelenség vizsgálata), amely a munkaidő-szervezéssel és a munkaerő-kölcsönzés minimális kölcsönzési díjával összefüggő egyes törvények módosításáról szóló 2018. évi CXVI. törvény ellenében előterjesztett indítványt vizsgálta.

1. A király státuszjogai

Az alkotmányos monarchiákban napjainkban is jellemző, hogy bizonyos közjogi aktusokat az uralkodó személyes közreműködéséhez kapcsolnak. Ezek mai korunkban is jóval túlmutatnak a pusztán ceremoniális szereplésen, érdeminek mondható közjogi szereplőként láttatják a monarchát.

A király közvetlen fellépésének motívuma bukkant fel a választójog külföldről történő gyakorolhatóságát vizsgáló ügyben.⁹ Sok állam a választójog külföldön történő gyakorlását oly módon biztosítja, hogy lehetőséget adnak a szavazat külképviseleten történő leadására. Külképviseleten való szavazást ír elő – Magyarország mellett – például Dánia, Finnország (a népszavazás egyes esteinek kivételével) és Norvégia választójogi törvénye. Ezekre az államokra általánosa jellemző, hogy a választás időpontja megelőzi a 'hazai' választás időpontját, azonban az államok többsége a szavazatok leadására hosszabb határidőt biztosít. Norvégiában a választást szeptember hónap valamelyik hétfői napján kell megtartani, amelyet a *király* jelöl meg. A külföldön tartózkodó norvég választópolgárok július elseje és a választást megelőző péntek között adhatják le szavazataikat Norvégia külképviseletein (Lov om valg til Stortinget § 1–8.).

Angliában a király/királynő politikai-jogi kapcsolata a parlamenttel különösen nevezetes. A magyar Alkotmánybíróság egyik eljárásában¹⁰ megvizsgálta egyes alkotmányos demokráciáknak a képviselői immunitással kapcsolatos alkotmányos szabályozását, miközben figyelemmel volt az Emberi Jogok Európai Bíróságának a parlamenti képviselők szólásszabadságát érintő döntéseire is. A határozat kifejtette, hogy a parlamenti szólásszabadság a parlamenti élet szabadságát és a törvényhozók akarathyilvánításának függetlenségét biztosító jogintézmény, amelynek 'őshazája' Anglia, ahol ez 1541 óta a *király* által megerősített jogintézmény. Maga a Bill of Rights (1689) 9. cikkelye mondta ki: „A parlamenti szólásszabadság, viták és eljárások nem képezhetik nyomozás vagy vád tárgyát a parlamenten kívül semmiféle bíróság vagy más intézmény előtt.”¹¹ Az angol közjogban a képviselők szólásszabadsággal kapcsolatos ügyeit a parlament fegyelmi jogkörében bírálja el.

A törvénykezés kulcsszereplői, a bírák kinevezése is államfői jogkör volt, hiszen a középkor jogi kultúrájában kialakult és meggyökeresedett felfogás szerint a bíraskodás legfőbb kútfeje maga az uralkodó (aki e méltóságját isteni eredetűnek tekintette), tehát okszerűen következett ebből, hogy a professzionális bíraskodás elterjedésével mintegy

9 54/2008. (IV. 24.) AB határozat (mulasztásos alkotmánysértés megállapítása szavazati jog gyakorlását illetően), amelyben több jelenkori monarchia eljárási rendjét is vizsgáltuk.

10 34/2004. (IX. 28.) AB határozat (alkotmányos követelmény megállapítása rágalmazás, becsületsértés tárgyában, az Országgyűlés képviselői körében), amelyben a parlamenti szó-lásjog alkotmányos határait vizsgálta.

11 „[IX.] That the freedom of speech and debates or proceedings in Parlyament ought not to be impeached or questioned in any court or place out of Parlyament.” In: WILLOWEIT, Dietmar – SEIF, Ulrike (Hg.): Europäische Verfassungsgeschichte (Rechtshistorische Texte), Verlag C.H. Beck, München 2003, 240.

saját ősjogát ruházza át. A 19. századi modern, polgári alkotmányosság egyik alaptörvénye, a közigazgatást a bíráskodástól elválasztó 1869. évi IV. törvény már a magyar alkotmánybíráskodás kezdeti éveiben fontos szegletkövé lett. Egy ezzel a kérdéskörrel kapcsolatos határozatában¹² az Alkotmánybíróság megállapította: „1. A modern magyar bírósági szervezet alapjait az 1869. évi IV. törvény teremtette meg. A törvény értelmében a bíró kinevezése a *király* (később a mindenkori államfő) jogkörébe tartozott, aki ezt a jogát miniszteri ellenjegyzés mellett gyakorolta. A kinevezésre az igazságügy miniszter tett előterjesztést.” A bíróságok feletti felügyeletet egyébként szintén az igazságügy miniszter gyakorolta, ám ez csupán az igazságügyi szervezet igazgatására terjedhetett ki.

Az uralkodó által történő adományozásoknak a rendi korban széles köre alakult ki, amely az idők során folyamatosan szűkült, de azért még a polgári kor századaiban is maradt fenn belőle valamennyi. Az egyik, nem sokkal a rendszerváltás után hozott határozatban¹³ az 1948-ban történt jogfosztások ügye került terítékre. Az indítványozó úgy érvelt, hogy az 1948-as törvényi rendelkezés alapján igazságtalan károk keletkeztek, így a jelenleg folyó kárpótlás köréből ezt sem indokolt kizárni. Az AB azonban másként mérlegelt: „Az 1948-ban megszüntetett reál gyógyszerügyi jog vagyoni jellegű jogosítvány volt, amelyet koncesszió formájában a *király* adományozott. Ennek a kétségtelenül feudális jellegű intézménynek a megszüntetése alkotmányossági szempontból nem kifogásolható. A reáljogú gyógyszerárak intézményének 1948-ban történő megszüntetése által okozott károk nem tekinthetők olyan, az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott kárnak, amelyek orvoslásáról a Kpt. rendelkezik, s különösen nem esnek a magántulajdon módszeres felszámolásának körébe. Ezért a mulasztás megállapításra irányuló indítványt az Alkotmánybíróság elutasítja.”

Szintén a Magyar Köztársaság Alkotmánybírósága első határozatainak egyike¹⁴ foglalkozott egy olyan államfői jogkörrel, amelynek történeti gyökerei a királyság korába nyúlnak vissza. „Az államfői és hadsereg főparancsnoki funkció között szoros történelmi kapcsolat van. A főparancsnokság tipikusan az uralkodói jogok része, és a köztársaságokban is általában az elnöki jogok közé tartozik. [...] A hagyományos főparancsnoki jogkör – a magyar közjogban a *király* (a kormányzó) legfőbb hadúri jogállása – felölelte a haderő feletti tényleges rendelkezést, a hadsereg igazgatását (esetleg speciális katonai rendeletalkotási joggal), és a személyi hatásköröket (kinevezés, kitüntetés, fegyelmi fórum).”

A király legfontosabb státuszjogai – egyúttal kötelezettségei – közé tartozott a törvényhozásban való részvétel, amely egy fentebb említett alkotmányos intézménnyel, az országgyűléssel együtt volt érvényesen gyakorolható. Az Alkotmánybíróság egyik e

12 38/1993. (VI. 11.) AB határozat, amelyben alkotmányos követelmény fogalmazódott meg a bírói függetlenség tárgyában.

13 A 15/1993. (III. 12.) AB határozat a kárpótlási törvény 24. § alkotmányellenességét vizsgálta.

14 48/1991. (IX. 26.) AB határozat: az Alkotmány 40/B. § (3) bekezdés értelmezése, tekintettel az államfő főparancsnoki jogkörére.

vonatkozású határozatában¹⁵ utolsó Árpád-házi uralkodónk említésével kezdve részletes történeti áttekintést adott arra nézvést, hogy az elővásárlási jog milyen módon és milyen jogforrásokon keresztül érvényesült régi jogunkban, századokon át. „[31] 1. [...] A szomszédok ingatlanra vonatkozó elővásárlási jogának komoly jogtörténeti előzményei vannak Magyarországon. A fennmaradt korabeli okleveleken túlmenően, a legkorábbi jogforrásunk az 1298. évi LXVI. törvénycikk. A *III. András király* korában elfogadott törvénycikk elnevezése szerint arról rendelkezett, hogy »a javakat mennyiért lehet eladni vagy elzálogosítani, és hogy szükséges a szomszédok és határos birtokosok értesítése«. [...] Azaz több mint 700 évvel ezelőttre datálódik vissza a magyar jogban a termőföldre, ingatlanra vonatkozó szomszédokat megillető elővásárlási jog intézménye.»

2. A király felelőssége

Modern jogállami viszonyaink között különösen izgalmas kérdés, milyen politikai vagy jogi felelősség terheli az uralkodót, netán ma is teljesen felelőtlen a király? Érdemes e célból tanulmányozni a norvég alkotmányt, Európa egyik legrégebb (1814), sok-sok módosítással máig hatályos alkotmányát.¹⁶ Ebben azt olvassuk, hogy „A király személye szent és sérthetetlen. A felelősség a királyi tanácsra hárul.” (5. §) Nagyjából a miniszteri felelősség rendszerének megfelelő módon tehát Norvégiában sem a király, hanem egy polgári, politikai testület viseli a felelősséget a király intézkedéseiért. Ezt a királyi tanácsot (Államtanács) maga az uralkodó állítja össze, s az alkotmány szerint tagja kell, hogy legyen a miniszterelnök és még legalább hét másik személy. A felelősségre vonás alanya ugyan nem a király, de egy olyan személyi kör, amelynek tagjai vele közeli, bizalmi viszonyban állnak.

Szintén a fentebb említett alkotmánybírószági döntés – 48/1991. (IX. 26.) AB határozat – foglalkozott behatóbban az államfő személyét érintő sérthetlenség problematikájával. Megállapította: „A köztársasági elnök személyének sérthetlensége elsősorban az elnök alkotmányjogi jogállásának része, politikai felelősségének hiányát és jogi felelősségének korlátozott voltát jelenti. Csak másodsorban – történelmi analógiák útján – hozható kapcsolatba az uralkodók, illetve államfők sajátos büntetőjogi védelmével. Az Alkotmány szövege mindkét aspektust tartalmazza, de külön-külön: egyrészt a köztársasági elnök személye sérthetetlen; másrészt a köztársasági elnök személyének büntetőjogi védelmét külön törvénnyel kell biztosítani.”

A monarchikus tradíciók nagy súllyal estek a latba, ezért egy hosszabb idézettel szemléltetem a királyságról mint viszonyítási pontról megfogalmazottakat: „*A király*

15 3244/2017. (X. 10.) AB határozat, amelyben a termőföldre vonatkozó elővásárlási joggal kapcsolatban, a Kúria Pfv.VI.21.041/2011/2. számú ítélete ellen előterjesztett alkotmányjogi panaszt vizsgált.

16 MERKL Hilda – DOMSA Zsófia (szerk., és a fordításokat ellenőrizte): 1814 – *A norvég mítosz*. Magyar Skandinavisztikai Tudományos Egyesület, Budapest, 2014; az alkotmány szövegének forrása: <http://lovdata.no/dokument/NL/lov/1814-05-17> (2014. április 6.)

személyének sérthetlensége eredetileg a királyi ház uralkodásának folyamatosságát biztosította: a királyt – a kivételes ellenállási jog gyakorlásától eltekintve¹⁷ – sem politikailag, sem jogilag nem lehetett felelősségre vonni. Később, az alkotmányosság korában ezt a felelőtlenséget a miniszteri ellenjegyzéssel, azaz a felelősség átvállalásával ellensúlyozták; vagyis az ellenjegyzés nem oka (magyarázata), hanem következménye az eredeti sérthetetlenségnek. (Jelenkori királyságok alkotmányaiban a király felelőtlensége és/vagy személyének sérthetlensége egy paragrafusban, sőt egy mondatban szerepel azzal, hogy miniszterei felelősek.)

Megszabott időre választott államfők esetében a felelősségre nem vonhatóságot fenntartja egyrészt az elnöki jogkörök nagy részének ellenjegyzéshez kötése, másrészt ugyanaz a meggondolás, amely a parlamenti képviselőknek mentelmi jogot biztosít: a jogi eszközökkel való zaklatás távoltartása, illetve a magas funkció zavartalan gyakorlásának biztosítása; valamint az államfői tisztség tekintélyének megőrzése. A köztársasági elnökök sérthetlensége a modern alkotmányokban azonban nem azonos a *királyoknak* a felelősség alóli abszolút mentességével. A köztársasági elnökök felelősségre vonhatók bizonyos, hivatalukban elkövetett súlyos törvénysértésekért, rendszerint az országgyűlés tagjaiból alakult különleges bíróság előtt.

A *király* személyének büntetőjogi védelmét az államrend elleni támadásnak tekintett felségsértés bűncselekménye,¹⁸ valamint az ilyen motiváció nélküli bántalmazás és sértés különös tényállásai szolgálták. Ez a hagyományos megoldás élt tovább a köztársasági elnök védelme vonatkozásában az 1946:VII. törvénycikkben.” Az egykori uralkodók és ma is ’hivatalban lévő’ utódaik jogállásának tanulmányozása jó analógiát kínál a 21. századi alkotmányjogi gondolkodás számára is.

17 Már amennyiben el lehet ettől tekinteni: az ellenállási jog (*ius resistendi*) a középkori hűbéri jog igencsak sarkalatos intézménye volt. Igaz ugyan, hogy a magyar Aranybullában ’csak’ mintegy formulaszerűen olvasható, de a fejlett hűbérjogot kiépítő országokban, mint Anglia vagy Németország, a releváns kiváltságlevelekben (pl. *Magna Charta Libertatum*: 61. cikk) részletesen szabályozott eljárási garanciának számított.

18 Vö. BARNA Attila: *Az állam elleni bűncselekmények szabályozása a 19. századi Magyarországon, különös tekintettel a bűntettekről és vétségekről szóló 1878. évi 5. törvénycikk előzményeire és megalkotására*. UNIVERSITAS-GYŐR Nonprofit Kft., Győr, 2015.

BALOGH JUDIT

habilitált egyetemi docens (DE ÁJK)

A NEOABSZOLUTIZMUS IDŐSZAKÁNAK BÍRÓSÁGSZERVEZÉSI TÖREKVÉSEI

A Miskolci Egyetemen hajdanában szokásban volt gólyaavatók egyikén, valamikor a '90-es évek elején, egy elsős teamnek a Jogtörténeti Tanszékről írott bátor rigmusát (természetesen nem a saját, hanem a csapattag oktató – emlékeim szerint talán Bistei Attila – felolvasásában) valahogy így hallottuk: „A tanszék feje Stipta Pista / vizgán bizony nagy szadista.” Természetesen hatalmas nevetés tört ki. Nem volt aznap este nagyobb habota a teremben, pedig sok vicces feladat volt még. Hiszen semmi sem állt távolabb az igazságtól, mint az, hogy Stipta István tanár úr vizsgán embertelen volna. Akkoriban szinte mindenki nála akart vizsgázni, mert emberségesebb, szelídebb, jóindulatúbb oktatója nem volt a karnak, de talán az egész egyetemnek sem.

Ő hívott a tanszékre, neki köszönhetem, hogy jogtörténettel kezdtem el foglalkozni. Ő lett később a doktori témavezetőm, és mind a mai napig ott van szakmai előmenetelem minden állomásánál. Közvetve vagy közvetlenül számos kutatási témát is neki köszönhetek. Mint Doktorvaterem, részben ő segítette életre és dédelgette a magyar magánjogi kodifikációval foglalkozó dolgozataimat. A jogakadémiák, különösen az eperjesi-miskolci intézmény történetéről kiadott munkái inspirálták az én (debreceni) egyetemi oktatás- és tudománytörténeti kutatásaimat, míg a bírósági szervezet kutatása, amelynek István (Mezey Barnával és Révész Tamással együtt) országos 'központi agya' volt, az elmúlt közel egy évtizedben vált szakmai munkásságom meghatározó témájává.

Sok hálaival tartozom tehát az Ünnepeletnek, amelyért szerény ajándékot tudok csak adni: e tanulmányban egy, az utóbbi időben több kutatásnak¹ is alapkorszakává vált idő-

1 Csak a jogtörténészekről pl. HOMOKI-NAGY Mária: *A magyar magánjog fejlődését befolyásoló jogforrások a neoabszolutizmus idején*. In: HOMOKI-NAGY Mária et al. (szerk.): *Ünnepi kötet dr. Nagy Ferenc egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2018, 433-443., HOMOKI-NAGY Mária: *A magyar gyámsági jog a neoabszolutizmus idején*. FORUM: *Acta Juridica et Politica*, 2019/1, 45-55., SZABÓ Mátyás: *A bírói szervezet változásai Győrben és a vármegyében a szabadságharc bukását követő évtizedekben (1849-1871)*. In: MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbbíráskodás történetéből a XIX-XX. század fordulóján*. Győr, Győri Ítéletábrla, 2019, 9-28., SZABÓ Mátyás: *A neoabszolutizmus igazságszolgáltatási reformjai*. In: Karlowitz János Tibor (szerk.): *Tanulmányok a kompetenciákra építő, fenntartható kulturális és technológiai fejlődés köréből*. Komárno (Szlovákia), 2019 (A továbbiakban: SZABÓ, 2019b), 248-256., HOMOKI-NAGY Mária: *A nemesi magánjog szabályainak tovább élése a neoabszolutizmus idején*. In: MEZEY Barna (szerk.): *Kölcsönhatások. Európa és Magyarország a jogtörténelem sodrásá-*

szak, a neoabszolutizmus Debrecen-környéki bíróságszervezési eredményeinek lenyomatát igyekszem csokorba gyűjteni. Az előttünk álló, remélem, sok-sok aktív esztendőre további kitűnő egészséget, töretlen munkakedvet és örök optimizmust kívánok szeretettel.

Isten éltesen, Pista!

1. A neoabszolutizmus és a bíraskodás – a kormányzati szándék

A magyar államszervezet korszakainak felsorolásakor azt szokás mondani, hogy – szemben az államszervezet más területeivel – az igazságszolgáltatás tekintetében nem 1848 volt a cezúra, hiszen az áprilisi törvények a bíraskodást alig érintették, hanem 1869, amikor a IV. törvénycikk elfogadásával állami feladattá vált a bíraskodás – ami addig egyesek 'magánügyének' és az igazgatás részének számított.² A polgári berendezkedésre ez vitán felül igaz, azonban a az elmúlt évek kutatásai azt igazolták, hogy ehhez az 'előtanulmányt' a neoabszolutizmus időszakának birodalmi törekvései adták.

Ferenc József császár már 1849. június 14-én jóváhagyta a bíróságokra vonatkozó alapelveket (ún. Bach-féle bírósági reform), amely szerint a bíróságoktól el kell venni minden nem bírói jellegű funkciót.³ Az elképzelés szerint egyrészt *tisztán közigazgatási, politikai szolgabírói hatóságokat*, másrészt pedig tisztán bírói funkciót ellátó *cs.kir. járásbíróságokat és szolgabírói hivatalokat* kellett volna szervezni – mindkettőben immár fizetett, állami hivatalnokokkal.

A bécsi tervek szempontjából elengedhetetlen volt, hogy a hivatalnoki kar mindenkor a központi kormányzat érdekeit szem előtt tartó, 'rendszerhű' állománnyá váljék. Ez azonban nem mehetett egyik napról a másikra: az új jogszolgáltatási szervezetrendszer kiépítése csak a politikai közigazgatás átfogó reformjával egyidejűleg volt lehetséges.

Hosszas huzavona után az új megyei hatóságok és járási hivatalok 1851 januárjától álltak fel. Mivel a módosított kerületi rendszer a korábbi vármegyék határait nem volt figyelemmel, az egész magyar tartomány közigazgatási beosztását átszervezték. Az újonnan szervezett 45 megyében összesen 265 járási hivatalt állítottak fel; egy járásra átlagosan 30.000 főnyi lakosság jutott.⁴ A hajdúvárosok Szabolcs vármegyéhez, és azzal együtt a nagyváradi kerülethez kerültek. A kerület hét megyét, és azokon belül 45 járást fogott egybe.⁵

ban. Budapest, Gondolat Kiadó, 2021, 130-140., BALOGH Judit: *A püspökladányi császári és királyi szolgabírói hivatal jogszolgáltató tevékenysége a neoabszolutizmus időszakában. Az első lépések az állami bíraskodás felé.* In: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Püspökladányban.* Debrecen, Debreceni Törvényszék, 2021, 49-64. stb.

2 BALOGH Judit: *A modern bíraskodás kialakulása és fórumai Debrecenben.* In: MEGYERI-PÁLFFI Zoltán (szerk.): *A jogszolgáltatás története Debrecenben.* Debrecen, Debreceni Törvényszék, 2015, 20-21.

3 SASHEGYI Oszkár: *Az abszolutizmus kori levéltár.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1965, 31.

4 MNL OL D 86. 1850:1541., SASHEGYI i. m. 43., MIRU György: *Az alkotmányosságtól az abszolutizmusig.* In: Veliky János (szerk.): *Polgárosodás és szabadság.* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999, 138-142.

5 SZIKLA Gergő: Bihar és hajdú vármegyék közigazgatási változásai a 19. század második

A megyét irányító hivatalnok, a megyefőnök (az iratokban legtöbbször 'megyei főnök' néven revisnyei Reviczky Menyhért) Debrecenben székelt, a járásokat a közigazgatási főszolgabírák, az azokon belül kialakított szakaszokat pedig a közigazgatási alszolgabírák igazgatták, mégpedig az új elképzelések alapján *egyéni felelősség mellett*. Az új közigazgatás hivatali állásait nyilvánosan meghirdették, és azokra „jogi tanulmányok” vagy „kellő gyakorlati ismeret” birtokában lehetett jelentkezni. E tekintetben tehát a cs.kir. politikai szervező bizottmány a hivatalviselési szabadság (jogegyenlőség) 1848-as tételét megtartotta és alkalmazta. A felvétel feltétele „minden szolgálati állomásnál a *hibátlan politikai viselet* s az egyes járásokban szokásos országnyelvek ismeretének kimutatása” volt, amit a megyei főnök volt köteles ellenőrizni.⁶

Az elválasztás majdnem teljesen következetes volt, hiszen csak a községekben, és csak bagatell ügyekben (12 pengőt meg nem haladó értékű panasz esetén) ítélezhettek a községi előjárók, mint békebírók.⁷ Erre a feladatra tehát külön szervezett bírósági fórumokat kellett alakítani. Az 1849. június 14-i császári rendelet az országban járásbíróságokat, társas járásbíróságokat, megyei törvényszékeket, speciális hatáskörű különbíróságokat, kerületi főtörvényszékeket és egy legfőbb ítélő- és semmítőszéket rendelt felállítani.⁸

A járásbíróságok hatásköre 500 pft-ig terjedő polgári peres ügyekre, birtokháborítási perekre, kártérítési ügyekre, haszonbérleti szerződések felmondására, szolgálati, munka, bér és gondviselési szerződésekből adódó perekre, rokonok közötti osztályperekre, telekkönyvi ki- és betáblázási ügyekre terjedt ki. Büntető ügyekben 25 pengő forintig más tulajdonának megkárosítása, orgazdaság, verekedés, garázdaság, mezőri kihágás tekintetében hozhattak ítéletet. A járásbíróságok feladata volt még az ingatlanforgalomhoz kapcsolódó telekkönyvezés, valamint az árva-, gyám- és hagyatéki ügyek intézése. A járásbíróságok általában ún. II. osztályú bíróságok voltak, amelyek maximum három hónapi fogságot szabhattak ki. Személyzetük egy járásbíróból, egy helyettes járásbíróból és a segédszemélyzetből állt.⁹

E járásbíróságok hatáskörét meghaladó ügyekben ún. I. osztályú bíróságok jártak el, amelyek három évig terjedő büntetést szabhattak ki. Élükön elnökök álltak, és legalább két bíró segítette tevékenységüket. Hatáskörük több II. osztályú bíróság fölé terjedt ki.¹⁰

Az I. osztályú járásbíróságok (vagy más néven, az iratokban is sokszor: társasbíróságok)

felében. *Századok*, 2016/5, 1295.

6 A forrást közli SZIKLA Gergő: *Bihar vármegye egy évszázada. A közigazgatási rendszer változásainak kutatása a levéltári források és a helységnévtárak alapján*. In: BARTHA ÁKOS – SZÁLKAI Tamás (szerk.): *Interdiszciplinaritás a régiónkutatásban III*, Debrecen, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, 2013, 57. 1/a és 1/b kép.

7 STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, 1997, 114.

8 Magyarországot illető országos törvény és kormánylap az 1850. évből. *torveny_es_kormanylap_1850_01_darab_magyar_opt.pdf* (2021. 12. 23.) és SZABÓ (2019b) i. m. 250.

9 Vö.: BALOGH (2021) i. m. 49-64.

10 https://mnl.gov.hu/mnl/beml/iv_b_162_a_battonyai_cs_kir_jarasbirosag_iratai_1850_1854

a II. osztályú járásbíróóságok hatáskörét meghaladó ügyekben jártak el. A járásbíróági tárgyalások a megyei törvényszéki elnök, egy ülnök, az illetékes járásbíró és az állami ügyész jelenlétében folytak. Három évig terjedő büntetést szabhattak ki.¹¹

A megyei törvényszékek illetékessége több járásra terjedt ki, székhelyük általában a korábbi nemesi vármegyék önkormányzati bírói fórumainak, a *sedriáknak* a székhelyével esett egybe.¹² Polgári ügyekben egy elnökből és két bíróból, míg büntető ügyekben egy elnökből és négy bíróból álló testületben ítéleztek (2.§.). A megyei törvényszékek első- és másodfokon járhattak el, fellebbvitel innen a kerületi főtörvényszékhez volt lehetséges (3.§.). Harmadfokon a Bécsben működött legfőbb törvényszék járhatott el, amely héttagú tanácsban ítélezett (4.§.). Az 1854-ig önállóan működő *járásbíróóságok szellemisége az igazgatási állományénál sokkal szabadabb volt*. A bíraskodásról ugyanis azt tartották, hogy az viszonylag nagyobb autonómiát élvez, ezért az osztrákokkal szemben ellenséges érzelmű magyar nemesség inkább ott vállalt feladatot, nem pedig a hivatalnoki karban.¹³

Az, hogy a megyei törvényszékek illetékességi területe nem mindig egyezett meg a vármegyékével, jól látszik a Debreceni Megyei Törvényszék és Alsó- vagy Észak-Bihar vármegye esetében. A vármegye járási beosztásával szemben ugyanis a törvényszéket a következő járásbíróóságok alkották:¹⁴ a debreceni, a derecskei, a székelyhídi első osztályú és a szoboszlói, a püspökladányi, a vámospércsi másodosztályú járásbíróóságok (a törvényszék területe nagyjából megegyezett az 1854–1860 közötti Észak-Bihar vármegyéével).¹⁵

1852 januárjában Bécsben egy bizottságot hívtak össze azzal a feladattal, hogy Magyarország végleges közigazgatási rendszerét a császári 'alapelveknek' megfelelően kidolgozza. Az 1853. január 10-i legfelsőbb elhatározás alapján aláírt és közzétett január 19-i szervező rendelet befejezte az ország öt kerületre szakítását.¹⁶ A szolgabírói hivatalok hatásköre lényegesen megváltozott: alsófokon általában egyesítették a közigazgatást az igazságszolgáltatással, és az új, ún. „*vegyes*” *járási hivataloknak* kellett a maguk hatáskörében mind a politikai közigazgatás, mind pedig a bíraskodás ügyeiben is eljárniuk.¹⁷

Felvetődött a kerületi székhelyek áthelyezése is, amennyiben a főtörvényszékek nem voltak minden esetben a politikai országos hatóság székhelyén elhelyezve. Hauer Istvánnak az volt a véleménye, hogy a politikai és bírói főhatóságokat lehetőleg egy városban kell elhelyezni. Debrecen esetében Hauer úgy vélte, hogy ott „rossz a szellem,”

11 https://mnl.gov.hu/mnl/beml/iv_b_165_az_oroshazi_cs_kir_jarasbirosag_iratai_1850_1854

12 SZABÓ, 2019b, 252.

13 SASHEGYI i. m. 34, 55.

14 További forrásmegjelöléssel: SZIKLA (2016) i. m. 1293.

15 Ezek a fórumok ténykedésüket 1854 áprilisában fejezték be, amikor újra egyesítették a közigazgatás alsó szintjén a közigazgatási és igazságszolgáltatási feladatköröket az újonnan létrehozott vegyes szolgabíróóságok keretében. Vö.: https://mnl.gov.hu/mnl/beml/iv_b_162_a_battonyai_cs_kir_jarasbirosag_iratai_1850_1854

16 SASHEGYI i. m. 5859.

17 SASHEGYI i. m. 60. PÉTERVÁRI Máté: Az igazságszolgáltatás és a közigazgatás elválasztása járási szinten. *FORUM: Acta Juridica et Politica*, 2018/1, 242.

márpedig közismert tény, hogy a város lakosságának szelleme visszahat a hatóságokra is. Azt javasolta tehát, hogy a debreceni főtörvényszéket Nagyváradra helyezték át. A kormányzás javaslatának megfelelően a debreceni főtörvényszék 1854-ben valóban Nagyváradra került át.¹⁸

A vegyes járási hivatalok (*Stuhlrichteramt*) szervezése végett kerületenként egy-egy szervező bizottságot állítottak fel. A hivatalnoki személyzet kicserélése azonban korántsem volt olyan mérvű, mint az a köztudatba gyökerezett. A Stuhlrichtererek nagy része ezután is a *magyar nemesi családok tagjai közül* került ki.¹⁹

Minden megyében meghagytak egy tisztán „politikai” járási hivatalt (a megyeszékhelyen, ahol a megyei törvényszék is székel), a többiek „vegyesek” voltak. Az ekkor kialakított 43 vármegyében összesen 244 szolgabírói hivatalt szerveztek.²⁰ A több ütemben végrehajtott átalakítások a két Bihar vármegye területét és járási beosztását is jelentősen módosították.²¹

Az 1854. április 6-i belügyminiszteri rendelet értelmében a vegyes szolgabírói hivatalok 1854. április 29-én kezdték meg tevékenységüket. A vegyes szolgabíróságok közigazgatási és törvénykezési hatáskörrel is bírtak, visszavéve az 1850-54 között működött járásbíróóságok jogkörét. A korábban működött járásbíróóságok megszűnésével ezek kötelesek voltak folyamatban levő ügyeiket átadni az új hatóságoknak.²² A bírósági ügyrendet az 1855. március 17-én kiadott 57. sz. kormányrendelet ismét szabályozta. Eszerint a bűnügyeket külön kellett kezelni a polgári perekétől. A szolgabírói hivatal azonban már korábban is elkülönítette a bűnügyi iratokat és nyilvántartásokat.

A politikai és rendőri hatóságok hatásköreit jelentősen bővítette végül az 1858. szeptember 1-jén közzétett császári rendelet. E nappal a politikai és rendőri hatóságok vették át bizonyos kihágások kivizsgálásának és büntetésének feladatát, amit addig a bíróságok láttak el. Ezeket a kihágásokat a rendelet 57 pontban sorolta fel.²³ Ezekben az ügyekben elsőfokon a kihágás elkövetésének helye szerinti politikai hatóság (vagy a községi tanács), másodfokon a politikai országos hatóság (helytartósági osztály), harmadfokon általában a belügyminisztérium döntött.²⁴

18 MNL OL D 46. 1853: Org. Akt. Allg. 6188. Idézi: SASHEGYI i. m. 62. Vö.: BALOGH (2015) i. m. 19-26.

19 *A Hof- und Staats-Handbuch des Kaiserthumes Österreich. 4. Königreich Ungarn.* Wien, 1856-1860. című kötet adataira hivatkozva állapította meg Sashegyi Oszkár. SASHEGYI i. m. 63.

20 CSIZMADIA Andor: *A magyar közigazgatás fejlődése a XVIII. századtól a tanácsrendszer létrejöttéig.* Budapest, 1976. 89-90.

21 Észak-Bihar és Dél-Bihar vármegyék 1854–1860 közötti közigazgatási beosztását és változásait a Szálkai T. – Szikla G. – Szilágyi F. kutatásainak II/2. Függeléké alapján vö.: SZIKLA (2016) i. m. 1294, 1295.

22 A hajdúszoboszlói II. osztályú járásbíróiságnak 1854. április 24-én mindössze hat átadandó büntetőügye volt. MNL HBML IV. 659/d. 1. d.

23 *Magyarországot illető országos kormánylap* 1858. 372-377. https://adt.arcanum.com/hu/view/Kormanylap_1858/?pg=719&layout=s (2021. 08. 19.)

24 SASHEGYI i. m. 66.

A cs.kir. szolgabírói hivatalok ebben a formában 1860 decemberéig, illetve a felszámolás idejével 1861 áprilisáig működtek, amikor visszaállították az 1850 előtti közigazgatási szervezetet.²⁵

2. A neoabszolutizmus-kori bírászkodás megvalósult gyakorlata

A Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltárának kezelésében a IV.659. jelzetű, 46 dobozra és 7 kötetre rúgó, összesen 6,52 ifm terjedelmű iratanyag a „*Püspökladányi cs. kir. szolgabírói hivatal iratai 1854-1861*” megjelöléssel szerepel. Ténylegesen azonban az állag, bár köthető a hivatalhoz, mégsem magának a hivatalnak az anyaga, hanem a hajdúszoboszlói városi tanács fennmaradt iktatókönyveit, valamint polgári és büntető peres anyagait tartalmazza. Mivel Hajdúszoboszló városa 1854-61 között a püspökladányi cs. kir. vegyes szolgabírói hivatal alá tartozott, az iratok egy része a hivataltól érkezett vagy oda kellett azokat megküldeni. Az állagból mindenesetre lehetséges – bár igencsak töredékes – képet formálni a hivatal működéséről, hatásköreiről, és személyzetének néhány hivatalnokáról.

A hivatal munkanyelve szemmel láthatólag *magyar* volt, de a társhatóságokkal, különösen a csendőrséggel németül értekeztek. A német nyelv használata azonban egyáltalán nem uralkodott el: a fennmaradt iratoknak csak néhány darabja német nyelvű jelentés. Ami viszont a hivatali ügymenetet illeti, a korszakban végig alkalmazták a minisztérium által előírt kétnyelvű nyomtatványokat (főképp vétíveket, jegyzőkönyv- és idézés-mintákat). Az ítéleteket a bíróságként működő szolgabírói hivatal mindig az „ő cs. kir. apostoli felsége által adományozott hivatali hatalmánál fogva” hozta meg és hirdette ki.

A hivatal hatáskörei valóban vegyesen tartalmaztak közigazgatási és igazságszolgáltatási feladatokat. Feladatuk volt mindenekelőtt a közrend és közbiztonság megóvása. A hivatal november 1-jén kelt rendeletével elrendelte, hogy a közbátorság elleni minden kihágást egyedileg kell haladéktalanul feljelenteni.²⁶

A peres ügyek bagatellnek mondható polgári és leginkább kihágásnak minősülő büntető peres eljárásokat takarnak. A büntető ügyek aktáiban ezeken kívül a megyetörvényszék vagy a megyetörvényszéki cs. kir. h. államügyészség²⁷ megkereséseinek teljesítése található.

Ha a büntető ügyekből szemezgetünk, akkor a püspökladányi szolgabírói hivatal ítélezésében bizonyos konzekvens gyakorlatot fedezhetünk fel. A büntető eljárások legnagyobb része kísértékű lopás, illetve az iratokban „vérengzésnek” nevezett kisebb testi sértések miatt folyt. Utóbbira példa az az ügy, amelyben az 1854. december 30-i

25 *A püspökladányi cs. kir. szolgabírói hivatal iratai 1854-1861* (az állag leírása). MNL HBML IV. 659.

26 A püspökladányi cs. kir. szolgabírói hivatal 1857. november 1-i keltezésű irata, 67. jkvi szám, 492 prot. sorszám, november 12-i érkezéssel. MNL HBML IV.659/a 3. k.

27 Észak-Bihar és Szabolcs mtszvéki cs. k. h. államügyészségtől Lázár Mihály aláírással érkezett megkeresés pl. 101/1854. MNL HBML IV. 659/d. (bűnügyi iratok) 1. d.

látélet szerint Hódos Lajos megverte feleségét, Szabó Erzsébetet, aki könnyebb sérüléseket szenvedett. Az asszony 1854. december 30-án panaszt (feljelentést) tett azzal, hogy többször is előfordult már, hogy a férje megverte. Az eljárás aztán 1855. január 20-án azzal zárult le, hogy a sértett a panaszt visszavonta.²⁸ (A büntető perekben ritkán találkozunk ügyvéd védői közreműködésével, a polgári perekben azonban igen gyakran van csatolva ügyvédi meghatalmazás és adja be az iratot Szoboszló város két ügyvédjének egyike.) Emellett találunk még kuruzslást (Hinkó Ferenc és József házi orvosságaikat kínálták másnak (és pénzt fogadtak el értük). A szereket megtalálták házukban. Büntetésük egy havi fogság lett.²⁹), és betöréses lopást is, amelyet a bíróság az osztrák büntető törvénykönyv 85-86. §-ai értelmében „nyilvános erőszakoskodásnak” minősített.³⁰

A büntető peres iratok általában egy „tényleírásból,” ítéletből, és néhány bizonyítékból állnak. A tényleírás a hivatal eljáró munkatársasának összefoglalása az ügyről, amelyben a hatósági közeg mint vizsgálóbíró (Micskei János, a hivatal tollnoka ezt néhány iraton külön fel is tüntette a tényleírás végén) röviden vázolta a vallomásokból megismert tényeket. A vallomások lehetnek ún. önvallomások, azaz az „alperes” (!) saját nyilatkozatát tartalmazó jegyzőkönyv, illetve tanúvallomások, amelyeket (2-3 tanúnál nem többet egy-egy ügyben) kérdőpontok alapján rögzített a hivatalnok. A büntető ügyekben többször is beszereztek orvosi véleményt, látéletet (ún. „lelvény”), amelyet a cselekmény minősítésénél használtak fel bizonyítékként. Az iratokban Pazár János szoboszlói orvos látéletei vannak.

A büntetések kiszabása körében szintén találunk néhány figyelemre méltó elemet. Az osztrák anyagi és eljárásjogi törvények alkalmazása teljesen általános volt a Hivatal munkatársai számára, rendszeresen §-ra pontos jogszabályi hivatkozásokat találunk. A tényállás felderítése kapcsán pedig a – később a büntető törvénykönyv általános részére tartozó – körülményekre is figyelemmel voltak. Az egyik ügyben, amelynek tárgya az volt, hogy Bogdán Klára egy Soltész János nevű egyéntől egy szőr és egy selyemkendőt lopott el, a tettést börtönbe kísérték, ahol bevallotta a lopást. De mivel még az osztrák Btk. 273. §-a alapján *serdületlen* kora miatt nem lehetett fogságra ítélni, ezért a püspökladányi szolgabíró az elkövetőt „szüleinek házi fenytéke alá venni” rendelte.³¹

A legtöbb kiszabott ítélet egyhónapi (vagy rövidebb tartamú) fogházra szólt, ezeket „szokásos tolvajság” miatt szabták ki. A lopások tárgya a legtöbb esetben egy-két ló, birka vagy kecske, háziszárnyas, más esetekben ruhanemű, egyszer pedig egy óra volt. Az elkövetők a legtöbb esetben beismerték tettüket, és a bíróság mindig enyhítő körülményként értékelte az okozott kár megtérülését. Az állattolvajoknál a hiányzó vagy hamisított marhalevelek sok esetben vonták a tolvajra a hatóság figyelmét. De ezekben az esetekben is enyhítő körülmény volt a feddhetetlen előélet. Oláh János például ellopott

28 632.Bü/854. MNL HBML IV. 659/d. 2. d.

29 264.Bü/854. MNL HBML IV. 659/d. (büntető ügyek) 2.d.

30 132.Bü/855. MNL HBML IV. 659/d. (büntető ügyek) 2.d.

31 Tényleírás és ítélet Nagy Lajos cs. kir. segédszolgabíró aláírásával, 1854. július 16-án, a 206. Bü/854. sz. ügyben. MNL HBML IV. 659/d. (büntető ügyek) 1. d.

egy juhót, amit öt napig magánál tartott, a vásárba is kihajtotta, ahol lebukott, majd tettét beismerte. A büntetése háromheti fogság lett. Az ítélő tanács „ezen kihágására enyhítő körülményül számította[m] be eddig meg nem rovott erkölcsi magaviseletét.”³²

Felmentő ítélet meglepően kevés van az iratok között. De, ami található, azon indokolás egyáltalán nincs, csak az irat külső oldalára van ráírva, hogy a gyanú alól felmentették.³³ Elévülésre is kevés példa akad. 1854-ben a hajdúszoboszlói pléhbános panaszt tett Elek Lydia ellen istenkáromlástért. Az ügyben nemigen van nyoma semmilyen eljárási cselekménynek, majd az iratborítóra minden érdemi előzmény nélkül 1858. március 30-án feljegyezték, hogy a cselekmény elévült.³⁴

3. Összegzés

A cs. kir. szolgabírói hivatal életrehívásával tehát (még akkor is, ha az az 1854 utáni alakjában visszalépést jelentett az 1849-50-es tervekhez képest) a császári kormányzat képes volt megteremteni az első állami bírósági rendszert a magyar országterületen, amely többfokú jogorvoslatot tett lehetővé. A hivatalban működő személyek között specializáció nyomait láthatjuk, ami (a hiányzó jogi végzettség ellenére is) stabil gyakorlati tudást adott és következetes jogalkalmazást biztosított a legalacsonyabb szintű bírósági fórumokon is. A közigazgatás és az igazságszolgáltatás szétválasztásának gondolata is ennek az évtizednek a terméke volt, még akkor is, ha az 1854 után már nem valósult meg.

32 39.Bü/855. sz. ügy. MNL HBML IV. 659/d. (büntető ügyek) 2.d

33 Pl. a 256. Bü/855. sz. ügyben. MNL HBML IV. 659/d. (büntető ügyek) 2.d.

34 627.Bü/854. MNL HBML IV. 659/d. (büntető ügyek) 2.d.

„MEGINT EGY ÁLOMMAL KEVESEBB”

Közigazgatási bíraskodásunk fejlődésének legutóbbi fejleményei

Kivételes megtiszteltetés Stipta István Professzor Úr 70. születésnapja alkalmából megjelenő tanulmánykötetben publikálni. Megtisztelő, mivel élő klasszikusról van szó, ugyanakkor felelősségteljes feladat is, mivel nem könnyű megfelelni egy, az ünnepelthez méltó kötetben való megjelenéssel szemben megfogalmazódó elvárásoknak. Tisztelt Professzor Úr! Kívánok még legalább hetven boldog, tartalmas és eredményes évet a közigazgatási bíraskodás legutóbbi hazai fejleményeivel foglalkozó, ám történeti nézőpontot is tükröző tanulmányommal, bízva abban, hogy kedvedre telik majd annak áttanulmányozása.

1. Alapvetés: az előzmények és az Alaptörvényi szabályozás

A rendszerváltás keretében bekövetkezett totális alkotmányrevízió eredményeképpen – kifejezetten szűkszavú szabályozás került kodifikálásra a témával összefüggésben, amely csupán (túlzottan) általánosan megfogalmazott hatásköri szabály által érintette a vizsgált jogintézményt, ezzel szemben az Alaptörvény megfogalmazása szerint a bíróság dönt a közigazgatási határozatok törvényességéről, az önkormányzati rendelet más jogszabályba ütközéséről és megsemmisítéséről, valamint a helyi önkormányzat törvényen alapuló jogalkotási kötelezettsége elmulasztásának megállapításáról.¹ Ezen túlmenően rögzíti a normaszöveg, miszerint „az ügyek meghatározott csoportjaira – különösen a közigazgatási és munkaügyi jogvitákra – külön bíróságok létesíthetők”.²

A kissé ugyancsak nagyvonalúan megfogalmazott alaptörvényi reguláció alapvetően két vonatkozásban tartalmaz rendelkezést a közigazgatási bíróságok tekintetében. Az idézett szakasz (2) bekezdése a hatáskör körülírására vállalkozik, amely alapján három megközelítésben jutnak szerepkörhöz a felállítandó (?) közigazgatási bíróságok: egyrészt a közigazgatási határozatok törvényességi szempontú felülvizsgálata, másrészt az önkormányzati rendeletek jogszabályba ütközésének vizsgálata, harmadrészt pedig a helyi önkormányzatok jogszabályon alapuló jogalkotási kötelezettségének elmulasztása esetén. Ezek elemzésére a törvényi szintű szabályozással összefüggésben később kitérek.

A vizsgált normaszöveg (4) bekezdése pedig szervezeti szempontból kívánja kijelölni – e sorok szerzőjének álláspontja szerint kevés sikerrel – a közigazgatási bíróságok helyét

1 Alaptörvény 25. cikk (2) bek.

2 Alaptörvény 25. cikk (4) bek.

a bírósági szervezetben. Az Alaptörvény szóhasználata a közigazgatási és a munkaügyi jogviták elbírálása tekintetében utal a különbíróságok létesítésének lehetőségére. Ezt részletezendő kiemelésre érdemes azonban a jelzett alaptörvényi bázison nyugvó, a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvény indokolása, amely szerint a jogalkotó – a járási szinten létrehozandó „közigazgatási és munkaügyi bíróságok” által – a bírósági szervezetrendszeren belül különbíróságként kívánta létrehozni a közigazgatási bíróságokat a rendes bírósági szervezetbe tagozódva. Ezzel összefüggésben csupán utalni kívánunk arra, hogy a „különbírósági” jogállás fogalmi eleme éppen az a sajátosság, hogy az érintett bírói fórum nem épül be a rendes bírói szervezetbe, hanem attól elkülönült keretek között működik, így ebben a tekintetben a jogalkotói indokolás első fordulataival ellentétben nem épült ki „valódi” különbírósági rendszer.³

Magyarországon a kiegyezés után kezdett kialakulni a közigazgatási bíráskodás, szervezeti elhelyezkedése az államszervezetben azonban permanens változásban van napjainkban is. Először a bírói hatalom gyakorlásáról szóló 1869. évi IV. törvénycikk fogalmazta meg alapelvei szinten az igazságszolgáltatás és a közigazgatás szétválasztásának szükségszerűségét, az alapelvek által biztosított garanciarendszeren kívül rekedt azonban a közigazgatási jogviták sokasága, amelyekre nem vonatkoztak az igazságszolgáltatás területén érvényesülő princípiumok. A közigazgatási bíráskodás szervezeti keretei ezek után kezdtek kiépülni Magyarországon.⁴ Az 1883. évi XLIII. törvénycikk a pénzügyi közigazgatási bíróságot hozta létre, amely azokat a közigazgatási határozatok ellen benyújtott fellebbezéseket bírálta el, amelyek bizonyos adó- és illetékügyeket érintettek. A folyamat befejezéséként 1896-ban jött létre a Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság, amely végérvényesen döntött a jogszabályban felsorolt közigazgatási jogviták felett.⁵ Ezzel a közigazgatási határozatok törvényességének utólagos kontrollja kikerült a közigazgatás szervezetrendszeréből és azt pártatlan, független bíróság hatáskörébe utalta a jogalkotó.⁶

Az első világháború után fennmaradt a kiegyezés után kialakított önálló közigazgatási bírósági struktúra, amelynek a köztársasági alkotmány nagyobb szerepet szánt, ez azonban nem vált valóra, hiszen az 1949. évi II. törvény véglegesen megszüntette a Közigazgatási Bíróságot.

Az 1957. évi IV. törvény visszaállította a közigazgatási határozatok bírósági felülvizsgálatát⁷ öt ügycsoport esetében és szervezetenként a rendes bírósági szervezetben helyzete

3 A szabályozás részletes kritikájára a későbbiekben még kitérek.

4 Vö. STIPTA István: A közigazgatási bíráskodás előzményei Magyarországon. *Jogtudományi Közlemény*, 1997/3, 119-121.

5 Ide tartoztak többek között a községi, törvényhatósági, vasúti, valamint az adó- és illetékügyekben hozott közigazgatási határozatok.

6 Míután a Közigazgatási Bíróság hatáskörébe tartoztak a törvényhatóság és a képviselőházi ügyek is, gyakran aposztrofálta a jogirodalom „alkotmánybíróságnak” a grémiumot.

7 Ennek az időszaknak a szabályozásával összefüggésben lásd bővebben MARTONYI János: Államigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1960. és TOLDI Ferenc: *A közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálata*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.

el a közigazgatási ügyekben (is) eljáró bíróságokat.⁸ A nyolcvanas évekre egyre erősödött az igény a közigazgatási határozatok bírói felülvizsgálatának kiszélesítésére, amelynek eredményeként az 1981. évi I. törvény által lehetővé vált az állampolgárok jogait és kötelezettségeit érintő határozatok felülvizsgálata is, azt viszont, hogy mi minősül ilyen döntésnek, egy minisztertanácsi (MT) rendelet határozta meg.⁹

A nyolcvanas évek végén végbement a rendszerváltozás, ami mindenekelőtt az Alkotmány módosításával járt. Az Alkotmány alapelveinek – a jogállamiság, a szuverenitás, a demokrácia és a piacgazdaság elvének¹⁰ – az alaptörvény szelleméből és ezáltal az egész jogrendszerből kiérezhetőnek és kiolvashatónak kell lennie. Ezen belül a jogállamiság magában foglalja az államszervezet működésének a jogszabályoknak történő alávetését. Ebből adódik, hogy a jogállami forradalom egyik legfontosabb eredménye – ami a módosított alkotmányba is bekerült¹¹ – a közigazgatás működése feletti törvényességi kontroll intézményesítése.¹² A szabályozás megkövetelte tehát a jogalkotótól az akkor (már) hatályos Alkotmány-szövegnek megfelelő törvényi szabályozás megalkotását, amelyet az Országgyűlés – ideiglenes jelleggel – az 1991. évi XXVI. törvénnyel teljesített, tartós és részletes szabályozás azonban, amelyet az Alkotmánybíróság elvárt a jogalkotótól, nem született meg a következő két évtizedben sem.¹³

Megjegyzendő, hogy a közigazgatási perekre vonatkozó szabályokat korábbi eljárásjogunkban a polgári perrendtartásról szóló 1952. évi III. törvény (a továbbiakban Pp.) tartalmazta, amely az önálló közigazgatási bíráskodás kialakítása szempontjából kifogásolható volt.¹⁴ A fenti történeti áttekintés összefoglalásaként elmondható, hogy hosszú utat járt be a közigazgatási bíráskodás hazánkban a kiegyezéstől napjainkig, sőt – az elmúlt húsz évben – csupán az út feléig jutott el. A kiegyezés utáni önálló, szervezetileg is elkülönült teljes hatáskörű Közigazgatási Bíróságtól – a korlátozott hatáskörű, majd elsorvasztott grémiumon keresztül – e hatáskörében teljes körű, de szervezetileg a

8 Az Et. mellett egyéb jogszabályok más ügyekben is lehetővé tették a bírósági felülvizsgálatot, kivételt képeztek azonban azok az esetek, ahol a határozatok az állampolgárok jogait és kötelezettségeit érintették.

9 Az Alkotmánybíróság első közigazgatási bíráskodást érintő határozata is ezzel foglalkozott.

10 Ld. bővebben PETRÉTEI József: *Magyar Alkotmányjog I.*, Budapest–Pécs, Dialóg-Campus Kiadó, 2002, 83-112.

11 Alk. 50. § (2) bek.

12 Az 1989. évi XXI. törvény tette korlátozás nélkülivé a felülvizsgálatot annak kimondásával, hogy a bíróság ellenőrzi a közigazgatási határozatok törvényességét.

13 A fenti törvény értelmében általánossá vált az államigazgatási határozatok törvényességi felülvizsgálata. A törvény részletes kritikájával összefüggésben lásd egyebek mellett TRÓCSÁNYI László: A közigazgatási bíráskodás hatásköri és szervezeti kérdései. *Magyar Jog*, 1993/9, 543.

14 Ebben a tekintetben kívánatos lépés volt a közigazgatási perrendtartásról szóló 2017. évi I. törvény elfogadása, amely azonban az elmúlt évek módosításainak „köszönhetően” eltolódott a kezdeti koncepciótól.

rendes bírósági rendszerbe integrált közigazgatási bírászkodásig jutott el a magyar közjogi berendezkedés. A vázolt előzmények után kiemelendő, hogy a közigazgatási bírászkodás (új) rendszerének kiépítésével összefüggésben három kérdéskör vetődik (vetődhet) fel, nevezetesen a szervezet, a hatáskör és az eljárás szabályozásának alapkérdései. Tekintettel arra, hogy a vázolt témakör teljes körű tárgyalása meghaladná e tanulmány kereteit, a továbbiakban csupán a szervezeti kérdésekre koncentrálnunk.

2. A közigazgatási bírászkodás szervezeti alapkérdései

A közigazgatási bírászkodás szervezeti kiépítése tekintetében négy modell alakult ki az egyes európai államokban.¹⁵ A közigazgatástól és a rendes bírósági szervezettől egyaránt különálló fórumot jelentő francia modell mellett, Németországban és Ausztriában kialakult a közigazgatási különbírósági struktúra, valamint az ún. angolszász szervezeti megoldás is, amelynek keretében a rendes bíróságok hatáskörét képezi a közigazgatási döntések bírói felülvizsgálata. Szükséges már itt megjegyezni, hogy léteznek olyan államok is, amelyek az említett három szervezeti megoldás egyes alkotóelemeit egyítve alkalmazzák. Eme államok az ún. vegyes szervezeti modellt építették ki, amelyekben a közigazgatási bírászkodást ellátó szervként közigazgatási különbíróságok, a rendes bíróságok és egyéb szervek egyaránt eljárnak.¹⁶ A közigazgatási bírászkodással foglalkozó szakirodalmi képviselők az elmúlt húsz évben több szervezeti modell mellett is állást foglaltak, többségük azonban – a történelmi sajátosságok és a kontinentális államokban alkalmazott akceptálható megoldások alapján – a közigazgatási különbíróság kiépítése mellett „tört lándzsát”.¹⁷ Megemlítendő azonban, hogy a tárgykör monografikus igényű legutóbbi feldolgozását Rozsnyai Krisztina végezte el, ennek keretében enciklopédikus igényrel érintve a hatásköri szabályozás és a szervezetrendszer összefüggéseit.¹⁸

Megállapítható, hogy a jogalkotónak két kérdést kell eldöntenie, amikor a közigazgatási bírászkodás szervezeti rendszerét kívánja kiépíteni: egyrészt állást kell foglalni a szervezeti elhelyezkedésről, másrészt pedig a bírói fórum egy- vagy többfokú jellegéről.

A szervezeti elhelyezkedéssel összefüggésben igazából két megoldás közül választhat a jogalkotó. A rendes bírósági szervezetbe integrált felülvizsgálat mellett alapvető érvként fogalmazható meg a jogegyenlőség eszméje, miszerint az igazságszolgáltatás minden polgár vonatkozásában ugyanazon bírói fórumtól származzon. Eme megoldással összefüggésben azonban ellenérv lehet az a tény, hogy a közigazgatási bírói lét a

15 A szervezeti modellek részletes ismertetéséről lásd TRÓCSÁNYI László: A közigazgatási bírászkodás főbb rendszerei és szervezeti kereteik. *Magyar Közigazgatás*, 1991/5, 408-425.

16 Egyebek mellett Belgiumban és Olaszországban érvényesül ez a megoldás.

17 A teljesség igénye nélkül Lomnici Zoltán, Patyi András, Trócsányi László és Kilényi Géza a különbírósági szervezetet, míg – mások mellett – Gátos György és Petrik Ferenc a rendes bírói szervezetbe integrált rendszert tartotta kívánatos fejlődési irányynak.

18 Ehhez ld. bővebben: F. ROZSNYAI Krisztina: *Hatékony jogvédelem a közigazgatási perben*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 93-103.

rendes bírakétól eltérő szakképzettséget igényel, így – ahogy Csiky Kálmán fogalmaz – „a törvényhozások túlnyomó többsége a külön közigazgatási bíróságok szervezését valósította meg”.¹⁹

A másik kardinális kérdés, hogy csak egyfokú – központi szinten szervezett – fórum kerüljön kiépítésre, avagy többfokú struktúrában nyilvánuljon meg a közigazgatási bíráskodás. A többfokú rendszer mellett felhozható, hogy ebben az esetben már közép (vagy alap) szinten orvosolhatók az esetleges közigazgatási jogsértések, kevéssé leterhelt továbbá a magasabb szinten kiépített – jogorvoslati jellegű – közigazgatási bírói fórum.

2.1. A dicső múlt: Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság

A fentebb érintett elméleti alapkérdések után érdemes megvizsgálni a kiegyezés után kiépült struktúrát, alapvető jellegzetességeit annak nem titkolt szándékával, hogy a múltban már prosperált modell alapján muníciót kapjanak napjaink törvényhozói.

A 1896. évi XXVI. törvénycikk által „életre hívott” Magyar Királyi Közigazgatási Bíróság abban a tekintetben követte a korabeli európai megoldást, hogy különbírói szervezetben építette ki a közigazgatás feletti bírói kontroll rendszerét. Hiányosságaként fogalmazható meg azonban, hogy – mivel viszonylag kevés idő állt rendelkezésre – csupán egyfokú fórumként épült ki a bíróság.²⁰ Ez azt jelentette, hogy a Kúriával egy szinten került felállításra a közigazgatási „legfelsőbb bíróság”, amely ebből fakadóan „első és végső” döntést hozott az érintett közigazgatási jogvitákban.²¹

Sajátos volt a bíróság összetétele, hiszen – a korabeli rendszerben – a bíróság elnöke azonos jogállást élvezett a Kúria elnökével, a bírák tekintetében pedig az az elv érvényesült, miszerint a bírák fele a felsőbbbírói bírák közül, míg másik fele közigazgatási szakemberek közül került ki.²² Már itt indokolt utalni arra a sajátosságra, hogy a közigazgatási ügyekben eljáró bírói kar – összetétele nyomán – egyesítette a felsőbbbírói munkához szükséges bírói gyakorlatot, valamint az elbírálandó összetett közigazgatási jogviták megoldásához szintén elengedhetetlen közigazgatási szakmai ismereteket. Kiemelendő továbbá az is, hogy valódi különbíróisággént működött a vizsgált testület, hiszen saját „legfelső” bírói fórum végezte a közigazgatási bíráskodást, az nem tagozódott be a rendes bírósági struktúrába.

19 Vö. CSIKY Kálmán: *Magyar közigazgatási jog*. Budapest, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., 1899, 75.

20 Vö. uo. 76.

21 Arra tekintettel, hogy nem jöttek létre alsó szinten bírói fórumok, nem volt lehetőség a meghozott döntések megtámadására.

22 Olyanok kerülhettek be ebben a tekintetben a bírói karba, akik legalább öt évet töltöttek el a közigazgatásban és ebből legalább három évig vezető beosztásban tevékenykedtek.

2.2. Az Alaptörvény és a Bszi. alapján kiépült bírósági szervezet értékelése

Korábban utaltunk rá, hogy az Alaptörvény csupán alapvető szervezeti és hatásköri vonatkozásban érinti a bírósági szervezetet, a részletszabályokat sarkalatos törvényre bízta az alkotmányozó. Ennek érdekében fogadta el az Országgyűlés a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI. törvényt (a továbbiakban: Bszi.). A tételes jogi szabályozás négy szintű bírói struktúrát épített ki: alapszinten járásbíróságok, valamint – „különbíróként” – közigazgatási és munkaügyi bíróságok szerveződtek, a rendszer második szintjén törvényszékek jöttek létre, majd az ítélőtáblák képezik a bírósági szervezet következő szintjét, amelynek élén a Kúria áll. Az alábbiakban a struktúra releváns pontjait érintjük.

A Bszi. – kezdetben – a közigazgatási és munkaügyi bíróságokkal összefüggésben rögzítette, hogy eme bírói fórumok ellátják a közigazgatási határozatok törvényességének felülvizsgálatát, elbírálják a munkavégzésre irányuló jogviszonyokból eredő jogvitákat, valamint a jogszabály által a hatáskörébe utalt egyéb ügyeket.²³ A törvény indokolása abban kívánta a közös szervezeti rendben kiépítendő bírói fórum létjogosultságát alátámasztani, hogy a munkaügyi bíróságokon eddig is sor került közigazgatási per lefolytatására (nevezetesen a társadalombiztosítási határozatok bírói felülvizsgálatakor). Ezzel összefüggésben csak utalunk arra, hogy a társadalombiztosítás által kibocsátott döntések éppúgy közigazgatási határozatnak minősülnek, mint például a jegyző telepengedélyezési ügyben hozott döntései, így azok kiemelése inkább volt átgondolatlan szabályozásnak minősíthető, mint a munkaügyi ítékezés és a közigazgatási bíraskodás szervezeti integrációjának „vegytiszta” kikristályosodása. Lehetett azonban más oka is annak, hogy a jogalkotó a jelzett szervezeti megoldás mellett döntött. A szakirodalom 1991 óta többször is állást foglalt amellett, hogy szervezetenként önálló közigazgatási különbírók jöjjenek létre. Az elgondolás ellenzői legtöbbször a bírói hatalom egységének princípiumát hozták fel ellenérvként, amellyel összefüggésben már többször megfogalmazódott, hogy miközben „korábban szentnek és sérthetetlennek vélt elvek egész sora tűnt el a történelem süllyesztőjében, miért kivétel ez alól a bírósági szervezet egységének elve?”²⁴ Kétségtelen tény, hogy eme alapelv sérelme nem zárta ki a munkaügyi bíróságok kiépítését, amelyek azonban szintén különálló szervezeti rendben működtek a korábbi szabályozás szerint is, csupán magasabb szinten integrálódtak be a rendes bírósági szervezetbe. Eme kissé hosszúra nyúlt „mellékvágányra” azért volt szükség, hogy világos legyen: az önálló közigazgatási bíróságok kiépítése tekintetében a munkaügyi bíróságokkal párhuzamot vonó szerzők csupán arra kívántak rámutatni, hogy a bírósági szervezet egységének elve nem feltétlenül kell, hogy gátja legyen a közigazgatási különbírók kiépítésének, véletlenül sem a közös szervezeti rendben történő kiépítést törekedtek elméletileg megalapozni.

23 Bszi. 19. § (1) bek.

24 Vö. KILÉNYI Géza: Az Alkotmánybíróság és a közigazgatási bíraskodás. *Jogtudományi Közlemény*, 1991/5-6, 115.

A szabályozás szerint a közigazgatási és munkaügyi bíróságokon hozott elsőfokú határozatokat a törvényszékek előtt lehetett megtámadni. Ezen a ponton a „különbírói” struktúra megszűnt és a bírói fórum betagozódott a rendes bíróságok rendszerébe. A közigazgatási bíráskodás szervezeti önállóságát kívánta a jogalkotó biztosítani a közigazgatási és munkaügyi kollégiumok megalakításával. Ez a grémium alkalmas lehetne arra, hogy – a szakirodalom által korábban felvetett álláspontnak megfelelően – szakmai keretet adjon a csak közigazgatási ügyszakban foglalkoztatott bírácoknak annak érdekében, hogy a közigazgatási ítélezésre hivatott bíraktól elvárható (közigazgatási) tapasztalat kialakulásának garanciái „kifejlődhessenek”.²⁵ A világos elgondolással azonban némileg ellentétben állt a Bszi. indokolása, amely lehetővé tette, hogy a törvényszékeken működő közigazgatási és munkaügyi kollégiumok összevontan működjenek, a Kúrián működő testületek tekintetében pedig – általános érvennyel – jelent meg a szabályozásban, hogy azok összevontan működnek. Csupán az ítéltábla területén működő közigazgatási bírakat tömörítő szakmai fórum, a regionális kollégium esetén szólt önálló szervezetről a törvény, megjegyzendő azonban, hogy ezen a szinten nem működött a kezdeti koncepció szerint olyan bírói fórum, amely eljárna közigazgatási perekben. Mindezek összességéeként tehát megállapítható, hogy nem valósult meg szervezeti különállás a közigazgatási bíróságok tekintetében, az a tény pedig, hogy a munkaügyi és közigazgatási kollégiumok a polgári (gazdasági) kollégiumokkal összevonva is működtethetők (kiemelések a Bszi. indokolásából), a korábban kinyilatkoztatott szervezeti és működési különállást relatívvá tette.

Csupán a Kúria szintjén jelenik meg – önálló „szervezeti egységként” – az önkormányzati tanács, amely azonban csupán az Alaptörvény által a közigazgatási bíróságok hatáskörébe utalt két eljárástípus (közelebről a jogszabálysértő önkormányzati rendelet megsemmisítése és a törvényen alapuló rendeletalkotási kötelezettség elmulasztásának megállapítása) esetén folytat le eljárást, így a különbírói jelleg erősítésére a vázoltak vonatkozásában kevésbé alkalmas.

3. Zárszó: a szabályozás utóélete

A fentiekben felvázoltuk a közigazgatási bíráskodás hazai rendszerének átalakításával összefüggésben felmerülő kérdéseket, az alábbiakban pedig néhány következtetés és olyan továbbfejlesztési javaslat megfogalmazására szorítkozunk, amelyek az új struktúrával kapcsolatos „jogalkotói finomhangoláshoz” adhatnak támpontokat.

A szervezeti kérdések vonatkozásában utaltunk a szabályozás ama elemének vesztélyére, amely lehetővé teszi a közigazgatási és munkaügyi kollégiumok összevonását a gazdasági és polgári ügyekben ítélező bírakat tömörítő testületekkel. Érintettük, hogy a közigazgatási bíróságokon csak közigazgatási ügyszakban foglalkoztatott bírák alkalmazása lenne kívánatos. Ez megkövetelné a közigazgatási bírácokra irányadó speciális

25 Ezzel összefüggésben lásd egyebek mellett LOMNÍCI Zoltán: A bírói jogorvoslat lehetőségei a közigazgatási eljárások tekintetében. *Magyar Közigazgatás*, 2000/4, 197.

kinevezési feltételek meghatározását és ezt követően már lenne létjogosultsága a szervezeti önállósággal (is) rendelkező közigazgatási kollégiumok felállításának.

A szervezeti megoldás tekintetében fontos (újra) rámutatni, hogy – kontinentális ország lévén – korszerű megoldás lett volna, ha külön közigazgatási és külön munkaügyi bíróságok működnenek. Fentebb utaltunk rá, hogy a munkaügyi és a közigazgatási „jogviták” egy szervezetbe „terelése” nem kellően alátámasztott, így indokolt lett a külön szervezeti rend kiépítése ebben a tekintetben (is). A szervezetet érintő javaslatok zárásaként megfontolandó egy önálló Közigazgatási Legfelsőbb Bíróság (Kúria) kialakítása, amivel valódi különbíróság épülhetne ki. Ahogy a történeti előzményeknél is volt erről szó, ez a megoldás érvényesült egészen 1896-ig és ez képes volt biztosítani a közigazgatási ítélezés egységességét, lehetőséget teremtett továbbá a közigazgatási bírakkal szemben speciális kinevezési feltételek támasztására.

Ezen a ponton érdemes utalni arra a jogalkotói törekvésre, amely mögött a jelzett kifogások meghallása (is) meghúzódott. Mint az közismert Trócsányi László miniszter-sége idején került kidolgozásra és elfogadásra (!) a közigazgatási bíróságokról szóló 2018. évi CXXX. törvény, amely – jogon túli, leginkább a politikumhoz közelítő kritikákat is kiváltva – hatásköri és szervezeti kérdéseket is újragondolt, s ennek keretében kiépítette (volna) a közigazgatási különbírói szervezetet: a tervezet intézményesítette a Közigazgatási Felsőbíróságot, míg az elsőfokú közigazgatási pereket a regionális alapon szervezett közigazgatási törvényszékekre bízta volna. A feltételes mód használata mögött szólni kell a tervezett utóéletéről: a hazai és nemzetközi fogadtatás miatt a jogalkotó elállt a törvény alkalmazásától, amellyel egy sajátos jogforrástani példát a hazai jogrendszer az egyetemi oktatás számára, mivel egy érvényes, elfogadott, a kihirdetett törvények között szereplő norma bevezetését a központi jogalkotó (határozatlan időre) elhalasztotta (itt az érvényes, de még nem hatályos kategóriáról beszélünk). Ezt követően nem látott más utat a jogalkotó, mint teljesen a rendes bírósági szervezetbe integrálva kiépíteni a közigazgatási bíráskodást, ami a Kp. módosított hatásköri szabályai alapján a közigazgatási kollégiummal rendelkező törvényszékek és a Kúria között osztotta meg a kapcsolódó kompetenciákat.

Vitán felüli, hogy a jogalkotó több évtizedes hiányt próbált orvosolni, amikor – a bírósági struktúra újraszervezésének apropóján – rendezte a közigazgatási bíráskodás hazai rendszerét. A tanulmányban kifejtettek meglátásom szerint alátámasztják azt, hogy sok tekintetben előrelépést jelentett az új reguláció, sőt szervezeti értelemben a 2018-as verzió vegyítiszta megoldást jelentett volna (egyres politikai megfontolásokat is hordozó megoldásai ellenére is), vannak azonban olyan tárgykörök, amelyek terén még komoly feladat vár a jogalkotóra. A vizsgált tárgykört érintő legutóbbi fejlemény kis magyar „időutazásnak” is beillene: az egyes büntetőjogi tárgyú és ehhez kapcsolódóan egyéb törvények módosításáról szóló 2021. évi CXXXIV. törvény 153. §-a – egyebek mellett – akként módosította a Kp. normaszövegét, amelynek eredményeképpen (ismét) háromfokúvá vált a közigazgatási bíráskodás szervezete, mivel a törvényszékek (mint általános elsőfokon ítélező fórum mellett) az ítélőtáblák (kiemelt elsőfokú ügyekben, valamint jogorvoslati fórumként), valamint a Kúria vesz részt az ítélezésben.

Kérdéses, hogy mikor lesz újra készség és képesség a törvényhozó hatalom oldalán az a szisztéma korrekciójára, a jelenlegi állapot ugyanis leginkább a 2010-ben már létező konstrukcióra emlékeztet, a következetes, hézagmentes és korszerű közigazgatási különbíráskodás kialakítása egyelőre még várat magára.

A MAGYAR–VATIKÁNI KAPCSOLATOK TRIANON IDEJÉN, EGY FUTÁRJELENTÉS ALAPJÁN – CSISZÁRIK JÁNOS

Az embereket talán nem teljesen véletlenül hozza össze a sors. Azon túl, hogy „Similis simili gaudet” van valami több is, ami összetart embereket, közösségeket, akár történelmi távlatokban is. A magam részéről nagyon büszke vagyok rá, hogy abba a közösségbe tartozom, amelynek tagja, valamiképp atyja, Stipta professzor. Érdekes társadalmi-hálózatelméleti kérdés, hogy a karizmatikus személyek hozzák-e létre az erős közösségeket, vagy az erős közösségek termelik ki magukból a karizmatikus személyeiket? Akár így, akár úgy, nagyon jó látni, hogy igenis vannak hiteles, tudós, a minőség iránt elkötelezett, korszakokat meghatározó jogászok az akadémiai szférában, akik nagy tudatossággal, figyelemmel és szeretettel a „helyes irányába” terelik a következő generációk gondolkodását.

Úgy vélem mindenképp érdemes egy izgalmas történelmi példán keresztül felvillantani, milyen hálózati kapcsolatok alakítják-formálják egy adott kor történéseit, mennyit számítanak az emberi kötődések, barátságok, személyes élmények.

Pontosan Stipta professzor úr jóvoltából vehetek részt egy kutatásban,² ahol a közép-európai kapcsolatokat vizsgáljuk a trianoni békeszerződés idején. Ennek a kutatásnak egyik részeredménye, hogy egy másik kiváló kollégám, Bertalan Péter által először publikált útinapló elemzése rávilágított azoknak a kapcsolati rendszereknek a jelentőségére, amelyek bepillantást engednek a vatikáni diplomácia nehéz helyzetébe a vizsgált időszakban.

1. Egyházipolitikai bonyodalmak az I. Világháború után hazánkban

Jól látható, hogy Róma, beleértve a Vatikánt is, nem csak történelmi központ, hanem a kapcsolati rendszerek központja³ is, a katolikus egyház szempontjából. Éppen ezért van nagy jelentősége azoknak a személyes barátságoknak is, amelyek bizonyos döntési helyzetekben létfontosságúak lehetnek. Ilyen kapcsolati hálóval rendelkezett az I. Világháború idején, az első Egyházi Törvénykönyv megalkotásában nagyon aktívan részt

1 BIRHER Nándor – Bertalan Péter: *Hálózatokban*. Veszprém, Oktker-Nodus Kiadó, 2016.

2 „This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract no. APVV-19-0419.”

3 VRANA, Vladimír: Roman diplomacy in ancient Rome. *Glossa Iuridica*, 2021, 8(3), 123-140.

vevő, későbbi esztergomi hercegprímás, Serédi Jusztinián,⁴ de az ő kortársa, a Monarchia diplomatája, választott püspök, Csiszárík János is. A legutóbbi időkből publikálta Bertalan Péter Csiszárík naplóját,⁵ amelyet egy rövid futárútrajról készített 1924 július 8-a és 24-e között, amiből a vatikáni út július 16-ig tartott. A rövid idő alatt, amelybe a hosszú utazást is bele kell érteni, több mint harminc találkozást bonyolított le Csiszárík, mindegyiket a céljának megfelelő kontextusba építve. Ahogy a naplóból kiderül, a küldetés lényege, hogy Papp Antal⁶ görögkatolikus püspök lemondását megakadályozza, de legalábbis a vatikáni diplomácia működéséről a püspökkel, és az egyházmegyék területi vonatkozásaival kapcsolatban, részleteket tudjon meg.

A görögkatolikus családból származó Csiszárík egyébként már korábban is sokat foglalkozott a görögkatolikusok kérdésével, ill. igyekezett képviselni a magyar érdekeket a görögkatolikuságon belül is.

Csiszárík küldetésének érezte, nehogy a görögkatolikusokon keresztül, akár az anyaországban, egyfajta „elszlávosodás” és az ortodoxiához való túlzott közeledés kezdődjön, az ósláv liturgikus nyelv bevezetése miatt.⁷ Ebben a küzdelemben volt nagyon nagy szerepe a görögkatolikusok mindenkori püspökének is, így tehát érthető Csiszárík elkötelezettsége, amelyet a római útja során tanúsított.

Hogy az útinaplót megértsük, tudnunk kell, hogy Papp Antal 1912-ben került a munkácsi püspökség élére, ill. ugyanebben az évben létesített Hajdúdorogi Egyházmegye apostoli kormányzója is lett. Trianon után azonban a kárpátaljai területek Csehszlovákiához kerültek. Papp Antal nem volt hajlandó az állami hűségesküt letenni, továbbá a csehszlovák állam is mindent elkövetett, hogy megnehezítse a katolikusok, görögkatolikusok, különösen is a magyarok életét. Papp maga is elment a pápához, hogy a magyar szempontok mellett érveljen, de mindez eredménytelen maradt, így kénytelen volt elfogadni a pápa döntését az áthelyezésével kapcsolatban.

1923-tól viszont, valamelyest (1925-ig), rendeződtek a vatikáni-csehszlovák kapcsolatok, a frissen létrejött diplomáciai viszony egyik első következménye lett, hogy a pápa, XI. Piusz, Marmaggi nuncius tevékeny részvételével rendezni kívánta a szétszabdalt egyházmegyék helyzetét. Mindez azonban nem kedvezett a magyar politikának, de ennek az eseménysornak lett az eredménye, hogy 1924. június 4-én a pápa dekrétumban

4 CSÍKY Balázs – SERÉDI Jusztinián: *Magyarország hercegprímása*. Collectanea Studiorum Et Textuum Classis I, vol. 3, Budapest, MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport, 2018.

5 BERTALAN Péter – CSISZÁRIK János: Egy vatikáni diplomata naplója. *Lymbus, Magyarástudományi Forrásközlemények*, 2020, 18, 780.

6 PAPP Antal 1912. április 29-én lett munkácsi koadjutor püspök, ugyanezen év október 12-én pedig püspökké szentelte Drohobeczky Gyula. XI. Piusz pápa 1924. júliusában az újonnan alapított Miskolci apostoli exarchátus kormányzójává nevezte ki.

7 PIRIGYI István: A miskolci apostoli exarchatus története. <https://www.byzantinohungarica.com/index.php/tortenelem-01/pirigy-istvan-a-miskolci-apostoli-exarchatus-tortene-te> (2021. 08. 06.)

küizikei címzetes érsekké nevezte ki Papp Antalt (aminek a tituluson kívül lényegében semmi jelentősége sem volt), továbbá a magyar területeken Apostoli Kormányzóságot hozott létre, ahol 1924. július 01-i hatállyal Papp Antal lett az apostoli kormányzó.

Mindez azt jelentette, hogy az egyházmegyék határainak az új országhatárokhöz való igazítása megtörtént, ráadásul a magyar kormány megkérdezése nélkül. A magyarok természetesen mindent elkövettek annak érdekében, hogy a helyzet ellen tiltakozzanak, megpróbálták Papp Antalt minél tovább a Csehszlovák területek püspöki székében tartani, vagy legalább azt elérni, hogy a püspököt látványosan kitoloncolják Csehszlovákiából. Végül 1925 szeptember 11-én történt meg a kitoloncolás kellő erődemónstráció és sajtóvisszhang keretében.

2. Csiszárík János útinaplója – találkozás a pápával

Csiszárík ebben a bonyolult helyzetben próbálta megmozgatni a saját kapcsolatrendszerét Papp érdekében, azonban jelentősebb eredmény nélkül. Érkeztekor Rómában a magyar diplomácia legjáva fogadta, köztük Serédi is. Viszonylag hamar a pápa, XI. Piusz is lehetőséget biztosított egy találkozóra. A pápa 1924. július 12-én délben kedvesen beszélgetett Csiszáríkkal a magyar agráriumról továbbá a fejlett öntözési technikáról, sőt a beszélgetés elején rögtön meg is jegyezte, – a napló szerint –, a fogadás megköszönésére reagálva: „Szívesen tettem azokra való tekintettel is, akiket ön képviselt.” Ami alatt nyilvánvalóan a magyar kormányra célzott.⁸ A lényegi, politikai kérdéseket viszont olyan nyilvánvalóan kerülte, hogy Csiszárík még csak kérdezni sem mert.

Meg kell jegyezni, esélye sem volt Csiszáríknak, hiszen a pápa XI. Piusz, maga is diplomata, 1919-ben lengyel nuncius, és egyházjogász doktor volt. Jól ismerte a Felső Sziléziai és Porosz helyzetet,⁹ a konfliktusok súlyosságát. Egyházi tevékenységét az I. Világháború után a béke helyreállításának teológiai vágya és a konkordátumokkal való jogi rendezés jellemezte.¹⁰ Mindezt professzionális diplomáciai érzékkel végezte, így nem igazán hagyott lehetőséget annak, hogy rövidtávon a személyes preferenciák irányítsák döntéseit.

Csiszárík következő beszélgetőpartnere a diplomáciai kapcsolatokért felelős egyházjogász, világi jogász, bíboros-diplomata Francesco Borgongini-Duca volt, aki később a Lateráni szerződés¹¹ előkészítéséért is felelt. Jól kivehető a szavaiból, hogy az egyházi

8 BERTALAN–CSISZÁRIK i. m. 780.

9 A korabeli német helyzetről: ŠTENPIEN, Erik: Peace conference in Paris and negotiations with Germany in 1919. *Glossa Iuridica*, 2021, 8(3), 63-83.

10 A II. Világháború kitérőse előtt pedig egyértelműen ráirányította a fasiszta és kommunista diktatúrák veszélyeire a figyelmet, 1937-ben a Mit brennender Sorge, (1937. március 14) és a Divini Redemptoris (1937. március 19) enciklikákkal.

11 A Szentszék és Olaszország között létrejött 1929. február 11-i államszerződés (Trattato Lateranense) ami biztosítja a Szentszék számára a teljes függetlenséget (Vatikánváros létrehozása, Szentszék nemzetközi szuverenitása). A Szentszék ezzel együtt elismeri, hogy a

érdekeket a nemzeti érdekek elé helyezi. A vele folytatott beszélgetésben vetődött fel, hogy a vitatott birtokkérdésekben¹² az érintett püspökök közösen döntsenek az államok bizonyos háttérbe szorításával.

„Részemről – mondotta Msgr. Borgongini – már rég azon gondolkozom, hogy az érdekelt püspökök e kérdés megoldásának céljából közös bizottságba tömörüljenek a Szentzséknak és megbízottjának elnökletével. Ezt azonban, tette hozzá, a kormányok aligha fogják elfogadni.” „A mi kormányunk – mondtam – nem hiszem, hogy ez ellen kifogást tenne.”¹³

Az egyeztetések során mindenképpen igyekezett a vatikáni diplomácia a megegyezés irányába terelni a birtokkérdéseket. Természetesen a módszerük, – ahogyan azt Bertalan Péter megfogalmazta – az „üzenek, nem parancsolok” diplomáciai módszer volt.¹⁴

Jól jellemzik mindezt a bíboros elkészülő szavai is: „Mikor az egyik végén húzom, a másikon szakad.” „Gondolkodni kell róla, mondotta Msgr. Borgongini, nehéz lesz a megoldás.” Azután hozzátette: „A cseheknek ismételtlen megmondottuk, hogy míg a birtokkérdést nem rendezik, új beosztásról szó sem lehet.”¹⁵ Még volt egy később lejegyzett állítása is Borgonigni-nek, amely szerint a csehek beleegyeznének abba, hogy a kassai püspök, a magyar Fischer Colbri Ágoston, a helyén maradjon.

Ehhez képest természetesen ellentmondásos, és magyar szempontból kedvezőtlen döntés született a határon kívül rekedt magyar hívek és területek, így Papp püspök vonatkozásában is. A napló többi részéből azonban jól látszik, hogy a Vatikánnak nem igazán volt mozgástere. A vatikáni diplomácia is belekényszerült abba a számára is hátrányos játéktérbe, amit a békeszerződések jelentettek.

A helyzetet jól érzékelteti az 1922 karácsonyán kiadott, XI. Piusz első enciklikájának, az *Ubi arcano Dei consilio*-nak néhány sora:

„A mindennapi kötelességeinkhez sok rendkívüli is társult, mint például azok a legfontosabb ügyek, amelyek már megválasztásunk előtt is jó előre haladtak a megoldás felé, és amelyeket sietve kellett befejeznünk, amelyek a szent helyekkel kapcsolatosak voltak, amelyek magának a kereszténységnek a jólétét érintették, vagy ilyen volt a katolikus világ legfontosabb egyházmegyéi közé sorolt egyházmegyéék helyzete.”

„Egy dolog ma már biztos. A Nagy Háború befejezése óta az egyének, a társadalom különböző osztályai, a föld nemzeti még nem találták meg az igazi békét.”

A pápa tisztában volt tehát azzal, hogy az áhított békétől még nagyon messze volt a világ. Érzekelte azt is, hogy az egyes nemzeti érdekeken túl, az egész emberiség békéjének érdekében kellett működnie.

„római kérdés” véglegesen és visszavonhatatlanul megoldódott, azaz lemondott az Olasz Királysággal szembeni követeléseiről.

12 Jelentős kérdés volt a „külföldre” került egyházi birtoktestek, és a belőlük származó javadalmak sorsa.

13 BERTALAN–CSISZÁRIK i. m. 782.

14 Uo. 778.

15 Uo. 782.

Csiszárík következő beszélgetése a „bíbornok államtitkárral” Gasparrival történt. A megbeszélés kevésbé tűnt barátságosnak, sőt rögtön azzal kezdődött, hogy a bíboros emlékeztette Csiszáríkot arról, hogy „azok a szép idők már elmúltak”.

Ezzel szemben más nemzetek képviselői büszkén mentek az államtitkár úrhoz. „Míg soromra vártam a bíbornok államtitkár előtermében, a lengyel ügyvivő, a holland követ és a cseh követ haladtak el mellettem. Az utóbbi önértettől dagadó mellkassal és Napóleon-pózban. Pedig nem is tudta, hogy Csonkamagyarország egyik igénytelen papja mellett haladt el.”¹⁶ Gasparri viszont bizonyára tisztában volt azzal, hogy milyen időpontokra hívta az egyes vendégeit.

Érzelmelhető, hogy Csiszárík reputációja erősen csökkenőben volt, éppen ezért jött el az ideje annak, hogy inkább Serédit helyezték előtérbe – a magyar kormány oldaláról is – a tárgyalások során. Gasparrinál ugyanis Csiszáríknak, aki a korábbi konzervatívabb irányt képviselte, szinte semmi esélye sem volt, ellentétben a bíboros államtitkár közvetlen barátjával, Serédivel, akivel együtt készítették az Egyházi Törvénykönyvet.

Természetesen az államtitkári megbeszélésen sem tudta Papp püspök ügyét előhozni Csiszárík. Az egyetlen, ami eredmény volt – legalábbis Csiszárík jóérzése szempontjából –, hogy félórát meghaladó előszobai várakozás során beszélgetett a bíboros titkárával, aki magasztalta a németeket, lekicsinyelte a franciákat és a nagy-Lengyelországot, ill. nagy-Romániát múltó alakzatoknak nevezte. Finom jelzés ez arra nézve, hogy új érdekhálók szövődnek a jövőben. Utalt mindez arra is, hogy a vatikáni diplomácia is erőteljes politikai átrendeződésre, revízióra számított. Ennek fényében igyekeztek a döntéseket minél tovább halasztani.¹⁷

3. Csiszárík János útinaplója – találkozás a barátokkal

Miután lezajlottak a „vatikáni” megbeszélések, Csiszárík a saját baráti körével beszélgetett, jórészt inkább csak panaszkodott nekik. Bizleti bíboros és György bajor herceg „megértőek” voltak vele, sőt még postásként is alkalmazták, hogy egy „rém nagy” kalapskatulyában nászajándékot vigyen József Ferenc főherceg úrnak.

A Frühwirt bíborossal (jelzés értékű, hogy a német bíborost az Anima német kollégium két egyszerű szobájába költöztették át éppen korábbi rezidenciájáról, amíg méltóbb elhelyezést nem kap) folytatott beszélgetés Csiszárík diplomáciai küldetése szempontjából ugyan már lényegtelen volt, de jelezte, hogy a magyar érdekeket képviselő érdekszövettségek 1924-re jelentősen meggyengültek, ellenben kiépültek a győztesek érdekkörei. Jól foglalja ezt össze a következő idézet: „*Csakhamar rátértünk a Papp-féle ügyre, a bíbornok úr, aki a magyarországi görögkatholikus apostoli adminisztrátorságról semmit sem tudott, szomorúan mondotta a Papp eltávolítására célozva: „Fájdalom, nem tudtam megakadályozni, de nagy aggodalommal nézek az esetleges fejlemények elébe. Ismerem a ruthén kérdést*

16 Uo. 783.

17 BIRHER Nándor: A jog és a vallás normarendjei Trianon idején. *Glossa Iuridica* 2021, 8(3), 141-160.

*Galiziából, hol hosszabb ideig időztem annak idején. Nagyon bánt, hogy így történt, nem rajtam múltott, viszont igaz, hogy a vatikániaknak nagyon nehéz volt a helyzetük. Másfél év óta járt a nyakamra a cseh követ. A Vatikánba még fokozottabb buzgalommal szaladgált ugyanebben az ügyben. Bibornok társaimhoz szintén. A vatikániak helyzetét súlyosbította az, hogy koncentrikusan dolgoztak Papp ellen cseh részről. Egyfelől a cseh követ, másfelől Marmaggi nuntius úr, ki egészen a csehek kezében van. Ismételten hangsúlyoztam a magam részéről a cseh követ előtt, hogy a Szentszék csak kánoni okból távolíthat el püspököt, ha a püspök önként le nem mond. Papp püspöknek pedig nyíltan megmondtam, hogy ne mondjon le. Marmaggi nem is független ember, még saját lakása sincsen. A herceg érseknél lakik, a csehek fenyegetésekkel befolyásolják. Komplikációkat helyeznek neki kilátásba, mire aztán Marmaggi meghátrál és a kedvük szerint cselekszik. A Papp-ügyben különben ez volt az ütőkartya: A cseh követ kormánya nevében a legutóbbi időben folytonosan azt hangoztatta, hogy a csehek mindaddig fogják a schizmatikus mozgalmat támogatni, míg a Szentszék Pappot el nem távolítja. Mihelyst ez megtörténik, a cseh kormány megvonja a schizmatikusoktól a támogatást.*¹⁸

Az már csak a sors iróniája, hogy miközben Csizsárik Rómában tartózkodott a romániai tárgyalások is befejeződtek a konkordátummal kapcsolatban,¹⁹ amelyet a Messaggero napilap meg is írt. Sajátos, hogy ezekről a tárgyalásokról sem kapott semmiféle bennfentes hírt a magyar küldött.

A magyar követ a Messaggero cikk megjelenését követező napon villásreggeli keretében próbálta megtudni, hogy az elfogadott konkordátum szöveget hogyan lehetne megszerezni. Kiderült: valószínűleg sehogy.

*„Gróf Somssich, mikor érkezésem után villásreggelire hívott meg, azt kérdezte tőlem, hiszem-e, hogy a bíbornok államtitkár a konkordátum-tervezetet aláírás előtt nekünk meg fogja mutatni. Azt válaszoltam, hogy igenis magam sem hiszem, de azért kérnünk kellett, mert nem volt szabad a kérés teljesítését teljesen kizártnak tekinteni. Különösen, ha a háború előtt kötött szerb konkordátum fele analógiát idéztük emlékezetünkbe.*²⁰

Világosan látszik, hogy a magyar diplomata és szűkebb kapcsolati rendszere folyamatosan fennakadt a vatikáni ellenálláson. Ezt erősíti meg a jezsuita generális Ledochovsky (aki már csak páter Bangha miatt is érzékeny a magyar kérdésre) és különösen is a csak 1935-től bíborosi rangra emelt tisztviseelő, Nicola Canali is. Canali X. Piusz pápa mellett volt államtitkár-helyettes, azonban 1924-ben az ő „szép időszaka” is éppen elmúltnak tűnt. Canali pontosan bemutatta, hogy jelenleg a bíboros államtitkár Gasparri, és közvetlen környezete kezében van minden döntés a térség sorsát illetően.

„Canalival teljes bizalommal beszélhettem. Mikor azokat a visszahatásokat ecseteltem, melyeket nálunk a Szentszéknek bizonyos intézkedései szülnek, azt mondotta, hát biz ez

18 BERTALAN–CSISZÁRIK i. m. 787-788.

19 BIRHER Nándor: *A Vatikáni politika elemei az I. világháború után: enciklikák és kollégiumok.* In: ŠTENPIEN, Erik (szerk.): 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storóčí. Košice, Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021, 22-32.

20 BERTALAN–CSISZÁRIK i. m. 789.

nagy baj, szinte szerencsétlenség. A legnagyobb baj az, hogy alig lehet rajta segíteni. A bíbornokok közül az államtitkárt kivéve, senki sem kaphat bele a kormánykörök küllőibe. Mindent a bíbornok államtitkár és Borgongini intéz, a személyi dolgokat Pizzardo. Mégpedig mind a három édeskevés hozzáértéssel. De egyéb baj is van, már XV. Benedek óta készek a Vatikánban minden telhető, még elvi áldozatra is, ha arról van szó, hogy a külképviseletek számát eggyel gyarapítsák.” „Mikor az első francia követ a Pápához bemutatkozó beszédét intézte – folytatta Msgr. Canali –, akkor a követ intangible-nek jelezte beszédjében a régtől dívó és sérelmes kultusz-törvényeket és Ő Szentsége erre a beszédre, amelyet neki szokás szerint előzetesen bemutatnak, anélkül, hogy a francia követ emez impertinenciájára reagált volna, Franciaországnak dicsőítésével felelt. Nagy szomorúsággal voltam ennek a jelenetnek fültanúja. [...] Egy ízben egybegyűlt volt az egész diplomáciai testület, hogy a Bíbornok államtitkár úr elé járuljon. De jó, hogy magának nem kellett ott lennie, Msgr., néhány kiváló egyéniségtől eltekintve, természetesen az önök követétől, ki kifogástalan gentleman, rettenetes vegyes társaság ez. Hemzseg a journalisztáktól, ügyvédektől és nem egyéb nem igen gentlemanlike elemtől. És ez elé a társaság elé lépve, a bíbornok államtitkár gyönyörködve jelentette ki: Mit mondana Szent Péter, kit néhány szegény halász ember környezett, ha ezt a fényes gyülekezetet látná! A Vatikánban remegnek annál a gondolatnál, hogy a képviseletek száma megsappanhat. És olykor készebbek érthetetlen áldozatokra is, csakhogy ez meg ne történjék. Franciaországon kívül Portugália és a Csehszlovák Köztársaság klasszikus példa erre. Minél vakmerőbbek a követek, annál többet érnek el. [...] Mire Canali így folytatta: a cseh követ Pallier, úgy mondják szabadkőműves. Az engedékenyeket itt könnyen negligálják. Az előkelőség nem igen alkalmas eredmények elérésére. Hiába dicsekedett egy társaságban az Önök követe, hogy ő a legszebb követ a Szentszék melletti képviseletben. A kevésbé előkelőek könnyebben boldogulnak. A cseh követ untalan a Vatikánban van, és nagyon gyakran keresi fel a congregatiós bíbornokokat. Igaz a congregatiót (itt kétségtelenül a congregazione per gli affari stra-ordinarit értette) nagy ritkán hívják össze, de olykor a vatikániak mégsem döntenek egészen a maguk hatáskörében.”²¹

Az idézetből jól látszik, hogy a klasszikus, hagyományos, még az arisztokráciához kötődő kapcsolati hálók helyét átvették az „ügyvédek, journaliszták”, horribile dictu, „szabadkőművesek” a vatikáni érdekszférában is. Legalábbis ez volt a látszat a hatalomból kiszorultak szempontjából. Az viszont bizonyos, hogy a világi liberális mozgások jelentős hatást gyakoroltak a vatikáni diplomáciára. Ezzel együtt látható az is, hogy az operatív szinteken megjelent egyfajta ellenállás, amelyik annak a régi rendnek a visszaállítására törekedett, amit X. Piusz képviselt. Éppen emiatt fontos programja volt Csiszáríknak X. Piusz pápa sírjának meglátogatása. Naplójában alaposan részletezte a sírra elhelyezett virágok és gyertyák rendjét, továbbá kitért a pápa egy csodájának említésére is (amit egyébként pontosan Canalitól hallott).

Más kérdés, hogy sokkal gyakorlatibb volt az a politika, amelyet Gasparri patika mérlegen kimért diplomáciája jelenített meg, és amelyiknek az lett az eredménye, hogy a Csehszlovák megállapodás megkötése majdnem az első bécsi döntésig húzódtott. Amint

viszont lehetőség adódott, a vatikáni diplomácia egyértelműen és gyorsan foglalt állást a magyar egyházmegyék határai rendezésének kérdésében.²²

Jól érzékelhető, hogy a magyar diplomácia leginkább abban bízott, hogy a történelem kereke újra fordul, és visszatérnek a régi idők – legalábbis valami csoda folytán. Mindeközben azonban a vatikáni diplomácia leginkább az aktuális érdekek mentén igyekezett a kapcsolatait kiépíteni az újdonsült államokkal. Ezekben az egyeztetésekben a pápának viszonylag kevés szerepe és nyilvános beleszólása volt – legalábbis az alsóbb szintekről nézve.²³ Csiszárik és újabb beszélgetőpartnere Merry del Val bíboros megállapítják, hogy a pápa nem tárgyal közvetlenül ezekről a kérdésekről senkivel sem, így neki közvetlenül nem lehet szólni. Valójában azonban – figyelemmel a pápa enciklikáira is – a vatikáni diplomácia, minden szintjén aktív tevékenységet fejtett ki, a lehetőségei szerint.

Szintén a német egyházhoz kötődő kapcsolati rendszer jelentőségének változása bontakozott ki Hudal prelátussal, az Anima német papi kollégium rektorával folytatott beszélgetésből. Kiderült, hogy Papp püspök nem sokkal Csiszárik előtt járt már nála, és a segítségét kérte az ügyben. Ebből a beszélgetésből látszik, hogy Papp lemondása, és az egyházmegye éléről való távozása nem is volt annyira egyértelmű kérdés, hiszen megpróbáltak mindent elkövetni annak érdekében, hogy azt a legtovább halasszák. Szintén fontos adalék, hogy a püspök sorsát illetően már hónapokkal korábban meg lehetett a döntés, sőt az utódjáról is gondoskodtak.

„Pedig agenséül kért fel, mondotta Msgr. Hudal, mikor legutóbb itt járt.” És ki lesz az utóda? Valószínűleg Gebe nagyprépost, mondtam. „Most értem, mondotta Msgr. Hudal, mért mondták nekem már májusban az államtitkárságon, hogy Gebét, kit Papp püspök terjesztett fel, nem nevezik ki protonotáriusnak, mert magasabb előléptetésre van kiszemelve.”²⁴

Apró, ámde különösen 1925-től jelentőssé váló siker, hogy legalább a szerzetesrendek

22 *„A vatikáni magyar ügyvivőt 1938. november 2-án kihallgatáson fogadta Eugenio Pacelli bíboros államtitkár, ahol szóba kerültek a felvidéki területek visszacsatolásával kapcsolatos kérdések is. Bár még nem volt ismeretes a döntőbírósi határozat, Pacelli kijelentette, hogy az Egyház „élénken üdvözlí” a területi változást, mert jól ismeri a magyar kormányt a Vatikánnal és az Egyház érdekeivel kapcsolatos álláspontját, amely „több mint megnyugtató” az átcsatolandó területek katolikusai szempontjából. Pacelli hangsúlyozta, hogy bizalommal viseltetik a magyar kormány iránt. A pozitív fogadtatás nem okozhatott meglepetést a csehszlovák kormány egyházellenes politikájának ismeretében. A bíboros államtitkár közölte, hogy a visszacsatolt részek természetesen régi egyházmegyéikhez kerülnek vissza, mivel azonban a csehszlovák modus vivendi formailag is kiszakította azokat régi kereteikből, csak a pápa újabb rendelkezése állíthatja helyre a korábbi jogállapotot. Pacelli különösen érdeklődött az esztergomi főegyházmegye gyarapodása iránt, és nagy örömét fejezte ki, hogy Serédi elvesztett területeinek jelentős részét vissza fogja kapni.”* Salacz G.: A magyar katolikus egyház a szomszédos államok uralma alatt i. m. 49., idézi: CSIKY Balázs, Serédi Jusztinián Magyarország hercegprímása, Budapest 2018, 228.

23 Ha viszont megvizsgáljuk a pápai enciklikák sorát, jól láthatjuk, mennyire naprakészen vett részt a diplomáciában XI. Piusz.

24 BERTALAN–CSISZÁRIK i. m. 794.

vontakozásában sikerült az elsődlegesen katolikus és a liberális-huszita cseh érdekek megosztása Csehszlovákiában. Ennek eredménye az, hogy a ferencesek a magyar Buttkay Antal törekvései szerint hozták létre a szlovák provinciát. Igaz ez a döntés is inkább a katolikus szlovákok, semmint a magyarok érdekeit tartotta szem előtt.

„Buttkay Antal azt beszéli, hogy a rendi provinciák a politikai határokhoz alkalmazkodó beosztását a defnitióriumban már elvégezték. A cseh követ untalan járt nála, s nevezetesen azt is szorgalmazta, hogy a felső-magyarországi franciskánus provinciát cseh–szlovák provinciának nevezzék el. A cseh követ azonban nem vihette keresztül szándékát, mert a provincia, Buttkaynak szorgalmazására „Szlovenszkoj provincia” nevet kapott.”²⁵

4. Összegzés

Megállapíthatjuk, hogy a történelem, és azon belül a jogtörténet sem egyszerűen a jogalkotás, jogalkalmazás olyan kiszámítható folyamata, mint amelyet a jogpozitívizmus megálmodott. Ehelyett kapcsolati hálózatok bonyolult rendszerét találjuk, amelyekben a vallás, a nemzeti hagyományok, erkölcsök, és a jog együtt hoznak létre olyan állapotot, amelyik meghatározza a jövő irányait. Pontosan emiatt szükséges felhívni arra is a figyelmet, hogy az imént említett normarendek egyike sem hagyható figyelmen kívül. Ugyanígy lehetetlen a jelent megérteni, vagy a jövőt tervezni a múlt és a múltbeli kapcsolati hálók ismerete nélkül. Hiszen ahogy Martin Buber mondja: „Minden valóságos élet: találkozás”!

25 Uo. 798.

LUTHER FELFOGÁSÁNAK 20. SZÁZADI KRITIKÁJA – KARL BARTH FELFOGÁSA

Stipta István professzor úrra gondolva három szó jut eszembe: nyitottság, bátorítás, megfontoltág és mélység. Mindegyikhez egy bekezdés.

Nyitottság. 2002 nyarán PhD-képzésre akartam jelentkezni. Lengyel Attila javaslatára megkerestem Ferenczi László professzort, akivel egy egész délutánt beszélgettem. Akkor és ott a Bölcsészettudományi Kar nem tudta vállalni a témát: Ferenczi professzor javasolta, hogy keressem fel Stipta professzort. Ismeretlenül mentem. A professzor úr nyitott volt, ismeretlenül is fogadott. Annyi kérése volt, hogy a doktori disszertációm témája ne csak a politikai filozófiát, hanem a jogfilozófiát is ölelje magába. A professzor bizalmat szavazott nekem, Szabó Miklós professzorral együtt. Egy pálya kezdete.

Bátorítás. Hat év múlva – a doktori fokozat megszerzése napján – találkoztam a professzor úrral a Miskolci Egyetem jogi karának épületében. Meg akartam neki köszönni a hat évet és a fokozatszerzésben nyújtott vezetését, tanácsait. Egy mondatot mondott csak: „Magamnak köszönhetem, a szorgalmamnak; másokkal ellentétben sokkal hamarabb szereztem meg a fokozatot, munka mellett.” Azóta van bennem ez a mondat, ha kishitűség fogna el. Erőt ad ma is!

Megfontoltág és mélység. Ha öt hallom ma, csak rá figyelek – áhítattal, lesve a szavait, bölcsességét. Legutóbb a hallgatók doktori megbeszélésén, azelőtt a tanszéki értekezletünkön, előtte az akkreditációs megbeszélésén. Tanulom, figyelem. Érdemes! Amikor ő szól, minden mást kizárok, figyelek, és csodálkozom a meglátásain, azok mélységén. Ez a csodálkozás mindig velem marad. Így gondolok szeretettel a TANÁR ÚRRA. Isten éltesse sokáig!

Luther Márton kettős birodalom (kétféle kormányzat) elméletét a két világháború között – és aztán különösen is a második „nagy háború” után – rengeteg támadás érte. A teremtő Isten a bűnbe esett emberiség számára kétféle módon is a segítségére siet. Uralmának egyik dimenziója az evangélium és annak tanítása, míg uralkodásának másik eszköze – Isten bal keze által – a kard hatalma, a világi felsőbbség, a törvény kényszerítő ereje.¹ Ezt a felfogást és az abból következő „torzulásokat” – azt, ahogyan azt Barth megvalósulni látja – kritizálja a 20. századi teológus.²

1 Ezzel kapcsolatban részletesen lásd BIRKÁS Antal: *Reformáció, állambatalom, politika*. Budapest, Luther Kiadó, 2011.

2 De nem csak Barth illetve kritikával Luther vélt vagy valós felfogását. A lutheri felfogást, illetve annak bizonyos olvasatát, „utóértelmezéseit” a legkülönbözőbb irányból támadták.

1. A kritika lényege

Mi állt a megfogalmazott kritikák mögött? Sokak szemében úgy tűnt, mintha Luther az általa mondottakkal a zsarnokok iránti feltétlen engedelmességet „propagálná”, tanítaná, illetve mintha az egyén életét két szférára osztva a politikai szférából teljességgel számúzná az evangéliumot (mintha nem mindkettő felett egy és ugyanaz az Isten lenne az úr).³

2. Karl Barth – Luther kritika és a helyes kormányzás jellemvonásai

Karl Barth lesz az, aki – kritizálva Luthert⁴ – a kinyilatkoztatás és az evangélium, végső soron pedig a krisztológiai látásmód nevében mutatja fel az evangéliumnak leginkább megfelelő politikai berendezkedést, illetve az annak alapját jelentő részben teológiai, részben politikai etikai elveket.

Karl Barth markánsan fogalmaz, súlyos érveket beleszöve vádjaiiba. Mindazoknak a politikai „katasztrófátörténeteknek” az okát, amelyek Németországot a 20. században érték, a német reformátornak, Luthernak a tanításában véli felfedezni.⁵ Méghozzá leginkább abban, hogy Luther – Barth véleménye szerint – nem ad semmilyen útmutatást,

A református Karl Barthtól, a neves szociológus Max Weberen át az evangélikus Eric W. Gritsch-ig, vagy éppen az evangélikus Eivind Berggrav püspök kritikai meglátásáig. A 20. század egyik legbefolyásosabb amerikai teológusa, Reinhold Niebhu, Luthernek ide vonatkozó nézeteit egyenesen „furcsán perverz erkölcsiségének” nevezi. „Eivind Berggrav norvég püspök és Otto Dibelius német püspök, valamint a Lutheránus Világszövetség 1952. évi hannoveri világgyűlése egyértelműen kinyilvánította, hogy a keresztény ember engedelmességi kötelessége csak a jogállam irányában áll fenn. Az a felsőbbtség, amely függetleníti magát a jogrendtől, zsarnoknak tekinthető. A keresztények sohasem válhatnak ilyen államhatalom eszközévé, szolgálóivá.” (Az utóbbi Dr. Boleratzky Lóránd személyes közlése)

- 3 Meggyőződésem, hogy Luther szavainak ekként való értelmezése tévút – ugyanakkor az is biztos, hogy a lutheri felfogás bizonyos elemeinek túlhangsúlyozása vezethet a német reformátor tanításának ilyen értelmezéséhez, adott esetben rossz gyakorlathoz. Arról nem is beszélve – különösen is az engedelmességgel és az ellenállással kapcsolatban írom ezt –, hogy Luther felfogása az idők során változáson megy keresztül: inkább az ellenállás lehetőségének irányában.
- 4 Ahhoz kapcsolódóan, hogy ez a kritika mennyire jogos, néhány gondolat a fentebbieken túl: egyrészt Luther kétféle kormányzatról szóló felfogását könnyű félremagyarázni, és azzal akár aktuálpolitikai érdekeket is igazolni. Felfogását megérteni viszont annál nehezebb. Másrészt – a 20. századi kritikákra is reflektálva – fontos hangsúlyozni, hogy azokat a kritikákat, amelyek a 20. század katasztrófális történéseit Luther „nyakába akarják varrni”, nem tudom elfogadni. Felfogásából nem következik szükségszerűen egy, a világi felsőbbtséget kritikátlanul elfogadó és neki minden körülmények között engedelmeskedő állampolgári látásmód. Van lehetőség a „kreatív” ellenállásra, akár az egyháziaknak is!
- 5 ZÄHRNT, Heinz: *Az Isten-kérdés. Protestáns teológia a 20. században*. Budapest, A Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya, 1997, 174.

krisztológiai megalapozást a világi hatalom működéséhez.⁶

Barth kritikája ekként szól Heinz Zahrnt tolmácsolásában: „Ahelyett, hogy belső összefüggésbe hozná a bűnös ember Jézus Krisztusban végbement megigazulását az emberi jogrendszerrel, és így az isteni megigazítást tenné az emberi jog kizárólagos forrásává és normájává is, Luther veszélyes módon elválasztja egymástól a kettőt, és egymás mellé helyezi Krisztus országát és a világi birodalmat, az egyházat és az államot.”⁷ Barth érvei súlyosak, főként, ha további érveit is szemügyre vesszük. Barth szerint ugyanis evangélium és törvény, Isten országa és a világi birodalom elválasztása hosszabb távon veszedelmes politikai fejlődést eredményez. A lutheri „elválasztás” ugyanis elősegíti a gonosz erők érvényesülését, hisz a lutheri koncepcióban – Barth szerint – az állam kikerül Isten felségterülete alól, az egyház pedig politikailag teljesen közömbössé válik, elgördítve ezzel az utolsó akadályt is a „modern pogányság” színrelépése elől (a modern pogányság Barth számára a nemzetiszocializmust jelentette).⁸

De Barthnak nem csupán az érvei, szavai is erőteljesek. Barth egy 1939-ben kelt levelében – a II. világháború kezdetekor – a következőket írja: „A német nép a legnagyobb német keresztyén öröksége, Luther Márton tévedése miatt szenved, amiatt, hogy amint ő látja törvény és evangélium, valamint a világi és lelki rend és hatalom viszonyát, az nem korlátozza és tartja vissza természetes pogányságát, hanem megvilágítja, igazolja és erősíti.”⁹

Ahhoz, hogy Barth fentebbi megállapításait értsük, tisztában kell lennünk Barth krisztológiai látásmódjával, Jézus Krisztusban alapozott uralomfelfogásával. Maga Barth *Rechtfertigung und Recht* című munkájának 20. oldalán e szavakkal illusztrálja felfogását: „Amikor az Újszövetség az államról beszél, akkor ebből a nézőpontból tekintve, alapvetően krisztológiai területen mozog.”¹⁰

Két, a témánk szempontjából megkerülhetetlen mozzanatra hívom fel a figyelmet. Egyrészt, Barth állam és egyház viszonyának, illetve az állam mibenlétének meghatározásakor nem a teremtés, vagy a bűnbeesés felől közelít, hanem Krisztus és a megváltás

6 Igaz ugyan, hogy Luther gondolkodását alapvetően határozza meg a hitből fakadó megigazulás gondolata, abból mégsem következik semmi a politikai hatalom és a jogrend „krisztológiai szempontú” működésére nézve – véli Barth.

7 Zahrnt i. m. 174.

8 Ez pedig a „nihilista forradalom nemzetiszocialista formája” és a „német pogányság feltámadása”, amely – Barth véleménye szerint – végső soron Luther két birodalomról szóló tanítására épül.

9 Zahrnt i. m. 174–175. 1939-ben kelt Hollandiába írt levelében pedig ekként fogalmaz, megadva a „kegyelemdőfést” Luthernak: „A lutheranizmus bizonyos értelemben teret nyitott a német pogányság számára: azzal, hogy a teremtést és a törvényt különválasztotta az evangéliumtól, szinte önálló szakrális területet biztosított számára. A német pogány az állam autoritásáról szóló lutheri tanítást úgy használhatja, mint a nemzetiszocializmus keresztyén igazolását, a német keresztyén pedig ugyanennek a tanításnak az alapján úgy érezheti, hogy az őt a nemzetiszocializmus elismerésére ösztönzi.”

10 Zahrnt i. m. 175.

felől.¹¹ Az állam sajátosan „emberi”, önálló feladattal és célkitűzéssel, azonban az mégis Krisztushoz, az ő uralma alá tartozik. Mindebből következik Barthnak az a felfogása, amely szerint államnak (a polgári közösségnek) és egyháznak (a keresztény közösségnek) egy közös centruma van, e közös centrum pedig a keresztények közössége által hirdett Isten Országáé.¹² Ennek köszönheti az állam azt, hogy visszaadja, visszaadhatja a keresztény igazság tükörképét.¹³ Másrészt, látnunk kell Barth politikai szisztémával és annak működési alapelveivel kapcsolatos határozott állásfoglalását is.¹⁴

Mit ajánl Barth? Az általa ideálisnak tartott politikai szisztéma alapelveit – krisztológiai megalapozással.

3. Elvek és értékek Karl Barth gondolkodásában – politikai etika

Karl Barth az ideális politikai szisztéma alapelveinek meghatározásakor a következőképpen gondolkodik.¹⁵

Mivel

1. Isten emberré lett, és az ember felebarátjává → ezért a politika terén a keresztény közösség elsősorban az embert tartja szem előtt.

2. Isten Krisztusban az emberre való „őseredeti” jogát nyilvánította ki → ezért a keresztény közösség mindig a jogállamiság mellett kell, hogy kiálljon, mindenfajta zsarnoksággal, illetve anarchiával szemben.¹⁶

3. Isten azért küldte Krisztust, hogy általa megtalálja az elveszetteket → ezért a keresztények közösségének mindig a gyengék, a szegények és az elesettek pártján kell

11 Számára az állam nem a bűn produktuma, hanem része az isteni kegyelem rendjének. A fentebbi elveket Barth szintén az evangéliumból eredezteti; érdekes módon azonban megjegyzi, hogy azok számos ponton egyeznek/egyezhetnek a természetjogi alapokról kiinduló gondolkodás következményeivel, elvként megfogalmazott iránymutatásaival.

12 BARTH, Karl: *Community, State and Church. Three Essays*. New York, Anchor Books, 1960, 156. Barth e helyen az államot Isten kegyelmi eszközének is tekinti. Olyan kegyelmi eszközként, amely a „legrosszabbtól” kellene, hogy védjen, és amely a keresztény közösség rendezett létezése szempontjából is döntő.

13 ZÁHRNT i. m. 176. A földi életben azonban számos tényező torzíthatja ezt a tükörképet. Emiatt fontos a keresztények közösségének politikai felelőssége.

14 Ezek fentebb kifejtett látásmódjából, továbbá analógiai módszeréből következnek.

15 A fentebbiek Barthnak a Keresztény közösség és polgári közösség című munkájában olvashatóak. Lásd ZÁHRNT i. m. 177–178., továbbá magát a teljes tanulmányt angol nyelven a jelzett könyv utolsó (harmadik) részében: BARTH i. m. Lásd különösen is ez utóbbi kötet 171. oldalát követő pontjait.

16 Az egyház csak az olyan államot támogathatja, amely a szabadság és a felelősség elvét követi. A helyes hatalomgyakorlást Barth a *postestas* kifejezéssel jelöli (ez az, amelyben az állam, illetve a hatalmat gyakorlók a jogot követik és azt szolgálják, szemben a *potentia* kifejezéssel jellemzett hatalomgyakorlással, amely a nyers erőszakon alapul). Mindezzel kapcsolatban lásd Barth angol nyelvű tanulmányának 24. pontját. BARTH i. m. 177.

állniuk. Azaz, a keresztyének közösségének küzdenie kell a szociális igazságosságért.¹⁷

4. A keresztyének Isten fiainak szabadságára hívtak el → ezért a keresztyének közössége igent mond a szabadságra és a nagykorúságra, mint minden politikai közösség rendjét alapvetően meghatározó jogra.

5. A keresztyének az egy Úr, egy hit, egy keresztség egységében élnek → ezért kiállnak a nagykorú polgárok egyenlősége mellett.

6. A Szentléleknek különböző kegyelmi ajándékai vannak → ezért a keresztyének közössége őrködik a különböző hatalmi ágak különválasztásán.

7. Isten kijelentéseiben leleplezte magát, Krisztusban pedig felragyogtatta világosságát → ezért a keresztyének közössége elvből ellenez mindenfajta titkos diplomáciát, titkos politikát.¹⁸

8. A keresztyének közösségét Isten szabad ígéje hozta létre → ezért a keresztyének közössége kiáll a politika és a közélet terén az emberi szó szabadságáért, elítélve a nyilvános véleményalkotás mindenfajta ellenőrzését és cenzúráját.

Természetesen Luthertől hasonló eszméket várni sem várhatnánk – és nem is várhatjuk el tőle ezek meglétét. Ezek az elvek és eszmék sok esetben a felvilágosodás utáni korszak „politikai fejlődésének” elemei, illetve terminológiája. Ugyanakkor mégis érdemes őket szemügyre venni – a megalapozás kísérlete miatt is.

Ezekből az elvekből első pillantásra is feltűnik Barth demokrácia iránti vonzódása, hisz e fentebbi elvek alapvetően egy demokratikus politikai szisztéma alapelvei.¹⁹ És való igaz, Barth kifejezetten a demokrácia iránt vonzódik. Nem tartja elfogadhatónak azt az érvelést, hogy a politikai élet milyensége lényegtelen, hisz mindegyikben üdvözülhet az

17 BARTH i.m. 173.

18 Az egyház csak az olyan államot támogathatja, amely a szabadság és a felelősség elvét tartja szem előtt – vallja Barth. Ott, ahol ez a fajta hatalomgyakorlás valósul meg, a közéletet – benne az állam irányítását is – csak és kizárólag a nyitottság jellemezheti. Lásd BARTH i.m. 176.

19 A már idézett angol nyelvű tanulmányból az analógiák segítségével további elvek is megfogalmazhatóak (pl. a konfliktusok vállalásának az elve, ill. annak feltételei; a jogot követő és szolgáló hatalomgyakorlás stb.). Fentebb csak a legfontosabbakat rögzítettem. Fontos továbbá megemlíteni Barh azon meglátásait is, amelyek bár a fenti elvekhez nem kapcsolódnak, azok mégis fontosak a „keresztyén politika” számára: Barth például – a keresztyéndemokraták számára talán érthetetlenül – nem hisz a keresztyén politikai pártok szükségszerűségében. A teológus e politikai formációk ellen érvel, a legkülönfélébb okokat és érveket felsorakoztatva (lásd a hivatkozott angol nyelvű kötet 182–184. oldalak). Helyette – véleménye szerint – az evangélium hirdetése a döntő (az igazi egyház az állam számára modell, prototípus kell, hogy legyen; ill. ha az egyház valóban krisztusi közösség, akkor nincs szükség keresztyén párt). A keresztyén közösség ekkor tölti be küldetését, beleértve a „prófétai politikai” küldetését is. (Máskülönben a kimondottan politikai jellegű egyházi megszólalásokkal összefüggésben Barth óvatosságra int: akkor kell megszólalni, amikor az valóban szükséges, és mindezt – az egész politikai közösség ügyét és érdekét szem előtt tartva – megfontoltan teheti csak; lásd 185. oldal).

ember. Ez utóbbi állítás („hisz mindegyikben üdvözülhet az ember”) egyébként igaz, de a keresztény ember nem akarhatja egyformán a demokráciát, vagy éppen a diktatúrát.

Nem igaz az, hogy minden politikai szisztéma egyformán távol áll az evangéliumtól.²⁰

4. Karl Barth felfogása – magyarországi vonatkozások

Itt érdemes két bekezdés erejére – kitekintésként – a magyarországi vonatkozásokra is kitérnünk. Barth kétszer is járt Magyarországon,²¹ és 1948-as második útja során tartott előadásaiival és magánbeszélgetéseivel – számos, vezető egyházi és állami tisztséget betöltő református emberrel találkozott ittléte során, köztük Tildy Zoltánnal is – nagyban hozzájárult az itthoni állam és egyház kapcsolatáról, illetve az egyháznak a demokráciához való viszonyulásáról kibontakozó vitákhoz.²²

Bár szavait – különösen az 1948. májusi első nyílt levelét²³ – sokszor kiforgatták, és úgy értelmezték, mintha az egyháztól a kiépülő diktatúrával szemben is a feltétlen engedelmesség lenne elvárható,²⁴ Barth útmutatásai mégis igazodási pontot adtak

20 ZÄHRNT i. m. 179.

21 Barth magyarországi útjai kapcsán lásd FERENCZ Árpád: *Világok vándorai. Úti beszámoló Karl Barth 1936-os és 1948-as magyarországi látogatásáról. Karl Barth és Vasady Béla levelezése*. Debrecen, Debreceni Református Hittudományi Egyetem Karl Barth Kutatóintézet, 2007, 20-59., 61-80. Szempontunkból különösen a második út a döntő jelentőségű, illetve Barth 1945 után írt nyílt levelei.

22 E vitákkal kapcsolatban lásd FAZAKAS Sándor: „Új egyház felé?” *A második világháború utáni református egyházi megújulás ekkleziológiai konzekvenciái*. Debrecen, Debreceni Református Kollégium, 2000, 162–166., különösen is a 165.

23 Holott Barth a fentebb hivatkozott levelében egyértelműen és félreérthetetlenül fogalmaz. „Szeretnék az utolsó ponttal kapcsolatban valamit még elmondani. Zsinati tanácsuk 10 pontja között voltak egyesek, amelyeknek szövege és hangja, annak ellenére, hogy nagy megértéssel vagyok mindaz iránt, amit mondani akartak, egy kissé annyiban nyugtalanítottak, hogy az elmondottak, látásom szerint, kissé tovább mentek a kelleténél az állam előtt való meghajlás irányában. Véleményem szerint akkor járnak el a leghelyesebben kormányukkal és az Önöknél uralkodó párttal szemben, ha egészen felegyenesedve állnak előtte már csak azért is, mert így sokkal inkább abban a helyzetben vannak, hogy a kormányférfiaknak férfikként tekintsenek szemükbe.” Barth Károly szavai – és nyílt levele – a Lelkipásztor című lap 1948. júniusi számában olvashatóak magyar nyelven. Mint érdekesség teszem hozzá, hogy a Lelkipásztorban megjelent levél egyetlen mondata van vastagon szedve: „látásom szerint, kissé tovább mentek a kelleténél az állam előtt való meghajlás irányában” (236. oldal). Igaz ugyanakkor, hogy Barth levelének számos mozzanata – köztük a püspökválasztással kapcsolatosan kifejtett véleménye – sokak számára lehetett nehezen elfogadható.

24 Ráadásul nem csak félremagyarázták Barth szavait, de előszeretettel válogattak is belőle. Így például az 1951-es figyelmeztető és a reformátusságot óvó levelét, amelyet Barth Bereczky Albert püspöknek címzett, az 1948-as leveléhez képest agyonhallgatták (FAZAKAS Sándor: *Offenbarung, Kirche, Theologie. Die Pariser Vorträge von 1934*. In: BEINTKER, Michael –

sokak számára a demokrácia értelmezéséhez, köztük Ravasz Lászlónak, vagy éppen a zsarnoksággal szembeni ellenálláshoz, például Révész Imrének.²⁵

5. Befejezés

Luther felfogását sokféleképpen lehet értelmezni. Talán – történeti távlatokban nézve – valóban félre is lehetett magyarázni, illetve tanítása válhatott rossz politikai magatartás alapjává. Ugyanakkor fontos tanításának árnyalatait látni, és azt, hogy az eredeti Lutheri felfogásban a két dimenzió mindegyike Isten uralmához tartozik. Ez pedig lényeges!

Érdekes azonban mellé tenni Barth felfogását. Karl Barth véleménye szerint az evangéliumból csak és kizárólag a demokrácia következhet.²⁶ E hitében nem tartja véletlennek azt sem, hogy a demokratikus rezsimek kifejezetten a keresztény egyházak elerjedési területén alakultak ki. Ez – számára – a krisztusi hit legbensőbb létével függ össze.

Barth kiindulási pontjának és analógia-módszerének köszönhetően végső soron eljut krisztocentrikus teológiájában arra az eredményre, amely szerint a Krisztus-vezérelt cselekvési folyamatokban különleges tendencia mutatkozik a demokratikus államforma irányában. És bár analógia-módszere nem minden esetben tűnik megalapozottnak, mégis rendkívül találó Barthnak az őt ért kritikai megjegyzésekre adott válasza: „Nem értem, hogy egyesek miért ijednek meg vagy bosszankodnak, ha alkalomadtán mondok valamit a demokráciáról a Schweizer Stimme-ben. Talán kevésbé bosszankodnának, ha azt állítottam volna, hogy az evangéliumnak egy valóban tekintélyelvű állam felel meg, a maga rendjével és minden egyébbel, s ha konzervatív nézeteket fejtettem vol-

LINK, CHRISTIAN – TROWITZSCH, Michael (szerk.): Karl Barth in Deutschland (1921–1935). Zürich, TVZ, 2005, 412–413.). Barth 1951-es nyílt levele teljes terjedelemben a következő kötetben olvasható: KOCH, Diether: *Karl Barth Offene Briefe 1945–1968*. Zürich, TVZ, 1984, 274–289. Barth ez utóbbi levelének megállapításai rendkívül lényegesek (teológiai és politikai, illetve „államti” szempontból egyaránt). Benne számtalan esetben figyelmezteti – épp a korábbi német példa alapján – a magyar reformátusságot és a püspököt annak veszélyére, hogy miként válhat a kereszténység a kommunizmust (német esetben a nemzetiszocializmust) kiszolgáló ideológiává (még akkor is, ha – miként a német esetben is – az ilyen jellegű funkciót oly sokan ellenezték). Mindezzel kapcsolatban lásd KOCH i. m. 279–281. Barth számára teljesen érthetetlen, hogy a püspök miként tudta az egyház zászlajára (Jézus Krisztus egyházának zászlajára, hangsúlyozza Barth) a szocializmust és – tulajdonképpen – a diktatúrát tűzni.

25 FAZAKAS (2000) i. m. 164–165. Révész egyenesen Barth Skót Hitvallással kapcsolatos magyarázatára épít a zsarnoksággal szembeni ellenállás magyarázatakor.

26 Fontos megjegyezni ugyanakkor, hogy Barth bizonyos pontokon e tekintetben ellent mond önmagának – nem a demokrácia iránti vonzódása tekintetében, hanem abban, hogy vajon a keresztény ember (közösség) megnevezheti-e bármely formát legjobbnak, vagy éppen követendőnek. Lásd pl. a már korábban idézett angol nyelvű tanulmányának 161. oldalát. Összességében azonban a keresztény látásmód – véleménye szerint – erre (a demokrácia irányába) tendál. BARTH i. m. 181.

na ki ahelyett, hogy világosan, sőt szabadon beszélnek. Különös vita folyik ellenem, amely a „demokrácia” szó körül forog. Nos, nem ragaszkodom a kifejezéshez; tartalmát azonban a törvény olyan alakjának tekintem, amelyben kedvemet lelem [...] Ez akár az evangélium is lehet.”²⁷

Záró gondolatként érdemes ide hoznunk a kortárs Bonhoeffer gondolatát: *„Épp itt az ideje, hogy szakítsunk az állam cselekményei iránt tanúsított teológiai alapú önural-munkkal – amely végtére is nem más, mint félelem. „Emeljetek szót azokért, akik nem szólhatnak.” Az egyházban ma kik azok, akik felismerik, hogy ez a legkevésbé, amit a Biblia megkíván tőlünk?”*²⁸

27 ZÄHRNT i. m. 179.

28 METAXAS, Eric: Bonhoeffer: *Pásztor, mártír, próféta, kém : egy igaz „nem-észidő” a Harmadik Birodalommal szemben.* Szombathely, Immanuel Szószóró, 2014, 249.

VÁSÁRHELYEK ÉS FORGALMUK A KÖZÉPKORI SZEGEDEN¹

A kereskedelem és a piac a városok kialakulásakor és későbbi történetük során is előre mozdították fejlődésüket. A heti és országos vásárokon áruk cseréltek gazdát és emberek találkoztak, akik árucikkeket adtak el és vásároltak, közben híreket, gondolatokat és eszméket osztottak meg egymással. A vásár segítette a helyi ipar fejlődését, növelte a lakosság számát, hozzájárult a város piacörzetének kialakulásához, és erősítette a város kereskedőinek a távolsági kereskedelemben, amely a legnagyobb hasznot hozta, való részvételét.² A fentiek hozzájárultak Szeged középkori, különösen a 15. századtól a 16. század közepéig, a török hatalomváltás idejéig tartó felemelkedéséhez. Tanulmányunkban e szerteágazó téma egyik elemét, a szegedi vásárok helyét vesszük számba, és működésükhöz kapcsolódóan teszünk megjegyzéseket újabb kutatási eredmények és analógiák alapján.

Az írásos dokumentumok pusztulása miatt kevés Szeged középkori történetére vonatkozó oklevél és irat maradt fenn, a vásárokkal kapcsolatosan ugyanez a helyzet. Az első két oklevelet, amelyek a hétfői vásárról tanúskodnak, a csanádi káptalan adta ki 1407. július 29-én, amelyek három vásáron kikiáltásról szólnak.³ A révkanizsai, a szeri és a szegedi, egymást követő vásáron hívtak perbe bizonyos hatalmaskodókat vagy gonosztevőket. A vásár nyilván jóval korábban létezett már, csak 1407-ben került be az írásos forrásokba. A három vásáron történt kikiáltás jogintézménye a peres eljáráshoz tartozott, a bíróság közbenjöttével a felperesnek adódott lehetősége e jogintézmény alkalmazására. A kikiáltás a heti vásárokon történt azért, mert azon sok ember megfordult, akik ezt hallván átadhatták a perbe hívást az illetékeseknek.⁴

A kevés dokumentum egyike Bertrandon de la Brocquiére lovag 1433-ben készült útleírása, amelyben az Alföldről szólva Szegedet és annak vásárhelyét megemlíti, amelynek helye feltehetően a hétfői vásárával azonosítható: „Nagy bőség van itt mindenféle élelemből, különösképpen halból, amelyből nagyobbakat semmilyen más folyóból

- 1 Stipta Istvánt (Pistát) a szegedi egyetemi hallgatót, később egyetemi tanárt e szegedi témájú írással köszöntöm. Kívánva jó egészséget és további munkasikereket az elkövetkező évekre.
- 2 TRINGLI István: *Vásártér és vásári jog a középkori Magyarországon*. In: Uő. Szokás és szabadság. Tanulmányok a középkori magyar jogszokások és kiváltságok történetéhez. Budapest, Line Design, 2017, 138-185.
- 3 Zsigmond-kori oklevéltár II. 2. (1407-1410). 5649. sz. Összeállította Mályusz Elemér. Budapest, 1958.
- 4 TRINGLI István: *Hatalmaskodások a középkori Magyarországon*. Vác–Budapest, 2020, Kézirat, 429.

nem láttam kifogni. Itt egy nagy daru- és túzokpiacot láttam. Ezeket a madarakat itt szokásosan vadásszák, de tisztátalanul készítik el és fogyasztják [...] Ebben a városban [Szegeden] bőségesen vannak eladó lovak és érdekes látvány, ahogyan ezeket zabolázzák és szelidítik, mert mindannyiuk vad. És mondták nekem, hogy itt három- vagy négyezer eladó lovat is lehetne találni nagyon olcsón, mert tíz magyar forintért nagyon szép lovat lehet kapni”. Az informatív leírásból kiderül a szegedi piac gazdagsága és területének nagysága, hiszen nagy állatseregletet hajtottak ide föl. Továbbá az oklevelek száraz adatai mellett a leírás a vásár hangulatából is ad keveset.⁵

A szakirodalomban egyetértés alakult ki a tekintetben, hogy az 1407-ben feltüntetett hétfői vásárról esik szó Hunyadi János 1456. június 9-én kiadott oklevelében, amelyben megtiltja, hogy a szegedi várnagy a palánki vásáron vámot szedjen.⁶ Az 1456-os oklevélből kiderül, hogy a vásár tartása a város szabadságjogai közé tartozott, hiszen Hunyadi a király tisztviselőjét, a szegedi várnagyot tiltotta el a vámszedéstől, valamint az is, hogy a vásár kiváltságához járult a vásárra érkező és onnan távozó kereskedők vámolásának tilalma, amely általában hozzá tartozott a vásári kiváltságokhoz, azaz a kereskedők szabad úton jártak.⁷

Ezen vásártér neve 1499-ben fordul elő először a forrásokban, amikor II. Ulászló király május 6-án keltezett oklevelében Szent Luca napját (dec. 13.) megelőző és követő napokon országos vásárt (forum annuale liberum) engedélyez a Lathran utcában (ad vicum seu platheam Lathran appellatam), aminek egykorú fordítása az alábbi: „Lattorijan wzzayan”. A vásár helyét Máté Zsolt a mai Széchenyi térre és a Horváth Mihály utca tömbjébe helyezte. Ugyanebben az oklevélben hetivásár tartását is meghagyja a csütörtöktől szombatig terjedő napokon. Jóllehet a három napig tartó hetivásárban Tringli István kételkedik.⁸

A suburbium, később Palánknak nevezett területén lévő vásártér piacos napjainak száma tehát hárommal bővült, ami a város gazdasági erősödését mutatja. A szombati vásárhoz annyit fűzünk hozzá, hogy a Szombathely (vicus Zombathhel) név először 1459-ben fordult elő Kapisztrán Jánosnak a szentté avatása előtt a csodáiról készült

5 Palásti László fordítása. PÉTER László (szerk.): *Somogyi-könyvtári műhely*. Szeged, 1983, 4. 231–232.

6 KRISTÓ Gyula (szerk.): *Szeged története* (1. kötet, A kezdetektől 1686-ig). Szeged, 1983. (továbbiakban: Szeged története 1.) A vonatkozó részt Petrovics István 408–409. és Kulcsár Péter 371. írta. REIZNER János: Szeged története IV. 1900. (továbbiakban: Reizner IV.) 28. 50–51.

7 WEISZ Boglárka: *Vámtípusok a középkor első felében. Adattár*. In: Uő.: A király ketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet. 2013. 9-15., 357-358.

8 REIZNER IV, 89-90. MÁTÉ Zsolt: *Szeged helyrajzi rekonstrukciója eltérő rendezettségű XVI. századi összeírások számítástechnikai egybevetéssel*. In: Akivel oldottál, azzal köss. Tanulmányok Szeged múltjából. Szeged, 2020, 20.; TRINGLI (2017) i. m. 173.

jegyzőkönyvben,⁹ majd utóbb 1459 és 1590 között folyamatosan lejegyezték.¹⁰ Maga a Szombathely név vásáros helyet jelent, lásd a Keddhely, Szerdahely, Csütörtökhely, Szombathely helyneveket. Úgy véljük, egy korábban már létezett piacos hely az oklevélben királyi megerősítést kapott. Máté Zsolt, aki elsőként vetítette számítástechnikai módszerrel térképre az 1522-es tizedjegyzék és más források adatait, ami új lépcsőfokot jelentett a város középkori helyrajzában, a Szombathely utcát – mint említettük – a Széchenyi tér és a Horváth Mihály utca tömbjébe helyezte.¹¹

Máté Zsolt helymeghatározásával már el is érkeztünk ahhoz a ponthoz, amikor kijelölhetjük, hol helyezkedett el Szeged fő vásártere a középkorban és azon túlmenően a 19. század második feléig, mert ne felejtsük, a városalaprajzok nagyon ritkán és keveset változnak. Bátran mondhatjuk főpiacnak, mert azokon európai szokás szerint népgyűlést, *commedia dell'arte*-szerű játékokat, egyházi programokat és egyebeket tartottak. Ezen események közül egy maradt fenn Szegedre vonatkozóan. 1455 őszén Kapisztrán János Fügedi Benedek piacon lévő házában lakott, és annak kapujában tartotta ideiglenesen épített szószéken beszédét, amelyet nagy tömeg hallgatott.¹² Jóllehet a szent ember nem tudott magyarul, mégis hatása alá tudta vonni a bizonyára több százas létszámú hallgatóságát, akárcsak Bécsben a Stephansdom előtt. Egykori kő szószéke máig megtalálható a dóm oldalában. Ez a szegedi vásártér a révtől, a mai hídtól és a várakok, valamint várkapu előtti területtől a Széchenyi téren át, amelyhez akkor a mai Klauzál tér ugyancsak hozzá tartozott, a mai Horváth Mihály utcáig terjedt.¹³ Mintegy körbe vette a várat, amely előtt szabad teret hagytak, ahol nem volt semmilyen építmény, amely az esetleges támadókat védte volna. Feltételezésünk szerint a vásártérhez tartozott még, igaz nem közvetlenül a Nagy utca, a mai Oskola utca és a Dóm tér egy része, valamint a korabeli Szegedi utca egy szakasza, a mai Kárász utca a Dugonics térrel, amelyek elemzésére még visszatérünk. A nagy méreteken ne lepődjünk meg.

Budán ugyancsak nagy területen nyúlt el a vásár helye, amely a piactértől, a mai múzeum épületének környékétől a Tárnok utcán át a Szombat kapuig, a mai Bécsi kapuig terjedt.¹⁴

9 Mazuran, Ive: Čudesna Ivana Capistrana. Ošiek, 1972/108.

10 BLAZOVICH László: *Szeged történeti helyrajza. A kezdetektől a középkor végéig*. In: BLAZOVICH László (szerk.): Szeged várostörténeti atlasz 3. Szeged, 2014, 7.

11 MÁTÉ Zsolt: *Szeged XVI. századi helyrajza*. In: BLAZOVICH László (szerk.): Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIV. Szeged 1989. 5-75. MÁTÉ (2020) i. m. 20. és 2. sz. térkép.

12 BÁLINT Sándor: *Szeged reneszánsz kori műveltsége*. Humanizmus és reformáció 5. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1975, 28.

13 Máté (2020) i. m. 19-20.

14 VON MOLLAY, Karl (Hrsg.): *Dasofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jahrhunderts aus Ungarn*. Budapest, 1959. Magyar fordítása: BLAZOVICH László – SCHMIDT József: *Buda város jogkönyve*. Szeged, 2020. (Továbbiakban: *Budai jogkönyv*.) 154. sz. KUBINYI András: *Budapest története a későbbi középkorban Buda elestéig (1541-ig)*. In: GEREVICH László – KOSÁRY Domokos (szerk.): *Budapest története a későbbi középkorban és a török hódoltság idején*. Budapest története II. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 16-17. és térkép. BENDA Judit: *A kereskedelem épületei a középkori Budán II. Mészárszé-*

Debrecenben sem csak a piactéren tartottak vásárt, hanem egyes utcákban is. Az előbbiről szólva a korabeli életre vonatkozó adat is maradt fenn. Egy 1551-es bejegyzés szerint „a tanács elhatározta, hogy akik disznót akarnak tartani, pásztoruk legyen, ne engedjék napszámra a piacon kóborolni, hogy az árus népnek kárt okozzanak. Éjjelre pedig zárják ólba [...], annak az embernek, akinek kárt tett, szabad legyen a sertést megölni, ha kártételen kapja”.¹⁵ Az állatok utcai kóborlását természetes dologként élte meg a középkori városok lakossága, hiszen „együtt éltek velük”, a háziállatok húsát fő táplálékként fogyasztották. A helyzet Szegeden hasonló képet mutatott, bár közvetlen adatunk nincs rá. Debrecenben az utcák is tartottak heti- és országos vásárt. 1466-ban Szilágyi Erzsébet adott január 10-től, Remete Szent Pál napjától 15 napig tartó éves vásárra, valamint a szerdai napra hetivásár tartására privilégium levelet Veres Balázs dékánnak és az utca lakóinak. Éppen száz évvel későbbi időből ismeretes a Cegléd utcai vásár.¹⁶

A nagyobb városokban a fő vásárhelyek mellett kisebbek is léteztek. Ilyen volt például Budán „a hegy alatt a Szent Péter templomnál” – írja a Budai jogkönyv, amely „kispiacon” élelmiszert árusított hat kofa, négy német és két magyar, és a tanács külön kegyéből faggyúgyertyát is. A Szent Péter a Váralja plébánia temploma volt, a Vízivárosban a Csalogány és Medve utca sarkán tárták fel romjait. Ugyancsak „a hegy alatt a Zeiselbüchel-nél” árusítottak hatan ugyanúgy, mint a Szent Péter templomnál, és ugyanolyan formában. A hely a vár alján feküdt, talán a Szent István város egyik részén terülhetett el.¹⁷ Debrecenben pedig az említett utcák vásárait talán ugyancsak a főpiactól távolabb elhelyezkedő vásárokként foghatjuk fel, jöllehet szerepük a kispiaconénál nagyobb lehetett, amint a forrásokból kiderül.

A fő vásártér mellett Szegeden adatolhatóan két hetivásárról tudósítanak az oklevelek. Zsigmond király 1431. október 14-én engedélyezte hetivásár tartását Szeged város Fölsősziget (Felszeged, Fölsőváros) nevű helyén minden csütörtöki napon. A vásárt felruházta mindazon jogokkal, amelyekkel a királyi szabad városok hetivásárai rendelkeznek. A vásár más városok jogait nem sérti, és biztosítja az oda érkező kereskedők szabad árusítását, valamint az oda- és visszautazásuk szabadságát.¹⁸ Egy oklevél 1328-ból egy keddi vásár emlékét őrizte meg. Talán éppen a Felszegediét.¹⁹ A felszegedi hetivásár helyét illetően a szakirodalomban eltérő vélemények alakultak ki. A vita végére Máté

kek háza, zsemlyeszékek háza, árucarnok. *Tanulmányok Budapest múltjából*, 2012, 37, 7-42.
VÉGH András: Buda város középkori helyrajza I–II. Budapest, 2006–2008. Uő. Buda I. 1686-ig. Magyar várostörténeti atlasz 4. Budapest, 2015, 103–104. 96.

15 Debrecen város magistratusának jegyzőkönyvei 1550/1551. Fordította és a válogatást végezte Balogh István. Szerk. Szendrey István. Debrecen 1982. 149/1.

16 BLAZOVICH László: *Városok az Alföldön a 14–16. században*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2002, 155.

17 Budai jogkönyv 154. sz.

18 PETROVICS István: Oklevelek Szeged középkori történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Historica*, 1979, 66, 62.

19 PETROVICS István: *Szeged története I.* 1983, 409.

Zsolt tett pontot. Ugyanis egy 18. századi térképen (Balla térkép) a templom neve „forensa”, ’piaci’.²⁰ Ebből következően a hetivásár helye a mai Szent György téren feküdt. Ne feledkezzünk meg a helyrajzi objektumok korszakokon túl terjedő állandóságán. Annál inkább, mert a temető a későbbi térképek szerint a templomot körülvevő téren tőle észak-keletre terült el.

Legkésőbb, 1459. január 20-án adta ki Mátyás király a Szűz Mária kolostor előtti területre a szegedi polgároknak a piactartási engedélyt a szerdai napra, ugyanazokkal a jogokkal, mint más királyi szabad városokban. Egyúttal engedélyezte négy mészárszék felállítását.²¹ Az oklevelekből kiderül az obszerváns ferences kolostor létezése, tehát már felépítettek, legalább is egy részét, ám a templom még nem épült föl teljesen, a zárókövén lévő dátum alapján 1503-ban fejeződött be építése.²² A vásártér a kolostor és az épülő templom előtti területet foglalhatta el,²³ amely máig szabad terület, annál is inkább, mert a kolostortól észak-keletre a temető helyezkedett el, amelyet Mária Terézia királynő 1775-ös rendelete nyomán számolták fel.²⁴

A hetivásárok mellett az éves vásárok ugyancsak fontos szerepet töltek be egy-egy város és vidéke, piackörzetének életében. Az előzőekből ismeretes az 1499-ben II. Ulászló királynak a Luca napja körüli időre adott országos vásárt engedélyező privilégium levele. Nehezen elképzelhető azonban a mintegy 10 ezer lakosú és három piacgyűrűs település csak egy éves vásárral. Éppen ezért adunk helyt Kulcsár Péter feltételezésének, aki a középkorra nézve egyetért a szegediekkel, akik 1690-ben a régebbi időkben volt két országos vásár jogának visszaadását kérték Lipót királytól, aki helyt adott kérésüknek. E sokadalmakat a Szent György napon (április 24.) és Szent Mihály napon (szeptember 29.) és az utánuk következő 8 napon tartották, valamint a szabadalom levél birtokában újra tartani fogják.²⁵ Tehát adatolhatóan három országos vásárral rendelkezett a város a középkorban, ugyanis kettőt kértek vissza a királytól, a harmadiknak, a Luca napinak a kérésére nem volt szükségük, mert birtokolták annak privilégium levelét a titkos levéltárunkban.

Az országos vásárok helye, talán nem kétkelhetünk benne, a középkori főpiacon, a Lathran téren és utcán foglalt helyet. Az 1499-es oklevél ezt pontosan meg is határozta. Szeged középkori vásárhelyei hasonlóan a magyar és európai vásárokéhoz a jelentős épületek, a vár és a templomok körül kialakult szabad tereken helyezkedtek el, amelyek hosszú évszázadok során a gazdasági és társadalmi berendezkedés nyomán a 19. század második feléig nem változtak.

Miután a szegedi heti és országos vásárok idejét és helyét számba vettük, kísérletet teszünk az egyes áruféleségek vásáron belüli helyének meghatározására. Jelen esetben

20 MÁTÉ (2020) i. m. 25. Atlasz B. 1.

21 Reizner IV. 56.

22 A vonatkozó részt Kulcsár Péter írta. Szeged története 1. 471.

23 MÁTÉ (2020) i. m. 25.

24 APRÓ Ferenc: *Az Alsóvárosi temető*. In: Szeged. Magyar várostörténeti atlasz 3. 80-81. Atlasz. B. 1.

25 Szeged története 1. 471.

csak a főpiac esetében kerülhet erre sor, a felszegedi és alszegedi vásárhelyekre az adatok hiánya miatt nem térhetünk ki. E két hetivásárt – mint említettük – egyébként elsősorban élelmiszer piacként tekintjük, azonban nem zárjuk ki más, például fazekas termékek, vasárúk és egyéb, a háztartásban szükséges cikkek jelenlétét a piacon.

Bár tárgykorszakunkon kívül esik, mégis felhasználunk egy, a város visszaszerzésére végrehajtott 1552. évi sikertelen kísérlet előtt készült török forrást, A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírását,²⁶ azon belül a Szegedi szandzsák adófizetőinek a törvénykönyvét. A defter és a törvénykönyv adatait Szakály Ferenc és Máté Zsolt idézett műveikben már felhasználták. A szegedi főpiac rendjére és az árucikkek bemutatására bízattatást kaptunk a Budai jogkönyvnek a budai piaci rendtartást leíró szabályaiból,²⁷ amelyek részletesen leírják az egyes árucikkek árusítóinak számát, néhány esetben pedig utalnak a helyre is, továbbá a kofák helytelen magatartását követő büntetéseket.

Hogy a szegedi piacon belül az egyes eladni valót hol árusították, arra nézve egy adatunk van, mégpedig 1499-ből. A Luca napi országos vásár helyét az oklevél – mint említettük – a Lathran utcán jelöli ki, a hátlapon pedig egy korabeli vagy későbbi kéztől származó kivonat található: „Az barom vasarrul Luca napján.”²⁸ A Lathran utcát Máté Zsolt a Szombathely utcával (Szombathely utca nem volt, csak vicus/tér/ és Szombathely mahalle, ami a Szombathely=Széchenyi térről kaphatta a nevét), a mai Széchenyi térrel azonosította.²⁹ Ezt a területet akkor apró pocsolyák, vízállások töredezték, amint későbbi térképekről leolvasható.³⁰ E kisebb vizekkel szabdalta tágas helyen elfértek a vásárra hozott állatok, szarvasmarhák, lovak és juhok, amelyeket a heti vásárokon ugyancsak árusítottak. Szegedet ugyanis a Tiszántúlról Velence felé irányuló szarvasmarha kereskedelem gyűjtőhelyeként tartották számon.³¹ E piacrész közelében áruhlhatták az állatbőröket is.

A halpiac területe szinte teljes biztonsággal meghatározható, mégpedig a tiszai rév melletti parton. A kikötőben partra tett halakat nem szállították beljebb, itt árusították, amit ugyanitt későbbi nevek, Halpiac (1826), Hal tér (1879) erősítenek meg.³² A Vár karéjában, a Szombathely utca mellett az állatvásár után a Horváth Mihály utcától a Várkertig a szénát, a tűzifát és a faszenet árusíthatták, amint később még kitérünk rá.³³

A vásár árucikkeinek elárúsító helyek szerinti szakosodására a magyar–török hatalomváltás előtti időből több adat felsorolására, illetőleg feltételezés megtételére nincs

26 VASS Előd: *A szegedi és csongrádi náhije 1548. évi török adóösszeírása*. In: FARKAS József (szerk.): *Tanulmányok Csongrád megye történetéből II.* Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 1979, 5–80. Különösen 34–36.

27 Budai jogkönyv 154., 155. sz.

28 Reizner IV. 89–90.

29 MÁTÉ (2020) i. m. 25.

30 Pl. Szeged és Újszeged a 18. század végén, 1790. körül. In: Szeged atlasz. A. 3. 4.

31 SZAKÁLY Ferenc: *Kereskedelem*. In: Szeged története 1. 572–573.

32 APRÓ Ferenc: *Utak*. In: Szeged atlasz 74.

33 VASS (1939) i. m. 34.

lehetőség. Segítséget nyújt azonban a már említett, az 1548-ban készült defter elején álló adófizetői törvénykönyv, amelynek egy részét feltehetően a piacon járva írták össze. Benne természetesen segédkeztek az erre kiválasztott vagy vállalkozó, „kollaboráló” szegediek. Ne felejtjük, a hatalomváltás megtörtént, de maga a gazdasági, kereskedelmi élet a korábbiakhoz hasonlóan folytatódott, jóllehet a legtehetősebbek, együttműködni nem tudván az új hatalommal, lassan elhagyták a várost.³⁴

A vásártér továbbra is a vár körüli szabad téren, a Latorján/Lathran (nevében talán a vár előtti latorkert rejtőzik) és a Szombathely utcákon terült el. A vásárteret az árok és sánc (palánk) választotta ketté, amelyen feltételezésünk szerint hidakon jártak át. Ennek következtében a vásártér palánki részét keletről a Tisza, északról a várárok, délről a palánki házak és nyugatról a védelmet szolgáló árok és sánc határolta körül. A vásártér nagyobbik részét, amely már a Középvárosban vagy Külpalánkban helyezkedett el, a várárok és a középvárosi házak határolták.

Ezek után nézzük meg az egyes árucikkek árusító helyét, amelyekért helybérletet, helypénzt (zemini mukataa) fizettek, amelyet magyarul vásár jogának (szergi haki) neveztek.³⁵ Még megjegyezzük, hogy egyes termények és termékek, amelyekért nem fizettek adót, nem kerültek be a törvénykönyvbe, mint például a tej, a kenyér, a só és a gyümölcsök. Őket a Budai jogkönyv azonban kijelölve helyüket számba veszi.³⁶ A só érkezésére és vámolására adatokat Káldy-Nagy Gyula: Szegedi török számadáskönyvek című munkájában bőségesen találunk.³⁷

A Tisza partjától nyugat felé a sáncig haladva, azaz a palánki piac részen, úgy véljük, az alábbi árucikkek sorjázta. A folyóparton tehát a halpiac volt, majd azt követte a zöldség és gyümölcs piac. Az előbbin petrezselymet, tárkonyt és „más zöldségféle terményt” árultak.³⁸ Gyümölcsről, amelyet a Budai jogkönyv részletez, nem esik szó. Más forrásból azonban ismeretes az Almaáros (Almaárus) név.³⁹ Gyümölcsöt, mint a későbbi korokban, ugyancsak hoztak távolabbról Szegedre, amint ezt tették a kladovai pálos barátok, akik Zsigmond lengyel királyfinak hoztak kedveskedve gyümölcsöt, aki 1500 őszén éppen Szegeden tartózkodott. Krzysztof Szydłowiczki, a titkára számadás könyvében minden kiadást feljegyzett, ebben maradt ránk az adat.⁴⁰

A konyhára valókkal folytatódik a piac leírása, mégpedig zöldségek mellett a tyúkokkal és nyilván itt árulták az egyéb házi szárnyasokat. Ezekért csak a rendszeresen árusítók

34 SZAKÁLY Ferenc: *A „Szegedi diaszpóra”*. In: Szeged története 1. 552–554.

35 Törvénykönyv 8. sz.

36 Budai jogkönyv 154. sz.

37 KÁLDY-NAGY Gyula: *Szegedi török számadáskönyvek az 1585–1588-as és az 1670 évekből*. Dél-alföldi évszázadok 18. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2002, 40. 44. és tovább.

38 Törvénykönyv 3. sz.

39 Szeged története 1. 472. p.

40 DIVÉKI Adorján: *Zsigmond lengyel herceg budai számadásai*. Budapest, 1914. A szegedi részt fordította Blazovich László. BLAZOVICH László: Zsigmond lengyel királyfi „turistaútja” Szegeden. *Szeged*, 1997/február, 30-31.

fizettek helypénzt. Itt sajtot is árulhattak. A törvénykönyv ezután sorolja fel a húsárukat, majd a szarvasmarhát és juhot. A disznóhúst ugyanitt árusíthatták. Mivel a törökök nem fogyasztottak disznóhúst, nem fizettek érte adót a piacon, ellenben az egy évnél idősebb sertésekért két akcsét szedtek, az egy évnél fiatalabbaktól semmit.⁴¹ Majd ez után jönnek a cserépedények: „Ha szekérrel cserépedényeket, poharakat és fapoharakat hoznának, az eladóktól helybérlet címén [...] semmit sem szoktak szedni, s most se szedjenek semmit. De ha a vásár napjára a kereskedők és az árusok bejőve a cserépedényekből és a cseréppoharakból egyet-egyet is eladnak, az elfoglalt helyért hely joga címén fél akcsét fizessenek”.⁴² A cserépedények nagy részét, érte nem adóztak, Szegeden készítették, amire a Fazékszer utca neve utal,⁴³ amelyet Fazékjártónak is neveztek. Feltehetően a mai Cserepes sor tájékán kereshetjük a helyet. A város népességének csökkenésére utal az, hogy az 1670-es tizedjegyzék külön falunak tüntette fel. Nyilván Alsóváros lakosság csökkenése nyomán Fazékszer és a város között lakatlan rész terpeszkedett. A cserépedényeket taligán és szekereken hordták fel a fazekasok a vásártérre. A kereskedők ugyanezen piaci helyen árusítottak.

A kenyeret, tejet, vaját még a vásártér palánki részén árusíthatták. Mivel adót vagy helypénzt nem szedtek utánuk, nem tüntették fel őket a törvénykönyvben. Mindenesetre külön helyük lehetett, amint ez a Budai jogkönyvből kiderül.⁴⁴ A kenyeres pultok, ahol kenyeret és zsömlét egyaránt árulhattak, a pékek sütődéi közelében állhattak. A sajt után adóztak, ezért bekerült a törvénykönyvbe.⁴⁵ Ugyanitt árusíthatták „a túró, vaj, tejszint, tejet, tejfölt, tojást és ezekhez hasonlókat” – amint a Budai jogkönyv írja,⁴⁶ és ahogy ma is van a piacokon.

A búza szekereken és hajókon érkezett,⁴⁷ keveset a város határában is termesztettek. Mivel csak a vámját említi a törvénykönyv, árusítási helyére csak következtetni lehet. A mai Dugonics tér korábban a Búza tér nevet viselte (1826 Búza piac, 1859 Búza tér, 1878 Dugonics tér).⁴⁸ Feltehetően már korábban árusították itt a búzát a többi gabonafélével együtt, talán a középkorban is. Éppen ezért lehetett a vásártérnek az élelmiszer piactól délre eső legtávolabbi helye, amely immáron a Középvárosban, másképpen Külpalánkban terült el.

A Középvárosban, azaz a Külpalánkban az állatvásár helye után északra és északkeletre a törvénykönyv szerint a tűzifát, a faszenet és a szénát árulták. Terjedelmes méreteik miatt kerültek a piac szélére a búzapiachoz hasonlóan. Értük csak jelképes összeget kértek helypénzként. „A szekérrel tűzifát hozóktól egy darab tűzifát és a faszenet hozóktól egy

41 Törvénykönyv 6. 7. 14. 15. sz.

42 Törvénykönyv 7. 8. sz.

43 Törvénykönyv 10. sz. KÁLDY-NAGY i. m. 68. 100. 176. sz.

44 Budai jogkönyv 154. sz.

45 Törvénykönyv 11. sz.

46 Budai jogkönyv 154. sz.

47 Törvénykönyv 4. 5. 16. 26. sz.

48 APRÓ (2014) i. m. 71.

marok faszenet és a szénát hozóktól egy marok szénát szedjenek”.⁴⁹ Bár a források nem említik, az élelmiszer, só és hús, valamint kenyér elárúsító helyein talán álltak bódék és sátrak hasonlóan más vásárhelyekhez. A leírt módon – talán nem tévedünk – karéjozta a várat a vásártér a középkorban és a török kor egy részében, majd újra átívelte azt a 19. századig.

Az élelmiszer piacot a búzapiaccal összekötő utcákban, például Nagy utca, a mai Oskola utca mintegy a piac részeként számos üzletben kínáltak portékákat. Létükről már pusztulásuk után tájékoztat egy török kincstári forrás: „Az egykor a szegediek birtokát képző, hosszú idő óta romos boltokért és házakért Piri halfa és Ahmet bölük basi 1500 akcsét fizetett”.⁵⁰ E házak és boltok emlékét az 1965-ben lebontott „török ház” pincéje őrizte.⁵¹ A Középkorból megmaradt pincéjében feltehetően bort tároltak, amelyet a Szerémségből hoztak. Egy részét tovább szállították Lengyelország felé, a másikat pedig helyben kínáltak eladásra. A törvénykönyv előírja: egy hordó borért 12 és fél akcsét fizessenek.⁵²

Ezen üzletekben árultak fűszert, borsot, sáfrányt és szegfűszeget,⁵³ továbbá sokféle használati cikket, díszítő tárgyakat (több ötvös tartott fenn műhelyt Szegeden) és egyebeket. Közülük találunk néhányat Zsigmond lengyel királyfi említett számadás könyvében. Az előkelő utas tömjénnel, amelyet a városban vásárolt, feltehetően az egyik gyógyszertárban, illatosította szálláshelyét. A füstölni valót, ha valóban dohányt jelent, ugyanott vehette. Tudvalevő ugyanis, hogy már a 15. században, az amerikai dohány megjelenése előtt pipáztak hazánkban. Feltehetően Törökország felől érkezett a füstölni való. A pénztári elszámoláshoz szükséges papírt ugyancsak Szegeden vásárolhatta egy üzletben. Fürdőt vett a városi fürdőben, helyi lantos szórakoztatta, továbbá kártyázással mulatta az időt.⁵⁴ Az előkelő vendég mindent megtalált a városban, amihez bőséges áru kínálatot nyújtottak a szegedi piacok, amelyek valamelyikén a hét minden napján vásárolhattak az oda kilátogatók. Amint a Törvénykönyvből kiderül, Szegeden a kofák (vizonteladók) és a saját terményeiket, termékeiket a vevők számára kínálóok egyformán árusíthattak, sőt házakhoz ugyancsak vihettek cikkeket eladásra.⁵⁵

Az említett boltok és maga a vásártér egyaránt kivették részüket a távolsági kereskedők adásvételeiből. Mint ismeretes, az Alföldről főképp a szarvasmarha és marhabőr áramlott nyugat felé, onnan pedig a szövet, posztó és vasárú érkezett. Dél-kelet alföldi távolsági kereskedelem központjaként tárgykorszakunkban és a 16. század utolsó harmadáig létezett Szeged és egyre gyengülve fennált e kereskedelmi hálózat. Hogy milyen

49 Törvénykönyv 9. sz. 28. sz.

50 Szeged története 1. 539.

51 MÁTÉ Zsolt: *Egy épület titkai – Amit még meg lehet tudni a „Török ház” -ról.* In: MÁTÉ (2020) i. m. 80-87.

52 Törvénykönyv 24. sz.

53 Törvénykönyv 25. sz.

54 L. 38. jegyz.

55 Törvénykönyv 26. sz.

nagy számú és mennyiségű szövet és posztó áruféleség fordult meg és cserélt gazdát a szegedi vásártéren és boltokban, azt Szakály Ferenc összesítette javítva a forráskiadás szövegét. Érzékeltetve a bőséget leírjuk a ruhaanyagfélék nevét: skarlát, gránát, londis, pingomál, dimi, ewejszin, diszpolum, portokal, norporgar, boroszló, igler, tarjanin.⁵⁶ Ne feledkezzünk meg a bor kereskedelemről sem. A pesti kereskedők mellett a szegediek szállították a bort Lengyelország felé mindaddig, amíg a szerémségi borvidék el nem pusztult. Közben és utána Baranya és Somogy megyéből is szállítottak Szegedre bort. A Törvénykönyv adatai mutatják, hogy abból mekkora jövedelemre számított a török hatalom.⁵⁷ Mindezt lehetővé tette a határok átjárhatósága. A „német oldalról” és a Tisza másik oldaláról érkező árucikkekről és élőállatokról ugyancsak szól a Törvénykönyv.⁵⁸

A szegedi középkori piacok helyét, árusítási idejét és elsősorban a főpiacon kínált árucikkeket vettük számba írásunkban, hozzá felhasználva török kori adatokat. Szegeden főképp a helyi és a város piackörzeteiben létrehozott áru forgott, ám gazdaggá főképp a távolsági kereskedelemről származó haszon tette, tárgyaiból pedig a város és piackörzeteinek lakossága bőségesen részesült.

56 Szeged története 1. 573. A ruhaanyag azonosításához lásd: SZÉKELY György: Posztófajták a német és nyugati szláv területekről a középkori Magyarországon. *Századok*, 1975, 765-794. FEKETE Lajos: *Budapest a török korban*. In: Budapest története III. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1944, 209.

57 Szeged története 1. 472–475, 570–576. A vonatkozó részt Kulcsár Péter és Szakály Ferenc írta. Törvénykönyv 24., 25. sz. és passim.

58 Törvénykönyv 21., 25. sz.

A BÍRÓI FEGYELMI FELELŐSSÉG SZABÁLYOZÁSA 1945 UTÁN

Az 1954. évi II. törvény

1. Változások a bírósági szervezetben 1945 után

1945 után az egypártrendszer kiépítésével és az állami élet totális átalakításával egyidejűleg sor került a bírói kar függetlenségét garantáló jogszabályok megszüntetésére, valamint a bíróságok személyi állományának megváltoztatására. A folyamat korai eleme volt a bírók áthelyezését kizáró szabály hatályon kívül helyezése és a bírók elmozdítása állásukból.¹

Az ítéldbírák áthelyezésének, úgyszintén az ítéldbírák és az államügyészségi tagok végelbánás alá vonásának átmeneti szabályozásáról szóló 1948. évi XXII. törvénycikk kimondta, hogy – 1949. december 31-ig – az igazságügy-miniszter a főfelügyelete alatt álló bármely bíróság bíróját (kivéve a Kúria elnökét és másodelnökét és az ítéltábla elnökét és alelnökét), annak beleegyezése nélkül is, más bírósághoz áthelyezheti. A törvény indokolása szerint az ítéldbírák áthelyezhetetlenségének ideiglenes felfüggesztése jelentősebb szervezeti változások alkalmával korábban is felmerült. A jogalkotó „a végbement területi változásokra és a demokratikus átalakítás szempontjaira” hivatkozással tartotta szükségesnek a bíró – egyszeri – áthelyezésének lehetőségét, annak akarata ellenére. Az indokolás szerint az áthelyezési jog gyakorlásának határidőhöz (1949. december 31.) kötése a bírói függetlenség „elvi elismerését és fenntartását” jelenti.

A törvénytervezetről 1948 februárjában a *Szabad Nép* Hajdu Gyula igazságügyi államtitkárt kérdezte. „A törvényjavaslat elkészítését – mondta Hajdu – a bírói kar egy részének a demokráciához való köztudomásúan passzív magatartása tette szükségessé. Kettős célt szolgál: egyrészt a demokrácia életébe beilleszkedni nem tudó és ahhoz ellenségesen viszonyuló ítéldbírákat semlegesíti, másrészt fontos bírósági posztokra lehetővé teszi szakképzett és demokratikus felfogású bírák behelyezését.”²

A javaslattal kapcsolatos aggályait emlékirat formájában juttatta el az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület Ries István igazságügy-miniszterhez. Az egyesület egyértelműen

1 HARMATHY Attila: Jogrendszerünk átalakulásáról. In: KESERŰ Barna Arnold – KÓHIDI Ákos (szerk.): Tanulmányok a 65 éves Lenkovich Barnabás tiszteletére. Budapest–Győr, Eötvös József Könyv- és Lapkiadó Bt. – Széchenyi István Egyetem Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kara, 2015, 158.

2 Törvényjavaslat a bírák és ügyészek áthelyezéséről. Módosítják a bírói fegyelmi eljárást is. *Szabad Nép*, 1948/29, 2.

úgy látta, hogy „nincs semmi, ami jobban veszélyeztetné a bíraskodás szabadságát, mint a miniszter kizárólagos akaratótól függő, s előzetes fegyelmi vagy ehhez hasonló érvényű eljárás nélkül történő végelbánás- és áthelyezésjog”. Az áthelyezés és a nyugdíjazás „puszta” lehetősége is alkalmas arra, hogy a bírót „megfélemlítse, állandó zaklatásszerű állapotban tartsa, a hivatalos eljárásban szükséges biztonságérzetét elveszítse”. A jogkereső közönség érdekét szem előtt tartva úgy vélték, hogy „az ítélkezés szabadságának palástja” alatt a bírói függetlenség nem fordulhat át felelőtlenséggé. A kormányzati szándékot méltányolva, miszerint „egyes bírák a demokrácia szempontjából kifogásolható ítélkezést ne folytathassanak”, csak olyan megoldást találtak elfogadhatónak, amely enyhíti azt a bírói függetlenség felfüggesztésével járó hátrányt, hogy a bíró „bizonyos időn át állandó bizonytalanságban és félelemben lesz, attól tartva, hogy ítéletét demokráciaellenesnek fogják minősíteni, ami reá nézve súlyos következménnyel jár”.

Érdekes még kiemelni, hogy a később törvénybe foglalt 1949. december 31-ig terjedő átmeneti idő helyett, az egyesület az 1948. december 31-ig terjedő – hat hónapnyi – időtartamot javasolta és látta indokoltnak a szükségesnek mutatkozó áthelyezések és végelbánás alá vonások foganatosítására.³

A törvényjavaslatot egy hónap leforgása alatt megtárgyalta és megszavazta az országgyűlés. A részletes vita hozzászólói közül Orbán Lászlót, a koalíciós pártok „vezérszónokát” idézzük, akinek 1948. március 5-i felszólalása jól mutatja a korszak szellemiségét, igazságszolgáltatásról alkotott vélt vagy valós képét, de véleményt formált a fegyelmi törvény akkortájt tervbe vett módosítását illetően is. Meglátása szerint a tervezet „jelentős lépés előre igazságszolgáltatásunk demokratizálódása irányában”. Mint mondta, „a magyar demokrácia tengerében a reakció szigeteként áll az igazságszolgáltatás területe. Bíróságaink jelentékeny része kínai fallal vette körül magát, kínai fallal bástyázták körül a bíróságokat, hogy oda a demokráciának még csak a szele se tudjon behatolni”. A törvény ugyan „nem dönti le a bíróságaink köré emelt kínai falat, de komoly rést üt rajta, és ezen a résen végre valahára a demokrácia friss levegője beáradhat majd igazságszolgáltatásunkba”⁴.

Részletesen foglalkozott a jobboldal részéről elhangzott ellenvetésekkel, és kitért az Országos Bírói és Ügyészi Egyesület által megfogalmazott észrevételekre is. Mindezeket visszautasítva, többek között azt igyekezett bizonyítani, hogy a tervezet nem sérti a bírói függetlenség alapelvét. Egy másik vitás kérdés kapcsán – „ha valamelyik bíró nem volt nyílas, még nem jelenti azt, hogy demokrata volt” – Töreky Gézára utalt példaként, aki „köztudomásúlag szintén nem volt nyílas, sőt elítélt nyílasokat, kemény ítéleteket is hozott nyílasokkal szemben, ez azonban azt jelenti-e, hogy Töreky is demokrata volt? Úgy hiszem, ezt senki sem merné állítani.”⁵ A felszabadulás óta, – állapította meg –

3 Szemle. A bírák áthelyezésének és végelbánás alá vonásának szabályozásáról szóló törvény körül. *Jogtudományi Közöny*, 1948/5–6, 60–62.

4 *Országgyűlési napló*, 1947. III. kötet, 1948. február 16.–március 5. Ülésnapok 1947–60. 1243.

5 Uo. 1244.

„a demokrácia időszakában bíróságunknak jelentékeny része tudatosan és állandóan szembehelyezkedik a magyar demokráciával”.⁶

A törvényjavaslatot ellenzők azon felvetésére, miszerint a készülő szabályozásra azért nincs szükség, mert „ott van a bírói fegyelmi eljárás”, és „az antidemokratikus magatartást tanúsító bírakkal szemben élni lehet a fegyelmi eljárás jogával”, úgy reflektált, hogy „jelenleg a bírói fegyelmi eljárás teljes csődjével állunk szemben”. Kijelentette, hogy „három esztendő alatt egyetlen olyan eset sem fordult elő, amikor bírói fegyelmi eljárás alapján egyetlen bírót valamilyen büntetésre, elmozdításra, áthelyezésre vagy akár csak pénzbüntetésre ítélték volna antidemokratikus ítéletek, demokráciaellenes magatartás miatt”. Egy konkrét fegyelmi ügyre mégiscsak utalt: „Demokráciaellenes magatartás: nem fegyelmi vétség! De fegyelmi vétség az aktív tevékenység demokratikus pártban.” 1947-ben ugyanis a Debreceni Ítéltábla fegyelmi tanácsa pénzbüntetésre, áthelyezésre és az előléptetésből való kizárára ítélt egy bírót, mert „tevékenységet fejtett ki [...] a szociáldemokrata pártban”. A fegyelmi eljárásban „igen gyakran éppen azok ítéleznek, akik sokszor maguk is a demokratikus magatartás szempontjából nem a bírák, hanem a vádlottak padján kellene, hogy üljenek!”⁷

Az 1948. évi XXII. tc. a felsőbbbíróságok tagjainak rendszerint idősebb korára tekintettel iktatta be azt a „méltányos megszorítást”, miszerint kúriai bírót csak Budapesten működő ítélkező fórumhoz, ítélőtáblai bírót pedig kizárólag ítélőtáblához, törvényszékhez vagy törvényszéki székhelyen működő járásbírósághoz lehetett áthelyezni, a felsoroltakon kívül más bírósághoz viszont csak akkor, ha azt a bíró maga kérte.

Az 55. életévét betöltött ítélőbíró a részére kijelölt hivatali állás elfoglalása helyett végelbánás alá vonását kérhette. Ha az 55. életévét még be nem töltött bíró a részére kijelölt állást nem foglalta el, „lemondottnak” kellett tekinteni közhivatali állásáról és az azzal kapcsolatos ellátási, valamint a szolgálat alapján támasztható minden egyéb igényéről.

Az igazságügy-miniszter – 1949. december 31-ig – hivatalból elrendelhetette a főfelügyelete alá tartozó bármely bíróság ítélőbírájának (beleértve a Kúria elnökét és másodelnökét és az ítélőtábla elnökét és alelnökét is) végelbánás alá vonását.

A felügyeleti hatóságot és az érdekelt bírót az áthelyezés, illetve a végelbánás alá vonás előtt meg kellett hallgatni. A törvény végrehajtása tárgyában kiadott 40.000/1948. I. M. sz. rendelet értelmében az ítélőbíró írásbeli nyilatkozatot tehetett, amelyben előadhatta, hogy – áthelyezése esetén – egyéni és családi körülményeire tekintettel, melyik bírósághoz való áthelyezését kéri. Kérelmében olyan bíróságot is megjelölhetett, amelyhez a törvény 1. §-a alapján nem lett volna áthelyezhető.

Az áthelyezés, illetve a végelbánás alá vonás következtében megüresedett állásokat az erre vonatkozó szabályok szerint be lehetett tölteni.

A bírósági szervezetet érintő változások közé tartozott, hogy 1949-ben létrehozták a Bírói és Államügyész Akadémiát, ahol egyéves kurzus elvégzése után az új rendszer iránt elkötelezett személy bíróvá, illetve ügyésszé válhatott.

6 Uo. 1245.

7 Uo. 1247.

A következő évek jogszabályai felszámolták az egyesbíróságokat, és szovjet mintára bevezették a társasbírószági tanácsokat, ahol a laikus népi ülnökök az ítélkező bíróhoz hasonló jogokat kaptak. 1949-ben megszüntették a Közigazgatási Bíróságot, így államigazgatási határozatokat már nem lehetett bírói úton megtámadni. Az állami vállalatok, majd a népgazdaság területén felmerülő jogviták eldöntésével a bírósági szervezeten kívüli testületeket bízták meg. Az 1950-es évek közepétől ezekben az ügyekben a Központi Gazdasági Döntőbizottság, illetve a megyei döntőbizottságok jártak el. A munkaügyi viták eldöntésére munkaügyi döntőbizottságok jöttek létre, ezekben a jogvitákban szintén laikus személyek határoztak.⁸

A bírói – fegyelmi – felelősséget érintő jogszabályi változások között kell megemlíteni az igazságügyi szervezettel kapcsolatos hatásköri és eljárási szabályok módosításáról szóló 1950. évi 46. tvr.-t, amely hivatkozva az 1936. évi III. tc.-re kimondta, hogy a megyei bíróság fegyelmi tanácsát úgy kell megalakítani, ahogy azt az 1936. évi törvény a felsőbbbírószági fegyelmi tanácsa tekintetében előírta. Az 1936. évi III. tc. egyes rendelkezéseinek módosításáról szóló 107/1950. (IV. 15.) MT számú rendelet a fegyelmi törvény felfüggesztésre vonatkozó addigi szabályain változtatott.

Az 1945 utáni jogszabályi háttér és bírói praxis ismeretében – Uttó György legfelsőbb bírószági ny. tanácselnök megállapításával egyetértve – úgy véljük, hogy a rezsiváltást követő években a fegyelmi eljárások gyakorlatában az 1936. évi törvény meglehetősen csekély szerepet töltött be, hatályban való fenntartása inkább formálisnak tekinthető.⁹

Az 1954. január 24-én kihirdetett és február 1-jén hatályba lépett, a Magyar Népköztársaság bírószági szervezetéről szóló 1954. évi II. törvény – az Alkotmányban (1949. évi XX. törvény) megállapított rendelkezések alapján – átalakította a bírószági szervezetet, és háromfokú bírószági struktúrát vezetett be. A rendes bírószággént eljáró Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága, a megyei bíróságok és a járásbírószágok mellett különbírószággként katonai bíróságok működtek. Ezenkívül Budapesten megyei bírószági hatáskörrel budapesti fővárosi bíróság, járásbírószági hatáskörrel városi kerületi bíróságok, a járási tanács hatásköre alól kivett városokban pedig járásbírószági hatáskörrel felruházott városi bíróságok ítélkeztek.

A korábbi szabályokhoz hasonlóan a felügyeleti jogot az igazságügy-miniszter gyakorolta. A miniszter felügyeleti jogköre a felsőbbbírószágok (a volt ítélőtáblák) 1950-ben történt megszüntetésével teljesedett ki. Az 1950. évi 46. tvr. rögzítette, hogy amennyiben az addigi jogszabályok szerint a felsőbbbírószág elnökének hatáskörébe tartozott valamely határozat (intézkedés) meghozatala akár fegyelmi, akár felügyeleti jogkörében, az az új szabályozás értelmében az igazságügy-miniszter hatáskörébe tartozott.¹⁰

8 MÍKÓ Zsuzsanna: Államszervezet és közigazgatás Magyarországon 1945-től napjainkig. Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 2017, 8–9.

9 UTTÓ György: Az igazságügyi alkalmazottakkal szembeni fegyelmi eljárás múltja, jelene és jövője. *Magyar Jog*, 2011/11, 584.

10 SZABÓ Győző: Az alkotmányozás és az igazságszolgáltatás. *Társadalmi Szemle*, 1996/5, 26.

A törvény az ítélkezés elvi irányításának új rendszerét vezette be. Kimondta, hogy a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítást gyakorol az összes bírói fórum működésére és ítélkezésére nézve, dönt a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyészének és a Legfelsőbb Bíróság elnökének a bíróságok jogerős határozatai ellen benyújtott törvényességi óvásról, valamint elvi döntéseket hoz, amelyekben a bíróságokra kötelező irányelveket állapíthat meg.¹¹

A hivatásos bírókat választották, bíró lehetett minden 23. életévét betöltött büntetlen előéletű magyar állampolgár, akinek választójoga volt. A hivatásos bíró tudományos, művészi, irodalmi és oktatói munka kivételével más kereső foglalkozást nem folytathatott. Ha a bíró büntettet követett el, vagy kötelességét hanyagul vagy felelőtlenül látta el, vagy ha egyébként olyan magatartást tanúsított, amely sértette „a népi igazságszolgáltatás tekintélyét”, tisztsége lejárt előtt – az igazságügy-miniszter javaslatára – visszahívható volt. Az 1954. évi II. törvény értelmében a hivatásos bírót kizárólag a legfőbb ügyésznek a Népköztársaság Elnöki Tanácsa jóváhagyásával tett indítványa alapján lehetett büntetőjogi felelősségre vonni.

2. A bírói fegyelmi felelősség szabályozása az 1954. évi II. törvény alapján

Az 1954. évi II. törvény kimondta, hogy a Magyar Népköztársaság bírójának politikailag és erkölcsileg feddhetetlennek kell lennie, és hivatali kötelességét „mindenkor becsületesen, éberen és gondosan” kell ellátnia.

A bírák fegyelmi ügyeiben való eljárás részletes szabályait rendező, a bírák fegyelmi szabályzatáról szóló 1.051/1954. (VI. 30.) MT számú határozat¹² a bíró fegyelmi felelősségén kívül büntetőjogi, illetve vagyoni felelősségéről is intézkedett.

2.1. A fegyelmi vétség fogalma

Fegyelmi vétséget követett el az a bíró, aki kötelességét hanyagul vagy felelőtlenül látta el, a hivatali munkafegyelmet megsértette, továbbá „a Magyar Népköztársaság bírójához méltatlan, a népi igazságszolgáltatás tekintélyét sértő magatartást” tanúsított.

2.2. A fegyelmi büntetések

Az 1954. évi II. törvény alapján fegyelmi büntetésként feddést, megrovást vagy szigorú megrovást szabhatott ki az ügyben eljáró fegyelmi bíróság. Emellett a fegyelmi tanács indítványozhatta a bíró visszahívását, ha büntettet követett el, vagy kötelességét hanyagul vagy felelőtlenül látta el, vagy ha egyébként olyan magatartást tanúsított, amely sértette „a népi igazságszolgáltatás tekintélyét”. Az 1.051/1954. (VI. 30.) MT számú határozat értelmében a fegyelmi büntetést a bíró személyi lapján fel kellett jegyezni.

11 Uo.

12 Az 1973. január 1-jéig hatályos minisztertanácsi határozat megjelent a *Magyar Közöny* 1954. évi 47. számában (352–356.). A jogszabályt a bírák fegyelmi szabályzatáról szóló 1/1973. NET határozat helyezte hatályon kívül.

A Legfelsőbb Bíróság, illetve a megyei bíróság elnökének javaslatára az igazságügy-miniszter törölhette a fegyelmi büntetést, ha a bíró a fegyelmi határozat jogerőre emelkedésétől számított egy éven belül nem követett el újabb fegyelmi vétséget. Kivételes esetben a törlésnek egy év eltelte előtt is helye lehetett. A törölt fegyelmi büntetés miatt a bírót semmilyen hátrány nem érthette.

Amennyiben az eljárás idején a fegyelmi hatóság által nem ismert tények ezt indokolták, a fegyelmi büntetés törlését megelőzően az igazságügy-miniszter és a Legfelsőbb Bíróság elrendelhetette a fegyelmi ügy újratárgyalását.

A fegyelmi eljárás alá vont bírót súlyos esetben az igazságügy-miniszter állásától felfüggeszthette. A felfüggesztés tartama alatt illetményeinek legfeljebb ötven százalékát vissza lehetett tartani. A felfüggesztés legfeljebb négy hétre szólhatott, meghosszabbításáról – további négy heti időtartamra – az igazságügy-miniszter dönthetett. A felfüggesztést, az illetmények visszatartását és a felfüggesztés meghosszabbítását elrendelő határozatot a bíróval írásban kellett közölni.

Ha az ügyben eljáró fegyelmi tanács arra a megállapításra jutott, hogy a bíró nem alkalmas a bírói tisztség viselésére, a fegyelmi vétség megállapítása mellett, a fegyelmi eljárást lezárta, és az igazságügy-miniszternél indítványozta a bíró visszahívását az 1954. évi II. törvényben foglaltaknak megfelelően.

2.3. A fegyelmi bíróság és a fegyelmi eljárás

A törvény értelmében a bírósági elnökök és a hivatásos bírák fegyelmi ügyeiben a megyei bíróságok, a budapesti fővárosi bíróság és a Legfelsőbb Bíróság mellett működő fegyelmi tanácsok jártak el. Az 1.051/1954. (VI. 30.) MT számú határozat pontosan meghatározta a fegyelmi hatóságokat.

E szerint a járásbíróságok, a városi és a városi kerületi bíróságok elnökeinek és hivatásos bírúinak fegyelmi ügyeiben a megyei és a fővárosi bíróság mellett működő fegyelmi tanács járt el. A megyei bíróságok és a budapesti fővárosi bíróság elnökeinek és hivatásos bírúinak, a különbíróságok elnökeinek és hivatásos bírúinak, valamint a Legfelsőbb Bíróság hivatásos bírúinak fegyelmi ügyeiben a Legfelsőbb Bíróság fegyelmi tanácsa döntött.

A megyei és a fővárosi bíróság mellett működő fegyelmi tanács a bíróság elnökéből és a bíróság hivatásos bírái sorából a büntető és a polgári kollégium által együttes ülésén választott két bíróból és két pótbíróból állt.

A megyei és a fővárosi bíróság mellett működő fegyelmi tanács a járásbíróságok, a városi és a városi kerületi bíróságok elnökeinek és hivatásos bírúinak fegyelmi ügyeit tárgyalta.

A Legfelsőbb Bíróság fegyelmi tanácsa a megyei bíróságok és a budapesti fővárosi bíróság elnökeinek és hivatásos bírúinak, a különbíróságok elnökeinek és hivatásos bírúinak, valamint a Legfelsőbb Bíróság hivatásos bírúinak fegyelmi ügyeiben járt el.

A fegyelmi tanácsok bíráinak megválasztása titkos szavazással történt. A fegyelmi tanácsok megbízatása egy évre szólt. A fegyelmi ügyben nem járhatott el az a bíró, aki az ügyben elfoglalt volt.

A fegyelmi eljárás részletes szabályait a bírák fegyelmi szabályzata tartalmazta. A fegyelmi eljárást kezdeményezhette az igazságügy-miniszter, továbbá a Legfelsőbb Bíróság elnöke valamennyi bíróság elnöke és bírója tekintetében, illetőleg a bíróság elnöke, mégpedig a bíróság tagja, valamint a bíróság területéhez tartozó alsóbb fokú bíróságok elnökeire és bíráira nézve.

A fegyelmi tárgyalás zárt ülésben zajlott, ahol a fegyelmi tanács tagjain, a jegyzőkönyvvezetőn és a felelősségre vont bírón kívül kizárólag az eljárás kezdeményezője és indítványozója, továbbá az ügyész vehetett részt. Az ülésen az elnök ismertette az ügyet. Ezt követően meg kellett hallgatni a fegyelmi eljárás alá vont bírót. Ha a fegyelmi hatóság úgy látta, hogy a rendelkezésre álló adatok nem elegendőek a határozathozatalhoz, akkor a tényállás felderítésére vonatkozó szabályok alkalmazásával tisztázhatta a tényállást, vagy kivételesen az ülésen is lefolytathatott bizonyítást. A fegyelmi ügyben az eljárás megindításától számított négy héten belül döntést kellett hozni.

Ha a fegyelmi tanács megállapította, hogy az eljárás alá vont bíró fegyelmi vétséget követett el, a vétség súlyához, következményeihez és az esetleges megelőző fegyelmi büntetésekhez mért fegyelmi büntetést rendelt el. Ha a fegyelmi tanács szerint a bíró nem követett el fegyelmi vétséget, akkor a fegyelmi eljárást megszüntette.

Ha a fegyelmi tanács szerint fennállt a gyanú, hogy a fegyelmi eljárás alá vont bíró bűncselekményt követett el, erről a büntető eljárás megindításának érdekében értesítette az igazságügy-minisztert, és a fegyelmi eljárást az ügyben hozott döntéshozatalig felfüggesztette.

A fegyelmi határozatot az ülésen ki kellett hirdetni, majd írásba foglalni, indokolással ellátni. A fegyelmi határozat ellen a fegyelmi eljárás alá vont bíró fellebbezéssel élhetett.

Az 1.051/1954. (VI. 30.) MT számú határozat kimondta, hogy a fegyelmi tanács a bírót a Munka Törvénykönyvének (1951. évi 7. tvr.) szabályai szerint kötelezheti a fegyelmi vétséggel az államnak okozott kár megtérítésére.

BOÓC ÁDÁM
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

NÉHÁNY ÉSZREVÉTEL AZ ÜGYVÉDI FELELŐSÉGBIZTOSÍTÁS ÉS A COVID-19 VILÁGJÁRVÁNY VONATKOZÁSÁBAN

Stipta István Professor Urat személyesen 2014 óta ismerem, amióta a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán kollégák vagyunk. Professor Úrban nagy tudású, klasszikus műveltségű tudóst, kiváló tanárt és segítőkész, közvetlen, végtelenül megbízható kollégát ismerhettem meg. A latin mondás szerint historia est magistra vitae. A jelen rövid írás tárgya egy olyan, részben elméleti magánjogi probléma, amely a COVID világjárvány okán a tanulmány írásakor egyben a mindennapok joggyakorlatában is jelen van, ugyanakkor reménykedve bízunk abban, hogy egyszer majd a jogtörténet részét fogja képezni. Bízom abban, hogy írásom Professor Úr érdeklődésére számot tarthat. Ezúton kívánok Boldog Születésnapot és aktív kutatómunkával teli további sok-sok esztendőt! Ad multos annos!

1. Problémafelvetés

2020. 03. 11. napján jelentette be Tedrosz Adamon Gebrejeszusz, az Egészségügyi Világszervezet (WHO) főigazgatója Genfben, hogy világjárvány szintjére lépett a COVID-19 vírusfertőzés.¹ Egy korábbi tanulmányban azzal a kérdéssel foglalkoztam, hogy a COVID-19 okozta járványügyi helyzet milyen mértékben tekinthető *vis maior*-nak.² Ott arra a következtetésre jutottam, hogy minden bizonnyal *nem minden megkötött szerződés esetében* beszélhetünk arról, hogy a *vis maior* rendelkezés alkalmazható, azaz a felek biztosan mentesülnek a szerződéses kötelezettségek alól. Konkrét jogesetben egészen biztosan szükséges vizsgálni az *előreláthatóság* alapelvének megjelenését, azaz azt, hogy a szerződés megkötésekor, esetlegesen annak teljesítésének megkezdésekor bármely fél *volt-e, avagy*

1 Lásd ezzel kapcsolatban: <https://www.pharmindex-online.hu/hirek-cikkek/who-vilag-jarvany-szintjere-lepett-a-covid-19-virusfertozes> (2020. 11. 30.)

2 Lásd: Boóc Ádám: Megjegyzések a Covid-19 vírus hatásairól a magyar szerződéses jogban, különös figyelemmel a vis maior fogalmára. *Glossa Iuridica*, 2020/különszám, 85-94. A témával kapcsolatban lásd továbbá: Csöndes Mónika: A Covid-19-járvány és a szerződésszegésért való felelősség alóli mentesülés egyes kérdései. *Kártérítési és Biztosítási Jog*, 2020/3, <https://kbj.hu/a-covid-19-jarvany-es-a-szerzodessegert-valo-felelosseg-aloli-mentesules-egyes-kerdesei/> (2020. 12. 01.)

lehetett-e olyan helyzetben, hogy a koronavírus esetleges jogkövetkezményeivel, hatásaival számolnia kellett. Utaltam a hatályos Polgári Törvénykönyvre, a 2013. évi V. törvényre (Ptk.), amely alapvetően a tapadó károk vonatkozásában nevesíti az ún. *előreláthatósági korlát* fogalmát, ez a *zsinórmérték* vélhetően egy vis maior helyzet megítélésénél és igen fontos lehet.³ Ennek megfelelően álláspontom szerint egy adott jogviszony megítélése során egyedileg szükséges annak vizsgálata, hogy a jogviszonyban részt vevő felek a koronavírus esetleges hatásaival kellett-e, hogy a szerződés megkötésekor *realisan* számoljanak-e.⁴

Mindennek értelemszerűen az ügyvédi felelősség és az ügyvédi felelősségbiztosítás tekintetében lényeges szerepe van, hiszen amennyiben ügyvédi műhiba kérdésével foglalkozunk, az, hogy ennek kapcsán van-e szerepe a COVID-19-nek, nem elhanyagolható.⁵ Az alábbiakban – a teljesség igénye nélkül – néhány olyan esetkört tekintünk át, ahol az ügyvédi műhiba vonatkozásában bármilyen körben felmerülhet a COVID-19 szerepe.

A felelősségbiztosítás tekintetében általánosságban lényeges utalni arra, hogy itt a direkt vagyongarantációs módozattal szemben (a biztosító és a biztosított jogviszonya) a kötelmi pozícióban három alany jelenik meg, nevezetesen a károsult, a károkozó és az utóbbinak a felelősségbiztosítója. A felelősségbiztosítás története során a későbbiek folyamán a károsulti védelem elve teljes polgárjogot nyert, amelynek eredményeképpen bizonyos különösen veszélyes tevékenységeknél, például gépjárművezetés, illetve egyes foglalkozások, hivatások üzése megjelenik a kötelező biztosítási alakzat. A vagyoni lehetőségek persze itt is korlátként jelentkezhetnek, ugyanis a jogi szabályozás fejenkénti – vagy pl. káreseményenkénti – kártérítési limithatárt volt kénytelen bevezetni, hiszen még több biztosító együttes fellépése (vizontbiztosítás) sem lenne képes a teljes anyagi kompenzációra.⁶

3 Ezzel kapcsolatban lásd különösen: FUGLINSZKY Ádám: *A kártérítés mértéke*. In: WELLMANN György (szerk.): *Polgári Jog. Kötelmi Jog. Első és Második rész*, Budapest, 2013. 239-250. *Lásd továbbá*: Uő: Az előreláthatósági klauzula értelmezésének újabb dilemmái. *Gazdaság és Jog*, 2019/7–8, 1-7.

4 Ezzel kapcsolatban lásd: BOÓC i. m. 89.

5 Az ügyvédi felelősségbiztosításról lásd különösen: NOCHTA Tibor: *A biztosítási szerződések*. In: BOÓC Ádám–SÁNDOR István (szerk.): *Előadásvázlatok a kötelmi jog különös részéből*. Budapest, 2020, 245-246. Az ügyvédi műhibák tekintetében lásd továbbá az újabb szakirodalomból: FAZAKAS Zoltán József: *Gondolatok az ügyvédi működés kockázataiból fakadó műhibákról*. In: MISKOLCZI BODNÁR Péter – KUN Attila – BOÓC Ádám (szerk.): *Gazdaság és jog: húsz év jogalkotási fejleményei a civilisztika területén*. Budapest, 2019, 147-162.; Uő.: *Gondolatok az ügyvédi felelősségbiztosításról*. In: BARTA Judit (szerk.): *Biztosítás több szem-szögéből. Ünnepi kötet Újváriné dr. Antal Edit c. egyetemi docens 65. születésnapja tiszteletére*. Miskolc, 2019, 223-235.; LÁSZLÓ Petra: *Felelősségbiztosítás a közjegyzői és az ügyvédi hivatásban. Kártérítési és Biztosítási Jog*, 2020/2, <https://kbj.hu/felelossegbiztositas-a-kozejgyzoj-es-az-ugyvedj-hivatasban/> (2021. 12. 01.) A magyar biztosítási szerződési jog egyes reformkérdéseiről átfogó jelleggel lásd: TAKÁTS Péter: *On the Reform of Hungarian Insurance Contract Law. Kártérítési és Biztosítási Jog*, 2019/2, <https://kbj.hu/on-the-reform-of-hungarian-insurance-contract-law/> (2021. 12. 01.)

6 Lásd ezzel kapcsolatban: SÁNDOR István (szerk.): *Előadásvázlatok a kötelmi jog különös részé-*

Az ügyvédi felelősségbiztosításra koncentrálva érdemes idézni Novotni Zoltán gondolatait az alábbiak szerint: „A felelősségbiztosítási szerződés alanyai a biztosító és a biztosított, aki a biztosítási esemény bekövetkezése miatt egyben károkozó is. Dr. Novotni Zoltán megfogalmazása szerint a felelősségbiztosítási szerződésben tehát a biztosítási szerződés egy kárkötelemmel találkozik, hiszen a biztosított – a biztosítási esemény bekövetkezése esetén – egyben károkozó is, aki az általa okozott kárért felelősséggel tartozik. Egyet kell értenünk Novotnival abban is, miszerint a felelősségbiztosítás jelentősége a kárkötelem szempontjából az, hogy a felelősségbiztosítási jogviszony következtében a kárkötelem kötelezetti oldala úgy erősödik meg, hogy az eredeti kötelmi helyzet fenntartása mellett és alanyváltozás nélkül lehetővé válik az, hogy az eredeti kötelemben nem szereplő harmadik személy – a biztosító – teljesítsen a kötelezett helyett. A felelősségbiztosítás révén tehát a kárkötelem kötelezetti oldala erősödik meg, ebből a szempontból a felelősségbiztosításnak biztosítéki, fedezeti jellege van, hiszen ezáltal a kár megtérítése lehetővé válik akkor is, ha a károkozó azt nem téríti meg.”⁷

2. Ügyvédi műhibák a végintézkedés terén és a COVID-19 kapcsolata

Az ügyvédi műhibák tekintetében kimagaslóan sokszor találkozunk olyan esetekkel, amelyek végintézkedésekkel, végrendeletekkel és öröklési szerződésekkel függenek össze.

A formai érvénytelenség körében a joggyakorlat – úgy a régi, mint az új Ptk. hatálya alatt – nagyon sokszor szembesül az öröklési szerződés és a végrendelet tekintetében felmerülő problémákkal. Mint ismeretes, a Ptk. 7:49. §-a alapján az öröklési szerződésekre az írásbeli magánvégrendelet szabályait kell alkalmazni, így adott esetben nem elegendő egy ingatlan átruházását tartalmazó öröklési szerződést ügyvédi ellenjegyzéssel ellátni, hanem elengedhetetlen a két tanú szerepeltetése is. Ez már a régi Ptk. hatálya alatt is nagyon sok érvénytelenségi problémát okozott.⁸

Az ügyvédi felelősségbiztosítás területén Magyarországon piacvezető szereppel bíró Magyar Ügyvédek Biztosító és Segélyező Egyesülete (MÜBSE) szakmai anyagában az öröklési szerződéssel kapcsolatban az alábbi megállapítások olvashatóak:

„I. Statisztika: Az érvénytelen öröklési szerződések, illetve írásbeli magánvégrendeletek miatti kárigények azok, ahol a kárigények pozitív elbírálása a benyújtott kárigényekhez képest a legnagyobb arányú a MÜBSE gyakorlatában.

II. Alapvetés: A bírósági gyakorlat következetes és teljesen egyértelmű abban a tekintetben, hogy a „favor testamenti” elve (azaz, hogy a végrendeletet mindig az örökhagyó valóságos akarataának érvényre juttatásával kell értelmezni) csakis az érvényes végrendeletek esetében alkalmazható. A favor testamenti elv azonban nem érvényesül akkor, ha a végintézkedések

ből. Budapest, 2011. 58-59. A felelősségbiztosításról a magyar jogban lásd különösen: LÁBADY Tamás: Fejezetek a felelősségbiztosítás köréből. Pécs, 1989. A biztosítás és a polgári jogi felelősség kapcsolatára lásd továbbá: MENYHÁRD Attila: *Biztosítás és polgári jogi felelősség*. In: LANDI Balázs (szerk.): LÁBADY Tamás emlékkönyv. Budapest, 2019, 291-306.

7 Lásd: SÁNDOR ISTVÁN – SZÜCS BRIGITTA: *Az ügyvédi felelősség és biztosítása*. Budapest, 2001, 176.

8 Lásd ezzel kapcsolatban: SÁNDOR–SZÜCS i. m.113-114.

alaki és tartalmi hiányosságban szenvednek, ezek hiánya nem orvosolható az örökhatályó végintézkedési akaratának bizonyítására irányuló eljárással. [...] A kialakult bírósági gyakorlatot a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény jogszabályi szintre emelte, kimondva, hogy a favor testamenti elve nem szolgálhat alapul a végrendelet alaki hibájának orvoslásához (7:24. §.). Rendkívül fontos ezért, hogy az ügyvédek maximálisan legyenek figyelemmel a végintézkedések alaki és tartalmi követelményeire, mert ezek hiánya nem orvosolható az örökhatályó végintézkedési akaratának bizonyítására irányuló eljárással.”⁹

A fentiek tükrében *de lege ferenda* érdemes lehet annak végiggondolása, mennyiben célszerű az öröklési szerződés szigorú érvényességi feltételeinek ebben a formában történő fenntartása.

Ami a két tanú szerepét illeti – mint a végintézkedések lényeges formai érvényességi kellékét – lényeges utalni a 2/2016. Polgári Jogegységi Határozatra a végrendelet tanújának aláírása tekintetében, mely kimondja azt, hogy „2. A végrendeleti tanú aláírása megfelel az aláírással szemben támasztott követelményeknek, ha a tanú a rá jellemző, általa kialakított egyedi írásformát és írásképet tükröző módon írja alá az okiratot. Ha a tanú személye az okiratról nem állapítható meg, a bíróság erre vonatkozóan bizonyítást folytathat le.”¹⁰

Ennek azért van jelentősége, mert ha és amennyiben a végintézkedésen ugyan szerepel tanú, de annak kiléte magából az okiratról még nem tűnik ki, akkor van lehetőség arra, hogy a bíróság ebben a vonatkozásban – tulajdonképpen a tanú beazonosítása kérdésében – bizonyítást folytasson le, azaz ezen ténykörülmény miatt a végintézkedés önmagában nem érvénytelen.

Ez az eljáró ügyvéd vonatkozásában azért különösen lényeges körülmény, hiszen, ha a végintézkedést az eljáró ügyvéd szerkeszti és ellenjegyzi, akkor az, hogy a tanúk személye nem megfelelő módon szerepel az okiraton, és ez az okirat érvénytelenségét eredményezi, sajnos az eljáró okiratszerkesztő ügyvéd felelősségét felveti.

A bírói gyakorlat – összhangban a Ptk. – rendelkezéseivel ugyanis még a *favor testamenti* elve alapján sem teszi azt lehetővé, hogy amennyiben a végintézkedés formai érvénytelenségi hibában szenved, mégis érvényesként kerüljön elfogadásra, hacsak az érintett felek ebben nem állapodnak meg. (Amennyiben az érintett felek között érdekellentét áll fenn, kicsi az esélye egy ilyen jellegű megállapodásnak.)

A fentiekben már említett MÜBSE honlapján ezzel kapcsolatban az alábbi állásfoglalás olvasható: „A kialakult bírósági gyakorlatot a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény jogszabályi szintre emelte, kimondva, hogy a favor testamenti elve nem szolgálhat alapul a végrendelet alaki hibájának orvoslásához (7:24. §.). Rendkívül fontos ezért, hogy az ügyvédek maximálisan legyenek figyelemmel a végintézkedések alaki és tartalmi követelményeire, mert ezek hiánya nem orvosolható az örökhatályó végintézkedési akaratának bizonyítására irányuló eljárással. A végintézkedéseknek számos alaki és tartalmi követelményeknek kell megfelelniük, melyek közül egynek a hiánya is az okirat - relatív

9 http://mubse.eduweb.hu/ilias.php?baseClass=ilLMPresentationGUI&ref_id=69 (2021. 11. 29.)

10 <https://kuria-birosag.hu/hu/joghat/22016-szamu-pje-hatarozat> (2021. 11. 30.)

*- érvénytelenségét eredményezheti. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy a földhivatalok az elmúlt időben nem minden esetben vizsgálták a benyújtott öröklési szerződéseket a többlet alaki követelményeknek való megfelelés szempontjából, így számos esetben előfordult, hogy olyan esetben is bejegyezték az elidegenítési és terhelési tilalmat az örökös javára, amikor az öröklési szerződés alaki hibában szenvedett. Ilyen esetekben utóbb a felek, vagy az okiratot szerkesztő ügyvéd hiába hivatkozik a földhivatal bejegyző határozatára, mert ez az okirat érvényessége szempontjából irreleváns.*¹¹

Külön kiemelendő az a MÜBSE által is – nem véletlenül – jelentősnek minősített ténykörülmeny, mely szerint az is könnyen előfordulhat, hogy a formailag hibás, rendszerint tanúkat nem tartalmazó öröklési szerződés ténylegesen bejegyzésre kerül a földhivatal által, azaz a földhivatal nem vizsgálja az egyébként fontos érvénytelenségi okot. Mindez a feleket és sajnos az okíratszerkesztő ügyvédet is azon hamis illúzió irányába tereli, hogy a szerződés érvényesen létrejött és majdan ki is váltja a tényleges joghatást, és sokszor a hagyatéki eljárás során – amikor az okirat már értelemszerűen nem javítható – derül fény a súlyos érvénytelenségi problémára.

Mindez a COVID-19 pandémia kapcsán álláspontunk szerint két szempontból is jelentős figyelmet kaphat. Egyfelől a pandémia által generált társadalmi és gazdasági helyzetben vélhetően növekedik a végintézkedések száma, így az okíratszerkesztő ügyvédeknek – a fentiekben jelzett műhibák elkerülése végett – fokozottan kell figyelniük a szakszerű eljárásra. Másfelől pedig a végintézkedésekkel összefüggő ügyvédi műhibák kapcsán egy kialakult – nem feltétlenül helyeselő – szakmai felfogásra is lényeges utalunk. Ezen szakmai – több bírói ítéletben is tetet öltő – felfogás lényege az, hogy az öröklési szerződéssel okozott károkozó magatartás nem azzal végződik, hogy az eljáró ügyvéd a hibás okiratot megszerkeszti, hanem azzal, hogy ennek alapján nem kerülhet sor az öröklésre.¹²

Így ezen álláspont szerint mindaddig amíg az örökhagyó még életben van, a károkozás nem befejezett, hiszen elviekben fennáll a lehetősége annak, hogy az örökhagyó közreműködésével új, a formai hibát már nem tartalmazó okirat készüljön. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy ezzel az állásponttal a magunk részéről nem feltétlenül értünk egyet. Megítélésünk szerint ugyanis különbséget kell tenni a kárfelelősség kezdő időpontja, a kár okozása és a kár bekövetkezése, a károsodás között.

A károkozó ügyvéd ugyanis megítélésünk szerint a tényleges káreseménnyel kapcsolatos mindennemű hozzájárulását, közreműködését azzal megvalósítja, hogy a kérdéses okiratot alakilag érvénytelen módon készíti el, s ezzel álláspontunk szerint a kár minden elemét egy időben megvalósította, ugyanis a jogellenes magatartás az érvénytelen szerződés elkészítésével megvalósult. Az eljáró ügyvéd azzal, hogy ügyfele részére az ügyvéd érvénytelen szerződést szerkesztett, az ok-okozati összefüggés az érvénytelen szerződés megszerkesztése és az abból eredő joghatás kiváltására való alkalmatlansága

11 Lásd: <https://mubse.hu/Mubse/Szakmaianyagok.aspx> (2021. 11. 30.)

12 Ezt az álláspontot foglalja el például: Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 19.P.21.777/2016/21. sz. ítélete, a Fővárosi Törvényszék 56.Pf.637.932/2017/5. sz. ítélete, a Budapesti II. és III. Kerületi Bíróság 19.P.22062/2020/20. sz. ítélete.

kapcsán fennáll. Véleményünk szerint többek között a kár összecszerúsége tekintetében lehet jelentősége, hogy az örökhatályú halálát követően a hagyatéki eljárásban állapítják meg azt, hogy érvénytelen az okirat.

Megítélésünk szerint ugyanis azt nem lehet állítani, hogy a károkozás azzal válik befejezetté, hogy a károsodás bekövetkezik, ez jogdogmatikai szempontból is elfogadhatatlan lenne.

Utalunk arra, hogy a MÜBSE jelenleg hatályos biztosítási feltétele is ezen álláspontot foglalja el, a kár okozásának és a kár bekövetkezésének fogalmát megkülönbözteti: „3. A károkozás időpontja az a nap, amikor a kárt előidéző cselekmény megtörtént. Amennyiben a kárt előidéző szakmai szabályszerűség bármilyen írásos anyagon alapul, a szabályszerűség akkor minősül elkövetettnek, amikor az adott írásos anyagot a biztosított a megbízónak átadja, azt ellenjegyzésével ellátja, vagy a megbízás alapján bíróságnak vagy más hatóságnak benyújtja. Ha a fentiek közül több feltétel is megvalósul, akkor a szabályszerűséget a legkorábban bekövetkezett esemény időpontjában kell elkövetettnek tekinteni. Amennyiben a szabályszerűség mulasztással valósul meg, akkor a károkozás időpontja az azt követő nap, amikor az elmulasztott cselekményt még a kár bekövetkezése nélkül pótolni lehetett volna. 4. A kár bekövetkezésének időpontja az a nap, amikor a biztosított kártérítési fizetési kötelezettsége esedékessé válik. Sorozatkárok esetén a kár bekövetkezésének napja a sorozat első eleme bekövetkezésének napja.”¹³

Ezen meghatározás szerint ugyanis a károkozás időpontja azon nap, amikor a károkozó ügyvéd elvégzi azt a cselekményt – például a hibás okiratot elkészíti és ellenjegyzi – amely előidézi a kárt. A kár bekövetkezésének időpontja pedig a kártérítési fizetési kötelezettség esedékessé válásának napja.

Ebben a körben kialakult bírói gyakorlatot fogalmazta meg a Szegedi Ítéltábla Pf. III. 20 089/2013. sz. határozata, mely azt mondta ki, hogy a mobiltelefon-átjátszó torony létesítése miatt a szomszédos ingatlanokban bekövetkezett értékcsökkenés mint kár elévülésének kezdete a torony felépítésének az időpontja. Ezzel az is rögzítésre került, hogy a károkozás azzal, hogy a torony felépült, *megvalósult*, ahhoz további feltétel, pl. konkrét károsodás bekövetkezése már nem is szükséges.

Érdemes utalni ugyanakkor arra, hogy a vonatkozó szakirodalom – a régi Ptk.-hoz készített Kommentár – az alábbiak szerint fogalmaz: „A károsodás bekövetkezése azonban nem feltétlenül esik egybe a károkozás időpontjával, hiszen elképzelhető, hogy a károsodás csak egy későbbi időpontban következik be”¹⁴

Az ügyre irányadó régi Ptk. 360. § (1) bekezdése az alábbiak szerint rendelkezik: „A kártérítés a károsodás bekövetkeztekor nyomban esedékes.”

A régi Ptk.-hoz írott másik Kommentár ezzel kapcsolatban az alábbiak szerint foglal állást: „A törvény az esedékesség időpontját nem a károkozás időpontjához, hanem a károsodás bekövetkeztéhez kapcsolja. Ennek elsősorban akkor van jelentősége, amikor a károkozás és a károsodás bekövetkezése elválik egymástól [...]”¹⁵

13 Lásd: <https://mubse.hu/Mubse/Karbejelentes.aspx> (2021. 12. 03.)

14 Lásd: OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata*. Budapest, 2011, 1446.

15 Lásd: TÖRÖK Gábor (szerk.): *A Polgári Törvénykönyv magyarázata III*. Budapest, 2005, 820.

A fenti magyarázat igen jól mutat rá arra, hogy a *károkozás* és a *károsodás* időpontját egymástól teljes mértékben szét lehet és szét is szükséges választani.

Hasonló megállapítás olvasható egy, a régi Ptk. kártérítési jogát bemutató szakkönyvben is: „A *károsodás bekövetkezése nem feltétlenül esik egybe a károkozás időpontjával, mert előfordulhat, hogy a károsodás, ill. egyes károk csak később következnek be.*”¹⁶

Megjegyezzük azt is, hogy ennek a kérdésnek igen nagy jelentősége lehet egy felelősségbiztosító-váltás esetében is. Amennyiben a kártérítési felelősséget kifejezetten a károsodás bekövetkeztéhez kötjük, akkor amennyiben a károkozó ügyvédnek nem az a felelősségbiztosítója, amely őt a hibás okirat készítésekor biztosította, előállhat az a megítélésünk szerint abszurd helyzet, mely szerint azon második biztosítónak lenne helytállási kötelezettsége, amely a hibás okirat készítésekor még nem is állt jogviszonyban a biztosítóval, hanem csak akkor, amikor a hibás okiratot például a hagyatéki eljárásban érvénytelennek minősítették.

3. Záró megjegyzések

Kiemeljük, hogy ez a felfogás a teljes ügyvédi felelősségbiztosítási piacnak egy nagyon jelentős bizonytalansági-kockázati tényezőt okoz, ugyanis elviekben minden egyes szerződés megkötésekor a felelősségbiztosítónak vizsgálni kellene a biztosított előéletét, felderíteni, hogy voltak-e esetlegesen olyan korábbi (kár)események, melyek a későbbiekben harmadik személynél károsodás bekövetkeztéhez és ekként a biztosító helytállásához vezetnek.

Látható, hogy ez teljes mértékben életszerűtlen, és ezért egy ilyen követelmény előírása a felelősségbiztosítási piac ellehetetlenítéséhez vezetne. Megjegyzendő, hogy ez értelemszerűen azon felelősségbiztosítások tekintetében releváns, ahol a károkozó magatartás tanúsítása és a károsodás tényleges bekövetkezése egymástól időben lényegesen elválhat. Ekként például a felelősségbiztosítási piac egy másik területéről hozva példát utalni kívánunk a gépjármű-felelőség biztosítás során alkalmazott kártörténeti igazolás fogalmára, ahol ez a kérdés ebben az értelemben nem tud felmerülni. A kártörténeti igazolás lényege ugyanis, hogy amennyiben a biztosított szerződő fél biztosító társaságot vált, a régi biztosító kiállít részére egy igazolást, amely tartalmazza, hogy az előző biztosítónál hatályban lévő biztosítási szerződés idején milyen károk keletkeztek, illetve, hogy a biztosított milyen kategóriában van nyilvántartva.

Dogmatikai szempontból pedig ezen – a kártérítési felelősséget lényegében a károsodás bekövetkeztéhez kötő – felfogás álláspontom szerint a *venire contra factum proprium* elvével is ellentétes lehet, ugyanis adott esetben mindez azt is eredményezhetné, hogy egy károkozó, tudva, hogy egy korábbi cselekménye esetlegesen a későbbiekben károsodást okozna harmadik személynél, felelősségbiztosítót vált, és ezzel lényegében az újonnan belépő felelősségbiztosító helytállását alapozná meg.¹⁷

16 Lásd: FÉZER Tamás (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata*. Budapest, 2010, 360.

17 A *venire contra factum proprium* elvéhez kapcsolódóan lásd különösen: BENKE József: *A venire*

Ugyanakkor, ha egyet nem is értünk vele, de észleljük, hogy van olyan jogalkalmazói felfogás, amely a károkozási felelősséget ebben a megközelítésben a károsodás bekövetkeztéhez köti, akkor azt kell, hogy lássuk, hogy ebben a tekintetben a COVID-19 által okozott pandémiának lehet szerepe. Elképzelhető ugyanis olyan érvelés is, hogy a károsodás tényleges bekövetkeztéhez – azaz ahhoz, hogy a formailag hibás okirat kijavítására már éppen egy, a vírus által okozott, hirtelen bekövetkezett halál miatt nem volt lehetőség – a koronavírus mint előre nem látható és kivédhetetlen körülmény is vezetett. Természetesen mindennek a konkrét esetben történő bizonyítása igen nehéz feladat lehet, de egy ügyvédi műhiba fennállása megítélésekor ez is jelentőséggel bírhat.

Összefoglaló jelleggel ezzel kapcsolatban azt lehet megállapítani, hogy amennyiben a károkozó magatartás tanúsítása és a károsodás tényleges bekövetkezése időben jelentős mértékben eltér egymástól, akkor a COVID-19 által okozott pandémiának lehet szerepe az esetleges ügyvédi felelősség megállapítása tekintetében. Nyilvánvaló ugyanakkor az is, hogy ezen feltevést a minden bizonnyal kialakuló bírósági gyakorlatnak is vissza kell igazolnia vagy éppen meg kell cáfolnia.

contra factum proprium általános magánjogi tilalma: Egy indukcióval kialakított középkori jogelven alapuló 21. századi magánjogi tilalom dedukció útján megállapítható alkalmazási lehetőségeiről. *Allam- és Jogtudomány*, 2018, 59, 3-23. Az újabb német nyelvű szakirodalomból összefoglalóan lásd: Lisa ISOLA: *Venire contra factum proprium. Herkunft und Grundlagen eines sprichwörtlichen Rechtsprinzips*. Wiener Studien zu Geschichte, Recht und Gesellschaft. (hrsg. N. BENKE). Frankfurt am Main, 2017.

CZINE ÁGNES
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

A TERMÉSZET ÉS A KÖRNYEZET VÉDELME EGY ALKOTMÁNYBÍRÓ SZEMÉVEL

Kedves Professzor Úr! Kedves István!

Az elmúlt évek alatt hallgatók ezreit tanítottad és tanítod most is, türelemmel, szeretettel, megértéssel és hatalmas tudásoddal, úgy, hogy van időd a sok feladat mellett meglátni a tehetséges hallgatókat is, bátorítani őket és elindítani az életük útján, és még utána is nem csak tanácsokkal látod el őket, hanem továbbra is tanítod az ifjúságot. Nem csak a hallgatóknak, de nekünk oktatóknak is példa a Te bölcsességed, szerénységed, az oktatás, a tudás átadása iránti szereteted, és az a jóindulatod és segítőkészséged, amellyel hozzánk oktatókhoz is fordulsz, és segíted a mi munkánkat, tudományos életünkben való előrehaladást, és az egyetemi közösséget.

Szerénységed közismert, humorod a mindennapokban segít, és sokszor felszabadítja a nehéznek tűnő pillanatoakat.

„Mi tart fenn, mi a gyökér, amely nem szakad el, mely elpusztíthatatlan táplál valami kimeríthetetlen erővel? »A hit az élet ereje, az ember, ha egyszer él, akkor valamiben hisz. Ha nem hinné, hogy valamiért élnie kell, akkor nem élne« Ezek a szavak, Tolsztoj szavai, járnak az eszemben, s vizsgálom, mit hiszek? Óh örökkék ég minden felhők mögött, kiirt-hatatlan optimizmus!” (Babits Mihály: Örökkék ég a felhők mögött)

Babits szavaival kívánok boldog születésnapot, Isten éltesen kedves Professzor Úr, Isten éltesen szeretetben, sikerekben, erőben és jó egészségben, maradj itt velünk, közöttünk!

Sok szeretettel köszöntelek: Czine Ágnes

Magyarország Alaptörvényét „zöld alkotmánynak” is szokták nevezni, mivel több olyan környezetvédelmi tárgyú rendelkezést tartalmaz, amelyek a jövő nemzedékek érdekeire irányítják a figyelmet.¹ Ennek jegyében az Alaptörvény a felelősség közös vállalását hangsúlyozva már a Nemzeti Hitvallásban kimondja, hogy: „Felelősséget viselünk utóda-inkért, ezért alanyi, szellemi és természeti erőforrásaink gondos használatával védelmezzük az utánunk jövő nemzedékek életfeltételeit.”

1 RAISZ Anikó: A Constitution's Environment, Environment in the Constitution – Process and Background of the New Hungarian Constitution. *Revue Est Europa*, 2012/numéro spécial 1, 37-70, 43. Idézi: HERMANN Veronika: *Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. Doktori értekezés, PTE ÁJK Doktori Iskola, Nemzetközi- és Európai jogi alprogram, Pécs, 2016, 91.

A fenntartható fejlődés megjelenik az Alapvetés fejezetben, egészen pontosan a Q cikkben is: „Magyarország a béke és a biztonság megteremtése és megőrzése, valamint az emberiség fenntartható fejlődése érdekében együttműködésre törekszik a világ valamennyi népével és országával.”²

Szintén az Alapvetés fejezetben, a P) cikkben rögzíti az Alaptörvény a természeti erőforrások és a termőföld védelmét. Témánk szempontjából a P) cikk (1) bekezdése érdemel kitüntetett figyelmet, ahol a kulturális örökség és a természet védelme jelenik meg alkotmányosan védett értékként: „A természeti erőforrások, különösen a termőföld, az erdők és a vízkészlet, a biológiai sokféleség, különösen a honos növény- és állatfajok, valamint a kulturális értékek a nemzet közös örökségét képezik, amelynek védelme, fenntartása és a jövő nemzedékek számára való megőrzése az állam és mindenki kötelessége.”

Az Alaptörvény értelmében tehát a védelem, a fenntartás és a megőrzés nemcsak az állam és az állampolgárok, hanem „mindenki” kötelezettsége. Ezt a védelmet az Alaptörvény a 30. cikkében³ az alapvető jogok biztosának a jövő nemzedékek érdekvédelmére létrehozott helyettese által intézményesen is elősegíti.

Az Alaptörvény a Szabadság és felelősség cím alatt elhelyezett XXI. cikk (1) bekezdésében expressis verbis elismeri az egészséges környezethez való jogot.

A rendelkezés értelmében: „(1) Magyarország elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez.”

Az egészséges környezethez való jog szabályozása nem az Alaptörvény újdonsága. Azt már a korábbi Alkotmány is szabályozta, méghozzá az I. fejezetében, az Általános rendelkezések között. Az Alkotmány 18. §-a az Alaptörvény idézett XXI. cikkének (1) bekezdésével egyezően mondta ki, hogy a Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti mindenki jogát az egészséges környezethez. Emellett az Alkotmány 70/D. §-a rendelkezett arról, hogy a testi és lelki egészséghez való jogot a Magyar Köztársaság – egyebek mellett – a természetes környezet védelmével valósítja meg.

Az Alkotmány alapján kidolgozott követelményeket az egészséges környezethez való jog vizsgálatában és érvényesítésében az Alkotmánybíróság az Alaptörvény hatályba lépése óta is irányadónak tekinti. Teszi ezt már csak azért is, mert – ahogyan arra utaltam – az Alaptörvény XXI. cikkének (1) bekezdése az Alkotmány 18. §-ával szinte szó szerint megegyezik.

Az Alkotmány szabályozásához képest ugyanakkor többletként jelenik meg az Alaptörvény XXI. cikkében a károkozó felelősségére való utalás a környezetben okozott kár esetén, valamint a szennyező hulladék országba való behozatalának tilalma.

Így az Alaptörvény XXI. cikk (2) bekezdése értelmében: „(2) Aki a környezetben kárt

2 Alaptörvény Q) cikk (1) bekezdés.

3 Alaptörvény 30. cikk (3) Az alapvető jogok biztosát és helyetteseit az Országgyűlés az országgyűlési képviselők kétharmadának szavazatával hat évre választja. A helyettesek a jövő nemzedékek érdekeinek, valamint a Magyarországon élő nemzetiségek jogainak védelmét látják el. Az alapvető jogok biztosá és helyettesei nem lehetnek tagjai pártoknak, és nem folytathatnak politikai tevékenységet.

okoz, köteles azt – törvényben meghatározottak szerint – helyreállítani vagy a helyreállítás költségét viselni.

Az Alaptörvény ezzel a rendelkezéssel alkotmányos szintre emeli a szennyező-fizet elvét, amely szerint a környezeti károkozás esetén a károkozót helyreállítási kötelezettség terheli. Ez előrelépést jelent a korábbi Alkotmányhoz képest, mivel a szabály a környezet megóvásának mindenki számára kötelező konkrét kötelezettségei deklarálja.

Az Alaptörvény XXI. cikk (3) bekezdése értelmében pedig: *(3) Elhelyezés céljából tilos Magyarország területére szennyező hulladékot behozni.*”

A hulladék elhelyezés céljából történő behozatalt érintő tilalom szintén többlet-követelmény az Alkotmány szabályozásához képest, valamint túlmutat a környezet megóvásának pusztá deklarációján.

Az Alaptörvény által biztosított szélesebb körű védelem ugyanakkor nem jelenti egyúttal azt is, hogy az egészséges környezethez való jog alkotmányos tartalma az új szabályozás hatálya lépésével alapvetően megváltozott volna. Az Alkotmánybíróság ezzel összefüggésben kifejezetten állást foglalt, méghozzá első alkalommal a 3114/2016. (VI. 10.) AB határozatban. Megállapította,⁴ hogy mivel az érintett alaptörvényi rendelkezés célja nem változott az Alkotmányban megállapított célhoz képest, a Nemzeti hitvallás pedig nem tartalmaz olyan iránymutatást, amit az Alkotmánybíróság a vizsgálat során az alaptörvényi rendelkezés értelmezésénél figyelembe vehetne, az Alkotmánybíróság felhasználhatja az egészséges környezethez való jog alkotmányos tartalma kapcsán a korábbi vonatkozó határozataiban kidolgozott érveket.

Nézzük, hogy ezen kontinuitásra épülő gyakorlata alapján mit is ért a testület egészséges környezethez való jog alatt.

Az Alkotmánybíróság első alkalommal 1993 novemberében, a 996/G/1990. AB határozatban állapította meg, hogy az Alkotmány rendelkezései értelmében az állam köteles az egészséges környezethez való jog megvalósítását szolgáló sajátos intézmények kialakítására és működtetésére. Megállapította továbbá, hogy ezen állami kötelességnek magában kell foglalnia az élet természeti alapjainak a védelmét, és ki kell terjednie a véges javakkal való gazdálkodás intézményeinek a kiépítésére.⁵

Az egészséges környezethez való jog alkotmányos tartalmát a testület röviddel ezt követően, a 28/1994. (V. 20.) AB határozatában értelmezte és határozta meg máig irányadóan.⁶ A döntés rendelkező része rámutatott az egészséges környezethez való jogból fakadó azon követelményre, hogy *„az állam a természetvédelem jogszabályokkal biztosított szintjét nem csökkentheti, kivéve, ha ez más alapjog vagy alkotmányos érték érvényesítéséhez elkerülhetetlen. A védelmi szint csökkentésének mértéke az elérni kívánt*

4 Indokolás [43]

5 ABH 1993, 533, 535.

6 Az AB határozat elemzését lásd például: FODOR László: A környezethez való jog dogmatikája napjaink kihívásai tükrében. *Miskolci Jogi Szemle*, 2007/1, 5-19.; BÁNDI Gyula: A környezethez való jog értelmezése a fenntartható fejlődési stratégia és az Alaptörvény fényében. *Acta Humana*, 2013/1, 67-92., ebből különösen: 81-82.; HERMANN i. m. 95-97.

célhoz képest ekkor sem lehet aránytalan.” A rendelkezés értelmében tehát főszabály, hogy a természet védelmének egyszer már elért szintjét az állam nem csökkentheti, arra csak kivételes esetben kerülhet sor.

A határozat indokolása kiemelte, hogy az egészséges környezethez való jog nem sorolható a klasszikus, védelmi jellegű alapjogok közé. Az alanyi jogokhoz való sajátos viszonya, valamint sajátos tárgya különbözteti meg mind a többi alapjogtól, mind az alkotmányban kitzűzött feladatoktól. A környezethez való jog tehát nem alanyi alapjog, de nem is pusztán alkotmányos feladat vagy államcél, amelynek megvalósítási eszközeit az állam szabadon választhatja meg.⁷

A környezetvédelemhez való jog ezzel szemben elsősorban önállósult és önmagában vett intézményvédelem, azaz olyan sajátos alapjog, amelynek az objektív, intézményvédelmi oldala túlnyomó és meghatározó. A környezethez való jog az állam környezetvédelemre vonatkozó kötelességei teljesítésének garanciáit emeli az alapjogok szintjére, beleértve a környezet elért védelme korlátozhatóságának feltételeit is. E jog sajátosságai folytán mindazokat a feladatokat, amelyeket másutt alanyi jogok védelmével teljesít az állam, itt törvényi és szervezeti garanciák nyújtásával kell ellátnia.⁸

A környezethez való jog érvényesítéséhez természetesen alanyi jogokat is kell alapítania a törvényhozónak, de ezekre az jellemző, hogy többnyire csupán közvetetten függnek össze a környezetvédelemmel. A környezeti károk megtérítésére szóló polgári jogi igény közvetlenül például a tulajdonjog sérelmét orvosolhatja. Vannak kifejezetten környezetvédelmi vonatkozású alanyi jogok is, ezek viszont elsősorban eljárási jellegűek, mint amilyen az engedélyezési eljárásban való részvétel joga. A környezetvédelemben használatos alanyi jogok többsége nem sajátosan környezetvédelmi célt szolgál, hanem többek között erre a célra is használható, mint például a kárral fenyegető magatartástól való eltiltásra irányuló polgári jogi igény, vagy a közérdekű adatok megismeréséhez való alkotmányos jog.

A legszorosabb kapcsolat az élethez való joggal áll fenn: a környezethez való jog valójában az élethez való jog objektív, intézményvédelmi oldalának egyik része: az emberi élet természeti alapjainak fenntartására vonatkozó állami kötelességet nevesíti külön alkotmányos „jogként”.

A környezethez való jog sajátossága továbbá abban áll, hogy alanya valójában az „emberiség” és a „természet” lehetne. Ezt a problémát szemléletesen jelzik mindazok a törekvések, amelyek a „természetnek”, vagy képviselőiben az állatoknak, növényeknek stb. „jogokat” kívánnak adni, vagy „a meg nem született generációk jogairól” beszélnek. A határozat értelmében azonban az ilyen jogi konstrukciók nem szükségesek ahhoz, hogy a „természettel” vagy a „a jelen és jövő emberiséggel” szembeni jogi kötelesek megállapíthatók legyenek.

Minderre tekintettel a környezethez való jog a környezet védelmére és az élet természeti alapjának fenntartására vonatkozó állami kötelességet jelenti. Éppen ezért a

7 28/1994 (V.20.) AB határozat III. 2. a) pont.

8 28/1994 (V.20.) AB határozat III. 3.

környezethez való jog intézményes védelmének mértéke nem tetszőleges. A védelem szintjét a környezethez való jog dogmatikai sajátosságain kívül döntően befolyásolja a környezetvédelem tárgya is: az élet természeti alapjainak véges volta és a természeti károk jelentős részének visszafordíthatatlansága, s végül az a tény, hogy mindezek az emberi élet fennmaradásának feltételei. A környezethez való jog az emberi élethez való jog érvényesülésének fizikai feltételeit biztosítja. Mindez a környezethez való jog jogalkotással való védelmének különös, más jogokéhoz képest fokozottan szigorú voltát követeli meg.⁹

A 28/1994. (V. 20.) AB határozatában lefektetett ezen gyakorlatát az Alkotmánybíróság legutóbb a 25/2021. (VIII. 11.) AB határozatban, vagyis idén márciusában erősítette meg. A döntés indokolásában a testület rámutatott, hogy „*az Alaptörvény nem csupán megőrizte az egészséges környezethez való alapjog védelmi szintjét, hanem lényegesen bővebb rendelkezéseket is tartalmaz. Az Alaptörvény ezáltal a környezetvédelmi értékrendet és szemléletet továbbfejlesztette.*”¹⁰ Ezzel összefüggésben, az Alaptörvény P) cikk (1) bekezdése és a XXI. cikk (1) bekezdése által kialakított védelmi rendszer sajátosságait vizsgálva az indokolásban az Alkotmánybíróság felhívta a néhány évvel korábban, a 13/2018. (IX. 4.) AB határozatban kifejtett, majd a 14/2020. (VII. 6.) AB határozatban megerősített megállapításait is az alábbiak szerint. A P) cikk (1) bekezdése „*a public trust környezeti és természeti értékekre vonatkozó koncepciójának alkotmányjogi megfogalmazásán alapul, amelynek lényege, hogy az állam a jövő nemzedékek mint kedvezményezettek számára egyfajta bizalmi vagyongazdálkodóként kezeli a rá bízott természeti és kulturális kincseket, és a jelen generációk számára csak addig a mértékig teszi lehetővé e kincsek használatát és hasznosítását, ameddig az a természeti és kulturális értékeket mint önmagukért is védelemben részesítendő vagyontárgyak hosszú távú fennmaradását nem veszélyezteti. Az államnak e kincsek kezelése és az arra vonatkozó szabályozás megalkotása során egyaránt tekintetbe kell vennie a jelen és a jövő generációk érdekeit. A természeti és kulturális erőforrások jövő nemzedékek számára történő megőrzésének magyar Alaptörvényben található szabálya ily módon [...] kifejezi az alkotmányozó elköteleződését a környezeti, természeti és kulturális értékek fontossága és megőrzése iránt.*”¹¹

Az Alkotmánybíróság tehát a gyakorlatában az egészséges környezethez való jog kapcsán kiemelt jelentőséget tulajdonít annak, hogy a természeti károk jelentős részének visszafordíthatatlansága véges javak elpusztulását okozza, s ezzel az emberi élet minőségét is rombolja. Ezért a természeti környezet megóvásának alapvető jelentősége van, és az állam az intézményvédelmi kötelezettségéből következő feladatainak végrehajtása során köteles mindent megtenni annak érdekében, hogy a „romlás kockázatát” csökkentse.¹²

E kockázat fokozatai természetesen számos tényező együtthatásaként időről időre

9 28/1994 (V.20.) AB határozat III.3. b–c) pont.

10 25/2021. (VIII. 11.) AB határozat, Indokolás [50]

11 13/2018. (IX. 4.) AB határozat, Indokolás [14]; 14/2020. (VII. 6.) AB határozat, Indokolás [22], [34]

12 689/B/2003. AB határozat, ABH 1994, 134, 140.

változnak. Ezért a természeti értékek védelme megkívánja a védelem tárgyainak rendszeres felülvizsgálatát. A növény- és az állatvilágban ez azt is jelenti, hogy szükségessé válhat a védelem új fajokra történő kiterjesztése, a védelem szintjének az emelése, struktúrájának és módszereinek az átalakítása.

A természet védelme mindezzel együtt alapvetően nem büntetőjogi kérdés, így a védelmi eszközök elsősorban nem is a büntető jogszabályokban jelennek meg. A büntetőjogi normákban testet öltő „támogatás” az állam intézményvédelmi kötelezettségéből fakad. A büntetőjog ugyanis olyan eszköz lehet, amely az egyéb védelmi célú szabályok, követelmények érvényesülésének kellő nyomatékot ad.

A természet és a környezet büntetőjogi védelme más megközelítésben mégis szélsőkörűnek mondható. Emlékezzünk rá például, hogy a környezetkárosító hadviselés büntetőjogi szankcionálása az 1949. évi genfi egyezményeket kiegészítő 1977. évi genfi jegyzőkönyvekre tekintettel bekerült a Római Statútumba. A Nemzetközi Büntetőbírórságot életre hívó Római Statútum 8. cikkének (2) paragrafusa tartalmazza a szakmai nyelvben „ekocídium”-nak nevezett bűncselekményt.¹³ A rendelkezés nem hivatalos magyar nyelvű szövege szerint ekocídiumnak minősül a „[t]ámadás szándékos indítása, azt tudva, hogy az adott támadás a polgári lakosság körében emberi életet követelhet, polgári személyek sérülését, polgári létesítményekben olyan kárt, vagy a természeti környezetben olyan nagy kiterjedésű, hosszantartó és súlyos károsodást okozhat, amely összességében nyilvánvalóan túlzott mértékű a várható tényleges és közvetlen katonai előnyökhöz képest [...]”

A világ messizi pontjain zajló események arra engednek továbbá következtetni, hogy a természet és a környezet védelmének vannak még új, nálunk egyelőre ismeretlen irányai és lehetőségei. Gondoljunk csak arra, hogy néhány évvel ezelőtt, 2017-ben a helyi maori őslakos közösségnek mintegy 160 éves küzdelem árán sikerült elérnie, hogy Új-Zéland *Whanganui* nevű folyója jogi személyiséget kapjon.¹⁴ Ennek köszönhetően a világon elsőként részesülhet folyó, azaz természeti képződmény léteére saját jogán jogi védelemben.

Ez a példa is azt mutatja, hogy a természet és a környezet akár alkotmányjogi, akár büntetőjogi védelme terén érdemes figyelemmel kísérnünk az aktuális történéseket, új jogalkotási és jogalkalmazási irányokat és megoldásokat, hiszen a fejlődés ezen a területen sem torpant meg, hanem folyamatos. Erre pedig a mai konferencia nagyszerű lehetőséget kínál.

13 BODNÁR László: Az „ekocídium” kérdéséről. *Jogtudományi Közöny*, 1974/5, 230-239.; KOVÁCS Péter: *A környezetvédelem a Nemzetközi Büntetőbírórság Római Statútumában*. In: TAHYNE KOVÁCS Ágnes (szerk.): *Vox generationum futurorum – Ünnepi kötet Bándi Gyula 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pázmány Press, 2021, 281-291.

14 Kate EVANS: The New Zealand river that became a legal person. <https://www.bbc.com/travel/article/20200319-the-new-zealand-river-that-became-a-legal-person> (letöltve: 2021. november 2.)

A MAGYAR ÁLLAMFŐ ÖSSZEHASONLÍTÓ JOGTÖRTÉNETI SZEMPONTBÓL

E tanulmány tiszteletadás Stipta István professzor, a generációkat felnevelő jogtörténész tanár életműve előtt, aki – gyerekkori érdeklődésemhez híven – némileg visszavezetett engem a történelem felé. Ennek gyakorlati jelentősége munkám során nem elhanyagolható, mert Magyarország Alaptörvénye saját értelemezési háttérének deklarálja a Történeti Alkotmány vívmányait. (Stipta István igen logikus érveléssel vezeti le, hogy miért pontosabb elnevezés – a jobban elterjedt előbbivel szemben – a történelmi alkotmány.)¹

1. Az államformák rendszertana

Alapvetően a világ államait államformájuk szempontjából két kategóriára bonthatjuk: a *monarchiára* és a *köztársaságra*.² Az, hogy melyik államot mely államformába sorolhatjuk szoros kapcsolatban áll az államfő személyével-jogállásával. Megjegyzendő azonban, hogy akadnak olyan országok, ahol pusztán az államfőre vonatkozó szabályozás ismerete kevés az adott ország államformájának meghatározásához, ugyanis az államfő jogállásában mindkét államforma jegyei felfedezhetők.

A *monarchiák* államfőit átfogóan monarcháknak nevezzük. Többek között monarcha a király, a cár, a szultán, a fáraó, a császár, a maharadzsa, a sah, az emír, a fejedelem, a nagyherceg, herceg. Kis túlzással ahány állam, annyi megnevezésük ismert. A titulus nem csupán egy elnevezés, hanem utal az uralkodó hatalmi súlyára, továbbá a társadalom egyéb normái szerint őt megillető tekintélyre. (Nyilvánvalóan egy császár jóval nagyobb hatalommal rendelkező uralkodó, mint egy herceg.) A monarchák legfőbb ismérvei, hogy tisztségüket nem választással, hanem utódlás folytán nyerik el, és élethosszig uralkodnak.³

1 STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogközigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 14. A különbség, hogy nem csupán egyes, egymás utáni eseményekről, hanem azok logikus összefüggésrendszeréről van szó.

2 A kormányforma fogalma összetettebb, aszerint kategorizálja az országokat, hogy a fő hatalmi ágak egymáshoz képest milyen jogi viszonyrendszerben működnek. Ennek alapján a következő csoportok létezhetnek: parlamentáris, félpreszidenciaális, prezidenciaális, kollegiális kormányforma. (Persze vannak sajátos átmenetek.) Ld. CSERVÁK Csaba: *Kormányzati és választási rendszer (avagy a demokratikus hatalomgyakorlás komplex rendszere nemzetközi kitekintésben)*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2010, 13-14.

3 Az öröklés is alapulhat a senioratuson, amely szerint az uralkodócsalád legidősebb sarja

Mindezekből kifolyólag a monarcha személye miatt ez az államforma előnyt jelenthet az állandóság és a kiszámíthatóság szempontjából, illetve kétségtávol nagyobb a szimbolikus ereje ennek a berendezkedésnek. Ugyanez az állandóság, merevség adja ugyanakkor a rendszer hátrányát is egy az országában népszerűtlen uralkodó (uralkodó család) esetében a nép nem tud beleszólni az államfő személyének megválasztásába. A monarchiák között az államfői pozíció szempontjából unikumnak számított Magyarország 1920-1944 között, ugyanis az államforma királyság volt, de az államfői pozíciót a kormányzó töltötte be, akinek jogállása a korszakban folyamatosan szélesedő jogköreinek köszönhetően túlmutatott egy félprezidenciaális elnökén, de nem érte el egy (akkori) monarchiát. Ezt a rendszert hívjuk „király nélküli királyságnak”.

A *köztársaságok* államfőinek elnevezése elnök, vagy köztársasági elnök. Előfordult persze kivétel a történelemben, a Velencei Köztársaság⁴ államfője a doge volt.⁵ Szemben a monarchákkal, az ő tisztségük nem utódlással, hanem választással keletkezik, és meghatározott időtartamra szól.⁶ Természetesen több kivétellel találkozhatunk különböző államokat szemügyre véve. A legélesebb kivétel talán Malajzia, ahol olyan király uralkodik, akit a tagállamok uralkodói 5 éves mandátumidőre.⁷ Vatikán államban az államfőt – a pápát – élethosszig választják, de említhető Andorra is, ahol a társherceg államfők közül az egyik a francia elnök, a másik pedig Urgell püspöke, tehát egyik államfő sem öröklés útján jut hatalmához.

Magyarország államformája szinte egy évezreden keresztül királyság volt, élén a királlyal. Az uralkodó hatalma azonban már igen korán – szemben számos középkori állammal – mai szóval „fékekkel és egyensúlyokkal” volt kontrollálva, a törvényhozás terén az országgyűlésnek már igen korán jelentős szerepe volt.⁸ A király csak onnantól uralkodhatott, hogy megkoronázták és e szertartással egyidejűleg az alkotmányos

veszi át a hatalmat, vagy a primogeniturán, ahol szigorúan az elhunyt uralkodó elsőszülött gyermeke (fia) lesz a monarcha. Ld. MEZEY Barna: *Az államfő*. In: MEZEY Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 87.

- 4 A választott dogéval szemben a Nagytanács tagjai öröklés útján jutottak a tisztségükhöz. Ld. MEZEY Barna: *Képviselet és választás a középkori Európában*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 1998, 168.
- 5 Az ókori Római Birodalom köztársasági időszakában két konzul, Napoleon idejében Franciaországban 3 konzul tevékenykedett. Hozzátehetjük, ezek közül hatásköreiben kiemelkedett az első konzul. Ld. NAGY Lászlóné: *A klasszikus polgári átalakulás állama és joga Franciaországban*. In: HORVÁTH Pál – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): Általános jogtörténet I. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1994, 282-283. (Persze többes uralkodás előfordult monarchiáknál is, így az ókori spártai két királyra utalhatunk.)
- 6 Az athéni demokrácia egy bizonyos időszakában naponta sorsolással jelölték ki az Öt-százak Tanácsának elnökét, aki az állam első emberének számított. Ld.: STIPTA István: *Az ókori görög állam- és jogfejlődés*. In: HORVÁTH – RÉVÉSZ i. m. 39.
- 7 A két spártai királyt is egy évre választotta a népgyűlés., Ld. Uo. 36.
- 8 BELIZNAI Kinga – MEZEY Barna: *Az Országgyűlés*. In: MEZEY Barna (szerk.): Magyar alkotmánytörténet. Budapest, Osiris Kiadó, 1996, 102.

feltételeket elfogadta. A magyar Országgyűlés hatáskörei az uralkodó irányában – a korabeli államokkal összevetve – tágabbak voltak.⁹

A történeti alkotmányú Magyarország legfontosabb vezérelvének a Szent Korona-tant tekinthetjük, melynek értelmében a nemzet testét a király és a nemesség együttesen alkotják. Mondhatni, nem a király uralkodik, hanem a korona. (Ez egyfajta korabeli hatalommegosztást jelentett.) A királynak eszerint nem volt magánjogi értelemben tulajdona az ország.

Meg kell jegyeznünk, hogy Magyarország – államszerkezeti szempontból – többször perszonálunióban működött Csehországgal és Lengyelországgal. Így Vencel cseh király 1301-1305-ig a végül diadalmaskodó Károly Róbert egyik ellenkirályaként igényt tartott Magyarország egy részére.¹⁰

Luxemburgi Zsigmondot magyar és cseh királyként választották meg Német-római császárrá. (A későbbi közös uralkodók általában egyszerre nyerték el a tisztséget.) I. Ulászló (1440-1444), II: Ulászló (1490-1516) és II. Lajos (1516-1526) is lengyel király volt magyar uralkodói országlása mellett.

Mátyás király (1458-1490) elfoglalta Csehország egy részét és királynak titulálta önmagát, ennek ellenére az önálló Csehország jogfolytonosan fennmaradt. A Jagello uralkodók (II. Ulászló, II. Lajos) egyszerre töltötték be a magyar és cseh királyi tisztséget. 1526-ban Magyarország 3 részre szakadt.¹¹ A jogfolytonos Magyarország királyai a Habsburgok lettek, akik közben mindig betöltötték a cseh királyi méltóságot is.

A Rákóczi-szabadságharc idején II. Rákóczi Ferencet vezérlő fejedelemmé választották. Csapatái az ország jelentős részét elfoglalták, de emellett a Habsburg uralkodók is államfőnek tekintették magukat.¹² (Érdekesség, hogy Rákóczi Ferenc felmerült lehetséges lengyel királyként is.)

Az 1849-es szabadságharc során detronizálták a Habsburg-házat, és rövid ideig Kossuth Lajos kormányzó-elnökként gyakorolta az államfői (és gyakorlatilag egyben a kormányfői) tisztséget egy prezidenciális jellegű modellben. A forradalom leverését követően a Habsburgok önkényuralmat vezetett be, míg a történelmi körülmények ki nem kényszerítették az 1867-es kiegyezést. Ez megeremtette Ausztria és Magyarország reálunióját.¹³ Érdekes, hogy történelmi szerepe és ekkori gazdasági súlya ellenére Csehország nem volt egyenrangú állama a monarchiának. Kérdéses, hogy a dualista monarchia helyett egy trialista államszerkezet nem lett volna-e időállóbb a történelem későbbi viharai során...

9 Zétényi Zsolt írja, hivatkozva Szemere Bertalan gondolataira is. Ld.: ZÉTÉNYI ZSOLT: *A történeti alkotmány*. Budapest, Magyarországért kulturális egyesület, 2009, 54.

10 Magyarországon I. Vencelként uralkodott, Csehországban később, (apja, II. Vencel halálát követően) 1305-1306. között III. Vencelként.

11 Egy jelentős részt az Oszmán Birodalom foglalt el, az Erdélyi Fejedelemség pedig szinte egy „második Magyarországgként” működött.

12 I. Lipót (1657-1705) I. József (1705-1711) és III. Károly (1711-1740). Kiemeljük, hogy utóbbi cseh királyként II. Károly, német-római császárként VI. Károly volt.

13 ARATÓ BALÁZS: *Az osztrák-magyar „álladalom”*. 2014, kézirat, 2.

Az I. világháborús vereséget követően puccsszerűen követték egymást rövid ideig az államformák. Először egy parlamentáris jellegűnek tervezett rendszerben Károlyi Mihály lett a köztársasági elnök, majd 133 napig következett a Tanácsköztársaság diktatúrája. Ennek vereségét követően Horthy Miklós tengernagy vette át az államfői hatalmat, akit 1920. március 1-jén kormányzóvá választották. Hatásköreit folyamatosan bővítették, mandátumát élethossziglanira szabták. Megfontolásra visszaküldhette a törvényeket, parlamenttel kapcsolatos hatásköreit kiszélesítették, majd megkapta a felosztatás lehetőségét is. Tagokat nevezhetett ki (egyre többet) a törvényhozás második kamarájába. Saját megfogalmazásom szerint, jogállása egy félprezidenciális államfő és egy alkotmányos monarcha különös ötvözetének tekinthető. Horthy megkísérelte a dinasztikus hatalomátörökítést is. Fiát kormányzóhelyettesé választotta, aki bizonyos feltételekkel jogosult lett volna az államfő halálát követően a kormányzói tisztséget átvenni.¹⁴

A II. világháborút követően elfogadták az 1946. évi I. törvényt. Ezt sokan később „kis Alkotmánynak” nevezték, ennek ellenére ez nem rendelkezett konkrétan az államformáról, de bevezette ismét a köztársasági elnöki tisztséget. A demokratikusan megválasztott parlament jelölhette ki az államfőt.

A kommunista hatalomátvétel során szovjet mintára megalkották az 1949. évi XX. törvényt, mely – jelentős változásokkal ugyan – 2012-ig a magyar alkotmányt jelentette. Eszerint megszűnt a köztársasági elnöki tisztség, helyette bevezette a kollektív államfői testületet: a Népköztársaság Elnöki Tanácsát. Ezen testületnek, amikor a parlament nem ülésezett, joga volt törvényhozási tárgykörökben törvényerejű rendeletet alkotnia. (Ez nagyon gyakran fordult elő.) Az ország politológiai értelemben első embere viszont nem az államfő, nem is a miniszterelnök, hanem a párt főtitkára, Kádár János volt. Az államforma népköztársaságra változott.

2. Az államfői hatáskörök a köztársasági Magyarországon

A magyar köztársasági elnöki jogállás a klasszikus parlamentáris minta szerint az 1989-es nagy alkotmányrevízió során alakult ki. (Magyarország volt a régió egyetlen állama, amely 2011-ig nem fogadott el új alkotmányt, csak a régit módosították.) Már ekkor igen jelentős volt a befolyása a kérdésben az akkori ellenzék eszmei vezérének tartott Antall Józsefnek, aki az első szabad választást követően miniszterelnök lett.

Antall József és Göncz Árpád viszonya kapcsán hangsúlyosan foglalkoznunk kell az *államfői intézménnyel*.¹⁵ Annál is inkább, hogy ez a viszonyulás igencsak meghatározta

14 Ld. SAKMYSTER, Thomas: *Admirális fehérvon.* ROMSICS. Gergely (ford.) Budapest, Helikon Kiadó, 2001, 255.

15 Antall korábban barátjának tartotta Gönczöt, az MDF és SZDSZ közötti paktum értelmében utóbbi ezért lehetett államfő. Antall bízott benne, hogy az elnök az ő meghoszszabbított keze lesz, de végül nagyon megromlott a viszonyuk. Bár más szituáció, de kicsit emlékeztet az eset Václav Havel és Václav Klaus konfliktusaira az államfői hatáskörök értelmezése kapcsán. Ld. SZENTE Zoltán: *Európai alkotmány- és parlamentarizmustörténet*

a kormányfő későbbi megítélését, különösen a sajtóban. Ki kell emelnünk: Antall történészként a klasszikus parlamentarizmus és az 1946. évi I. törvény elvi alapjaiból kiindulva ténylegesen a lényegében protokolláris államfői tisztség híve volt. Nem politikai szándék, nem egy esetleges Göncz Árpáddal szembeni averzió miatt képviselte ezt a felfogást.

Az államfő sajátos hatalmi ágként jelent meg a kormányzati rendszerek elméleteiben; hiszen korábban a végrehajtó hatalmi ág letéteményese volt, azonban a parlamentarizmus fejlődéstörténetében súlya előbb jelentéktelenedett, majd újabb szerep jutott osztályrészéül. Nem is hatalmi ág igazából, hanem a fékek és egyensúlyok rendszerének része, mely kontrollálja a hagyományos hatalmi ágak működését, esetleg bizonyos mértékben részesedik a hatalmi funkciók gyakorlásából. Ennek pontos működéséről a tételes jogszabályok ismeretében beszélhetünk.¹⁶ Benjamin Constant találó hasonlattal szemlélteti az államfő szerepét. A három (eredeti) hatalmi ág olyan mozdony, melyek összeütközhetnek, kimozdulhatnak pályájukról, s kell lennie olyan erőnek, mely ezeket eredeti irányukba visszavezesse. Sári János rámutat, hogy az alkotmánybíróságok létre hívása után az államfő már nem jog szerinti tevékenységet végez, hanem politikai diszkréció alapján dönt.¹⁷ Constant elmélete ez utóbbit is igazságszolgáltatás-logikájú tevékenységként írja le. Hozzátehetjük: ezen felfogás még inkább visszafogott tevékenységet várt volna el Göncz Árpádtól Antall József és a végrehajtó hatalom irányába.¹⁸

A köztársasági elnök hatalmi súlya a magyar alkotmányos rendszerben – Antall József eredeti szándékától némileg eltérően – túlmutat a hagyományos parlamentáris államfő pusztán szimbolikus jogkörén. Alkotmányunk nem tartalmazta ugyanis azt a generális formulát, mely szerint az államfő minden aktusához miniszteri ellenjegyzés szükségeltetik.¹⁹ Ez a megszorítás csupán az akkori Alkotmány 30 / A § (1) bekezdésében taxált jogosítványok egy részét érinti: „A köztársasági elnöknek az (1) bekezdésben meghatározott minden intézkedéséhez és rendelkezéséhez – az a), e), d), f) és g) kivételével a miniszterelnöknek vagy az illetékes miniszternek az ellenjegyzése szükséges.” Az Alkotmány egyébként más helyeken egy sor további jogkört ad az államfőnek, s

1945-2005. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 481.

- 16 Ld. Erről részletesen CSERVÁK Csaba: Milyen a magyar kormányzati rendszer? – A kormányforma fejlődése és problémái. *Jogelméleti Szemle*, 2001/4. c. tanulmányomat.
- 17 Ld. CSERVÁK Csaba: *Kormányzati és választási rendszer (avagy a demokratikus hatalomgyakorlás komplex rendszere nemzetközi kitekintésben)*. Doktori értekezés, Szegedi Tudományegyetem, 2010, 30.
- 18 Antall József sem maradt adósa úgymond egy alkalommal Göncz Árpádnak. Az Alkotmány nem tartalmazta azt az evidenciának tekinthető szabályt, miszerint az államfő szabadon alakíthatja ki hivatalának szervezetét és vezetőinek besorolását. Göncz államtitkári besorolást szeretett volna adományozni két közvetlen munkatársának, Antall azonban analógnak tekintve a klasszikus államtitkárok kinevezési rendjével megtagadta az ellenjegyzést. (T.i. az államtitkárokat az államfő nevezi ki a kormányfő ellenjegyzésével.)
- 19 Megjegyzendő: a ma hatályos Alaptörvény sem terjeszti ki mindenre az ellenjegyzés kötelezettségét.

így ezek is kiesnek az ellenjegyzési kötelezettség alól.²⁰ (Ez eltérést jelent a mintaként tekintett német alkotmánytól és némiképp a görög szabályozásra hasonlít. Szlovákiában egyesek szerint a sietős alkotmányozás miatt maradt ki az ellenjegyzés intézménye, így az államfő minden aktusát önállóan tehetette meg.²¹)

Az államfő hatalommegosztás rendszerében elfoglalt helye sokáig vita tárgyát képezte.²² A magyar alkotmányjog nem ad pontos választ a végrehajtó hatalom és az államfő viszonyára.²³ Egyes szakemberek a duális végrehajtó hatalom egyik pillérének tekintik.²⁴ Az Alkotmánybíróság 4/ 1991 (IX. 26.) AB- határozatában elvetette ezt az álláspontot, mondván „A köztársasági elnök kívül áll a végrehajtó hatalmon [...] az Országgyűléssel szembeni politikai felelősségviseelésének hiánya kizárja az ilyen közös

20 A 2012-ig hatályos magyar Alkotmány 30/A. §-a értelmében

(1) A köztársasági elnök

a) képviseli a magyar államot,

b) a Magyar Köztársaság nevében nemzetközi szerződéseket köt, ha a szerződés tárgya a törvényhozás hatáskörébe tartozik, a szerződés megkötéséhez az Országgyűlés előzetes hozzájárulása szükséges,

c) megbízza és fogadja a nagyköveteket és a követeket,

d) kitűzi az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és a polgármesterek általános választását, valamint az európai parlamenti választás, továbbá az országos népszavazás időpontját,

e) részt vehet és felszólalhat az Országgyűlés és az országgyűlési bizottságok ülésein,

f) javaslatot tehet az Országgyűlésnek intézkedés megtételére,

g) népszavazást kezdeményezhet,

h)

i) külön törvényben meghatározott személy vagy szervek javaslatára kinevezi és felmenti a Magyar Nemzeti Bank elnökét, alelnökeit, a Pénzügyi Szervezetek Állami Felügyeletének elnökét és az egyetemi tanárokat; megbízza és felmenti az egyetemek rektorait; kinevezi és előlépteti a tábornokokat; megerősíti tisztségében a Magyar Tudományos Akadémia elnökét,

j) adományozza a törvényben meghatározott címeket, érdemrendeket, kitüntetések és engedélyezi viselésüket,

k) gyakorolja az egyéni kegyelmezés jogát,

l) dönt az állampolgársági ügyekben,

m) dönt mindazokban az ügyekben, amelyeket külön törvény a hatáskörébe utal.

(2) A köztársasági elnöknek az (1) bekezdésben meghatározott minden intézkedéséhez és rendelkezéséhez – az a), d), e), f) és g) pontban foglaltak kivételével – a miniszterelnöknek vagy az illetékes miniszternek az ellenjegyzése szükséges.

21 SZENTE i.m. 485.

22 Érdekes, hogy az első Alkotmánybíróság elnökeként Sólyom László az államfő hatásköreit megszorítólag értelmezte, majd maga lett köztársasági elnök. Becsületére váljon, hogy konzekvensen önmaga hatásköreit sem értelmezte akkor kiterjesztőleg.

23 KUKORELLI István: *Az alkotmányozás évtizede*. Budapest, Korona Kiadó, 1995, 86.

24 PL. LŐRINCZ Lajos: *A közigazgatás-tudomány alapjai*, Budapest, Rejtjel Kiadó, 1997, 51.

hatalommegosztás jogi alapját.” A szakirodalom jelentős része a „fékek és egyensúlyok” kategóriájába sorolja az államfőt.²⁵ E sorok írója is e nézet mellett tesz hitet.

Az államfő hagyományos protokolláris szerepeinek a következők tekinthetők: a parlament alakuló ülésének összehívása, berekesztése, felszólalás, a választás kiírása a törvényben meghatározott időben, a törvények kihirdetése. Ezek igen fontos hatáskörök, de a kormányzat döntéshozatali struktúrájában nem játszanak döntő szerepet.²⁶

A kormányzat egészét tekintetbe véve kiemelendő államfői jogköröknek tekinthetők az alábbiak: a kormány jelölése/kinevezése, a kormányülésekkel kapcsolatos jogok (elnökség, összehívás), a parlament feloszlatása, vétójog a törvényhozás felett és normakontroll indítványozása, népszavazás kezdeményezése.

A végrehajtó hatalom és a rajta kívül álló államfő tevékenysége a kormányzás sok pontján érintkezik. Talán leglényegesebb a kormány megalakulásával kapcsolatos elnöki jogosítvány. Parlamentáris rendszerben általában az államfő nevezi ki a kormányfőt, mégpedig a választási eredmények alapján mérlegelve, rendszerint a parlamenti többséget maga mögött tudó párt vagy koalíció jelöltjét kormányrúdhöz juttatva. Ez a jogosítvány egyértelmű (pl.: kétpártrendszer) parlamenti mandátumeloszlás esetén nem, széttagolt párterőviszonyok létrejöttékor azonban már annál inkább jelentős. Utóbbinál – ha nincs egyértelmű közös jelölt – megnyílik az államfő lehetősége a számára legmegfelelőbb személy kiválasztására. (Az erre vonatkozó jogkör változatos szélességű alkotmányonként.)

A rendszerváltás idején hatályos magyar Alkotmány (akárcsak a jelenlegi) a miniszterelnök jelölésének jogát kizárólagosan a köztársasági elnökre ruházza. (Ellentétben a német alkotmánnyal, mely szerint két sikertelen szavazás után már a Bundestagon belülről érkezik a jelölés.) Ráadásul a köztársasági elnököt semminemű szabály nem köti a jelölésben, vagyis elméletileg bárkit ajánlhat (eltérve ezzel a 1946. évi I. törvénytől is). Elméletileg nem zárható ki az sem, hogy az államfő nem a legtöbb szavazatot elért párt által javasolt személyt, hanem ugyanazon politikai erő más képviselőjét kérje föl. Sőt, ad absurdum a vesztes oldal vezérért is jelölheti, az illetőt pedig az ellentábor képviselőivel kötött paktum alapján akár miniszterelnökké is választhatják. A fentiek fennállnak a miniszterelnök megbízatásának ciklus közben történő megszűntése esetére is. Ez a kérdés akkor bírhatott volna fokozott jelentőséggel, ha Antall József halálát követően Göncz Árpád nem az MDF által indítványozott Boross Péter jelölte volna kormányfővé, a korábban sokszor önjáró államfő azonban csekély idővel az 1994-es választások előtt már a diplomatikusan megoldást választotta. Ugyanez merülhetett volna fel Mádl Ferenc oldaláról Gyurcsány Ferenc jelölése kapcsán 2004-ben.

Ki kell emelnünk: amennyiben konstruktív bizalmatlansággal válták le a korábbi kormányfőt, ezzel egyidejűleg pozícióba emelkedik az új miniszterelnök. Ebben az

25 Kilényi Géza például az előbb említett AB-határozat későbbi szakaszai kapcsán fogalmazta ezt meg.

26 A törvények kihirdetése csupán akkor, ha az gyakorlatilag vétójoggá válhat, mint Szlovákiában, ahol nincs határideje az államfőnek a kihirdetésre, tehát voltaképp „lenyelheti” a neki nem tetsző jogszabályokat.

esetben a köztársasági elnöknek nincs hatásköre, amely valamennyire csökkenti a „fékek és egyensúlyok” érvényesülését.

Más kinevezési jogköröknél is érintkezik az államfő a végrehajtó hatalommal. A miniszterelnök által jelölt minisztereket és államtitkárokat²⁷ a köztársasági elnök nevezi ki, s ennek kapcsán még igen erősen „befolyhat” a politikába.²⁸ Számos – a végrehajtó hatalomtól akár független – intézmény vezetőjének kinevezésénél „csendestárs” az elnök.²⁹ Ez igen sok konfliktus forrása lehet, miként volt is az 1990-1994-es ciklusban. Az akkor hatályos szabályok szerint – az 1996. évi I. törvény megalkotásáig – egyes központi közigazgatási szervek vezetőihez hasonlóan az állami médiumok (TV, rádió) vezetőit is a kormányfő jelölése alapján az államfő nevezte ki. Göncz Árpád nem egyszer megtagadási jogot vindikált magának. Az Alkotmánybíróság álláspontja – némiképp szűkítve az államfő mérlegelési jogkörét – úgy szól, hogy a köztársasági elnök akkor tagadhatja meg a kinevezést, ha „[...] alapos okkal arra következtethet, hogy a javaslat teljesítése az államszervezet demokratikus működését súlyosan zavarná.” (48/1991. AB-határozat)³⁰ Érdemes lett volna már akkor, a rendszerváltás káoszában behatóbban szabályozni a fenti kérdést, hiszen pont a jogállami gyakorlat értelemszerű hiánya indokolta volna a kazuisztikus rendezést.³¹

A köztársasági elnök az 1989-ben megreformált Alkotmány szerint a törvényeket egyszeri megfontolásra visszaküldhette a parlamentnek (politikai vétó), vagy pedig az Alkotmánybíróságtól kérhetett aláírás előtt előzetes normakontrollt.³² Ezzel összevetve érdekes a német rendszer. Ott ugyanis az államfő az esküjének szövegéből vezette le, hogy ha „betartatja” az alaptörvényt, akkor ebből következően nem írhatja alá az alkotmányellenes törvényeket. Erre párszor konkrétan volt is példa.

A korábbi Alkotmány szerint az államfő két esetben oszlathatta fel a parlamentet. Akkor, ha az általa miniszterelnöknek jelölt személyt az Országgyűlés 40 napon belül nem választja meg, vagy abban az esetben, ha a parlament egy éven belül négyszer megvonta a bizalmat a kormánytól. (Mivel ez utóbbira csak a konstruktív bizalmatlanság eszközével van lehetőség, ennek esélye igen csekély.)

Érdekes a magyarral összevetni a cseh rendszert. A köztársasági elnöknek felfüggesztő vétójoga van; a parlament ezt abszolút többségi szavazással ignorálhatja, továbbá az ál-

27 Azóta már a közigazgatási államtitkárokat is az államfő nevezi ki.

28 Tegyük hozzá, Csehországban például szélesebb a köztársasági elnök kinevezési hatásköre. Így ő nevezi ki az Állami Számvevőszék elnökét és – a Szenátus megerősítésével – az alkotmánybírákat. Ld. DRINÓCZI Tímea: *Cseh Köztársaság*. In: CHRONOWSKI Nóra – DRINÓCZI Tímea: *Európai kormányformák rendszertana*, Budapest, HVGORAC, 2007, 477.

29 KUKORELLI i. m. 84-85.

30 Kilényi Géza már említett különvéleménye elutasítja ezt a szűkítő értelmezést.

31 Az új Alaptörvény lényegében a hivatkozott AB-határozatot foglalja már magában.

32 Ezzel összevetve bölcsőbbnek tűnik a cseh megoldás, eszerint az államfő által visszaküldött törvényt csak a Képviselői Kamara abszolút többségének megerősítésével lehet elfogadottnak tekinteni. Ld. DRINÓCZI i. m. 473.

lamfő nem élhet hatáskörével alkotmányerejű törvények vonatkozásában. A köztársasági elnök a Képviselői Kamarát feloszlathatja, ha:

- ha az nem szavazott bizalmat annak a kormányfő-jelöltnek, akit a ház elnöke javasolt az államfőnek;
- három hónapon belül nem hoz döntést egy, a kormány által bizalmi kérdésnek tekintett törvényjavaslatról;
- a Képviselői Kamara ülését a megengedettnél hosszabb időre függesztették föl;
- a Kamara 3 hónapon belül nem tudott határozatot hozni, bár nem függesztették föl.

(Meglehetősen behatárolt, de például a magyar rendszerhez képest tágabb tér nyílik tehát az államfőnek.)

Amikor a parlamentet feloszlatták, a kormány javaslatára, a köztársasági elnök aláírásával a Szenátus törvényerejű rendeleteket alkothat a törvényhozási tárgykörökben, kivéve az alkotmánnyal, a választásokkal, a nemzetközi szerződésekkel a költségvetéssel és a zárszámadással kapcsolatban.³³

3. Az államfő Magyarország Alaptörvénye szerint

A 2011-ben elfogadott (2012. január 1-jén hatályba lépett) magyar Alaptörvény – bár sokan a radikális átalakítások miatt támadták – az államfői tisztség tekintetében szinte semmit nem változtatott. Kicsit logikusabban, külön §-ba szedve találhatóak az államfő ellenjegyzéshez kötött, illetve ellenjegyzéshez nem kötött hatáskörei.³⁴ Bekerült

33 Részletezi DRINÓCZI i. m. 477.

34 Az Alaptörvény 9. cikke értelmében:

(1) Magyarország államfője a köztársasági elnök, aki kifejezi a nemzet egységét, és őrködik az államszervezet demokratikus müködése felett.

(2) A köztársasági elnök a Magyar Honvédség főparancsnoka.

(3) A köztársasági elnök

a) képviseli Magyarországot;

b) részt vehet és felszólalhat az Országgyűlés ülésein;

c) törvényt kezdeményezhet;

d) országos népszavazást kezdeményezhet;

e) kitzúzi az országgyűlési képviselők, a helyi önkormányzati képviselők és polgármesterek általános választását, valamint az európai parlamenti választás és az országos népszavazás időpontját;

f) különleges jogrendet érintő döntéseket hoz;

g) összehívja az Országgyűlés alakuló ülését;

h) feloszlathatja az Országgyűlést;

i) az elfogadott Alaptörvényt és az Alaptörvény módosítását a megalkotására vonatkozó, az Alaptörvényben foglalt eljárási követelményekkel való összhangjának vizsgálatára megküldheti az Alkotmánybíróságnak, az elfogadott törvényt az Alaptörvénnyel való összhangjának vizsgálatára megküldheti az Alkotmánybíróságnak, vagy megfontolásra visz-

a normaszövegbe a korábban sokak által evidenciának tartott szabály: a köztársasági elnök önállóan alakíthatja ki hivatalának szervezetét. (Ebből következően szabadon állapíthatja meg a vezetők közigazgatási besorolását.)

Az új Alaptörvény egyszerre biztosítja az államfőnek a politikai és az alkotmányosági vétó lehetőségét.

A köztársasági elnök jogot kapott a parlament feloszlására akkor is, amennyiben adott év március 31-ig a parlament nem alkotja meg a költségvetési törvényt. (Mivel a költségvetési törvénnyel szemben quasi vétójoga van a Költségvetési Tanácsnak, melynek elnökét az államfő nevezi ki, így a köztársasági elnök áttételesen kikényszerítheti az Országgyűlés feloszlását. Az egy éven belüli négyszeri bizalommegvonás esetére biztosított feloszlási lehetőség – szinte értelmetlen lévén – megszűnt.)

Az alkotmányozás során vita tárgyát képezte a köztársasági elnök parlament-feloszlási joga. Ez egy nagyon érdekes kérdés. Rengeteg érvet felhoztak mind a feloszlási jog mellett, mind ellene. Nyilvánvalóan mondhatjuk, ha a szabad mandátum elve alapján a parlamenti többség akarata jelentősen eltér a népakarattól, és a képviselőknek semmilyen számonkérési lehetőségük nincs, illetve a népszavazás ebben a vonatkozásban meglehetősen szűkre szabott, akkor lehetséges, hogy valamilyen feloszlási jogot kell telepíteni a köztársasági elnökhöz. Nagyon érdekes, hogy a pusztán parlamentáris berendezkedésű

szakúldheti az Országgyűlésnek;

j) javaslatot tesz a miniszterelnök, a Kúria elnöke, az Országos Bírószági Hivatal elnöke, a legfőbb ügyész és az alapvető jogok biztosa személyére;

k) kinevezi a hivatásos bírákat és a Költségvetési Tanács elnökét;

l) megerősíti tisztségében a Magyar Tudományos Akadémia elnökét és a Magyar Művészeti Akadémia elnökét;

m) kialakítja hivatala szervezetét.

(4) A köztársasági elnök

a) az Országgyűlés felhatalmazása alapján elismeri a nemzetközi szerződés kötelező hatályát;

b) megbízza és fogadja a nagyköveteket és a követekeket;

c) kinevezi a minisztereket, a Magyar Nemzeti Bank elnökét, alelnökeit, az önálló szabályozó szerv vezetőjét és az egyetemi tanárokat;

d) megbízza az egyetemek rektorait;

e) kinevezi és előlépteti a tábornokokat;

f) törvényben meghatározott kitüntetéseket, díjakat és címeket adományoz, valamint engedélyezi külföldi állami kitüntetések viselését;

g) gyakorolja az egyéni kegyelmezés jogát;

h) dönt a feladat- és hatáskörébe tartozó területszervezési kérdésekben;

i) dönt az állampolgárság megszerzésével és megszűnésével kapcsolatos ügyekben;

j) dönt mindazokban az ügyekben, amelyeket törvény a hatáskörébe utal.

(5) A köztársasági elnöknek a (4) bekezdésben meghatározott minden intézkedéséhez és döntéséhez a Kormány tagjának ellenjegyzése szükséges. Törvény rendelkezhet úgy, hogy a törvény által a köztársasági elnök hatáskörébe utalt döntéshez ellenjegyzés nem szükséges.

Olaszországban a köztársasági elnöknek az írott jog alapján van parlamentfeloszlatási joga, de tudjuk, hogy alig szokott élni vele.³⁵

Hogy szól a másik érvrendszer? Úgy, hogy ha a köztársasági elnök túlzottan autonóm személyiség, ha túlzottan önkényes – mondjuk ilyen pejoratív módon ebben a vonatkozásban –, akkor lehetséges, hogy csupán politikai okokból, pusztán a saját elhatározása alapján, minden különösebb indokolási kötelezettség nélkül feloszthatja az Országgyűlést. De ha azt mondjuk, hogy mind az egyik, mind a másik végtel helytelenítendő, akkor meggondolásra javasolható lehetett volna például a Lettorszáiban bevezetett azon megoldás, miszerint a köztársasági elnök népszavazást írhat ki arról, hogy legyen-e előrehozott választás. Ez egy nagyon érdekes lehetőség, mert ebben az esetben egy kettős szűrési rendszert vezetünk be, ahol a köztársasági elnöki önkényt kizárjuk, viszont, ha a parlament túlzottan eltér a népakarattól és semmilyen más békés egyensúly nincs, akkor az államfő mégiscsak beavatkozhat a gépezetbe. A mostani szövegezés többféle értelmezésnek nyit teret, hiszen az Alaptörvény a parlament hatáskörénél részletesen szabályozza³⁶, hogy a köztársasági elnök mikor oszthatja fel az Országgyűlést az előrehozott választások egyidejű kiírásával, viszont a szöveg később, a köztársasági elnök hatáskörénél³⁷ megkötés nélkül generális jelleggel tartalmazza azt, hogy az államfő feloszthatja a parlamentet.

Nagyon érdekes megoldást tartalmaz a litván alkotmány, ahol a köztársasági elnöknek szintén van parlament-feloszlatási jogköre, viszont, ha feloszlatja a parlamentet és előrehozott választásra kerül sor, utána a parlament hatásköre megnyílik arra – amire egyébként nincs –, hogy leválthatja az államfőt. Kilényi Géza ezt nagyon cinikusan a parlament furcsa hálójának nevezte az államfővel szemben, aki lehetővé tette számukra az időközi mandátumszerzést³⁸. Ebben a litván megoldásban van egyfajta logika, nevezetesen az, hogy ha a köztársasági elnök önkényesen oszlatná fel a parlamentet úgy, hogy a népakarat ezt nem indokolja, a népszuverenitásból ez nem fakad, a nép ezt nem várja el az államfőtől, akkor a parlament összetétele valószínűleg az előzőnek megfelelő lesz, és a köztársasági elnökkel szemben egyfajta „szankciót” alkalmazhat a népképviselői szerv.

A köztársasági elnököt akadályoztatása esetén az Országgyűlés elnöke helyettesíti. Az új Alaptörvény (a korábbival ellentétben) ilyenkor megadja a hagyományos államfői jogköröket a házelnöknek. (A régi Alkotmány szerint az ideiglenes államfőnek nem volt vétőjoga és kegyelmezési hatásköre is szűkebbre volt szabva. Érdekes, hogy Csehországban és Szlovákiában is a helyettesítéskor megoszlanak az államfői hatáskörök a kormány, a

35 Mindössze annyi a megkötés, hogy az elnöki ciklus utolsó hónapjában nem gyakorolható eme hatáskör. (Kivéve, ha az egybeesik a parlamenti ciklus utolsó hat hónapjával.) Ld. Olasz Alkotmány, 88. cikk.

36 Alaptörvény 3. cikk (3) bekezdés.

37 Alaptörvény 9. cikk (3) bekezdés h) pont. Szerencsés lett volna azt a toldatot a paragrafus-hoz fűzni, hogy: „feloszthatja...” a 3. cikk (3) bekezdésben szabályozott esetben.

38 KILÉNYI Géza: Összehasonlító alkotmányjog, Budapest, PPKE Kiadvány, 2002, 70-71.

miniszterelnök és a Nemzeti Tanács elnöke között.³⁹⁾ Schmitt Pál 2012-es lemondását követően Kövér László már így gyakorolta az elnöki hatásköröket, míg 2012. május 10-én Áder János át nem vette a tisztséget.

A történelmi tendenciákat górcső alá véve egyértelműen megállapítható, hogy kevés államban jellemző a női államfő. (Főképp az iszlám államokban kizárt.) Novák Katalin viszont – a sajtóhírektől eltérően – már a harmadik lesz Magyarország történetében, Mária királynőt – Nagy Lajos lányát – (1382-1387) és Mária Teréziát (1740-1780) követően. A köztársasági államformában „természetesen” az első.

39 DRINÓCZI i. m. 478., Szlovák Alkotmány, 105. cikk

A GYERMEKVÉDELEM FEJLŐDÉSE A BÜNTETŐJOGBAN

1. Bevezetés

„Minden gyermeknek joga van a megfelelő testi, szellemi és erkölcsi fejlődéséhez szükséges védelemhez és gondoskodáshoz” – rögzíti Magyarország Alaptörvénye.¹ Magyarország külön intézkedésekkel védi a családokat, a nőket, az időseket, a fogyatékkal élőket és külön nevesíti a gyermekeket is.² Az Alaptörvényben meghatározott gyermeki jogok érvényre juttatása elsősorban az 1997. évi XXXI. gyermekvédelmi törvény feladata.³ A törvény szerint a gyermeknek joga van többek között a bántalmazással – fizikai, szexuális vagy lelki erőszakkal –, az elhanyagolással és az információs ártalommal szembeni védelemhez, nem vethető alá kínzásnak, testi fenyegetésnek és más kegyetlen, embertelen vagy megalázó büntetésnek, illetve bánásmódnak. Joga van tovább ahhoz, hogy a védelme érdekében eljáró szakemberek – különösen a gyermek bántalmazásának felismerése és megszüntetése érdekében – egységes elvek és módszertan alkalmazásával járjanak el. A 2020. évi V. törvény 1. §. módosította a gyermekek védelméről szóló törvényt, további általános és speciális védelmi ellátásokat biztosítva az emberkereskedelem feltételezett áldozatává vált gyermekek számára.⁴

1 XVI. cikk (1) bek.

2 XV. cikk (5) bek.

3 1997. évi XXXI. törvény a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról. 1. § (1) E törvény célja, hogy megállapítsa azokat az alapvető szabályokat, amelyek szerint az állam, a helyi önkormányzatok és a gyermekek védelmét ellátó természetes és jogi személyek, továbbá jogi személyiséggel nem rendelkező más szervezetek meghatározott ellátásokkal és intézkedésekkel segítséget nyújtsanak a gyermekek törvényben foglalt jogainak és érdekeinek érvényesítéséhez, a szülői köteleességek teljesítéséhez, illetve gondoskodjanak a gyermekek veszélyeztetettségének megelőzéséről és megszüntetéséről, a hiányzó szülői gondoskodás pótlásáról, valamint a gyermekvédelmi gondoskodásból kikerült fiatal felnőttek társadalmi beilleszkedéséről.

4 Az 1997. évi XXXI. törvény 53. § (2) bekezdés b) pontja a következő bd) alponttal egészül ki: (Az otthont nyújtó ellátás keretében speciális ellátást kell biztosítani) „bd) a szervezett bűnözés, valamint az azzal összefüggő egyes jelenségek elleni fellépés szabályairól és az ehhez kapcsolódó törvénymódosításokról szóló törvényben meghatározott szexuális szolgáltatásra felajánlkozás tilalmát megszegő gyermek (a továbbiakban: emberkereskedelem feltételezett áldozatává vált gyermek)” (számára).

2. A gyermekbarát igazságszolgáltatás szorgalmazása a 2000-es évek elején

A gyermekkorú életében a büntetőeljárásban való részvétel nagy traumát okozhat. Bűncselekmény áldozataként egy sokkon már átesett, ennek többszöröződését kell elkerülni, amikor meghallgatják az eljárásban. Siket Zsuzsanna szorgalmazta már évekkel ezelőtt, hogy igazságügyi pszichológus szakértő hallgassa ki minden esetben a gyermekkorú sértetteket.⁵ Míg a hatóságok számára az események minél pontosabb rekonstruálása a cél, addig a pszichológus szakértő számára az áldozat érdekeinek a védelme az első. „A gyermekbarát igazságszolgáltatás célkitűzését végrehajtó büntetőjogi jellegű intézkedések – gyermekbarát meghallgató szobák létesítése, a tájékoztatás megfelelő módon történő biztosításának a szabályozása – az életkorból fakadó sajátosságokat vették figyelembe.”⁶ A gyermek- és fiatalkorú elkövetők nem egy esetben maguk is áldozatai valamely bűncselekménynek. Az Európa Tanács fogalmazott meg ajánlásokat a fiatalkorúak büntető igazságszolgáltatási rendszerére vonatkozóan. A (2008) 11. sz. MB ajánlás a fiatalkorú bűnelkövetőket érintő szankciókról és intézkedésekről, amelyet európai szabályokként is ismerünk, a legfontosabb alapelveket rögzíti a fiatalkorú bűnelkövetőkre vonatkozóan alkalmazható szankciók és intézkedések esetén. Az ajánlás szerint a jogkövetkezmények megállapításánál a fiatal mindenekfelett álló érdekét és az arányosság elvét kell első-sorban szem előtt tartani. A gyermekek védelmének rendszerében a gyermekvédelmi gondoskodás keretében az alábbi hatósági intézkedések állnak rendelkezésre: a hátrányos és halmozottan hátrányos helyzet fennállásának megállapítása, a védelembe vétel, a családbafogadás, az ideiglenes hatályú elhelyezés, a nevelésbe vétel, a nevelési felügyelet elrendelése, az utógondozás elrendelése, az utógondozói ellátás elrendelése, a megelőző pártfogás elrendelése. A gyermekbarát igazságszolgáltatás „olyan igazságszolgáltatási rendszert jelent, amely garantálja, tiszteletben tartja és hatékonyan érvényre juttatja valamennyi gyermeki jogot az elérhető legmagasabb színvonalon, az alábbiakban rögzített alapelvek szem előtt tartásával és a gyermek fejlettségének, érettségi fokának és az ügy körülményeinek figyelembevételével. Így a gyermekbarát igazságszolgáltatás jellemzői, különösen az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférés, a gyermek életkorának megfelelő, gyors, az emberi méltóságot tiszteletben tartó, a gyermeki jogokat elismerő és figyelembe vevő rendszer, melyben érvényre jut a gyermek joga az eljárásban való részvételre, az eljárás megértésére, a magán- és családi életének tiszteletben tartására és a méltóságára.”⁷ Siket Zsuzsanna magát a kihallgatást is mellőzné, helyette a pszichológiai tesztet tartaná megfelelőnek, egyrészt amiatt, mert a tesztekben is meg lehet tudni a

5 SIKET Zsuzsanna: *A pszichológus szakértés a büntetőeljárásban – Akikben semmi közös nincs: pszichopata felnőttek és gyermekkorú sértettek*. In: ELEK Balázs – MISKOLCZI Barna (szerk.): Úton a bírói meggyőződés felé. A készülő büntetőeljárás törvény kodifikációja. Debrecen, Printart-Press Kiadó, 2015, 221.

6 Kormány-előterjesztés az új büntetőeljárás kódex megalkotásáról 2015. február 11.

7 Európa Tanács (2008) 11. sz. MB ajánlás a fiatalkorú bűnelkövetőket érintő szankciókról és intézkedésekről.

fontos információkat, másrészt azért, mert hatásuk kevésbé káros. Véleménye szerint a tesztek személyre szabhatóak, „a szakértő képes eldönteni azt, hogy kinél, melyik teszt-fajta a leginkább célravezető.”⁸ Magyarország az alábbi nemzetközi dokumentumokhoz igazodva alakította ki az ún. gyermekbarát igazságszolgáltatást. A Pekingi Szabályok, a New Yorki Gyermekjogi Egyezmény, a Havannai Szabályok, a Rijádi Iránymutatások egyaránt alapul szolgáltak a gyermekbarát igazságszolgáltatás kidolgozásához. A 2010-es Európa Tanácsi Gyermekbarát igazságszolgáltatási irányelv részleteiben is meghatározta a speciális eljárást, ahol a gyermekek megfelelő tájékoztatást kapnak a jogaikról, illetve megfelelő védelmet biztosítanak nekik jogaik érvényesítéséhez.

3. 18 év alattiak a hatályos büntetőeljárás kódexben

2021 óta a büntetőeljárás kódex is tovább könnyíti a gyermekek helyzetét, megvalósulni látszik a gyermekvédelem és az igazságszolgáltatás együttműködése. Abban az esetben, ha a büntetőeljárásban tizennyolcadik életévét be nem töltött sértett vagy terhelt vesz részt, soron kívüli eljárást kell lefolytatni. A tizennyolcadik életévét be nem töltött egyén különleges bánásmódban részesül, ami azt jelenti, hogy jogai gyakorlásának, kötelezettségei teljesítésének elősegítése és kímélete, illetve védelme érdekében a korának megfelelő módon járnak el vele szemben a bünyügyi hatóságok. A büntető igazságszolgáltatás szervei biztosítják az Alaptörvényben, az 1991. évi LXIV. törvénnyel kihirdetett gyermek jogairól szóló egyezményben, a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvényben és más törvényekben megfogalmazott, gyermeket megillető jogok hatékony érvényesülését a büntetőeljárással összefüggésben.

A bíróság, az ügyészség és a nyomozó hatóság többek között az alábbi intézkedésekkel segíti elő a tizennyolcadik életévét be nem töltött személy kíméletét. Azon az eljárási cselekményen, ahol 18 év alatti személy részvétele szükséges, a hatóság lehetőség szerint kép- és hangfelvételt készít. 2021. január elsejétől elrendelheti, hogy az eljárási cselekményen igazságügyi pszichológus szakértő is jelen legyen, illetve az eljárási cselekményt igazságügyi pszichológus szakértő vagy a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény 61. § (2) bekezdésében meghatározott szolgáltatást végző szaktanácsadó közreműködésével hajtja végre.⁹ A büntetőeljárás ezen új szabálya jelenti a gyermekvédelem és az igazságszolgáltatás folyamatosan együttműködését, amely az izlandi gyermekház, a Barnahus példáján alapszik. A Barnahus módszerrel a szexuális abúzus áldozatává vált gyermek törvénytisztelő meghallgatása történik. Központi célkitűzése, hogy gyermeknek csak egy alkalommal kelljen a traumáról beszélnie és a meghallgatás során szerzett vallomás/információ elegendő bizonyítékkal szolgáljon a vádemeléshez, ítélethozatalhoz. A meghallgatáskor kép- és hangrögzítés történik, mely azért is rendkívül fontos, mivel a gyermek sok esetben nem szavakkal, hanem nonverbális kommunikációval „jelzi” a vele történeteket. Az igazságszolgáltatás és gyermekvédelem

8 SIKET i. m. 225.

9 2020. évi XLIII. törvény 154. §.

szakemberei monitoron keresztül követhetik végig a beszélgetést és lehetőségük van a kérdéseiket feltenni a gyermekhez, melyeket a meghallgatást lefolytató szakember tolmácsol. A Barnahusban a gyermek egyszeri meghallgatása mellett orvosi vizsgálatot is végeznek – melynek eredménye az eljárás során tárgyi bizonyítékként szolgál – és sor kerül továbbá a gyermek traumájának pszichológus által végzett terápiájára is.¹⁰

4. A Csemegi-kódex hiányosságai a fiatalkorúak vonatkozásában

Napjainkban üdvözlendő rendelkezések és gyakorlatok látnak napvilágot, amelyek lehetővé teszik, hogy a tizennyolcadik életévét be nem töltött egyének, legyenek azok, akár sértettek, akár terheltek, különleges bánásmódban, kíméletben részesüljenek a büntetőeljárás során. A pozitivista és a közvetítő iskola vívmányai, amelyek az átlagtól valamilyen módon eltérő elkövetővel való sajátos bánásmódot sürgették, jelenlegi büntetőpolitikánk alapelvei közé tartoznak. A gyermekvédelem a XIX-XX. század fordulóján is fontos kutatási területe volt büntetőjogászainknak, kriminológusainknak. A gyermekvédelemben jelentős szerepe volt a patronage-nak, hiszen nyilvánvaló, hogy a veszélyeztetett gyermekek könnyen válnak deviánssá. A patronálás, gyámolítás nélkül ezek a fiatalok valószínűleg elkallódnának, így a gyermekvédelemmel az állam önvédelmi kötelességét is teljesíti. Tóth Lőrinc egy nemzetközi kongresszuson fejt ki a Csemegi-kódex kapcsán, hogy „még nem vagyunk tisztában az eszközök iránt: hogyan lehessen megismerni az eseteket, melyekben a fiatal egyén a bűn felismerésére szükséges belátással, vagy a nélkül cselekedett, s megtörténhetik, hogy fiatal bűnösök fölmentvén fiatal koruktól fogva a büntetés alól, nevelésükre nézve veszélyes és oly körben hagyatnak, hol rossz hajlamaik megerősödnek”.¹¹ A kongresszus idejében a klasszikus iskola, illetve Magyarországon a Csemegi-kódex még nem volt képes differenciált választ adni a fiatalkorúak bűnözésére. Nemcsak a speciális szankciók hiánya jelentett gondot a fiatalkorú bűnelkövetők esetében, hanem a belátási képességük szakszerű megítélése, elbírálása is.¹² Tóth az elhagyott, árva gyermekek nevelését a bűnözés ellen ható tényezőnek tartotta. Már 1889-ben szorgalmazta lelenházak, javító intézetek építését, melyek az „elhagyatott fiatalokra nézve a nem létező atyai ház helyét” pótolhatják.¹³ A legfontosabb feladat kétségkívül az elhagyatott, a szülői gondoskodást nélkülözni kényszerülő, „sőt gyakran éppen a szülők által megméltalmazott s rossz útra vezetett fiatal korról való gondoskodás, a célnak megfelelő javító-intézetek felállítása által.”¹⁴

10 2020. évi XLIII. törvény indokolása.

11 TÓTH LŐRINC: Emlékezések a Nemzetközi Börtönügyi Kongresszusra Rómában 1885. Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből. 1886, 8(8), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 52.

12 Uo. 54.

13 TÓTH LŐRINC: A visszaesés okairól s óvszereiről. Értekezések a Társadalmi Tudományok köréből. 1889, 10(4), Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 22.

14 Uo. 32.

Vámbéry Rusztem 1900-ban helyesli az Európában megjelenő irányzatokat, amelyek a szabadságvesztés elkerülését javasolják a fiatalok bűnelkövetők esetében, hiszen ott további rossz hatások érik őket, amelyek inkább a bűnözői karrier fenntartása felé hatnak. „Ép ezért, mint leghatékonyabb eszközt, a felnövekvő nemzedék rationalis nevelését ajánlják a gyermekkriminalitás meggátlására.”¹⁵

5. Patronage a fiatalkorúak büntetőjogában

Finkey Ferenc úgy látta, hogy a XX. század első évtizedében a művelt államok magukévá tették a pozitivisták reformeszméit és „az eddigi szigorú, inhumánus büntetések helyett a javító nevelést teszik általános szabállyá a bűn útjára tévedt fiatalokkal szemben, emellett lelkesedéssel karolják fel, támogatják, segítik a szinte mindenütt bámulatos buzgalommal fellendült társadalmi gyermekvédő mozgalmat, a patronage ügyét.”¹⁶ Az angol példára hivatkozik, ahol 1857 óta létezik törvény az elhagyott gyermekek felnevelésére. Az iparos iskolák (industrial school), a hanyagok iskolája (truant school) és az önkéntes ipar-házak (voluntary industrial home) szerinte nagyszerű állami és társadalmi tevékenység eredményei.¹⁷ A gyermekvédelem, mint a fiatalkorúak bűnmegelőzésének egyik alapkérdése, általában foglalkoztatta az európai jogászokat, több nemzetközi konferenciát szerveztek e témában.¹⁸ Finkey felhívja a figyelmet, hogy a társadalom együttműködése nélkül nem létezik hatékony bűnmegelőzés: a büntetőjog tudománya „méltán hívja fel a társadalom figyelmét arra, hogy a bűnözés leküzdésében vegye ki a maga részét, vagyis a társadalom igyekezzék az önhibája által ejtett sebeket orvosolni s az államnak a bűnözés leküzdésére irányuló akciójában minden erejével segítségére siessen s azt anyagi erővel, és egyleti, testületi tevékenység útján támogassa e közérdekű s emberbaráti munkában.”¹⁹ Finkey egyik tanulmányútja után úgy fogalmazott, hogy az északamerikai büntetőjog és büntetőjog tanulmányozása szükséges és elengedhetetlen azok számára, akik a büntetőjog XX. század eleji fejlesztését, haladását munkálni kívánják. Az 1908-as Novella új intézményeinek megerősítését látja benne: „A próbára bocsátás, a fiatalok bírósága, a javító nevelőintézetek új szervezete, amelyeket részben egyenest Észak-Amerikából ültettünk át, részben az ottani minták figyelembevételével reformáltunk s melyek a magyar és az észak-amerikai büntetőjog rokonságát megteremtették, a mi új reformintézményeink helyessége és gyakorlatiassága még tisztábban és határozottabban áll előttem amerikai utam után, mint eddigelé.”²⁰

15 VÁMBÉRY Rusztem: *Büntetőpolitikai követelések*. Budapest, Politzer, 1900, 91.

16 FINKEY Ferenc: *Szemelvények. Dr. Finkey Ferenc kisebb szakdolgozataiból. 1890-1940*. Budapest, Dunántúl Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1940, 71.

17 FINKEY Ferenc: *A magyar büntetőjog tankönyve*, Budapest, Politzer, 1905, 470.

18 Gyermekvédelmi nemzetközi konferenciák a XIX-XX. század fordulóján: 1896, Firenze, 1899, Budapest, 1901, London.

19 FINKEY i. m. 469.

20 Uo. 469.

A reformatoryról, amelynek célja nem a megtorlás, hanem a javítás, az átalakítás, Hacker is ír. „A javítás egyfelől munkáltatással, másfelől tanítással történik. A tanítás és munkáltatás célja az elítélt tehetségeit kiképezni, s az elítéltet valamely hasznos iparágban tanítani, erkölcsileg s vallásilag kiművelni, a polgári kötelességekre oktatni, szóval a szabad életre képesíteni.”²¹ Az USA-ban a 15-30 éves korban levő bűnelkövetőket utalták be a reformatorykba, amennyiben a bíróság az illetőt még megjavíthatónak tartotta.

Finkey 1911-ben így ír a társadalmi védekezés, a megelőzés fontosságáról: „Ez új vezéreszme diadalát jelenti a gyermekvédelem és a fiatalkorú büntettek javító nevelésének céltudatos felkarolása s a büntetőjog, illetőleg a közigazgatás külön ágává kiépítése is az összes kultúrállamokban.”²² Finkey is kiemeli, hogy a „legbölcsebb és leggyakorlatiasabb társadalomvédelem” az elhagyott és erkölcsi romlásnak kitett gyermekek megmentése, a bűnöző réteg utánpótlásának a megakadályozása.²³

„Kívánatos, hogy a veszélyes környezetben élő gyermeket valamely gyermekvédő vagy patronage-egyesület gondozásába vegye, vagy a végleges intézkedésig legalább erkölcsügyi felügyelet alá helyezze.”²⁴ Angyal is úgy látja, hogy a veszélyeztetett gyermekek megmentése érdekében az első lépés, hogy az abból a környezetből, mely őt megrontotta, elkerüljön.

Ma is azt valljuk, amit több mint száz évvel ezelőtt: a büntetőpolitika eszköztárában nemcsak a tetтарыnyos megtorlás létezik, hanem fontos szerep jut a generális és speciális prevenciónak is. „A börtönügyi és a büntetőjogi tudománynak [...] a megelőzési eszközökkel, a javító-intézetekkel, a gyermekvédelemmel, a rabsegélyezéssel, koldusmenhelyekkel, dologházakkal, gyógyeletartóztató intézetekkel éppoly figyelemmel kell foglalkoznia, mint a büntetési eszközökkel, mert ezek a megelőzési intézetek teszik feleslegessé a büntetési eszközöket.”²⁵

6. A fiatalkorúak büntetőjoga, a Csemegi-kódex I. Novellája²⁶

Finkey Balogh Jenőre és Vargha Ferencre hivatkozik, akik már a XIX. század utolsó évtizedeiben megkezdtek a harcot a Csemegi-kódex fiatalkorúakra vonatkozó „elavult és oktalan rendszere” ellen.²⁷ Finkey lelkesen üdvözli az „emberies és gyakorlatias” reformeszméket.

21 HACKER Ervin: *A börtönrendszerek*. Pécs, Wessely és Horváth Könyvnyomdájából, 1917, 34.

22 FINKEY Ferenc: *Az északamerikai büntetőjog mai vezéreszméi és reformintézményei*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1911, 59.

23 FINKEY (1905) i. m. 474.

24 ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve I*. Budapest, Athenaeum, 1909, 389.

25 FINKEY (1905) i. m. 468.

26 Az 1878. évi V. törvényt az 1908. évi XXXVI. törvény (az I. Büntető Novella) módosította, többek között a fiatalkorúakra vonatkozó speciális intézkedések bevezetésével.

27 FINKEY (1940) i. m. 71.

Balogh Jenő a fiatalok züllésének, kriminalitásának okait a bűnügyi statisztika adataira támaszkodva, szociológiai megközelítéssel igyekezett bemutatni. A fiatalkorúak büntetőjogáról szóló munkájában a bűnügyi és morálstatisztikai adatokkal kezdi a fiatalkorúak bűnözésére, illetve elítélésére vonatkozó helyzet ismertetését.²⁸ A XX. század eleji fiatalkorú bűnözést az 1880-as évektől tartó két évtizedes időszakokkal igyekezett összehasonlítani. „Bármily nagy haladást tett a statisztika, mint tudomány, a jelenlegi morálstatisztika adatai még nem adnak hű képet arról a züllésről, amely különösen a nagyvárosok egyes részeiben lakó proletariátus elhagyatott, minden felügyelet és nevelés nélkül élő gyermekei közt nagy arányokat ölt.”²⁹ Balogh áttekintette és értékelte a bírósági statisztikákat, a rendőrségi adatokat, a gyermekmenhelyekre vonatkozó kimutatásokat. Megállapította, hogy a rendelkezésre álló adatok nem adnak teljes képet a fiatalkorúak kriminalitásáról. Szerinte „[...] a fiatalkorúak valóságos kriminalitása [...] nagyobb, mint az, melyet az elítélések száma felmutat.”³⁰ A XX. század elején Balogh a kedvezőtlen lakásviszonyokat, az alkohol hatását, a nagyvárosi közeget is a fiatalkorú bűnözés okaként jelölte meg, nem utolsósorban a morálstatisztika, illetve a bűnügyi statisztika adatai alapján. A laikus közvélemény azt hiszi – hívja fel a figyelmet Balogh –, hogy a 2-3 napi fogház kiszabásával a fiatalkorú megkapta megérdemelt, igazságos büntetését, a jogrend helyreállt. Balogh szerint épp ellenkezőleg: ez a néhány napi elzárás vagy fogházbüntetés többet árt, mint amennyi kedvező hatása lehetséges.³¹ Akár egynapi fogház is örök bélyeg marad rajta, „kitaszítja őt a tisztességes társadalomból”. „A patronage-tevékenység körében száz számra észleljük, hogy társadalmunk a fogházból szabadult, különösen a többször büntetett fiatalkorúval szemben mekkora bizalmatlansággal viseltetik!”³²

Az I. Büntető Novella már nem a megtorlást, hanem a megmentést és nevelést tartja a fiatalkorúak esetében a büntetés céljának. A büntetőjog azonban nem veheti át a szociálpolitika szerepét, vallja Angyal Pál. „A züllésnek indult vagy erkölcsileg romlott összes gyermekekre a büntetőjog nem terjesztheti ki figyelmét; ezek megmentésén s jó útra térítésén az általános gyermekvédelem állami és társadalmi intézményeinek kell fáradozniok.”³³ Angyal az 1909. évi december hó 16-án 14.500/1909. szám alatt kiadott vallás- és közoktatásügyi rendeletre is hivatkozik, amely többek között a tanítók gyermekvédelem terén végzendő teendőit határozta meg. A tanítóra e rendelet értelmében lényegileg három feladat hárul. Az első általános megelőzés körébe vág, a második a bírói munkához kapcsolódik, a harmadik pedig bizonyos felügyeleti tevékenységet feltételez.³⁴

28 BALOGH Jenő: *Fiatalkorúak és büntetőjog*. Budapest, Athenaeum, 1909, 16.

29 Uo. 27.

30 Uo. 34.

31 BALOGH Jenő: A büntető-törvénykönyvek módosítása és kiegészítése. *Jogtudományi Közöny*, 42(2), 1907, 9-10.

32 BALOGH (1909) 144.

33 ANGYAL Pál: *A magyar büntetőjog tankönyve*. Budapest, Atheneum, 1909, 388.

34 ANGYAL Pál (1911) i. m. 28-29.

Vámbery a büntető törvényhozással kapcsolatban írja az I. Büntető Novella megalkotása után, a fiatalkorúak bíróságának létrehozása előtt: „A züllött és büntetett fiatalkorúakra vonatkozó törvényes rendelkezések annyira uralják a megelőzés gondolatát, hogy a fiatalkorúak kriminalitásának etiológiai megvilágítása feltétele a törvény sikeres végrehajtásának.”³⁵ A Novella végrehajtása abban az esetben lehet sikeres, ha a kriminológia legújabb eredményeit ismerik a jogalkalmazók is. Balogh Jenő az 1908-as és 1913-as büntetőjogi reformjavaslatok kapcsán hívja fel a figyelmet arra, hogy az államnak mind a szociálpolitika, mind a büntetőpolitika terén komoly feladatai vannak: „Az évtizedekre visszanyúló számos nemzetközi kongresszuson a tudomány és a szociálpolitika kiváló képviselőitől megívott irodalmi harc eredményei ma már kétségtelenül megállapíthatók. Becses eredmény, hogy szigorúan elkülönült a megoldásra váró kérdések két, egymástól elvileg különálló része. Az egyik megoldás az általános szociálpolitikára vár: ez a gyöngye, beteg, vagy munkaalkalom híján szűkölködő koldusok és csavargók munkával ellátása, támogatása és gyógykezelése. E csoporttal szemben a büntetőpolitikának semmi teendője nincs. A kérdés másik részét ellenben az államhatalom kényszerítő beavatkozásával, megfelelő büntetőjogi rendszabályokkal kell megoldani: a feladat e téren a fiatalkorúak nevelése, a munkakerülők rendes életmódhoz szoktatása és munkára nevelése.”³⁶

7. Morálpedagógia, kriminálpedagógia

Az I. Büntető Novella alkalmazását, hatályosulását kísérte figyelemmel Kármán Elemér is. 1911-ben szorgalmazta, hogy az igazságszolgáltatásban dolgozók ismerkedjenek meg a lélektan legújabb eredményeivel.³⁷ Szerinte az I. Büntető Novella csak akkor alkalmazható, ha a fiatalkorú erkölcsi és értelmi fejlettségét, életviszonyait felméri. Lélektani ismeretek és kutatások nélkül nem lehet felismerni a közveszélyes büntetéseket. Kármán Elemér szerint a fiatalkorúakat egyszerre kell kezelni, nevelni, amely lélektani megismerésük nélkül nem lehetséges.³⁸ „A kriminálpedagógiai befolyásolás kérdésénél mindenekelőtt le kell szögeznünk a magyar törvénynek azt az álláspontját, amely nem elégszik meg azzal, hogy a bíróság csupán nevelő intézkedést rendel, hanem egyenesen bírói funkcióvá teszi a nevelőintézkedést és a bírót, valamint az ő közegeit és segítőit egyenesen arra hatalmaz-

35 VÁMBÉRY Rusztem: Kriminológia, Recenzió Irk Albert Kriminológia I. Kriminálaetiológia, Politzer c. könyvéről. *Jogtudományi Közöny*, 1912, 47(30), 259.

36 Balogh Jenőt Szabó András idézi. SZABÓ András: *Recepció és kreativitás a büntetőjogban*. In: SAJÓ András (szerk.): *Befogadás és eredetiség a jogban és a jogtudományban*. Adalékok a magyarországi jog természetrajzához. Budapest, *Aron Kiadó*, 2004, 83-91.

37 KÁRMÁN Elemér: A törvényszéki lélektan és oktatása. *Jogtudományi Közöny*, 1911/ 50, 431–433.

38 KÁRMÁN Elemér: A fiatalkorúak bíróságainak kriminálpedagógiai alapjai. *Jogtudományi Közöny*, 1917/2, 12.

za fel, hogy a fiatalkorú nevelését irányítsák és vezessék [...]”³⁹ Kármán Elemér a züllés társadalmi okait vizsgálta, az erkölcsileg megtévedt, züllésnek indult és bűnös gyermekek sorsát kutatta. 1917-ben Angyal Pál javasolta egy kriminálpedagógiai intézet létrehozását, amelynek gyakorlati megvalósítását végül Kármán Elemér vállalta fel. Angyal Pál korábban is nagy figyelmet szentelt a züllött és az erkölcsi romlás veszélyének kitett gyermekek és fiatalkorúak megmentésének. Meglátása szerint bizonyos életkorban a jellem még alakítható. „Ma már ugyanis kétséget sem szenved, hogy a gyermekek erkölcsi romlottságának, és illetőleg a fiatalkorúak kriminalitásának oka csak igen ritka esetben rejlik magában a gyermeki lélekben. Legtöbbször a rossz környezet idézi elő a züllést [...]”⁴⁰

Az intézetet az erkölcsi veszélynek kitett, züllésnek indult és bűncselekménnyel gyanúsított gyermekek és fiatalkorúak részére tervezték. Kármán szabályzatban határozta meg a feladatokat és a végrehajtás módozatait.⁴¹ Laboratóriumi körülmények között terveztek pszichológiai, pedagógiai, medico-pedagógiai megfigyeléseket a fiatalokon. Vállalták a szakvélemények készítését a fiatalkorúak bíróságai, gyámügyi, gyermekvédelmi hatóságok és egyesületek számára. Kriminálpedagógiai könyvtár létesítését határozták el. Gondoskodni kívántak a fiatalkorúak bíróságai, valamint a kisegítő iskolák, gyógypedagógiai nevelőintézetek pedagógiai továbbképzéséről.

A kriminálpedagógia fontosságát a Magyar Jogászegylet büntetőjogi bizottsága is felismerte. 1917-ben az Erzsébetfalvai Kriminálpedagógiai Intézet laboratóriumának pszichopatológiai szakértője beszélt a kriminálpedagógusok feladatáról.⁴² A fiatalkorú bűnözők 25-30%-át a pszichopata körébe sorolta, részükre külön intézetek létrehozását javasolta. Hangsúlyozta, hogy a csavargók, visszaesők esetében szakképzett pszichológus segítségére van szükség. A bűnelkövető fiatalok típusai szerint kell létrehozni az egyes javítóintézeteket, az alkalmi bűnözők, az elhanyagolt nevelésű gyermekek, a nagyfokban degeneráltak részére külön elhelyezést kell biztosítani. A gyógypedagógiai eljárások és a nevelőintézetek szükségesek a pszichopata részére, egyúttal a javulás reményével is kecsegtetnek.

Máday István nevéhez fűződik hazánkban a nevelési tanácsadás megszervezése. A nevelési tanácsadás a gyermekterápia, családterápia, gyermekvédelem, fejlesztőpedagógia ötvözésével nagy segítséget nyújtott a nehéz helyzetben levő, a deviancia területére is tévedő fiataloknak.⁴³

Németh Péter a XX. század elején nagy hírű bíró volt, aki szerint a fiatalkorúak züllését felügyelettel, pártfogói neveléssel lehet megelőzni.⁴⁴ Idéz az 1913. évi VII. tc indoklásából: „A törvényhozás a joghatóság ily módon való szabályozásával a fiatalko-

39 Uo. 13.

40 ANGYAL Pál: *Fiatalkorúak és Büntetőnovella*. Pécs, Wessely és Horváth Könyvnyomdájából, 1911, 22.

41 „A Kriminálpedagógiai Intézet megalakítása”. *Jogtudományi Közlöny*, 1917/26, 242.

42 „A Magyar Jogászegylet büntetőjogi bizottsága” vitája. *Jogtudományi Közlöny*, 1917/20, 192.

43 SZABÓ Lőrinc: *Erzsi/ke*. Digitális Irodalmi Akadémia, 1955.

44 NÉMETH Péter: A gyermekvédelem egységesítése. *Városi Szemle*, 1932, 18(1), 738-761.

ruák bíróját a céltudatos társadalompolitika és a nemzeterősítés egyik leghatályosabb szervévé tette, mert kezében összpontosította az anyagi és alaki gyermekvédelem minden szálát.⁴⁵ Kármán a fiatalkorúak bíróját, a pártfogó tisztviselőket, a társadalmi pártfogókat együtt javasolja továbbképezni, ahol szemináriumszerű csoportokban ismernék meg az elméletet, adnák át egymásnak gyakorlati tapasztalataikat. Abban az esetben lehet egységes a fiatalkorúak igazságszolgáltatása, ha a bírók, a pártfogó tisztviselők, a javítóintézetek és a fiatalkorúak fogházának vezetői ugyanabban a rendszerben tanulnak kriminálpedagógiát.⁴⁶

8. Összegző gondolatok

Épp 10 évvel ezelőtt írtam le, hogy vannak olyan gazdasági, társadalmi változások egy állam életében, amikor a bűnözés kriminológiai jellegű megközelítése segédkezet nyújt a büntetőjognak. „A büntetőjogi dogmatika zárt rendszerében levő és a legújabb társadalmi kihívásokra választ adni nem mindig képes szabályok közé bekerülni olyan megoldások, amelyek kriminológiai indíttatásúak ugyan, később azonban a büntetőjog immanens részévé válnak. A XX. és a XXI. század eleji példák éppen ezt támasztják alá.”⁴⁷ A gyermekvédelem, a fiatalkorúak büntetőjoga tökéletes példája annak, amikor a kriminológiai reformeszmé kódexbeli rendelkezésként rögzül, megjelenve a Büntetőtörvénykönyvben és a Büntetőeljárás Kódexben egyaránt. A magyar büntetőjog történetében először a Csemegi-kódex első novelláris változtatásánál kerültek be a kódex szövegébe a fiatalkorúakra vonatkozó speciális szabályok, követve a pozitivisták és közvetítő iskolák reformeszméit. Több mint száz évvel később szintén kriminológiai kutatások során megismert reformgondolatok eredményezték a gyermekvédelem és az igazságszolgáltatás együttműködésének megjelenítését a magyar büntetőjogi vonatkozású jogszabályokban.

45 Uo. 744.

46 KÁRMÁN i. m. 12.

47 DOMOKOS Andrea: *Hogyan lesz kriminológiából büntetőjogi fogalom?* In: GÁL István László (szerk.): *Tanulmányok Tóth Mihály professzor 60. születésnapja tiszteletére*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem, Állam és Jogtudományi Kar, 2011, 163.

FIOCO MIROSLAV

associate professor (UPJŠ in Košice, Faculty of Law)

FILES SEPARATION BETWEEN THE CZECHOSLOVAK REPUBLIC AND HUNGARY IN THE INTERWAR¹

Dear Mr. Professor, as a lecturer working at the Department of History of State and Law at the Faculty of Law, Pavol Jozef Šafárik University in Košice, I am pleased with the long-standing cooperation between our departments. I would like to draw the attention of our dear reader to the fact that, although it is not possible to speak of close personal cooperation on my part, I had the opportunity to meet Professor Stipta during his participation in scientific events in Košice, which he honoured with his visit and his speeches clearly contributed to their high professional level. As a teacher, I am engaged (among other things) in teaching national legal history. And here it is necessary to mention another significant fact related to the work of the professor. The History of the Judiciary in Hungary until 1918,² the synthesising work of the professor, is used in Košice in the teaching of national legal history up to the present day. This publication is used not only in direct teaching, but is also helpful to students in writing their final theses. Students work with this Professor Stipta's publication. In this way, one of Professor Stipta's works is continuously present at the Faculty of Law in Košice. All the best Mr. Professor!

1. Introduction

The disintegration of Hungary after the First World War and the process of the creation of new, successor states brought with it a number of challenges. One of them was the question of the administrative settlement of the states, since a significant number of files and registers relating to the territory and population of one of the new states were located in the territory and under the jurisdiction of another state. The above was also a problem for the Czechoslovak Republic (especially the territories of Slovakia and Subcarpathian Rus) and Hungary. The need to resolve the issue in question arose, among other things, from the Article 77 of the Treaty of Trianon.³ The subject of the present article is the process

1 This paper was supported by the Slovak Research and Development Agency under the Contract No. APVV-19-0419.

2 STIPTA, István: *History of Judicial Power in Hungary until 1918*, Košice, Nica, 2004, 266.

3 Hungary will hand over without delay to the Allied and Associated Governments concerned archives, registers, plans, title deeds and documents of every kind belonging to the civil, military, financial, judicial or other forms of administration in the ceded territories. If any one of these documents, archives, registers, title-deeds or plans is missing, it shall be restored by

of preparation and adoption of legislation regulating the issuance of administrative files between the Czechoslovak Republic and Hungary. One of the main sources of knowledge in relation to the process of preparation and implementation of the files separation between the Czechoslovak Republic and Hungary is the National Archives in Prague (hereinafter also referred to as “NA Prague”). The archival material on the subject under study is located primarily in the Presidency of the Council of Ministers Fund,⁴ in boxboard 2704.

2. Preparatory work

The mutual negotiations between the Czechoslovak Republic and Hungary towards the transfer of the administrative files began in the summer of 1921. The negotiations were lengthy and rather difficult. The views of the representatives of the Czechoslovak Republic and Hungary on the solution of this problem were often in contradiction. In June and July 1922, oral consultations between the two delegations took place. The consultations took place both at national and international level. Among the archival materials that have survived, the following national consultations of the Czechoslovak Republic’s representatives, for example, can be brought to our attention in the process of preparing the files separation of the two countries:

- On 21 October 1922, an inter-ministerial meeting was held at the Ministry of the Interior, the subject of which was the preparation for the forthcoming international consultation with Hungary.⁵
- On 30 October 1922, an international meeting was held. The subject was the proposals of the Czechoslovak delegates.
- On 22 March 1926, an interministerial meeting was held at the premises of the Ministry of Foreign Affairs
- On 23 April 1926, another interministerial meeting was held
- On 25 June 1926 an inter-ministerial meeting was held in the room of the Political Section of the Ministry of Foreign Affairs to discuss the further progress of the preparatory work.⁶

Hungary upon the demand of the Allied or Associated Government concerned.

In case the archives, registers, plans, title-deeds or documents referred to in the preceding paragraph, exclusive of those of a military character, concern equally the administrations in Hungary, and cannot therefore be handed over without inconvenience to such administrations, Hungary undertakes, subject to reciprocity, to give access thereto to the Allied and Associated Governments concerned. – the wording of Treaty is available online in English at: https://wwi.lib.byu.edu/index.php/Treaty_of_Trianon (27. 11. 2021.).

4 NA Praha, Presidency of the Council of Ministers Fund, 1918–1945, archive file no. 1082.

5 For more details, see the Ministry of the Interior’s letter of 27 October 1922, No. 74276/1922.

6 For more details see the letter of the Ministry of Foreign Affairs addressed to all central offices of the Czechoslovak Republic dated 15 July 1926, No. 100.827/I-5/26.

In view of the complexity of the matter, the different views of the Czechoslovak Republic and Hungary, the contentious issues concerning the division of the old archives and free access to the materials were excluded from the proceedings in 1926. The analogous Treaty between Hungary and the Kingdom of Serbians, Croats and Slovenians of 14 December 1924⁷ was thus, according to the records of the Ministry of Foreign Affairs, partly taken as the basis for ensuing negotiations. An inter-ministerial meeting held on 26 January 1926 approved this course of action by the Czechoslovak authorities.⁸

In the course of 1926 and 1927, several meetings of the delegations were held, at which the initially divergent views of the delegations gradually converged. These international consultations began on 14 October 1926.⁹ The subject of said negotiation was the Czechoslovak draft terms of the Treaty.¹⁰ On 5 November 1926, a second meeting of delegations was held at the premises of the Ministry of Justice in Budapest. On 3 March 1927, the third meeting of the delegations on the separation of files was held at the Hungarian Ministry of Justice. The subject of this meeting was the negotiation of formal arrangements concerning the mutual transfer of administrative files.¹¹

In the process of finalising the agreement, the proposed text of the agreement was sent by the Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Republic on 30 March 1927 to the various central authorities of the Czechoslovak Republic for their perusal and they were kept informed of the process of preparing the agreement. The Ministry of Foreign Affairs subsequently invited the various ministries to comment on the translation of the prepared document – especially as regards the translation of expert terms.¹² In this context, the ministries were again sent the draft text of the agreement – a translation from the original French into the national language. In the Presidency of the Council of Ministers Fund there are replies from several ministries addressed to the Ministry of Foreign Affairs.¹³

7 For more details see the letter of the Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Republic addressed to the Presidency of the Council of Ministers dated 18 June 1927, No. 82581/I.-5/27, NA Prague, Fund Presidency of the Council of Ministers, 1918-1945, carton 2704

8 The minutes of the interministerial meeting, which took place in the room of the Political Section of the Ministry of Foreign Affairs, can be found among the archives of the Fund of the Presidency of the Council of Ministers, in boardbox 2704.

9 For more details see the letter of the Ministry of Foreign Affairs addressed to all central offices of the Czechoslovak Republic dated 30 October 1926, No. 143.927/I-5/26.

10 For more details see the letter of the Ministry of Foreign Affairs addressed to all central offices of the Czechoslovak Republic dated 24 November 1926, No. 168.459/I/5-6/26.

11 For more details see the letter of the Ministry of Foreign Affairs addressed to all central offices of the Czechoslovak Republic dated 19 March 1927, No. 37325/I.-5/27.

12 Ministry of Foreign Affairs letter No 82581/I-5/27 of 18 June 1927.

13 For example: Ministry of Public Works, Ministry of Agriculture, Ministry of National Defence, Ministry of Commerce, Ministry of Posts and Telegraphs or Ministry of Finance.

3. Regulation for the transfer of administrative files between the Czechoslovak Republic and Hungary

The regulation on the transfer of administrative files negotiated between the Czechoslovak Republic and the Kingdom of Hungary, signed on 3 June 1927, was published in the Czechoslovak Republic under No. 160/1927 Collection of Laws and Regulations – in volume 75 of the Collection of Laws and Regulations for the year 1927 (which was published on 17 November 1927). The instruments of ratification were exchanged in Prague and the international agreement entered into force on 1 September 1927. The Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Republic¹⁴ was entrusted with the implementation of this international agreement by a resolution of the Ministerial Council of 12 July 1927.

The regulation was based on the administrative needs of both countries and the Ambassador Extraordinary of the Czechoslovak Republic in Budapest, V. Pallier and State Secretary and Head of the International Law Department of the Ministry of Justice E. Berczelly de Berczel. Systematically, the agreement consisted of 16 articles and 8 annexes. The first two articles of the Agreement set out the basic obligations of the contracting parties. The Kingdom of Hungary, pursuant to Art.1, undertook to hand over to the Czechoslovak Republic all file material which exclusively belonged to civil, military, financial, judicial or other administrations in the territory ceded to the Czechoslovak Republic – if such material was stored in the archives and filing rooms of all central royal Hungarian offices, in the central administrative offices and in the administrative institutes attached to them, as well as the material of all provincial state or local government office, the administrative competence of which covered the said ceded territory. The Czechoslovak Republic undertook, pursuant to Article 2 of the Agreement, to hand over to the Kingdom of Hungary all written material which had an exclusive and direct relation to the administration of Hungarian State territory, and which was situated in the territory ceded to the Czechoslovak Republic.

The written material which was the subject of the agreement was understood, according to Article 3, to be deemed as: (a) the files of the central archives and file rooms (here the agreement specified in more detail what kind of files were involved – these were primarily submissions, reports, concepts, declarations as well as all annexes of any kind, irrespective of whether they were written matters or not, printed or otherwise reproduced), (b) registers (public or official books, lists, indexes, filing reports, dispatch books, inventories, catalogues, statistical tables, etc.), (c) plans (maps, sketches, drafts, projects, reproductions, sketches, negatives, etc.) official deeds and documents (here, documents of any kind, such as articles of incorporation, public or private contracts, statutes, deeds of concession, certificates, accounts, etc.)

Article 5 of the Agreement governed the period, to which the transfer of the files shall relate. The material covered by Article 1 of the Agreement (Hungary's obligation) was

14 For more details, see Extract from the minutes of the meeting of the Council of Ministers held on 12 July 1927, No. C.-I./1.

to be handed over between 1 January 1886 and 30 October 1918. In special cases and at the request of either party, all previous files dating from 1868 to 1885 were also to be handed over. According to the provision of Article 2 (commitment to issue materials of the Czechoslovak Republic), all written material dating from 1 January 1888 to 30 October 1918 was to be issued. Older materials were in principle not to be published. However, such materials were to be loaned out by agreement. Such borrowed materials were to be returned at the end of an individually determined period. In Article 13 of the Agreement, the parties undertook to maintain the material referred to in Article 5 in its present state until the full implementation of the agreement. This provision had an impact on the processes of possible shredding of documents. Shredding was possible, according to the agreement of the parties, if the receiving party did not object to the planned shredding within a period of 6 months from the time it was notified of the planned shredding.

The means and implementation of the preparation of transfer of files was regulated in Articles 9 to 11 of the Agreement. In order for the exchange of the relevant files to take place, the transferring party was to proceed with the distribution of the written material from the moment the Agreement entered into force. Detailed lists of materials were thus to be ready for handover within six months of the start of the work. The party to which the files were to be handed over was subsequently to be invited to send delegates to examine the files. Under Article 9 of the Agreement, the files were to be transmitted primarily through the central authorities of the requested party. An exception to this provision was to be made in cases where special arrangements had been agreed for certain types of files. The files were to be handed over to the authorised representatives within 6 months of the request. In this connection, the receiving party was entitled to submit a list of the written material which it needed as a matter of priority. Such material was, by agreement, to be handed over as soon as possible. Article 10 of the files separation regulation provided that the delegates of the various central offices would be issued with official legitimations authorising them to have official direct contacts with the Hungarian delegations. The maximum number of such delegates for each government department was to be 3 at any one time, subject to exceptions agreed by both parties. Such legitimated delegates were to be entitled to consult the individual protocols and to be able to check the completeness of the materials issued. The Ministry of Foreign Affairs of the Czechoslovak Republic informed all the central offices of the Czechoslovak Republic of the process of issuing legitimations in question, together with basic information on passport documents, by a letter dated 10 January 1928.¹⁵ The letter was accompanied by the text of the official legitimation, which was modelled on the template of the Hungarian legitimation.¹⁶ Pursuant to Article 11 of

15 Letter from the Ministry of Foreign Affairs, Ref. 4957/I-5/28.

16 The text of the authorisation was as follows, according to the annex to the letter from the Ministry of Foreign Affairs: "With a view to carrying out the work connected with the mutual exchange of file material between the Czechoslovak Republic and Hungary in

the Agreement, the handing over of materials was to be free of charge. The substance and content of the individual materials were to be preserved. The transport of the files was to be paid for by the receiving party. The export of this material was to be exempt from customs duties and any other charges. How to proceed with the transfer of the file material was the subject of an inter-ministerial meeting held on 5 January 1928 at the premises of the Ministry of the Interior of the Czechoslovak Republic.¹⁷ This meeting resulted in the desire to ensure that the separation action was carried out as simply, quickly and inexpensively as possible.

The representatives of the contracting parties authorised to the receipt of the material to be issued under the Agreement were required to maintain the strictest possible official secrecy. Under Article 12 of the Agreement, the outcome of their activities could not be published without the consent of both parties until after a period of 10 years had elapsed. The period in question was calculated from the date of entry into force of the Agreement. In the scientific or journalistic processing of the results of their activities, the designated representatives were obliged to comply with the regulations in force on the management and use of archives and files which were relevant for this purpose.

The various annexes formed an integral part of the Agreement, as provided for in Article 15. There were 8 annexes, and they were arranged as follows: Annex I – on the file relating to the railways, Annex II – on the file relating to the post, telegraph and telephone, Annex III – on the file relating to the roads and river roads, Annex IV – on the land tax cadastre, Annex V – on the written material of the hydrographic, hydro-technical, hydraulic-agricultural and meteorological administration, Annex VI – on the written material of the military authorities,

Annex VII – on the exchange of court files and land registers, and Annex VIII – on the civil registers (civil registers).

accordance with the provisions of the Treaty of Trianon and the relevant arrangements negotiated between the Czechoslovak Republic and the Kingdom of Hungary on 3 June 1927, I authorise you to take over the file material from the competent authorities of the Kingdom of Hungary from the Department of [...], [...] of the above-mentioned arrangement. This authorisation authorises you to perform all related functions and to carry out the work referred to, in particular that specified in Article 10 of the arrangement of 3 June 1927.”

17 The description of the protocol of the interministerial meeting is in NA Prague, Presidency of the Council of Ministers Fund, 1918-1945, carton 2704. The meeting was attended by representatives of the Ministry of the Interior, the Ministry of National Defence, the Ministry of Finance, the Ministry of Agriculture, the Ministry of Public Works, the Ministry of Education and National Enlightenment, the Ministry of Posts and Telegraphs, the Ministry of Justice, the Ministry of Unification, the Ministry of Railways and the Ministry of Foreign Affairs. The chairman of the meeting was Dr Hermann-Otavský, the trade union chairman of the Ministry of the Interior.

4. Conclusion

In the present paper we have elaborated the process of preparation of the files separation between the Czechoslovak Republic and Hungary. Negotiations between the Czechoslovak Republic and Hungary on the mutual transfer of administrative files were taking place since 1921. They were not easy, and the preparatory work took several years. The result of these processes was the signing of an international agreement in 1927 regulating the transfer of administrative files. The instruments of ratification were exchanged in Prague and the international agreement entered into force on 1 September 1927. The agreement consisted of 16 articles regulating the mutual rights and obligations of the contracting parties. 8 annexes, which regulated the regime of specific areas, formed an integral part of the Agreement. On the part of the Czechoslovak Republic, the Ministry of Foreign Affairs was entrusted with the implementation of the international agreement.

IRRACIONALIZMUS ÉS LIBERALIZMUS AZ ARCHAIKUS KORI RÓMAI PERJOGBAN

Gerhard Thür egy tanulmányában rámutatott arra, hogy amit az ókori görög peres eljárásokban ma irracionálisnak gondolunk, pl. az a szabály, miszerint az alperes azáltal is megnyerhette a pert, ha hajlandó volt védekezését az istenekre hivatkozó esküvel megerősíteni, annak idején nem számított irracionálisnak.¹

Az archaikus kori római perjognak voltak a – helyel-közzel a rómaiaknál is ismert,² és a későbbi korokban is továbbélő³ – perdöntő eskütételnél irracionálisabb szabályai is. A jelen tanulmányban, amelyet őszinte tisztelettel és régi barátsággal ajánlok a 70. születésnapját ünneplő Stipta István professzor úrnak, az MTA doktorának, egyfelől az archaikus kori római perjog néhány rendszerszerűnek tűnő irracionális vonását kívánom – a teljesség igénye nélkül – bemutatni, másfelől megvizsgálom, hogy az ősi római perjog mennyiben nevezhető liberálisnak.

A premisszák körében jelzem, hogy az ősi római perjog irracionálizmusa főleg a verbális formalizmushoz való merev ragaszkodásban, de pl. fontos tartalmi kérdések iránti tökéletes érdektelenségben is megnyilvánult. A racionalizmus méltányossággal, deficitje méltánytalansággal jár együtt. Ez az összefüggés tükröződik abban, hogy az objektív jóhiszeműség megjelölésére újabban egyre gyakrabban használatos az észszerűség (*reasonableness*) fogalma.⁴

Liberalizmusról a témánk körében egyrészt abban az értelemben beszélhetünk, hogy a *civis Romanus* egyfajta szuverenitással rendelkezett az állammal szemben, másrészt, hogy a fejletlen állam hiányosságai miatt fontos szerepet játszottak a felperes által gyakorolható önhatalmú aktusok. Jóllehet az ősi római jog – nemcsak a perjog – primitív liberalizmusa

1 THÜR, Gerhard: *Rationality and irrationality in the ancient Greek law of procedure*. In: VAN DEN BERGH, Rena et al. (ed.): *Essays in honour of Laurens Winkel*. II. Pretoria, University of South Africa, 2014, 916. A vádló esküjére ld. GERNET, Louis: *Droit et institutions en Grèce antique*. Paris, Flammarion, 1982, 99. Az eskü mint bizonyítási eszköz mellőzéséhez a klasszikus Athénban ld. BISCARDI, Arnaldo: *Diritto greco antico*. Milano, Giuffrè, 1982, 268.

2 KASER, Max – HACKL, Karl: *Das römische Zivilprozessrecht*. München, Beck, 1996, 266.

3 DURAND, Bernard et al.: *Introduction historique au droit*. Paris, Montchrestien, 2004, 239, 244.

4 FÖLDI András: Észrevételek a *bona fides* árnyalataiboz a *Draft Common Frame of Reference* tükrében. In: HOMICSKÓ Árpád Olivér – SZUCHY Róbert (szerk.): *Studia in honorem Péter Miskolczi Bodnár*. Budapest, KRE ÁJK, 2017, 190.

egészen ijesztő vonásokkal is meghökkent bennünket,⁵ fejlődéstörténetileg mégis ez az ősi liberalizmus képezte a gyökerét annak az utókor számára sok tekintetben modellként szolgáló úgymond klasszikus liberalizmusnak, amely nemcsak a római jogot, hanem a rómaiak gondolkodását általában is jellemezte, legalábbis a császárkorig, amikor ugyanis erőteljes etatizálódás indult meg.⁶ A császárkorban kibontakozó, a liberalizmustól az etatizmus felé mutató paradigmaváltás keretében a korábbi perrendek hagyományaisal radikálisan szakító ún. cognitiós eljárás olyan fejlettséget ért el, hogy a mai polgári perrendtartások „caput et fundamentum”-ának nevezhető.

Természetesen aggályos az ősi római perjogot anakronisztikus címkékkel, pláne sommásan minősíteni. Az irracionálismusként való értékés nemcsak a Thür által szignalizált tény miatt aggályos.⁷ Tekintélyes szerzők éppenséggel a rómaiak *racionalizmusára* hivatkozva szögeznek le, hogy Rómában, ha a legősibb időkben esetleg előfordult is, igen korán megszűnt az istenítélet.⁸ A peres eljárás eredetileg nem létezett kettéosztottságának kialakulása a racionalizálás célját szolgálta, közelebbről azt, hogy tárgyilagossá, elfogulatlan ítéletek szülessenek.⁹ Valamiféle üzleti szellemű éleselműség, tehát racionalizmus tükröződik abban is, hogy a hamis eskü elkerülése céljából *summa sacramentit* lehetett letenni.¹⁰

A liberalizmust illetően is óvnunk kell magunkat a prekoncepcióktól, hiszen már a XII táblás törvény bevezetett olyan szabályokat, köztük perjogi szabályokat is, amelyek a gyengék vagy éppen a szegények védelmét szolgálták.¹¹ A *summa sacramenti* letétele nélkül megindítható peres legis actiók bevezetését szociális megfontolások motiválhatták.¹²

A premisszák után most áttérek a jelen tanulmány tulajdonképpeni tárgyára. A régebbi római perjog liberalizmusának fontos jeleként értékelhetjük a per kettéosztottságát az *in iure* és az *apud iudicem* szakaszokra. A római polgár sokkal inkább el tudta fogadni egy olyan esküdtbíró ítéletét, akinek a kijelöléséhez az ő egyetértése is szükséges volt, mint egy

5 Ld. pl. a XII t. t. ismert „partis secanto” kitételét (3, 6), vö. STEIN, Peter: *A római jog Európa történetében*, Budapest, Osiris, 2005, 14.

6 WIEACKER, Franz: *Vom römischen Recht*. Stuttgart, Köhler, 1961, 86; WATSON, Alan: *The spirit of Roman law*. Athens–London, University of Georgia Press, 1995, 172.

7 ROSSARO, Silvia: *Genealogia del giuramento*. In: GAROFALO, Luigi (cur.): *Il giudice privato nel processo civile romano*. I. Padova, Cedam, 2012, 492 az ‘eskü’ értelemben vett *sacramentumot* a magánharchoz képest az archaikus kori vitarendezés fejlődését tekintve az első racionalizációs eszköznek minősíti.

8 KASER–HACKL i. m. 32.

9 Uo. 45.

10 A szakirodalomban ez a kérdés vitatott, ld. összefoglalóan uo. 84.

11 XII t. t. 1, 3. Ld. még FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intézményei*. Budapest, Novissima, 2021, 577.

12 Ekként, de óvatosan KASER, Max – KNÜTEL, Rolf: *Römisches Privatrecht*. München, Beck, 2014, 436. Szociális megfontolást is tükröz a szabadságpereknel a *summa sacramenti* kedvezményes mértéke, vö. SIKLÓSI Iván: *Római magánjog*. I. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2021, 244.

olyan ítéletet, amelyet maga a praetor, vagy egy általa egyoldalúan kijelölt *iudex* hozott volna meg. Jhering szerint a római per kettéosztottsága garanciát jelentett a magistratusok esetleges önkényével szemben.¹³ Ehhez képest az újabb szakirodalom azt emeli ki, hogy a *iudex* kiválasztásában szemléletesen mutatkozik meg a peres felek hatalma az eljárás fölött, ami a római perjognak – legalábbis a császárkor előtt – fontos alapelve volt.¹⁴

A per kettéosztottságával függ össze az ősi római per jog liberalizmusának az a további jele, hogy a perindításhoz szükség volt mindkét fél előzetes és önkéntes alávetésére.¹⁵ Mindazonáltal az alávetés csak elvileg volt önkéntes, a praetor ugyanis bizonyos kényszerintézkedések kilátásba helyezésével jó eséllyel rá tudta szorítani az együttműködésre a vonakodó alperest.¹⁶

Az alperes praetor elé állítása a felperes feladata volt, aki ehhez állami segítséget nem kapott. Ha az alperes nem volt hajlandó a felperessel együtt elmenni a *forum Romanum*-ra, akkor a felperes kénytelen volt az alperest erőszakkal odahurcolni. Ebben a sajátos megoldásban igen élesen nyilvánul meg az ősi római per jog sajátos liberalizmusa, vagy inkább az etatizmus deficitje.

A felperes által előszóban eszközölt idézés, az *in ius vocatio* részletei a szakirodalomban vitatottak. Alapesetben a pert indítani szándékozó felperes megjelent a leendő alperes házában, és hangosan, lehetőség szerint tanúk előtt felszólította arra, hogy haladéktalanul menjen vele a *forum Romanum*-ra a praetor elé. A vonakodó alperessel szembeni önhatalmú *in ius vocatio*¹⁷ során a felperes értelemeszerűen igénybe vehette rokonai, barátai és rabszolgái segítségét. A rokonok, barátok jelenléte azért is fontos volt, mert az alperes praetor elé hurcolása tanúk jelenlétében kellett, hogy végbemenjen.¹⁸ (A rabszolgák nem tanúskodhattak.)¹⁹

Nem derül ki a forrásokból, hogyan volt foganatosítható az önhatalmú *in ius vocatio* akkor, ha az alperes a felszólítás ellenére nem jött ki a házából. A rómaiak liberalizmusából következő ősi szabály szerint ugyanis sem a felperesnek, sem pedig másoknak, még a magistratusoknak sem volt joguk ahhoz, hogy a tulajdonos engedélye nélkül, tehát úgymond erőszakkal belépjenek egy magánháza.²⁰

13 JHERING, Rudolf von: *Geist des römischen Rechts auf den verschiedenen Stufen seiner Entwicklung*. II. 1. Leipzig, Breitkopf und Härtel, 1878, 78; másként KASER–HACKL i. m. 47.

14 KASER–HACKL i. m. 46.

15 Ebből a tézisből indul ki Wlassak választottbíráskodási elmélete, amelyet újabb érvekkel támogat METZGER, Ernst: *An outline of Roman civil procedure*. <http://www.romanlegaltradition.org/contents/2013/RLT9-METZGER.PDF> 10 (2021.11.22.). Vö. RANDAZZO, Salvatore: *Bipartizione del processo e attività giudicante: un'ipotesi di lavoro*. In: GAROFALO i. m. 41.; ORTU, Rosanna: *Alle origini del 'iudicium privatum'*, uo. 129.

16 KASER–HACKL i. m. 73.

17 XII t. t. 1, 2: „manum endo iacito”. A szakirodalomban vitatott, hogy ez az aktus mennyiben nevezhető *manus iniectio*nak, ld. ekként SIKLÓSI uo.

18 XII t. t. 1, 1: „antestamino”.

19 KASER–HACKL i. m. 367.

20 A hagyományos szakirodalmi nézet ezt azzal magyarázza, hogy a magánházak a házi iste-

Lübtow szerint a felperes szükség esetén erőszakkal is bemehetett a házba,²¹ Pugliese szerint meg kellett várni, amíg az alperes kijött a házból.²² Serrao szerint az *in ius vocatio*ra tipikusan közterületen került sor.²³ Az utóbbi két hipotézis nem ad magyarázatot arra, hogyan tudta a felperes a találkozást „megszervezni”: vajon őrt állt az alperes házában? A kérdést természetesen nem tudom megválaszolni, de abból indulnék ki, hogy a felperesnek legalább kétszer meg kellett kísérelnie a békés *in ius vocatio*t az alperes házában, és ezt követően folyamodhatott keményebb módszerekhez.

Ha a felperesnek a fenti nehézségek dacára sikerült az alperessel együtt megjelennie a praetor előtt, akkor az irracionális mértékű verbális formalizmus fenyegette mindkét felet. Aki ugyanis a praetor színe előtt, habár szabatosan, de nem szó szerint recitálta az ősi formulákat,²⁴ nyomban elvesztette a pert.²⁵ A praetor előtt kimondott szavak szinte mágikus erejét sejtető ősi szabályok sokak szerint az eljárás szakrális eredetével magyarázhatók,²⁶ de mások a felek magánharcában látják az origót.²⁷

Egyfajta archaikus liberalizmus jelét látom abban a Cannata által exponált sajátosságban, hogy a *legis actio sacramento* in iure szakaszában – eltérően a később kialakult másik két peres *legis actio*tól – a felek elsősorban egymáshoz szóltak, s éppen hogy csak egy pillantást vetettek a szintén jelenlévő praetorra.²⁸ Az államhatalom képviselőjének szerepe a *legis actio*s eljárásban valóban korlátozott volt. Ennek hátterében Jhering szerint az állt, hogy a *legis actio sacramento in rem* a felek magánharcának rituális stilizálásaként alakult ki, és ezért használt mindkét fél pálcát, amely az egykori igazi harc lándzsáját helyettesítette.²⁹

Jhering elmélete mellett szólhat, hogy a *legis actio sacramento* keretében elhangzó rituális mondatok mintha dacos indulattól fűtöttek lennének. A felperesnek az alpereshez intézett kérdésére („POSTULO ANNE DICAS, QUA EX CAUSA VINDICAVERIS?”) az alperes több mint lakonikusan így válaszol: „IUS FECI, SICUT VINDICTAM INPO-

nek védelme alatt álltak, és a hivatlan belépés az ő megsértésük miatt ütközött akadályba. E nézet ellen ld. LICANDRO, Orazio: ‘In ius vocatio’ e violazione del domicilio, *Studia et documenta historiae et iuris*, 1991 (57), 205.

21 LÜBTOW, Ulrich von: Ursprung und Entwicklung der „condemnatio pecuniaria“. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Rom. Abt.* 1951 (68), 325.

22 PUGLIESE, Giovanni: *Il processo civile romano*. I. Roma, Edizioni Ricerche, 1962, 256.

23 SERRAO, Feliciano: *Diritto privato, economia e società nella storia di Roma*. Napoli, Jovene, 2006, 444.

24 E formulákat nevezték eredetileg a rómaiak *lex*eknek, ld. FÖLDI András: Begriffsgeschichtliche Fragen im Bereich des „ius publicum“. *Pázmány Law Review*, 2018 (6), 43.

25 Gai. 4, 11. 30.

26 SERRAO i. m. 434.

27 JHERING i. m. I. 118.

28 CANNATA, Carlo Augusto: *Profilo istituzionale del processo privato romano*. I. Torino, Giappichelli, 1980, 62.

29 JHERING uo.

SUI.³⁰ Egy régi mester, Pflüger ezt a reakciót „verblümete Verweigerung der Antwort”-ként értékeli.³¹ Keményebben fogalmaz egy másik régi mester, Bechmann, aki szerint e merőben formális válaszban „Spott und Hohn” nyilvánul meg.³² Az újabb irodalom tárgyilagosabb stílusban, de szintén kitérő válaszról, ill. a valóságos válasz megtagadásáról beszél.³³

Az is jellemző a legis actiók hangulatára, hogy amikor a vitázó felek a praetorhoz szólnak, akkor hangütésük korántsem udvarias, sőt már-már imperatív tónusú. A *legis actio per iudicis seu arbitri postulationem* keretében a felperes e szavakkal szól a praetorhoz: „TE PRAETOR IUDICEM SIVE ARBITRUM POSTULO UTI DES.”³⁴ Feltűnő, hogy a felperes a praetorhoz fordulva ugyanazt a nyomatékos *postulo* igét használja, amelyet néhány pillanattal korábban az alpereshez intézett mondatában használt.³⁵ Itt bármiféle etatizmustól távol vagyunk. Jóllehet a magánharchoz képest ez a dialógus szelíd, a felek hangütése még igen kemény.

Mindazonáltal az eljárás során formális imperativust csak a praetor használhatott. Amikor a *legis actio sacramento in rem*nél a praetor felszólítja a feleket, hogy a per tárgyát engedjék el, akkor így szól hozzájuk: „MITTITE AMBO HOMINEM.”³⁶ Itt egyértelműen nyilvánul meg az állami főhatalom, amely véget vet a ritualizált magánharcnak.

A *legis actio sacramento in rem* körében irracionálisnak tarthatjuk, hogy nem világos, ki a felperes és ki az alperes. Ha az elsőként vindikáló a felperes, akkor furcsa, hogy miért ő kérdezi meg az alperest, hogy utóbbi milyen alapon vindikál. Ezt inkább az alperes kérdezhetné meg a felperestől. Cannata szerint aggályos az elsőként vindikáló felet felperesnek, a másikat pedig alperesnek minősíteni.³⁷ Gaius nem nevezi őket ekként (*actor, reus*), hanem az egyik felet következetesen a „qui prior vindicaverat” megjelöléssel azonosítja, a másik felet pedig *alternek* vagy *adversariusnak* nevezi.

A *legis actio sacramento in rem* során a peres felek részben egymással azonos tartalmú nyilatkozatokat tesznek: a különbség főleg a megszólalások sorrendjében mutatkozik.

30 Gai. 4, 16.

31 PFLÜGER, Heinrich: *Die „legis actio sacramento“*. Leipzig, Duncker & Humblot, 1898, 55.

32 BECHMANN, August von: *Studie im Gebiete der „legis actio sacramenti in rem“*. München, C. Kaiser, 1888, 133.

33 DIÓSDI György: *Ownership in ancient and preclassical Roman law*. Budapest, Akadémiai, 1970, 101; SELB, Walter: *Vom geschichtlichen Wandel der Aufgabe des „iudex“ in der „legis actio“*. In: NÖRR, Dieter – SIMON, Dieter (Hrsg.): *Gedächtnisschrift Wolfgang Kunkel*. Frankfurt a. M., Klostermann, 1984, 406; ZLINSZKY i. m. 162. Az uralkodó nézettől eltérően LÉVY-BRUHL, Henri: *Recherches sur les actions de la loi*. Paris, Sirey, 1960, 53. és PUGLIESE i. m. 286 a választ adekvátnak tartja.

34 Gai. 4, 17a.

35 VÖ. FASOLINO, Francesco: *Postulare iudicem*. In: GAROFALO i. m. II, 254.

36 Gai. 4, 6. Egyes szerzőknél, pl. Zlinszky: i. m. 155, forrásmegjelölés nélkül: „mittite ambo rem”.

37 CANNATA, Carlo Augusto: *‘Qui prior vindicaverat’: la posizione delle parti nella ‘legis actio sacramento in rem’*. In: ANKUM, Hans et al. (éd.): *Mélanges Felix Wubbe*. Fribourg, Éditions universitaires, 1993, 83.

Egy ponton azonban aszimmetriát látunk: az elsőként vindikáló felszólítja a kontravindikálót, mondja meg, milyen alapon vindikál. E kérdésre az *adversarius* kitérő választ ad, ugyanakkor ő – legalábbis Gaius tudósítása szerint – már nem kérdezi meg az elsőként vindikálót, hogy az milyen alapon vindikál.³⁸ Irracionálisnak tűnik, hogy egyik fél sem árulja el, milyen *causa* alapján vindikál.³⁹

Irracionális, de talán még inkább méltánytalan volt a *legis actio sacramento* körében a *summa sacramentum*re vonatkozó szabályozás. Már a *summa sacramenti* mértéke sem volt racionális, mert 1000 ast meghaladó pertárgyérték fölött 500 asra rúgott, adott esetben tehát egy közel 50%-os illeték módjára működött, ugyanakkor 1000 as alatti pertárgyérték esetén csak 50 ast tett ki,⁴⁰ tehát esetleg alig haladta meg az 5%-ot. Ez az irracionális mértékű különbség a százalékszámítás nehézségével aligha magyarázható, mert pl. a kamatok esetében a rómaiak már az ősi időkben is nagyon jól tudtak százalékot számítani.⁴¹ E kvantitatív aránytalanság firtatására a római patriciusok valószínűleg a „*dura lex sed lex*” mondáshoz hasonlóan reagáltak volna.⁴²

A *summa sacramentum* a szakirodalomban „fogadási összegként” szokták értelmezni, amelyet nemcsak a felperesnek, hanem az alperesnek is le kellett tennie. (Ez abból a szempontból logikus, hogy a peres felek felperesként ill. alperesként való minősítése bizonytalan.) Ha egy szegényebb alperes nem tudta letenni ezt az összeget (vagy annak későbbi megfizetését nem tudta kezesekkel biztosítani), akkor a praetor a felperes javára döntött, és még szerencse, hogy nem jogerősen. Ezt a különös szabályt a források nem kommentálják, ezért ez a probléma a forrásokra fókuszáló szakirodalomban csak elvétve reflektálódik.⁴³

Ha nem is éppen liberalizmusról szólhatunk, az etatizmus deficitje mutatkozik meg a legis actiók eljárás *litis contestatio*jában, amely a *iudex* felé történő tanúskodásra való felhívásban állt. Feltűnő, hogy a kimondott szavak szinte mágikus jelentőségéhez képest az írásbeliség még itt sem juthat szerephez: a praetor nem adott ki okiratot, holott könnyen megtehetette volna, hogy a *iudex* kijelölését és instruálását lepecsételt viaszostáblán

38 Vö. mindazonáltal DIÓSDI i. m. 99. 34. j.

39 A *causa* kérdésével kapcsolatban ld. DIÓSDI i. m. 99. skk.; ZLINSZKY i. m. 159.

40 Gai. 4, 16.

41 A római kamatszámításhoz ld. FÖLDI András: *Néhány észrevétel az uszora kérdéséhez összehasonlító jogtörténeti perspektívában*. In: FILÓ Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uszoráról*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016, 18. Az athéni jogban a *prytaneia* összegét szintén nem százalékosan, hanem a *summa sacramenti* logikájához hasonlóan állapították meg, ld. MACDOWELL, Douglas: *The law in classical Athens*. London, Thames & Hudson, 1978, 239.

42 Zlinszky János tudtommal nem publikált, de WALDSTEIN, Wolfgang: *Haftung und „dare oportere“*. In: KLINGENBERG, Georg et al. (Hrsg.): *Festschrift Gunter Wesener*. Graz, Leykam, 1992, 526 által idézett szóbeli közlése szerint a felperesi hitelezőnek sem volt érdeke, hogy az alperesnek le kelljen tennie a *summa sacramentum*t, mert annak az állam javára való elvesztése esetén az alperes még kevésbé tudta megfizetni tartozását.

43 FÖLDI András: *Megjegyzések a legis actiók kérdéséhez, Acta Fac. Pol.-iur. Univ. Budapest.* 1987, 49.

rögzíti. Ám az efféle kiadmányozást a konzervatív rómaiak idegenszerűnek érezték volna, így e megoldás bevezetésére csak a Kr. e. III. század derekán került sor, amikor a praetor peregrinus a *ius gentium*ra hivatkozva kialakította az ún. formuláris eljárást.

A fentiek alapján a következő konklúziókat gondolom rögzíthetőnek. Az archaikus kori római perjog bővelkedik a mai szemmel nézve irracionális – és ezáltal méltánytalan – szabályokban. Az ilyen normák egy része, pl. az extrém – ráadásul az írásbeliséget teljesen mellőző – formalizmus a régi rómaiak gondolkodásának sajátos, történetileg determinált merevségével magyarázható.⁴⁴ Más irracionálisnak tűnő normákat a civilizálódás, egyszersmind az etatizálódás korai vívmányaként is lehet értékelni, pl. a *legis actio sacramento in rem*nél a magánharc állami kontroll alá helyezés melletti ritualizálását.⁴⁵ Néhány további irracionálisnak tűnő megoldás, pl. a *causa* kezelése mögött olyan megfontolások húzódhattak meg, amelyeket nem ismerünk, ezért a bíráló helyett ebben a körben az ontológiai és a normatív kontextus feltárása lehet a modern kutató feladata.⁴⁶

Az ősi római perjog liberalizmusát értékelve tagadhatatlan, hogy a legis actiók bizonyos sajátosságai a büszke *civis Romanus*ok szabadságszeretetét tükrözték. Az egyenleget azonban erősen rontja, hogy a jogérvényesítés sikere a fejletlen állam fogyatékoságai miatt nagy mértékben a peres felek közötti erőviszonytól függött.⁴⁷ Az ősi római perjog liberalizmusa helyett találébb ezért Alfons Bürge formulája, aki e tekintetben „uns heutigen eher ungewohnte Staatsferne”-ről beszél.⁴⁸

Az államiság deficitjének következményei közül e helyütt két olyan problémát emelek ki, amelyekkel a forrásokra fókuszáló romanista irodalom alig vagy egyáltalán nem foglalkozik.⁴⁹ Az egyik esetkörben az átlagos felperes egy gazdag és konok alperessel került szembe. A felperes ilyenkor nem annyira az igazságszolgáltatásban, hanem inkább a közösség szolidaritásában, a polgárok erkölcsi rosszallásában bízhatott.⁵⁰ Egy másik, hasonlóan problematikus eset állhatott elő akkor, ha egy gazdag római szemet vetett egy szegényebb polgár ingatlanára, és annak megszerzése céljából *legis actio sacramentum*

44 E sajátos mentalitás hátteréhez ld. pl. MICHEL, Jacques-Henri: *Comprendre les Romains*. In: VAN DEN BERGH, Rena (ed.): *Essays in honour of Eric Pool*. Pretoria, University of South Africa, 2005, 235.; KÖVES-ZULAUFG, Thomas: *Bevezetés a római vallás és monda történetébe*. Budapest, Telos, 1995, 249.

45 Szemléletesen az ingaóra működéséhez hasonlítja a praetor perbeli szerepét WIEACKER, Franz: *Römische Rechtsgeschichte*. I. München, Beck, 1988, 243.

46 Vizsgálható lenne pl. az analógia azzal a ténnyel, hogy a *causa* nem kerülhetett említésre a *bonae fidei actio*k intenciójában.

47 Vö. METZGER i. m. 29.

48 BÜRGE, Alfons: *Römisches Privatrecht*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1999, 3.

49 Vö. kritikailag MONATERI, Pier Giuseppe: *Early Roman law and the West: A reversal of grounds*. In: PIHLAJAMÄKI, Heikki et al. (ed.): *Oxford Handbook of European Legal History*. Oxford, Oxford University Press, 2018, 180 kritikáját.

50 KELLY, John Maurice: *Roman litigation*. Oxford, Clarendon, 1966, 7-21. Vö. DIÓSDI i. m. 104.

indított ellene. Az alperes ilyenkor nemcsak egy apró formai hiba miatt maradhatott alul, de akkor is bajba került, ha nem tudta letenni a *summa sacramentit*.

A kései köztársaság korában a praetori jog jobbra csak a méltányossággal összeegyeztethetetlen irracionalizmust és rugalmatlanságot építette le, a hellenisztikus mintákat követő, etatista, mondhatni „jóléti állami” megoldásokat bevezető császárkori jogfejlődés viszont a római perjog archaikus liberalizmusának előnytelen vonásait is felszámolta. Ekként a római perjog etatizálódása nem öncélú bürokratizálódást jelentett, hanem racionalizálást, kiváltképpen az önhatalom visszaszorítását. Wenger nyomán azt mondhatjuk, hogy a római perjog etatizálódása hatalmas kulturális előrelépést („ein gewaltiger Kulturfortschritt”) valósított meg annak érdekében, hogy az állam hatékonyabban védhesse meg polgárait az erőszakos személyek ököljogától. Mindazonáltal ezt a pozitív értékelést árnyalja az a tény, hogy a késő császárkori etatizálódás alapját egy sok tekintetben gyenge, sőt a dekadencia jeleit mutató állam képezte.

Az ősi római perjogot nyilván nem annyira a modern perjogokkal összehasonlítva tudjuk reálisan értékelni, hanem inkább más antik jogokkal egybevetve. A megfelelő szakmai és idegen nyelvi kompetencia hiányában csak jelzésszerűen utalok néhány összefüggésre. A klasszikus athéni és az ősi római perjognak voltak egymással összevethető szabályai (pl. az idézésnek a felperes általi szóbeli eszközlése),⁵¹ a római perjog későbbi fejlődése pedig a hellenisztikus birodalmakban ismert fejlettebb megoldások (pl. az állami hivatalnokbírák rendszere, a fejlett írásbeliség, a fellebbezés lehetősége) fokozatos átvételével jellemezhető, ami a császárkorban egyértelműen paradigmaváltást eredményezett. A római perjog császárkori történetére, a nem kis részben *keleti* (pl. egyiptomi) *eredetű* hellenisztikus minták erőteljes behatására gondolva a horatiusi toposz („Graecia capta ferum victorem cepit et artes intulit agresti Latio”) mellett eszünkbe juthat a sokatmondó „Ex Oriente lux” mondás is.⁵²

51 MACDOWELL i. m. 238.

52 HAMZA Gábor: *Jogösszehasonlítás és az antik jogrendszerek*. Budapest, KJK, 1998, 56., ZLINSZKY i. m. 77. és MONATERI i. m. 174, 178. szerint nem zárható ki, hogy a keleti civilizációk már az archaikus kori római jog fejlődésére is hatással voltak.

GÖNCZI KATALIN

habilitált egyetemi docens (Frankfurt am Main)

KÖZÉP-KELET-EURÓPA VÁROSAINAK KÖZÖS JOGI ÖRÖKSÉGE: A MAGDEBURGI JOG EREDETE, FORRÁSAI ÉS A JOGI TRANSZFER

Stipta István professzor urat, az egyetemes és a magyar állam- és jogtörténet kiemelkedő kutatóját és oktatóját köszöntöm nagy tisztelettel. Stipta professzor úr kutatói és oktatói munkássága számos jogtörténész számára adott már példát, és több jogászgenerációnak formálta a jog történetisége iránti fogékonyságát.

Több évtizedre visszamenő szakmai kapcsolat köti össze pályánkat, mely Miskolcon, az akkori Nehézipari Műszaki Egyetem újonnan alapított Állam- és Jogtudományi Karán kezdődött. Azóta közös tankönyvírási projektre, ösztöndíjas tanulmányutakra, konferenciárészvételekre és előadási meghívásokra tekinthetek vissza. Miskolc és Budapest mellett Salzburg, Trier, Frankfurt am Main egyetemei és kutatóintézetei voltak ezen szakmai kapcsolatok emlékezetes színhelyei. Jogtörténeti munkám kezdete óta nagyra értékeltem tanácsait, a kutatómunkára vonatkozó tapasztalt meglátásait. Egy közös munka eredményeként megjelent Egyetemes állam és jogtörténet című egyetemi tankönyv¹ egy fejezetét továbbgondolva köszöntse ez az írás Stipta István professzor urat.

1. A magdeburgi jog fogalma és eredete

A magdeburgi jog, az okleveles emlékekben először 805-ben említett Elba parti kereskedőváros és birodalmi határváros normarendszere példaértékű volt nemcsak a német területeken, de Közép-Kelet-Európa számos városában is. Honnan származik és milyen gyökerekre vezethető vissza a közép-kelet-európai várostörténetben sokat idézett magdeburgi jog?

Mint a kereskedelem racionális elveinek megfelelő és a városlakók előnyösebb jogi helyzetét szem előtt tartó városi jog, a nyugat-európai városi normarendszerekhez hasonlóan a 12. század második felére tehető a kialakulása.² A magdeburgi városi jog kezdetei kiváltságoklevelében biztosított szabadságokra vezethető vissza, s az ottani

1 BÓNIS Péter – GÖNCZI Katalin – STIPTA István: *Egyetemes állam- és jogtörténet*. Budapest, Patrocinium Kiadó, 2017, 2. kiadás 2019.

2 LÜCK, Heiner: Die Anfänge des Magdeburger Stadtrechts und seine Verbreitung in Europa. Strukturen, Mechanismen, Dimensionen, *Sachsen und Anhalt. Jahrbuch der Historischen Kommission für Sachsen-Anhalt*, 2015, 27, 179-200.

kereskedők közösségének a kiemelt jogállásából eredeztethető, melyre a 10-11. századi királyi kiváltságlevelek kitételei is utalnak.

A városi életforma kialakulásának a feltétele a település lakóinak kereskedelmi tevékenysége, ezt tanúsítja például I. Nagy Ottó, a későbbi német-római császár, egy 937-ben kelt oklevele, mely szerint királyi védelem és immunitás illette meg a Szent Móríc nevét viselő magdeburgi kolostort.³ Az oklevélben említett vámbevételek alapján, melyet a király a kolostornak juttatott,⁴ az Elba folyó partján jelentős kereskedelmi forgalom valószínűsíthető. Egy 994-ben III. Ottó által kiadott oklevél pedig már a magdeburgi vásártartási jogról tett említést, mely mintául szolgált a Magdeburghoz közeli Quedlinburg vásári bevételeinek a kezelésénél.⁵ Ezen kiváltságok alapján alakult ki a 12. század folyamán a magdeburgi városi jog.

A 12. második felében a magdeburgi jog már kifejlett normarendszer. Ezt bizonyítja a város feletti hatalmat gyakorló Wichmann von Seeburg érsek 1188-ban kiadott privilégiumlevele,⁶ melyet a városi jog megújítására adott ki. Wichmann érsek reformjai a városi béke megőrzésére, a városon belüli a békés együttélés védelmére vonatkoztak. A kiváltságlevél rendelkezett a peres eljárás formakötöttségének a feloldásáról és ezáltal lehetővé tette a helyi jogot nem ismerő kereskedők számára is a sikeres pereskedést. A kollektív felelősség elve helyett az egyéni felelősség irányába való elmozdulást jelzi az a privilégiumi rendelkezés, mely szerint az apa mentesült a fia által elkövetett büntett utáni felelősségtől. A szemtanúk, amennyiben ártatlanságukat bizonyították, szintén nem voltak felelősségre vonhatók az oklevél rendelkezése szerint.

2. A magdeburgi jog forrásai és jelentősége

A magdeburgi jog, mint középkori városi jog a helyi jogszokások feljegyzéséből, a kereskedők szabadságaiból és usance-aiból, a kiváltságlevelek rendelkezéseiből, valamint a város autonóm jogalkotói hatalmára visszavezethető státúumokból lenne megismerhető.⁷ A város történetében azonban a harmincéves háború idején egy sok szempontból tragikus esemény következett be: 1631-ben a császári csapatok elfoglalták és lerombolták az időközben

3 HERTEL, Gustav: *Urkundenbuch der Stadt Magdeburg*. (1. kötet. Bis 1403). Halle, Verlag Otto Hendel, 1892, Nr. 3., 1-2.

4 HERTEL i. m. Nr. 6, 2-3.

5 JANICKE, Karl (ed.): *Urkundenbuch der Stadt Quedlinburg*. (1. kötet) Halle, Verlag der Buchhandlung des Waisenhauses, 1873, Nr. 7, 5-6.

6 GAUPP, Ernst Theodor: *Das alte Magdeburgische und Hallische Recht. Ein Beitrag zur deutschen Rechtsgeschichte*. Breslau, 1826; Aalen, Scientia Verlag, 1966, 215-218; LIEBERWIRTH, Rolf: *Das Privileg des Erzbischofs Wichmann und das Magdeburger Recht*. Berlin, Akademie Verlag, 1990.

7 DILCHER, Gerhard: *Die Rechtsgeschichte der Stadt*. In: Karl Siegfried BADER, Gerhard DILCHER (Hrsg.): *Deutsche Rechtsgeschichte. Land und Stadt – Bürger und Bauer im alten Europa*. Berlin, Springer Verlag, 1999, 251-827; DILCHER, Gerhard: *Stadtrecht*. In: ERLER, Adalbert – KAUFMANN, Ekkehard – WERKMÜLLER, Dieter (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (4. kötet) Berlin, Erich Schmidt Verlag, 1990, 1863-1873.

protestáns hitre áttért várost, melynek következtében a városi tanácsnak és az esküdtek kollégiumának a levéltári anyaga is elégett. Így a virágzó középkori város történetének a forrásai és a mintaértékű városi jog dokumentumai Magdeburgban nem lelhetők fel. A kutatásnál ezért külső jogforrások szolgálnak útmutatóul, elsősorban a városok közötti kapcsolatra és kommunikációra visszavezethető jogértelmezési dokumentumok. Ezek a jogforrások a magdeburgi jog adományozásának az idejéből, a 13. század kezdetétől ismertek.

Kezdetben a magdeburgi érsek adományozta a birtokain fekvő kisebb településeknek a magdeburgi jogot, majd az anhalti grófság, a brandenburgi örgrófság, Szászország és Thüringia területein lett a *ius maideburgense* a városalapítói oklevelek gyakori kitétele.

3. Társadalomtörténeti háttér: a német jogú települések alapítása

A magdeburgi jog átvétele a 12. századi Közép-Kelet Európában a települések alapításával (*melioratio terrae*) és telepesek kiváltságainak az elismerésével vette kezdetét, és az a településfejlődés intenzitásának a függvényében értelmezhető. A 12. század közepén, a keresztshadjáratok idején a közép-kelet-európai régióban egyfajta nyitás figyelhető meg a nyugati területek felé. Így a Magyar Királyság is ebben a korban lépett ki a korábban meghatározó kelet-európai gazdasági körből.⁸ A nyugat-európai lakosságszám megnövekedése és a közép-kelet-európai régió keresztlvonuló kereszt seregek nyomán a 12. század utolsó harmadától kezdve flamand, vallon, olasz és német telepesek (*hospites*) jöttek és települtek át a térségbe.

Elsőként a királyi székhelyek közelében alapítottak új településeket. Az egyik legrégebbi németek lakta település Csehországban például a prágai vár mellett alakult ki.⁹ Egy 1174-1178 között kiadott privilégiumban¹⁰ II. Sobieslav herceg megerősítette a prágai németek 11. századból eredeztetett szabadságait: a német telepeseket személyükben szabadnak nyilvánította, biztosította továbbá számukra a bíróválasztás szabadságát és a prágai németek így saját jogszokásaik szerint élhettek.

Az uralkodók azért is támogatták a vendégek letelepedését, mert ezáltal a királyi birtokok megművelése, a bányakincsek kiaknázása, a kincstári bevételek növelése is lehetővé vált. Mindez a régió etnikai és jogi sokszínűségét növelte: német, vallon, flamand, francia és olasz kereskedők, kézművesek és bányászok közvetítették azokat a jogszokásokat, melyek a városi jog kialakulásához vezettek. A kereskedő és kézműves

8 FÜGEDI, Erik: Die Entstehung des Städtewesens in Ungarn. *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum* évkönyve, 1969, 10, 101-118.

9 KEJŘ, Jiří – KREUZ, Petr: *Prag*. In: Albrecht CORDES – Heiner LÜCK – Dieter WERKMÜLLER (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*. 2. kiad. 27. Lieferung, Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2018, 711-718; MENZEL, Josef Joachim: *Die Akzeptanz des Fremden in der mittelalterlichen deutschen Ostsiedlung*. In: Alexander PATSCHOVSKY, Harald ZIMMERMANN (Hrsg.): *Toleranz im Mittelalter*. Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag, 1998, 206-219.

10 FRIEDRICH, Gustav (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae* (1. kötet: 805 bis 1197), Prag, 1907, 256-257.

vendégek közössége a várak melletti települések (*suburbium*) magvát alkotta, az egyházi és világi igazgatási központok körül. Jogi jellegük és társadalmi összetételük alapján ezek a kereskedő- és kézművestelepülések a középkori városok előképének tekinthetők.

4. A magdeburgi jog útja Közép-Kelet-Európában

A magdeburgi jog hatása Közép-Kelet-Európában több évszázadot átfogóan mutatható ki: a 13. század első évtizedeiben a sziléziai városok okleveleiben található a legkorábbi hivatkozás a magdeburgi jogra, s az Orosz Birodalom keretein belül egy törvénygyűjtemény (*Svod zakonov*) 1842-es hatálybaléptetéséig a magdeburgi jogi alapú szokásjog a litván, fehérórosz és ukrán területeken élő jog volt. A magdeburgi jog hatóköre egybeesik a 12. század közepén kezdődő migrációs hullám által érintett területtel: Sziléziától a Német Lovagrend területéig, a Balti tengertől az erdélyi szászok lakta területen Nagyszeben, Brassó vonaláig mutatható ki hatása. A magdeburgi jogú városok keleti határát a Dnyeper folyó partján létrejött Kijev alkotja.

Az a 600 éves folyamat, melynek során a magdeburgi jog átvétele Közép-Kelet-Európában nyomon követhető, a jogi transzfer paradigmájának az alkalmazásával jól érzékeltethető. A magdeburgi jog transzferének alábbi szakaszai nevesíthetők:

- Privilegiumok kibocsátása
- Városok közötti kommunikáció
- Jogkönyvek feljegyzése
- Tudományos feldolgozások
- Kodifikáció

A magdeburgi jog átvételét, a városok közötti jogi kapcsolatot a városok urának hatalmi döntései, a privilegiumlevelek kibocsátása alapozta meg. A lengyel, cseh és morva, galíciai és litván területeken az újonnan alapított, illetve az újonnan kiváltságolt településeknek a magdeburgi jog mintájára adományoztak városi szabadságokat.¹¹ Az uralkodók a magdeburgi jog mintájára, mintegy annak adományozásával, ismerték el a települések szabad státuszát, a városlakók szabadságát. Maguk a szabad státusz elnyerésére törekvő városok polgárai is a magdeburgi jogra hivatkoztak,¹² így vált a magdeburgi jog Közép-és Kelet-Európában a városi szabadság szimbólumává.

A magdeburgi jog átvétele a városok közötti kommunikáció révén létrejött jogi iránymutatások útján folytatódott. A magdeburgi joggal élő városok az irányadó jogot

11 LÜCK, Heiner: Einführung: Das sächsisch-magdeburgische Recht als kulturelles Bindeglied zwischen den Rechtsordnungen Ost- und Mitteleuropas. In: Ernst EICHLER – Heiner LÜCK (Hrsg.): *Rechts- und Sprachtransfer in Mittel- und Osteuropa. Sachsenspiegel und Magdeburger Recht*. Berlin, De Gruyter Verlag, 2008, S. 1-28.

12 VON WERDT, Christophe: Stadt und Gemeindebildung in Ruthenien. Okzidentalisation der Ukraine und Weißrusslands im Spätmittelalter und in der frühen Neuzeit, Wiesbaden, Harrasowitz Verlag, 2006, S. 204-210.

illető kérdésekben később megkeresték Magdeburg városát. Ezekre a jogi kérdésekre válaszolván a magdeburgi esküdtek kollégiuma (*Schöffentuhl*) a 13. századtól kezdve több átfogó jogi iránymutatást, illetve egyedi esetekre szóló jogértelmezést bocsátott ki. Kezdetben az uralkodók kezdeményezésére, később maguk a városok megkeresésére bocsátották ki az esküdti döntvényeket. Előfordult az is, hogy közvetlenül a peres felek fordultak a magdeburgi esküdtekhez. A döntvények elnyerése költségekkel járt, s a városi küldött számára nehézségekkel teli, hosszan tartó út volt.

A fennmaradt jogértelmezések sorában kiemelkedő jelentőségű a magdeburgi esküdtek Boroszló/Wrocław városának 1261-ben kiadott első átfogó jogi állásfoglalása, melyet a város ura, a sziléziai herceg és a boroszlóiak közös megkeresésére küldtek meg.¹³ Hasonló szövegezésű az 1304-ből ismert Görlitz város számára kiállított jogi iránymutatás.¹⁴

A magdeburgi esküdtek egyedi ügyben is adtak felvilágosítást a Magdeburgban irányadó jogról. Boroszló városa például a 15-16. században több mint 700 egyedi esetre szóló iránymutatást kapott, melyek Friedrich Ebel gyűjtése alapján nyomtatásban is megjelentek.¹⁵

Az esküdtek egyedi döntvénye egy jogesetből és az arra vonatkozó jogi normák ismertetéséből állt. Az esküdti levélben a Magdeburghoz forduló város ismertette a jogesetet, s erre a levélre jegyezték fel a magdeburgi esküdtek az irányadó jogot. Az esküdti levelek nyelve német volt. Az egyedi döntvényeket később feljegyezték, így jött létre néhány esküdtojogi gyűjtemény (*Sächsisches Weichbild*, *Magdeburger Urteile*). Ezeket a forrásokat a helyi viszonyokra alkalmazták, lengyel, cseh és ukrán fordításuk is ismert, s kézirat formájában Közép-Kelet-Európa több városában is megtalálhatók voltak.¹⁶ A *Sächsisches Weichbild* elnevezésű joggyűjtemény az erdélyi szászoknál is kimutatható. A magdeburgi illetőségű jogforrást egy a 15. század végén Nagyszébenbe került kéziratba, a Codex Altembergerbe, jegyezték fel.¹⁷

A városokban az írásbeliség terjedésével, a jogkönyvek feljegyzései alapján is nyomon követhető a magdeburgi jog hatása. Ebben a szakaszban, a 14. század és a 15. század fordulóján, mutatható ki a középkori Magyar Királyság több városának a jogkönyvében is a magdeburgi jog. Az egyik legrészletesebb magyar városi jogi feljegyzés, a Budai

13 EBEL, Friedrich: *Breslau*. In: Albrecht CORDES – Heiner LÜCK – Dieter WERKMÜLLER (Hrsg.), *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, 2. átdolg. kiad, 1. köt., Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2008, 681-684.

14 GAUPP i.m. 269-320.

15 EBEL, Friedrich (ed.): *Magdeburger Recht* (2. kötet: Die Rechtsmitteilungen und Rechtssprüche für Breslau. 1. rész: Die Quellen von 1261 bis 1452). Köln, Wien, Böhlau, 1989.

16 A kéziratokat illetően v.ö. <https://www.geschichtsquellen.de/werk/4698?mark=%28%3Fis%29%28weichbild%29> (2021.07.23).

17 LINDNER, Gustav (Hrsg.): *Der Schwabenspiegel bei den Siebenbürger Sachsen*. Ed. altera cur. Karl August ECKHARDT. Klausenburg 1885, Aalen, Scientia, 1973; CONSTANTINESCU, Radu, *Codicele Altenberger*. București: Editura Meridiane, 1988; GÖNCZI Katalin – CARLS, Wieland: *Sächsisch-magdeburgisches Recht in Ungarn und Rumänien. Autonomie und Rechtstransfer im Donau- und Karpatenraum*. Berlin, De Gruyter Verlag, 2013, 100-103.

Jogkönyv bevezetőjében a források között első helyen a magdeburgi jogot említette a szerző.¹⁸ Ezen utaláson kívül a jogforrások egybevetése során pedig több tartalmi egyezést figyelhetők meg.¹⁹ A magdeburgi jog forrásaihoz hasonló gondolatvezetést, kifejezéseket, s tényállási felépítést találhatunk az 1378-ban feljegyzett Zsolnai Jogkönyvben is. A párhuzamos gondolatok közös forrása a Sächsisches Weichbild valamint a magdeburgi esküdtek 1261-es boroszlói vagy 1304-es görlitzi jogi iránymutatása lehetett.²⁰

A magdeburgi jog tudományos feldolgozása Lengyelországban vette kezdetét, kezdetben latin, majd lengyel nyelven. A 16. századi lengyel jogi írók az itáliai egyetemeken bevett módszerrel, a római jog glosszáinak mintájára készítették el a magdeburgi jog, illetve a helyi jog tudományos ötvözetét. A tudományos művek szerzői jórészt jogi honoráciorok voltak, a városi jogtudó értelmiség köréből kerültek ki. A szerzők között volt egy krakkói városi jegyző Nicolaus Jaskier, akinek 1535-ben megjelent latin nyelvű munkáját²¹ a lengyel uralkodó hatályos jogként ismerte el, így a jogalkalmazásban is használták. A lengyel nyelvű jogi irodalom kialakulása szorosan összekapcsolódott a magdeburgi jog feldolgozásával. Lengyel közvetítéssel jutott el a magdeburgi glosszált jog a litván, ukrán területekre. Itt különösen Bartholomaeus Groicki²² munkái bírtak kiemelkedő szereppel. A magdeburgi és az ukrán jogot összehasonlító tudományos munkák a 18. és 19. századi kodifikáció során fontos előmunkálatoknak bizonyultak.

A magdeburgi jog, melynek átvétele a közép-kelet-európai városok kialakulásának az idején és a városfejlődés virágzó szakaszában kimutatható, a jogi kultúrákat összekötő tényezővé vált. Hatása a magyar városi jog forrásaiban is több helyen nyomon követhető.

18 „Hye hebet sich an das Recht puech nach Ofnerrstat Rechten, Vnd mit helet in etlichen dingen oder stugken Maidpurgerischem rechten, [...]“ Budai Jogkönyv 1., forrás: MOLLAY, Károly (kiad.): *Das Ofner Stadtrecht. Eine deutschsprachige Rechtssammlung des 15. Jabrhunderts aus Ungarn*. Weimar, Böhlau Verlag, 1959, 49.

Magyar fordításban: „Itt kezdődik a Buda városának jogaira alapozott jogkönyv, amely némely tételében, illetőleg részében megegyezik a magdeburgi joggal.” Budai Jogkönyv 1., BLAZOVICH László – SCHMIDT József (kiad.), *Buda város jogkönyve* (2. kötet), Szeged, 2001, 301.

19 NIKOLICZA Erika, *Magyar-német kapcsolatok a középkori várostörténetben. Forrástörténeti szempontú megközelítés – Buda*. Doktori disszertáció. <https://doktori.hu/index.php?menu-id=193&lang=HU&vid=9145> (2021.07.23); GÖNCZI Katalin: *Elemente der Magdeburger Stadtverfassung und ihr Transfer in die ostmitteleuropäische Rechtskultur*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska*, Section F. Historia, 2017, 72, 69-79

20 DANIELS, Alexander von – GRUBEN, Franz von (ed.): *Das Sächsische Weichbildrecht. Jus municipale saxonicum* (1: köt.: Weltchronik und Weichbildrecht in 136 Artikeln mit der Glosse). Berlin, Hempel, 1858, Art. 37-38; GAUPP i. m. 275.

21 JASKIER, Nikolaus: *Iuris Municipalis Maidenburgensis liber vulgo Weichbild nuncupatus*. Cracoviae, 1535.

22 JANICKA, Danuta: *Groicki, Bartolomaeus (um 1534-1605)*. In: CORDES, Albrecht – LÜCK, Heiner – WERKMÜLLER, Dieter (Hrsg.): *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte* (2. kötet, 2. kiadás). Berlin, Erich Schmidt Verlag, 2012, 661-662.

Ezért e jogforrás az európai jog- és kultúrtörténet jelentős emléke, Kelet- és Közép-Európa történelmi öröksége, melynek vizsgálata az egyetemes és a magyar mediavisztikai városkutatás egyik központi feladatának tekinthető.

Ezekkel a gondolatokkal köszöntöm további sikeres tudományos munkát kívánva Stipta István professzor urat: *Ad multos annos!*

HAMZA GÁBOR
rendes tag (MTA)
egyetemi tanár (ELTE ÁJK)

A FELSŐOKTATÁS REFORMJA, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A HABILITÁCIÓ KÉRDÉSÉRE – NEMZETKÖZI KITEKINTÉS

Mindnyájunk számára jól ismert tény az, hogy a Stipta István professzor úr, akinek 70. születésnapja alkalmából ez az emlékkönyv készült, évtizedek óta foglalkozik – jelenleg Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB) keretében – az egyetemi oktatás és tudományos kutatás fontos, aktuális kérdéseivel. Ezt a munkáját, feladatát is a tőle megszokott hozzáértéssel valamint felelősségtudattal látta el és látja el jelenleg is. Erre tekintettel tartja e rövid tanulmány szerzője célszerűnek azt, hogy a minőségbiztosítás és az egyetemi oktatói pálya vonatkozásában egyaránt meghatározó szerepet betöltő habilitációval foglalkozó, azt elsősorban történeti szempontból elemző tanulmányban rója le tiszteletét az Ünnepelet előtt.

1. Mint ismeretes, Magyarországon a felsőoktatási törvény értelmében egyetemi tanár csak olyan személy lehet, aki tudományos fokozattal, PhD-vel rendelkezik és aki sikerrel szerepelt a habilitációs eljáráson. A habilitációs eljárás azt vizsgálják, hogy a pályázó az előző fokozat megszerzése óta végzett-e megfelelő, hazai és nemzetközi szinten egyaránt elismert tudományos munkát és alkalmas-e arra, hogy egyetemi szinten előadjon.

2. A habilitációval szoros kapcsolatban van az egyetemi struktúra. Ezért röviden erről kívánunk a teljességre törekvés igénye nélkül elsősorban történeti jellegű áttekintést adni.

Jól ismert tény, hogy Európában és Európán kívül egyaránt évek óta napirenden van a hagyományos, évszázados hagyományokon nyugvó egyetemi struktúra nem egy esetben radikális vagy legalábbis annak deklarált átalakítása. Ennek kétségtelenül döntő elemét a kari (facultas) struktúra módosítása képezi. Az egyetemi kari szervezet lényegét tekintve azon az elven alapul, hogy az oktatás és a kutatás (általánosan használt német terminológiával élve a *Lehre* és a *Forschung*) közös, azaz *ugyanahhoz a szervezeti egységhez* kapcsolódik.

Eltekintve ezúttal attól a kérdéstől, hogy a tradicionális kari struktúrában mennyire valósul meg e két terület valóságos, tényleges integrációja, kétségtelen az, hogy az autonómia szempontjából, amennyiben az autonómia tartalmi ismerveinek döntő súlyt, szerepet tulajdonítunk, továbbra is kívánatos ennek a struktúrának a megőrzése, fenntartása.

3. Az egyetemi autonómia ugyanis olyan testületek, szervezeti egységek, ilyen kiváltképpen a kar (facultas), létét feltételezi, amelyek – legalábbis relatíve függetlenek a külső körülményektől. A department (département, dipartimento, departamento stb.) mint kisebb egység, amely egyébként is tendenciaszerűen elsősorban a kutatás igényeivel

– legalábbis elvileg – adekvát, nem tekinthető olyan egységnek, mely az autonómia *realis* hordozója. Célszerű éppen az autonómia miatt, az egyetemen továbbra is érvényt szerezni az oktatás és a kutatás *egysége* követelményének.

4. Az egyetemi autonómiához kapcsolódik a tanszabadság (*Lehr- und Lernfreiheit*). A tanszabadság teremt egységet a középkori egyetem és a modern egyetem között. A római jog és magánjogtudomány legjelesebb képviselője, a 19. században alkotó Friedrich Carl von Savigny szerint (*Geschichte des römischen Rechts im Mittelalter. I–III. 2. Auflage. Heidelberg, 1834. 153–154. old.*) a *Lehr- und Lernfreiheit* kapcsolja össze a két különböző kor egyetemét. Idézett művében így ír: „In diesem Hauptstück also standen die Universitäten des Mittelalters den gegenwärtigen gleich, in vielen andern Stücken aber waren sie von diesen sehr verschieden” („Ebben a fő kérdésben – ti. a tanszabadság kérdésében H.G.) tehát a középkor egyetemei a jelenlegi egyetemekhez hasonlóak voltak, sok más vonatkozásban azonban azoktól különböztek”). Nézetünk szerint Savigny idézett mondata, megállapítása ma is időszerű, érvényes és elgondolkodtató.

5. Friedrich Carl von Savigny maga is törekszik a Poroszországban jelentkező, az 1808-as évhez kapcsolódó reformtörekvések eredményeinek megtartására, megőrzésére. A reformok, melyekben az *universitas litterarum* koncepció igen lényeges szerepet játszik, szerves összefüggésben vannak azzal, hogy Poroszországban az egyetemek ebben a korszakban a politikai-elméleti viták *valós centrumaivá* válnak.

Ennek szükségességét még a 18. század végén Johann Gottlieb Fichte (1762-1814), a berlini egyetem első rektora fogalmazza meg az *Über die Bestimmung der Gelehrten* című munkájában. A filozófus nézete szerint a társadalom irányítása a tudósokra vár. A tudósok feladata a társadalom *politikai és szellemi* vezetése. Ennek a koncepciónak része az a Friedrich Wilhelm Joseph Schelling (1775-1854) nevéhez kapcsolódó felfogás, mely szerint az egyetem legnagyobb és legnemesebb feladata a *gondolkodó emberré* nevelés, mely mögött csak másodlagos a szűkebb értelemben vett szakemberképzés (Fachbildung).

6. Wilhelm von Humboldt (1767-1835) és Johann Gottlieb Fichte az egyetem messzemenő, garanciákkal körülbástyázott *pénzügyi önállóságának* gondolatát képviselik. Az egyetem igazgatásában, irányításában, nézetük szerint, az *önigazgatásnak* kell érvényesülnie. Schelling mutat rá arra, hogy az egyetem – bár azt az állam megszüntetheti – a tudomány műhelye, amelyet az állam nem számolhat fel. Fichte ad hangot annak a felfogásnak, hogy az egyetem bizonyos értelemben állam az államban.

Az egyetem és az állam határai feltétlenül *elválasztandók* egymástól. Valójában ezzel van összefüggésben az a Friedrich Carl von Savigny nevéhez fűződő koncepció, nézet, mely szerint a *Lehrfreiheit* érdekében nem kívánatos, sőt egyenesen kizárt az egyetemi oktatók és hallgatók politikai mozgalmakban, függetlenül azok ideológiai irányultságától, való részvétele.

Célszerű ebben az összefüggésben utalnunk arra, hogy a tanszabadság gondolata Angliában is vitatott. Ugyanakkor már a 17. században is egyértelmű, általános elfogadottnak tekinthető nézet az, hogy szükség van rá, az oktatás nélkülözhetetlen feltétele. John Milton (1608-1674), az „Elveszett paradicsom” (Paradise lost) írója szerint

(*Aeropagitica*) „a tévedés kutatása szükséges ahhoz, hogy az igazság megerősíthető legyen” („the scanning of error to the confirmation of truth”).

John Stuart Mill (1816-1873) utal arra, hogy amennyiben az igazságot a jog szabja meg, úgy az „babonává válik” („becomes superstition”), és elveszíti minőségét. (*On liberty*, Chapter 3.)

7. Elemzésre váró fontos kérdés a *habilitáció* igencsak komplex természetű problémaköre, amely több ponton is kapcsolódik az egyetemi belső struktúrához. Már a 19. században sor került, éppen a tanszabadság személyi feltételeinek biztosítása érdekében, a professzúrák, a tanszékek (Lehrstuhl/Lehrstühle) számának *növelésére* a legtöbb egyetemen. Ennek szükségszerű következménye az ún. középgeneráció létszámának erős növekedése, mely jelenség kiváltkppen az I. világháborút követő másfél évtizedben mutatható ki.

Felvetődik annak a kérdése, hogy szükség van-e egyáltalán a habilitációra annak a tanársegédnek (adjunktusnak) az esetében, aki amúgy is azon az egyetemen marad főállású oktatóként, amelyen már hosszú időn át dolgozott kutatóként és oktatóként, tehát személye kollégái és hallgatói számára egyaránt jól ismert, azaz nem kétséges az, képes előadások tartására egyetemi szinten. Vitatott, vitatható a habilitáció szükségessége Németországban a promoveált (tehát doktori címmel már rendelkező), azonban nem habilitált *Juniorprofessor* esetében.

A habilitáció, a magántanári képesítés, az egyetemi kurzusok tartása jogának (*venia legendi*) kérdése már a 18. század első felében felvetődik. Johann Lorenz von Mosheim már 1733-ban javasolja bevezetni a habilitációt a következő évben, 1734-ben alapításra kerülő göttingeni egyetemen, amely a létrejöttét követően a Szent Római Birodalom (Heiliges Römisches Reich, Sacrum Romanum Imperium) egyik komoly nemzetközi reputációval rendelkező *reformegyeteme*. Ez a javaslat azonban elutasításra talál.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy a 18. században *valamennyi* végzett, egyetemi tanulmányait sikeresen, eredményesen befejező, végzett (korábbi) hallgató tarthat előadásokat, igaz, általában a dékán ellenjegyzésével.

8. A habilitáció bevezetését Friedrich Daniel Ernst Schleiermacher (1768-1834) evangélikus lelkész, filozófus és teológus, kora szellemi életének meghatározó személyisége, még a 19. század elején is ellenzi, amit bizonyít 1808-ban megjelent *Gelegentliche Gedanken über Universitäten im deutschen Sinn* című munkája. Wilhelm von Humboldt nevéhez fűződik a magántanári képesítés bevezetése, illetve elfogadtatása a berlini egyetemen (az egyetem neve az alapításkor Universität zu Berlin, majd Friedrich-Wilhelms-Universität, 1949 óta pedig Humboldt Universität), az egyetem 1810-ben történt alapítását nem sokkal követően.

A berlini egyetemen, 1816-tal kezdődően külön vizsga (Prüfung) letételéhez ragaszkodnak az egyes karok a *promotio*, tehát a doktori cím megszerzésén felül ahhoz, hogy valaki oktathasson, azaz előadásokat, szemináriumokat és doktori kurzusokat tarthasson. Ez a „*pro facultate docendi*”, azaz a karon kurzus (kurzusok) tartására való jogosítás, képesítés.

9. Az első, modern értelemben vett habilitációs eljárás (*Habilitationsverfahren*) bevezetésére azonban csak jó két évtizeddel később, 1838-ben kerül sor. A németországi egyetemeken utolsóként 1869-ben, az 1665-ben alapított kielii egyetemen (mai nevén: Christian-Albrechts-Universität zu Kiel vagy más néven Christiana Albertina) teszik kötelezővé ezt az eljárást. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a bonni egyetem evangélikus teológiai karán már korábban is ismert a habilitáció intézménye.

A magántanári habilitáció kérdésének jogi rendezése azonban nem jár együtt a magántanár jogainak széleskörű elismerésével. Erre jó például szolgálnak a különböző egyetemek státútumai. Így például a kielii egyetem státútuma (72. §) úgy rendelkezik, hogy a nyilvános rendes egyetemi (ordentlicher und öffentlicher Universitätsprofessor) tanár *egyedül és kizárólagosan* felel a reá ruházott szakterületért. Ebből automatikusan következik, hogy a magántanár (Privatdozent) igen erősen háttérbe szorul, és szerepe némi túlzással, sarkítva fogalmazva a „statisztáéra” korlátozódik.

Ismereteink szerint egyedül – az I. világháború előtti korszakot figyelembe véve – a Frankfurter Béke (1871) óta (ismét) Németországhoz tartozó Strasbourg egyeteme jelent kivételt. A magántanár „többletjogai” ebben az esetben nézetük szerint lényegében *francia* hatásra vezethetők vissza.

10. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy nem jelent lényeges változást a magántanár státusza tekintetében az intézetek létesítése sem. A 19. században alapított egyetemi intézetek jelentősége eredetileg nem tekinthető túlságosan nagynak. Ezt bizonyítja – többek között – az, hogy a 19. századi egyetemi státútumok többsége hallgat róluk, azaz helyzetüket nem rendezi. Németországi viszonylatban nem növekszik jelentős, számottevő mértékben a súlyuk a weimari köztársaság (Weimarer Republik) idején, 1919 és 1933 között sem.

Említést érdemel, hogy például a kielii egyetem státútuma csupán három rövid szakaszban (75–78. §) rendelkezik az egyetemi intézetekről. Ennek oka döntően az, hogy az intézetek nem kapcsolódnak ebben az időben szervesen az egyetemi struktúrához.

11. A 20. és a 21. században már általánosan elfogadott nézetnek, felfogásnak tekinthető az, mely szerint a nem túl távoli jövőben, perspektivikusan habitálható tanársegéd (Universitätsassistent), esetleg adjunktus (Universitätssoberassistent), már nem a professzortól független személy, hanem annak alkalmazottja. A tanszékek és az intézetek egyre nagyobb mértékben hierarchikus jellegű és természetű szervezeti egységekké válnak.

Erre tekintettel javasolta már több, mint fél évszázaddal ezelőtt, 1962-ben Otto Weber az Németországi Szövetségi Köztársaság (NSZK) Egyetemi (Felsőoktatási) Gyűlésén (Hochschulverbandstag), hogy a habitált illetve habitálandó és a habitáló professzor ne lehessen egymástól függő, azaz egymással hierarchikus természetű, függőségi, alá-fölrendeltségi kapcsolatban lévő személy.

HERGER CSABÁNÉ
egyetemi tanár (PTE ÁJK)

A GERMÁN FÉRJI MUNT TOVÁBBÉLÉSE A TERMÉSZETJOGI KÓDEXEKBEN¹

1. A vizsgálat tárgya és kérdései

A Code civil előkészítésével egyidőben német földön a korszak ismert és kedvelt költője, *Friedrich Schiller* a „polgári család” képét némiképp idealizálva és romantikus színezetbe öltöztetve rajzolt meg „Ének a harangról” (1799) című költeményében. Kétségtelen, a lényegyet tekintve *Schiller* a bölcshis zsidó király, *Salamon* mintegy kétezer-nyolcszáz évvel korábbi gyönyörű sorait ismételte meg a „derék asszonyról”, akit családja megbecsülése vett körül, és maga is elégedett volt azzal a szereppel, amit betöltött (Példabeszédek 31:1-31). Kétségtelen azonban az is, hogy Európa népeinek a történetében a bibliai örökség és a római-germán hagyaték egymással keveredett, így más korban és más kulturális, illetve társadalmi viszonyok között az összefonódó gyökerek eredője az erős férfi hatalom és a feleség személyi és vagyoni önállóságának részleges vagy teljes hiánya lett.

Az alábbi rövid áttekintéssel Stipta István professzor úr előtt 70. születésnapja alkalmából szeretném kifejezni a tiszteletemet az európai alkotmány- és jogfejlődés terén végzett kutatásaiért és nagyrabecsülésemet a szakmai támogatásáért. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a 18. század második felének két német és egy francia természetjogi törvénykönyvében a házasság nő személyi és vagyoni önállósága mennyiben valósult meg, és a hiányosságok valóban a Szentírás patriarchális családfelfogására vezethetőek-e vissza, ahogy erre a felvilágosodás kora óta napjainkig rendszeresen hivatkoznak a nőjogi kérdésekkel foglalkozó szakirodalomban.²

-
- 1 A tanulmány a K 138899 azonosítószámú OTKA kutatási témapályázat keretében készült 2021-ben.
 - 2 Lásd többek között Antje Schrupp 2011. június 8-án elhangzott beszédét a Ludwigshafenben megrendezett nőgyűlésen, mely szerint „A kereszténység, mint gyakorlatilag minden szervezett vallás, patriarchális vallásnak tekinthető olyan történelemmel, melyben a vallás nevében a férfi fölérendeltségét prédikálták a nő felett”. SCHRUPP, Antje: *Feminismus im Christentum*, <http://www.antjeschrupp.de/feminismus-im-christentum> (2021. 12. 31.)

2. A házasság személyi és vagyoni jogállása a bajor és a porosz magánjogban

Korábbi munkáimban³ már részletesen bemutattam, hogy a korai német természetjogi kódexek házassági köteléki és vagyoni jogát a szépen csengő elveket a részletszabályokban, az elvek érvényesülése alól kivont esetekkel hogyan rontotta le. A tipikus példája ennek a jelenségnek *Wiguläus Xaverius Aloysius von Kreittmayr* (1705-1790) bajor alkancellár egyszemélyes műve, a bajor magánjogi kódex (CMBC 1756),⁴ amely tartalmát tekintve sokkal inkább a *gemeines Recht* tételein alapult,⁵ mint a felvilágosult észjogból átemelt és – néhány kivételtől eltekintve – formálisnak bizonyuló elveken. A házassági köteléki és vagyoni jog az első könyv 6. cikkelyében (*Von dem Ehe-Stand*) kapott helyet. A házasság személyi joghatása körében nevesített férji hatalmi jogosítványok (*potestas maritalis*, 12. §) a feleség és a férj közötti személyi és vagyoni viszonyokban is érvényesülő alapgondolatot, a német szakirodalom állásfoglalása szerint a nő „teljes függőségét” jelenítették meg.⁶

Bár a „teljes” jelzőt a köteléki jogban a házasságfogalomban rejlő kölcsönösségre (1. §), a vagyoni jogban a római jogi gyökerű dotális rendszer (*Dotalsystem*) alkalmazására, a férji vagyoni igazgatási jog alól kivett fenntartott vagyonra (*receptitium*, 22. §) és a közös házi ingók közül kivett személyes használati tárgyakra (21. § második rész) tekintettel némi túlzásnak tűnik, valóban meglepő, hogy a 18. század közepén, a felvilágosult kormányzásra törekvő Bajor Királyságban a jogrend a feleség mértékletes fenytésének (*mäßige Züchtigung*) lehetőségét fenntartotta. Még meglepőbb azonban az, hogy ennek a férji jogosítványnak a magyarázatát a korabeli jogi szakmunkák elsősorban a Szentírás patriarchális családképével indokolták. Csak a legfrissebb német jogtörténeti szakirodalom mondta ki azt, hogy a bajor kódex sajátos családképét önmagában a bibliai-kánonjogi előzményekkel magyarázni tévedés.⁷

Duncker 2003-ban hívta fel arra a figyelmet, hogy a 18. századi jogirodalomban a római, a germán és a kánonjogi elemek keveredése adott lehetőséget a férj és a feleség jogállása vonatkozásában eltérő értelmezésekre. *Flöcken* (*Juris-Prudenz*, 1804) úgy vélte, hogy az isteni jogból és a természetjogból is levezethető a férji hatalom (*potestas mariti*), mindazáltal a keresztény férj nem szigorú paranccsal gyakorolja *imperiumát*, hanem kedves beszéddel és jóságosan inti feleségét. *Voet* (*Commentarius ad pandectas*, 1716) a *potestas in uxorem* fogalmát használta, míg *Lauterbach* (*Collegii theoretico-practici*, 1723)

3 HERGER Csabáné: *A modern magyar házassági vagyoni jog kialakulása és rendszere a német jogfejlődés tükrében*. Passau, Schenk Verlag, 2017, 81-103.

4 Codex Maximilianeus Bavaricus Civilis. Oder Neu Verbessert- und Ergänzt Chur-Bayrisches Land-Recht. München 1756, <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/CMBC1756.htm> (2021. 12. 31.)

5 HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., 2002, 96.

6 DUNCKER, Arne: *Gleichheit und Ungleichheit in der Ehe. Persönliche Stellung von Frau und Mann im Recht der ehelichen Lebensgemeinschaft*. Köln–Weimar–Wien, 2003, 129. és 317.

7 DUNCKER i. m. 133.

a férj jogát felesége felett a *gubernatio domestica & imperium* kifejezéssel adta vissza. Stryk (*Continuatio tertia usus moderni Pandectarum*, 1737, 6. kiad.) megkülönböztette a férj feleségével szembeni jogát (*ius mariti in uxorem*) és a férji hatalmat (*potestas mariti*), melyet a római joggal indokolva a feleség személyére és vagyonára vonatkozó hatalomnak tekintett (nem *absolutum*, hanem *restrictum* és *moderatum*). Stryk szerint a *ius mariti in uxorem* és a *potestas mariti* együttes következménye volt a nő alárendeltsége (*subjectio*) és háztartási munkavégzési kötelezettsége (*obsequium*).⁸ A bajor kódex a férj és feleség közötti személyes és vagyoni jogviszony tekintetében tehát a mértékletes fenytés jogával csak némileg volt szigorúbb, mint általában a kor jogirodalmi felfogása.

A 18. század végéig, amikor a Porosz Királyságba integrált területek általános törvénykönyve, az ALR⁹ hatályba lépett (1794), ez a felfogás a férj és a feleség közötti jogviszony természetéről nem igazán változott. Hogy a francia forradalmi jogalkotás eredményeihez képest miért csak a bontójog liberalizálása szembetűnő a porosz kódexben, több okkal is magyarázható. Egyrészt amikor 1791-re a törvénykönyv szövegét véglegesítették, a francia forradalom radikalizálódása riasztotta el a porosz uralkodót az ALR hatályba léptetésétől, aki a természetjogi alapú jogi modernizációt csak olyan mértékben tartotta szükségesnek és célszerűnek, amíg az a monarchikus hatalomgyakorlást nem kérdőjelezte meg és amennyiben az a rendszer fenntartásához hozzájárult (*Reformatio von Oben*). Másrészt a bontójog liberalizálása mögött a porosz királyságban nem az individuum szabadságára történő hivatkozás állt, hanem a jogalkotónak az a belátása, hogy a visszafordíthatatlanul megromlott kapcsolatokról népességszaporulatot várni nem lehet, és ezért azokat állami kényszerrel fenntartani értelmetlen.

A CMBC-ből ismert megoldás, a családi kapcsolatok együttes szabályozása az ALR-ben azzal egészült ki, hogy a családjogot a személyi jogtól elkülönítették. A porosz kódex alkotóinak rendszerteremtő törekvése addig nem ért el, hogy külön családjogi rész szülessen, hanem a családi jogviszonyok egészét – többé-kevésbé önálló részterületként – a társasági joghoz sorolták,¹⁰ és a II. rész elején helyezték el négy címbe rendezve. A házassági jogi első címen (*Von der Ehe*) belül az a kapcsolat tette észszerűvé a vagyonjog köteléki jogi szabályok közé ékelését, ami a házasság személyi joghatását tartalmazó 4. szakasz (*Von den Rechten und Pflichten der Eheleute, in Beziehung auf ihre Person*) és a felek vagyoni viszonyai között volt. Figyelemre méltó, hogy a természetjogi elvek csorbulása itt fedezhető fel elsősorban. A jogalkotó módszere az volt, hogy a természetjogi szellemben megfogalmazott házastársi kötelesek és jogok (mint példának okáért a hűség kölcsönös tanúsítása vagy egymás támogatása a 181. §-ban valamint a 174. §-ban) után a kivételek, a csak az egyik felet terhelő kötelezettségek és jogosultságok köre következett, amely a kölcsönösséget szűk térre szorította vissza. A közös jogok és kötelezettségek között közvetlenül vagyoni viszonyokra vonatkozó szabály nem volt.

8 A nevezett szerzők műveit idézi DUNCKER i. m. 382-384.

9 *Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*. 2. kiadás, Berlin, 1794, <http://www.koeblergerhard.de/Fontes/ALR1 fuerdiepreussischenStaaten1794teil1.htm> (2021. 12. 31.)

10 DUNCKER i. m. 151-152.

Szoros kapcsolatban állt azonban a vagyoni viszonyokkal a férj részéről családfői pozíciója (184. §), ebből fakadó egyoldalú tartási kötelezettsége (185. §), felesége vagyonának védelmére vonatkozó kötelezettsége (188. §), a feleség részéről pedig háztartásvezetési kötelezettsége (194. §), kereső tevékenységének a férj jóváhagyásához való kötése (195. §) és terhes ügyletkötési képességének hiánya (196. §). Az ALR törvényes vagyoni jogi rendszere, a germán gyökerű férji vagyongazgatási rendszer (*Verwaltungsgemeinschaft*) ezekkel a jogokkal és kötelezettségekkel együtt értelmezhető csak: a rendszer fennállása alatt a felek önálló vagyonszerzők voltak, közöttük a vagyonekülönítés elve érvényesült, de a női vagyont – fenntartott vagyona kivételével – a férj kezelte és szedte a hasznait, elszámolási kötelezettség nélkül. Férje távollétében azonban, ha a férj ügyei viteléről nem gondoskodott, kivételesen a nő jogosult volt mindazt megtenni, amit a rendes és szokásos vagyongazgatás megkívánt (202. §).

A porosz törvénykönyv házassági joga a 18. század családfelfogásának, tradicionális erkölcsének és a nők társadalmi helyzetének korabeli lenyomata volt,¹¹ ami megfelelt a korabeli német jogirodalomban általánosnak mondható szemléletnek is: *Höfner* (*Theoretisch practischer Commentar*, 1783) uralomnak (*Oberherrschaft*) nevezte a férj felesége feletti jogosítványait; *Hommel* (*Rhapsodia quaestiorum*, 1787) a férji hatalommal (*potestas*) igazolta a korlátozott fenyítési jogot; *Hofacker* kortársainál lényegesen finomabban a férj hatalmáról úgy beszélt, mint aminek célja a házastársi életközösség és a család támogatása, míg *Hugo* (*Lehrbuch des civilistischen Cursus*, 1799) tudatosan mellőzte a házassági „uralom” kérdését, és kevés kivételtől eltekintve a vagyoni jogi meghatározásokat mutatta csak be.¹²

3. A házas nő személyi és vagyoni jogállása a francia magánjogban

Pár évvel azután, hogy Franciaországban a felvilágosult észjog diadalaként és a „keresztény felsőbbség” eszméjét – *Morelly* és *Diderot* szemléletének megfelelően – elutasítva alkotmányi szinten polgári szerződésnek nyilvánították a házasságot (1791. szeptember 3.), az egyén szabadságát hirdetve szabadelvű bontójogot alkottak a vétkességi elvet követő (szubjektív) bontóokok mellett az objektív bontóokok és a közös megegyezésen alapuló bontás intézményesítésével (1792. szeptember 20.),¹³ a nők nagykorúvá válását és ezzel az atyai hatalom megszűnését a férfiakra vonatkozó szabállyal megegyezően

11 TAEGER, Angela: „*Im Familienglück lebt die Vaterlandsliebe*“. *Dynamik und rechtliche Rehmung der Ehe im Preußen des 19. Jahrhunderts*. In: WOLFF, Jörg (szerk.): *Das Preußische Allgemeine Landrecht. Politische, rechtliche und soziale Wechsel- und Fortwirkungen*. Heidelberg, C. F. Müller, 1995, 215-236.

12 A szerzők műveit idézi DUNCKER i. m. 384-385.

13 A francia házassági bontójog változásait 1789-től lásd COMMAILLE, Jacques: *Le divorce en France de la réforme de 1975 à la sociologie du divorce. Notes et Études Documentaires*, 1978/4478. 148.; HERGER Csabáné: *A nővéltől a polgári anyakönyvvezetőig. A magyar házassági köteléki jog és az európai modellek*. Budapest – Pécs, Dialóg Campus, 2006, 53.

21 évben állapították meg, illetve polgári és bíróság előtti aktusokban a nők tanúzási képességéről (1792. augusztus 28.),¹⁴ majd a fiú- és a leánygyermek egyenlő öröklési jogáról döntöttek, tekintet nélkül arra, hogy a gyermekek házasságból vagy azon kívül születtek (1793. június 4.),¹⁵ radikális visszarendeződés következett be.¹⁶

Ennek oka egyrészt a forradalmi korszak „lángoló” természetjogi karakterű magánjogi kódextervezeteinek (1793, 1794) a sikertelenségében kereshető. Az első tervezet (1793) a házassági jogának sajátossága az volt, hogy a házasság fogalmi meghatározását, valamint a házastársak egymással szembeni jogait és a férj hatalom tartalmát a jogegyenlőség elve alapján, az 1791-1793 közötti jogalkotás eredményeit felhasználva adta meg. *Cambacérés*, a tervezet megalkotója ugyan a „szabadság gyümölcének” nevezte munkáját, a Konvent háromhavi vita után teljes egészében elvetette azt. A jakobinus terror időszakában a házassági jogot érintő változtatás nem történt. A thermidori Konvent elnökévé 1794. október 7-én megválasztott *Cambacérés* második, szintén elvetélt tervezete ugyanebben az évben a családjogot 9 cikkben foglalta össze az ember életének szakaszait követve, ez a normatartalom azonban nem lépte át az elvi felsorolás szintjét.

A házassági jogban (és a családjog egészében) tapasztalható visszarendeződés oka másrészt abban fedezhető fel, hogy a thermidori fordulattól az alkotmányfejlődésben, illetve ennek keretében az állam és az egyház jogi kapcsolatát tekintve is váltás volt tapasztalható. A napóleoni korszakban a forradalom kora előtti államegyházi modellhez (1801) és a konzulátus alkotmányának módosításával a köztársaságtól az alkotmányos monarchiához (1804) történt meg a visszafordulás, majd 1815-től a restaurált *Bourbon* monarchiában az uralkodó által „adományozott” és nem népképviseleti szerv által alkotott új alkotmányban az Isten kegyelmére és akaratára hivatkoztak a monarchikus szuverenitás indoklásaként. Ahogy a forradalmi korszakban a kereszténység radikális elutasítása és az ész kultusza, úgy a konszolidáció¹⁷ és a restauráció korszakában újra a tradicionális házasság- és családkép dominált a jogalkotás hátterét tekintve. Más kérdés, hogy ezt a váltást mivel indokolták.

A rendkívüli terjedelmű, a bíró jogalkotó szerepének megakadályozását célzó harmadik tervezet (1796), amely nagyrészt *Pothier* személyéhez köthető, a házasságról szóló ötödik címében még az 1792. szeptember 20-i dekrétumon alapult. Ennek ellenére több

14 CONRAD, Hans: *Die Grundlegung der modernen Zivilehe durch die französische Revolution*, ZRG, Germ. Abt. 1950/67. 336. és 355.

15 GERHARD, Ute: *Menschenrechte – Frauenrechte 1789*. In: SCHMIDT-LINSENHOFF, Viktoria (szerk.): *Sklavin oder Bürgerin. Französische Revolution und neue Weiblichkeit 1760-1830*. Frankfurt, 1989, 62.

16 A posztnapóleoni korszak európai házassági jogalkotásához lásd SCHWAB, Dieter: *Grundlagen und Gestalt der staatlichen Ehegesetzgebung in der Neuzeit bis zum Beginn des 19. Jahrhunderts*. Bielefeld, 1967.

17 Napóleon személyes felfogását és hatását a Code civil előkészítésére lásd THEEWEN, Eckhard Maria: *Napoléons Anteil am Code civil*. Berlin, Duncker & Humblot GmbH, 1991, 113-114.

rendelkezését, mint például a feleség cselekvőképtelenségének visszaállítását a jogfolytonosság igényével indokolták. *Portalis* egy 1797-es exposéjában a házasságról már szent és sérthetetlen szövetségként beszélt, amelyet a magánjog szabályoz és a vallás erősít meg. A házasság felbontását az emberi akarat szabadságából származó intézménynek nevezte, amelyet az állami jognak csak eltérni, támogatni vagy segíteni azonban nem kell.¹⁸ *Jacqueminot* műve, a negyedik tervezet (1798) – *Cambacérés* és *Portalis* tervezeti között mintegy középútként – a házassági jogra vonatkozóan külön törvény megalkotását javasolta, a kódextervezetbe csak a későbbi szabályozás elveit beemelve. Ehhez a szemléletváltáshoz igazodva 1799-ben törvényi úton korlátozták a házas nő cselekvőképességét, és ugyanekkor felszámolták a házassági közösságon közös igazgatásának jogát, azt a férj kizárólagos hatáskörébe helyezve.¹⁹

A főként *Tronchet*, *Portalis*, *Maleville* és *Préameneu* közreműködésével elkészített ötödik tervezetnek (1801), majd a Code civilnek (1804)²⁰ a közrend kívánalmát és a közakaratot szem előtt tartó szabályozása a kötelező polgári házasságkötést, sőt 1816-ig a házasság felbontásának a lehetőségét is megőrizte, mint szükséges rosszat (229-305. c.). Kétségtelen, hogy megmaradt a házasságnak – definíció hiányában a házastársak kölcsönös kötelezettségeiből kivilágló – szekuláris, szerződéses természetű értelmezése és a személyi szabadság elve is: a Code civil e kötelezettségek között a hűség követelményét (*fidélité*), a személyes támogatást (*assistance*) és az anyagi támogatást (*secours*) nevezte meg (212. c.). Némi vitát váltott ki a szakirodalomban a polgári házasságkötést megelőző egyházi házasságkötés tilalma, a nemlétező házasság (*matrimonium non existens*) intézményével (165-171. c.).²¹

Azt azonban nem vitatták, hogy a Code civil házassági köteléki jogát, melyet a háromkönyves szerkezetű törvénykönyv személyi jogának (*Des personnes*) ötödik címébe (*Du mariage*) helyeztek el, a magánjogtörténet-tudomány a francia nők ismételt „jogfosztásaként” értékelte. A férji dominanciát és széleskörű családi hatalmát tükrözte a feleség „engedelmességi” kötelezettsége, míg férje köteles volt oltalmazni őt (213. c.).

Ez az „oltalom”, a germán Munt modernizált formája,²² elsősorban a házas nő személyi önállóságának hiányában jelent meg: a család feje a férj volt, akit a család ügyeiben kizárólagos döntési jog illetett meg, és a feleség köteles volt férjét követni az általa választott lakóhelyre (214. c.). Bár a törvénykönyvből ez kimaradt, a feleség

18 TAKÁCS Tibor: *A francia magánjog fejlődésének története. A Code civil előzményei*. Miskolc 2005, Msc., 146.

19 VIGIÉ, A.: *De la nécessité d'une Édition du Code civil*. In: SOREL, Albert (szerk.): *Le Code civil, 1804-1904. Livre du Centenaire I*. Párizs, Société d'Études Législatives, 1904, 25-46.

20 A tanulmány elkészítéséhez – tekintettel a német-francia összehasonlítás igényére – a következő szövegkiadást használtam: LASSAUX, Franz von (ford.): *Kodex Napoleon*. Koblenz, 1807, <http://digital.ub.uni-duesseldorf.de/urn/urn:nbn:de:hbz:061:1-106794> (2021. 12. 31.)

21 CONRAD i. m. 360. Mivel az egyházi házasságkötésnek magánjogi joghatálya 1791 óta egyébként sem volt, Conrad ezt a tiltást következetlennek tartja és a vallási tolerancia megsértésének tekinti.

22 COING, Helmut: *Europäisches Privatrecht II*. München, Verlag C.H. Beck, 1989, 311.

szokás szerint férje nevét viselte. Az *incapacité de la femme mariée* abban jelent meg, hogy a nő férje hozzájárulása nélkül – a büntetőügyek és rendőrségi eljárások kivételével (216. c.) – bíróság előtt önállóan nem járhatott el (215. c.), jogügyletet nem köthetett, tulajdont nem szerezhetett (217. c.), sőt a francia nő a német jogkörben megszokott ún. kulcshatalommal (*Schlüsselgewalt*) sem rendelkezett, mely alapján a háztartás vezetéséhez szükséges feladatok elvégzése céljából férjét képviselhetette volna. Ezen a képen némileg javít, hogy a férji hozzájárulást bírósági határozat pótolhatta (218-219. c.), illetve a kereskedő asszony (*marchande publique*) tevékenysége nem volt férji hozzájáruláshoz kötött (220. c.). Ahogy a leány atyja széleskörű hatalma alatt állt, amely a testi fenytés és a szabadságmegvonás lehetőségét is tartalmazta, a férj hasonló terjedelmű férji hatalmat gyakorolt felesége felett: a házasságtörésben vétkes feleséget 3 hónaptól 2 évig terjedő elzárásra lehetett ítélni ún. nevelőintézetbe (298. cikkely 2.), míg a férji házasságtörés csak akkor képezett bontóokot, ha a férj az ágyasát a közös háztartásba hozta (230. cikkely). Ha a férj vétkességét a házasságtörésben meg is állapította a bíróság, vele szemben a szankció csak az volt, hogy eltiltották a házasságkötéstől azzal a személlyel, akivel azt elkövette (298. cikkely 1.).²³ A házas nő vagyoni önállóságának hiánya elsősorban ügyletkötéseinek férji hozzájáruláshoz kötöttségéből fakadt, nem pedig abból a vagyoni jogi rendszerből, mely a felek között a házasság fennállása alatt érvényesült, hiszen a házastársak kölcsönös jogainak és kötelezettségeinek körében a Code civil kifejezetten rögzítette, hogy a feleségnek a férji hozzájárulásra a nőt illető vagyontárgyak vonatkozásában volt szüksége (223. c.), legyen szó bármilyen vagyoni jogi rendszerről.

A francia kódex a házassági vagyoni jogot – a másfél évtizeddel későbbi, szintén háromkönyves szerkezetű osztrák polgári törvénykönyvhöz (1811) hasonlóan – a tulajdonszerzés módjairól szóló harmadik könyvben (*Des différentes manières dont on acquiert la propriété*), annak ötödik címeként (*Du Contrat de Mariage, et des droits respectifs des époux*) helyezte el. A nő vagyoni jogi önállóságának a hiánya a fentiekhez képest fokozottan jelent meg törvényes házassági vagyoni jogi rendszer esetén, amely korlátozott vagyoni közösséget jelentett (*communauté*) a férj kizárólagos vagyoni igazgatási jogával a közös vagyoni felett (1421. cikkely). Figyelemre méltó az a társadalmi vita, ami az előkészítés során ezt a germán gyökerű rendszert övezte. *Conseil d'Etat* terve az volt, hogy egyetlen rendszerként adja meg a *droit coutumier*-ből merített korlátozott vagyoni közösséget, amelyhez a jogfolytonosság elvével valóban indokolni is lehetett, és csak a közvéleményben kiváltott felháborodás hatására vették be a Code civil szerződéses vagyoni jogába a fél-francia területeken (*droit écrit*) megszokott, római jogi gyökerű dotális rendszert (*régime dotal*) is,²⁴ amely a nőnek jóval kedvezőbb vagyoni jogi állást biztosított, valamint a teljes vagyonekülönítést és a vagyoni közösségnek a törvényes rendszertől eltérő változatait. A német jogban általános szabadsággal szemben a francia kódex házassági szerződés kötésére csak a házasságkötés előtt adott lehetőséget, és azt a házasság fennállása alatt módosítani sem lehetett (1394. c.).

23 GERHARD i. m. 64.

24 COING i. m. 312.

4. Következtetés

A terjedelmi korlátok miatt szükségszerűen vázaltszerű áttekintésemet egyetlen következtetéssel szeretném lezárni: felületesnek és tarthatatlannak tekinthető a természetjogi kódexekben a férjzett nő személyi és vagyoni jogállásának megítélésekor a hiányosságok egyetlen okkal történő magyarázata. Sokkal inkább arról lehet szó, hogy a germán férji Munt számos vonatkozásban tovább élt, és az erőteljes férji hatalom fenntartásához kézenfekvő volt annak az érvek a használata is, hogy a bibliai jogi kultúrában a férj családon belüli vezető szerepét valóban lehet patriarchális családmodellként értelmezni, ha félretesszük azt, hogy a keresztény férj sem független, hanem *Krisztusnak* alávetett személy (Efézus 5:24).

HOMICSKÓ ÁRPÁD OLIVÉR
habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

AZ EGYÉN SZOCIÁLIS VÉDELME BIZTOSÍTÁSÁNAK VÁZLATOS ELEMZÉSE, A MAGYAR JOGI SZABÁLYOZÁSON KERESZTÜL

Prof. Dr. Stipta Istvánt 2014. szeptember 16-a óta ismerem. Előtte is sokat hallottam már róla, kiemelkedő tudományos tevékenységéről, illetve több szakmai konferencián is találkoztunk előadóként. Prof. Dr. Stipta István 2021. szeptember 1-ig töltötte be karunkon a Kari Minőségbiztosítás Bizottsági teendőket. Mindig nagyon alapos és szakmailag elfogulatlan álláspontot képviselt a Bizottságban. Kiemelkedő szerepe van a kari tehetséggondozásban, sok támogatást kaptam tőle ebben a tekintetben is, mint a tudományos ügyekért is felelős dékánhelyettes. 2017. március 28-tól a kari Tudományági Doktori és Habilitációs Tanácsnak is tagja. Mindebből látható, hogy elkötelezett a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar irányába. A kari Tehetséggondozási programban a kezdetektől részt vesz, több Károlis hallgató az Ő felkészítésének köszönhetően az OTDK-n helyezést ért el. Kezdetektől elkötelezetten támogatta a kari tehetséggondozást, ezáltal az én dékánhelyettesi munkámat is. Kiemelkedő szakmai tudásával, emberi hozzáállásával mindig a segítségemre volt, amikor tudományos kérdésekben a tanácsát, javaslatait kértem. Hálás vagyok neki, hogy karunk oktatója és elkötelezett híve a kari tehetséggondozásnak. Remélem az együttműködésünk még hosszú időn keresztül folytatódni fog!

1. Bevezetés

A XXI. században egyre inkább láthatóvá válik, hogy a szociális ellátórendszer segítséget, védelmet nyújtson a társadalom tagjai számára többek között betegség, baleset, öregség, rokkantság, vagy fogyatékoság esetén. Az Alaptörvény külön rendelkezik arról, hogy „Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegyiség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult.”¹ Szintén az Alaptörvényben kerül kimondásra, hogy „Magyarország a szociális biztonságot az előzőekben megfogalmazottak alapján és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg.”² A szociális intézmények fenntartása és működtetése tekintetében pedig az egyházak szerepe

1 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25) XIX. cikk (1) bekezdés.

2 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.) XIX. cikk (2) bekezdés.

felértékelődött. Czibere Károly állapítja meg kutatási alapján, hogy „az egyházak szociális kapacitása tekintetében az elmúlt 25 évet figyelembe véve szinte valamennyi szolgáltatási típusban megfigyelhető az egyházi fenntartás folyamatos és fokozatos kiterjedése.”³

2. A szociális biztonság megteremtésének keretei

Kiemelten is fontos, hogy a XXI. században – a tudomány és technika világában – ráirányítsuk a figyelmet mindazokra, akik a szociális gondoskodás, a szociális ellátások területén segítségre szorulnak. A segítség nem csak az elesettek, a szociálisan rászorultak megsegítését jelenti ebben az esetben, hanem azokat is, akik rövidebb, vagy hosszabb ideig nem tudnak keresőtevékenységet folytatni és ezáltal a saját és családjuk megélhetéséről gondoskodni, számukra is biztosítani szükséges, hogy megfelelő szociális ellátásokhoz jussanak. A mai magyar szociális ellátórendszerben az államnak kiemelkedő szerepe van, ugyanakkor az állam önmagában nem tud minden szociális kihívásra biztos választ adni, ezért mindenképpen szükséges, hogy az egyházak is részt vegyenek a szociális gondoskodás megvalósításában. Ugyanakkor az egyén szerepe is fontos abban a tekintetben, hogy saját maga is törekedjen megélhetésének biztosítására. Az Alaptörvényben kimondásra kerül, hogy „Mindenkinek joga van a munka és a foglalkozás szabad megválasztásához, valamint a vállalkozáshoz. Képességeinek és lehetőségeinek megfelelő munkavégzéssel mindenki köteles hozzájárulni a közösség gyarapodásához. Magyarország törekszik megteremteni annak feltételeit, hogy minden munkaképes ember, aki dolgozni akar, dolgozhasson.”⁴ Ezen rendelkezés alapján jól látható, hogy az állam az egyén általi munkavégzést, amivel a megélhetését biztosítani tudja kiemelten fontosnak tartja. Ez azonban, amint az látható nem csak jog, hanem kötelezettséget is jelenthet a közösség gyarapodásának érdekében. Szintén fontos megállapítás, hogy tekintettel van azokra is, aki valamilyen okból nem munkaképes, annak más módon legyen biztosítva a megélhetése a szociális ellátórendszer szabályainak keretein belül. Továbbá például az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) is tartalmaz külön rendelkezéseket, amelyekben az egyénnek is szerepe van abban, hogy a szociális biztonság megvalósításának érdekében együttműködő legyen a közösség érdekében. Az egyén szerepe tekintetében Eütv. kimondja, hogy „Az egészségüggyel kapcsolatos társadalmi kötelezettségek az egyén saját és környezete egészségi állapotáért viselt felelősségével együtt biztosítják a lakosság egészségének védelmét és egészségi állapotának javítását.”⁵ Az Eütv. kimondja, hogy „Mindenki köteles tiszteletben tartani mások jogait egészségük fejlesztéséhez, védelméhez, a betegségek megelőzéséhez, a gyógyuláshoz és az orvosi rehabilitációhoz.”⁶

3 CZIBERE Károly: *Az egyházak szociális munkájának jogszabályi környezete Magyarországon*. Doktori (PhD) értekezés, Budapest, 2021, 16.

4 Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25) XII. cikk (1)–(2) bekezdés.

5 Az egészségügyről szóló 1997. évi CVIV. törvény (a továbbiakban: Eütv.) 5. § (1) bekezdés.

6 Eütv. 5. § (2) bekezdés.

Az egyén szempontjából merül az is megfogalmazásra, hogy „Mindenkinek joga van olyan ismeretek megszerzéséhez, amelyek lehetővé teszik számára az egészsége védelmével és fejlesztésével kapcsolatos lehetőségek megismerését, valamint megfelelő tájékoztatáson alapuló döntését az egészséggel kapcsolatos kérdésekben, az egyénnek joga van tájékoztatást kapni az egészségügyi szolgáltatók által nyújtott egészségügyi ellátások jellemzőiről, azok elérhetőségéről és az igénybevétel rendjéről, továbbá a betegeket megillető jogokról és azok érvényesíthetőségéről. Az egyén a saját egészségi állapotáért a tőle elvárható módon felelősséggel kell tartoznia, kötelessége tartózkodni minden olyan magatartástól és tevékenységtől, amely a társadalmilag elfogadható kockázati szinten felül, köztudottan mások egészségét veszélyezteti, továbbá kötelessége – a tőle elvárható módon – segítséget nyújtani és a tudomása szerint arra illetékes egészségügyi szolgáltatót értesíteni, amennyiben sürgős szükség vagy veszélyeztető állapot fennállását észleli, illetve arról tudomást szerez.”⁷ Ezen rendelkezése alapján is megállapítható, hogy a szociális biztonság megteremtése vonatkozásában az államon és az egyházon (és további különböző polgári jog szerinti formában működő szereplőkön túl), az egyénnek is szerepe van, az egyén, mint egy közösség tagja köteles hozzájárulni képességei szerint annak gyarapodásához.

A XXI. század társadalmainál fontos követelmény kell legyen a másik emberről való gondoskodás, a vele való törődést. Amikor az irgalmas samaritánus történetét vizsgáljuk, akkor helyes választ kapunk arra, hogy ki is a mi felebarátunk? Míg az Ószövetségben a felebarát a közösséghez tartozó embert jelentette, addig az Újszövetségben már minden ember felebarát, hiszen Jézus azt mondja, hogy szeretettel kell mindenkihez közeledni és irgalmassággal szolgálni a másik embert. Éppen a krisztusi szeretetet, mint alapvető parancs értelmében, a XXI. század elvárásainak és kihívásaink megfelelően kell a szociális gondoskodás során felmerülő társadalmi problémákat kezelni. A napjainkban érzékelhető értékváltozások sodrában is mindent meg kell tenni a másik emberért, a közösségért, amelyben élünk, dolgozunk, tanulunk – s a közösségért, tágabb értelemben is.

3. A szociális ellátórendszerek tipizálása

A magyar szociális intézményi struktúrát a társadalombiztosítás és az egyéb szociális intézmények alkotják. A szociális jog elméleti alapját az a felismerés jellemzi, amely szerint az egyén létfenntartásának alapvető követelménye az erőforrások folyamatos újratermelése. Amíg az egyén életében nem merülnek fel megélhetési zavarhelyzetek, addig a létfenntartása többé-kevésbé biztosított. A megélhetési zavarhelyzet esetén azonban a létfenntartása veszélybe kerülhet, ami szükségessé teszi, hogy az ilyen helyzetek megfelelően legyenek kezelve. Tekintettel arra, hogy megélhetési zavarhelyzet esetén az egyén erre egymagában nem lenne képes, így szükséges a különböző közösségi (legtágabb értelemben az állami/egyházi/társadalmi) lehetőségek figyelembevétele és alkalmazása. A szociális gondoskodás lényege, hogy az egyén megélhetési zavarhelyzete esetén is biztosított legyen a szükséges egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzáférése, valamint

7 Eütv. 5. § (3) bekezdés a) – e) pontok.

anyagi biztonsága. Amikor felmerül az egyén életében, hogy szociális jogi szempontból megélhetési zavarhelyzetbe került, akkor az ilyen időszakában is biztosítani szükséges számára az egészségügyi szolgáltatásokhoz való hozzájutást, különösen igaz ez a jelenlegi vírushelyzetben,⁸ valamint a mindennapi megélhetéséhez szükséges anyagi javak valamilyen más, az egyéni termelőmunkán kívüli forrásból legyenek részére fedezve.

A ma működő állam által működtetett európai szociális ellátórendszerek három alapvető típus alapján határozhatók meg. Ezek a biztosítási típusú, a segélyezési típusú és a normatív típusú szociális ellátórendszer. Ezek a rendszerek nem kizárólagosan határozzák meg egy-egy európai ország szociális ellátórendszerét, hanem egymást kiegészítve, vegyes módon, de mindig van egy domináns ellátási típus. Tanulmányomnak ebben a részében ezeket mutatom be, elemzem egyenként, az adott ellátási rendszerre jellemző sajátosságok meghatározásával.

A biztosítási típusú szociális ellátási rendszerben a jogosult személy hozzájárulás fizetés alapján kap ellátást a megélhetési zavarhelyzet bekövetkezésekor. Az ellátásra való jogosultság jövedelemszerző tevékenység folytatásához kötött. Védelemben az részesülhet, aki az ezzel járó terheket is viseli (járulékfizetési kötelezettség). Az állam által meghatározott védett személyi kör kötelezően (társadalombiztosítás) biztosítási jogviszonyt kell, hogy létesítsen, bizonyos esetekben ugyanakkor lehetséges az önkéntes (magánbiztosítás) kötése is. A megélhetési zavarhelyzetek előre rögzítésre kerülnek a jogszabályokban, és csak a pontosan meghatározott esetekben nyújt előre meghatározott ellátásokat a rendszer. Az ellátásra való jogosultsági feltételek tételesen meghatározásra kerülnek. A szociális ellátás mértéke általában a kieső jövedelemhez igazodik, azzal azonos, vagy közel azonos ellátást nyújt. Lehetőség van azonban arra is, hogy a jogalkotó előre rögzítse azt a maximális ellátási szintet, amelynek esetében már nem érvényesül a jövedelemarányos pénzbeli ellátás. Ezzel azonban már sérülhet a klasszikus biztosítási logika, hiszen a hozzájárulás fizetés továbbra is jövedelemarányos marad, ugyanakkor viszont az ellátásra való jogosultság tekintetében már nem érvényesül a jövedelemarányosság, ami már relatív magas jövedelem esetén is életszínvonal csökkenést eredményezhet az egyén esetében, pedig eredetileg a rendszert a korábbi életszínvonal fenntartására törekvés emelte ki a másik két modell közül. További sajátossága a rendszernek, hogy a jogosultak részéről az ellátások jogi úton is kikényszeríthetőek (a kedvezményezett biztosítottaknak alanyi jogokat biztosítanak a járadék igénylésére). Az ellátások finanszírozására többnyire elkülönült alapokat hoznak létre és működtetnek. A befizetendő hozzájárulások nagysága (járulék) pedig minden esetben az egyén jövedelméhez igazodik. A biztosítási típusú rendszerek általában önkormányzati típusú irányítással működnek (és a működtetésben a biztosítottak is részt vesznek). A társadalombiztosítás célja lénye-

8 Az új koronavírus okozta betegség hivatalos nevének rövidítése. A betegséget elsőként az Európai Betegségmegelőzési és Járványvédelmi Központ (European Centre for Disease Prevention and Control ECDC) 2020. február 11-én megjelent adatközlése nevezte meg „koronavírus-betegség 2019”-ként (coronavirus disease 2019), melynek rövidített változata a COVID-19. Lásd: <https://koronavirus.gov.hu/fogalomtar> (2022. 01. 10.)

gében az, hogy garantálja a lakosság azon részére a gazdasági és társadalmi helyzetnek megfelelő életszínvonalat, amely a munkáért kapott díjazás útján nem tudja a létfenntartási eszközöket megteremteni, akár azért, mert a munkából ráeső részt a társadalom számára már ledolgozta, akár azért, mert hirtelen, vagy fokozatosan fellépő okok miatt idő előtt arra kényszerült, hogy a munkát ideiglenesen, vagy véglegesen abbahagyja.⁹

A segélyezési típusú rendszerben a szociális ellátások a létfenntartáshoz szükséges megélhetés biztosítására szolgálnak. Ebben a rendszerben a védett személyek köre nincs előre pontosan meghatározva, így az akár a népesség egészére is kiterjedhet (abszolút alanyi hatály). A segítségnyújtás mindig csak szubszidiárius jellegű (az önségellyel és a másoktól származó segéllyel szemben mindig alárendelt). Az állami segítségnyújtásra az individualizáció a jellemző, mindig az egyéni megélhetési szintjéhez igazodik az ellátás, az egyén körülményei határozzák meg az ellátásra való jogosultságot. A rendszer többnyire a települési önkormányzatokhoz (kisközösségek) kapcsolódik. Finanszírozása adóeszközökön keresztül történik.

A normatív, vagy alanyi jogon járó ellátások rendszere a népesség meghatározott csoportjainak nyújt alapellátásokat. Ilyen csoportok lehetnek pl.: a nyugdíjasok, gyermeket nevelő családok, fogyatékossgal élők csoportja. Az ellátásra való jogosultság nincs előfeltételhez kötve (sem előzetes hozzájárulás-fizetés, sem rászorultság nem szükséges). A rendszer fix összegű ellátásokat nyújt a megadott csoporthoz tartozók részére. A finanszírozása adóalapú bevételekből történik, központi, alapvetően kincstári kifizetések révén nyújtják az ellátásokat.

A jóléti rendszereket Titmuss és Esping-Andersen munkássága alapján három nagy csoportra lehet tagolni.¹⁰ Az első csoportba tartozik a bismarcki hagyományból kinövő korporativista kontinentális európai jóléti modell, amelyben általában meghatározó az „érdem”, a munkával kiérdemelt, a foglalkozási státushoz kötődő jogosultságok szerepe. A kontinentális államokban ennek megfelelően a rászorultsági szociálpolitika azok számára nyújthat ellátást, akik a társadalombiztosítás széles körű ellátórendszerében semmilyen szolgáltatásra nem szereztek jogosultságot, így annak szerepe csak kiegészítő jellegű.¹¹ A második csoportba az angolszász tradíciót megtestesítő reziduális-liberális jóléti modell tartozik, amelyben a rászorultságnak jut döntő szerep. Aktívan támogatják a piaci megoldásokat azáltal, hogy ösztönzik a magán jóléti ellátásokat, és az akut piaci kudarcok kezelésére korlátozzák a közfelelősséget.¹² Ebben a rendszerben az állam

9 CSIZMADIA Andor: *Általános szociálpolitikai tevékenység (szociális gondoskodás) néhány elvi kérdése és történeti vázlat*. Budapest, Fővárosi Nyomdaipari Vállalat, 1963, 16.

10 ESPING-ANDERSEN, Gosta: *Towards the Good Society, Once Again?* In: ESPING-ANDERSEN, Gosta – GALLIE, Duncan – HEMERIJCK, Anton – MYLES, John (eds.): *Why We Need a New Welfare State*. Oxford, Oxford University Press, 2002, 13-17.

11 HOFFMAN István: *Szociálpolitika, szociális ellátások*. A tananyag az AROP-2.2.19-2013-2013-0001 Elektronikus képzési és távoktatási anyagok készítése című projekt keretében készült el. Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2016, 4.

12 ESPING-ANDERSEN i. m. 16.

felelősségvállalása általában az egészségügyi ellátórendszer területén jelentősebb, a többi jóléti szolgáltatásban a szerepe kisebb, elsősorban a rászorulóknak nyújtott célzott ellátások rendezésére korlátozódik. Ezzel a magán jóléti piac felé terelik a középosztályt, az állam pedig erősíti a jövedelmek ellenőrzésének és az alacsony jövedelemhez kötött ellátásoknak a szerepét.¹³ A harmadik csoportba pedig a szociáldemokrata-institucionális-skandináv jóléti modell tartozik, amelyben az univerzális – állampolgári, vagy alanyi jogon járó – juttatások, jogosultságok a meghatározók és az állami szerepvállaláson van a hangsúly.¹⁴ Ennek a modellnek a főbb jellemzői, hogy univerzális garanciákat biztosítanak, elsősorban a munkapiacra történő visszatérést elősegítő, ún. aktivációs lehetőségeket és ellátásokat, valamint fejlett szolgáltatásokat nyújtanak a gyermekeknek, a fogyatékosággal élőknek és a támogatásra szoruló időseknek.¹⁵

A mai szociális ellátások rendszerének vizsgálata alapján megállapíthat – amint az már a bevezetőmben is jeleztem –, hogy a felvázolt modellek kizárólagos formájukban nincsenek jelen a modern szociális ellátórendszerekben. Ma már a modellek vegyesen léteznek, azaz a fentiekben kifejtett ellátórendszer típus jelen van valamennyi európai országban valamilyen mértékben, amiben eltérés található az a hangsúlyok kérdése, azaz, hogy melyik szociális ellátórendszeri modell a domináns, és mely elvek a kiegészítőek, és azok milyen mértékben jelennek meg az adott ország szociális védelmi rendszerében. A modellek megismerését az indokolja, hogy az egyes társadalombiztosítási-szociális ellátások nyújtásának részletes szabályait ezek elemzése és alkalmazása alapján lehet megérteni.

4. A mai magyar szociális ellátórendszer tagolódása

A szociális ellátórendszer fejlődésének vizsgálatán keresztül válik megérthetővé a modern kori szabályozás. Amennyiben alaposan tanulmányozásra kerülnek a korábbi ellátások főbb sajátosságai, úgy látható, hogy a modern kori szabályozás is a korábban kialakított elvekre, szabályokra épül. Magyarországon a biztosítási típusú rendszer alapjait a társadalombiztosítási törvények jelentik. A társadalombiztosítás alapját a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultokról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény tartalmazza. Ennek a törvénynek az a célja, hogy az egyéni felelősség és a társadalmi szolidaritás elveinek megfelelően szabályozza a társadalombiztosítás keretében létrejövő jogviszonyokat, meghatározza a foglalkoztatók és a biztosítottak biztosítási jogviszonnyal kapcsolatos kötelezettségeit, a biztosítottaknak a társadalombiztosítás rendszerében való részvételi kötelezettségét, a foglalkoztatók és a biztosítottak fizetési kötelezettségét és ennek a közteherviselésnek megfelelő teljesítését, valamint a társadalombiztosítási ellátások körét.¹⁶ A társadalombiztosítás két nagy terü-

13 HOFFMAN i. m. 4.

14 ÉSPRING-ANDERSEN i. m 13.

15 HOFFMAN i. m. 4.

16 A társadalombiztosítás ellátásaira jogosultokról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény Preambulum.

lete az egészségbiztosítás és a nyugdíjbiztosítás. Az egészségbiztosítás szempontjából a kötelező egészségbiztosítási ellátásokról szóló 1997. évi LXXXIII. törvényt, valamint a megváltozott munkaképességű személyek ellátásairól és egyes törvények módosításáról szóló 2011. évi CXCI. törvényt, míg a társadalombiztosítási nyugellátások tekintetében a társadalombiztosítási nyugellátásról szóló 1997. évi LXXXI. törvényt kell kiemelni. Ezek a jogszabályok tartalmazzák a biztosítási típusú ellátásokat. Részben ebbe a körbe tartozik a passzív álláskeresési támogatások miatt a foglalkoztatás elősegítéséről és a munkanélküliek ellátásairól szóló 1991. évi IV. törvény is. Nem biztosítási elv alapján, de a foglalkoztatáspolitikához kapcsolódóan a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközeit is (pl. a munkához jutás, a munkahelykeresés, a munkahely megtartása, a megfelelő munkaerőhöz jutás elősegítése) figyelembe kell venni, amelynek jogszabályi rendelkezését a foglalkoztatást elősegítő szolgáltatásokról és támogatásokról, valamint a foglalkoztatás felügyeletéről szóló 2020. évi CXXXV. törvény tartalmaz. Magyarországon a segélyezési típusú ellátások alapját a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény tartalmazza. A normatív típusú ellátások tekintetében pedig a családok támogatásáról szóló 1998. évi LXXXIV. törvényt, valamint a fogyatékos személyek jogairól és esélyegyenlőségük biztosításáról szóló 1998. évi XXVI. törvényt. Látható, hogy a mai magyar állam által működtetett szociális ellátórendszer valamennyi szociális elvet alkalmaz, de a szerepük ezeknek eltérő. Az eltérés a különböző élethelyzetekből, a felmerülő megélhetési zavarhelyzetből, és az egyén szociális jogi státuszától is függ.

5. Összegzés

Tanulmányomban a szociális ellátórendszerek sajátosságait elemeztem, és mutattam be. Az államilag működtetett szociális ellátórendszeren túl fontos az egyházak, az egyéb polgári jogi alapon működő szociális szolgáltatásokat nyújtó intézmények, az egyházak, és az egyén szerepe is szerepe. Az állam által működtetett szociális ellátások alapja az újraelosztás a megélhetési zavarhelyzetben lévő egyének számára. Az állam által működtetett újraelosztásnak három formáját különböztethetjük meg: az interperszonális újraelosztást, az intertemporális újraelosztást és az intergenerációs újraelosztást. Az interperszonális újraelosztás esetén az egyes egyének közötti különböző elvek szerinti újraelosztásról van szó, alapvetően rövidebb életciklus, jellemzően egy költségvetési éven belül történik meg. Az állam kijelöli azokat a prioritásokat, amelyeket fontosnak tart, és annak megfelelően osztja szét a befolyó bevételeit. Az intertemporális újraelosztás esetében az újraelosztás időben eltolva történik meg, az egyén a felhalmozásra megfelelő időszakában gyűjti össze azokat a javakat, amelyeket később az egyes megélhetési zavarhelyzetekben visszakap. Az intergenerációs újraelosztás pedig az eltérő generációk (pl.: munkaképes korban lévők és nyugdíjasok) közötti újraelosztást teszi lehetővé. Nemzetközi kitekintés alapján pedig végezetül az ILO 102. számú egyezményét kell kiemelni, amely talán a legátfogóbban határozza meg a szociális biztonság és védelem általános definícióját. Az ILO 102-es Egyezménye alapján a szociális biztonság a tár-

sadalom minden tagja számára biztosított – döntően állami gondoskodáson keresztül megvalósuló, egyéb kiegészítő ellátás-típusokkal szerves egységet alkotó – olyan védelem, amely a megélhetést biztosító elsődleges jövedelem, gazdasági illetőleg szociális ok miatti jelentős csökkenése, illetve teljes megszűnése esetére –, ami keletkezhet betegségből, terhességből, anyaságból eredő feladatok ellátásából, üzemi balesetből vagy foglalkozási megbetegedésből, munkanélküliségből, rokkantságból, nyugdíjkorhatár eléréséből, illetve elhalálozásból – nyújt pénzbeli és/vagy természetbeni ellátásokat, valamint meghatározott feltételekkel gondoskodik egészségügyi ellátásokról, illetve a gyermeket nevelő családoknál felmerülő többletkiadásokat igyekszik kompenzálni.¹⁷

17 Lásd: CZÚCZ Ottó: *Szociális jog I.* Budapest, Unió Lap- és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., 2003, 25-257.

A KERESKEDELMI VÉTEL EGYES SZABÁLYAI

A 18-19. század magánjogi bírói gyakorlatának kutatása során kezdtem érdeklődni a szerződési típusok fejlődése iránt, mint pl. az örökbevallásokban megjelenő sajátos kikötmények, feltételek megjelenésére, amelyek új szerződési típusok – tartási, életjáradéki szerződések – kialakulásához vezettek. A rendi magánjogunkat meghatározó örökbevallások mellett egyre fontosabb szerepet játszottak a mindennapok életében azok az adásvételi szerződések, melyek tárgya ingó dolog volt, amely szerződések már a kereskedelmi vétel egyes szabályainak a megjelenését tükrözték. Miután a szokásjog alakította szerződési jogunk fejlődését nélkülözhetetlenné vált a bírói gyakorlat megismerése, amely a rendi korból átvezetett a polgári kor törvényszéki gyakorlatának megismeréséhez is. Ezekhez a kutatásokhoz sokszor kaptam inspirációt *Stipta Istvántól*, akitől levéltári kutatómunkám első lépéseitől fogva igen sok segítséget kaptam. Barátságát, segítségét ezzel a tanulmánnyal köszönöm meg, amely az újabb kutatási eredményekbe enged betekintést.

A magyar magánjogi kodifikáció története szorosan összefonódik a kereskedelmi jog kodifikációjának történetével. A gazdasági élet fellendülése a 18. század utolsó évtizedében szükségessé tette a több évszázados szokásjogi normák egységes rendszerbe foglalását. A Mária Terézia által kezdeményezett munka, amely a kúriai döntvények összegyűjtését eredményezte, még nem tette lehetővé a kodifikációs munka elkezdését, de az összegyűjtött döntvények bizonyítják, hogy a gazdasági élet szempontjából fontos kereskedelmi normák és ezen belül az egyes szerződési típusokra vonatkozó szokásokat még nem tartották olyan fontosnak, hogy a *Planum Tabulare* döntvényei közé felvegyék. *Skerlecz Miklós* munkássága tette lehetővé, hogy az 1790:67.tc-el felállított regnicoláris bizottságok között, a jogi bizottság a magánjogi javaslatok mellett kereskedelmi törvénytervezetet is készítsen, melynek „szellemi atyja” maga Skerlecz volt.¹ Az ismert történelmi események nem tették lehetővé, hogy ezek a tervezetek az országgyűlés asztalára kerüljenek. Bár az 1827:8.tc-el ismét felállításra kerültek a kodifikációs bizottságok döntő változás sem a magánjogi, sem a kereskedelmi jogi tervezet sorsában nem következett be. Ehhez az 1839/40. évi országgyűlésre volt szükség, ahol első ízben születtek meg azok a törvények, amelyek a kereskedelmi jog egyes lényeges jogintézményeit – kereskedelmi társaságok, fuvarozási szerződés – szabályozták. Egységes kereskedelmi jogi törvénykönyv megalkotásáról szó sem esett. Pedig a mindennapok gyakorlatában a fuvarozási szerződésen kívül az ingó dolgok adásvétele, cseréje vagy a vállalkozási szerződések éppúgy fontosak voltak és az

1 BERÉNYI Pál: *Skerlecz Miklós báró művei*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1914.

ezebből fakadó viták gyakran képezték egyes peres ügyek alapját.²

A kodifikációs munkálatok majd az osztrák-magyar kiegyezést követően gyorsultak fel, de csak a kereskedelmi jog terén vált eredményessé. Az országgyűlés elfogadta *Apáthy István* javaslatát és megszületett a kereskedelmi jogról szóló 1875: XXXVII.tc. Bár a törvény elfogadásával a kereskedelmi jog terén is az elsődleges és legfontosabb jogforrás maga a törvény lett, de arra is lehetőség volt, hogy ha a meglévő kereskedelmi szokásokat vagy éppen a magánjog általános szabályait alkalmazzák a felek, ha a törvény másként nem rendelkezett. A mindennapok gyakorlatában a törvény egyes rendelkezéseit sem azonos módon értelmezték a gazdasági élet szereplői, ami bíróságaink számára is sok feladatot adott.

Az osztrák-magyar kiegyezést követően 1871-ben felállították az elsőfolyamodású bíróságokat.³ A törvényszékek gyakorlatát kutatva vált egyértelművé, hogy a törvényszék bírúinak nemcsak a továbbra is a szokásjog által szabályozott magánjogi eseteket kellett eldönteniük, hanem a kereskedelmi törvény egyes szakaszait is értelmezniük kellett ahhoz, hogy a kereskedők között felmerült vitás kérdésekben igazságot szolgáltatassanak.

A továbbiakban a kereskedelmi jog, ezen belül a kereskedelmi vétel egyes szabályainak a gyakorlati alkalmazását mutatom be a Szegedi törvényszék fennmaradt ítéleteinek segítségével.

Mielőtt a kereskedelmi törvény kereskedelmi vételre vonatkozó szabályainak a gyakorlati életben való érvényesülését elemezném, szükségesnek tartom, hogy röviden ismertessek egy esetet 1854-ből. Bunyevác Miksa pesti nagykereskedő 1854. január 9-én vételi szerződést kötött. A kereskedő, mint vevő megállapodott az eladóval, hogy 500 köböl árpát vásárol, köblét 9 forintért. A vevő 300 forint foglalót adott és kötelezte magát a vételár hátralevő részének 1854. január 30-ig való megfizetésére. Az eladó vállalta, hogy az árpát 1854. március 10-én a Maros partjára, hajóval elviszi. A vevő a szerződésben meghatározott időpontban a teljesítés helyén – Maros parton – megjelent, de sem az eladó, sem az áru nem volt ott. A vevő az eladót felszólította a teljesítésre. Az eladó viszont közölte, hogy a vevő, a szerződésben meghatározott időpontig nem fizette meg a vételár hátralékot, ezért a szerződéstől elállt. Az árut már eladta, mert félt attól, hogy később már csak jóval alacsonyabb áron tudja azt értékesíteni.

A vevő keresetet nyújtott be az eladó ellen a császári és királyi törvényszéken és az ABGB szabályaira hivatkozva követelte a szerződés teljesítését, a szerződés nemteljesítése miatt kártérítést, valamint az eladónak adott előlegnek kamatokkal növelt értékű visszafizetését. Az eladó, mint alperes azzal védekezett, hogy a kereskedő felperes szegte meg a szerződést, ezért jogában állt elállni a szerződéstől. Egyébként is felszólította a határidő elmulasztása miatt a felperest a vételár megfizetésére, amire a felperes nem

2 HOMOKI-NAGY Mária: Egyes szerződési típusok a dél-alföldi mezővárosok joggyakorlatában. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta Juridica et Politica*, 2003, 63(8), 1-66.

3 BÓNIS György – DEGRÉ Alajos – VARGA Endre: *A magyar bírósági szervezet és perjog története*. Zalaegerszeg, 1996, 216-218; STIPTA István: *A magyar bírósági rendszer története*. Debrecen, Multiplex Media- Debrecen U.P., 1997, 128-131.

válaszolt. A felperes ezzel szemben vis maiorra hivatkozott, mert január végén az utak járhatatlan volta miatt nem tudott Pestről Makóra, a Maros partjára utazni.

Mind a cs. és kir. törvényszék, mind a cs. és kir. ítélőtábla, és végül a Legfőbb törvényszék is elutasította a felperes keresetét azzal az indokolással, hogy a kereskedőnek mindent meg kellett volna tennie, hogy a vételárat a szerződésben meghatározott időben megfizesse, vagy ha erre az utak járhatatlansága miatt nem volt képes, bírói letétbe helyezze. Elutasították a vis maiorra való hivatkozást is. Megállapították, hogy joga volt az alperesnek a szerződéstől elállni és az előleget megtartani. A Legfőbb törvényszék tért ki indokolásában arra a tényre is, hogy az adott esetben nem az ABGB szabályait kellett volna az I és II. fokú bíróságnak alkalmaznia, hanem az *árúszerzési kötésről szóló 1844:VI. törvényt*, amit az ABGB nem helyezett hatályon kívül.⁴

Az árúszerzési kötés (szállítási szerződés napjainkban) olyan kereskedelmi vétel, amikor az eladó a vétel tárgyát képező ingó dolgot a szerződésben meghatározott helyre, a szerződés megkötését követően, egy későbbi időpontban szállítja és ott adja át a vevőnek.

A fuvarozásról szóló törvény (1840:XX.tc.) mellett az árúszerzésre vonatkozó törvény volt az, amelyik elsőként rendelkezett az eladó és a vevő felelősségéről a szerződés nemteljesítése esetén. z árúszerzési kötésről szóló törvény még kitért arra, hogyha a szerződést a vevő szegte meg, akkor az eladó követelhetette a nemteljesítésből származó minden kárának a megtérítését (1844:VI.B 3. §). Ha az eladó szegte meg a szerződést, akkor a vevő követelhetett kártérítést, és ha előleget adott, annak a törvényes kamatokkal növelt összegét is (1844:VI.B. 4. §). Az ismertetett eset a kereskedelmi vétellel kapcsolatban felmerülő szinte valamennyi vitás kérdést tartalmazza. Melyek a kereskedelmi vétel szükségszerű elemei? Milyen kötelezettség terheli az eladót és a vevőt késedelmiük esetén? Mit lehet fix ügyletnek tekinteni és annak melyek a feltételei?

A magyar joggyakorlat azt várta, hogy a kereskedelmi törvény pontos és körültekintő rendelkezéseket fog tartalmazni. Ez azonban nem így történt. Bár az 1875-ben elkészült kereskedelmi törvénynek a 336. §-a rendelkezett a kereskedelmi vételről,⁵ a következő szakasz pedig rögzítette, hogy a szállítási szerződésre is a kereskedelmi vételre vonatkozó rendelkezéseket kell alkalmazni.⁶

Nagy Ferenc a kereskedelmi törvény kommentárjában jegyezte meg, hogy a törvénynek a vételre, ahogy általában a kereskedelmi ügyletekre vonatkozó intézkedései nem kimerítőek, azokat a kereskedelmi szokásokkal és a magánjognak az adásvételre szóló szabályaival

4 Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád-Csanád Megyei Levéltára (MNL.CSCSML) IV.B.157.a 29/III/1854.

5 „A vétel megkötöttnek tekintetik, ha a felek úgy a vétel tárgyára, mint az árra nézve meg egyeztek.”

6 „337. § A vételre vonatkozó határozatok azon kereskedelmi ügyletekre is alkalmazást nyernek, melyek bizonyos mennyiségű helyettesíthető dolgoknak meghatározott árért szállítása iránt köttetnek.” vö. SCHWARTZ Tibor: *A kereskedelmi vétel jogszabályai*. Budapest, Gergely R. Könyvkereskedése, 1932, 13-14.; KUNCZ Ödön: *A kereskedelmi- és váltójog tan-könyve*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1938, 392.

kellett kiegészíteni.⁷ A törvényszékek elé kerülő ügyek bizonyítják, hogy bíróságainknak igen gyakran kellett a kereskedelmi törvény egyes szabályait értelmezni. Az ítéletek indokolásaiban talál a kutató válaszokat a kereskedelmi vétel egyes dogmatikai szabályaira.

A 19. század végén, a 20. század elején megjelenő jogi szakfolyóiratok – Jogtudományi Közlöny, Jogállam, Kereskedelmi jog – nagy hangsúlyt fektettek a bírói gyakorlat ismertetésére is. Kiemelték, hogy „a kereskedelmi ügyletek köréből a vételi ügyletek alkotják a kereskedelmi forgalom zömét.”⁸ A vételi ügyletekből keletkező jogvitákat egyes esetekben már állandó bírói gyakorlat alapján döntötték el, míg sok esetben az egyes törvényszékek eltérően értelmezték a kereskedelmi törvény szövegét. „A vételre vonatkozó joggyakorlat ingadozásait a törvényszöveg bizonytalanságai teszik érthetővé. Emellett a bíró, hogy a felmerült eset igazságos megoldását megtalálja, a törvény szakaszait gyakran különbözőképpen interpretálja, ami persze a *judicatura* egységességének és következetességének rovására megy.”⁹

Ahhoz, hogy a magyar bírói gyakorlat érthető legyen, néhány konkrét eset bemutatásával szeretnék a kereskedelmi vételnek a mindennapok gyakorlatában jelentkező dogmatikai kérdéseire rávilágítani.

Már a kereskedelmi törvény hatálybalépése utáni évtizedben jött létre az az ügylet, amelyben az eladó alperes 50q zabot és 50q kukoricát adott el a felperes vevőnek azzal a kikötéssel, hogy a vevő köteles az árut augusztus 20-ig átvenni és a vételárát megfizetni. Késedelme esetén a vevő elveszti az adott előleget. A vevő a szerződésben meghatározott időpontban csak a zabot vette át, a kukoricát nem. Így az eladónál maradt az előleg összege. A felek ugyanakkor abban egyeztek meg, hogy a kukorica átvételének időpontját, néhány nappal elhalasztják. A vevő augusztus 23-án megjelent a teljesítés helyén, de az eladó arra hivatkozva, hogy ő augusztus 22-ig adott csak haladékos kukoricát nem adta át és az előleget is megtartotta. A törvényszék az ítélet indokolásában arra az álláspontra helyezkedett, hogy a felek által megkötött kereskedelmi vétel nem tekinthető fix határidős ügyletnek, mert „az ügyletnek a kitűzött határidőben való teljesítése annyira lényeges feltétele lett volna, hogy anélkül az üzlet nem jött volna létre.” Ugyanakkor az a szerződési kikötés, hogy a vevő késedelme esetén az előleg az eladónál marad, az előleget szerződési biztosítékká, kötbérré változtatta. A törvényszék a vevő keresetét elutasította. A fellebbezési bíróság helyben hagyta a törvényszék ítéletét, annak indokolását azzal egészítette ki, hogy „a felek az árunak meghatározott időben leendő átvételét az eladás teljesítési kötelezettségének feltételeként kiköthetik. Ilyen esetben maga a szerződési megállapodás jogosítja fel az eladót arra, hogy a kitűzött időben való átvétel elmulasztása esetén utólagos teljesítési határidő engedélyezése nélkül, illetve az elkésletten felajánlott teljesítés visszautasításával

7 Ez indokolta, hogy a kereskedelmi törvényt a bírói joggyakorlat széleskörűen és kezdetben egymásnak ellentmondó módon is értelmezte. A magánjogi kódex hiánya miatt vagy az évszázadok alatt kialakult normákra – szokásjog – hivatkoztak, vagy az ABGB szabályaira támaszkodtak, függetlenül attól, hogy azt 1861-ben hatályon kívül helyezték.

8 *Jogállam*, 1902, 1(10), 819.

9 *Jogállam*, 1906, 5(10), 782.

az ügylettől elálljon.”¹⁰ Mindezt „az újabban követett állandó bírói joggyakorlat alapján kialakult jogszabály” teszi lehetővé. Ha ezt az esetet a fentebb ismertetett áruszerzési kötésből keletkezett üggyel összehasonlítjuk, könnyen megtalálhatók a bírói gyakorlatban követett szabályok. A felek mind a két esetben megállapodtak a kereskedelmi vétel tárgyában, a vételárban, a teljesítés helyében és idejében. A vevő mind a két esetben előleget adott. Az első esetben az eladó felszólítása ellenére sem fizette meg a vevő a teljes vételárat, míg a második esetben a vétel tárgyát nem vette át a vevő a megadott határidőben. Az eladók mind a két esetben a *vevő szerződésszegése* miatt elálltak a szerződéstől. Az eladóknak ezt a magatartását mind a neoabszolútizmus korának bírói fórumai, mind pedig a Szegedi törvényszék, illetve a Szegedi ítélőtábla helybenhagyta az „állandó bírói gyakorlatra” hivatkozva. Meg kell jegyeznünk ugyanakkor, hogy a vevő késedelme esetén az eladó elállási jogát a bírói gyakorlatunk később korlátozta. Ha a vevő az áru átvételével esett késedelembe az eladó nyilvános árverésen értékesíthette az árut azért, hogy a késedelemből az áruban keletkezett kár mértékét csökkentse.¹¹ Az ismertetett esetekben – a fennmaradt iratok tanúsága szerint – nem került sor nyilvános árverésre.

Egy másik esetben a felperes vevő 1901-ben virágdrótot vásárolt R és társai cég útján alperes eladótól. A szerződésben a felek kikötötték, hogy az árunak szeptember végére meg kell érkeznie. Az eladó a teljesítéssel késedelembe esett. A vevő többször sürgette a cég útján az eladót, hogy legkésőbb október 24-ig küldje el a megrendelt árut. Az eladó október 12-én küldte el levelét a cégnek, amelyben jelezte, hogy a következő héten vasúton feladja azt. Ez megtörtént, az áru megérkezett, de a vevő nem vette át az eladó késedelmére hivatkozva és keresetlevelet nyújtott be a törvényszéknél az eladó ellen. A perben a felperes vevő tagadta, hogy az eladónak az áru feladására vonatkozó értesítését megkapta volna. Ugyanakkor állította, hogy a kereskedelmi törvény 355. §-a szerint fix határidős ügyletet kötöttek. A megrendelt áru, virágkötő huzalok voltak, amelyek Mindenszentek napja előtt készítendő koszorúk és virágcsokrok elkészítéséhez kelletek. A törvényszék elutasította a vevő keresetlevelét. Az ítélet indokolásában kifejtette, hogy „a K. T. 355. §-ának szabálya alá tartozó záros határidejű vételügylet csak akkor forog fenn, ha a vevő az árut az ügylet körülményeiből kitűnőleg csak a meghatározott teljesítési határidőben használhatja és így a kikötött határidőben való szállítás a vételügylet lényeges feltétele. Magában véve az a körülmény, hogy a rendelés valamely meghatározott határidőre történt, nem azonos azzal, hogy a határidő az ügylet lényeges feltételeként köttetett ki.” Az ítéletben külön kiemelték, hogy a vevő a szerződésben foglaltakhoz képest, maga adott haladékat az eladónak a későbbi időben való teljesítésre, aki az árut ekkor már szállította. Ezért nem volt joga vevőnek a szerződéstől elállni.¹²

10 MNL CSCSML Szegedi Ítélőtábla VII.1. 692 doboz.

11 KUNCZ i. m. 401.; A szakirodalomban vita volt arról, hogy a vevő késedelme esetén élhet-e kimentéssel vagy sem. Az említett esetek arra adnak bizonyítékot, hogy az áru átvételével késedelembe esett vevőnek a bírói gyakorlat nem adott kimentést. vö. SCHWARTZ i. m. 156-159.

12 MNL CSCSML Szegedi Ítélőtábla VII/1.

Nagy Ferenc a kereskedelmi törvény kommentárjában külön kiemelte, hogy a kereskedelmi forgalomban is a halasztó hatályú vétel a gyakori és a bíróságok is általában azt vélelmezik, kivéve, ha a felek a szerződésben kifejezetten fix határidőben állapodtak meg.¹³

Egy 1896 szeptember 18-án kötött szerződés szerint felperes-eladó cég kötelezte magát arra, hogy 5000 kg erdélyi nyers-mézet 100 kg-ként 26 koronáért, készpénzfizetés mellett a marosvásárhelyi vasúti állomásra az alperes-vevő hordóiban 1896 novemberében fogja szállítani. A vételárat a vevőnek az átvételkor kellett kifizetnie. A vevő 300 koronát adott előlegül s kikötötte, hogy ha felperes-eladó az 1896. év folyamán bármely más cégnek mézet adna el, köteles lesz minden ilyen másnak eladott méz 100 kg-ja után alperes-vevőnek 10 koronát megtéríteni. Az alperes-vevő is kötelezte magát arra, hogy ha felperesen kívül mástól venne mézet, szintén minden 100 kg méz után 10 koronát fog felperesnek fizetni. Alperes-vevő a szükséges hordókat 1896 októberben felperesnek elküldte és az eladó az 5000 kg szerződésben meghatározott minőségű mézet 1896. november 30-án a marosvásárhelyi vasúti állomásra szállította, készen az átadásra. A vevő azonban az átvételre nem jelent meg. Az eladó a méz átvételére s a vételár kifizetésére 1896. november 30-án alperest sürgönyileg felszólította, egyben intézkedett a méz elárverezéséről, hiteles személy közreműködése mellett. A vevő táviratban még november 30-án értesítette az eladót, hogy bár késve, de feladta a vételárat.¹⁴

Az eladó ennek ellenére 1896. december 1-én du. 4 órakor a mézet hordókkal együtt királyi közjegyző jelenlétében 600 forintért eladatta, az 1896. december 2-án alperestől megérkezett vételárat nem fogadta el. Az eladó az alperestől a méz szerződési és eladási ára közötti különbözetet, az árverés megszervezésével kapcsolatos költségeit, valamint az alperes által mástól vásárolt méz után járó szerződésszerű kötbért követelte.

A vevő késedelme esetén a KT 351. §-a értelmében az eladónak jogában állt az árut közraktárba vagy más magánszemélynél letétbe helyezni a késedelembe esett vevő költségére. Ha az áru romlandó volt, akkor az eladónak a kár csökkentése érdekében jogában állt az árut elárvereztetni.¹⁵ A konkrét esetben azonban az áru romlásának a veszélye nem állt fenn, sőt, miután a vevő a vételár kifizetésével késedelembe esett ugyan, de sürgősséggel feladta a vételárat, mely tényről az eladót távirat útján értesítette, az eladónak nem volt joga a mézet elárvereztetni.

A törvényszék álláspontja szerint az adott esetben a KT. 354. § rendelkezéseit kellett alkalmazni. Eszerint, ha valamelyik fél a szerződéstől elállni akar, köteles a szerződő partnert értesíteni. Ha a vétel tárgya nem romlandó, akkor köteles megfelelő határidőt szabni a késedelembe esett félnek a teljesítésre, s csak ezt követően követelheti a késedelemből keletkezett kár megfizetését. A törvényszék az eladó felperes keresetét elutasította, mert a méz nem romlandó, a késedelembe esett vevő táviratban értesítette az eladót a vételár megfizetéséről.

13 NAGY Ferenc: *Kereskedelmi jog kézikönyve*. Budapest, Atheneum, 1904, 183.

14 MNL CSCSML Szegedi Ítéletábla VII/1.

15 KUNCZ i. m. 401.; SCHWARTZ i. m. 160-161.

Az eladó fellebbezése folytán az ítélőtábla helybenhagyta a törvényszék ítéletét és megerősítette: „a megállapított tényállásból kitűnik, hogy a peres felek között létrejött az a vételi ügylet, mely szerint az eladott méz „november havában” szállítandó, nem képez fix ügyletet, mert sem a szerződés tartalmából nem tűnik ki, sem felperes nem bizonyított olyan ténykövetelményt, amelyből következtethető lenne, hogy a szerződésben kikötött határidő magának a teljesítésnek oly lényeges kellékét képezte volna, hogy a későbbi átvétel szerződésszerű teljesítésnek nem tekinthető. Nem fix ügyletnél pedig a teljesítésben késedelmes fél nem zárható el attól, hogy előterjesztett kérelmére, utóteljesítésre megfelelő új határidőt nyerjen.”¹⁶ Az eladónak nem volt joga elárvereztetni a vétel tárgyát.

Az eladó késedelmével kapcsolatos szabályok betartására vonatkozott egy 1902-ben meghozott ítélet. Ugyanakkor az eset már szavatossági kérdéseket is felvetett. 1902 januárjában a felek abban állapodtak meg, hogy az eladók által meghatározott részletekben az év végéig olvasztott vaját szállítanak a vevőnek. Az utolsó alkalommal az eladók nem megfelelő minőségű, hamisított árut szállítottak, amit a vevő nem vett át és elállt a szerződéstől. A vevő a törvény 348.§-ra¹⁷ hivatkozva élt az elállás jogával és az utolsó részlet hibás teljesítése miatt kártérítést követelt.¹⁸ Az eladók viszontkeresettel éltek. Bár elismerték, hogy rossz minőségű árut szállítottak, de a vevő keresetének elutasítását azért kérték, mert a vevő a KT. 354.§-a szerint nem adott új határidőt a teljesítésre, másrészt nem értesítette előzetesen az eladókat elállási szándékáról.

Ha a törvénynek a felek által hivatkozott két szakaszát megvizsgáljuk, akkor megállapítható, hogy mind a kettő a szerződéstől való elállás jogát rendezi. Az elállás jogát a törvény három esetben engedi. Egyrészt, ha a vevő rossz minőségű árut szállít, ha a vevő a vételár megfizetésével esik késedelembe, vagy ha az eladó az áru átadásával esik késedelembe. Ha az áru minősége nem felelt meg, a törvény első helyen említi az elállás jogát és csak ezután rendelkezik az árleszállítás lehetőségéről, illetve a kártérítésről. A vevői, illetve az eladói késedelem esetén előbb a szerződés teljesítését és a kártérítés követelését említi és csak ezt követően említi a törvényalkotó az elállás lehetőségét.

A törvény csak ezt követően a 354.§-ban rendelkezik arról, hogy ha bármelyik fél az elállás jogával él, köteles azonnal értesíteni az ellenérdekű felet, illetve kellő időt engedni az ellenérdekű félnek a teljesítésre.¹⁹

A fenti esetben a vevő, a rossz minőségű áru miatt állt el a szerződéstől, de sem új határidőt nem tűzött a teljesítésre, sem nem értesítette az eladókat. Az eladók emiatt

16 MNL CSCSML Szegedi Ítélőtábla VII/1.

17 „Ha az áru a kikötött vagy törvényi kellékeknek meg nem felel, a vevőnek jogában áll az ügylettől elállni, vagy a vételár aránylagos leszállítását igényelni. E mellett mindegyik esetben a netaláni kár megtérítését is követelheti.” 1875. évi XXXVII. törvénycikk, 348. §.

18 KUNCZ i. m. 398.

19 „A szerződő felek közül az, ki a teljesítés helyett kártérítést követelni, vagy a szerződéstől elállani kíván, erről a másik felet azonnal értesíteni, s ennek, ha ezt az ügylet természete megengedi, az utólagos teljesítésre kellő időt engedni tartozik.” 1875. évi XXXVII. törvénycikk, 354. §.

kérték a kereset elutasítását. Végző soron a Kúria ítéletének indokolásában világított rá arra, hogy mindegy miért kíván valamelyik fél a szerződéstől elállni, köteles az ellenérdekű felet az elállási szándékáról azonnal értesíteni. Ezért nem igaz a vevő állítása, hogy rossz minőségű áru esetén sem előzetes értesítés, sem határidő adása nem feltétele az elállásnak.²⁰

Ez az eset alkalmas a Kúria néhány évvel korábban született ítéletének felidézésére is. 1901-ben mondta ki egy ítéletében, hogyha a felek abban egyeznek meg, hogy a vétel tárgyát a vevő részletekben kapja meg, mint fentebb az olvasztott vaját, bármely részlet szállítási határidejének elmulasztása jogot ad a vevőnek a szerződéstől való elállásra.²¹ Ezt a törvényi értelmezést egészítette ki tulajdonképpen a fentebbi esetben azzal, hogy az elállási jog gyakorlásának eljárási szabályait világította meg a Kúria.

A kereskedelmi vétel teljesítésének kérdéskörébe tartozik annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy milyen kötelezettség terheli a vevőt, ha a vétel tárgyának átvételét megtagadja. Ilyen esetben köteles az árut az eladó rendelkezésére bocsátani.²² A rendelkezésre bocsátás célja, hogy az eladó a kifogásolt áruval rendelkezhesen. Ha a vevő elmulasztotta az eladót értesíteni a rendelkezésre bocsátásról, akkor többé nem élhetett az elállás jogával. Köteles volt a vételárat megfizetni, élhetett az árleszállítás jogával és kártérítést követelhetett.²³

A rendelkezésre bocsátás pontos szabályait a bírói gyakorlat több évtizeden át nem tudta pontosan meghatározni. A törvény szigorú formai feltételeit a jóhiszemű vevő javára igyekezett enyhíteni. Azt azonban több ítéletében is megfogalmazta a Kúria, hogy a vevő nem hagyhatja sokáig bizonytalanságban az eladót, hogy melyik lehetőséget választja a vevő.²⁴

A kereskedelmi vételi ügyleteknél a teljesítés feltétele – ahogy azt a fentebbi eset is érintette –, hogy a vétel tárgyának a szerződésben meghatározott minőségűnek kellett lenni. A Szegedi törvényszéknél nyújtotta be keresetét 1889-ben az eladó, mert a vevő a vételár megfizetésével késedelembe esett. A vételi szerződés tartalma szerint a vevő négy tábla szalonnát vásárolt a Szegeden bejegyzett kereskedőtől. Az eladó vasúton, utánvétellel adta fel az árut, miközben az utánvétet a szerződés nem tartalmazta. A vevő nem fizette ki az utánvétet, amiről értesítette is az eladót. Miután az utánvét költségét az eladó rendezte, ezután tudta a vevő a szalonnát átvenni 1889 május 29-én. A vevő június 14-én az átvétel helyén szakértőkkel megvizsgáltatta az árut, akik azt kereskedelmi forgalomba hozatalra alkalmatlannak tartották. A vevő értesítette az eladót, aki állította, hogy jó minőségű árut küldött. Ugyanakkor közölte a vevővel, hogyha nem kell a szalonna küldje azt vissza, vagy fizesse ki a vételárat. A vevő egyiket sem tette. Az eladó ezt követően nyújtotta be keresetét, állítva, hogy jó minőségű árut

20 NAGY i. m. 185.

21 *Jogállam*, 1902, 1(10), 819.

22 1875. évi XXXVII. törvénycikk, 347. §.

23 *Jogállam*, 1902, 1(10), 820.; *Ügyvédek Lapja*, 1915, (32) 190.

24 *Jogállam*, 1906, 5(10), 782. vö. KUNCZ i. m. 399.

szállított. Kétségbe vonta, hogy a szakértők azt a szalonnát vizsgálták meg, amit ő szállított, tekintettel arra, hogy csak két héttel az átvétel után kérte a vevő a szakértők általi vizsgálatot. A vevő ezzel szemben azzal védekezett, hogy az utánvét miatt tudta néhány nappal később átvenni a szalonnát, ami a júniusi melegben megromlott. Állítása szerint az eladót terheli a felelősség.

A törvényszék ítéletében azt fogalmazta meg, hogy „a szalonna oly áru, mely a melegben romlásnak van kitéve, ezért a vevőnek kötelessége lett volna azt megvizsgálás után eladni.”²⁵ De mivel az eladó nem tudta bizonyítani, hogy a szalonnában a szállítás alatt keletkezett a kár, elutasították az eladó keresetét. Miután az eladó részéről a teljesítés akkor következett be, amikor az árut a vevő ténylegesen átvette, az áruban a szállítás során keletkezett minden kár veszélyének a viselése az eladót terhelte.

Fellebbezés után az Ítéletábró megváltoztatta a törvényszék ítéletét. A vevő eleget tett ugyan az értesítési kötelezettségének, de nem közölte, hogy elállna a szerződéstől, nem gondoskodott a romlandó áru eladásáról, és nem jelentette ki, hogy a szalonnát az eladó rendelkezésére bocsátja. Ezért kötelezte a bíróság a vevőt a szakértők által megállapított szalonna árának a megfizetésére. (A bíróság élt ténylegesen az árleszállítással.)

A 20. század első harmadában megjelenő szakirodalmi munkákban a szerzők külön elemzés tárgyává tették azt, hogy az áru átadása és átvétele ugyanazon a helyen vagy különböző helyen történik-e. Ez alapján különböztették meg a helyi vételt a helykülönbségi vételtől (Distanzgeschäft). Általánosan elfogadottá vált, hogy nem tekintették helykülönbségi vételnek azt, ha a teljesítés helye az átadás és az átvétel helyén, a fuvarozás befejezése után történt. Ekkor az áru elküldése az eladó egyoldalú cselekménye volt, ami nem tartozott a vevőre. A vevőnek az árut a megadott helyen és időben kellett átvenni.²⁶

A vevőt terhelő rendelkezésre bocsátási kötelezettség, ha kifogásolta a vétel tárgyának minőségét, sok vitára adott okot. A Kúriának is többször kellett ez ügyben véleményt formálni. Az 1910-es évekre a bírói gyakorlat igyekezett a jóhiszemű vevőket védeni és kialakult az az általánosnak mondható gyakorlat, hogy ha a vevő az áru minőségét kifogásolva kijelentette, hogy „minden ebből eredő jogát fenntartja”, akkor ebbe a kijelentésbe a rendelkezésre bocsátást is beleértették. Ez azért volt jelentős, mert a kereskedelmi törvény szigorú formalitása miatt, ha a vevő a rendelkezésre bocsátást kifejezetten nem közölte az eladóval, akkor már nem élhetett az elállás jogával, csak a vételár leszállítását és kártérítést követelhetett. Viszont a bizonyítás az áru nem megfelelő minőségéről, a vevőt terhelte.²⁷ (Valójában a szegedi törvényszék előtt tárgyalta szalonna vétel esetében is ez történt.)

A levéltárakban fellelhető pertestek, valamint az egyes döntvénytárakban, szakfolyóiratokban közölt jogesetek alapján lehet meghatározni, hogy a bíróságok Magyarországon miképpen értelmezték a kereskedelmi törvény és azon belül a kereskedelmi

25 MNL CSCSML Szegedi Ítéletábró VII.1. 676. doboz.

26 SCHWARTZ i. m. 103-104.

27 *Kereskedelmi jog*, 1907, 4(10), 164.

vételre vonatkozó törvényi szabályokat. A bírói gyakorlat bár sok ponton egységessé vált, mégis találkozhatunk egymásnak adott esetben ellentmondó ítéletekkel is. Ezért vált különösen fontossá a Királyi Kúria szerepe, mert döntvényeivel, elvi határozataival a 20. század első évtizedének végére egy viszonylag egységes bírói gyakorlatot tudott kialakítani. Az I. világháborút megelőző években született rendeletek és magának a világháborúnak a gazdasági életre gyakorolt hatásai ezt a több évtized alatt kialakult és egységesnek mondott bírói gyakorlatot megváltoztatta. Ez különösen a szerződések, ezen belül is a kereskedelmi vételi ügyletek teljesítése, pontosabban a nem teljesítése körül bontakozott ki, amely végül a gazdasági lehetetlenülésnek a bírói gyakorlatban kialakított szabályaihoz vezetett.

A KORMÁNY (MINISZTERTANÁCS) MAGYARORSZÁGON, A SZOVJET TÍPUSÚ DIKTATÚRA IDŐSZAKÁBAN

„A hetvenes években két kérdés került a minisztertanács napirendjére. Az egyik a paksi beruházás, amiről 5 perc alatt sikerült határozni, a másik: közszükségleti cikk-e a pacal? Ez utóbbiról csak több mint kétórás vita után sikerült dönteni.”¹

Az 1949. évi XX. tv. a Magyar Népköztársaság Alkotmánya a kormányt Minisztertanácsnak² nevezte és az „államigazgatás legfelsőbb szerveként” határozta meg. Tagadva a törvényhozó–végrehajtó–bírói triáaszt, a szocialista államban a képviselői, közigazgatási, bírói és ügyészi szervek felosztását pusztán egyfajta munkamegosztássá degradálta. Ezzel megszüntették a végrehajtó hatalom önálló kategóriáját. A kormány elvesztette korábbi jelentőségét. A legfontosabb politikai döntések már nem itt születtek. Bár kétségtelenül voltak olyan rövidebb időszakok, amikor a párt első titkára töltötte be a miniszterelnöki pozíciót,³ illetve rendkívüli helyzetben (1953, 1956)⁴ a kormány szerepe meghatározó volt még a pártvezetéssel szemben is. Ezeket az eseteket leszámítva a kormány inkább a

1 HOLLÓ András: *A kormányzati munka alapkérdései – miniszteri nézőpontból*. Budapest, Államigazgatási Szervezési Intézet, 1987, 14. (A paksi atomerőmű ügyét a Gazdasági Bizottság és az Állami Tervbizottság vitatta meg.)

2 A Szovjetunióban ugyanis az 1946. március 15-i törvénnyel kimondták: azért, hogy az európai szokásoknak jobban megfeleljenek a különböző terminológiák, a Népbiztosok Tanácsa elnevezés helyett (melyet még Trockij talált ki) a Minisztertanács, a népbiztosok helyett pedig a minisztérium elnevezést vezették be. Lásd: KUN Miklós: *1917. Egy év krónikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1988, 496.; RAYFIELD, Donald: *Sztyalin és bóbérai – A zsarnok, és akik neki gyilkoltak*. Budapest, Park Kiadó, 2011, 463.

Magyarországon a Minisztertanácsot a Népköztársaság Elnöki Tanácsának (egyébként alkotmányellenes) 1956. évi 26. sz. határozata alapján (Hruscsov javaslatára) – hogy még inkább elhatárolódjanak Nagy Imre kormányától – „*Forradalmi munkás-paraszt kormány*” nevezték. (A Szovjetunióban 1917 után egy ideig a Népbiztosok Tanácsa előbb az „*ideiglenes munkás-paraszt kormány*”, majd a „*munkás-paraszt kormány*” nevet viselte.) Az 1957. évi II. tv. ennek megfelelően módosította az Alkotmányt. Az 1972. évi alkotmánymódosítás már a Minisztertanács szó mellé zárójelben odáírta: kormány (33. § [1] bekezdés).

3 Rákosi Mátyás: 1952–1953, Kádár János: 1956–1958, 1961–1965, Grósz Károly: 1988.

4 Mindkét alkalommal Nagy Imre volt a miniszterelnök.

pártvezetés határozatait végrehajtó bürokratikus apparátusként működött. A Központi Bizottságban minden tárcának megfelelően működött egy referens, de valójában a területet irányító felelős személy. A miniszterelnök, – kivéve, ha a párt főtitkára töltötte be ezt a pozíciót – a Politikai Bizottságnak csak tagja volt.⁵ Németh Miklós az alábbi látéletét adta a kormány tanácskozásainak: „[...] kormányülések egészen 1989 májusáig a következőképpen indultak: megnyitottam az ülést, elmondtam, hogy a Politikai Bizottságban milyen napirend volt, és ott milyen döntések születtek. Ha ezek valamelyik minisztériumot érintették, akkor megállapítottam, hogy ebből a minisztériumra milyen feladat hárul. Erről folyt némi beszélgetés, nem igazán vita, inkább lagymatag vélemények, megjegyzések hangoztak el – nem véletlen, hogy egyik-másik kormánytag az üléseken elszundikált... általánosan szólva: a kormányüléseknek nem volt semmiféle tétje. Nem volt tétje, mert nem a kormány döntött, hanem a Politikai Bizottság.”⁶

A kormány már nem testületi szervként működött, megszűnt a kollegialitás. Ennek megfelelően volt idő, amikor nem alkottak kormányrendeleteket, csak miniszterelnököt vagy miniszterit. A miniszterek mivel nem kellett tekintettel lenniük a jogforrási hierarchiára és a hatásköröket sem mindig tisztázták, ezért meglehetősen széles körű jogalkotást gyakorolhattak.⁷

Miközben Nyugat Európában a különböző kormányok jelentős tanácsadó, elemző szerveket építettek ki, addig a magyar Minisztertanács belső hivatalaiként létrehozott szervek: Tervhivatal, Árhivatal, Bérhivatal, Statisztikai Hivatal stb. önállósodtak és nem segítettek érdemben a kormánynak, mint testületnek a munkáját. Ugyanígy nem volt megfelelő apparátusa a miniszterelnöknek sem.⁸

A kormány leginkább a gazdaságirányítással foglalkozott, politikai kérdésben nem hozhatott döntést. Az üléseken alig volt vita, mivel csak olyan előterjesztés kerülhetett a kormány elé, amelyet már előre eldöntöttek. Rendkívül önkritikusan szolt erről a Magyar Dolgozók Pártja Központi Vezetőségének 1953. júniusi határozata: „Megállapíthatjuk, hogy a kormány valóban csak árnyékkormány volt, amelynek a szerepe arra korlátozódott, hogy jóváhagyja a párt által már elfogadott határozatokat és így a miniszterek hatásköre és felelőssége erősen korlátozott maradt.”⁹

Mivel nem szántak a Minisztertanácsnak fontosabb szerepet, az Alkotmány azt rendkívül elnagyoltan szabályozta. Nem rendelkezett arról, hogy ki lehet tagja a kormánynak,

5 SÁRKÖZY Tamás: *Kormányzástán – Adalékok a viszonylag jó kormányzáshoz*. Budapest, HVG-ORAC Kiadó, 2017, 185.

6 OPLATKA András: *Németh Miklós: „mert ez az ország érdeke” [rendszeváltás a kormányfő szemé-vel]*. Budapest, Helikon, 2014, 39.

7 MÜLLER György: *A kormányhelyzete a rendszeváltás előtt*. In: RÁCZ Lajos: (szerk.): *Magister scientiae et reipublicae: ünnepi tanulmányok Máthé Gábor tiszteletére 70. születésnapja alkalmából*. Budapest, Pécs, Dialog Campus, 2011, 72.

8 LÓRINCZ Lajos: *Magyar közgazgatás. Dilemmák és perspektíva*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988, 17.

9 Lásd: *Propagandista*, 1986/4, 136.

mikor kell új kormányt választani, meddig van érvényben a kormány mandátuma stb.¹⁰

A Minisztertanács elnökét¹¹ és tagjait a Népköztársaság Elnöki Tanácsának javaslatára¹² az országgyűlés választotta meg és mentette fel, vagy hívta vissza.¹³ Elvileg tehát az országgyűlés megválasztása után alakították meg a Minisztertanácsot, s mandátuma lejártakor a kormány megbízatása is lejárt. A valóságban azonban csak néhány esetben történt így. A gyakorlatban az országgyűlés csupán alakuló ülésén foglalkozott a Minisztertanács személyi összetételével, amikor „megválasztotta” az új kormányt. Egyébként minden személyi változásról a Népköztársaság Elnöki Tanácsa „határozott”.

A Minisztertanács elnökének személyét természetesen nem a választási eredmények határozták meg. Jól illusztrálja ezt az az eset, amikor 1953-ban Rákosi Mátyás a magyar választások történetének legnagyobb „győzelmét” aratta, de néhány héttel később Moszkvába rendelték, leváltották és Nagy Imrét nevezték ki a kormány élére.

Ugyancsak furcsa körülmények között történt Nagy Imre lemondatása. Nagy Imre ugyanis 1955. március 9-én, Apró Antal és Szalai Béla jelenlétében, élőszóban, március 28-án, Dobi Istvánnak, a Népköztársaság Elnöki Tanácsa elnökének címezve, írásban is benyújtotta lemondását.¹⁴ Rákosi utasítására Dobi István nem fogadta el a lemondást, hogy áprilisban majd a Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége válthassa le Nagy Imrét.

Még inkább árulkodó a Kádár-kormány kinevezésének esete.

A Nagy Imre-kormány legitimitását 1956. november 4-éig senki nem kérdő jelezte meg. Elismerték azt a forradalmárok, a demokratikus pártok, a forradalmi szervek, sőt 'de jure' és 'de facto' a Szovjetunió is, mivel szóbeli jegyzékeket cserélt, és tárgyalásokat folytatott vele képviselői útján. Ezzel szemben a Kádár János vezette, ún. „forradalmi munkás-paraszt kormány” még a korabeli törvényeknek, illetve az Alkotmánynak sem felelt meg.¹⁵ Csak a szovjet megszállás révén jöhetett létre.¹⁶ Ezt egyébként maga Kádár is elismerte a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1960. február 12-i zárt ülésén: „[...] született valamikor ez a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány, amelynek akkor, bizonyos helyzetekben 8 minisztere volt összesen. És részben nem teljes alkotmányos formák között született, hanem részben személyes találkozás, részben telefon útján.”¹⁷

10 LÓRINCZ Lajos: *A kormányzás formái a szocialista országokban*. In: Jogtudományi Közlöny, 1983/4. 300.

11 A kormány vezetőjét szovjet minta alapján nem miniszterelnöknek, hanem a Minisztertanács elnökének nevezték.

12 A döntést valójában a magyar vagy a szovjet pártvezetés hozta.

13 Például az országgyűlés 1. ülése 1975. július 4-én, 1980. július 27-én.

14 MNL-M-KS 276. f. 62/1. ö.e.

15 FEITL István: Zavarok Nagy Imre és Kádár János kormányának archontológiája *körül. Múltunk*, 1993/1. 102.

16 Ezért is nevezték Quisling-kormánynak. Vidkun Abraham Quisling norvég politikus, aki egyezményt kötött Hitlerrel, elősegítette Norvégia német megszállását. Ettől kezdve a kollaboráns magatartás szinonimájaként vonult be a politikai szótárba.

17 MNL 288. fond. 30 ö.e. 1-49., 25.

1989 áprilisában, amikor már súlyos betegen egy rendkívül zavaros beszédet mondott, elhangzott egy odavetett félmondat is: „*Tudják, amikor engem a szovjetek november 4-én Szolnokon szabadon engedtek [...]*”.¹⁸

A Kádár-kormány megalakulásának egyes körülményeit mindmáig homály fedi. Csak annyit lehet tudni, hogy november 1-jén este a szovjet felderítő zászlóalj egy BTR-40 típusú páncélgépkocsija Kádárt a Bajza utcai szovjet nagykövetségről Tökölre vitte, ahonnan a hajnali órákban egy IL 12-es típusú repülőgépen Moszkvába szállították. Itt külön-külön szállásolták el Kádárt és a többi magyar vezetőt, hogy ne tudjanak egymással beszélni. Kádár november 3-án kapta meg a szovjet vezetéstől a kormány névsorát¹⁹ és az eredetileg oroszul írt kormányprogramot.²⁰

Ezután még november 3-án vagy november 4-én jött vissza Kádár Magyarországra, ahol a szolnoki rádió hajnali 4 óra 25 perckor Münnich Ferenc nyilatkozatát közölte *Nyílt levél a magyar dolgozó néphez* címmel, majd öt órakor, a „*Figyelem! Figyelem! Kádár János elvtárs beszél!*” kezdetű bejelentés után, a munkás paraszt kormány megalakulását közlő Kádár-beszédet sugározták.²¹ Valójában Kádár János nem járt a szolnoki rádió stúdiójában. A rádióadást valahonnan máshonnan adták le.²² Ez a kormány azonban még formálisan sem létezett, hiszen Apró Antal és Kossa István Tökölön értesült a kinevezéséről, Dögei Imre Csehszlovákiában volt, Rónai Sándor²³ pedig a Parlamentben. Marosán György is a rádióból értesült a kormánytagságról. Ennek ellenére adták le az alábbi szöveget: „*Alulírottak, Apró Antal, Kádár János, Kossa István, és Münnich Ferenc miniszterek Nagy Imre kormányának volt tagjai bejelentjük, hogy 1956. november 1-jén megszakítva ezzel a kormánnyal minden kapcsolatunkat kiléptünk a kormányból és kezdeményeztük a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány megalakulását.*”

18 GOSZTONYI Péter: *A magyar Golgota. A politikai megtorlások vázlatos története*. Budapest, Százszorszép Kiadó és Nyomda, 1993, 214.

19 Moszkvában 1956. november 3-án készült el a jegyzőkönyv: „*Hozzászólása végén Hruscsov ismertette az új kormány összetételét: Kádár elnök, Münnich miniszterelnök-bélyettes belügy, honvédelem, Kossa pénzügy, Apró, Rónai, Kiss, Marosán*” (Kiss Károly végül nem lett a kormány tagja. Végül pótlólagosan bejelenti Dögei kiszemelt „*mezőgazdasági*” miniszter nevét, majd javaslatot tesz a visszatérés útvonalára.” Idézi: HUSZÁR Tibor: *Kádár János politikai életrajza, 1912–1956*. Budapest, *Szabad Tér Kiadó-Kossuth Kiadó*, 2001, I. k. 343.

20 GÁL Éva – HEGEDŰS B. András – LITVÁN György – RAINER M. János: (szerk.): *A „Jelcin dosszié”: szovjet dokumentumok 1956-ról*. Budapest, Századvég Kiadó, 1993, 87–93.; MICUNOVIC, Ljko: *Tito követe voltam*. Budapest, Interart Stúdió, 1990, 132.; SZEREDA, Vjacseszláv – RAINER M. János: (szerk.): *Döntés a Kremlben. 1956. A szovjet pártelnökség vitái Magyarországról*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996, 92–93.

21 SZAKOLCZAI Attila – Á. VARGA László: (szerk.): *A vidék forradalma, 1956*. Budapest, 1956-os Intézet, 2003, 375.

22 Nagyalföld, 1992. október 22.

23 Az alkotmányos szokásokkal ellentétes az, hogy az országgyűlés elnökét miniszterré nevezik ki.

Maga Kádár János is csak november 7-én hajnalban, a 60. szovjet légvédelmi tüzérség 419. légvédelmi tüzérezredének 3. ütegeből Usakor hadnagy szakaszának kíséretében érkezett meg a Parlamentbe.²⁴ Ezután a kormány hét tagja: Kádár János, Münnich Ferenc, Horváth Imre, Kossa István, Apró Antal, Dögei Imre és Rónai Sándor – a Népszabadság tudósítása szerint – letették az esküt a Népköztársaság Elnöki Tanácsa Elnöke, Dobi István előtt.²⁵ Rónai Sándor ekkor miniszter és az Országgyűlés elnöke is volt.) Egyúttal Dobi István, a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány első ülésének jegyzőkönyve szerint, törvénytelennek jelentette ki a Nagy Imre-kormányt, mondván, hogy a kinevezési okiratban szereplő aláírása közönséges hamisítvány, majd november 4-ére visszadatálva miniszterelnökké nevezte ki a semmilyen párttámogatással sem rendelkező Kádár Jánost. A milliós tagsággal rendelkező Magyar Dolgozók Pártja néhány nap alatt feloszlott. A mindmáig tisztázatlan körülmények között megalakult Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes Intéző Bizottságának hét tagjából öt november 4-én először a jugoszláv követségre menekült, majd Romániába hurcolták őket. Kopácsi Sándort november 5-én I. A. Szerov utasítására a KGB letartóztatta. Csak Kádár János maradt szabadlábon. Az új vezetők névsorát csak 1957 februárjában hozták nyilvánosságra. A Haraszi Sándor²⁶ által alapított pártlapban, a *Népszabadság*ban az újságírók név nélkül jelentették meg írásaikat.

Az Népköztársaság Elnöki Tanácsának Kádár János vezette forradalmi munkás-paraszt kormány „*megválasztásáról*” szóló határozata a Magyar Közlönyben november 12-én jelent meg (1956. évi 28. sz. NET határozat). A hatályos Alkotmány szerint a Kádár kormány csak 1957. május 9-től működött „*törvényesen*,” hiszen az Országgyűlés csak ekkor választotta meg.²⁷

A Népköztársaság Elnöki Tanácsa egyúttal módosította az Alkotmányt is, hiszen a kormány új nevet kapott. Az ügy további érdekessége, hogy a NET 1956. október 15. és 1957. március 9. között nem tartott ülést, mégis két kormány „*felmentésére*” és másik kettő „*megválasztására*” kerítettek sort. 1956-ban felmentették a Hegedűs-kormányt, majd a Nagy Imre-kormányt (33. sz. határozat), és „*megválasztották*” a Kádár János által vezetett „*forradalmi munkás-paraszt kormányt*” (34. sz. határozat).

Még az ún. konszolidáció után sem ragaszkodtak az Alkotmány előírásaihoz. 1965 nyarán az Országgyűlés nem ülésezett, ezért a Népköztársaság Elnöki Tanácsa fogadta el Kádár János miniszterelnöki hivataláról való lemondását és Kállai Gyulát bízták meg a kormány megalakításával. Ezt az alkotmányellenes megoldást utólag úgy igyekeztek törvényesíteni, hogy a Parlament november 13-án elfogadta a Népköztársaság Elnöki Tanácsának beszámolóját, amelyben megemlítették a miniszterelnöki cserét is. Kállai Gyula pedig majdnem félévvel a miniszterelnöki kinevezése után tartotta meg a bemutatkozó beszédét.²⁸

24 GYÖRKEI Jenő – HORVÁTH Miklós: *Szovjet katonai intervenció 1956*. Budapest, H&T Kiadó, 2001, 158.

25 Népszabadság, 1956. november 8.

26 Haraszi Sándort 1958-ban 6 év börtönre ítélték.

27 Országgyűlési Napló 1957, 1665.

28 Országgyűlési Napló 1965, 1323.

A másik érdekes eset, amikor 1987. június 25-én – bár zárt ülésen – az Országgyűlés mentette fel Lázár Györgyöt miniszterelnöki teendői alól, és választotta meg a kormány elnökévé Grósz Károlyt. (Ekkor került sor először arra, hogy a kormány programját az országgyűlés megvitatta.)

Nem tisztázta sem az Alkotmány, sem pedig a későbbi törvények a Minisztertanács elnökének pozícióját. Nem a miniszterelnököt bízták meg a kormány alakításával, hanem az egész kormányt egyszerre választották meg. Még Grósz Károly lemondása után is, Németh Miklós 1988. november 24-én úgy lett miniszterelnök, hogy át kellett vennie elődje összes miniszterét.

A Minisztertanács elnökének (egy eseteket kivéve) valóságos kormányfői hatalma nem volt, csupán a kormány vezető tisztségviselője volt. Azzal emelkedett ki a többi miniszter közül, hogy ő elnökölt a Minisztertanács ülésein, gondoskodott a kormány rendeleteinek és határozatainak a végrehajtásáról. A miniszterelnök (kivéve, amikor egy személyben pártfőtitkár is volt) nem gyakorolhatott operatív ellenőrzést a honvédelmi, a belügy- és a külügyminisztérium felett. Nyilvánosságra hozott pártdokumentum is előírta, hogy az említett három tárca a Központi Bizottság irányította, és az illetékes miniszterek közvetlenül a Központi Bizottságnak, illetve tagjainak tettek jelentést. Kormányzati súlya ténylegesen az állampártban elfoglalt pozíciójától függött.²⁹

A Minisztertanács rendeleteit és határozatait annak elnöke írta alá, elvileg tehát az aláírása nélkül a többi kormánytag által előterjesztett, megvitattott és elfogadott jogszabály nem léphetett hatályba.

A miniszteri felelősségről az Alkotmány 27. §-a rendelkezett, kijelentve, hogy „*a felelősségre vonás módját külön törvény szabályozza*”. Mivel ez a jogszabály nem készült el, az 1972. évi alkotmánymódosítás újra felvetette a szükségességét (39. § [2] bekezdés). Végül is majd negyedszázadnyi hezitálás után, az 1973. évi III. tv. rendelkezett a Minisztertanács tagjai és az államtitkárok büntetőjogi, polgári jogi, munkajogi és államigazgatási jogi felelősségéről. Csak a jogi felelősséget szabályozták, a politikai felelősséget (amiről az 1848. évi III. tc. rendelkezett), nem érintették.³⁰ Az országgyűlés a valójában sohasem gyakorolta a kormány ellenőrzését, sem pedig az esetleges politikai felelősségre vonást. A miniszterek esetleges alkalmatlanságát soha nem ismerték el a nyilvánosság előtt. A személyi változások valódi okait mindig titokban tartották. A valóságot leplezni próbálták; például betegség, egyéb fontos pozícióba való áthelyezés stb. volt az indok. Pedig 1949 és 1989 között feltűnően sok alig képzett, semmilyen különösebb rátermettséget magáról el nem áruló miniszterrel találkozhattunk.³¹

29 BIHARI Mihály: *A politikai rendszer jellege és a hatalom szerkezete 1988 és 1998-ban*. In: KURTÁN Sándor – SÁNDOR Péter – VASS László: (szerk.): Magyarország Politikai Évkönyve, 1988. Debrecen, R- Forma Kiadó Kft. 1989, 396, 408.

30 KILÉNYI Géza: (szerk.): *A miniszteri és államtitkári felelősség. Tanulmánykötet „belső használatra.”* Budapest, Főirány Programirodája, 1978.

31 A II. világháború előtt nemzetközi szinten is elismert tudósok, az MTA tagjai és sok más kiváló politikus ült a miniszteri bársonyszékekben.

A miniszterelnökök közül Dobi István hat elemi végzett és erősen alkoholfüggő volt.³² Hegedűs András sem azért lett 32 évesen miniszterelnök, mert olyan szintű felkészültséggel rendelkezett. Komolyabb tanulmányokat csak kegyvesztettsége után végzett. Kádár János nyolc elemi végzett, Münnich Ferenc bár jogi végzettséggel rendelkezett, könnyelmű életéről volt ismeretes. A 12 évig miniszterelnök (tiszttségét Tisza Kálmán után a második leghosszabb ideig betöltő) Lázár György (műszaki rajzoló) leginkább szürkeségével, jelentéktelenségével „*tűnt*” ki.³³

Apró Antal szobafestő képzettséggel 15 és fél évig állt különböző tárcák élén, Bata István villamoskalauzként lett altábornagy és honvédelmi miniszter. Az 1956-os forradalom és szabadságharc idején sápadtan nézett maga elé, és fogalma sem volt, hogy mit kellene tennie. A számszámlakatos Biszku Béla belügyminiszter, a földmunkás Czinege Lajos³⁴ 27 évig hadügyminiszter, a volt ÁVH-s tisztt Décsi Gyula igazságügy-miniszter, a szabómester Házi Árpád belügyminiszter, a bőripari munkás Kiss Károly külügyminiszter, a mezőgazdasági munkás Korom Mihály igazságügy-miniszter, a villamosvezető Kossa István iparügyi, pénzügy-, kohó- és gépipari, általános gépipari, pénzügy-, illetve közlekedés- és postaügyi miniszter, a munkás Kovács Béla igazságügy miniszter, a sütőipari munkás Kovács Imre élelmiszerügyi miniszter, a pék Marosán György könnyűipari miniszter, a nyomdász Matolcsy János földművelésügyi miniszter, a géplakatos Méhes Lajos ipari miniszter, a cipészsegéd Nezvál Ferenc 3 hét híján 10 évig igazságügy-miniszter, a betűszedő Nyers Rezső élelmiszeripari miniszter, pénzügyminiszter, a hentessegéd Piros László belügyminiszter, a betűszedő Puja Frigyes külügyminiszter, az olajbányász Pullai Árpád közlekedés- és postaügyi miniszter, egészségügyi miniszter, a kőműves Rónai Sándor külkereskedelmi miniszter, a kőművessegéd Sándor László építésügyi miniszter, az ács munkás Szobek András külkereskedelmi, illetve begyűjtési miniszter, a lakatos, kovács Veres József munkaügyi miniszter, a vasöntő Zsófnyecz Mihály nehézipari, kohó- és gépipari, illetve közgépipari miniszter stb. volt.³⁵ Még a jogi végzettséggel rendelkező Nonn György is mint népművelődési miniszterhelyettes egy képzőművészekkel tartott megbeszélésen a következőket tudta mondani: „*Tudom, maguk lenéznek engem, de azért mégsem vagyok olyan hülye, hogy ne tudjam milyen nagy festő volt Torricelli.*”³⁶

Jellemző módon az 1987-ben felállt Grósz Károly-kormány volt az első, amelyben mindenki rendelkezett valamilyen felsőfokú végzettséggel, bár néhányan utólag már,

32 RÉVÉSZ Sándor: *Dobi István, az elfeledett államfő: egy nincstelen parasztfiú útja a hatalomba*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 2020.

33 DÚS Ágnes: *Magyarország miniszterelnökei 1848–1990*. Budapest, Cégér Könyvkiadó, 1993, 180–233.

34 MAJTÉNYI György – SZABÓ Csaba – MIKÓ Zsuzsanna: (szerk.): *Kommunista kiskirályok*. Budapest, Libri Könyvkiadó, 2019, 35.

35 BÖLÖNY József: *Magyarország kormányai (1848–1992)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992. A felsoroltak közül néhányan később egyetemi diplomát szereztek.

36 ACZÉL Tamás – MÉRAY Tibor: *Tisztító vihar. Adalékok egy korszak történetéhez*, 3. kiadás. München, Újváry GRIFF Kiadó, 1982, (első magyarországi kiadás: Szeged, 1989.) 332.

mint pártfunkcionáriusok szerezték meg a diplomát. A miniszterelnök is a tudományos szocializmus „tudományáról” szerzett oklevelet.

A minisztériumok felsorolását az 1949. évi XX. tv. tartalmazta. Ekkor még 15 tárcát jelöltek meg: Belkereskedelmi Minisztérium, Belügyminisztérium, Építésügyi Minisztérium, Földművelődésügyi Minisztérium, Honvédelmi Minisztérium, Igazságügyi Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Közlekedés- és Postaügyi Minisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium, Külügyminisztérium, Nehézipari Minisztérium, Nép-
jóléti Minisztérium, Népművelődési Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.

1951 novemberében Gerő Ernő javasolta, hogy a többi népi demokratikus országhoz és a Szovjetunióhoz hasonlóan növeljék a minisztériumok számát.³⁷ Ennek révén sikerült a kormány létszámát 32 főre, a minisztériumok számát pedig 27-re emelni.³⁸ Amikor Rákosit 1953 májusában Moszkvába rendelték, és felróták neki a hibáit, a szovjet vezetők külön szóltak arról, hogy tarthatatlan az a helyzet, hogy Magyarországnak több minisztere lett, mint a Szovjetuniónak. Ekkor csökkenteni kezdték a minisztériumok és a miniszterek számát, de e téren igazából csak 1957 után konszolidálódott a helyzet. Azonban továbbra is az ágazati, alágazati minisztériumok domináltak, amelyek a részletes tervbontást intézték. Az ún. humán minisztériumok továbbra is háttérbe szorultak.³⁹

37 PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a csúcson (1948–1953)*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1996. 421.

38 Állami Gazdaságok és Erdők Minisztériuma, Általános Gépipari Minisztérium, Bánya- és Energiaügyi Minisztérium, Begyűjtési Minisztérium, Belügyminisztérium, Egészségügyi Minisztérium, Élelmiszeripari Minisztérium, Építésügyi Minisztérium, Építőanyagipari Minisztérium, Felsőoktatási Minisztérium, Földművelésügyi Minisztérium, Helyi Ipar Minisztériuma, Honvédelmi Minisztérium, Igazságügyi Minisztérium, Kohászati Minisztérium, Kohó- és Gépipari Minisztérium, Könnyűipari Minisztérium, Középgépipari Minisztérium, Népművelődési Minisztérium, Közlekedésügyi Minisztérium, Közoktatásügyi Minisztérium, Külkereskedelmi Minisztérium, Pénzügyminisztérium, Postaügyi Minisztérium, Vegyipari Minisztérium.

39 SÁRKÖZY Tamás: *Kormányzástan – Adalékok a viszonylag jó kormányzáshoz*. Budapest, HVG-ORAC Kiadó, 2017, 185.

HAJÓSOK ÉS KERESKEDŐK A FÖLDKÖZI-TENGER MENTÉN

Az ókori Rómában a vízi-, közúti-, és a személyfuvarozást egyaránt a *locatio conductio* jogviszonya fogta át, amelyből az *actio locati* (a megrendelő oldalán) és az *actio conducti* (a vállalkozó oldalán) nevű keresetek származtak.¹ A szerződési gyakorlatban azonban kialakultak az egyes fuvarozási típusokra jellemző szerződési formulák (általános szerződési feltételek), amelyek az adott gazdasági tevékenység tipikus kockázatát és felelősségi mércéjét a kereskedelmi usance-ok alapján rendezték. A jogban járatos szakértők és okiratszerkesztők spontán jogformáló tevékenysége és a formuláskönyvek által összefoglalt és terjesztett jogi kultúra döntő jelentőséggel bírt a jogviszony tartalmának formálásában, az általában elvárható magatartási modellek kialakításában.²

Számos epigráfiai és papirologiai forrás, viaszos táblák és papiruszok tanúsítják a fuvarozási szerződések mindennapi gyakorlatát az egész Római Birodalom területén.³ A szerződő felek alapján kétféle szerződési modellt használtak – amelyek más és más joghatásokat váltottak ki a felelősség és a kockázatelosztás terén. Az alkalmazott technológiából eredő eltérő joghatásokat már a klasszikus római jogászok is pontosan körvonalazták, elemezték.

Jelen tanulmányban, amely Stipta professzor úr kutatói, oktatói és tudományos szervezői életműve előtt kíván tisztelegni, Alfenus vonatkozó fejtegetéseit szeretném bemutatni (D. 19, 2, 31 Alf. 5 dig. a Paulo epit.):

In navem Saufeii cum complures frumentum confuderant, Saufeius uni ex his frumentum reddiderat de communi et navis perierat: quaesitum est, an ceteri pro sua parte frumenti cum nauta agere possunt oneris aversi actione. Respondit rerum locatarum duo genera esse, ut aut idem redderetur (sicuti cum vestimenta fulloni curanda locarentur) aut eiusdem generis redderetur (veluti cum argentum pusulatum fabro daretur, ut vasa fierent, aut aurum, ut anuli): ex superiore causa rem domini manere, ex posteriore in creditum iri. Idem iuris esse in deposito: nam si quis pecuniam numeratam ita deposuisset, ut neque clusam neque obsignatam traderet, sed adnumeraret, nihil alius eum debere apud quem deposita esset, nisi tantundem pecuniae solveret. Secundum quae videri triticum factum

1 MOLNÁR, Imre: *Verantwortung und Gefährtragung bei der locatio conductio zur Zeit des Prinzipats*. In: *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*. Berlin – New York, Walter de Gruyter, 1982, 583-680.

2 Vö. JAKAB, ÉVA: *Vectura pro mutua: Überlegungen zu TP 13 und Ulp. D. 19, 2, 15, 6. ZRG RA*, 2000, 117, 244-273.

3 JAKAB i. m. 2000, 272sq.; JAKAB, ÉVA: *Vertragsformulare im Imperium Romanum. ZRG RA*, 2006, 123, 87.

Saufeii et recte datum. Quod si separatim tabulis aut Heronibus aut in alia cupa clusum uniuscuiusque triticum fuisset, ita ut internosci posset quid cuiusque esset, non potuisse nos permutationem facere, sed tum posse eum cuius fuisset triticum quod nauta solvisset vindicare. Et ideo se improbare actiones oneris aversi: quia sive eius generis essent merces, quae nautae traderentur, ut continuo eius fierent et mercator in creditum iret, non videretur onus esse aversum, quippe quod nautae fuisset: sive eadem res, quae tradita esset, reddi deberet, furti esse actionem locatori et ideo supervacuum esse iudicium oneris aversi. Sed si ita datum esset, ut in simili re solvi possit, conductorem culpam dumtaxat debere (nam in re, quae utriusque causa contraheretur, culpam deberi) neque omnimodo culpam esse, quod uni reddidisset ex frumento, quoniam alicui primum reddere eum necesse fuisset, tametsi meliorem eius condicionem faceret quam ceterorum.

Alfenus, a Kr.u. 1. században élt jogtudós⁴ *Digesta* cím alatt ismertté vált írásának ötödik könyvéből származik a fragmentum, amelyet Paulus epitomált. A két másik fragmentum, amely szintén ezt a címet viseli, a lopás egyes eseteit tematizálja – ez alapján az eredeti *titulus* címe valószínűleg *De furtis et onere averso* lehetett.⁵ A jogeset a tengeri fuvarozás szerződési gyakorlatának egyik kulcsfontosságú interpretációja.⁶ Az alapul szolgáló jogvita egy Saufeius nevű hajóskapitánnyal kötött fuvarozási szerződésből származik. A Saufeius név görög eredetű – feltehetően valóban így hívták az elhíresült jogeset hajósát.⁷ A hajójával rendszeresen kereskedelmi-fuvarozási tevékenységet folytató Saufeius több fuvarozóval szerződött egy konkrét hajóútra. A szerződés tárgya gabona szállítása volt a berakodási kikötőből egy bizonyos célkikötőbe. A szöveg nem kínál támpontot a pontos hajózási útvonalat illetően. Köztudott azonban, hogy a principátus elején a legtöbb gabonát Aegyptus és Africa provinciából szállították Itáliába. Az 1. század elején a gabonaszállító hajók végcélja többnyire Puteoli tengeri kikötője volt.⁸

De térjünk vissza Saufeius jogi problémájához, aki egy közelebről meg nem nevezett kikötőben több gabonakereskedővel szerződött egy tengeri útra, hogy gabonájukat a megjelölt célkikötőbe fuvarozza. A szállítás – a szöveg tanúsága szerint – „ömlesztett” áruként történt: mindegyik fuvaroztató „beöntötte” a gabonáját a hajó közös (osztatlan) rakterébe (*frumentum confuderant*). A berakodást követően a hajó vitorlát bontott, tengerre szállt, majd – Alfenus tudósítása szerint – épen, sértetlenül kikötött.⁹ Egyértelmű,

4 KUNKEL, Wolfgang – LIEBS, Detlef: *Die römischen Juristen. Herkunft und soziale Stellung* (2. kiadás). Köln–Weimar, 2001, 29.

5 D. 12,6,36 és D. 13,7,30. Vö. LENEL, Otto: *Palíngenesia iuris civilis I*. Leipzig, 1889, 52.

6 ROTH, Hans-Jörg: *Alfeni Digesta: Eine spätrepublikanische Juristenschrift*. Berlin, 1999, 20sqq.

7 Kétségtelen, hogy a jogtudósok a legtöbb konkrét jogesetet anonimizálva tárgyalták – azaz a peres felek nevét ún. blanketta-nevekkel helyettesítették.

8 Ostia nem rendelkezett alkalmas természetes öböllel; a császárkor legnagyobb kikötője csak jóval később, drága és hosszadalmas építkezések eredményeként jött létre.

9 Vitatott, hogy a célkikötő vagy az első kikötő volt-e ez az útvonalon; vö. BENKE, N., *Zum Eigentumserwerb des Unternehmens bei der „locatio conductio irregularum”*. 1987, ZRG RA, 104, 194.

hogya a kikötőben rendben lehorgonyzott, hisz Saufeius elkezdte a kirakodást: az egyik fuvaroztató számára meg is történt a gabona kiadása (*Saufeius uni ex his frumentum reddiderat*) a közös raktérből (*de communi*). A hajó azonban ezt követően megsemmisült (*navis perierat*).

Ókortörténészek kutatásai kimutatták, hogy a Római Birodalom – viszonylag kis kiterjedésű – kikötőiben a hajók szűk helyen, szorosan egymás mellett horgonyoztak, ezért egy váratlan, heves vihar vagy tűzvész nagy károkat okozhatott.¹⁰ Valószínűleg egy ilyen katasztrófáról lehetett szó Saufeius esetében is.

A károsultak, akiknek a gabonája a hajóval együtt elsüllyedt, azt kérdezték Alfenustól, a nagy tekintélyű jogásztól, hogy perelhetnek-e a fuvarozó ellen? Konkrétan az *actio oneris aversi* nevű kereset megindításának lehetőségéről kértek szakvéleményt.

Az *actio oneris aversi* egy rejtélyes kereset, amelyről gyakorlatilag ez az egy forrás maradt fenn.¹¹ A preklasszikus korban feltehetően létezett egy *sui generis* kereset a hajósok ellen a rakomány elsikkasztása miatt. Alfenus fenti okfejtése azonban éppen amellel érvel, hogy ez a kereset feleslegesnek tekinthető, hisz vagy a *rei vindicatio*, vagy az *actio furti* lenne indítható sikkasztás vagy lopás esetén a csalárd hajós ellen.¹² A kompilátorok korára már régen feledésbe merülhetett ez a kereset, hisz Alfenus szakvéleménye is a *locatio conductio* titulusa alá került. Jelen tanulmány terjedelmi korlátai nem teszik lehetővé a kérdés mélyebb tárgyalását; a következőkben pusztán a fuvarozás két potenciális szerződési modelljét szeretném bemutatni. Annál inkább, mert valójában Alfenus is erre koncentrált szakvéleményében – *duo genera rerum locatarum*.¹³ Kiemelte, hogy „a vállalkozási szerződésnek két fajtája van: vagy ugyanazt (a dolgot) kell visszaadni [...] vagy ugyanabból a fajtából (ugyanannyit) kell visszaadni [...] Ha viszont mindegyik (kereskedő) búzája deszkákkal el volt különítve, vagy kosarakban, amphorákban lezárva [...] vagy ha úgy adták át, hogy hasonlóval lehet teljesíteni [...] (a hajóba [...]) többen a gabonát összeöntötték.” A jogász indokolását tehát a *locatio conductio* keretén belül megvalósuló két fuvarozási szerződési konstrukció ismertetésére alapozza.

A hajósok a gabonát a Kr. u. 1. századra meghonosodott szerződési praxis szerint alapjában kétféle módon szokták átvenni fuvarozásra: vagy arra kötelezik magukat, hogy ugyanazt a dolgot adják vissza (*idem reddere*), vagy ugyanabból ugyanannyit (*eiusdem generis*). Az egyedileg, elkülönítve és azonosíthatóan való fuvarozásra történt átvétel esetén a hajós ugyanazt a dolgot köteles a célkikötőben visszaszolgáltatni (specifikus vagy egyedi szolgáltatás). Erre akkor van mód, ha a gabonát zsákokban vagy a

10 RICKMAN, Geoffrey: *The Corn Supply of Ancient Rome*. Oxford, 1980, 19sqq.

11 BENKE i. m. 95-98; FIORI, Roberto: *La definizione della locatio conductio, Giurisprudenza romana e tradizione romanistica*. Napoli, 1999, 65sqq.; FÖLDI András: *Kereskedelmi jogintézmények a római jogban*. Budapest, 1997, 64-65.

12 CANDY, Peter: 'Judging beyond the sandal': Law and rhetoric in D. 19,2,31 (Alf. 5 dig. a Paulo epit.). ZRG RA, 2021, 138, 317. FÖLDI i. m. 1997, 65-66 is hangsúlyozza az adós csalárd magatartását, mint a deliktív keresetek szükséges előfeltételét a principátus elején.

13 FIORI (1999) i. m. 67-76.

hajó rakterében kialakított tároló rekeszekben elkülönítve, mindvégig azonosíthatóan szállítják. Ilyen például a zárt tömlőkben, kosarakban, amforákban történő szállítás. A célkikötőben ilyenkor mindegyik fuvaroztató a saját rakományát kapta meg. Több szállítató esetén az azonosítást az is kellően megvalósította, ha jól szeparált, pallókkal elválasztott rekeszekbe öntötték a gabonát (bár a célkikötőben ekkor már szükség lesz a rakomány kimérés formájában való átadására). Az egyedi szállítási mód azonban igen helyigényes és költséges volt.¹⁴

Ezért igen elterjedté vált a gazdaságosabb, ömlesztett szállítás: ha nagy mennyiségű gabona fuvarozását vállalta el a hajós több különböző megrendelő számára, akkor a rakományt egyszerűen beömlesztették a hajó rakterébe, azaz a különböző fuvaroztatók gabonáját egy közös, nagy raktérbe összeöntötték.¹⁵ Ebben az esetben generikus vagy fajlagos kötelem jött létre; a hajós kiadási kötelezettsége *eiusdem generis reddere*, azaz ugyanabból ugyanannyit volt köteles visszaszolgáltatni.¹⁶ A fuvaroztató jogi pozícióját az összeöntésre került gabonáján Alfenus az *in creditum iri* kifejezéssel jellemzi: quasi hitelezettnek számít a rakomány, amelyből az egyes fuvaroztatók az *actio locati* keresetükkel a rájuk eső részt követelhetik vissza (ugyanabból ugyanannyit, azonos mennyiséget és minőséget).

Ebből következik, hogy berakodáskor pontosan le kellett mérni az egyes fuvaroztatók által átadott mennyiséget, és kirakodáskor ugyanúgy szükség volt a kimérésre (*mensura*). Ilyen típusú szerződésekben többnyire a fuvardíjat is az űrmérték alapján állapították meg.¹⁷ Az okiratok néha azt is pontosan megnevezték, hogy a berakodáskor milyen mértéket használtak; pl. kimérve Athéné templomának mércéjével.¹⁸ Esetleg a mércét is mellékelték a rakomány mellé, hogy a célkikötőben biztosan ugyanolyan mérési eredményre jussanak.

Ebből következik, hogy a gabonát Saufeius esetében az átvételkor gondosan lemérték, majd a hajó rakterébe ömlesztették. A hajós által kiállított átvételi elismervény azzal a jogaival bír, hogy a hajós a célkikötőben pontosan ugyanannyi gabona átadására volt köteles, mint amennyit átvett; azaz objektív felelősség terhelt a gabona tömegét illetően.¹⁹ Ha fuvarozás közben elfolyt a gabona, elloptak belőle vagy a kirakodáskor bármilyen okból kevesebbnek bizonyult a mennyisége, a hajós exkulpálási lehetőség nélkül felelt a *casus minor* jellegű károkért.

A kimérés (*mensura*) lebonyolításáról ill. az ezzel kapcsolatos problémákról informál egy jó állapotú felirat a Kr. u. 3. század elejéről: CIL III 14 165 (=ILS 6987).²⁰ A kőbe

14 JAKAB (2006) i. m. 89sqq.

15 CANDY (2021) i. m. 315-316.

16 A középkori terminológiában *locatio conductio irregularis* a neve ennek a szerződési modellnek.

17 Perzsa eredetű űrmérték, amely Egyiptomban igen elterjedt volt a gabona mérésére.

18 P.Oxy. XLV 3250 (Kr.u. 63), vagy P.Oxy. XVII 2125 (Kr.u. 220-1).

19 JAKAB (2006) i. m. 98. Ezt a megállapításom vitatja CANDY, 2021 317 sqq. – félreértve az objektív és szubjektív felelősség kettősségét az ilyen típusú szerződésekben.

20 A felirathoz v. ö. SIRKS, B., Food for Rome: The Legal Structure of the Transportation and

véselt forrás az Arles-i hajósok öt *corpus*ának, szakmai érdekvédelmi egyesületének panasztát örököltette meg, amelyet a gabonaszállítást felügyelő császári tisztviselőhöz intéztek (valószínűleg a *praefectus annonae* volt a címzett). A *navicularii* a gabona kikötői kimérésekor elhatalmasodott visszaélések miatt tiltakoztak: a kimérést végző alkalmazottak (*mensores*) korruptsága folytán sorozatosan komoly károk érték őket. A helyzet annyira elmérgesedett, hogy azt is kilátásba helyezték, hogy visszalépnek az állammal kötött szerződésektől, beszüntetik a fuvarozást. A *praefectus annonae* szenzibilis volt a problémára, és arra utasította az adott körzetben tevékenykedő *procuratort*, hogy intézkedjen az anomáliák megszüntetéséről. Nyilvánvaló, hogy a *mensores* (az állammal szerződéses viszonyban álló vállalkozók) több esetben is hamisan mérték át a gabonát – a hajósok rovására.

A rakományt ért károk esetére a fuvarozási szerződések általában szerződéses bírságot is rögzítettek. Több okirat szerint a *naukleros* helytállási kötelezettsége esetén nem a behajózás kori objektív érték, hanem a célkikötőben megállapítható objektív érték volt a kártérítés mértéke. Az is előfordult, hogy a szerződő felek az okiratban már előre rögzítették a kártérítés mértékét az esetlegesen fellépő károk esetére.²¹

De térjünk vissza Saufeuishoz! A feltűnően hosszú és bonyolult felépítésű fragmentum karakterisztikumai sok találgatásra adtak okot. Egyrészt a homályos tartalmú *actio oneris aversi* alkalmazási körére is csak hipotetikus megoldásokat lehet felvonultatni. Másrészt a *locatio conductio* körén belül megvalósuló fuvarozási szerződések modelljeinél Alfenus az érvelését a vállalkozási szerződés absztraktabb síkjára emeli: a specifikus és generikus visszaadási kötelezettséget a ruhatisztító és az ötvös által megmunkálásra átvett nyersanyagokra vonatkozó *reddere* tartalmával illusztrálja. A tisztításra átadott ruhán a megrendelő megőrzi a tulajdonjogát, azaz dolgát akár *rei vindicatio*val is visszakövetelheti. De ha az ötvösnek egy ezüstmöböt vagy tört aranyat ad át megmunkálásra, akkor az nem köteles ugyanazt a nyersanyagot visszaadni az elkészített termékben, hanem az a fontos, hogy a kész váza vagy gyűrű *eiusdem generis*, azonos fajlagú (mennységű és minőségű) legyen. Alfenus a *depositum*, a pénzletét két nemét is megidézti: az ún. „zárt letét” esetén ugyanazokat a pénzürméket köteles visszaadni a letéteményes, míg „nyílt letét” esetén ugyanabból ugyanannyit. Az indokolás összetett szimmetriája arra indított néhány kutatót, hogy a retorika szabályainak egzakt alkalmazását keresse a fragmentumban. Érdekes gondolat, hogy esetleg egy *kiasmus*, egy keresztező szónoki-szerkesztési alakzat áll előttünk.²² A retorikai levezetés kétségtelenül hasznos lehet a bonyolultan egymásra épülő érvelési fordulatok kibogozásában. Megítélésem szerint azonban ez semmivel

Processing of Supplies for the Imperial Distributions in Rome and Constantinople, Amsterdam 1991, 98sq.; HÖBENREICH, E., *Annona: Juristische Aspekte der stadtrömischen Lebensmittelversorgung im Prinzipat*, Graz 1997, 86sqq.

21 JAKAB (2006) i. m. 91sqq.

22 A *kiasmus* terminus technicus a görög „khi” betűből vezethető le, amelynek alakja szemlélteti azt a retorikai felépítést, amelyben a szónok az első kijelentés fontos elemeit a másodikban fordított sorrendben ismétli meg. Vö. CANDY (2021) i. m. 317-319. A gondolatot egyébként nem ő veti fel először, vö. FIORI (1999) i. m. 77sqq.

sem járul hozzá érdemben a fragmentum jogi tartalmának megértéséhez.²³ Kitartok azon nézetem mellett, hogy a fuvarozási jogviszonyok szerződés-specifikus felelősségi és kockázatosztási szabályainak jobb megértéséhez elsősorban a kontraktuális praxis alapos tanulmányozása vihet közelebb.

Érdekes például megfigyelni, hogy az állammal kötött fuvarozási szerződésekben a megrendelő ügyelt arra, hogy a hajós szerződésileg átvállalja a „tengeri veszélyt”, azaz a *vis maior* jellegű károkért való helytállást. Csak kivételesen, válságos időkben tértek el ettől a gyakorlattól – elsősorban a vonakodó fuvarozók szerződéskötésre ösztönzése érdekében. Egy ilyen esetről tudósít Livius: Kr.e. 215-ben, a pun háborúk alatt, Publius Cornelius Scipio²⁴ és Gnaeus Cornelius Scipio, a két római hadvezér jelentős katonai sikerekről adott hírt a szenátusnak, és türelmetlenül sürgették a hadi utánpótlást. A seregnek zsoldra, ruhára és gabonára volt szüksége, de Róma csak nehezen tudta előteremteni a kívánt cikkeket. A válságos helyzetben a szenátus úgy döntött, hogy fel kell szólítani azokat a vállalkozókat, akik vagyonukat állami szerződésekből szereztek, hogy a hispániai hadseregnek történő szállításoknál adjanak fizetési haladékat az államnak, vállalják a fuvarozást átmenetileg ellenszolgáltatás nélkül is.²⁵ Ezzel a tartalommal írták ki az árveréseket (Livius 23, 49, 1): „A kijelölt napon tizenkilenc, három haszonbérlo társaságba tömörült vállalkozó jelentkezett. Két feltételük volt: Az egyik, hogy ne kelljen katonáskodniuk, míg ilyen módon szolgálják az államot; a másik, hogy ha már a szállítmányokat behajózták, az állam vállalja a kárt, amit az ellenség vagy a viharok ereje okozhat. Mindkét feltételüket elfogadták ...”²⁶ A vállalkozók tehát módosítást kértek a fuvarozási szerződési formula szokásos szövegében: a „tengeri veszély” tipizált esetei (hajótörés, rablótámadás) ne az ő kockázatukat képezzék, hanem épp ellenkezőleg, az állam vállalja át azokat.²⁷ A szerződések ezzel a tartalommal jöttek létre – de a könnyítés csalásra csábított néhány vállalkozót (Liv. 25, 3, 10): „hamis hajótöréseket jelentettek be, de még ha olyanról adtak is hírt, amely valóban megtörtént, azt sem a véletlen okozta, hanem ravaszul ők maguk rendezték meg. Régi, rozoga hajókat kevés és csekély értékű holmival raktak meg, s miután ezeket a nyílt tengeren elsüllyesztették, s ... család módon többszörös érték elvesztését jelentették be.” Hasonló szerződés-módosításra a *mare clausum*,²⁸ a téli viharok miatt alapjában szünetelő hajóforgalom idejére

23 Meglepőnek és megalapozatlannak tartom azt az elméletet, amely a specifikus visszaadási kötelmet alapító fuvarozási szerződésnél abból indul ki, hogy a fuvaroztató letétbe adja át a gabonát a hajósnak; vö. CANDY (2021) i. m. 320-327.

24 Kr. e. 218-ban consul, aki a hispániai hadjáratban 211-ben maga is elesett.

25 BÜRGE, Alfons: *Der Witz im antiken Seefrachtvertrag*. Index 22, 1994, 398.

26 Fordítás Kis Ferencné nyomán.

27 BÜRGE (1994) i. m. 393.

28 SIRKS (1991) i. m. 40-42.; PÓKECZ-KOVÁCS Attila: A vállalkozáshoz kapcsolódó bűncselekmények a köztársaságkori Rómában (a Castor templom ügye). In: BALOGH Ágnes – HORNYÁK Szabolcs (szerk.): *Tanulmánykötet Erdősy Emil professzor 80. születésnapja tiszteletére*. Pécs, 2005, 421sqq.

megrendelt fuvarozások esetén szoktak sort keríteni.²⁹ A kockázatosztás szerződési furfangjairól tudósít Ulpianus D. 19,2,15,8 alatt: a *procurator Caesaris*, a császár által kinevezett gabonaellátási felügyelő a hajósokkal *locatio conductio*, azaz fuvarozási szerződés formájában állapodott meg a gabona szállításáról. Az előre kiutalt fuvardíjat azonban kölcsönszerződés formájában fizettette ki nekik. Ennek az volt az előnye, hogy ha a szállítmány tengeri veszély (*vis maior*) következtében elpusztult, akkor nem kellett az *actio locati*-hoz kötődő bonyolult bizonyítási programmal perelni – egyszerűen és gyorsan visszakövetelhető volt az (előre) kifizetett pénzeszeg a *condictio, in personam* absztrakt *stricti iuris* keresete révén. Ulpianus jogesete jól illeszkedik a fenti kivételek sorába, mert a rakomány tengeri szállításának kockázatát alapjában itt sem a hajós, hanem a *procurator Caesaris* viselte. A *naviculariusra* pusztán az ő érdekszférájában jelentkező bérveszélyt akarta áthárítani, hogy a munkaeredmény elmaradása miatt elessen az ellenszolgáltatástól.

A ránk maradt okiratok és az *Imperium Romanum* különböző provinciáiból ránk maradt jogi szakvélemények azt mutatják, hogy az állam számtalan esetben kénytelen volt alkalmazkodni a gazdasági környezet, a piac realitásaihoz. A hajózási vállalkozók lehetőleg kerültek a tengeri szállítás kockázatának teljes átvállalását, mert a korabeli hajózási technika mellett ez nyereségüket vagy esetleg egész üzleti egzisztenciájukat veszélybe sodorhatta. Ugyanakkor az állam is tartózkodott a kockázat átvállalásától, mert az még nagyvállalkozókat is arra csábította, hogy rafináltan visszaéljenek a helyzettel.

29 Suet. Claud. 18, 3-4.

PAP DÁVID 1905. ÉVI TÖRVÉNYTERVEZETE A KORLÁTOLT FELELŐSSÉGŰ TÁRSASÁGOKRÓL

Karl Lehmann 1895-ben megjelent könyvében úgy fogalmaz, hogy a németalföldi Egyesült Kelet-Indiai Társaság a maga idejében „úgy robbant be, mint egy meteor”.¹ Ha a szerző a három évvel a kötet megjelenése előtt Németországban törvénybe iktatott korlátolt felelősségű társaságról írta volna ugyanezt, az sem lett volna kevésbé találó: az új cégforma sikere a mai napig töretlen, nemcsak őshazájában, hanem Magyarországon is. E tanulmányban egy több helyen hivatkozott,² mégis alig ismert magán-törvénytervezetet szeretnénk bemutatni – ezúton is szeretettel köszöntve Stipta István professzor urat 70. születésnapja alkalmából.

1. A német GmbH-törvény

A kft. mint vállalkozási forma megalkotása a német kereskedelmi jog válasza volt arra a kihívásra, amelyet az 1862. évi Companies Act jelentett. Az új brit társasági törvény ugyanis nemcsak megszüntette a koncessziós rendszert,³ hanem igen megengedő szabályozást alkotott a részvénytársaságokra.⁴ Első reakcióként 1870-ben az Északnémet Szövetségben is megszüntették az engedélyeztetési kötelezettséget, anélkül, hogy szigorúbban szabályozták volna a társaságokat.⁵ Ez viszont hatalmas „gründolási lázhoz” vezetett, amit a könnyelműen alapított cégek csődhulláma követett. Ezért a Reichstag

1 Horváth Attila fordítása. HORVÁTH Attila: *A részvénytársaságok és a részvénytársasági jog kialakulása Magyarországon*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005, 54. Az eredeti szöveget lásd: LEHMANN, Karl: *Die geschichtliche Entwicklung des Aktienrechts bis zum Code de Commerce*. Berlin, Carl Heymanns Verlag, 1895, 7.

2 A jogtörténeti szakirodalomból lásd pl.: HORVÁTH Attila: *A magyar magánjog történetének alapjai*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2006, 446.; PAPP Tekla: A magyar társasági jog fejlődése. *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica*, 2000, 58, 409-434., 415.

3 MÁRKUS Eszter: *Kereskedelmi társaságok*. In: FÖLDI András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014, 577-603., 600.

4 GUINNANE, Timothy W.: *German Company Law, 1794-1897*. In: WELLS, Harwell (szerk.): *Research Handbook on the History of Corporate and Company Law*. Cheltenham-Northampton, Edward Elgar Publishing, 2018, 170-204., 201.; PEGLOW, Kerstin: Entstehung und Geschichte der Gesellschaft mit beschränkter Haftung im deutschen Recht. *Miscellanea Historico-Juridica*, 2012, 11, 205-223., 208.

5 HORN, Norbert et al.: *Heymann Handelsgesetzbuch (ohne Seerecht). Kommentar, Band 1*. (2. kiadás) Berlin-New York, Walter de Gruyter, 1995, 75.; MÁRKUS i. m. 600.

1884-ben törvénymódosítást fogadott el, amellyel rendkívül szigorú szervezeti, tőke-, hitelező- és kisebbségvédelmi szabályokat léptetett életbe.⁶

Az Aktienouvelle hatására viszont, hiába mutatkozott volna igény a magántőke fokozottabb bevonására az afrikai kolóniák fejlesztéséhez, egyetlen új rt. sem alakult.⁷ A kormány a britekkel szembeni versenyhátrányt érzékelve úgy döntött, hogy a régi koncessziós rendszert felélesztve engedélyezi olyan egyszerűbb társaságok alapítását, melyek tartozásaiért „csak a társaság vagyona” felel.⁸ Csakhogy az ezt lehetővé tevő 1888. márciusi törvény értelmében ilyen társaságot kizárólag a gyarmatokon lehetett alapítani, azaz a kisebb tőkével rendelkező hazai vállalkozók továbbra is csak olyan cégformát tudtak választani, amelyben a magánvagyonukat is kockáztatniuk kellett (OHG vagy KG, azaz kkt. vagy bt.).⁹

Emiatt voltak, akik gyarmati társaság alapítására kértek engedélyt, majd azt törvényellenesen belföldi célra is használták, a még élelmesebbek pedig a porosz bányatörvény szerint korlátolt tagi felelősséggel alapított Gewerkschaftok részesedését vásárolták meg, hogy aztán a bányatársulatot használják eredeti rendeltetésétől eltérő célokra.¹⁰ Nyilvánvaló volt, hogy e visszaéléseknek csak úgy lehet gátat vetni, ha a törvényhozás meghallja a vállalkozók amúgy jogos óhaját, és egy olyan új társasági formát hoz létre, amely egyszerre igazodik a kisvállalkozások személyesebb jellegéhez és alacsonyabb tőkeerejéhez, és biztosítja a részvénytársaságoknak azt az előnyét, hogy a tagok felelőssége vagyoni betéteik szolgáltatásán nem terjeszkedik túl.

A jogalkotói cél tehát nem volt más, mint a klasszikus személyegyesítő társaságok és az rt. mint tőketársaság¹¹ között felismert űr betöltése.¹² A szakmai érdekképviseletek részéről már 1884-ben megszülettek az első ilyen javaslatok, a gyarmati társaságokra vonatkozó törvény pedig újabb lökést adott ezeknek az elgondolásoknak.¹³ A kft. legközvetlenebb elődjének az utóbbi szerinti „deutsche Kolonialgesellschaftok” tekinthetők, de a fent említett bányatársulatok (bergrechtliche Gewerkschaft), sőt még a középkor

6 GUINNANE (2018) i. m. 200.; GUINNANE, Timothy W.: Creating a New Legal Form: The GmbH. *Business History Review*, 2021, 95 (1), 3-32., 7-8.; HORN 1995 i. m. 75.; PEGLOW i. m. 207.

7 GUINNANE (2021) i. m. 7.; KLEINSZIG, Carmen: Die Entstehung des österreichischen Gesetzes über die Gesellschaft mit beschränkter Haftung. *Beiträge zur Rechtsgeschichte Österreichs*, 2021, 11 (1), 35-46., 35-36.

8 GUINNANE (2021) i. m. 12-13.; PEGLOW i. m. 208.; SCHMOECKEL, Mathias: *Rechtsgeschichte der Wirtschaft. Seit dem 19. Jahrhundert*. Tübingen, Mohr Siebeck, 2008, 180-181.

9 PEGLOW i. m. 207-208.

10 GUINNANE (2021) i. m. 9.

11 A két társaságtípus elhatárolási kérdéseiről a német jogban lásd: PAPP Tekla: Rövid bevezetés a német társasági jogba. *Jogelméleti Szemle*, 2002, 3, 1-12.; SZIKORA Veronika: A német személyegyesítő társaságok jellemzői és elhatárolásuk más társasági formáktól. *Sectio Juridica et Politica*, Tomus 2005, 23(2), 535-524.

12 GUINNANE (2018) i. m. 201.; GUINNANE (2021) i. m. 9.; PEGLOW i. m. 208.

13 GUINNANE (2021) i. m. 30.

óta létező hajóstársaságok (Reederei) is hatottak azokra, akik az új cégforma körvonalait megalkották.¹⁴

Korántsem volt egyértelmű, hogy a kft.-nek „kis részvénytársaságként”¹⁵ kell megszületnie. A mai napig a GmbH atyjaként tisztelt Wilhelm von Oechelhäuser¹⁶ ugyanis úgy tartotta, hogy az „emberi intelligencia” a személyegyesítő társaságokban tud igazán érvényre jutni, a tőketársaságok ennek kibontakoztatására kevésbé alkalmasak.¹⁷ A porosz kereskedelmi kamara számára készített javaslata ennek megfelelően az volt, hogy a közkereseti társaságok (OHG) tagjai a társasági szerződésben felelősségüket vagyoni betétükre korlátozhatják, mely esetben speciális szabályok vonatkoztak volna a társaságra, és azt a tényt, hogy korlátozott tagi felelősséggel működnek, a cég nevében és a cégjegyzékben is fel kellett volna tüntetniük.¹⁸

Sajnos ehelyütt nincs mód arra, hogy azt a rendkívül érdekes jogszabály-előkészítő folyamatot részletesen bemutassuk, amelynek az 1892. áprilisi GmbH-Gesetz lett az eredménye,¹⁹ így csak utalni szeretnénk rá, hogy – Oechelhäuser eredeti elgondolásával szemben – már az előzetes egyeztetés során a „kis részvénytársaság” koncepciója bizonyult népszerűbbnek, és végül a kormány törvényjavaslata – melyet a Reichstag, Levin Goldschmidt március 19-ei berlini jogászegyleti előadásában megfogalmazott észrevételeinek²⁰ figyelmen kívül hagyásával, nagy többséggel fogadott el²¹ – is erre épült. A korlátolt felelősségű társaság eredeti, németországi változata olyan lett, mint „a részvénytársaság egy alfaja”.²²

14 STELLA RICHTER, Mario: La società a responsabilità limitata dalle codificazioni dell’Ottocento al Codice della crisi d’impresa. *Rivista delle Società*, 2019, 63(4), 645-674., 650.

15 SCHMOECKEL i. m. 181.; SZENDE Péter Pál: Egyes főbb kérdések a kft.-jog köréből, tekintettel a tervezetre. *Jogtudományi Közöny*, 1925, 60(10), 76-77., 76.

16 Életrajzát lásd: SCHUBERT, Werner: Die Gesellschaft mit beschränkter Haftung – eine neue juristische Person. *Quaderni Fiorentini per la storia del pensiero giuridico moderno*, 1982/83, 11/12 (1), 589-629., 594-595.

17 SCHUBERT (1982/83) i. m. 597.

18 Oechelhäuser 1888-ban készített javaslatát (*Gesellschaft mit beschränkter Haftpflicht*) közli: KROESCHELL, Karl: *Deutsche Rechtsgeschichte 3. (seit 1650)*. 2. kiadás. Wiesbaden, Springer Fachmedien, 1993, 221-222.

19 A legjobb összefoglaló erről: SCHUBERT, Werner: Das GmbH-Gesetz von 1892 – „eine Zierde unserer Reichsgesetzsammlung”. Das historische Geschehen um die GmbH von 1888 bis 1902. In: LUTTER, Marcus – ULMER, Peter – ZÖLLNER, Wolfgang (szerk.): *Festschrift 100 Jahre GmbH-Gesetz*. Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt, 1992, 1-47.

20 Lásd: GOLDSCHMIDT, Levin: *Alte und neue Formen der Handelsgesellschaft*. Berlin, Verlag von Otto Liebmann, 1892, 42-43.

21 A törvény eredeti szövegét lásd: *Deutsches Reichsgesetzblatt*, 1892, 24, 477-499. Online változat: https://de.wikisource.org/wiki/Gesetz,_betreffend_die_Gesellschaften_mit_beschr%C3%A4nkter_Haftung (2021. 10. 26.)

22 GIERKE, Julius von: *Handelsrecht und Schiffabtrtsrecht*. Berlin, Walter de Gruyter, 2000, 406.

2. Pap Dávid törvénytervezete

Az új törvénynek Magyarországon is gyorsan híre ment. A Kereskedelmi jog és ismeretek tára tudósított róla először,²³ Neumann Ármin pedig a Magyar Jogászegylet 1892. október 29-ei teljes ülésén ismertette részletesen, kiemelve, hogy egy olyan törvényről van szó, „melyet kereskedelmi törvényünk sokáig többé nem késztető revisiójánál figyelmen kívül hagynunk nem lehet”.²⁴ Kuncz Ödön utal rá, hogy Neumann 1902-ben megbízást is kapott az igazságügyminisztertől arra, hogy „a Kt. első részének reformját megvalósító törvénytervezetet készítsen el”, de erre végül nem került sor.²⁵ Nem tudjuk, mi akadályozhatta meg a feladat teljesítésében, mindenesetre ez lehetett volna az első, a korlátolt felelősségű társaságokat is magában foglaló magyar törvénytervezet.

Az első ilyen plánum végül a Magyar Gyáriparosok Szövetsége magánkezdeményezésére készült el. Szerzője, Pap Dávid jogi tanulmányai elvégzését követően közgazdasági szakújságíróként dolgozott. 1892-ben, 24 évesen írt gazdaságtörténeti tanulmányáért az MTA pályadíjában részesült, majd egy másik értekezését szintén akadémiai díjjal tüntették ki. 1897-től ügyvédként praktizált, de a publikációs tevékenységgel sem hagyott fel: még ugyanabban az évben a zárszámadásról jelent meg tanulmánya, emellett közreműködött a Magyar Törvények Grill-féle kiadása egyes pénzügyi jogi jogszabályokat ismertető kiadványainak megírásában, 1902-ben pedig a választási bírászkodás tárgykörében jelent meg könyve.²⁶

Az MGYOSZ megbízásából készített tervezete²⁷ alapos és magas színvonalú munka. Ez volt az egyetlen, még a dualizmus korában (igaz, egy társadalmi szervezet lapjában és nem hivatalos kormányzati lapban) közzétett magyar törvénytervezet a kft. bevezetéséről, ráadásul, ha a kormány felkarolja és a parlament is elfogadta volna, nagyjából az osztrák GmbH-Gesetzcel (1906) egy időben léphetett volna hatályba. Ez nemcsak azért lett volna kiemelkedő, mert így Németország (1892) és Portugália (1901)²⁸ után

23 BERÉNYI Pál: A korlátolt felelősségre alakult kereskedelmi társaságokról. *Kereskedelmi jog és ismeretek tára*, 1892, 2(21), 4.

24 NEUMANN Ármin: A korlátolt felelősségre alakult társaságokról szóló 1892. évi német birodalmi törvényről. *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1893, 6, 19.

25 KUNCZ Ödön: *Törvénytervezet a részvénytársaságról, a szövetkezetéről és a korlátolt felelősségű társaságról*. Budapest, Globus Rt., 1926, 125.

26 Az életrajzi adatok forrása: ÚJVÁRI Péter (szerk.): *Magyar Zsidó Lexikon* [eredeti cím: Zsidó Lexikon]. Budapest, 1929, 681. (Pap Dávid szócikk) <http://mek.niif.hu/04000/04093/pdf/o-p.pdf> (2021. 10. 26.) A hivatkozott művek: KOHN Dávid: Az olasz valuta története. *Közgazdasági és Közigazgatási Szemle*, 1893, 17(2), 3-60. és 115-169.; PAP Dávid: A zárszámadás joga. *Közgazdasági Szemle*, 1897, 21, 3-36. és 100-166.; PAP Dávid: *A Curia bírászkodása képviselőválasztási ügyekben*. Budapest, Grill Károly Könyvkiadóvállalata, 1902.

27 PAP Dávid: Törvénytervezet a korlátolt felelősségű társaságról. *Magyar Gyáriparosok Szövetsége Közlemények*, 1905, 12, 26-69.

28 LUTTER, Marcus: Die Entwicklung der GmbH in Europa und in der Welt. In: LUTTER, Marcus – ULMER, Peter – ZÖLLNER, Wolfgang (szerk.): *Festschrift 100 Jahre GmbH-Gesetz*. Köln, Verlag Dr. Otto Schmidt, 1992, 49-83., 51.

Magyarország lett volna (Ausztriával együtt) a világon a harmadik ország, ahol ez megvalósul, hanem a Monarchiát alkotó két állam közös érdekű ügyei szempontjából fontos jogharmonizáció ügyét is szolgálta volna.

A legnagyobb különlegessége mégsem ez, hanem hogy az eredeti, Oechelhäuser-féle koncepcióra épült, amint arra Pap a tervezet végén utal is: „A német és az osztrák törvény erősebben támaszkodik a részvénytársasági jogban található szabályokra. Ezzel szemben mi, hazai viszonyaink figyelembe vétele mellett, célszerűbbnek találtuk azt, hogy a korlátolt felelősségű társaságnak olyan szabályozására törekedjünk, amely inkább a közkereseti és betéti társaságra nézve fennálló szabályokhoz alkalmazkodik”.²⁹ A rendelkezésünkre álló szűk terjedelmi keret miatt az alábbiakban azokat a főbb szabályokat emeljük ki, amelyek a német (és későbbi magyar) szabályozáshoz képest eltérést mutatnak.

E körben a legfontosabb, hogy bár a tagok felelőssége természetesen korlátozott lett volna, egyrészt egyetemleges volt (azaz a tagok egymás be nem fizetett „tőkerészeiért” is feleltek volna), másrészt nemcsak a társasággal, hanem harmadik személyekkel szemben is fennállt, azaz a hitelezők a társasággal együtt perelhették volna a tagokat is (20. §). Ez – a korlátozottságtól eltekintve – a közkereseti társaság tagjainak és a betéti társaság beltágjainak felelősségére hasonlít. Megjegyzendő, hogy a „felelősségtörés” kérdése a mai napig foglalkoztatja a jogtudományt,³⁰ miközben Pap tervezetéből láthatóan akár eleve így is meg lehetett volna alkotni a kft.-k felelősségi rendszerét, még ha ez ellentétben állt volna is a jogi személyiség tiszta dogmatikájával.³¹

A személyegyesítő jelleget erősíti az is, hogy a tervezet nemcsak a társasági szerződés megkötéséhez, hanem módosításához is megkívánta volna az összes tag aláírását (25. §). Érdekes kérdés, hogy miképpen kellett volna eljárni akkor, ha a többségi döntéssel egyet nem értő tagok nem lettek volna hajlandók a szerződésmódosító okiratot aláírni. Ha a szabályt szigorúan vesszük, blokkolni tudták volna a többség által elhatározott változtatást, ami lehetetlen (a bírói gyakorlatban feloldandó) helyzetet eredményezhetett volna.

Szintén jelentős egyszerűsítés volt a részvénytársasághoz képest, egyben a közkereseti és betéti társaságokhoz közelítő szabály, hogy a tagok nemcsak taggyűlésen, hanem azon kívül is határozhattak volna bármilyen kérdésben, sőt ettől még a tagok egyező akaratával megkötött társasági szerződésben is csak bizonyos típusú határozatok (pl. az éves beszámoló elfogadása) esetében lehetett volna eltérni. A társasági szerződés eltérő rendelkezése hiányában a határozatokat „az összes társasági tagok egyetértő hozzájárulásával” lehetett volna meghozni (59. §).

29 PAP (1905) i. m. 66-67.

30 Lásd: WELLMANN György: *Tagi felelősségátvitel társasági jogunkban*. In: Acta Conventus de Iure Civili. Tomus X. Szeged, SZTE ÁJK Polgári Jogi és Polgári Eljárásjogi Tanszék, 2009, 41-58.; bővebben: NOCHTA Tibor: *A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban*. Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.

31 WELLMANN i. m. 42. Lásd még: BOÓC Ádám: *A közkereseti társaság*. In: SÁRKÖZY Tamás (szerk.): *Polgári jog. A jogi személy. (Az új Ptk. magyarázata II/VI.)* Budapest, HVG-ORAC Lap- és Könyvkiadó Kft., 2013, 181-194., 183.

A tagokat „tőkerészük” után kamat illette volna meg (77. §), ami ma tőkevédelmi elvárásokat sértő szabálynak minősülne, azonban amikor a tervezet készült, az úgynevezett „építő kamat” teljesen elfogadott volt. Még az 1930. évi V. tc. 32. §-a is rendelkezni fog róla, csakhogy míg Kuncz Ödön ezt csak a társaság tevékenységének megkezdéséig terjedő időszakra fogja megengedni (azon belül is jelentős korlátozásokkal), a Pap-féle tervezetben még semmilyen megkötést nem találunk, ami hitelezővédelmi szempontból meglehetősen aggályos, különösen egy 100%-os éves kamat kikötése esetén.

A társasági szerződés nem tilthatta volna az üzletrészek tagok közötti átruházását, a harmadik személy részére történő átruházást viszont akár a tagok egyhangú határozatához is köthette (80. §). A tagok a befizetéseikről nyugtát követelhettek a társaságról, egyéb okirat kiállítását azonban a tervezet szigorúan tiltotta volna (88. §). Ezek a – kis mértékben megváltozott tartalommal egyébként máig létező³² – szabályok is a kft. személyegyesítő jellegét erősítették a szabadon átruházható részvényekből álló rt. tőketársaság-jellegével szemben.

A Personengesellschaft-jellegből adódóan igen erős jogokat biztosított volna a tervezet a kisebbségi tulajdonosoknak. A törzstőke legalább egytizedét kitevő tagok bármely kérdésben kérhették volna taggyűlés összehívását (63. §), emellett pedig – részesedésétől függetlenül – bármely tag megtámadhatta volna a törvénybe vagy a társasági szerződés rendelkezésébe ütköző határozatokat (64. §).

A társaság megszűnésének esetei (100. §) között is találunk egy különlegességet: a bármely tag általi egyoldalú felmondás lehetőségét, amely a gyakorlatban szintén súlyos problémákat eredményezhetett volna, ugyanakkor jól példázza, mennyire a magánfelek közötti szerződéssel létrehozott személyegyesülés (societas) lebegett Pap Dávid szemei előtt a tervezet írása közben. Ugyanerre utal az a lehetőség is, mely szerint a társaságból a tagok kiléphetek volna (103. §). Természetesen egy mai kft. tagja nem mondhatja fel a társasági szerződést és nem is léphet ki a társaságból.

A tervezet végén található rövid indokolás szerint azért mutatkozott szükség a korlátolt felelősségű társaság mint új „kereskedelmi társulati alakzat” megteremtésére, mert világossá vált, hogy bizonyos gazdasági célok elérésére sem a közkereseti vagy betéti, sem a részvénytársaság nem alkalmas. A korlátlan felelősség elkerülése érdekében egyes vállalkozók „a törvény intencióinak megkerülésével” személyes közreműködést igénylő célra hoztak létre részvénytársaságokat. E „részvénytársasági formába burkolás” azonban nemcsak „a törvény szellemét sérti”, hanem „a gyakorlati élet szempontjából sem teljesen megfelelő”.³³

Mivel ez a jelenség nemcsak Magyarországon volt megfigyelhető, a megoldást sem feltétlenül magunknak kellett feltalálnunk. Pap ebben a körben a német törvény mellett

32 Lásd: Ptk. 3:167. § illetve 3:11. §. A Ptk. utóbbi szakasza ma már nem a kft.-re vonatkozó különös, hanem a jogi személyekre vonatkozó általános szabályok körében mondja ki, hogy „A részvénytársaság kivételével tagsági jogokról nem lehet (helyesen: tilos – a szerző megj.) értékpapírt kibocsátani”.

33 PAP (1905) i. m. 65.

a készülő osztrák jogszabályt is megemlíti, hangsúlyozva, hogy mindkettő inkább a tőkeegyesítő jellegre helyezte a hangsúlyt, ami szerinte nem helyes. A hitelező- és kisebbségvédelmi szabályok jelentősége mellett végül arra is utalt, hogy ki kell zárni annak lehetőségét, hogy a kft. üzletrészei tőzsdei forgalom tárgyává válhassanak. Zárásképp arra kérte az MGYOSZ tagszervezeteit, hogy tegyék meg észrevételeiket, majd pedig indítványozzák a kormány részére, hogy terjessze a javaslatot „letárgyalás és elfogadás céljából a törvényhozás elé”.³⁴

Bár erre végül nem került sor, megítélésünk szerint a Pap-féle tervezet többet érdemel annál, minthogy (megvalósulás hiányában) elfeledni hagyjuk. Kisebb logikai hibái és fogalmi bizonytalanságai ellenére figyelemreméltó munka, melyet nemcsak szakmai igényesség és elhivatottság jellemez, hanem az a határozott szándék is, hogy az Apáthy-féle kódexre jellemző mintakövetés³⁵ helyett bátran alkalmazzunk a külföldi modellektől eltérő, ez esetben például az Oechelhäuser-féle eredeti koncepcióra emlékeztető szabályozást. Kft.-k tömegeinek a hitelezők igényeinek kielégítetlensége melletti felszámolását ismerve mindenképpen elgondolkodtató, nem ez lett volna-e a helyes út a magyar társasági jog fejlődése számára.

34 PAP (1905) i. m. 69.

35 KUNCZ i. m. 146. A témáról bővebben lásd: HORVÁTH Attila: *A kereskedelmi törvény – az 1875. évi XXXVII. tc.* In: MÁTHÉ Gábor – MENYHÁRD Attila – MEZEY Barna (szerk.): *A kettős monarchia. Die Doppelmonarchie.* Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 203-246., 216-225.

KIRÁLY LILLA

habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

PAPP ESZTER

PhD-hallgató (KRE ÁJK)

AZ ONLINE VÁLASZTOTTBÍRÓSÁGI TÁRGYALÁS A TISZTESSÉGES ELJÁRÁSHOZ VALÓ JOG ASPEKTUSÁBÓL

1. Bevezetés

A tisztességes eljárás kritériumai a pandémiás helyzettől függetlenek, azok érvényesülését a járvány idején is biztosítani kell. Az egészségügyi világválság e tekintetben is kihívás elé állította a jogalkotót és a jogalkalmazót. A tisztességes eljárás lehetőségét a járvány miatt elrendelt védelmi intézkedések (szociális távolságtartás, utazási korlátozások) és a polgári eljárásban közvetlenül résztvevő személyek (bírák, adminisztratív munkát végző alkalmazottak, ügyvédek, felek, tolmácsok, tanúk stb.), illetve a bíróság épületek üzemeltetésével, a perek adminisztrációjával, előkészítésével kapcsolatosan munkát végző személyek (például: leírók, takarítók és biztonsági őrök) egészségének megőrzése védelmében – a „békeidőkhöz” képest – új, alternatív módszerekkel kellett/kell biztosítani.

Azok az intézkedések, amelyeket a világ kormányai a pandémai okán bevezetni kényszerültek (pl.: lakhelyelhagyási tilalom) – érthető okokból – a választottbírói eljárások menetében is okoztak fennakadást. A nemzetközi választottbírói ügyek tekintetében a nehézséget tovább fokozta a határzár vagy a határátlépést követő kötelező – akár két hétig is tartó – karantén. A személyes jelenléttel történő választottbírói tárgyalások tervezhetetlenné váltak, mivel az utazási korlátozások, egyéb kormányzati intézkedések – többek között a járványhelyzet javulásától, vagy romlásától, illetve a gazdaság teherbíróképességétől is függően – folyamatosan és rövid időközönként változtak. Ilyen körülmények között érthető, hogy a felek, a választottbírók, a tanúk nem tudtak előre tervezni az ahhoz szükséges mértékben, hogy pl. repülőjegyeket, hotelszobákat foglaljanak.

Bár a digitális technológiák adta lehetőségek használata a választottbírói eljárásban a pandémia előtt sem volt ismeretlen, egy széleskörű felmérés azt mutatja, hogy a pandémiát megelőzően a tárgyalások nagy többsége személyes jelenléti formában realizálódott.¹ Fontos látni azonban a különbséget – a tárgyalás akadályoktól mentes

1 Queen Mary University of London – School of International Arbitration – White & Case: 2018 International Arbitration Survey: The Evolution of International Arbitration. p. 32 Forrás: <https://www.whitecase.com/publications/insight/2018-international-arbitra->

és biztonságos lefolytatásával kapcsolatos kockázat szempontjából – a között, amikor csak egy-egy tanú, vagy szakértő meghallgatása történik online, amelyet az eljárásban résztvevő többi fél a tárgyalóteremből együtt hallgat meg és amelyre a világjárványt megelőzően is gyakran került sor, valamint amikor a választottbíróóság titkárságának a teljes tárgyalás online térben történő megtartása esetén 20-30 résztvevőt kell koordinálnia és azok felmerülő technikai problémáit egyenként – a lehetőségekhez mérten – kezelnie.

A választottbíráskordásról szóló 2017. évi LX törvény (a továbbiakban: Vbt.) alapján a felek megállapodása az irányadó a tekintetben, hogy a jogvita eldöntése előtt a választottbíróági tanácsnak kell-e tárgyalást tartania, vagy az eljárást kizárólag dokumentumok, beadványok alapján, tárgyalás mellőzésével, írásbeli eljárás keretében folytassa le. A Vbt. tehát lehetővé teszi, hogy a választottbíróági tanács tárgyalás tartása nélkül folytassa le az eljárást, ha a tárgyalás tartását a felek megállapodása nem írja elő, és azt a felek nem is kérik. Az eljárás megfelelő szakaszában azonban a választottbíróági tanács tárgyalást tart akkor is, ha egyébként a felek abban állapodtak meg, hogy a jogvita tárgyalás tartása nélküli elbírálását kérik, de tárgyalás tartását valamely fél később – legkésőbb az eljárás berekesztéséig – mégis kérelmezi.²

Arról viszont már sem a Vbt. sem a Magyar Kereskedelmi és Iparkamara mellett működő Állandó Választottbíróóság (a továbbiakban: Kereskedelmi Választottbíróóság) Eljárási Szabályzata (a továbbiakban: Eljárási Szabályzat)³ nem ad kifejezett útmutatást, hogy a tárgyalás lefolytatásának módjaként az online tárgyalás is elfogadható-e, és ha igen milyen körülmények között. Ez a kérdés a pandémia idején pedig jelentőséget kaphat azokban az ügyekben, ahol az egyik fél – tipikusan az ügy gyors elbírálásában érdekelt felperes – az online tárgyalás lefolytatását szorgalmazza, míg a másik fél – gyakran az ügy gyors lezárásában kevésbé érdekelt alperes – tiltakozik ellene és a tárgyalás halasztását kéri.

Előfordulhat olyan eset is, hogy a fél eredetileg hozzájárul az online tárgyaláshoz, amelynek lefolytatása alatt azonban olyan körülmények (pl.: internetkapcsolat megszakadása, mikrofon probléma) merülnek fel, ami miatt később úgy érzi, hogy ügyét nem tudta megfelelő módon előadni.

A vizsgált téma szempontjából azért van különös jelentősége a tárgyalás lefolytatásának, mert ezen a ponton sérülhet a felek tisztességes eljáráshoz, egyenlő elbánáshoz és az ahhoz való joga, hogy jogvitájukat megfelelő módon előadhassák, amely végső esetben a választottbíróági ítélet érvénytelenítéséhez,⁴ vagy elismerése és végrehajtása megtagadásához⁵ is vezethet. A felek egyenlő elbánáshoz való jogának sérelmére, mint

tion-survey-evolution-international-arbitration (2021. 12. 12.)

2 Vbt. 36. § (1) és (2) bek. és Eljárási Szabályzat 37. § (1) bek.

3 2019. szeptember 1. napjától hatályos szabályozás.

4 Vbt. 29. § és 47. § (2) bek.; Ugyanez megjelenik az UNCITRAL 2006-os modell törvényének 18. és 34-es cikkében is.

5 New York-i egyezmény V. cikk. 1(b) pont; UNCITRAL 2006-os Modell törvény 36. cikk (1) bek. (a)(ii) pont.

választottbíróági ítélet érvénytelenítése iránti kérelmek gyakori indokára Boóc Ádám is felhívja a figyelmet.⁶ Mi sem fejezi ki ennek realitását jobban, mint az, hogy a tisztességes eljárást és az egyenlő elbánást érő esetleges kritika miatti aggodalom az angol szakzsargonban külön elnevezést is kapott: *due process paranoia*.⁷

2. Megfontolandó eljárásjogi kérdések online tárgyalás esetében

A magyarországi Kereskedelmi Választottbíróósághoz hasonlóan a választottbíróági intézmények világszerte támogatták a tárgyalások online lefolytatását és azok biztonságosságát elősegítő javaslatokat tartalmazó tájékoztatókat bocsátottak ki, titkársági alkalmazottjaik pedig segítették a választottbíróági tanácsokat, feleket az online tárgyalás előkészítése (pl.: a tárgyalást megelőző teszt hívás) és lefolytatása során (pl.: Zoom applikáció host funkciójának ellátása).

Az online tárgyalás gyakorlati kivitelezhetősége szempontból fontos, hogy az eljárásban résztvevő összes félnek – ideértve a választottbíróági tanácsokat, jogi képviselőket, tanúkat, szakértőket, tolmácsokat, leírókat – megfelelő hardver, gyors és folyamatos internet, webkamera, mikrofon álljon rendelkezésre, valamint egy olyan csendes helyiség, ahol az eljárás bizalmasságát más személy jelenléte nem kockáztatja és beszűrődő zaj nem zavarja a nyilatkozatainak érthetőségét. A személyes tárgyaláshoz minél inkább hasonló körülmények megteremtéséhez, elképzelhető, hogy technikai beruházások szükségesek (pl.: az érintett megfelelő megvilágításának biztosításához, vagy esetleg egy forgó kamera, amely helység egészét mutatja).

Online tárgyalás lefolytatásához a digitális termékek piacán többféle software is rendelkezésre áll.⁸ A szoftverválasztás során különös figyelmet kell fordítani arra, hogy a szoftver biztonságos legyen, hiszen a választottbíróági eljárások – a felek eltérő rendelkezése hiányában – nem nyilvánosak.⁹ Az Eljárási Szabályzat kifejezetten rendelkezik az eljárás bizalmasságáról, és előírja, hogy a választottbíróági eljárás létéről tudomással bíró összes személy titoktartásra köteles mind a választottbíróági eljárás folyamatban létével, mind annak bármely részletével kapcsolatban.¹⁰ Az informatikai háttér biztosítása miatt, olyan szakemberek is hozzáférnek a bizalmas információkhoz,

6 Boóc, Adam: Remarks on the New Hungarian Act on Arbitration from a Historical- comparative Perspective. *Journal on European History of Law*, 2018/2, 166-175., 170.

7 Queen Mayr University of London – School of International Arbitration – White & Case: 2018 International Arbitration Survey: The Evolution of International Arbitration. 27.

Forrás: <https://www.whitecase.com/publications/insight/2018-international-arbitration-survey-evolution-international-arbitration> (2021. 12. 12.)

8 Például a Zoom, Skype, Microsoft Teams és a WebEx.

9 Vbt. 36. § (7) bek.

10 Eljárási Szabályzat 49. §. De az eljárás bizalmasságának szabálya megjelenik a legtöbb eljárási szabályzatban. Pl.: LCIA Rules 2020 Art. 30 (Confidentiality), SIAC Rules 2016 Art. 39 (Confidentiality), HKIAC Rules 2018 Art. 45 (Confidentiality)

akiknek a részvételére egy – a felek személyes részvétele mellett folyó tárgyaláson – nem lenne szükség.

Kérdések merülnek fel a tanú meghallgatások biztonságosságával kapcsolatosan is. Miként zárható ki, hogy a tanút a kamera látókörén kívül eső személy befolyásolja? Vannak-e a helyiségben olyan „vak foltok”, amelyeket állandó megfigyelése több kamera működtetése esetén sem biztosítható? Amennyiben tolmács igénybevétele szükséges a tanú meghallgatása során és az egyidejű tolmácsolás nem lehetséges, a tolmácsolás ideje a meghallgatásra rendelkezésre álló értékes időt jelentősen csökkenti-e?

Már maga a tárgyalásra való felkészülés is tetemes időt vehet igénybe és a választottbírói intézmények titkárságai a tárgyalás előtt általában próba hívást tartanak, amelyekkel alapvető technikai problémák kiszűrhetők.

Online tárgyalás esetén kérdésként merül fel a tárgyalás kezdő és végidőpontjának meghatározása, amennyiben a tárgyaláson résztvevő személyek tartózkodási helye különböző időzónákban van. Ez már gyakran két időzóna esetén is azt az eredményt okozza, hogy legalább az egyik félnek normál munkaidőn kívül kell a tárgyaláson részt vennie. Egy nemzetközi eljárásban pedig nagyon gyakran kettőnél több időzónát kell figyelembe venni. A hongkongi HKIAC¹¹ előtt folyó választottbírói tárgyaláson, amennyiben annak kezdő időpontját az ottani idő szerinti reggel kilenc órára tűzik ki, az a Budapesten tartózkodó képviselő részére hajnali egy órai kezdést jelentene, ami valószínűleg nem teszi lehetővé, hogy a magyar jogi képviselő ugyanúgy tudjon koncentrálni a tárgyaláson, a tanú meghallgatására rendelkezésre álló időt ugyanolyan jól tudja kihasználni, mint az ellenérdekű fél hongkongi jogi képviselője, aki nyolcórás alvás és a reggeli kávéjának kényelmes elfogyasztása után kezdi az online tárgyalást. Amennyiben a hongkongi és magyarországi felek a kezdőidőpontban nem tudnak megegyezni, a választottbírói tanács kénytelen döntést hozni, amely nyilván igyekszik olyan kezdő időpontot választani, amely egyik fél számára sem jelenti az egyenlő elbánáshoz való jogának sérelmét, ami aztán esetleg alkalmat adhat a választottbírói ítélet érvénytelenítésére. A példánál maradva, egy (talán már elfogadható) reggel hét óras kezdés a magyar jogi képviselő esetében Hongkongban délután háromórás kezdést jelent. Ebből egyértelműen következik az, egyrészt, hogy délután ötkor senki nem teszi le a tollat, valamint, hogy egy komplex több tanús, szakértős eljárás esetén egy tárgyalási napon a tárgyalás nem lesz lefolytatható.

A fent említett technikai, gyakorlati megfontolásokon kívül az online tárgyalás választása esetén a következő jogi, eljárási szempontok feltétlen figyelmet érdemelnek. Fontos, hogy a választottbírói eljárásra irányadó jog, bírói gyakorlat, amely alapján az esetleges érvénytelenítési keresetet elbírálják, az online tárgyalást ne tiltsa, illetve ne legyen olyan állásponton mely szerint online tárgyalás útján alapvetően sérül a fél egyenlő elbánáshoz, ügyének megfelelő előadásához, vagy a tisztességes eljáráshoz való joga.¹²

További figyelmet igényel annak az országnak a joga, bírói gyakorlata is, ahol a

11 Hong Kong International Arbitration Centre.

12 UNCITRAL Modell törvény 2006, 18. cikk és 34. cikk. (2) bek. (a)(ii) pont

választottbíróági ítéletet el kívánják ismertetni, végre kívánják hajtatni. Ugyanis a választottbíróági ítélet elismerése és végrehajtása is megtagadható, ha fél egyenlő elbánáshoz, ügyének megfelelő előadásához, vagy a tisztességes eljáráshoz való joga sérül.¹³ Függetlenül attól, hogy az eljárásra irányadó jog az online tárgyalást nem ítéli olyannak, amely által sérelmet szenvedne a felek ügyének megfelelő előadásához való alapvető joga, annak az országnak a joga, ahol az ítélet elismerését és végrehajtását kéri helyezkedhet ezzel ellentétes álláspontra.

Az eljárásra irányadó jogon, valamint a végrehajtás helyének jogán kívül, figyelemmel kell lenni arra, hogy az online tárgyalás megtartása nem ütközik-e az adott választottbíróági intézmény eljárási szabályzatába,¹⁴ vagy a felek korábbi, esetleg az előkészítő egyeztetés során egy személyes tárgyalásról szóló megállapodásába.

A jogrendszerek és eljárási szabályzatok online tárgyalás irányában megmutatkozó alapvető elfogadó hozzáállása sem zárja ki annak lehetőségét, hogy az adott tárgyaláson bekövetkezett konkrét esemény, fennálló körülmény miatt sérüljön valamely fél egyenlő elbánáshoz, vagy ügye megfelelő előadásához való joga. Így, amennyiben az ügy körülményeiből valószínűsíthetők a technikai akadályok, illetve, hogy ezt az ellenfél igyekezne kihasználni, érdemes mérlegre tenni a tárgyalás esetleges későbbi időpontra halasztásából, valamint az online tárgyalás alapján hozott ítélet végrehajtásának nehézségből eredő kockázatokat.

3. Az online tárgyalás és a tisztességes eljáráshoz való jog, az Osztrák Legfelsőbb Bíróság döntése alapján

Az előbbieken tárgyalt kérdésekkel kapcsolatosan több jelentős megállapítást tett az Osztrák Legfelsőbb Bíróság (Oberster Gerichtshof, a továbbiakban: OGH) egy 2020. július 23-án hozott ítéletében.¹⁵

13 New York-i egyezmény V. Cikk. 1(b) pont; UNCITRAL 2006-os Modell törvény 36. cikk (1) bek. (a)(ii) pont

14 Például: a magyarországi Kereskedelmi Választottbíróóság Eljárási Szabályzatának 31. § (3) bek. szerint: „A feleket egyenlő elbánásban kell részesíteni, és mindegyik félnek lehetőséget kell biztosítani arra, hogy az ügyét előadja.”; az ICC Rules (2021) 22. cikk 4) pontja szerint: „In all cases, the arbitral tribunal shall act fairly and impartially and ensure that each party has a reasonable opportunity to present its case.”; vagy a londoni székhelyű LCIA Rules (2020) 14.1. pontja szerint: „Under the Arbitration Agreement, the Arbitral Tribunal’s general duties at all times during the arbitration shall include: (i) a duty to act fairly and impartially as between all parties, giving each a reasonable opportunity of putting its case and dealing with that of its opponent(s);”

15 OGH ügyszám: 18 ONc 3/20s. Forrás: https://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/Justiz/JJT_20200723_OGH0002_018ONC00003_20S0000_000/JJT_20200723_OGH0002_018ONC00003_20S0000_000.pdf (2021. 12. 12.) Maxi SCHERER, Franz SCHWARZ, Helmut ORTNER et al.: *First Worldwide, Austrian Supreme Court Confirms Arbitral Tribunal’s Power to Hold Remote Hearings Over One Party’s Objection and Rejects Due Process Concerns.*

A jogvita a Vienna International Arbitration Center (a továbbiakban: VIAC) előtt folyó választottbíróági ügy kapcsán került az OGH elé, de nem a választottbíróági ítélet érvénytelenítése miatt, hanem a választottbíró ellen benyújtott kifogás kapcsán. A VIAC előtt tárgyaló ügyben a választottbíró tanács annak ellenére rendelt el bizonyításfelvételt is magában foglaló online tárgyalást, hogy az ellen az alperes kifejezetten tiltakozott.

Az ügyben hozott döntés több ponton kapcsolódik a pandémia idején oly gyakran elrendelt online tárgyalásokkal kapcsolatos – érvénytelenítésre, vagy az elismerés és végrehajtási megtagadására okot adó – a felek egyenlő elbánáshoz, tisztességes eljárás-hoz és ügyük megfelelő előadásához való jogosultságaikkal kapcsolatos kétségekhez.

Az OGH döntése részletesen foglalkozik az online tárgyalásokhoz kapcsolódó jogszabályokkal. Ezt ugyan az osztrák jog szempontjából teszi, de annak a magyar szabályozáshoz való hasonlósága, valamint azon okból kifolyólag, hogy az Emberi Jogok Európai Egyezménye (a továbbiakban: EJEE) a tisztességes tárgyaláshoz való jogról szóló 6. Cikke¹⁶ ugyanúgy alapvető eleme a magyar, mint az osztrák jognak¹⁷, figyelemreméltó döntést eredményezett.

Másrészt, a tekintetben is megfontolandó megállapításokat tartalmaz, hogy a személyes részvétellel történő tárgyalás lefolytatásának akadályba ütközése esetén, a tárgyalás halasztása vagy az online tárgyalás közötti döntés szempontjából milyen körülmények kockázati elemzése szükséges (például a résztvevők tartózkodási helye szerinti időzónák eltéréseiből eredő nehézség esetében)?

Harmadrészt, praktikus lehetőségeket vázol fel a tekintetben, hogy a tanú befolyásolásának kockázata online tárgyalás esetén miként csökkenthető.

Azonban mielőtt ezek kifejtésére rátérnénk, röviden összefoglaljuk, az ügyre vonatkozó előzményeket. A VIAC előtti választottbíróági eljárás 2017-ben indult és a tárgyalás eredetileg 2020 márciusára volt kitűzve. 2020. január közepén a választottbíró tanács elhalasztotta a tárgyalást és az új határnapot 2020. április 15. napjára, bécsi idő szerint reggel 10 órára tűzte ki. 2020. március közepén a felek és a tanács előkészítő egyeztetést tartottak. Ez volt az a hónap, amikor az Egészségügyi Világszervezet az új típusú koronavírus járványt világgjárvánnyá nyilvánította. Ausztriában pedig a síszezon

Kluwer Arbitration Blog. 2020. október 24. Forrás: <http://arbitrationblog.kluwerarbitration.com/2020/10/24/in-a-first-worldwide-austrian-supreme-court-confirms-arbitral-tribunals-power-to-hold-remote-hearings-over-one-partys-objection-and-rejects-due-process-concerns/> (2021. 12. 12)

16 Az EJEE 6. Cikk 1. pontja szerint: 1. pontja szerint: „Mindenkinek joga van arra, hogy ügyét a törvény által létrehozott független és pártatlan bíróság tisztességesen nyilvánosan és ésszerű időn belül tárgyalja, és hozzon határozatot polgári jogi jogai és kötelezettségei tárgyában, [...]”

17 1993. évi XXXI. törvény az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről.

végére már nagymértékben megnövekedett a fertőzöttek száma. 2020. márciusában nem volt előre látható, hogy mikorra lesznek újra olyan körülmények, amikor egy személyes tárgyalás biztonságos körülmények között lefolytatható legyen. Az előkészítő tárgyaláson a felek megvitatták az online tárgyalás lehetőségét, amit az alperesek elleneztek és online tárgyalás helyett a tárgyalás elhalasztását kérték. A választottbíróági tanács végül 2020. április 8-án a úgy döntött, hogy a tárgyalás megtartására online, a korábbiakban meghatározott 2020. április 15-i időpontban kerül sor, azzal, hogy az online tárgyalás kezdete bécsi idő szerint délután három óra. E kezdési időpont az alperesek jogi képviselője és egy alperesi tanú számára reggel hat órai kezdést jelentett, mivel ők Los Angelesben tartózkodtak.

Az alperesek először a tanács tagjainak kizárását kérelmezték a VIAC előtt. Majd kérelmük elutasítását követően az OGH-hoz fordultak. Keresetüket a következőkre alapították:

1. álláspontjuk szerint nem volt számukra biztosított a lehetőség, hogy az 2020. április 15. napi tárgyalásra felkészülhessenek;
2. azt állították, hogy az eltérő időzónák miatti eltérő kezdés (bécsi idő szerint délután három óra, Los Angeles-i idő szerint reggel hat óra) sérti a felek egyenlő elbánáshoz való jogát;
3. az online tárgyalás sérti a tisztességes eljáráshoz való jogukat, mert a tanács nem tett azirányú intézkedéseket, hogy a tanúk esetleges befolyásolását kizárja. Különösen azt sérelmezték, hogy sem a tanács sem pedig a felek nem voltak abban a helyzetben, hogy megítélhessék, hogy a tanúk előtt milyen dokumentumok voltak, volt-e a tanúkon kívül más személy a helyiségben, ahol a tanú a vallomását tette, vagy nem kapott-e a tanú chat üzeneteket miközben a meghallgatása zajlott?

Az OGH álláspontja szerint a felek tisztességes eljáráshoz való joga az eljárás minden szakaszában vizsgálандó és megkövetelendő. Így a tárgyalás időpontjának, valamint a halasztási kérelem elbírálásának is tisztességesnek kell lennie, és a tanácsnak részrehajlásmenten kell biztosítani, hogy minden félnek lehetősége legyen megfelelően részt venni a tárgyaláson.

Az OGH véleménye az volt, hogy a Covid-19 járvány miatti korlátozásokra figyelemmel a tárgyalás online módon történt megtartása nem sérti a tanáccsal szemben támasztott azon elvárást, hogy a feleket részrehajlásmentesen kell kezelnie.

Az OGH nem fogadta el az alperesek érvelését, mely szerint az alperesek nem kaptak elegendő időt a tárgyalásra való felkészülésre. Az OGH érvelése szerint a releváns időpont nem az, amikor az alperes értesült a választottbíróági tanács azon döntéséről, hogy a halasztási kérelme elutasításra került (2020. április 8.), hanem az az időpont, amikor a tárgyalás időpontja eredetileg ki lett tűzve (2020. január 15.). Kifejtette továbbá, hogy maga az a tény, hogy a tárgyalás online módon került megtartásra nem sérti a felek azon jogát, hogy részrehajlásmentes eljárásban legyen részük, illetve az ügyük megfelelő előadásához való jogát sem.

Az OGH hangsúlyozta, hogy a videokonferencia a rendesbíróóságok előtti eljárásban is gyakran használatos, akár a felek, akár tanúk meghallgatásáról legyen szó. Hangsúlyozta, hogy az osztrák törvényhozás kifejezetten szorgalmazta a videokonferencia használatát a bírósági eljárásokban a Covid-19 járvány idején annak biztosítása érdekében, hogy az ügyek elbírálhatók legyenek. Az OGH kifejezett véleménye, hogy az online tárgyalás nem csak akkor megengedhető és jogszerű, ha ahhoz mindkét fél hozzájárul, hanem – bizonyos körülmények fennállása esetén – akár valamely fél ellenzése esetében is. Ennek indoklásaként az OGH az EJEE 6. cikke szerinti tisztességes eljáráshoz való jogra hivatkozott, abból a megközelítésből, hogy a személyes tárgyaláshoz való ragaszkodás az eljárásokat megrekesztené és éppen ezáltal sérülne a felek tisztességes eljáráshoz való joga. Az OGH véleménye szerint az online tárgyalás biztosítja a felek tisztességes eljáráshoz való jogát és ennek az általános alapvetésnek a megdöntésére csak konkrét tényállítások és bizonyítékok mellett van lehetőség, amelyet az OGH a vizsgált ügyben nem talált.

Az eltérő időzónákkal kapcsolatos panasz tekintetében az OGH leszögezte, hogy Bécs és Los Angeles viszonylatában objektív okokból kizárt, hogy a tárgyalás minden fél esetében az általános értelemben vett munkaidőben kerüljön sor. Az OGH álláspontja szerint azzal, hogy a fél a VIAC joghatóságát köti ki a szerződésben, implicit módon vállalja a földrajzi távolságból eredő hátrányokat. Sőt, arra az álláspontra helyezkedett, hogy a reggel hatórai online kezdés kevésbé megterhelő, mint a Los Angelesből Bécsbe történő utazás.

A tanúk befolyásolása ügyében az OGH azon a véleményen volt, hogy a befolyásolás rizikója személyes meghallgatás esetén sem zárható ki, (pl.: a tanút a meghallgatását megelőzően is felkészíthetik). Az OGH véleménye szerint az online tárgyalás több olyan lehetőséget is biztosít ugyanakkor, amely személyes jelenlét mellett folytatott tárgyalás esetén nem adatik meg. Így minden fél szemből és közvetlen közletről látja a tanút, figyelheti arckifejezéseit. Lehetőség van arra, hogy a tanút arra utasítsa a tanács, hogy folyamatosan a kamerába nézzen, tartsa a kezét a kamera előtt, amely kizárja annak lehetőségét, hogy a tanú chat üzeneteket olvasson. A helyiségbe beállított több kamera vagy egy forgó kamera pedig biztosíthatja annak ellenőrzését, hogy van-e más személy a tanú közelében.

4. Összegzés

Bármely eljárásra jellemző, hogy az a fél, aki az eljárást kezdeményezi, a lehető leggyorsabban szeretné a számára kedvező ítéletet a kezében tartani. Ezek a körülmények a választottbíróósági tanácsokat, illetve azon feleket, akiknek az ügy mihamarabbi elbírálásához érdeke fűződik alternatív megoldások – online tárgyalás, írásbeli eljárás – keresésére sarkallta. A magyar jog szempontjából az online tárgyalástartás önmagában nem jelenti a fél jogsérelmét, ezt a lehetőséget a rendes bíróságok és a Kereskedelmi Választottbíróóság is használja, szorgalmazza. Sőt, a rendes bíróságokat a jogalkotó, főszabály szerint a tárgyalás online lefolytatására kötelezte is.

A magyarországi Kereskedelmi Választottbírószághoz hasonlóan a választottbíróági intézmények világszerte támogatták a tárgyalások online lefolytatását és azok biztonságosságát elősegítő javaslatokat tartalmazó tájékoztatókat bocsátottak ki, titkársági alkalmazottjaik pedig segítették a választottbíróági tanácsokat, feleket az online tárgyalás előkészítése (például: a tárgyalást megelőző teszt hívás) és lefolytatása során (például: Zoom applikáció host funkciójának ellátása).

A választottbíróági eljárásokban eljáró felek és a választottbírók életében is okozott ugyan némi 'izgalmat' a teljes online tárgyalásokra való átállás, de összességében elmondható, hogy az érintett kör (pl.: állandó választottbíróóságok titkárságai, nemzetközi ügyvédi irodák, multinacionális cégek) alapvető informatikai ismeretei és gyakorlata meghaladja a társadalmi átlagot. Nagyobb cégektől, irodáktól kevésbé fogadható el kifogásként, hogy az online térben nem volt lehetősége az ügyet megfelelő módon előadni. Ahol nem az a kérdés, hogy van-e internet a településen, hanem hogy az okostelefon idei vagy jövő évi modelljével rendelkezik az ügyvezető, ott elvárható, hogy a résztvevő fél minden tőle telhetőt megtegyen ahhoz, hogy az online tárgyalás lefolytatásának ne legyen technikai akadálya.

Mindazonáltal az, hogy az online választottbíróági tárgyalás során nem sérült-e valamely fél tisztességes eljáráshoz való joga minden egyes esetben külön vizsgálendő. E vonatkozásban is üdvözlendő az OGH imént bemutatott döntése, amely elvi éllle mondta ki, hogy az online tárgyalás, mint a tárgyalás egy lehetséges módja, a fél ellenzése esetén, önmagában nem elegendő annak alátámasztására, hogy az azt ellenző fél egyenlő elbánáshoz, tisztességes eljáráshoz, vagy az ügye megfelelő módon történő előadásához való joga sérült volna. Az OGH elé került ügyben vizsgált kérdések némi támpontot adnak a választottbíróági eljárások szereplőinek, akik a pandémia idején az online tárgyalás, illetve a tárgyalás későbbi időpontra való halasztása közötti döntést fontolgatják.

Az eljárásjogi normák esetében az a helyes eljárás, ami a lehető leghatékonyabb, azaz gyorsabb, egyszerűbb és olcsóbb eljárás keretében a legjobb eredményt produkálja. A jogalkotó, a jogalkalmazó és a jogkereső állampolgár érdeke is az, hogy minél több jogvitát lehessen lezárni minél gyorsabban, ez alapján dönthető el az eljárásjogi jogszabály hatékonysága. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy melyik üggyel mennyit és hogyan foglalkozzon a bíró. A bírósági ítéletek erkölcsi megmérettetése pedig az anyagi jog érvényesítéséhez kapcsolódik.

Az anyagi és eljárásjogon túlmenően már az emberi egészség védelme is rendkívüli szerephez jut az eljárásokban. Ezt a hármat kell olyan szinten összehangolni, hogy egy tisztességes eljárás keretében, igazságos döntés szülessen az emberi egészség kockáztatásának elkerülésével. A technika használata mellett fel kell készülni a digitális társadalom etikai kihívásainak kezelésére is, az alapvető etikai alapelvek – tisztesség, megbízhatóság, objektivitás, pártatlanság, függetlenség, nyitottság, gondosság, felelősség, önzetlen részvétel – megtartása mellett.

ALAPVETŐ KONSZENZUS ÉS KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA: A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTTI ÉSZTORSZÁG ÉS ÍRORSZÁG PÉLDÁJA

1. Az alapvető konszenzus mint a (közvetlen) demokrácia előfeltétele

Az I. világháború utáni időszak egyik sajátos tendenciája volt Európában, hogy a demokratikus alkotmányok elfogadását több országban a demokratikus berendezkedés eltorzulása követte. A jelenség különös erővel világított rá arra, hogy a demokratikus jogintézmények önmagukban nem elegendők a demokrácia helyes működéséhez. Szükség van más, az alkotmányos intézményrendszeren kívüli előfeltételekre is. A későbbi társadalomtudományokban ezen előfeltételeket csoportosítják is. Ernst-Wolfgang Böckenförde például szociokulturális, politikai-strukturális, valamint etikai feltételcsoportokról ír;¹ Manfred G. Schmidt pedig a gazdasági fejlettséggel, a szellemi és gazdasági hatalmi erőforrások elosztottságával, valamint a társadalmi, politikai, jogi és nemzetközi körülményekkel összefüggő előfeltétel-csoportokat határoz meg.²

E sokrétű előfeltételek közül különösen is érdekes lehet jogászai szemmel a minimális alapvető konszenzus ('báziskonszenzus') kérdése. Bizonyos mértékig paradox feltétel, mivel a demokrácia jellegénél fogva pluralista abban az értelemben, hogy keretei között sokféle érdek és értékrend, valamint ezekből fakadó politikai törekvés verseng egymással. Mégis, valamiféle 'közös nevező' szükséges ahhoz, hogy működőképes legyen. Dietrich Schindler svájci jogtudós már 1932-ben kifejtette, hogy demokráciában a relativizmusnak csak másodlagos, például célszerűségi kérdésekben lehet helye. Politikai alapkérdésekben viszont nem, mert az a nép politikai közönyösségét jelentené, ami a demokratikus akarat vége is egyben. „Ha ugyanis egy politikailag aktív népből hiányzik a közösség az alapvető meggyőződésekben, amelyek a demokráciát összetarthatnák, akkor ez, ha nem is polgárháborúhoz, de a demokrácia megbénulásához vezet, ami a népet fogékonnyá teszi a diktatúrára vagy az ahhoz hasonló jelenségekre.”³

1 BÖCKENFÖRDE, Ernst-Wolfgang: *Demokratie als Verfassungsprinzip*. In: ISENSEE, Josef – KIRCHHOF, Paul (szerk.): *Handbuch des Staatsrechts der Bundesrepublik Deutschland* (II. kötet, 3. kiadás). Heidelberg, C. F. Müller, 2004, 470-484.

2 SCHMIDT, Manfred G.: *Demokratietheorien. Eine Einführung*, 4. kiad. Wiesbaden, VS Verlag für Sozialwissenschaften – GWV Fachverlage, 2008, 412-426.

3 SCHINDLER, Dietrich: *Verfassungsrecht und soziale Struktur*. Zürich, Schulthess, 1932, 141sk.

Nyilván kérdés, hogy mire kell kiterjednie az alapvető konszenzusnak. Egy kurrens svájci tankönyv szerint ide sorolhatók az alkotmányos berendezkedés alapjai, különösen a döntéshozatal eljárásai a többségi elvvel, bizonyos alapvető egyéni jogok, továbbá az állami közösség fenntartásának szándéka adott népességben, adott földrajzi határok között. Bizonyos közös erkölcsi minimum is hozzá tartozik.⁴ Nem biztos, hogy az írott alkotmány mindig teljes mértékben fedi a báziskonszenzus elemeit, az azonban aligha lehet vitás, hogy az alkotmány optimális esetben foglalata ezen alapvető egyetértéssel övezett értékeknek. Így pedig a demokrácia működésének egyik kiemelt kérdésévé válik, hogy mekkora az alkotmánynak, s az alkotmányban meghatározott állami berendezkedésnek az elfogadottsága.

2. Közvetlen demokratikus intézmények a két világháború közötti új demokráciákban

Mikor az első nagy viláégést követően sorra jöttek létre a demokratikus állami berendezkedések, nem elsősorban az imént említett demokráciaelőfeltételek meglétét vizsgálták. Sokkal inkább a népszuverenitás és a demokrácia alkotmányjogi biztosítékait igyekeztek rögzíteni, nyilván azzal az igénnyel vagy legalább reménnyel, hogy ezek összességükben a politikai közösség egyetértésével fognak találkozni.

A népképviselői demokrácia mellett több országban a közvetlen demokrácia intézményeit is beépítették az alkotmányos berendezkedésbe. Elsőként a Weimari Köztársaságban (1919), majd az osztrák és észt (1920), nem sokkal később pedig a lett és litván köztársaságokban, valamint az Ír Szabad Államban (1922) született olyan alkotmány, amelyben a népszavazás valamilyen formája szerepet kapott. Az alkotmányos kérdéseket jellemzően nem zárták ki a népszavazással eldönthető ügyek köréből. Sőt, az Osztrák Köztársaságban az átfogó alkotmánymódosítás, az Észt Köztársaságban az átfogó és a részleges alkotmányrevízió, a Lett Köztársaságban pedig bizonyos alapvető fontosságú alkotmányos rendelkezések módosítása esetére kötelezővé is tették a népszavazás megtartását. Az Ír Szabad Államban is előírták, hogy egy átmeneti időszak után minden egyes alkotmánykiegészítést népszavazásra kell bocsátani. Több országban az 'alulról jövő' választópolgári népszavazási kezdeményezéssel is lehetett alkotmányt módosítani. Ezt a Weimari Köztársaság, az Észt Köztársaság és a Lett Köztársaság alkotmánya is lehetővé tette, az Ír Szabad Állam alkotmánya pedig egy átmeneti időszakra irányozta elő ezt a lehetőséget.⁵

Hivatkozva HALLER, Walter – KÖLZ, Alfred – GÄCHTER, Thomas: *Allgemeines Staatsrecht*. 4. kiad. Basel, Helbing Lichtenhahn, 2008, 68.

4 HALLER – KÖLZ – GÄCHTER i. m. 67.

5 A két világháború közötti népszavazási intézmények áttekintésére az említett államokban lásd: KOMÁROMI László: Parliaments and Popular Law-making: the German and Estonian Experience in the Interwar Years. *Parliaments, Estates and Representation*, 2014, 34(1), 58-60.

Tanulságos dolog megvizsgálni, hogy miként vizsgáztak ezek az intézmények az új demokráciákban. A legtöbb figyelem mindeddig a Weimari Köztársaság közvetlen demokratikus eljárásaira irányult.⁶ A kép, mely ennek kapcsán kibontakozik, ambivalens: az alulról kezdeményezhető néptörvényhozási eljárás kétségkívül eszközt adott szélsőséges erők kezébe is, de ezek a próbálkozások összességükben nem veszélyeztették sem az alkotmányt, sem a demokratikus államrendet. Az eljárást övező biztosítékok, mindenekelőtt a magas aláírási és részvételi küszöb, valamint a közpénzügyi témakizárás széles kormányzati értelmezése sok kezdeményezés sikerre vitelét hiúsították meg. Mégis, még a korai fázisban elakadt kezdeményezések közül is soknak volt kormányzati intézkedésekben is megnyilvánuló közvetett hatása, ami azt mutatja, hogy az alulról jövő közvetlen demokratikus impulzusok bizonyos értelemben a képviseleti hatalom korrekívumaként működtek. Elsősorban az idő rövidsége, a nemzetiszocialista diktatúra volt az, ami megakadályozta ezen intézmények kibontakozását.⁷

Az alábbiakban két másik ország, az Észt Köztársaság és az Ír Szabad Állam példáját vesszük röviden szemügyre. Együttes vizsgálatukat indokolja, hogy a közvetlen demokratikus intézmények kialakításában hasonlóak, azonban ezen intézmények gyakorlatában – nem utolsósorban az óvatosabb ír megoldás miatt – igen eltérő következmények adódtak. A két történet segíthet az alapvető konszenzus megléte vagy hiánya és a közvetlen demokrácia kapcsolatának jobb megértésében.

3. Az Észt Köztársaság példája

Az Észt Köztársaság 1920. évi alaptörvénye⁸ legelső szakaszában deklarálta, hogy az önálló és független Észt Köztársaságban „az államhatalom a nép kezében van”. Az alaptörvény a nép hatalomgyakorlásának három formáját különböztette meg: a népszavazást, a népi kezdeményezést és a parlament (Riigikogu) választását (29. §).

Ami az első kettőt illeti, valójában három közvetlen demokratikus intézményt jelentettek. Az első a kötelező alkotmányreferendum, melynek értelmében az alaptörvény módosításáról a népnek kellett döntenie népszavazással (88. §). A második közvetlen demokratikus intézmény a népi kezdeményezés. Eszerint 25.000 választópolgár kidolgozott törvényjavaslatot vagy alkotmánymódosító javaslatot nyújthatott be a Riigikogunak. Ha ez a javaslatot elutasította, akkor népszavazásra kellett bocsátani. Ha a népszavazás

6 A teljesség igénye nélkül: SCHIFFERS, Reinhard: *Elemente direkter Demokratie im Weimarer Regierungssystem*. Düsseldorf, Droste Verlag, 1971.; WIEGAND, Hanns-Jürgen: *Direktdemokratische Elemente in der deutschen Verfassungsgeschichte*. Berlin, BWV, 2006, 32-141.; RUX, Johannes: *Direkte Demokratie in Deutschland. Rechtsgrundlagen und Rechtswirklichkeit der unmittelbaren Demokratie in der Bundesrepublik Deutschland und ihren Ländern*. Baden-Baden, Nomos, 2008, 108-195.

7 Vö. SCHIFFERS i. m. 285-289.; WIEGAND i. m. 133-141.

8 Német fordításban lásd GOSENWINKEL, Dieter – MASING, Johannes (szerk.): *Die Verfassungen in Europa 1789-1949*. München, C.H. Beck, 2006, 1857-1868.

jóváhagyta, akkor a javaslat hatályba lépett, a Riigikogu feloszlott és új választásokat kellett kiírni (31-32. és 87. §). A harmadik intézmény a fakultatív törvényreferendum. Egy törvény Riigikogu többsége általi elfogadása esetén a parlament tagjainak harmada kifogást nyújthatott be és követelhetette, hogy a törvény két hónapig ne lépjen hatályba. Ha ez idő alatt 25.000 választójogosult népszavazást kezdeményezett a törvényről, akkor a törvény hatályba lépése e népszavazás eredményétől függött (30. §). A törvénymódosító népi kezdeményezés elfogadásához és a fakultatív törvényreferendumra bocsátott törvény elutasításához egyaránt olyan többség volt szükséges, ami megfelelt a legutóbbi parlamenti választáson résztvevő választópolgárok legalább felének. Kötelező alkotmányreferendum vagy alkotmánymódosító népi kezdeményezés esetén azonban az összes választójogosult legalább felének támogatása kellett.⁹

A gyakorlatban elsőként a fakultatív törvényreferendum vizsgázott. 1920-ban a Riigikogu egy törvénnyel megszüntette a vallásoktatást az állami általános iskolákban, majd 1922-ben a gimnáziumokban. Ez utóbbi ellen a parlamenti kisebbség kifogást nyújtott be, majd aláírásgyűjtés kezdődött. Az 1923-ban tartott népszavazáson a törvényt ellenzők kerültek többségbe, amely így nem lépett hatályba, sőt, végül az általános iskolákban is visszaállították a vallásoktatásban való önkéntes részvétel lehetőségét.¹⁰

Az észt belpolitika szempontjából azonban jóval nagyobb szerepe lett a kötelező alkotmányreferendumnak és az alkotmánymódosító népi kezdeményezésnek. Az 1930-as évek elejére összetorlódtak az országot sújtó politikai és gazdasági nehézségek. Az észt kormányok instabilak voltak az arányos választási rendszer és a pártok szétterjedettsége miatt. 1919 és 1933 között 21 kormány váltotta egymást, parlamenti többségük átlagosan 8-9 havonta elolvadt.¹¹ 1931-től beköszöntött a gazdasági válság is. A bajok okát egyre többen látták az alaptörvényben, amely nem adott kellő hatalmat a kormányzat kezébe a nehézségek orvoslásához. A parlament egyes jobboldali erői, így a kisgazdák és a néppárt alkotmánymódosítást szorgalmaztak. Az alaptörvény revízióját követelőkhöz parlamenten kívüli radikálisok is csatlakoztak. Különösen az 'Eesti Vabadussõjalaste Liit', az 'Észt Szabadságharcosok Szövetsége', más néven 'Veteránliga' volt aktív. A Riigikogu igyekezett egy alkotmánymódosító javaslattal elébe menni a radikálisok mozgalmának. A javaslat a parlamenti képviselői helyek számának 100-ról 80-ra csökkentését, valamint egy erősebb jogokkal felruházott államfői tisztség bevezetését irányozta elő. A javaslatot

9 A Riigikogu választásáról, a népszavazásról és a népi kezdeményezésről szóló 1926. február 18-i törvény, 37. §. Németül közli CSEKEY, Stephan: Die Verfassungsentwicklung Estlands 1918-1928. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*, 1928, 16, 256-269.

10 KIVIORG, Merilin: *Religion and Law in Estonia*. Alphen aan den Rijn, Kluwer Law International, 2011, 116.

11 CSEKEY, Stephan: Die Verfassungsentwicklung Estlands 1929-1934. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts*, 1935, 22, 414.; GRAZIN, Igor: A New Old Constitution for Estonia. Genetic Aspects and Parliamentarism v. Presidentialism. In: FRANKOWSKI, Stanislaw J. –STEPHAN III, Paul B. (szerk.): *Legal Reform in Post-Communist Europe: The View from Within*. Dordrecht – Boston – London, M. Nijhoff, 1995, 79.

1932 augusztusában népszavazásra bocsátották, azonban a *választópolgárok 90%-ot meghaladó részvétel mellett kis többséggel (50,8%)* elutasították.¹²

Nem sokkal ezt követően a Veteránliga is meghirdette a saját alkotmánymódosító népi kezdeményezését. Ezt megelőzendő a Riigikogu *többsége ismét kísérletet tett egy alkotmánymódosításra, amihez még az 50%-os támogatási* kvórumot is leszállította 30%-ra. Az 1933 júniusában megtartott népszavazáson azonban ez a revíziós javaslat sem kapott többséget: a választópolgárok szűk kétharmados részvétel mellett bő kétharmados arányban utasították el.¹³

Időközben a Veteránliga alkotmánymódosító népi kezdeményezéséhez is összegyűltek az aláírások. A javaslat a parlamentáris helyett félprezidenciális kormányformát kívánt bevezetni, a nép által közvetlenül választott, kibővített jogkörökkel, mint a felfüggesztő vétőjoggal, a parlamentfeloszlatási és a sürgősségi rendeletalkotási joggal felruházott államfővel, valamint a 100-ról 50 főre csökkentett parlamenttel. A Riigikogu rendkívüli állapotot rendelt el, betiltotta a Veteránligát és visszaemelte a korábban leszállított támogatási kvórumot 50%-ra. Az 1933 októberében megtartott népszavazáson azonban közel 78%-os részvétel mellett az összes választójogosult 56%-a hagyta jóvá a kezdeményezést, s így a Veteránliga által kidolgozott alkotmánymódosítás 1934 januárjában hatályba lépett.¹⁴

A népszavazási siker tovább növelte a Veteránliga népszerűségét. Az 1934 januárjában tartott helyi választásokon többséget szerzett a három legnagyobb városban, Tallinnban, Tartuban és Narvában. A veteránok öröme azonban nem tartott sokáig. Még mielőtt az elnökválasztáson és a parlamenti választáson is előretörhettek volna, az ideiglenes elnöki szerepet betöltő Konstantin Päts államcsínyt hajtott végre. Március 12-én fél évre rendkívüli állapotot hirdetett és feloszlatta a Veteránligát. A rendkívüli állapotot szeptemberben egy évvel meg is hosszabbította (később újabb és újabb évekre), egyúttal feloszlatta a Riigikogut. 1935-ben feloszlatta a politikai pártokat is, s bíróság elé állította a Veteránliga összeesküvésre készülő 155 tagját. 1937-ben nemzetgyűlést hívott össze, amely Päts irányelvei alapján kidolgozta az új alkotmány tervezetét.¹⁵ A népszavazáson, mely ezt az alkotmányjavaslatot végül megerősítette, kritikus hangok nem szólalhattak meg. Az új alkotmányban már nem szerepelt semmilyen alulról jövő

12 KASEKAMP, Andres: *The Radical Right in Interwar Estonia*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2000, 33-38; CSEKEY, Stephan: Die Verfassungsänderung in Estland. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1934, 4, 584-586.

13 KASEKAMP (2000) i. m. 38-43.; CSEKEY (1935) i. m. 586.; UUSTALU, Evald: *The History of Estonian People*. London, Boreas, 1952, 203.

14 KASEKAMP (2000) i. m. 43-48; CSEKEY (1935) i. m. 586-587; UUSTALU i. m. 203-204; MIDENDORF, Leo: Estland. Ausnahmezustand – Um die Verfassungsänderung – Wirtschaftsfragen. *Baltische Monatshefte*, 1933, 64, 585-588; uő: Estland. Der Sieg der Freiheitskämpfer – Die neue Verfassung – Rücktritt der Regierung Tõnisson/Wieder ein Kabinett Päts', *Baltische Monatshefte*, 1933, 64, 627-632.

15 KASEKAMP, Andres: Fascism by Popular Initiative: The Rise and Fall of the Vaps Movement in Estonia. *Fascism*, 2015, 4, 163-167.

népszavazási kezdeményezés lehetősége, csak a köztársasági elnöknek volt joga ahhoz, hogy a nemzetgyűlés elnökségének egyetértésével népszavazásra bocsásson általa államérdekből fontosnak tartott ügyeket.¹⁶

4. Az Ír Szabad Állam példája

Az 1921-es Angol-Ír Szerződés egy önkormányzattal rendelkező domínium státusát biztosította Írország számára. Saját törvényhozással és annak felelős kormányzattal rendelkezhetett. Az államfő a brit uralkodó maradt, akit a főkormányzó képviselt. Az ír jog nem állhatott ellentétben a Szerződés rendelkezéseivel, s a parlamenti képviselők kötelesek voltak hűségesküt tenni az uralkodónak.¹⁷ Mindez megosztotta az ír politikai életet. 1922 júniusa és 1923 májusa között lényegében polgárháború dúlt a szerződéshez hű és a szerződésellenes erők között.

Az Ír Szabad Állam alkotmányát¹⁸ e polgárháború árnyékában fogadta el az ír parlament 1922. október 25-én. Az alkotók elsősorban azért döntöttek a közvetlen demokratikus intézmények alkotmányos rendbe illesztése mellett, mert úgy vélték, hogy így orvosolható lesz a brit kormányzati rendszer azon egyensúlyhiánya, amely túlzott hatalmat ad a kabinetnek a parlament és a népi kontroll rovására.¹⁹ Úgy gondolták továbbá, hogy ez a fajta népi kontroll különösképpen is jól illik egy olyan országhoz, ahol a nép többsége oly sokáig szemben állt a jogrenddel és a kormányzattal.²⁰

A közvetlen népi kontrollt, akárcsak Észtországban, itt is három intézmény volt hivatott biztosítani. Az első a kötelező alkotmányreferendum, melynek értelmében a parlament alsó- és felsőháza (Dáil Éireann és Seanad Éireann) által elfogadott alkotmány módosításokat kötelező volt népi megerősítés végett népszavazásra bocsátani. Az alkotmány módosítás akkor számított a nép által elfogadottnak, ha a népszavazáson az összes regisztrált választópolgár többsége részt vett és a módosítást vagy az összes regisztrált választópolgár többsége vagy a szavazatot leadók kétharmada támogatta (50. §). A második intézmény a népi kezdeményezés volt. 50.000 regisztrált választópolgár jogosult volt törvény- vagy alkotmány módosító javaslatot tenni a parlamentnek, amely, ha elutasította annak elfogadását, akkor kötelező volt népszavazásra bocsátani (48. §).

16 Az Észti Köztársaság 1937. augusztus 17-i Alkotmánya, 98. §. GOSENWINKEL – MASING (szerk.) i. m. 1887.

17 Vö. MEZEY Barna – SZENTE Zoltán (szerk.): *Európai alkotmány- és parlamentarizmus-történet*. Budapest, Osiris, 2003, 387-388.

18 Angol nyelvű szövege online elérhető az Irish Statute Book elektronikus kiadásában: <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1922/act/1/enacted/en/print.html> (2021. 12. 31.).

19 MANNING, Maurice: Ireland. In: BUTLER, David – RANNEY, Austin (szerk.): *Referendums. A Comparative Study of Practice and Theory*. Washington, D.C., American Enterprise Institute for Public Policy Research, 1978, 193.

20 MCCRACKEN, John Leslie: *Representative Government in Ireland. A Study of Dáil Éireann 1919-48*. London, Oxford University Press, 1958, 59.

Végül a harmadik, a fakultatív referendum lehetővé tette, hogy az alsóház tagjainak kétötöde vagy a felsőház többsége 90 napra felfüggeszse az elfogadott törvényjavaslatok hatályba lépését. Ha ez idő alatt a felsőház háromötöde vagy a regisztrált választópolgárok egyhuszada (kb. 100.000 választópolgár) kérte, a törvényjavaslatot népszavazásra kellett bocsátani, ahol a leadott szavazatok többsége döntött a törvényjavaslat hatályba léptetéséről vagy annak megghiúsításáról (47. §).

Az ír alkotmányozó azonban igen óvatos volt. A három közvetlen demokratikus intézmény közül kettőnek, a kötelező alkotmányreferendumnak és a népi kezdeményezésnek az alkalmazhatóságát bizonyos időre elhalasztotta. Az alkotmánymódosításokat egy nyolcéves átmeneti periódus alatt, tehát 1930-ig, nem kellett népszavazásra bocsátani; a parlament maga is elfogadhatta népi jóváhagyás nélkül. A népi kezdeményezések alkalmazhatóságának feltételeként pedig az alkotmány további eljárást írt elő: mindekelőtt a parlament volt jogosult ezen intézményt életre kelteni az eljárási részleteket megállapító törvény elfogadásával. Ha a parlament e jogával két év elteltével sem élt, akkor 75.000 regisztrált választópolgár követelhetette petícióval, hogy a népi kezdeményezés joga alkalmazható legyen. Ha a parlament nem fogadta el az ehhez szükséges törvényt, akkor népszavazást kellett kiírni a kérdés eldöntéséről (vö. 48. és 50. §§).

A parlament évekig nem élt a lehetőséggel, hogy önként fogadja el a népi kezdeményezés gyakorlásához szükséges szabályokat. 1928-ban aztán Eamon de Valera, a szerződésellenes Fianna Fáil vezetője, 96.000 regisztrált választópolgár által aláírt petícióval követelte a népi kezdeményezési jog felélesztését. Népi alkotmánykezdeményezést kívánt ugyanis indítani annak érdekében, hogy az alkotmányból töröljék az Angol-Ír Szerződésben is előírt, a parlamenti képviselők által a királynak teendő hűségesküt (vö. 17. §). A kormány válaszul benyújtott egy alkotmánymódosító javaslatot a fakultatív referendum és a népi kezdeményezés eltörléséről. Azzal érvelt, hogy Eamon de Valera akciója aláásná az angolokkal kötött kiegyezést, s a közvetlen demokratikus eljárások könnyen használható obstrukciós eszközként szétbomlasztanák a képviseleti kormányzást.²¹ A kormány javaslata végül megkapta a szükséges többséget a parlament mindkét házában, így a 10. alkotmánykiegészítés²² hatályon kívül helyezte az alkotmány fakultatív referendumra és népi kezdeményezésre vonatkozó cikkelyeit. A következő évben, még mielőtt a kötelező alkotmányreferendum alkalmazhatóságának felfüggesztése lejárt volna, a parlament arról is gondoskodott, hogy egy újabb alkotmánykiegészítéssel további nyolc évvel – 1938-ig – hosszabbítsa meg a rendelkezés hatályának felfüggesztését.²³

A Fianna Fáil végül 1932-ben parlamenti többséget szerzett és Eamon de Valera, immár kormányfőként, keresztül tudta vinni azokat az alkotmánymódosításokat, amelyek nemcsak a hűségesküt törölték az alkotmányból, de minden egyéb olyan elemet

21 MANNING i. m. 196-197.

22 Constitution (Amendment No. 10) Act, 1928. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1928/act/8/enacted/en/print> (2021. 12. 31.).

23 Constitution (Amendment No. 16) Act, 1929. <https://www.irishstatutebook.ie/eli/1929/act/10/enacted/en/print.html> (2021. 12. 31.).

is (pl. főkormányzó, a Privy Councilhoz való fellebbezés joga), amelyek az Egyesült Királysággal való államjogi kapcsolatra utaltak. Ebben már az Angol-Ír Szerződés sem akadályozta, mivel az 1931. évi Westminsteri Statútum – az angolok értelmezése szerint is – teljes törvényhozási autonómiát biztosított a domíniumoknak. De Valera egy új alkotmányt is kidolgoztatott, amelyet 1937 júliusában népszavazás hagyott jóvá. Ebben az alkotmányban közvetlen demokratikus intézményként csak a kötelező alkotmányreferendum szerepelt (46-47. §§), valamint az elnök azon joga, hogy ha a felsőház tagjainak többsége vagy az alsóház képviselőinek legalább harmada petícióban kéri, akkor a parlament által elfogadott törvényjavaslat aláírása helyett népszavazásra bocsáthatja azt (27. §).²⁴ E két intézmény közül a kötelező alkotmányreferendum nyert később aránylag sokszor gyakorlati alkalmazást.

5. Következtetés

A vázolt észt és ír eset nemcsak a közvetlen demokratikus intézmények kialakításában nagyon hasonló. Abban is rokoníthatók egymással, hogy az államélet alapjait rögzítő alkotmányukat nem övezte kellő konszenzus. Észtországban az elharapódzó politikai és gazdasági válság ásta alá az alaptörvény megfelelőségébe vetett hitet, Írországban pedig kezdettől megosztott volt a társadalom az angolokkal kötött megegyezés egyes népszerűtlen elemeit is tartalmazó alkotmány kapcsán. Az észt alaptörvényben szereplő kötelező alkotmányreferendum és a népi alkotmányiniciatíva lehetősége együttesen olyan elegyet alkotott, amely a minimálisan szükséges alkotmányjogi korrekciót nehezé tette, a parlamenten kívüli radikálisok kezébe viszont eszközt adott a fennálló alkotmányos rend felfordítására. Minden bizonnyal a parlamentáris erők ügyetlenségén is múlt, hogy a helyzetet nem tudták konszolidálni. A Veteránliga alkotmánya azonban végül Konstantin Päts autoriter rezsimje előtt nyitott kaput, aki a népszavazáson kapott felhatalmazással élve tudta végképp kifordítani sarkaiból a demokratikusnak indult berendezkedést. A „mi lett volna, ha” megválaszolása nem feladatunk, de annyit talán valószínűsíthetünk, hogy ha az alaptörvényben rögzített államrendet erősebb alapvető konszenzus védte volna, akkor a radikális alkotmánymódosítások és az autoriter kísérletek számára is kisebb lett volna a tér.

Az ír alkotmányozók abból a szempontból ‘kedvezőbb’ helyzetben voltak, hogy a polgárháborús helyzetben maguk sem vehették biztosnak az általuk készített alkotmány mögötti széles körű társadalmi támogatást. Ezért, bár a közvetlen demokratikus kontroll és innováció lehetőségét fontosnak tartották, ezek tényleges alkalmazhatóságát elhalasztották egy olyan időre, amiről úgy vélték, hogy addigra már elég erős lesz az alkotmányos berendezkedést övező társadalmi konszenzus ahhoz, hogy a radikális iniciatívák ne kapjanak többséget. Mikor Eamon de Valera veszélyeket rejtő népi kezdeményezése napirendre került, a kormánytöbbség két nem túl elegáns, de annál hatékonyabb alkotmánymódosítással elejét vette a közvetlen demokratikus eszközök

24 MANNING i. m. 197-201.

alkalmazásának. A demokrácia rövidtávon ugyan sérült, hosszú távon azonban nyert, mert nem következett be a rendszer radikális átalakítása, sem autoriter elfajulása.

Mindebből pedig az a tanulság vonható le, hogy a demokrácia helyes működésének előfeltételét képező alapvető konszenzus hiányában, különösen az alkotmányos berendezkedés alapjait övező egyetértés hiányában nem árt óvatosan bánni az alkotmánymódosításokkal kapcsolatos közvetlen demokratikus eljárásokkal. Ha ez a konszenzushiány politikai vagy gazdasági válsággal is párosul, akkor kifejezetten veszélyes lehet utat nyitni a népközvetlen alkotmánymódosító népszavazások előtt.

TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK MAGYARORSZÁGON A DUALIZMUS IDŐSZAKÁBAN

1. Bevezetés

A társadalmak szerkezeti összetétele gyakorlatilag állandó változásnak van kitéve. Ennek oka abban rejlik, hogy a társadalom működésére hatással bíró tényezők formálják, alakítják a társadalom szerkezetét, a megváltozott viszonyoknak a leginkább megfelelőre. Az állandóan változó külső körülmények gyakorlatilag kényszerítő erőként funkcionálnak a társadalmi szerkezet alakulása szempontjából. Ilyen külső tényező lehet a teljesség igénye nélkül, a háború – béke időszaka, a természeti adottságok, de akár természeti katasztrófák is. Ezen társadalomformáló tényezők az általuk kiváltott hatás szempontjából lehetnek átmeneti jellegűek vagy tartósak. Átmeneti változás jellemzően akkor következik be, amikor a társadalomformáló tényező drasztikus, de gyors lefolyásúként jelentkezik. Ilyen lehet egy háború vagy egy társadalmi méretű járvány. A társadalmi szerkezet szempontjából nagyobb jelentőséggel bírnak az olyan események, amelyek eredményeként a társadalom összetételében tartós változások állnak be. Ebbe a kategóriába olyan gazdasági, politikai változások sorolhatók, amelyek egy társadalom működésére nézve alapvető befolyást gyakorolnak. Jó példa lehet erre nézve a hűbéri, majd rendi szerkezet létrejötte, vagy éppen annak felbomlása, amely a tulajdoni viszonyokra is alapvető befolyással bírt. Hasonló jelentőségű a termelési viszonyok megváltozása, amely eredményeként egy nomád vándorló életmódot folytató társadalom, termelésre épülő társadalommá alakul át. A gazdasági viszonyok megváltozását, nemcsak politikai okokra vezethetjük vissza. Legalább ilyen hatást gyakorol rá a technikai, technológiai fejlődés is. Nem kérdés, hogy egy mezőgazdasági termelésre történő áttéréshez szüksége volt a társadalomnak olyan technikai feltételekre, amelyek alapjaiban tették lehetővé a változtatást.¹ A legújabb korban a gazdaság működésére legmeghatározóbb befolyást az úgynevezett ipari forradalom gyakorolt.² Jelen fejezet

1 Talán az első ilyen jellegű változást a vas megjelenése és eszközkénti használatában határozhatjuk meg. Jelentőségét mi sem bizonyítja jobban, minthogy önálló történelmi korszakként tekinthetünk a vaskultúra elterjedésére, amelyet „vaskornak” nevezünk. A vaskort megelőzi az úgynevezett bronzkor, ez azonban a jelenlegi ismeretek alapján nem eredményezett olyan gazdasági-társadalmi változásokat, mint a vaskor, hiszen Európában hozzájárul, a hellenisztikus, illetve római kultúrák kialakulásához.

2 Az ipari forradalom fogalom szintű meghatározása nehézkes, hiszen gyakorlatilag egy,

keretei között az ipari forradalom magyar társadalomra gyakorolt hatásának bemutatását kíséreltem meg.

2. A polgárosodás folyamata

Magyarországon az 1848-as forradalomnak köszönhetően az országgyűlés elfogadta azokat az elengedhetetlen törvényeket, amelyek a rendi monarchiából átvezettek a polgári monarchiába, és utat nyitottak az ipari, technikai fejlődésnek.³ Az áprilisi törvényeket két jelentős csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe tartoznak azon rendelkezések, amelyek a fennálló államberendezkedést változtatták meg.⁴ A másik csoportba sorolhatók a társadalmi rend megváltozását elősegítő jogi normák.⁵ Az új, polgári típusú gazdaság előmozdítását segítő törvények.⁶

a gazdaságban végbemenő olyan folyamatról van szó, amely a gazdaság működésének gyökeres átalakítását eredményezi. Az első ipari forradalom Angliából indult ki a XVIII. század második felében. Végbemenetelének pontos időtartama nehezen határozható meg ennek legfőbb oka, hogy Angliából terjedt át, elsősorban Nyugat-Európa más államaiba, s majd ezt követően tovább. Hatása az egész világon érezhető. Lezárása a XIX. század második felére tehető. Alapját az ipari fejlődést alapjaiban megváltoztató találmányok adják, ilyen többek között, James Watt, 1765-ös gőzgépe; Robert Fulton, 1807-es gőzhajója, vagy George Stephenson, 1814-es gőzmozdonya. Ezen találmányok a kézműves termeléstől, a gyáripari tömegtermelés kialakulásához teremtették meg a technikai feltételeket, kialakul az ipari kapitalizmus. Iványi-Grünwald Béla, szavai szerint: „A kapitalizmus a XIX-ik század erői közül a legmélyebben érintette a modern kor emberét, megváltoztatva annak életfeltételeit. Az emberek a földhöz való viszonya, vidék és város szerepe, a nemek életbeosztásának megszokott folyamata megváltozott [...]”. In: IVÁNYI-GRÜNVALD Béla: *Egyetemes történet*. Budapest, Révai Irodalmi Intézet, 1935. Ezen nézetet támasztja alá, hogy „kettős forradalomnak” is nevezik, hiszen a gazdaság mellett a társadalom szerkezetében is alapvető változásokat eredményezett.

3 Léderer Emma megfogalmazásában: „Az ipar kapitalizálódását illetően a 48-as forradalom adta meg a lökést a teljes kibontakozás számára.” LÉDERER Emma: *Az ipari kapitalizmus kezdetei Magyarországon*. Budapest, Közoktatásügyi Kiadó, 1952, 8.

4 CIH 1848. évi III. törvénycikk; CIH 1848. évi IV. törvénycikk; CIH 1848. évi V. törvénycikk; CIH 1848. évi VI. törvénycikk; CIH 1848. évi VII. törvénycikk; CIH 1848. évi XVI. törvénycikk; CIH 1848. évi XVII. törvénycikk; CIH 1848. évi XXIII. törvénycikk; CIH 1848. évi XXIV. törvénycikk; CIH 1848. évi XXV. törvénycikk; CIH 1848. évi XXVI. törvénycikk; CIH 1848. évi XXVII. törvénycikk; CIH 1848. évi XXVIII. törvénycikk; CIH 1848. évi XXXI. törvénycikk; CIH 1848. évi XXXII. törvénycikk

5 CIH 1848. évi VIII. törvénycikk a közteherviselésről; CIH 1848. évi IX. törvénycikk az úrbéres szolgáltatások megszüntetéséről, CIH 1848. évi X. törvénycikk a földterületek rendezéséről; CIH 1848. évi XI. törvénycikk az úriszék eltörléséről; CIH 1848. évi XIII. törvénycikk az egyházi tized eltörléséről; CIH 1848. évi XV. törvénycikk az ősiség eltörléséről.

6 CIH 1848. évi XII. törvénycikk a földbirtokosok kártalanítása az úrbéres földek elvesztéséért; CIH 1848. évi XIV. törvénycikk hitelintézetek felállítása, CIH 1848. évi XXX. törvénycikk a vasútépítés és folyamszabályozás tervéről.

Ezen rendelkezésekkel végleg elhárították a legsúlyosabb gátakat a kapitalista fejlődés útjából, és lehetőséget teremtettek az ország polgári fejlődése irányába. A szabadságharc bukását követő évtizedek központi politikájának következtében még jobban megme-
revítették Magyarországon a kapitalista fejlődés egyoldalú és torz vonásait, úgymint a mezőgazdaság határozott porosz utas fejlődését, az ipar tudatos elmaradottságának fenntartását, és hosszú időre meghatározták az ország gazdasági függőségét a modernebb ipari tartományoktól (Ausztria, Csehország).

3. Hazai modernizáció specifikumai

Hazánkban a 19. század második felében végbement ipari forradalom, a gazdaság és a társadalom modernizációja semmiképpen sem volt a nyugat-európai fejlődés ötven-száz éves késéssel végbement megismétlődése. Inkább egy sajátos történelmi feltételek között, egyedi gazdaságföldrajzi adottságok között kialakult tőkés gazdasági változás speciális modelljeként valósult meg. Ezt az álláspontot képviseli Laczkó Miklós is, aki szerint hazánkban „a fejlődést alakító három fő tényező – a mezőgazdaság tőkés fejlődésének 'porosz' típusú útja; az ország függő helyzete Ausztriától, s ugyanakkor soknemzetiségű összetétele.”⁷

A magyar gazdasági növekedés a dualizmus időszakában még európai viszonylatban is gyors üteműnek számított, és a gazdasági struktúrában bekövetkezett változások is a modernizációs folyamatok előremutató jellegét jelezték. A magyar gazdaság vezető ágazatai a századfordulóra⁸ már képessé váltak a nemzetközi technikai vívmányok gyors, rugalmas adaptálására. Egyes ágazatokban pedig sikerült hozzájárulni a nemzetközi technikai fejlődés előrelépéséhez is. Ezzel szemben hangsúlyozni kell, hogy a viszonylag gyors – egyes fontos fejlődési lépéseket lerövidítő, vagy teljesen elhagyó – ipari fejlődés nem vont magával olyan gyors gazdasági és főleg társadalmi változásokat, mint Nyugat-Európa országaiban.

Ennek egyik alapja, hogy míg a nyugat-európai országokban az ipari forradalom előtt is közel 20–25% volt a városi lakosság aránya az összlakossághoz képest, addig hazánkban ez az arányszám a legjobb indulattal is csak éppen megközelítette a 13%-ot.

4. Városi lakosság

Az eltérő összetételű társadalmak szinte determinálták az egyes országokban az ipari forradalom hatására bekövetkezett társadalmi változásokat. Nyugaton, ahol a városi lakosság jelentős létszámban volt jelen, a gyáripar létrejöttéhez, dinamikus fejlődéséhez elengedhetetlen munkás réteget szinte teljes mértékben tudta biztosítani a városi lakosság. A későbbi fejlődési időszakban pedig a már meglévő, funkcionáló gyáripar

7 LACZKÓ Miklós: Gyári munkásságunk összetételéről az ipari forradalom időszakában *Századok*, 1960, 92(5–6), 595–622.

8 19–20. század fordulója.

a vidéki lakosság egy részét is felszívta. Ezzel szemben hazánkban a városi lakosság aránya az összlakossághoz képest elenyészőnek tekinthető. Ha a városok jelentőségét, számát tekintjük az állam területi nagyságához viszonyítva megállapítható, hogy az ipari forradalomra készen álló, a fejlődés igényeit kielégítő, nyugati, modern értelemben vett városok száma elenyésző volt, lakosságuk alapján inkább a kis- és közepes városi kategóriába tartoztak. Így az ipari forradalom által hirtelen megnövekedett munkaerőigényt teljesen még a kezdeti időszakban sem tudták a városok kielégíteni, amelynek következtében viszonylag hamar szükség lett a korábban a mezőgazdaságban tevékenykedő, más szakmához már nem értő, így az iparban szakképzetlennek minősülő társadalmi rétegekre. Ezen elem tekintetében is érezhető, hogy bármilyen mértékben állt volna rendelkezésre az ipari forradalom időszakában a kívánt nyersanyag, a tőke, vagy az újdonságra éhes vállalkozó kedv, a fejlődés elengedhetetlen eleme az emberi munkaerő, és annak megfelelő képzettségi szintje nálunk szinte teljesen hiányzott.

5. Gyári munkásság

A társadalomszerkezetét tekintve a gyári munkásság kialakulása szempontjából az másik legfontosabb elem a gyáripart megelőző, de már tőkés keretek között működő ipari üzemformák csekély elterjedtsége volt. Hazánkban továbbra is a céhrendszer funkcionált, elvétve lehetett modernebb manufaktúrákat találni.⁹ A manufaktúrák társadalomszerkezeti változást elősegítő szerepe abban jelölhető meg, hogy már nem kötődnek a kisipari termeléshez, a munkamegosztás talaján szerepelnek, fejlett, belső munkamegosztás jellemzi ezzel is lehetővé téve, hogy egyre többen kizárólag kézműves termeléssel foglalkozzanak, és fokozatosan teljesen elszakadjanak a párhuzamosan végzendő mezőgazdasági termeléstől.

Egy társadalomban az ún. manufaktúra korszak megsokszorozta az iparral foglalkozó népességet, létrehozta a szakmunkát végző bérmunkás réteget, mint specializált munkásságot, ezzel megteremtve a későbbi nagyipar számára elengedhetlenül fontos szakmunkások csoportját.¹⁰

Hazánkban a tőkés ipari manufaktúra korszaka – eltérően a Nyugat-európai tendenciától – nem alakult ki az ipari forradalom előtt. A 18-19. században a Habsburg-birodalom részként az osztrák és német kereskedő tőke a viszonylag fejlett nyugat-európai manufaktúrákra támaszkodott és Magyarországra az ország háborús viszonyai, a termelőerők fejletlensége és a magyar nemesség sorozatos rendi ellenállása miatt ipari vállalatok alapítását nem kezdeményezte. Annak ellenére, hogy már az 1840. évi XVII. törvénycikk

9 Hazánkban a céhrendszer egészen 1872-ig állt fenn, amikor a társadalmi modernizáció, a polgárosodás, már évtizedek óta elindult. Így kiemelkedően fontos, hogy a Nyugat-Európa országaiban közel egy évszázadig fennállt manufaktúra rendszer – amely elengedhetetlen átmentet képezett a céhrendszer és a gyáripar között – hazánkban országos szinten szinte meg sem jelent.

10 LACZKÓ i. m. 596.

a gyárok jogviszonyairól szól.¹¹ A törvény még a nyugat-európai viszonyokhoz képest is tartalmazott modernebb rendelkezéseket. Például korlátozták a gyermekmunkát¹² Mégsem tudtak a tőkefelhalmozásra képtelen hazai kisiparból az ipar magasabb formái kialakulni. Ezáltal teljesen háttérbe szorult annak lehetősége, hogy az ipar fejlődésével a társadalom tagjainak az új viszonyokhoz való alkalmazkodása megvalósulhasson.

Az 1850-60-as években a mezőgazdasági fejlődés hatására kizárólag az élelmiszeriparban mutathatóak ki az ipari forradalom kezdetleges fejlődési lépcsői.

A korabeli ipar elmaradottságát tükrözik a 19. század első feléről fennmaradt statisztikai adatok, amelyek főleg az ipari népesség számáról és összetételéről adnak képet. Bár a korabeli statisztikai adatokat meglehetősen óvatosan kell kezelni, azok hiányosságai és megbízhatatlanságuk okán, mégis hozzávetőleges kép alapítható ki az iparral foglalkozó népesség arányáról.¹³ Az adatok értelmében 1805-ben a lakosság 0,98%-a foglalkozott iparos tevékenységgel, 1840-ben ez az arány 0,975%-on stagnált, 1857-ben 2,84%-ra emelkedett.

Az iparban dolgozók jelentős része a céh- és kézművesipar legényei tették ki. Meg kell említeni a munkások egy nagyobb csoportját, akik már régóta bérmunkás kategóriában éltek, ők voltak a bányászatban és kohászatban dolgozók. Hazánkban komolyabb gyári jellegű üzem alig volt.

Az 1870-es években, a hazai gyáripar első nagyobb fellendülése időszakában 41600 iparost írtak össze a budapesti kereskedelmi és iparai kamara területén.¹⁴

A háziipar, amely ugyancsak jelentős szerepet játszott Európa országaiban a tőkés fejlődés útján, hazánkban sajátos képet mutatott. 1884-ben került sor az első összeírásra, amely szerint nyolcszázezer szövő-fonó háziipart űző személyt jegyeztek fel. Sajnos nálunk ez nem segítette elő a tőkés fejlődést, mert túlnyomó részben az asszonyok mellékesen

11 CIH 1840. évi XVII. törvénycikkben a jogalkotó már megengedte az iparosnak, hogy „mindennemű mesterséget űző segéd munkásokat szabadon alkalmazhat”.

12 CIH 1840. évi XVII. törvénycikk 6. §. – „olgy gyermekeket, akik 12-dik életévüket még el nem érték, csak olgy gyári munkákra lehet alkalmaztatni, mellyek azonfelül, hogy egészségüknek sem ártalmasak, testi kifejlődésüket nem akadályoztatják. A gyártó azonban azokat is, kik ezen időt elérték, de a 16. évet meg nem haladták, naponta, erejükhöz mért munkára kilenc óránál tovább nem fordíthatja, 0020s ezen kilenc órai munka sem lehet folytonos, de egy óra nyugidó által félbeszakítandó.”

13 FÉNYES Elek: *Magyarország statisztikája* (I. kötet). Pest, 1842, 115. 1805-ben 88500 kézműves volt a közel 9 millió lakosú országban. 1840-ben a számuk már elérte a 117000 főt, bár az összlakosság száma is emelkedett 12 millióra. LÉDERER i. m. 28-29. 1857-ben az ország összlakossága 1360000 fő volt, míg a 386000 fős termelő népességen belül 227000 volt a gyáros és iparos, és 182000 fő az iparban dolgozó segéd munkás.

14 *Bericht der Budapester Handels- und Gewerbekammer über Gewerbe und Industrie des Budapester Kammerdistrictes für die Jahre 1870-1875*. Budapest, 1877. (a továbbiakban: BHGI, 1877.) 71-94. Az adatok alapján látható, hogy az iparosok jelentős része (55%) kisiparos (kőműves, suszter, csizmadia, szabó, falusi kovács, asztalos volt.

űzték a parasztszaládokon belül, jellemzően családi szükségletre.¹⁵ Még ez a típusú háziipar is jelentősen visszaszorult az osztrák-cseh textilipari termékek tömeges megjelenésével párhuzamosan. az 1901. évi gyáripari statisztika szerint a gyárak számára dolgozó textil-háziiparosok száma mindössze kettőezer-négyszáz volt, többségük szabó, akik a textilgyáraknak dolgoztak.¹⁶

Mindezekből látható, hogy Magyarországon a tőkés ipari fejlődéshez nélkülözhetetlen társadalmi bázisnak, a gyári munkásságnak két potenciális forrása volt, az elmaradott, jelentős részben vidéki kézművesség és a jelentős létszámú agrármunkásság. A társadalom tagjai nem tudtak megfelelő módon felkészülni hazai ipari forradalom által felállított kívánalmaknak. A munkások jelentős többségének falusi eredete és nagyobb részének tanulatlan ipari segédmunkákban való alkalmazása önmagában is jelentős szerepet játszott abban, hogy hazánk hosszabb időszakra konzerválta a falutól, mezőgazdaságtól még teljesen elszakadni nem tudó munkásságot. Tehát nem volt meg a megfelelő társadalmi affinitás arra, hogy az ipari forradalom igényelte új termelési módhoz való igazodást a társadalmi szerkezetváltás követte volna. Az agráriumhoz, annak minden specialitásához (időjárás viszonyosságok, termelés arányok változásai, időszakosan ismétlődő dömping munka, majd viszonylag nyugodtabb időszak) szokott munkavállalók az újkivívásoknak bár igyekeztek eleget tenni, de ragaszkodtak korábbi életmódjukból származó, számukra létbiztonságot adó elemekhez. Az ipari forradalom kezdetén bár az agráriumból jelentős számban vándoroltak át az ipari szektorba, mégis általában jellemző maradt, hogy a munkások igyekeztek agrártevékenységük legalább részbeni megtartása. Ez hátráltatta az ipar megfelelő lendületű fejlődését, hiszen nem tudtak kialakulni a nyugati értelemben vett nagy iparvárosok.

6. Iparban foglalkoztatott gyermekek

Az ipari forradalom minden országban, így hazánkban is egyre nagyobb teret engedett a gyermekmunkának.

Elsődlegesen a tanoncok, azaz a minimális képzettséggel rendelkező fiatalok számát tekintjük át, hiszen Magyarországon a dualizmus első évtizedében még virágzott az a céhes ipar, amely munkát biztosított számukra. A tanoncok száma 1885-ben más 61.449 fő volt.¹⁷ Még 1891-ben is a statisztikai adatok tanúsága szerint a tanoncképzés jellemzően a kisiparra hárult. 100 segédre vidéke 63,6, míg Budapesten 29,4 tanonc jutott.¹⁸ A tanoncok képzésük kezdeti szakaszában jellemzően a gyermekmunkások szerepét töltötték be, később, szakmai fejlődésük során lettek kedvezőbbek munkafeltételeik.

15 JEKELFALUSSY József: *Magyarország háziipara az 1884-es év elején*. Budapest, 1885, 10.

16 FERENCZY Imre: *A magyarországi háziipar és a budapesti otthoni munka*. Budapest, 1908, 31.

17 JEKELFALUSSY József (összeáll.): *Magyarország iparstatisztikája 1885-ben*. Hivatalos statisztikai közlemények. Budapest, Athenaum társulat könyvnyomdája, 1886, (a továbbiakban: MIS, 1886.) 21.

18 OMKSH 1893. II. 35-39.

A nagyarányú szakmunkás hiány miatt a dualizmus kezdeti évtizedeiben jelentős szerepet, számbeli arányt töltöttek be a tanoncok.¹⁹

Ezt követően a mai fogalmaink szerint is gyermekkorúak iparban való foglalkoztatottságát vizsgálom meg. Ahogy az iparilag fejlett országokban, úgy hazánkban is jelentős szerepet játszottak. Hazánkban jellemzően az élelmiszeriparban, valamint a vegyipar egyes területein – például a gyufa- és dohánygyárakban – a nyomdaiparban, és jelentéktelenebb számban, de megjelentek a bányászatban is. Az 1870. évi népszámlálásról készült statisztikai táblák még nem tartalmazzák számukat, az 1881. évi népszámlálási adatok sem adnak támpontot. Ezért más statisztikai források adatait kell elfogadni. Eszerint 1866-ban a bányászatban és kohászatban foglalkoztatott közel 41.000 munkásból 5.400 volt gyermekkorú, amely a dolgozók 13–17%-át tette ki.²⁰ Ez az arányszám 1885-re 7,38%-ra csökkent.²¹ Bár a századfordulón, amikor a textilipar ugrásszerű fejlődésnek indult hazánkban ismét megszorodott a gyermekmunkát végzők száma,²² mégis statisztikai elemzések alapján a nyugati országokban kialakult gyakorlattól eltérően nálunk elenyészőnek mondható a gyermekek munkáltatása.

A Magyarországon jelentős időbeli aszinkronitással megvalósult ipari forradalom döntő szakaszában – 1870-1900 évek között – a nyugat-európai fejlődéstől eltérően a gyári munkásság tömege az összlakosság arányához viszonyítva nem szélesült ki jelentősen. Ez jellemzően a gyáripar fejlődésének korlátozottságában,²³ a nagyipar jellemzően egyoldalú fejlődéséből, az élelmiszeripar sajátosságosan vezető szerepéből és a textilipar szinte teljes hiányából következett.

Az így kialakult helyzetet súlyosbította az ipar által igényelt munkásság sajátos szakmai összetétele is. Hiszen a húzóágazatként megjelenő élelmiszeripar és annak különböző ágazatai, területei jellemzően napszámos-segédmunkást igényeltek.²⁴ Ennek egyik kiemelkedő oka, hogy a hazai élelmiszeripari üzemeknek csak mintegy 60%-a

19 OMKSH 1893. II. 35-39.

20 Sajnos 1866-ra vonatkozó adatokat csak másodlagos forrás alapján tudom feldolgozni, hiszen 1866. és 1867. évben a kiegyezéssel kapcsolatos munkák miatt népszámlálást nem végeztek. Az általam feldolgozott adatokat LACZKÓ i. m. 614.

21 Az iparban dolgozók összlétszáma közel 550.482 fő volt, akik közül 40.654-en voltak kiskorúak. MIS, 1886., 14.

22 1900-ban a 16 éven alul gyermekmunkások számaránya 3-4% volt a gyáriparban. MKK-SH 1905. IV. 24.

23 Gondoljunk itt arra, hogy 1872-ig hazánkban a céhek fennmaradtak, mellettük a manufaktúrák még ha ki is alakultak, de társadalmi rétegződés tekintetében dominanciára nem jutottak, valamint a harmadik fejlődési elemnek nevezett gyáripar az Osztrák-Magyar Monarchia sajátosságos gazdaság-földrajzi helyzete miatt teljesen háttérbe szorult.

24 Gondoljunk az élelmiszeriparon belül az egyik domináns ágazatra a malomiparra. Egy jelentősebb kapacitású malmot néhány szakképzett molnár és gépész és több napszámos tudott üzemben tartani. Ugyancsak idénymunkás napszámosokat alkalmaztak a hazai cukorgyárak és a szeszipari vállaltok is.

dolgozott folyamatosan, azaz egész éven át.²⁵ Hangsúlyozandó, hogy a statisztikai táblák készítői tovább árnyalták a képet és még többre tették az idényjellegű gyárak számát, mert az állandóan, egész évben dolgozó gyárakhoz csak azokat sorolták, amelyek a rendes munkásaikat nem bocsátották el.

Megfigyelhető tehát, hogy az 1890-es évekre a gyáripar agrárnépességet felszívó hatása elenyésző volt.²⁶

Ez érthetővé teszi számunkra, hogy a nyugat-európai értelemben vett klasszikus gyárhoz kötött nagyüzemi munkásréteg kialakulását hazánkban nemcsak az élelmiszeripar – ezen belül is jellemzően a malomipar – egyoldalú fejlődése, hanem ebből következően az állandó működést nem igénylő ágazatok fejlődése okozta.

7. Mezőgazdasági ipari réteg

A nyugat-európai országokhoz képest hazánkban létrejött egy teljesen egyedi jellemzőkkel bíró társadalmi réteg, mégpedig a mezőgazdasági ipari réteg. Kialakulások okainak tekinthető egyrészt a legtöbb munkát igénylő mezőgazdasági munkafolyamatok gépesítése, másrészt a részesművelés lehetőségének fokozatos háttérbe szorulása, harmadrészt a falusi szegényebb rétegek állattartási lehetőségeinek csökkenése. Ezért az ebbe a körbe tartozók igyekeztek a feltörekvő ipari tevékenységet végző társaságoknál legalább idényjelleggel elhelyezkedni, segédmunkásként, ipari napszámosként dolgozni. Azon időszakban, amikor az ipari vállalatok elbocsátották embereiket, azok kénytelenek voltak a mezőgazdasági tevékenységekhez visszafordulva megélhetést keresni. Ellenben tömegével jelent meg ennek az ellenkezője is, amikor a tavaszi munkák kezdetével, vagy aratás idején sokan elhagyták gyári helyeiket és visszamentek falujukba, visszatértek a mezőgazdasági munkákhoz. Ennek oka abban is kereshető, hogy a magyar klasszikus nagybirtokokon az iparosítás, a technikai fejlődés térnyerése lassan, nehézkesen haladt. Így továbbra is szükség volt az idénymunkásokra, akik ennek következtében nehezen szakadtak el véglegesen a mezőgazdaságtól.

Tovább vizsgálva a társadalmi tagozódás átrendeződését figyelemmel kell lennünk arra a tényre is, miszerint az ipari munkásság számának jelentős növekedést akadályozta hazánkban az egy-két holdas törpebirtokok elterjedése. Hiszen az ilyen birtokok tulajdonosai, ezeken élők életminősége lényegében közelített a mélyszegénységben élőkéhez, mert megélhetésüket nem biztosította a földbirtokuk nagyságából adódó terméshozam. Emellett azonban a földbirtokot magára nem hagyhatták, tehát kiemelt kötöttséget jelentett az itt élők esetében, hogy nem tudtak szabadon az ipari fejlődés szolgálatába állni, gyári munkát végezni.

25 *Az 1901. évben a Magyar Korona Országáiban fennállott gyárak üzemei és munkásstatisztikája.* Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. minister. Budapest, 1903, 84.

26 Ezt hangsúlyozta Szentmiklóssy Lajos is. SZENTMIKLÓSSY Lajos: *A magyar agrárkérdéshez.* Gondolat könyvtár, Budapest, 1937.

Ugyancsak meghatározó problémaként jelentkezett az a gazdaságföldrajzi kép is, amely szerint hazánkban az alakuló gyáripár területileg egyoldalúan helyezkedett el. Jellemzően Budapesten kezdett kialakulni és fejlődni, valamint néhány vidéki nagyváros büszkélkedhetett néhány ipari létesítménnyel.

Bár egyes vidéki nagyvárosok lakosság száma jelentősen növekedett, fejlődésüket jellemzően a kereskedelemnek, vagy a mezőgazdasági munkásság sajátos összpontosulásának köszönhetnék. Az ipari forradalom, a technikai vívmányok gyakorlati alkalmazásának elterjedése vidéken lassan, nehézkesen haladt. Ez alól azon városok képezték a kivételt, amelyekbe a központi kormányzat döntése értelmében tudatosan megvalósították a telepített vas-gépipart. Ez a jellemző különbség a társadalmi rétegek közötti domináns eltéréssel is érzékeltethető. Míg a Székesfővárosban és néhány ipari központban a bányászok, és többnyire vas- és gépipari szakmunkások dolgoztak, addig a vidéken az élelmiszeriparban, építőanyag iparban a már említett tanulatlan, képzetlen idénymunkás, napszámos volt a jellemző.²⁷

8. Összegzés

A tanulmány eredményeit tekintve megállapítható, hogy Magyarország par excellence mezőgazdasági állam volt ugyan, de nem volt kizárólag agrár állam, tekintélyes, jelentős fejlődésre alkalmas, jellemzően könnyűiparral rendelkezett.

A kiegyezés időszakának jeles politikusai, szakemberei a közjogi keretek meghatározását követően a gazdasági kérdések rendezésével is szembe kerültek. Az Osztrák-Magyar Monarchia létrehozásával egy olyan államalakulat jött létre, amely korábban Európa történelmében teljesen ismeretlen volt. Éppen ezért új kihívásokkal, problémákkal kellett a korszak nagyjainak szembesülniük és a legjobb megoldást megtalálniuk. Míg az ország közjogi önállóságának kereteit viszonylag zökkenőmentesen meg tudták védeni, addig a gazdasági önállóság egyik legfontosabb alapfeltételének tekinthető önálló nemzeti bank felállításának kérdésében mozgásterük kezdetben egyáltalán nem volt, később is jelentős kompromisszumra kényszerültek. A polgári korszakban a gazdasági működést, fejlődést jelentősen befolyásolták a korábban szinte ismeretlen általános, országhatárokon átnyúló gyengébben, erősebben jelentkező gazdasági válságok. Ezen nehéz, néha kilátástalan helyzeteket nehezítette hazánk agrárország jellege, az évenkénti, időjárás függő terméshozamoknak való kiszolgáltatottsága. További teherként jelentkezett hazánkban a politikai irányvonalak sokszínűsége, programkeresése is. Mégis a lehetőségek és nehézségek között hazánk kiemelkedő politikusai, jogi, és gazdasági szakemberei létrehozták a polgári Magyarországot és igyekeztek a fejlődés terén megjelenő időbeli lemaradást, gazdasági fejlesztést megvalósítani.

27 Ezt ábrázolta Freund Gyula a *Munkaviszonyok Délmagyarországon* című 1907-ben megjelent tanulmányában: „Törontál. [...] az ország harmadik megyéje [...] Itt is, mint a többi magyar vármegyékben malmok, téglagyárak, szeszgyárak és fűrésztelepek képviselik majdnem kizárólag az ipart.” FREUND Gyula: *Munkaviszonyok Délmagyarországon Szociálistizmus. Szociáldemokrata folyóirat*, 1907, 2(8), 238.

Az az átcsoportosulás, amely a magyar ipari termelésben végbement, a magyar gazdaságpolitika elősegítette. A magyar ipar gyökerei a múltban keresendőek, ezek kiaknázása, fejlesztése tette lehetővé a dualizmus időszakában az ipar fellendülését. Természetesen túl industrializálásról nem lehetett szó.

Összegzésként tehát megállapítható az az általános tendencia, hogy az ipari forradalom hatására, – amely a mezőgazdaság egyre jelentősebb gépesítését, valamint az ipar munkaerő felszívó képességét is magába foglalja – hazánkban is megfigyelhető a társadalmi rétegek átrendeződése. Hangsúlyoznunk kell azonban azt is, hogy ez az átrendeződés közel sem volt olyan markáns, az egész társadalmat jelentősen érintő változás, mint több évtizeddel korábban Nyugat-Európában. Hazánkban specialitásként említhető az ország gazdaságföldrajzi helyzetéhez igazodó mezőgazdasági munkásság, amely réteg az időszakosan működő ipari társaságokban ugyan megjelent, mint képzetlen, jellemzően napszámos kontingens, de a mezőgazdaságtól teljesen elszakadni sosem tudott. A nők és gyermekek számát tekintve megállapítható, hogy tőlünk nyugatabbra jóval többen voltak, és sokkal kiszolgáltatott helyzetben álltak, mint nálunk.

Úgy az ipari forradalom időbeli késése, mint terület specifikája determinálta a Kárpát-medencében élő népesség társadalmi átrétegződését, modernizálódását.

KUN ATTILA
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

AZ ALTERNATÍV VITARENDEZÉS PERSPEKTÍVÁI A TRANSZNACIONÁLIS MUNKAJOGI TÉRBEN, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL AZ OECD NEMZETI KAPCSOLATTARTÓ PONTOK SZEREPÉRE¹

Professzor Úr, István, Isten éltesen sokáig! Amióta „megérkeztl” a KRE ÁJK-ra és kollégák lettünk, a korábbi „távlati” tisztelet – azt gondolom – remek kollegiális kapcsolattá érett. Nagy tisztelettel tekintek mind tekintélyes tudományos munkásságodra, mind eredményes oktatói attitűdödre, mind hatékony és precíz tudományszervezői tevékenységedre! Öröm és megtiszteltetés, hogy bármikor lehet Hozzád fordulni akár jogtörténeti, szakmai tanácsért, akár egyetem- és tudománypolitikai témákban, akár „csak úgy”, beszélgetni. Köszönet mindezekért, és legyen ez még így sokáig! Boldog születésnapot!

1. Az „üzlet és emberi jogok” narratíváról általában

A vállalati társadalmi felelősségvállalás² (CSR)³ – újszerűbben, analóg tartalommal lásd még: RBC,⁴ illetve a „Business and Human Rights” narratívája⁵ – szférájának régóta az egyik alapidilemmája az, hogy mennyiben lehet a felelős vállalati működés mikéntje tisztán önkéntes üzleti öndefiniálás tárgya, avagy mennyiben van szükség e vonatkozásban (különösen a CSR belső, munkaügyi aspektusai tekintetében) strukturált szociális párbeszédre, illetve – végső soron – közpolitikai, állami orientációra, netán jogi kötelezésre. Noha nyilvánvaló, hogy az önkéntesség kontra kötelezettség gyakorta szimplifikáltan polarizálódó vitája (pl.: egyfelől a vállalati szféra, másfelől a civil szervezetek és szakszer-

1 A tanulmány az MTA-PTE Összehasonlító és Európai Foglalkoztatáspolitikai és Munkajogi Kutatócsoport keretében készült. A kézirat lezárva: 2021. 12. 20. A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Az Innovációs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-21-5-KRE-2 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

2 CSR: Corporate Social Responsibility.

3 Bővebben: KUN Attila: *A multinacionális vállalatok szociális felelőssége*, Budapest, AdLibrum, 2009.

4 RBC: Responsible Business Conduct.

5 Vö.: SÁNDOR Lénárd: Az emberi jogok és az üzlet világának nemzetközi jogi kérdései, *Pázmány Law Working Papers* 2016/33.

vezetek között) igencsak diszfunkcionális és önmagába visszatérő lehet, e disputa mégsem hagy alább. Az utóbbi időben – különösképpen a „Business and Human Rights”⁶ agenda jegyében – mind egyértelműbbé válik, hogy a tárgykör közpolitikai, jogi orientációjának igénye világszerte fokozódni látszik.

A kialakulóban lévő ún. transznacionális, hibrid szabályozási térben⁷ mérvadó, a CSR „intézményes” megközelítése iránt fogékony vállalatok számára hitelt érdemlő útmutatást adnak a nemzetközileg elismert elvek és iránymutatások. Ilyenek legfőképp a következők: a multinacionális vállalatokról és a szociális politikára vonatkozó elvekről szóló háromoldalú ILO-nyilatkozat (továbbiakban: ILO Tripartit Nyilatkozat; elfogadás: 1977, legutolsó frissítés: 2017, 5. kiadás); a multinacionális vállalatokra vonatkozó OECD-irányelvek (továbbiakban: OECD Irányelvek; elfogadás: 1976, legutolsó frissítés: 2011); az üzleti és emberi jogokra vonatkozó irányadó ENSZ-alapelvek (továbbiakban: UNGP; 2011). Ezek az elemi, nemzetközileg elismert elvek és iránymutatások permanensen alakuló globális keretet biztosítanak a felelős üzleti magatartáshoz és – standardizáló, normatív igényük révén – egyben karakteres eltávolodást mutatnak a CSR⁸ sokáig vegytisztán önkéntes indíttatású „főáramú” paradigmájától. E három – kiemelt hitelt érdemlő, bár pro forma pusztán puha jogi – dokumentum egyik fő közös nevezője, hogy céljuk alapvetően a (nagy)vállalatok magatartásának orientálása és befolyásolása: az emberi jogi – és ezáltal munkajogi – téren is szabálykövetőbb, szociálisan felelősebb vállalati politikára ösztönzés. Mindhárom fentebb citált szabályanyag (ILO, OECD, ENSZ iránymutatások) 2011-től egy új, innovatív – etikai bázisú, ám jogi karakterű – elvet igyekszik becsatornázni e szabályozási szférába, nevezetesen az emberi jogi due diligence (kellő gondosság) elvét.⁹

6 Bővebben: <https://www.business-humanrights.org/en/>

7 Bővebben: FENWICK, C. – NOVITZ, T.: *Conclusion: Regulating to Protect Workers' Human Rights*. In: FENWICK, C. – NOVITZ, T. (ed.): *Human Rights at Work*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2010, 585-617; TER HAAR, B.: *Love, Flirt or Repel: Hybrid global governance of the ILO core labour standards*, *European Journal of Social Law*, 2013/2 June; KOLBEN K.: *Transnational Labor Regulation and the Limits of Governance*. *Theoretical Inquiries in Law*. 2011 12(2) stb.

8 Az Európai Bizottság (2011 óta) az alábbi generális meghatározást javasolja a vállalati társadalmi felelősségvállalásra: „a vállalkozásoknak a társadalomra gyakorolt hatásuk iránti felelőssége”. E kötelezettségvállalás teljesítésének előfeltétele az alkalmazandó jogszabályok betartása, illetve a szociális partnerek között létrejött kollektív megállapodások tiszteletben tartása. Ahhoz, hogy a vállalkozások teljes mértékben eleget tudjanak tenni társadalmi felelősségvállalásuknak, az érintett területeket képviselő érdekelt felek szoros bevonása mellett ki kell alakítaniuk a társadalmi, környezeti, etikai, emberi jogi és fogyasztói kérdések üzleti tevékenységükbe és alapstratégiájukba való beépítését szolgáló folyamatot. *A BIZOTTSÁG KÖZLEMÉNYE AZ EURÓPAI PARLAMENTNEK, A TANÁCSNAK, A GAZDASÁGI ÉS SZOCIÁLIS BIZOTTSÁGNAK ÉS A RÉGIÓK BIZOTTSÁGÁNAK A vállalati társadalmi felelősségvállalásra vonatkozó megújult uniós stratégia (2011–2014)*, COM/2011/0681 végleges, 3. 1.

9 Bővebben: KUN Attila: *Kellő gondosság (due diligence) alapú belső átvilágítás a munka-*

Az ún. kockázat-alapú emberi jogi due diligence ideája körében hangsúlyos kívánalomként artikulálódik a munkavállalók jogainak jobb védelme is a globális ellátási láncokban. Az emberi jogi due diligence egyfajta innovatív normatív útmutatót jelenthet a vállalatok számára a munkajogi, foglalkoztatási kockázatok kezelésének és enyhítésének elősegítése érdekében, akció-orientált szemlélettel, kollaboratív, több érdekelt felet bevonó módon. Az emberi jogi due diligence általánosságban véve jelenti az emberi jogok üzleti szférában való érvényesítésének egy új mechanizmusát, és egyben a foglalkoztatással járó sokrétű (munka)jogi rizikók kezelésének is hatékony eszköze lehet. A due diligence szemlélete – az állami ellenőrzésekkel együtt – új csatornát nyithat a hagyományos globális ellátási lánc-irányítási rendszereken túlmutató alternatív, etikus üzleti modellek elterjedéséhez, amely végső soron katalizálhatja a legális és felelős foglalkoztatást is. A due diligence egy olyan korszerű „szuperelv”, amely „alfája és omegája” – egyfajta ernyője, alapja, centrális erőtere – számos kapcsolódó, a CSR ideáját támogató modern, kialakulóban lévő jogi technikának.¹⁰ A due diligence számonkérhetőségének jogi technikái, illetve elmaradásának szankciói egyelőre viszont még igen kimunkálatlanok (és nagyban a nyilvánosság – bizonytalan – elszámoltató kapacitására, illetve a meg nem felelés miatti, spontán generálódó esetleges versenyhátrányra építenek). A jogilag még igen elővigyázatos megfogalmazások ellenére a due diligence koncepciója mégis a jogfejlődés ígéretes területe lehet a jövőben,¹¹ hiszen az további jogi kötelezettségek forrása lehet.¹²

jogban, mint a transznacionális vállalatok magatartásának új zsinórmértéke. *Miskolci Jogi Szemle*, 2017, 20(2) különszám, 285-298; KUN, Attila: *The potentials of human rights due diligence for transnational labour law*. In: PICHT, J.; KOLDINSKÁ, K.; MORÁVEK, J. (szerk.): *Obrana pracovního práva. The Defence of Labour Law*. Pocta prof. JUDr. Miroslavu Bělinovi, CSc.: BECKOVA EDICE PRÁVO. Praha, Csehország: C.H.Beck, 2020, 521-532.

- 10 Bővebben: KUN Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*. Budapest, L'Harmattan Kiadó-KRE, 2014.
- 11 Az utóbbi időben felerősödött az emberi jogi due diligence elvének határozottabb szabályozását, kötelező jellegét szorgalmazó hangok ereje. A közelmúltban több EU-tagállam vezetett be speciális „mHRDD” (mandatory human rights due diligence) szabályokat, kötelezővé téve valamiképpen az emberi jogi due diligence folyamatát, vagy annak legalábbis bizonyos aspektusait (pl.: a 2017-ben elfogadott francia *Duty of Vigilance Law*, a 2019-est holland *Child Labour Due Diligence Law*). 2020 áprilisában az EU igazságügyi biztosa, Didier Reynders hivatalosan is elkötelezte magát az „mHRDD”-vel kapcsolatos uniós kezdeményezés mellett. Bővebben: Bővebben: *Human Rights Due Diligence Legislation – Options for the EU, European Union*, June 2020, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/603495/EXPO_BRI\(2020\)603495_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/603495/EXPO_BRI(2020)603495_EN.pdf) (2021. 11. 10.).
- 12 Saage-Maaß, Miriam (2011): *Labour Conditions in the Global Supply Chain*, IPA, Friedrich Ebert Stiftung, December 2011. 17.

2. AZ OECD Irányelvek és a Nemzeti Kapcsolattartó Pontok szerepe a transznacionális szintű alternatív vitarendezés terén

A multinacionális vállalatok emberi jogi alapú – legalábbis „puha” – számonkérésének, illetve az emberi jogi due diligence gyakorlati érvényesítésének legfőbb platformját, tesztjét jelentik napjainkban az OECD Nemzeti Kapcsolattartó Pontok (továbbiakban: NKP) előtt zajló mediációs jellegű eljárások. A fentebb már említett OECD Irányelveket támogató országok ugyanis jogi kötelezettséget vállalnak az Irányelvek megvalósítására, illetve ennek érdekében az NKP-k felállítására az Irányelvek hatékonyságának támogatására.

Az OECD Irányelvek a kormányok által a multinacionális vállalkozások részére tett ajánlásokat foglalják magukban, hangsúlyozva azon szándékot, hogy a vállalatok a gazdasági, környezetvédelmi, szociális haladás eléréshez pozitív részvételükkel is járuljanak hozzá. Az Irányelvek puha jognak tekinthetők, jogi kötőerővel nem bírnak: a felelős üzleti magatartás követelményeinek átfogó és széles körben elfogadott összegzésével nyújtanak segítséget a piaci szereplőknek a felelős üzleti magatartás önkéntes gyakorlataihoz.

Az NKP-k tevékenységeinek elemi kritériumai: láthatóság, elérhetőség, átláthatóság, elszámoltathatóság. Az NKP-k – egyebek mellett – egyezségeen alapuló, peren kívüli eljárásokat kínálnak vagy segítenek elő, így egyeztetést vagy mediációt az aktuális helyzet, konkrét vitás esetek feloldása érdekében. Fontos kiemelni, hogy a panaszos esetek vizsgálata nem jogi aktus, és az NKP nem része az igazságszolgáltatásnak, de konfliktus-megoldó „esetjoga”, praxisa fontos gyakorlati jelentőséggel bír. A panaszkezelésnél irányadó elvek az elfogulatlanság, kiszámíthatóság, igazságosság az Irányelvek alapelveinek és sztenderdjeinek szellemében. Az OECD nyilvános adatbázisban gyűjti az NKP-k által kezelt egyedi ügyeket,¹³ melyek között számos nagyformátumú, jelentős hatást generáló eset szerepel. Az NKP-k eljárása nem kötött területi joghatósághoz, így akár olyan esetekben is vállalhatnak vitarendező szerepet, amelyben „egy honos vállalat transznacionális működéséből fakadó a nemzetközi emberi jogi jogsértés megítélése a tét.”¹⁴ Az NKP által kiadott nyilatkozatnak / jelentésnek jogi hatálya nincs, így bíróságon meg nem támadható, és fellebbezni sem lehet ellene.

A statisztikák szerint az NKP-k 2000 és 2019 között több mint 500 ilyen ügyet („specific instances”) kezeltek, amelyek jelentős része (mintegy fele) a foglalkoztatás szféráját érinti. Az eljárások kezdeményezői jórészt szakszervezetek (40%) és civil (nem-kormányzati) szervezetek (38%). Az eljárások eredményességét mutatja, hogy a befogadott esetek 36%-ában született a felek között valamiféle megállapodás, illetve az ügyek 33%-a vezetett az érintett vállalat belső politikáinak valamiféle megváltoztatásához.¹⁵

13 <https://mneguidelines.oecd.org/database/>

14 SÁNDOR Lénárd Gergely: *A gazdasági társaságok helye az emberi jogok nemzetközi védelmében*, Doktori Értekezés, Budapest, PPKÉ, 2021, 175. https://jak.ppk.hu/uploads/articles/12332/file/Sandor_Lenard_dolgozatv.pdf (2021. 12. 10.)

15 Cases handled by the National Contact Points for Responsible Business Conduct: <http://www.oecd.org/...>

3. Néhány munkajogi vonatkozású prominens eset az OECD NKP-k praxisából: szemelvények¹⁶

Az alábbiakban – illusztratív igénnyel – néhány olyan NKP-ügybe adok rövid bepillantást, amelyek munkaügyi, munkajogi síkon bírnak kiemelt, előremutató jelentőséggel, illetve törekszenek célirányosan operacionalizálni a fentebb említett emberi jogi due diligence mechanizmust.

Az úgynevezett FIFA-ügy, azaz a Fédération Internationale de Football Association (FIFA) kontra Building and Wood Workers' International (BWI) ügy a svájci NKP előtt zajlott. 2015 májusában nyújtotta be beadványát a svájci NKP-nál a BWI (mint szakszervezet) a FIFA (mint – az Irányelvek logikájában – multinacionális gazdasági szereplő) ellen. A beadvány a migráns munkavállalók emberi jogainak megsértését állította a 2022-es katarai FIFA világbajnokság létesítményeinek építésével kapcsolatban. Az ügy hátterének megértéséhez fontos tudni, hogy az arab országok egy részében az ún. kafala rendszer teljesen kiszolgáltatottá teszi a vendégmunkásokat (akiket jellemzően például Indiából és más szegény országokból toboroznak).¹⁷ A 2022-es FIFA világbajnoksággal kapcsolatban komoly aggályok merültek fel. A FIFA kemény kritikát kapott amiatt, hogy mulasztást követett el azzal, hogy a pályázati eljárás során nem foglalkozott kellően az emberi jogokkal, amikor odaítélték Katarnak a rendezés lehetőségét. Ugyanis Katarban a világbajnokság építési munkálatainak embertelen körülmények és feltételek között dolgozó migráns munkások helyzete – főként a kafala-rendszer miatt – komoly aggodalmakra ad okot (például több százan meghaltak a stadionok építői körében). Az NKP közvetítést ajánlott feleknek. 2017-ben az eljárás véget ért a felek „mediált” megállapodásával, amely – egyebek mellett – a migráns építőmunkások tisztességes és biztonságos munkakörülményeinek előmozdítását célzó részletes cselekvési tervről

ps://mneguidelines.oecd.org/Flyer-OECD-National-Contact-Points.pdf (2021. 12. 10.).

- 16 Lásd még további ügyek leírását magyarul: <https://oecd.kormany.hu/oecd-nemzeti-kapcsolattarto-pontok> (2021. 12. 10.). Továbbá: KUN Attila: *A migráns munkavállalók alapvető emberi jogai és a vállalati szféra felelőssége a transznacionális munkajog újabb fejleményei tükrében*. In: BERKE Gyula-KISS György-BANKÓ Zoltán (szerk.): *Tanulmányok a személyek határokon átnyúló munkavégzésének munkaerőpiaci foglalkoztatáspolitikai és munkajogi kihívásai kutatásból*. Pécs. Pécsi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2020, 104-119.
- 17 A kafala (ami arabul körülbelül szponzorálást jelent) egyfajta ellenőrzési rendszer. A kormány a migráns munkavállalók felügyeletét és az értük viselt felelősségét lényegében hagyományosan magánszemélyekre, illetve vállalatokra delegálja. A vendégmunkásoknak például le kell adniuk az útleveleket, amint belépnek az országba. Kilépő vízumot csak akkor kapnak, ha a munkaadó megadja az engedélyt. Ha nincsenek megelégedve a munkaadóval, munkahelyet nem válthatnak engedély nélkül. Tilos a munkavállalók szervezkedése. Katar egyébként az elmúlt években többször is vállalt arra nézve, hogy szakít a kafala rendszerrel, de ha van is változás, az rendkívül lassú. Bővebben: HAAR, B.P. ter: *The FIFA 2022 World Cup and labour rights – seizing the moment for labour law reforms in Qatar*, *Kutafin University Law Review*, 2018, 5(1), 139-164.

rendelkezett. Az elfogadott terv olyan intézkedéseket irányzott elő, amelyeket a FIFA vállalt emberi jogi politikájának fejlesztéseként, többek között az emberi jogi due diligence folyamat megerősítése érdekében. A cselekvési tervnek, egyebek mellett, részletesen ismertetnie kell a munkafeltételek nyomon követésének hiteles folyamatait, beleértve a közös munkaügyi ellenőrzéseket, valamint a megerősített panaszkezelési mechanizmust és a felügyeleti / tanácsadó testület létrehozatalát. Továbbá 2026-tól a világbajnokságok megrendezésére pályázó összes országnak készítenie kell olyan intézkedési tervet, amely összhangban áll a FIFA elkötelezettségével az összes nemzetközileg elismert emberi jog tiszteletben tartása mellett. Noha ez a megállapodás a katarai több mint 2 millió migráns munkavállalóból csak néhány ezerre vonatkozik, mégis fontos momentum az ottani migráns munkavállalók alapvető emberi jogainak érvényesítéséhez.

A Starbucks Coffee ellen 2014 májusában érkezett panasz a chilei NKP-hoz két szakszervezettől, amelyek – konkrétumok, sőt jogerős helyi bírósági döntések alapján – szakszervezet-ellenes politikával vádolták a céget (mely így megszegte az OECD Irányelveket). Az NKP mediációs eljárás koordinálásába kezdett, amely – a kezdeti sikerek után – a Starbucks bizonyos eljárási „akadékoskodásai” okán elakadt. Az NKP a cég jóhízműségének hiányát megállapítva, határozott ajánlásokat tartalmazó zárónyilatkozattal zárta az ügyet. Az eset utóhatása, hogy később a felek bejelentették, hogy megállapodást kötöttek, amely magában foglalt béremeléseket és a szakszervezet szociális tevékenységéhez való havi pénzügyi hozzájárulásra való kötelezettségvállalást is cég részéről. Bár e megállapodás pro forma független az NKP tevékenységétől, az NKP aktualizálta zárónyilatkozatát. Ez az eset is azt bizonyítja, hogy az efféle eljárások – még ha néha csak közvetetten is – képesek konkrét hatásokat, eredményeket elérni, amennyiben pozitív irányú változást katalizálnak a vállalat magatartásában.¹⁸

Egy igen sajátos ügyben merült fel az emberi jogi / munkajogi due diligence mi-benlétének és határainak dilemmája – kétszer is: 2013-ban, majd 2015-ben – a norvég OECD NKP előtt. A norvég állami központi bankhoz kapcsolódó befektetési alapot (Norges Bank Investment Management: NBIM), mint óriás-befektetőt, vádolták meg különböző szakszervezetek és emberi jogi szervezetek (pl. Cotton Campaign, Anti-Slavery International stb.) azzal, hogy globális investíciói révén, közvetetten (akár csak kisebbségi befektetőként) érintett bizonyos nagyvállalatok emberi jogi, munkajogi visszaéléseiben (így például a koreai Daewoo International egyes érdekeltegeinek üzbe-gisztáni szisztematikus munkajogi jogsértései kapcsán, többek között gyermekmunkások alkalmazásában; vagy az amerikai Crown Holdings állítólagos munkajogi visszaélései kapcsán annak kanadai és törökországi leányvállalatainál). A norvég NKP óvatosan bár, de egyértelműen adekvát due diligence lefolytatására szólította fel az NBIM-et, mint befektetőt. Az NKP álláspontja szerint a due diligence kivétel nélkül bármiféle üzleti kapcsolatban releváns. És bár lehetnek praktikus akadályai a kellően pozitív befolyásgyakorlásnak (pl. egy szimpla kisebbségi befektető esetén), a due diligence-nek mindenképpen érdeminek kell lennie (és utóbbi esetben minimálisan a befolyás-gyakorlás

18 Starbucks V Sindicato de Trabajadores de Starbucks Coffee Chile S.A. (01/06/2015).

akadályainak feltérképezésében, lehetséges mozgástereinek bővítésében kell állnia).¹⁹

Nagy jelentőséggel bír a holland Heineken N.V. (és Bralima nevű leányvállalata) által Kongóban korábban elkövetett – egyebek mellett munkajogi vonatkozású – jogsértéseket vizsgáló holland NKP jószolgálati eljárása,²⁰ amelynek eredményeként mindkét fél számára kielégítő megállapodást került megkötésre. Noha a két fél a megállapodás tartalmát bizalmasan kívánta kezelni, a kiszivárgott hírek arról szóltak, hogy a Heineken jelentős, millió eurós nagyságrendű kifizetést nyújtott a korábban jogsérelmet elszenvedett alkalmazottaknak. Az NKP eljárásából következő pénzübeli ellentételezés tulajdonképpen történelmi precedenst teremtett.²¹ Az NKP egyebekben előrettekintő ajánlásokat is megfogalmazott a Heineken számára a jelenlegi vagy korábbi alkalmazottak panaszainak kezelésére, illetve a vállalat magatartási kódexének fejlesztésére nézve.

4. Az MNKP kapcsolódó gyakorlata

Magyarországon a 245/2017. (VIII. 29.) Korm. rendelet intézkedik a Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (OECD) Multinacionális vállalatokra vonatkozó irányelveiről szóló, 2011. május 25-én módosított C(2000)96/FINAL tanácsi határozatának kihirdetéséről és az OECD Multinacionális vállalatokra vonatkozó irányelvek alapján a Magyar Nemzeti Kapcsolattartó Pont (MNKP) létrehozásáról.

Az MNKP panaszkezelési rendje értelmében az MNKP eljárása a panasz benyújtásával indul, és – összhangban az Irányelvek Eljárási iránymutatásával – három szakaszból áll, melyek a következők: 1. előzetes értékelés, 2. segítségnyújtás a felek részére a felmerült problémák megoldása érdekében, 3. a panaszkezelés lezárása.²² Az MNKP eljárásának célja a felek közötti megegyezés létrejötte / elősegítése. Ezt katalizálандó az MNKP felajánlja a jószolgálati közvetítést (mediáció), és ehhez szükség szerint külső szakértői segítséget vesz igénybe.

Az MNKP honlapja szerint a magyar NKP eddig mindösszesen három panaszos ügyet kezelt (amelyekből az egyik nem minősült befogadhatónak).²³ Az egyik eset például kifejezett munkajogi relevanciával bír, amennyiben a panaszos a munkáltatóval történő kollektív tárgyalások folytatását, kollektív szerződés megalkotását és az abban foglaltak betartását célozta a panasz beadásával érvényre juttatni, ám az MNKP közve-

19 ForUM vs NBIM (27 May 2013); Cotton Campaign, Anti-Slavery International, KTNC Watch vs NBIM (2 July 2015)

20 Final statement former employees of Bralima vs. Bralima and Heineken (2017). <https://www.oecdguidelines.nl/latest/news/2017/08/18/final-statement-notification-former-employees-bralima-vs.-bralima-heineken> (2021. 12. 10.).

21 <https://www.oecdwatch.org/complaint/former-employees-vs-heineken/> (2021. 12. 10.).

22 Bővebben: <https://oecd.kormany.hu/download/b/d6/00000/Elj%C3%A1r%C3%A1sr%C3%A9nd%20MNKP.pdf> (2021. 12. 10.).

23 <https://oecd.kormany.hu/a-magyar-nemzeti-kapcsolattarto-ponthoz-benyujtott-panasz> (2021. 12. 10.).

títési kísérletei nem vezettek eredményre. Így az MNKP csupán annyit tehetett, hogy nyilatkozatában – mintegy „terelgető” igénnyel – felhívta a felek figyelmét a jóhiszeműség és a tisztesség elvének fontosságára, valamint a felek együttműködési kötelezettségére a munka világában, így a kollektív munkajogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése terén is.²⁴ Egy régebbi, 2007-es panasz kapcsán a magyar NKP fokozottabb munkavédelmi tudatosságra „intett” egy vállalatot.²⁵

5. Következtetések

Konklúzióként kijelenthető, hogy az NKP-eljárások jelentőségét természetesen a helyén szükséges kezelni. Egyfelől e mediációs, jószolgálati jellegű eljárások nyilvánvalóan távolról sem tekinthetők kötelező érvényű, kikényszeríthető bírósági ítéletet eredményező eljárásoknak, és nem is feltétlenül eredményeznek prompt változásokat. Másfelől be kell látni, hogy – egyéb globális jogi keret-és fórumrendszer hiányában – napjainkban lényegében ezek az eljárások jelentik a multinacionális vállalatok valamiféle transznacionális igényű, emberi jogi alapú, közhatalmi „bekötésű” elszámoltathatóságának egyetlen, de facto, létező (legalább „puha”) intézményes keretét (illetve annak „csíráját”). Továbbá az NKP-k „puha joggyakorlata”²⁶ számos érdemi (végső soron „kemény”) tovaryűző, indirekt következménnyel bírhat, érdemben kihatva akár az érintett vállalatok magatartásának, attitűdjének, akár a közvéleménynek a változ(tat)ására.²⁷

24 <https://oecd.kormany.hu/download/b/b8/00000/Nyilatkozat%20final.pdf> (2021. 12. 10.).

25 <https://oecd.kormany.hu/download/5/f1/00000/Visteon%20Nyilatkozat.pdf> (2021. 12. 10.).

26 *Vö.: HAAR* (2018) i. m. 132.

27 *Vö.: KUN* (2020) i. m. 118, 119.

LEHOTAY VERONIKA
egyetemi docens (ME ÁJK)

A MISKOLCI ÜGYVÉDI KAMARA A KÉT VILÁGHÁBORÚ KÖZÖTT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A ZSIDÓTÖRVÉNYEKRE

A két világháború közötti időszak – így különösen a zsidóság és a holokauszt története – a középiskola idején került az érdeklődésem középpontjába. A Miskolci Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán végzett tanulmányaim során Stipta István professzor úr hatására érdeklődésem a jogtörténet felé fordult, és lehetőséget kaptam a téma jogtörténeti kutatására, amelyből végül Tanár Úr témavezetése segítségével doktori disszertáció született.¹ A korszak kutatását azóta sem adtam fel, jelenleg a büntetőjogi vonatkozásokkal foglalkozom. Hálás vagyok Professzor Úrnak, hogy elindított ezen az úton, és segítette, támogatta, motiválta a választott – nem könnyű és máig vita tárgyát képező – téma kutatását. A tudományos munka mellett Professzor Úr adott lehetőséget számomra az egyetemen való oktatásra is. Az ő előadásai, szemináriumai máig inspirálnak, motiválnak, mintaként szolgálnak a tanításban. Nagyon boldog születésnapot kívánok Professzor Úrnak!

1. Bevezető gondolatok

Jelen tanulmány a Miskolci Ügyvédi Kamara két világháború közötti történetének egy szeletét mutatja be. Két fő kérdésre keresem a választ: hogyan változott az ügyvédi kamara a világháború hatására? Hogyan hatottak a zsidónak minősített ügyvédekre a zsidótörvények?

Az 1930-as évek végén a gazdasági helyzet egyre súlyosabbá vált. A Miskolci Ügyvédi Kamara területén nem alakultak vállalatok, minimálisra csökkent az ingatlanforgalom, mindezek hatására az ügyvédség peres és peren kívüli jövedelmei is csökkentek. Problémát jelentett továbbá a zárt szám bevezetése, az ügyvédekre is vonatkozó katonai szolgálat. Megjelentek a diszkriminatív törvények.

1 LEHOTAY Veronika: *Szabadságjog-megvonó intézkedések a Horthy-korszakban, különös tekintettel a zsidótörvényekre*. PhD-értekezés, Miskolc, 2013. A disszertációból 2020-ban jelent meg monográfia *A jogszűkítés útján. A Horthy-korszak szabadságjog-megvonó intézkedéseinek jogtörténeti aspektusai különös tekintettel Borsod vármegyére* címmel. Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Miskolc, 2020.

2. Az ügyvédi zártszám²

1938 tavaszán az ügyvédi zártszám – mely szerint korlátozták volna az ügyvédi kamarába felvehető ügyvédek számát – bevezetésére vonatkozó javaslatot a Miskolci Ügyvédi Kamara 42-40 arányban elutasította. A tervezetet dr. Győri Nagy Lajos terjesztette elő, és a fiatal jogásznemzedék érdekeivel érvelt. Éles vita alakult ki a kérdésben. Dr. Póta László a zárt szám ellen szólt. Úgy vélte, hogy „[...] a numerus clausus az ifjúság lelkében reakciót szül. A jövő generáció gazdasági életét teszi tönkre ez az új intézmény. Saját véreink ellen irányul végeredményében ez a zárt létszám bevezetése.” Dr. Rosenberg Márton szerint nem gazdasági kérdés a zárt létszám bevezetése, hanem egyenesen az ifjúság kiszorítására irányul.

Dr. Négyessy Zoltán kijelentette, hogy a zárt létszámot károsnak tartja gazdasági, szociális és társadalmi szempontból egyaránt. Az ügyvédi pályán csak azok érvényesülhetnek, akik tehetségesek, és így ezt a hivatást kár volna elzárni az ifjúság előtt. Dr. Dienes István a magyar szabadságjogok érdekében foglalt állást a zárt létszám mellett. A szabad, független és erős ügyvédi társadalom biztosíthatja csak ennek a társadalomnak komoly tevékenységét. A pauperizált ügyvéd nem alkalmas a szabadságjogoknak a megvédésére.³

3. Ügyvédek katonai szolgálata

Ugyanakkor 1938-ban az ügyvédi kar tagjainak jelentős része *rendkívüli katonai szolgálatra* vonult be, egy részük pedig hosszabb időn keresztül teljesített tényleges katonai szolgálatot. A Pécsi Ügyvédi Kamara indítványt intézett az igazságügy-miniszterhez az országos bizottságon keresztül, amelyben kérte, hogy a katonai szolgálaton részt vevő ügyvédekre *ne jelentse át a kamarai járulék fizetésének elmulasztását*. A Miskolci Ügyvédi Kamara is csatlakozott ehhez az indítványhoz azzal a kiegészítéssel, hogy a rendkívüli fegyvergyakorlatot teljes mértékben számítsák be az ügyvédjelölti gyakorlatba. Ez utóbbi alapján született meg az igazságügy-miniszter 13400/1939. számú rendelete. A jogszabályban a miniszter engedélyezte, hogy az ügyvédjelölti időszakba számítson bele az 1938. szeptember 1. és 1939. január 31. közötti rendkívüli fegyvergyakorlaton vagy katonai szolgálaton eltöltött időből legfeljebb 3 hónap azzal a feltétellel, hogy a vizsgára jelentkező jelölt a katonai szolgálat megszűnését követően a joggyakorlatát 6 hónapon belül megkezdte, vagy ha a joggyakorlatát a beszámított idő hozzáadásával teljesítette. A Miskolci Ügyvédi Kamara kérte azt is, hogy a miniszter az 1939. márciusától rendkívüli katonai szolgálaton töltött időre is terjessze ki a rendeletet, és ezt az időt is teljes egészében számítsa be. Sajnos a válaszról nem maradt fenn dokumentum.

2 A Miskolci Ügyvédi Kamara belső életéről elmondható, hogy 1938-ban 3 közgyűlést, 53 választmányi ülést és 34 fegyelmi bírósági ülést tartottak. 452 esetben rendelt ki a Kamara pártfogó ügyvédet és védőügyvédet.

3 *Magyar Jövő*, 1938. március 27. 2.

A 4350/1938. M. E. számú rendelet értelmében az ügyvédek kötelesek voltak származásukról adatot szolgáltatni. Kovács M. Mária kutatásai azt mutatták, hogy „az antiszemita mozgalmak sokáig szinte teljesen képtelenek voltak megosztani a hazai ügyvédség taborát. A származási alapú szegregációnak gátat szabott a zsidó ügyvédek nagyfokú társadalmi integráltsága, amely a nem zsidókkal való együttműködés szövevényes rendszerén alapult.”⁴

4. Az első és a második zsidótörvény vonatkozó rendelkezései

Az első zsidótörvény, az 1938. évi XV. törvénycikk *a társadalmi és gazdasági élet hatékonyabb biztosításáról* címmel jelent meg. Lényeges változásokat hozott az új ügyvédi rendtartás tekintetében is. A hetedik szakaszban a 20 százalékos küszöböt határozta meg az ügyvédi, a mérnöki és az orvosi kamara tagjaira is. Kimondta, hogy ameddig az egyéb tagok létszáma nem éri el az összes kamarai tag 80 százalékát, addig 'zsidókat' csak a felvett tagok mindössze 5 százalékáig lehet felvenni. A törvénynek ezt a rendelkezését ismét statisztikai adatokra hivatkozva magyarázta az indokolás. Az 1930-as népszámlálást alapul véve mutatott rá, hogy az összes ügyvédek 49,2 százaléka volt zsidó a korszakban.⁵ Ugyanakkor a jogszabály létbizonytalanságot idézett elő az ügyvédség körében, romlott a közhangulat. Az ügyvédi kamarák szabályait az igazságügy-miniszter határozta meg ugyancsak 1939-ben.⁶ Az ügyvédek száma ebben az évben hivatalos adatok szerint 6738 volt, amelyből 3523 személy volt zsidó származású. A második zsidótörvény rendelkezései Budapesten 1488 jogászt érintettek hátrányosan, míg vidéken ez az arány sok helyen magasabb volt.⁷

1939-ben merült el először az a gondolat, hogy a miskolci törvényszéket úgy, „ahogy a régi időben volt, a kassai táblához csatolják vissza, mert a debreceni közlekedés rendkívüli módon megnehezíti a jogkereső közönség számára az utazást.”⁸ Az 1939. március 24-i közgyűlésen dr. Hollaender Béla elnök megnyitó beszédében üdvözölte a Felvidék egy részének és Kárpátaljának az anyaországhoz való visszacsatolását. Ezen az ülésen foglalkozott a Kamara az ügyvédi tagfelvétel korlátozását előíró javaslattal. Az előző évben két szótöbbséggel ezt a javaslatot leszavazták Miskolcon, amikor az ország 18 kamarájából már 15 elfogadta a tervezetet. Hollaender Béla ismertette a választmány kidolgozott javaslatát, mely szerint az egyes járásbíróságok területére más és más arány-

4 Kovács M. Mária: Ügyvédek az árral szemben. *Medvetánc*, 1985/2–3, 91-97.

5 *Képviselőházi Irományok*. X. kötet. Budapest, Athenaeum, 1935, 267.

6 238000/1939. számú IM rendelet a zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról szóló 1939. évi IV. tc. 9. szakaszában foglalt rendelkezések következtében az ügyvédi kamarák tekintetében szükséges részletes szabályok megállapításáról.

7 ZSIGMOND Anna: Jogászok a „jogállamban”. Gavriel Bar-Shaked – Julia Bock – Josi Stern: *Miscarriage of Justice. The Elimination of Jewish Attorneys in Hungary during the Holocaust*. Tel-Aviv, IAJLJ, 2006 könyvéről 2007. *Eszmélet*, 2007, 19(73), 167-174.

8 *Felsőmagyarországi Hírlap*, 1939, 48(269), 2.

szám mellett foglalnak állást a korlátozott felvétel bevezetésekor. Így az abaujszántói járásbíróság területén 11-re, Sajószentpéteren ötre, Sárospatakon 12-re, Szerencsen 8-ra, Szikszón 11-re kérik a csökkentést. Tokajban öt legyen a létszám. A miskolci járásbíróság területén a megüresedő tagságok közül csak minden negyediket töltenek be azzal, hogy az összes ügyvédek száma hetvenre csökkentendő le. Sátoraljaújhelyben a betöltési arány ugyanaz, a véglétszám 20. A közgyűlés ezt az előterjesztést ugyancsak titkos szavazással, nagy szótöbbséggel elfogadta.⁹

Ebben az évben a jogszabályok közül az ügyvédséget sújtó legsúlyosabb rendelkezéseket a második zsidótörvény, az 1939. évi IV. törvénycikk tartalmazta. A jogszabály 9. szakasza értelmében az ügyvédi kamarákba történő tagfelvételt úgy kellett végrehajtani, hogy a kamara taglétszámán belül a zsidók számaránya a 6 százalékot ne haladja meg. Ez vonatkozott a helyettes ügyvédekre és az ügyvédjelöltekre is. Ha meghaladta a 6 százalékot a választmány tagságán belül a zsidók aránya, akkor megbízatásuk a törvény erejénél fogva megszűnt, és új választást kellett tartani. Az első zsidótörvényben meghatározott 20 százalékhöz képest a 6 százalék nagyon jelentős szigorítás és korlátozás volt. A Miskolci Ügyvédi Kamara az igazságügy-miniszterhez intézett jelentésében úgy látta, hogy ez a törvény megoldja majd a túlszűfolttságot.

Az ország ügyvédi kamarái ugyanakkor a sajtóhírek szerint nagy melegséggel búcsúztak el a lemondott tisztikari tagoktól, és majdnem minden ügyvédi kamara felszólalásaiból kiérezhető az ügyvédek fájdalma és megilletődése, hogy régi kipróbált tisztikari tagjaiktól meg kell válniuk.

A miskolci kamara búcsúja
a zsidó főtitkártól és választmányi tagoktól¹⁰

„A Miskolci Ügyvédi Kamara választmányi ülésén Hollaender Béla dr. elnök a következő beszédet mondotta: *Mai ülésünk egyik tárgysorozati pontjaként azt [í]rtam: Búcsú a választmány azon tagjaitól, akiknek megbízatása megszűnik. Indokoltnak tartottam ugyanis, hogy hivatalosan is búcsút mondhassunk a választmány mindazon tagjainak, akiknek működése a holnapi közgyűlés választásának befejezésével megszűnik.*

Én a magam részéről szívből érzem szükségét annak, hogy a köszönetet, elismerést és hálát mindannyioknak és természetesen elsősorban a kamara főtitkárának kifejezzem, mert teljes mértékben tudtam, tudom és fogom tudni értékelni azt az odaadó, fáradhatatlan és mindenkor a legőszintebben az ügyvédi közjóra irányuló munkát, melyet a kamarának tisztségükből most távozó tagjai megbízatásuk tartama alatt kifejtettek. Szükségét érzem, hogy őszinte nagyrabecsüléssel emlékezzem meg kamaránk főtitkárának évtizedekre nyúló, a kötelességteljes[í]tést messze meghaladó kamarai közéleti működéséről, amely kamaránkat az ország kamarái között mindenkor a legelsőők között tartotta.

Ezen érzésektől áthatva indítványozom, hogy Forgács Dezsőnek, kamaránk főtitká-

9 Miskolczi Estilap-Reggeli Hírlap, 1939. március 25.

10 Az Ujság, 1939/127.

rának és a választmány többi távozó tagjainak választmányunk mai ülésében nyilvánítsa őszinte köszönetét és hálás elismerését kamarai közéleti működésükért, örökítse meg az ő példás munkásságukat mai jegyzőkönyvünkben és fejezze ki azon óhajtását, hogy amennyiben tisztségük meg is szűnik, mint a kamara tagjai vegyenek továbbra is részt a kamara közös munkájában és segítsék a kamarát az ügyvédi kar egyetemének javára irányuló tevékenységében.”

5. Zsidótörvények és tisztújító közgyűlés

1939. június 3-án az igazságügy-miniszter rendeletére a Kamara tisztújító közgyűlést tartott, amelyen a zsidótörvény következtében megüresedett tisztségek betöltésére választásokat tartottak. A 170 szavazásra jogosult tag közül 135-en éltek a szavazati jogukkal. A választási bizottság elnöke Bartus Dezső dr., a szavazatszedő küldöttség elnöke Póka István dr. volt.

A választások ellen 8 kamarai tag (Póta László, vitéz Homolya János, Terray István, Tóth János, Dálnoky-Nagy Zoltán, Négyessy Zoltán, Rázso Gyula, Hermann Imre, Harsányi Géza, Gulyás József, Fojtán István és Fábián Kálmán) fellebbezést nyújtott be a miniszterhez, mert azt kifogásolták, hogy a Kamara eljárása nem vette tekintetbe az egyensúlytörvény előírásait. Továbbra is 6 százalékon felül maradtak a zsidó tagok a vezetőségben, és jelezték azt is, hogy két, a zsidótörvény hatálya alá eső zsidó ügyvédet is beválasztottak a vezetőségbe:

„Fellebbezésünk előterjesztésében minket semmi más szempont nem vezérelt, mint a törvény tisztelete, a törvényes rendelkezések és szabályok pontos betartásának kívánása és azok feletti örökös, ami egyébként ügyvédi hivatásunk egyik legfőbb feladata. – Nem bíráljuk a múltat, nem keressük az okait annak, hogy miért állott elő a miskolci kamara keretében – *főként Miskolcon* – kiáltó aránytalanság a zsidó és keresztény ügyvédek számában. De keresztény és magyar voltunk tudatában kellő öntudattal helyre akarjuk állítani a keresztény magyar *ügyvédség* szupremáciáját szűkebb hazánkban, és mivel a korszellem, a törvények szelleme és betűi erre nemcsak módot és lehetőséget adnak, de egyenesen köteleznek is, ezen kötelezettségünknek teszünk eleget, amidőn rámutatunk arra, hogy az 1939. évi IV. törvénycikk végrehajtása a miskolci ügyvédi kamara területén nem a törvények, a mai kor szellemének és a magyar ügyvédi kar érdekeinek megfelelően történt.”¹¹

Az igazságügy-miniszter a panaszt elutasította. Indokolásában az szerepelt, hogy a kifogásolt elnökségi és választmányi tagok részben 1919. év előtti keresztény vallásúak, illetve szabályszerű katonai kitüntetésekkel rendelkező keresztény vallású ügyvédek. A tisztségükben megtartott választmányi, fegyelmi bírósági tagok pedig részben az előírt katonai kitüntetések birtokában vannak, részben ellenforradalmi ténykedés miatt a forradalmi törvényszék által jogerősen szabadságvesztés büntetésre ítéltettek, és azt részben ki is töltötték. Úgy vélte a miniszter, hogy a zsidónak tekintendők is tisztségükben jogszerűen maradtak meg.

11 *Magyar Élet*, 1939/102, 3.

Nem talált az igazságügy-minisztérium felügyeleti intézkedésre jogi alapot amiatt sem, hogy a választmányba és a fegyelmi bíróságba két, zsidónak tekintendő ügyvédet beválasztottak, mert az 1939. IV. törvénycikk 16 keresztény választmányi, illetve fegyelmi bírósági tag közül egy-egy zsidó vallású tag beválasztását megengedi, és a Kamara az önkormányzatában a választmányi eljárás során a törvény korlátozásait figyelembe is vette.¹² Az érintett ügyvédek: Friedmann Miksa választmányi tag, Haász Sándor fegyelmi bíró, Láng Lajos fegyelmi bíró, Feledi Aladár, Bárdos Benő.

Ugyanakkor a taglétszám növekedése ekkorra már megszűnt. Számos kúriai polgári és büntető döntvény is született, amelyek az ügyvédségre is hatással voltak. A 97-es döntvény például megszüntette a fizetési meghagyásos ügyekben a fennálló bizonytalanságot, mert kimondta, hogy a fizetési meghagyás ellen beadott ellentmondás hatályát veszti, ha azt az adós a perbe bocsátkozás előtt visszavonja. Ez a hitelezők védelmében eljáró ügyvédek tekintetében bírt nagy jelentőséggel. Sérelmesnek tartotta a Kamara, hogy a házassági perekben az ügyvédeknek közjegyző előtt hitelesített meghatalmazásra volt szükségük, ezért szorgalmazták a vonatkozó jogszabályrész eltörlését. Az 1940. év végére a Kamara azt állapította meg, hogy 84 ügyvéd veszítette el a kamarai önkormányzati jogosultságát. Hozzá tették azonban ehhez azt is, hogy a jogvesztettek közül sokan vannak olyanok is, akiknél ezt a szükség nem indokolta.

6. Az 1940-es évek rendelkezései és hatásuk

1941-ben a történések és körülmények ellenére¹³ a Miskolci Ügyvédi Kamara még optimista, „rendíthetetlen bizalommal tekint a jövőbe, tudja, hogy az ország ügyeinek vezetése által kiválasztott vezető férfiai megfontolt és bölcs irányítása mellett – a magyarok – ki fogják *vívni a népek között azt a kegyet, amely hazánkat és a magyarságot képességeinél fogva méltán megilletti.*”¹⁴ Szeretettel üdvözölte a Kamara a visszacsatolt területek jogásztársadalmát.

Az ügyvédséget leginkább az 1941. évi XIII. törvénycikk érintette, amely az ügyvédi önkormányzatokat szabályozta. Már az 1920. évi XXV. törvénycikk,¹⁵ a numerus clausus rendelkezései is kiterjedtek a jogakadémiákra, és érintették az ügyvédi kamarát is, amely azonban egészen 1941-ig törekedett a fajvédelem kizárására.¹⁶ Alapvetően

12 *Az Est*, 1939/214.

13 Teleki Pál öngyilkossága, részleges mozgósítás elrendelése, a Bárdossy-kormány megalakulása, Magyarország bekapcsolódása a Jugoszlávia elleni támadásba, majd a Szovjetunió elleni háborúba való belépés.

14 Kis József: *A Miskolci Ügyvédi Kamara története*. Kézirat, Miskolc, évszám nélkül, 194.

15 Diszkriminatív jellegű szabályai miatt ez a törvény a 20. század jogkorlátozó/jogfosztó törvényeinek egyik első példája.

16 1941-ben alakult meg az ügyvédek fajvédő egyesülete. KOVÁCS Mária: *Liberalizmus, radikálisizmus, antiszemitizmus, A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Budapest, Helikon Kiadó, 2001, 122.

viszont már 1938-tól kezdve megváltozott az addig képviselt törvényhozási folyamat Magyarországon, de korábban, egy 1935-ös törvénytervezetben is találkozunk már egy faji szakasszal, amely az ügyvédi kamarák számára előírta volna, hogy a vezetőségben a felekezetek tagjai csak olyan arányban vegyenek részt, mint amennyi a felekezet aránya volt az ország lakosságában. Várható volt, hogy ezt további jogkorlátozó intézkedések fogják követni.¹⁷ A zsidótörvények végrehajtásának egyik momentumja, hogy a honvédelmi miniszter utasítása alapján a honvédségi védők lajstromából törölni kellett a zsidó ügyvédeket. Miskolcon elsőként dr. Láng Lajos ügyvédet törölték ebből a listából.¹⁸

1940-ben megkezdődött a zsidó származású ügyvédek kötelező munkaszolgálatra való behívása. A kamarai jegyzőkönyvekben halálukról a következő szerepel: *szovjet-orosz aknára lépett*. Az Igazságügyi Közlöny így tudósít 1942-ben: Töröltettek az ügyvédek névjegyzékéből: Schwarcz Pál (gondnoka: Friedmann Jenő), Szegő Ferenc (gondnoka: Lőw Pál) és Vas Miklós (gondnoka: Grósz Pál) miskolci ügyvédek kiegészítő szolgálatuk közben orosz aknarobbanás következtében történt elhalálkozásuk okából, a miskolci ügyvédi kamaránál.¹⁹

A kamarai ügyvédek problémáját a létfenntartás és az élni akarás jelentette ebben az időszakban. A Kamara névjegyzéke szerint az ügyvédek létszáma 230 fő volt 1944. január 1-jén. A legtöbb ügyvéd, 114 fő Miskolcon lakott. A helyettes ügyvédek száma 5, az ügyvédjelölteké 44. Sátoraljaújhelyen és Sárospatakon 31-31, Mezőkövesden 9, Edelényben és Szikszón 8-8; Abaújszántón és Putnokon 7-7, Mezőcsáton és Szerencsen 6-6; Tokajban 5-5, Ózdon 3, Diósgyőrött és Encsen 2-2; Hejőcsabán és Tolcsván 1-1 ügyvéd működött.²⁰ Dr. Kérészy Barnát az igazságügy-miniszter 3 évi időtartamra a Kúria ügyvédi tanácsának tagjává választotta 1944 januárjától.²¹ 1944 áprilisában a Kamara hirdetésében a következő szerepelt: [a Miskolci Ügyvédi Kamara] „[...] irodatiszti teendők ellátására öskeresztény tisztviselőt vagy tisztviselőnőt alkalmaz. Nyugdíjas tisztviselők, valamint gépírásban jártasak előnyben. Írásbeli ajánlatokat a Miskolci Ügyvédi Kamarához kérjük leadni.”²²

7. Záró gondolatok

1944. március 19-ét, Magyarország német megszállását követően megkezdődtek a vidéki deportálások. Az 1944-ben született rendeletek teljesítették ki ezt a folyamatot, valósították meg a teljes jogfosztást, amikor megszüntették a zsidók részvételét a közszolgálatban, a közmegbízásokban, az ügyvédi pályán.²³ 1944. május 7-én arról szóltak

17 Uo. 160.

18 *Magyar Élet*, 1942, 4(24), 4.

19 *Igazságügyi Közlöny*, 1942, 51(12), 426.

20 *Miskolci Estilap-Reggeli Hírlap*, 1944/9, 6.

21 *Miskolci Estilap-Reggeli Hírlap*, 1944/19, 5.

22 *Új Magyarország*, 1944. április 12. 6.; *Magyar Jövő*, 1944/80, 12.; *Magyar Élet*, 1944/80, 12.

23 1210/1944. számú ME rendelet a zsidók közszolgálatának és közmegbízásainak, továbbá

a hírek, hogy 74 zsidó ügyvédet zártak ki Miskolcon az Ügyvédi Kamarából,²⁴ majd május 9-én már 136 zsidó ügyvéd kizárásáról tudósítanak.²⁵ Az 1210/1944. számú ME rendelet 5. szakasza írta elő a zsidó származású ügyvédek névjegyzékből való törlését. Az Igazságügyi Közlöny 53. évfolyamának 7. számában találjuk meg a rendelet alapján az egyes kamarák névjegyzékéből törölt ügyvédek névsorát.

Országszerte számtalan ügyvédet hurcoltak el. 1942 és 1945 között a Miskolci Ügyvédi Kamara tagjai közül 103 áldozatot szedett a világháború. Az elhurcolt és elhunyt ügyvédek emlékét ma is márványtábla őrzi a Kamara épületében.

ügyvédi működésének megszüntetéséről. A Jogtudományi Közlönyben 1946-ban GALLIA Béla *A munkajog utolsó buszjónöt éve* című cikkében sorolta fel a munkajoggal összefüggésben bevezetett jogkorlátozó rendelkezéseket. *Jogtudományi Közlöny*, 1946, 1(5–6), 74.

24 *Magyar Élet*, 1944/103, 1.

25 *Magyar Élet*, 1944/104, 1.

A 2013 UTÁNI JEGYBANKI SZABÁLYOZÁS AKTUÁLIS KÉRDÉSEI

2020-ban, amikor egyetemi tanári kinevezést kaptam a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karára, egyik atyai jóbarátom azzal a praktikus tanáccsal látott el, hogy pénzügyi igazgatástörténetben, amit a XX. századig bezárólag meg lehetett írni, azt Stipta István már megtette, megtanítja, s ebből adódóan ne is foglalkozzak régebbi dolgokkal. A 70. születésnapját ünneplő Stipta professzornak címzett emlékkötetbe így – némi iróniával átítatva – nem is helyezek el antik’ pénzügyi jogtörténetet, inkább a jelenkori jegybanki szabályozás aktuális, s a jövőnket befolyásoló szabályozási kérdéseire fókuszálok. Örvendve az ünnepelttel egy tudományos térben vitt alkotás megtisztelő lehetőségének, további sikeres, eredményes, s egészségesben eltöltött évtizedeket kívánok!

1. Bevezetés

Az 1987-től újra kétszintűvé váló magyar bankrendszer jegybankot szabályozó törvényeit tanulmányozva szembeötlő, hogy az érdemi jogi normaszöveg elsődleges feladatnak az infláció moderálását fogalmazza meg. E cél veszélyeztetése nélkül a jegybankműködést szabályozó – évtizedeken átnyúló – jegybanki törvények lehetővé teszik a kormány gazdaságpolitikának támogatását és pénzügyi egyensúly elősegítését is, noha ez a gyakorlatban nem minden kurzusban manifesztálódott. A 2013-tól felépülő új jegybanki törvény (az Alaptörvény közpénzügyek fejezete által megerősítve) is ebben a „generális” jogi tartalmi intervallumban mozog. Ám lényeges, ha a jó három évtized jegybanki működést gyakorlati szempontból vizsgáljuk, úgy két markáns kurzus tapasztalható. Az első mintegy 2013-ig jellemző homogén szakasz, amelyben meghatározó az inflációs célkitűzésre fókuszáló gyakorlat elsődlegessége, vagyis a reálszektor és az államadósságot finanszírozó jegybanki funkciók háttérbe szorítása, míg 2013-tól (ugyanazon jellegű jogi keretszabályozás mellett) a jegybank tevékenységének makrogazdasági síkba és társadalmi kontextusba helyező gyakorlatának megélénkülése tapasztalható, amely nemzetközi trendkövető jelenség. A Covid-19 okozta járványválság azonban a magyar és más országok jegybankjait is új monetáris szabályozási gyakorlat felé orientálja. E rövid tanulmány lényegében e három, de különösen a 2013-2020 közötti időszak főbb jellemzőit taglalja.

2. A 2013 utáni jegybanki rendszerváltás

A monetáris politika keretei érdemben átalakultak a 2007-2008-as válság következtében. Blanchard (2012)¹ szerint a kialakult új monetáris politikai keretrendszerben a monetáris és a prudenciális hatáskörök közötti elválasztás oldódott, az árstabilitás mellett a pénzügyi stabilitás is kiemelt jegybanki céllá emelkedett, illetve a jegybanki eszköztár nem konvencionális elemekkel egészült ki, amelyek eredményeként a jegybankok szerepe felértékelődött a válságkezelésben.

A krízis kezelése során a fejlett piacgazdaságok jegybankjainak többsége hamar elérte a nulla kamatszintet, sőt számos esetben a negatív tartományba süllyesztette a kamatokat. A kamatok mérséklése azonban nem bizonyult elegendőnek, így a fejlett országok jegybankjai egyre inkább a mennyiségi lazításra helyezték át a hangsúlyt. Ennek keretében az Egyesült Államok, az euróövezet, Japán, Nagy-Britannia és Svédország jegybankjai is értékpapír-vásárlási, kiemelten állampapír-vásárlási programokat indítottak.²

Eltérő utat jártak be a feltörekvő gazdaságok, amelyek esetében jóval kevésbé volt jellemző a nulla közeli kamatszint. Ebben az országcsoportban a kelet-közép-európai országok viszonylag alacsony kamatszintet tudtak elérni, miközben az ázsiai, dél-amerikai feltörekvő jegybankok kamatszintje a nullától messzebb helyezkedett el. Az eltérésekben ezen gazdaságok magasabb külső sérülékenységéből fakadó magasabb kockázati prémiuma, illetve a fejlett gazdaságokhoz viszonyított magasabb inflációs ráták és a dinamikusabb növekedés játszanak elsődlegesen szerepet.

1 BLANCHARD, Olivier: *Monetary Policy In The Wake of The Crisis. In: Blanchard et al. (ed.): In The Wake of The Crisis. Leading Economists Reassess Economic Policy.* The MIT Press, 2012, International Monetary Fund <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/ba9970f5-b1a8-4c87-a8ad-3bfca6575500/may13-6.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOTWORKSPACE-ba9970f5-b1a8-4c87-a8ad-3bfca6575500-m3fB6XI> (2021. 12. 21.)

2 A témáról bővebben: ABIDI, Nordine – IXART, Miquel-Flores: *Who Benefits from the Corporate QE? A Regression Discontinuity Design Approach.* *ECB Working Paper Series*, 2018/2145/April <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2145.en.pdf>, (2021. 12. 21)

MACCHIARELLI, Corrado – MONTI, Mara – VEDOLIN, Andrea: *The Corporate Sector Purchase Programme (CSPP): Effectiveness and Challenges ahead.* European Parliament Working Paper, 2017.

[http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/607343/IPOL_IDA\(2017\)607343_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2017/607343/IPOL_IDA(2017)607343_EN.pdf) (2021. 12. 21.)

ARRATA, William – NGUYEN, Benoît: *Price Impact of Bond Supply Shocks: Evidence from the Eurosystem's Asset Purchase Program.* 2017, *Banque de France Working Paper* 623, March https://www.banque-france.fr/sites/default/files/medias/documents/document-de-travail-623_2017-03.pdf (2021. 12. 21.)

FUNASHIMA, Yoshito: *Do the Bank of Japan's Unconventional Monetary Policies Decrease Real Interest Rates under a Zero Lower Bound?* *Open Journal of Social Sciences*, 2018/6, 122–130. https://file.scirp.org/pdf/JSS_2018072415160380.pdf (2021. 12. 21.)

A Magyar Nemzeti Bank önálló és független monetáris politikája lehetőséget teremt arra, hogy konstruktív összhang alakuljon ki a költségvetési és a jegybanki politika között. A jegybank működését és programjait a jegybanktörvény³ határozza meg, amely az alábbiakat rögzíti a 3. § (1) bekezdésében: Az MNB elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása. A (2) bekezdésében pedig az olvasható, hogy az MNB elsődleges céljának veszélyeztetése nélkül támogatja a pénzügyi közvetítőrendszer stabilitásának fenntartását, ellenállóképességének növelését, a gazdasági növekedéshez való fenntartható hozzájárulásának biztosítását és a rendelkezésére álló eszközökkel a Kormány gazdaságpolitikáját.

Az MNB a törvényi felhatalmazást és feladat kijelölést figyelembe véve 2012 és 2019 között az alapkamatot 7 százalékról 0,9 százalékra vitte le, illetve ott tartotta a Covid-19 járványválság eszkalálódásáig.⁴ A hozamok csökkenése jelentősen mérsékelte az állam kamatkiadásait, a megtakarítás mértéke 2013 és 2018 között a GDP 4,5 százalékát tette ki (1600 milliárd forintot). A jegybanki hitelösztönzés keretében az MNB 2013 tavaszán bejelentett Növekedési Hitelprogramja 0 százalékon kínált refinanszírozási hitelt a kereskedelmi bankoknak, amelyet maximum 2,5 százalékos felárral helyezhettek ki a kkv-szektor részére. Az NHP-t 2016-ban felváltotta a Növekedéstámogató Program, amely a vállalati hitelezés piaci alapokra való átállását tűzte ki célul. Az *Önfinanszírozási Programot* a jegybank 2014 közepén vezette be a külső sérülékenység (devizakitettség) csökkentése érdekében. Ennek keretében arra ösztönözte az MNB a kereskedelmi bankokat, hogy a likvid forrásaikat az MNB betétjei helyett más likvid eszközben, kiemelten belföldi értékpapírban tartsák. A jegybanki lépésekhez való banki alkalmazkodás a banki állampapír-vásárlás emelkedésében történt meg, amivel a program számottevően hozzájárult az államadósság finanszírozási szerkezetének javulásához (a banki állampapír-állomány növekedéséhez, a devizaadósság csökkenéséhez). A lakossági devizahitelek kivezetése terén az MNB proaktív szerepet vállalt a Kormány és a Magyar Bankszövetség közt zajló tárgyalásokban, ezt követően pedig érdemben hozzájárult a lakossági devizahitelek forint alapúvátételéhez a bankszektor számára ehhez szükséges devizalikviditás (9 milliárd euró) biztosításával. 2015 végére a magyar háztartások mérlegében gyakorlatilag nem maradt devizahitel, ez a kockázat végérvényesen kikerült a magyar gazdaságból.⁵

Magyarországon 2009 és 2013 között a vállalati hitelállomány évente 4-5%-kal zsugorodott. A hazai folyamatok fenntarthatósági kockázatait jól mutatja, hogy míg

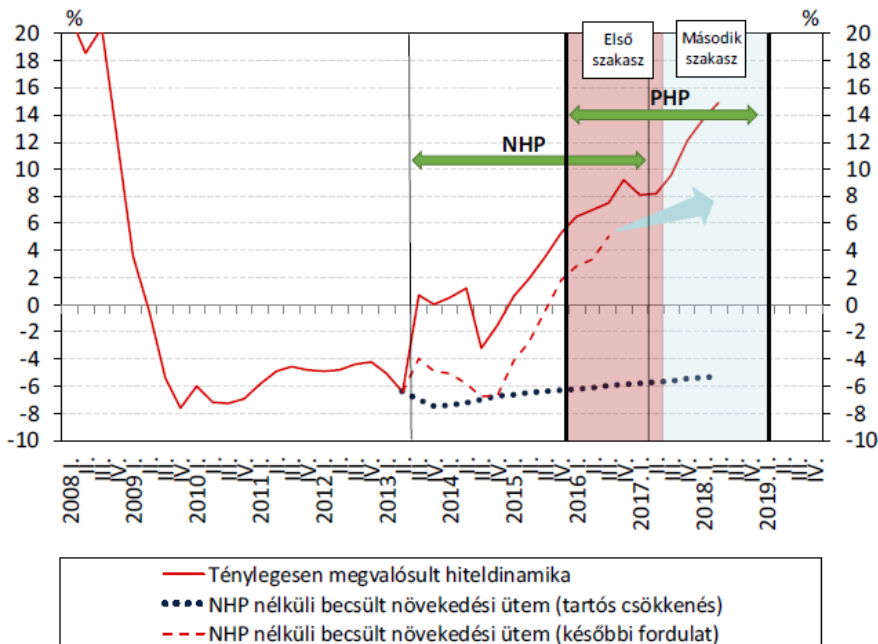
3 A XXXIX. törvény a Magyar Nemzeti Bankról

4 A 2016. május 25-i kamatdöntés alapján 0,9% lett az alapkamat, amelyet már a járványválság alatt – 2020. június 24-én 0,75%-ra, majd július 22-én 0,6%-ra – mérsékelte a jegybank. Ezt követően kamatemelési ciklus kezdődött. A Magyar Nemzeti Bank Monetáris Tanácsa 2021. december 14-i ülésén a jegybanki alapkamat mértékét 2,10%-ról 30 bázisponttal emelte, és 2021. december 15-i hatállyal 2,40% mértékben határozta meg.

5 Bővebben: MATOLCSY György – PALOTAI Dániel: The Hungarian Model: Hungarian Crisis Management in View of the Mediterranean Way. *Financial and Economic Review*, 2018, 17(2), 5-42.

más, súlyos pénzügyi válságon átesett országokban a válság utáni ötödik évben többnyire véget ért a hitelviasszesés, a hazai hitelállomány még 2013-ban is csökkent. A hitelezési anomália feloldása a magyar gazdaságpolitika egyik kiemelt céljává vált. A hitelezés viasszesésének megállítást célozta mindenekelőtt a kamatok általános csökkentése. A vállalati hitelállomány erőteljesen csökkenő trendje 2013-at követően megtört, és elkerülhetővé vált a hitelbefagyás. A 2013 előtt éveken át csökkenő kkv-hitelállomány 2015-től folyamatos növekedést mutat. 2017-ben a vállalati hitelállomány növekedésének dinamikája elérte a 10 százalékot, az önálló vállalkozásokat is figyelembe véve a kkv-szektor hitelállománya pedig 12 százalékkal bővült. 2018 második negyedére a növekedés már elérte a 15 százalékos éves dinamikát. A jegybanki előrejelzés szerint a kkv-hitelezés növekedése az MNB által a fenntartható gazdasági növekedéshez szükségesnek ítélt 5–10 százalék közötti sávban stabilizálódott.

1. ábra: A kkv-hitelezés dinamikája 2008 és 2019 közötti időszakban

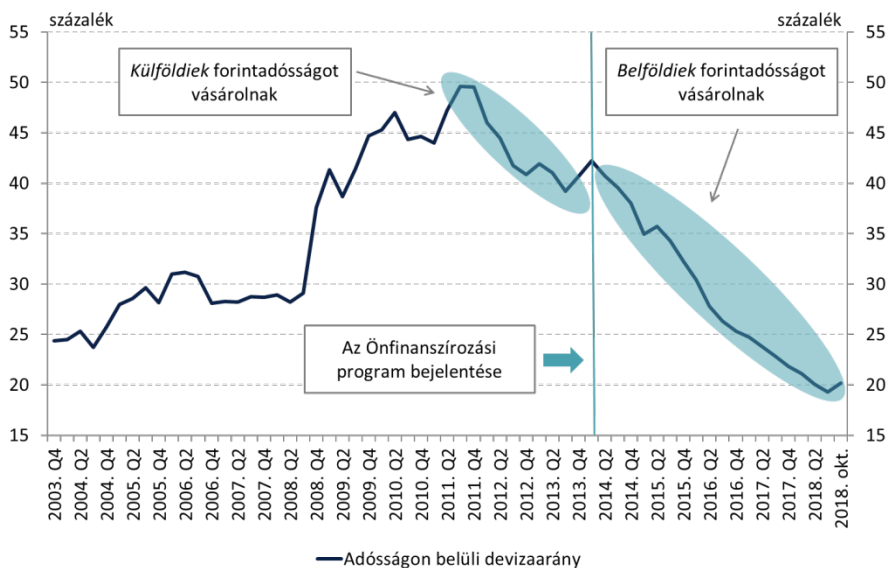
Forrás: MNB ábrakészletéből, 2019.

A 2008-ban kitört és hamar globálissá terebélyesedő pénzügyi válság Magyarországot sérülékeny, kiszolgáltatott állapotban érte el. Ennek egyik fő oka az volt, hogy nemzetközi összevetésben kiemelkedően magas volt a magyar nemzetgazdaság külső és devizában fennálló adóssága. A magas külső és devizaadósság döntő részben az államháztartáshoz volt köthető, az állam ugyanis a válságot követő időszakban kiemelten támaszkodott

a külföldi befektetőkre és a 2008-ban Magyarországot megfinanszírozó nemzetközi szervezetekre, elsősorban a Nemzetközi Valutaalapra (IMF). A 2013-as monetáris politikai irányváltást követően az MNB stratégiai célként tekintett a külső sérülékenység csökkentésére.

Az államháztartás bruttó külső adóssága 2014-ben elkezdett mérséklődni, és 2015 folyamán indult erőteljes csökkenésnek. 2014–2016-ban az állam bruttó külső adóssága a GDP 50 százalékáról 40 százalék közelébe csökkent. Az államadósságon belüli devizaarány a 2014. márciusi 42 százalékról 2016 márciusában 30 százalék alá esett vissza, majd júniusban 27,1 százalékra csökkent, ami nagyságrendileg megegyezett a 2008-as, válság előtti értékekkel, majd tovább redukálódott.

2. ábra: A központi költségvetés adóssága devizaarányának alakulása 2003 és 2018 között

Forrás: MNB ábrakészletéből, 2019.

3. Következtetések és következmények: Egy újabb jegybanki pálya elején

A 2013-2020 közötti magyar jegybanki kurzus igazolását adja, hogy a makrogazdasági síkba (infláció-moderáló, egyidejűleg növekedést és pénzügyi egyensúlyt elősegítő), továbbá társadalmi kontextusba helyezett, vagyis közjólétet, hátrányos lakossági csoportok, például a devizahiteles helyzetét javító jegybanki cél- és eszköztár igen nagy mértékben hozzájárult a nemzetgazdaság és a társadalom pozícióinak javításához. Míg az ezektől eltérő cél- és eszközrendszer (lásd a 2013 előtti évtizedeket), vagyis kizárólag csak az inflációra koncentráló (de e területen is gyengén teljesítő) kurzus pedig kifejezetten romboló hatású. Vagyis, az ország gazdasági adottságaihoz nem igazodó, jobbra

importált monetáris politikai elemek, sőt rendszerek nem helyénvalóak, nem hatásosak.

A nemzetközi tapasztalatok szerint a monetáris fejlődés irányát kedvezőtlenül befolyásolja a túlzott beavatkozás a nemzetgazdasági folyamatok javítása érdekében, amikor jegybankok szinte elhittetik önmagukkal, hogy jó cél érdekében áldozzák fel a fel az üzleti bankok ésszerű tevékenységét a kemény keresletszabályozás oltárán.⁶ E tétel a jegybanki refinanszírozási aktivitásra is igaz lehet. A 2007-2008-as válság után a központi bankok ki is vették részüket a gazdaság talpra állításában. Ez igaz a 2013 utáni magyar jegybanki gyakorlatra is. Ám ha a gazdaság reorganizációjában, majd versenyképes pályára terelésében a jegybank már-már egy passzív (legalábbis a jegybanki aktivitásból elmaradó) fiskális politika szerepét is átveszi, (a kiegészítőből már helyettesítő hatást gyakorolna) bizony komoly problémák keletkezhetnek. A fiskális politika gyengébb teljesítményei csak átmenetileg kompenzálhatók jegybanki eszközökkel, ám mindez a nemzetgazdasági versenyképesség romlásához vezethet.

Magyarországon 2010 és 213 között sikeres volt a fiskális politika. 20-21 százalékkal csökkent a személyi jövedelemadó, a társasági nyereségadó lényegében megfeleződött, a közteherviselés szempontjai is erősebben érvényesülnek, s ez által a járványválságig Magyarországot a pénzügyi stabilitás és a gazdasági növekedés egy időben jellemezte. 2013 után azonban a jövedelem típusú adók nem csökkentek tovább, a pénzügyi tárca elsődleges célja nem az intenzív fejlődési pályára állító gazdasági szabályozás, a kkv-szektor mérethatékonyágának javítása lett, hanem a korábban kiharcolt pénzügyi egyensúly fenntartása, miközben a jegybank a 2020 tavaszi, őszi járványhullám idején (sőt, 2021 őszeig) is kitartó refinanszírozási politikát vitt. Végső soron konstatálható, hogy a jegybanki hiperaktivitás a fiskális gyakorlat lassulásnak, s vele járóan a nemzetgazdasági versenyképesség vesztés egyfajta ellensúlyozója lett.

Az elmaradt fiskális- és kkv szektor reformok a Magyarországon előállított termékek és szolgáltatások alacsonyabb hozzáadott értékében manifesztálódnak, s különösen a vállalati szektor által, amely az elmúlt három évtizedben, különösen a járványválság előtti tíz év dinamikus gazdasági közegében sem lett mérethatékony. A piaci szektor foglalkoztatottjainak 70 százalékat a KKV szektor szívja fel, amelynek részesedése a GDP-ből 40-45 százalék közötti, de a nemzetgazdasági beruházásokból mindössze 30 százalék. Ez már eleve a hatékonyság deficitjét mutatja, különösen a hazai tulajdonban lévő vállalkozásoknál, amelyek exportképes árualapok megtermelésére csekély számban képesek, sőt még egy kötelező minimálbér emelést sem tudnak állami segítség nélkül megoldani. A mintegy 756 ezer foglalkoztatóból 710 ezernél az alkalmazottak száma nem éri el a 10 főt. A mikrovállalkozások termelékenysége a Magyarországon lévő nagyvállalati (jobbára multinacionális) szektorénak a 20 százaléka, a kisvállalatoké 35 százalék, a középvállalatoké pedig 40% körüli. Ez a világban, a szomszéd országokkal is összevetve, messze a legrosszabb. Tehát nem alakultak ki olyan vállalati struktúrák és méretek, amelyek a hatékonyabb terhelést lehetővé tennék. Mindeközben az Európai Unió közös költségvetéséből éves gyakorisággal, továbbá az Európai Újjáépítési Alapból

6 HUSZTI Ernő: *Banktan*. Budapest, Tass Kft., 1996, 53.

jelentős beruházási források érkeznek-várhatók, továbbá a Kínától és Oroszországtól is jelentős beruházási hitelfelvétel előtt állunk.⁷ Tetézi a problémákat a Pénzügyminisztérium a Maastrichti 3 százalékot bőven meghaladó költségvetési hiány tervezése 2020 után, amely a gazdaságban jelentős további fizetőképes túlkeresletet produkál, s mindez az infláció elszabadulásával járhat. A megtermelt vállalati és lakossági jövedelmek értékállóságának megőrzése vált Magyarországon az elsődleges feladattá, amely inflációt moderáló szerep viszont kifejezetten a Nemzeti Banké. Mindezek következtében a magyar jegybank korábbi évtizedben és a járványválság első évében vitt refinanszírozó szerepének mérséklésére kényszerül, hiszen az újabb beruházásokat eredményező jegybanki refinanszírozási források a gazdaság inflációját tovább emelnék, s tegyük hozzá, egy máig versenyképtelen (jobbára támogatásokra szocializálódott) kkv szektorba irányulna a zömük.

A világban is egy új helyzet alakult ki, így az infláció-kezelés mellé „visszahorgonyzó” magyar jegybanki politika sem egyedi eset. A 2007-2008-as világgazdasági konszolidálásában a jegybankok világszerte „erőn felül” teljesítettek, ám az újabb válság közepette az óvatosságra intő hangok általánosak lettek.⁸ Felértékelődik a fiskális és monetáris politikák közötti szofisztikáltabb együttműködés, amely a világ korábban refinanszírozásban jeleskedő jegybankjait a makrogazdasági és társadalmi stimulusok visszafogása felé orientálja.⁹ Mindeközben a magyar jegybank a korábbi fiskális és monetáris fordulatokat követően még erősebben fordul a tudás- és tőkeintenzív gazdaság kialakítása felé,¹⁰ hiszen Magyarország annak ellenére, hogy az elmúlt száz év legsikeresebb tíz évét érte el az elmúlt évtizedben, az Európai Unió felzárkózási versenyben viszonylag csak gyenge eredményeket tud felmutatni. Lásd: 1. sz. táblázat.

7 A magyar GDP 2,7%-ára (1500 md Ft-ra) tehető az EU-ból éves szinten kapott normatív támogatás, az Újjáépítési Alapból 3390 milliárd Ft, a kínai és orosz tervezett hitel összesen 4000 md Ft, sőt ezen túl a Pénzügyminisztérium 2021-re 7,5%-os, 2022-re 5,9%-os deficiittel számol, a 2020-as visszaesés, s 5,1%-os hiány után. Vö. a túlfűtött gazdaság, beruházási multiplikátor hatás érzékeltetéséhez: magyar éves GDP hozzávetőleg 50000 milliárd Ft. Az aggregált fizetőképes kereslet további növekedése a folyamatos béremelések, így a 200 ezer forintra felemelet minimálbér, s kumulatív hatásai, a 2022. év eleji adóvisszatérítések és a nyugdíjak emelése formájában jelentkezik.

8 Lásd például az amerikai szövetségi bank (Fed) eszközvásárlási programjának és kamatemelésre vonatkozó szándékának egyre markánsabb megnyilvánulását.

9 A jegybanki politikák új, kiemelt felelősségéről lásd: BORIO, Claudio – DISYATAT, Piti: Monetary and Fiscal Policy: Privileged Powers, Entwined Responsibilities. SUERFI Policy Note. *The European Money and Finance Forum*, 2021/238, May 12.

10 Részletesen a magyar gazdaság nemzetközi síkba ágyazott esélyeiről: MATOLCSY György: Quo Vadis Hungaria? – Facing a New World. *Civic Review*, 2020, 16(Special Issue), 9-31.

1. sz. táblázat: Az egy főre jutó GDP vásárlóerő-paritáson az EU-28 százalékában

Ország megnevezése	2010	2019	Javulás (felzárkózás) mértéke
Észtország	65,3	83,3	18%
Lettország	52,9	68,6	15,7%
Litvánia	60,3	83,0	22,7%
Magyarország	65,1	72,7	7,6%
Lengyelország	62,4	72,4	10%
Románia	50,9	69,2	18,3%
Szlovákia	69,7	75	5,3%

Forrás: Eurostat, MNB – 2020 (euró adatok a GDP százalékában)

A 2021 év végére kialakuló státuszok indokolják, hogy az intenzív növekedési pályára kevés figyelmet fordító fiskális politikai közegben a magyar jegybank monetáris pályakorrekciója megtörténjék, amelynek első jelei az alapkamat emelésben, s annak hatására az árfolyam javulásában, s az inflációs spirál fékezésében, illetve a környezetvédelmi szempontok felé történő erősebb orientálódással jellemezhetők, s amely utóbbi jegyében a Magyar Nemzeti Bank negyedik mandátumaként fenntarthatósági mandátumot kapott az Országgyűléstől. A 2020-2021-től kibontakozó magyar jegybanki gyakorlatban azonban a 2013-2019-es kurzustól eltérő, sőt attól szignifikáns különbség érzékelhető, úgy, hogy az infláció fékezésére irányuló cél és eszközrendszer előtérbe kerül, mindez – a dolgozat elején – utalt változatlan jogi szabályozás (felhatalmazás) megváltozása nélkül. Végül is, az állampénzügyi szervezeti aggregátumok (mint például a jegybankok) működése a jogi és gazdasági metodika (szabályozás, mérés, korrekciók) együttes alkalmazásával, sőt, a fiskális és monetáris mechanizmusok kölcsönösségén keresztül lehet csak teljes értékű, s főleg hatékonyan szervezett.

LÉVAY MIKLÓS

egyetemi tanár (ELTE ÁJK, SZE DFÁJK)

SCHÄFER ISTVÁN MAGYARORSZÁGI TUDOMÁNYOS MUNKÁSSÁGÁRÓL

Kedves Pista!

Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy a 70. születésnapodra készülő ünnepi tanulmánykötetnek is egyik szerzője lehetek.

A 65. születésnapod óta eltelt öt évben elért eredményeid, szakmai sikereid közül kettő részéről különösen elismeréseméltó. Az egyik a 2020-ban megszerzett MTA doktori címed. A másik, ami szerintem legalább olyan értékű, mint az előző: oktatói és kutatói munkád alapján „kívülről” is nyilvánvaló, hogy a KRE Állam- és Jogtudományi Karának ahhoz hasonlóan megbecsült, tisztelt oktatója vagy, mint egykor a Miskolc Egyetemen az ÁJK-nak. Gratulálok az eredményhez, sikeredhez!

Az öt évvel ezelőtti ünnepi kötetedbe a magyar bűnügyi tudományok történetének egyik ismert képviselőjéről, Vámbéry Rusztemről írtam. A 70. születésnapodra készülő kötetbe szintén a magyar bűnügyi tudományoknak (is) egyik képviselőjéről, Schäfer Istvánról készítettem tanulmányt, akinek azonban itthoni munkássága kevésbé ismert.

Isten éltesen, Pista! Boldog 70. születésnapot, jó egészséget és további oktatói, sikereket és jó egészséget kívánok:

Miklós

1. Schäfer Istvánról és a témaválasztásról

Az 1911. február 15-én Budapesten született és 1976. július 29-én az Amerikai Egyesült Államokban, Bostonban elhunyt Schäfer István, ügyvéd, büntetőjogász, kriminológus volt.

1957-ig Magyarországon élt, majd Angliába emigrált, 1961-ben az Egyesült Államokban telepedett le és ottani teljesítménye révén vált Stephen Schafer néven nemzetközileg elismert kriminológussá.

A haza szakmai köztudatban alig van jelen Schäfer István tudományos munkássága.

Ez a helyzet remélhetőleg változik annak következtében, hogy a Magyar Kriminológiai Társaság kiadványaként nemrégiben megjelent a *Schäfer István Emlékkötet / Memorial Book of Stephen Schafer*.¹ A kötet szerkesztőjeként előzetesen áttekintettem Schäfer István/Stephen Schafer publikációit, megismertem tudományos életművét. Az emlékkötethez

1 LÉVAY Miklós (szerk.): Schäfer István Emlékkötet / Memorial Book of Stephen Schafer/. *Kriminológiai Közlemények* 81. Budapest, Magyar Kriminológiai Társaság, 2021.

írt szerkesztői előszó azonban – terjedelmi okból – nem tér ki a munkásság tartalmi kérdéseire, jelentőségére. A jelenlegi tanulmánnyal ezt a hiányt kívánom pótolni, azzal, hogy – szintén terjedelmi okból – kizárólag Schäfer István magyarországi tudományos tevékenységével foglalkozom.

2. Schäfer István hazai szakmai életéről²

Schäfer István a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen megszerzett jogtudományi diplomája után az 1930-as évek elejétől ügyvédként dolgozott. Elsősorban bünyügyi védői feladatokat látott el, jelentős részben fiatalkorúak ügyeiben. 1933-tól publikál.³ Az 1933–1940 közötti tanulmányai közül kettő büntetőjogi témájú, három a fiatalkorúak javítóneveléséhez kapcsolódó, kriminológiai, illetve büntetőjogi jellegű munka.

A második világháború végén Schäfer István munkaszolgálatos volt.

A háború befejeződése után intenzíven bekapcsolódott a jogász szakmai közéletbe, az egyetemi oktatásba, újrakezdte publikációs tevékenységét. 1947-ben bekerült a Magyar Börtönügyi Bizottság elnökségébe, a Fiatalkorúak Felügyelő Hatóságának – a fogház-büntetésre ítélt fiatalkorúaknak a feltételes szabadságuk idejére, valamint a javítóintézetre ítéltnek a kísérleti kihelyezésük időszakára az ellenőrzés és a támogatás feladatait ellátó intézmény – az elnöke lett. Ugyancsak 1947-ben egyetemi magántanári címet kapott a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetemen. Ennek köszönhetően az ún. koalíciós időkben még volt kriminológia oktatás az egyetemen.⁴ 1946–1949 között jelentős számú (13), többnyire kriminológiai tanulmányt publikált. Úttörő jellegű a kábítószer-kérdésről⁵ és a „fehérgalléros” büntetetről⁶ szóló kismonográfiája, illetve tanulmánya.

A sikeres szakmai életút azonban az 1950-es évek elején megszakadt. Erről így ír Schäfer István fia, Andrew Schafer: „Utólag megértettem, hogy milyen kegyetlenül elbánt vele a sztálini kommunista rezsim, amiért az 1950-es évek elején nem akart belépni a pártba. Kiszorították egyetemi tisztségeiből, megfosztották kormányzati kinevezéseitől, ügyvédi gyakorlata lezárult. Sosem mondta el nekem, hogy mi történt ezután vagy, hogy miből éltünk, mindössze annyit mondott anyám, hogy apám már egy nagy gyárban dolgozik.”⁷

2 A szakmai életútra vonatkozó adatok, információk forrása: SCHAFER, Andrew I.: *Emlékek és elmélkedések. Apám, Schäfer István emlékére* In: LÉVAY (2021) i. m. 21–25.

3 Schäfer István/Stephen Schafer műveinek jegyzékét lásd: *Schäfer István/Stephen Schafer bibliográfiája*. In: LÉVAY (2021) i. m. 219–222.

4 Lásd: LÉVAY Miklós: *A magyar kriminológia jellemzői a reformkortól napjainkig*. In: BORBÍRÓ Andrea – GÖNCZÖL Katalin – KEREZSI Klára – LÉVAY Miklós (szerk.): *Kriminológia* (Második, átdolgozott kiadás). Budapest, Wolters Kluwer, 2019, 254–309., 267–268.

5 SCHÄFER István: *A kábítószeres és a nemzetközi büntetőjog feladatai*. Budapest, Magyar Külügyi Társaság kiadványai, 1946. [a továbbiakban: SCHÄFER (1946)]

6 SCHÄFER István: A „fehérgalléros” büntetés. *Büntetőjogi dolgozatok*, 1948/7, Budapest, Fővárosi Nyomda R.T. [a továbbiakban: SCHÄFER (1948a)]

7 SCHÄFER i. m. 22.

Schäfer István bibliográfiájából kiderül, hogy 1956-ban még benyújtotta a Magyar Tudományos Akadémiára kandidátusi téziseit,⁸ disszertáció védés azonban nem volt.

Oktatói, kutatói pályafutásának újabb szakasza 1957-es emigrációja után bontakozott ki, előbb Angliában, majd az Amerikai Egyesült Államokban.

3. Schäfer István magyarországi tudományos munkásságának jellemzőiről; egyes publikációiról

3.1. Munkásságának alapvető jellemzőiről

Schäfer István hazai publikációi a bűnügyi tudományok felől közelítve a büntetőjog, a büntetés-végrehajtási jog, pönológia és a kriminológia területére tartoznak. Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy tanulmányainak többségére nem a „vagy-vagy”, a kizárólagos megközelítés a jellemző, sokkal inkább a komplexitás. A büntetőjogi, büntetés-végrehajtási jogi kérdéseket pönológiai, kriminológiai szemszögből is vizsgálja, míg az elsődlegesen az utóbbi területekre tartozó témáknak érinti büntetőjogi, illetve büntetés-végrehajtási vonatkozásait. A büntetőjogban különösen foglalkoztatta a tett-büntetőjoggal szemben a tettes-büntetőjog megjelenése, annak előnyei, szükséges korlátai és egyes konkrét intézményei. Büntetés-végrehajtási jogi, pönológiai témájú munkáinak középpontjában adott szankció (szabadságvesztés, javítónevelés) végrehajtási körülményeinek, gyakorlati alkalmazásának, a szankció törvényben deklarált célja megvalósulásának vizsgálata áll, figyelemmel a speciális prevencióra. Kriminológiai tanulmányaiban, kriminológiai elemzéseiben racionálisan közelít a bűnözéshez, a bűnözéssel szembeni fellépéshez, hangsúlyozza az oksági megközelítésen alapuló kriminálpolitika szükségességét. Különösen kriminológiai munkáiban szembetűnő tájékozottsága a kortárs nemzetközi, így elsősorban az amerikai és angol szakirodalomban. A kortárs külföldi szakirodalom ismerete nyomán olyan kérdésekkel is foglalkozott, amelyekkel (pl. kábítószer-probléma, fehérgalléros bűnözés, végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték szexuális élete) addig, majd még nagyon sokáig – bár utóbbiért nem a hazai tudományosság okolható – a magyar szakirodalomban nem tárgyaltak. Számos megállapítása ma is aktuális.

Tudományos munkáit áthatja a szociális érzékenység, ami egyaránt megnyilvánul az anyagi és hatalmi egyenlőtlenségek kritikájában, valamint a büntetésükből szabadulók iránti empátiájában. Publikációi olvasmányosak, a szakszerű, tudományos fejtegetéseket olykor kritikus, finoman szarkasztikus megjegyzések színesítik.

A következőkben tudományterületenként néhány publikáció rövid ismertetésével illusztrálom az előzőekben vázolt jellemzőket.

8 SCHÄFER István: *Az öregkorúak beszámítási képességéről*. Kandidátusi értekezés tézisei. Magyar Tudományos Akadémia, 1956, 15.

3.2. Büntetésvégrehajtási, pönológiai publikációk

Schäfer István magyarországi tudományos tevékenysége során kiemelt figyelmet fordított a fiatalkori bűnözésre és a javítónevelésre. Az utóbbi intézménnyel foglalkozó, *A jövő bűnözői a javítónevelés tükrében* c., 1937-ben tartott előadásából⁹ megismerhetjük álláspontját a bűnözésről és a jelenséggel szembeni fellépésben a büntetőjog céljáról.

Schäfer szerint „Ha igaza van az amsterdami tanár: Van Kan tételének, hogy a bűnözés társadalmi betegség, melytől mindaddig nem fogunk szabadulni, míg az emberek lesznek, és hogy ez épp annyira természetes jelenség, mint a szervezet testi betegsége, – akkor igaza van annak a tételnek is, hogy a büntetőjog célja nem lehet a bűnözés, illetve a bűnözők teljes kipusztítása vagy kigyógyítása, a cél: csak a bűnözés lehető lecsökkentése lehet.”¹⁰

Ebben a „lecsökkentésben” Schäfer István döntőnek tekinti a fiatalkori bűnözéssel szembeni fellépést és ennek különösen fontos intézményének tartja a javítónevelést. A javítónevelés intézményének, a javítóintézetnek a jelentősége ugyanis, hogy „[a] javítóintézetben dől el a kérdés, hogy azok a fiatalkorúak, akik életüknek már ebben a kezdeti szakaszában tanújelét adták társadalombontó hajlandóságuknak, tényleg folytatják-e majd ezt a tevékenységüket, tényleg ők-e a jövő bűnözői, vagy pedig a javítónevelés teljesíti feladatát és a bűn útján való továbbhaladásukat megállítja.”¹¹

Előadásában Schäfer elsősorban arra koncentrál, hogy „szembesítse” a javítónevelésre vonatkozó, progresszív törvényi szabályozást és ennek megfelelő bírói ítéleteket a gyakorlattal. A javítóintézetek mindennapjainak tanulmányozása alapján a következtetése, hogy a gyakorlat több tekintetben sem felel meg a vonatkozó rendelet¹² követelményeinek.

Így az intézetek többségében nem valósul meg az intézeti nevelés rendelet szerinti módja, a „családi rendszer”. A családi rendszer lényege, hogy az intézetbe került fiatalkorú egy családnak nevezett csoportba kerül, amelynek az élén a „családfő” áll, aki felelős a növendékek neveléséért. Schäfer tapasztalata szerint azonban a családfői bánásmód nem segíti a neveléshez szükséges bensőséges légkör megteremtését. Erről a következő olvasható az előadás írásos változatában: „Ha beléptem egy terembe: a családfő „vigyázz”-t parancsolt és a családi élet elgondolásom szerinti utánzásának aligha volt tekinthető, hogy a lélekidomításra utalt fiatalkorúak erre bakkancsaikat keményen összeütve, olyan vigyázállásba meredtek, amit még a legkitűnőbb hadsereg is megirigyelhetne.”¹³ Majd hozzáteszi: „Tagadhatatlan, hogy a *javítónevelés: kényyszernevelés...* [T]ávol áll tőlem támadni az engedelmesség és fegyelem szükségességét, de azt hiszem, hogy a merev

9 SCHÄFER István: *A jövő bűnözői a javítónevelés tükrében*. A Bünyügyi Védők Országos Egyesülete 1937. évi december hó 16-i ülésén tartott előadása. 1938, Budapest, Fővárosi Könyvkiadó RT. Részletek. In: LÉVAY (2021) i. m. 39-46.

10 SCHÄFER (1938) i. m. 39.

11 Uo. 39-40.

12 1909. évi 27.200 sz. igazságügyminiszteri rendelet.

13 SCHÄFER (1938) i. m. 43.

légkör legtöbbször meghiúsítja a családi szellem létesítésének lehetőségeit és kívül áll azon a célkörön, amit a törvényhozás felrajzolt.”¹⁴

A javítónevelés céljának megfelelő javítónevelőintézeti működés biztosítása érdekében Schäfer István többféle intézkedést, változtatást javasol. Ezek közül kiemelésre különösen érdemes a mai szóhasználatnál munkára nevelésre vonatkozó elképzelése: „[...]az intézeti munkaoktatásnak nem a lenyomás vagy otthagya a célja és elképzelésem szerint felfelé, a lehetőségekhez képest mindig csak felfelé kell nevelni, és éppen képessé kell tenni a beutaltakat, hogy eddigi körükből kiemelkedjenek, ami csak akkor lehetséges, ha olyan foglalkozást sajátítatnak el velük, amelyhez kedvük és tehetségük van és amelyből előreláthatóan megélnék.”¹⁵

A szabadságvesztésből szabaduló elítéltek speciális prevenciójának korabeli hazai feltételeit vizsgálja Schäfer István az *Utógondozás a visszaesés ellen* című, 1949-ben megjelent cikkében.¹⁶

A visszaesők magas arányszámának egyik okának tartja Schäfer az utógondozás hiányát, azt hogy a büntetésvégrehajtás befejeződését követően az elítéltek nem kapnak állami, intézményes segítséget a társadalomba való visszatérésre, egy új élet elkezdéséhez.

Szorgalmazza a fiatalkorúak esetében meglévő utógondozás felnőtt szabadultakra való kiterjesztését. Empatikusan írja le azt a személyes és társadalmi szituációt, amely a börtönből szabadultakat várja: „Ügyszólván szabályos eset, hogy a börtönügyi apparátusból szabadságába visszajutott egyént családja elhagyja, barátai megszűnnek azok lenni, lakását nem találja, pénze még élelemre sincs, munkába állását pedig előélete akadályozza. A bizalmatlanság és megbecsülésének teljes hiánya: életének végzetesen mellé szegődött új társai.”¹⁷ Ennek az állapotnak az ellensúlyozását, eliminálását szolgálja az utógondozás, amelyet Schäfer az állam büntetőjogi önvédelme egyik eszközének tekint a visszaesés csökkentése érdekében.¹⁸ Rámutat arra, hogy az utógondozásnak ugyan „[c] élja, hogy visszavezesse a társadalomba azt az embert, akit onnan büntetése időlegesen kirekesztett, legfeljebb látszatra, de valódi lényegében nem karitatív jelentőségű. Végzetes következményekkel járó száználmas tévedés ezt akár felesleges jótékonykodásként felfogni, akár azt hinni, hogy a bíraskodással és a büntetésvégrehajtással – de utógondozás nélkül – az állam büntetőjogszempontú kötelességei kimerültek.”¹⁹

Hasonlóan a javítóneveléssel kapcsolatos előadásához, ebben a cikkében is részletes gyakorlati javaslatok szerepelnek, ezúttal az utógondozás tartalmára, gyakorlatára, szereplőire vonatkozóan. Így többek között nélkülözhetetlennek tartja a szabadulók munkához juttatását, valamint átmeneti otthonok, félszabadságos intézetek felállítását.

14 Uo. 43.

15 Uo. 45.

16 SCHÄFER István: Utógondozás a visszaesés ellen. *Jogtudományi Közlemény*, 1949, 19, 419-423. In: LÉVAY (2021) i. m. 97-101.

17 Uo. 98.

18 Uo. 100.

19 Uo. 99.

Minderre pedig azért van szükség, mert „[A]kik a börtön szalmazsákjait csak a ligeti padokkal, intézeti élelmezésüket pedig az éhséggel tudják csak felcserélni: félelmetesen predesztináltak arra, hogy a társadalom rendjét újabb bűncselekményükkel zavarják meg.”²⁰

Schäfer István racionalitására, innovatív kutatói érdeklődésre kiváló példa az elítéltek szexuális életével foglalkozó *A szexuális élet és a szabadságvesztésbüntetés* című tanulmánya.²¹ Írása bevezetőjében a szerző hangsúlyozza, hogy a vizsgált kérdéskör nem kizárólag magyar vonatkozású, hanem olyan probléma, amely a világ szinte valamennyi országának büntetőintézteiben megtalálható.²²

A tanulmány nem csupán külföldi szakirodalmi munkákon, hanem több hazai büntetőintézettől és fiatalkorúak nevelőintézetétől beszerzett információkon alapul. Schäfer kiindulópontja, hogy a „[b]örtön, mint bármely más olyan izolált társadalom, amely egy nemre épült fel, természetesen és ellenállhatatlanul termékeny talaja a szexuális abnormitások kifejlődésének. Amellett azonban, hogy a büntetőintézet önmagában is, egynemű szervezeténél fogva nyomasztó súllyal eredményezi a szexuális aberrációkat, – berendezésével külön is ilyenekre indít. [...] a különféle tényezők együttes fellépése útján a börtönélet a szexuálisan normális elítéltre megrontó hatással jelentkezik. A természetellenes élet természetellenes szokásokhoz vezet, és amíg a szabad életben változatos körülmények tartanak vissza vagy térítenek el a rendellenes nemi élettől, addig a büntetőintézetben működő tényezők az ellenkező irányban hatnak.”²³

A büntetőintézetektől és a nevelőintézetektől nyert információk, külföldi kutatási eredmények, továbbá az a tény, hogy a börtönéletbeli szexuális rendellenességek gyakran megmaradnak a szabadulást követően is, a probléma rendezését indokolják, figyelmeztet Schäfer. A rendezésnek – egyes országokban már létező megoldásai alapján – háromféle módját ismerteti a szerző. Ezek a következők: A, Az elítéltek nemi életük folytatása céljából elhagyják az intézetet. B, Az elítéltek nemi életük folytatása céljából az intézetben látogatót fogadhatnak. C, Az intézetek hallgatólagos jóváhagyással tűrik, illetve segítik az előző két megoldás valamelyikét.²⁴ Tanulmánya befejező részében Schäfer István jelzi, hogy tisztában van azzal, hogy a börtönbeli szexuális élet problémáján nem könnyű változtatni.

A konklúziója azonban az, „[H]a a szabadságvesztésbüntetés természetellenes szokásokra serkent, nehezen várható az elítélt olyan átalakítása, amely éppen a természetes szokásokra volna hivatva megtanítani. Emellett azonban az előítéleteknek és hagyományoknak sokszor tiszteletreméltó, de e részben hamis etikai szempontjai sem indokolhatják az álszeméremnek egy egészségtelen állapotot rögzítő győzelmét, – még kevésbé lenne elfogadható, hogy a megtorlás gondolatának hívei ilyen téren is érvényesíteni helyeslik.”²⁵

20 Uo. 101.

21 SCHÄFER István: A szexuális élet és a szabadságvesztésbüntetés. *Jogtudományi Közlöny*, 1949/1-2, 21-24. In: LÉVAY (2021) i. m. 91-96.

22 Uo. 91.

23 Uo. 91-92.

24 Lásd részletesen: Uo. 95.

25 Uo. 96.

3.3. Büntetőjogi publikációk

A büntetőjog-tudományban a XX. század első harmadától van jelen a tettes-büntetőjogi irányzat. Az irányzat hívei társadalomvédelmi szempontjából korszerűtlennek tekintik és nem tartják hatékonynak a múltra tekintő tetтарыos büntetést. Azt képviselik, hogy a bűnözés megelőzését szolgáló büntetőjognak a jövőre és a tettesre kell koncentrálni. Schäfer az új irányzat híve és mértéktartó követője.

Bizonyíték erre ennek az alponznak a következő két publikációja.

Az első a *Sterilisatio és castratio a büntetőjog szolgálatában* című, 1938-ban tartott előadása, amelynek írásos változata 1939-ben jelent meg.²⁶

Előadása bevezetőjében Schäfer rögzíti a büntetőjog feladatával kapcsolatos álláspontját. Ennek lényege: az ideális cél nézete szerint „[n]em annyira a jelen bűncselekményeinek megtorlása, mint inkább a jövő bűncselekményeinek már a jelenben való lehető elnyomása.”²⁷

Az előadás lényegében azt mérlegeli, hogy miként, milyen korlátokkal közreműködhet a tettes-büntetőjog a negatív („selejtező”) eugenika hatására néhány államban már létező törekvésben, amely bizonyos bűntettek, így különösen a szexuális bűncselekmények megakadályozás érdekében legalizálja a sterilizációt és a kasztrációt, sőt büntetőjogi szankciót jelentő biztonsági intézkedésként alkalmazza.

Az előadás korabeli aktualitását az jelentette, hogy egy új büntető törvénykönyv tervezete kidolgozáshoz megfogalmazott elvi problémák között szerepelt a sterilizáció vagy kasztráció valamilyen formában való bevezetésének mérlegelése.²⁸

Schäfer elvi álláspontját három kérdés köré szervezve fejti ki.

Ezek a következők: „I.) Legyen-e a sterilisatio és (vagy) a castratio kötelező, – vagyis a sterilisatio és a castratio alkalmaztassék-e bűncselekménykövetkezményként, mint negatív kriminálpolitikai eszköz, és alkalmaztassék-e a büntetőjog assistentiájával betegségkövetkezményként, előírt eugenikai eszköz? II.) Legyen-e a sterilisatio és (vagy) a castratio megengedett, – vagyis a sterilisatio és a castratio legyen-e büntetőjogilag közömbös cselekmény, mint eltűrt eugenikai eszköz? III.) Legyen-e a sterilisatio és (vagy) a castratio tilos, – vagyis a sterilisatio és castratio jelentsen-e bűncselekményt, mint pozitív kriminálpolitikai eszköz?”²⁹

Schäfer István válasza az első kérdésre, erkölcsi és célszerűségi szempontok és az egyes országokban létező joggyakorlat értékelése alapján a „nem”. Álláspontja szerint

26 SCHÄFER István: *Sterilisatio és castratio a büntetőjog szolgálatában*. A Magyar Jogászegylet büntetőjogi szakosztályának 1938. december 3-i ülésén tartott előadás. Az előadás írásos változata megjelent: *Magyar Jogászegyleti Értekezések*, 1939. 1. Budapest. A tanulmányhoz használat forrás: a Magyar Jogászegyleti Értekezésekben megjelent írásos változat különlenyomata.

27 Uo. 3.

28 Uo. 10.

29 Uo. 11.

igennel csak akkor lehetne válaszolni, ha erkölcsi és célszerűségi szempontból egyaránt támogatni lehetne a kötelező sterilizációt és kasztrációt. Márpedig etikailag nem igazolhatók ilyen szankciók, mert amint írja „[a] sterilisatio és a castratio (amelyekért, ha helytelen, csak a jövő generációk tehetnének szemrehányást, mert hatásuk majd csak a jövőben volna látható), amely olyan élesen helyezkedik szembe az erkölcsi törvénnyel, az aránylag kevés és bizonytalan előnylehetőséggel szemben annyi hátrányt mutat, hogy annak a bűnözés lecsökkentése és az emberanyag jobbátétele érdekében – akár bűncselekménykövetkezményként, akár betegségkövetkezményként – a büntetéssel fenyegető kényszer alapján való bevezetése egyáltalán nem látszik indokoltnak.”³⁰

A második kérdésre a válasza, hogy a sterilizáció – és természetesen a kasztráció – nem lehet büntetőjogilag megengedett cselekmény. Két esetben azonban kivételt tenne Schäfer.

„Az egyik, az, amikor a sterilisatio, vagy a castratio egészség-vagy életvédelmi célt szolgál, a másik pedig az volna, amikor valamely (nem taxatív felsorolt, hanem az orvostudomány időnkénti változósága folytán éppen ismert) örökletes betegségben szenvedő egyén beszámíthatatlansága esetén helyette törvényes képviselője, kívánja, és a műtétet valamilyen hatósági orvosi szerv az eugenikai medicatio alapossága és komolysága okán javasolja.”³¹

A harmadik kérdéssel kapcsolatban Schäfer István álláspontja, hogy az előzőleg idézett két eset kivételével a sterilizációt és a kasztrációt mint „anticipált emberölés”, sui generis bűncselekményként kellene büntetendővé nyilvánítani.³²

Az előzőek alapján a konklúziója: „[h]a felelni kell arra a kérdésre, hogy szó lehet-e a sterilisatióknak vagy a castratióknak a jövőben magyar büntetőtörvénykönyvbe való bevezetéséről, a felelet – nézetem szerint – csak negatív adható meg.”³³

Az 1948-ban megjelent *Biztonság vagy gyógyítás* című írásában³⁴ a tettes-büntetőjog híveként egy korabeli törvényjavaslatnak az irányzatra hivatkozó, de tartalmában attól eltérő megoldását bírálja.

A cikk apropója a Csemegi-kódex 1948. évi módosításának (III. büntetőnovella) tervezete és annak az elmebeteg bűnözők biztonsági őrizetéről szóló része. Schäfer örömmel konstatálja, hogy a tervezet indoklásában a változtatások irányáról az szerepel, hogy „a tett büntetőjogának helyébe a tettes büntetőjoga lépett”.³⁵ Álláspontja szerint viszont a tervezetnek az a rendelkezése, amely úgy rendelkezik, hogy „[a]zt a személyt, aki tizennyolcadik életévének betöltése után büntettet vagy vétséget követett el, ha a bűncselekmény beszámítását elmebetegsége kizárja, biztonsági őrizetbe kell helyezni”,³⁶

30 Uo. 18.

31 Uo. 19.

32 Lásd: Uo. 20.

33 Uo. 20.

34 SCHÄFER István: *Biztonság vagy gyógyítás. Jogtudományi Közöny*, 1948/14, 219-220. In: LÉVAY (2021) i. m. 87-89. [a továbbiakban: SCHÄFER (1948b)]

35 Az indokolás megállapítását idézi: SCHÄFER (1948b) i. m. 87.

36 A tervezet 1. §-át idézi: SCHÄFER (1948b) i. m. 87.

nincs összhangban a tettes-büntetőjog szemléletével. „Aggályok merülhetnek fel azonban abban a vonatkozásban – írja Schäfer –, hogy tényleg a büntettes gyógyítása útján a büntettes lehetőség megszüntetését tűzte-e ki célul ez a javaslat és nem arról van-e főként szó, hogy a társadalom rendjének biztonsága érdekében a bűntevő elmebeteget kiküszöböljék az emberek normális forgalmából. Amilyen örömmel fogadhatja a tettes büntetőjog az előbbi célt, annyira ellentétben állhat szemléletével az utóbbi gondolat, amely még a tett büntetőjog rendszerébe is alig illeszthető és a büntetőjog fejlődéstörténetének egy régebbi korszakára emlékeztet.”³⁷

A cikkből kiderül, hogy a Magyar Jogászok Szabad Szakszervezete is készített egy novellatervezetet, amelynek az elmebeteg bűnözőkre vonatkozó részének szerzője Schäfer István volt. Schäfer publikációjában részletezi a törvényjavaslat és a novellatervezet vonatkozó részeinek eltéréseit.³⁸ Ezek lényege a következő: a, szakszervezeti tervezet az elmebetegekkel szembeni intézkedést „gyógyító őrizet”-nek nevezi, a törvényjavaslat viszont „biztonsági őrizet”-nek; b, a törvényjavaslat szerint a biztonsági őrizet célja „a biztonsági őrizetbe helyezett személy ártalmatlanná tétele, gyógyítása, illetőleg újabb büntett vagy vétség elkövetésének veszélyével járó állapotának megszüntetése”, a szakszervezeti tervezetben a sorrend fordított, első helyen áll a gyógyító cél; c, a biztonsági őrizet törvényjavaslatban szereplő előzőekben idézett személyi hatályához képest – minden bűncselekményt elkövető elmebeteggel szemben elrendelhető – a szakszervezeti tervezet feltételekhez kötné a gyógyító őrizetet.³⁹

A törvényjavaslat szövegéből és a szakszervezeti novellatervezet ismertetett megoldásainak mellőzéséből a szerző arra a következtetésre jut, hogy „[a]z elsőrendű cél kevésbbé a büntetteslehetőségű elmebetegek közveszélyes állapotának megszüntetése, mint inkább az elmebeteg büntettesek ártalmatlanná tétele. Még ha a gyógyítás elemének az intézkedés tartalmába való secundär felvételével kétségtelenül szellőzik is a megtorlás gondolatának nehéz levegője, ez mit sem változtat a javaslatnak olyan konstrukcióján, amelynél fogva az intézkedéssel a bíró elsősorban a büntettes multja miatt és nem a jövője érdekében fog eljárni. A tett-büntetőjog és a tettes büntetőjog világa között pedig éppen az egyik legfelismerhetőbb különbség, hogy amíg jogkövetkezményeivel az előbbi a multba tekint, az utóbbi a jövőbe néz.”⁴⁰

37 SCHÄFER (1948b) i. m. 87-88.

38 Az eltérésekről lásd: SCHÄFER (1948b) 88-89.

39 A szakszervezeti tervezet szerint csak azt lehetett volna gyógyító őrizetbe helyezni, akinél „bűncselekményének körülményeiből, addigi életmódjából, valamint elmebetegségének neméből és mértékéből alaposan lehet arra következtetni, hogy a jövőben is bűncselekményt fog elkövetni.” Lásd: SCHÄFER (1948b) i. m. 89. Ehhez hozzá kell tenni, hogy az 1948. évi büntetőnovella vétség esetén megállapított – indirekt módon – feltételt. A novella 1 § (2) bekezdése szerint „A biztonsági őrizet vétség esetében elsőízben mellőzhető, ha az elkövető elmeállapota nem teszi valószínűvé újabb büntett vagy vétség elkövetését.”
Forrás: 1948. évi XLVIII. törvénycikk.

40 SCHÄFER (1948b) i. m. 89.

3.4. Kriminológiai publikációk

Schäfer István a második világháborút követő tudományos munkássága idején a nemzetközi szakirodalom alapján két olyan kriminális jelenségre is ráirányította a figyelmet, amelyek a későbbiekben kitüntetett területei lettek a kriminológiai kutatásoknak.

Az egyik a kábítószer-bűnözés, a másik a fehérgalléros bűnözés.

Az első tárgykörben kismonográfiát publikált, *A kábítószeres és a nemzetközi büntetőjog feladatai*⁴¹ címmel. Schäfernek ez a munkája különösen jó példája annak, hogy a vizsgált jelenséget komplex megközelítéssel tárgyalja. A kötet a kábítószer-kérdés bűnügyi vonatkozásainak első átfogó feldolgozása Magyarországon. A szerző egyaránt érinti a jelenség büntetőjogi, kriminológiai és kriminálpolitikai kérdéseit.

Kriminológiai szempontból a mű jelentősége, hogy Schäfer a kábítószereseket nem csupán a bűnözés okainak, hanem a kriminalitás külön típusát létrehozó tényezőnek tekinti. Ennek a külön típusnak, a kábítószer-bűnözésnek pedig megkülönbözteti a tiltott forgalmazással kapcsolatos és a „kábitószer-hódolók” által elkövetett cselekményeit. A műben kiemelten foglalkozik a kábítószerhódolásra, illetve a hódolókra irányuló megfelelő kriminálpolitikai reagálással, annak büntetőjogi tartalmával, eszközeivel. A tettes-büntetőjogi megközelítés alapján indokoltnak tartja a kábítószerhódolóval, mint olyan „büntetőaetiológiai típusal” szemben, aki mások egészségét is megsértheti, bűncselekményt követhet el, veszélyezteti a közegészséget, közbiztonságot, a kábítószeresek fogyasztásáról leszoktató elvonó gyógykezelést jelentő „kriminálkuratív” beavatkozást.⁴² Ennek érdekében „[n]emcsak megengedhető, de egyenesen szükséges ezen érdekveszélyeztetési tényálladék kiépítése és a kábítószerhódolásnak – ha nem is feltétlenül az igazságosság, hanem a célszerűség alapján nyugvó jogkövetkezmennyel járó – sui generis bűncselekményként való törvénybeiktatása.”⁴³

A bűncselekményt már elkövetett kábítószerhódolók esetében pedig különböztetne aszerint, hogy a kábítószer megszerzése érdekében elkövetett vagy attól független bűncselekményről van szó. Előbbi esetben (pl. tiltott forgalomban történt kábítószer vásárlás) az ilyen cselekményt úgy tekintené, mint amelyik beolvad a kábítószerhódolásba és gyógyító letartóztatás lenne jogkövetkezmeny. A második esetben viszont „[m]indenestre fenntartással élnék, annak megítélésében – írja Schäfer –, hogy e delictum valóban a kábítószerhódolásnak bűnözésre hajtó forrásából fakad-e és ezért a büntetést bár kiszabnám, de annak végrehajtását a kényszer-gyógykezelés sikeres befejezésétől számított próbaidőre feltételesen felfüggeszteném.”⁴⁴

Schäfer István *A „fehérgalléros” büntettes*⁴⁵ című tanulmánya alapvetően Edwin H. Sutherlandnak a kriminalitásnak ezen formáját azonosító művei alapján tárgyalja ezt a

41 SCHÄFER (1946) i. m. 61-72.

42 Lásd: SCHÄFER (1946) i. m. 68.

43 Uo. 68-69.

44 Uo. 71-72.

45 SCHÄFER (1948) i. m. 77-83.

korban újdonságot jelentő kriminológiai kategóriát és annak tartalmát. A szakirodalmi megállapításokat nem csupán ismerteti Schäfer, hanem azokat kritikailag értékeli, adott esetben kifejti saját álláspontját. Így például hangsúlyozza, hogy a „[f]ehérgalléros bűnözést a kriminalitás eszköze teszi felismerhetővé és lényegében az különbözteti meg az egyéb bűncselekményektől, hogy a büntetett a gazdasági vagy társadalmi hatalmát vagy tekintélyét a végrehajtás eszközeként használja fel. Éppen az lehet jellemző, hogy amíg a közönséges bűncselekményeknél gazdasági vagy társadalmi szempontból rendszerint a tettes gyenge és a sértett erős, addig a fehérgalléros kriminalitásban a büntetett az, aki erős és az áldozatai gyengék. Az eredeti szemlélettel szemben tehát, részemről azt az azonos forrásból fakadó többi kriminális magatartásra is kiterjesztve, fehérgalléros kriminalitásnak látom mindazokat a bűncselekményeket, amiket a büntetett a gazdasági vagy társadalmi hatalmának, vagy tekintélyének bármilyen felhasználásával akár gazdasági okból, akár e hatalmának vagy tekintélyének megóvása vagy gyarapítása érdekében követ el.”⁴⁶

A fehérgalléros bűnözéssel összefüggésben Schäfer figyelmeztet a kriminálstatisztika korlátaira, megtevesztő jellegére, arra, hogy a szociálisan alacsony helyzetben lévők felülreprezentáltsága a látható kriminalitásban nem tükrözi a bűnözés rétegenként való tényleges megoszlását.

Véleménye szerint az [e]gyéni szegények bűnözéséről tájékoztató adatszolgáltatások közelebbi vizsgálata húzhatja el a függönyt a bűncselekményeknek olyan típusa elől, amely objektív tényálladási elemeiben ugyan miben sem tér el a közönségesen ismert deliktumoktól, de amely egyéb karakterisztikumaiban úgy és annyira különbözik, hogy jelentőségében azokat úgy szólván felülmúlja. Ennek a bűnöző típusnak, a fehérgalléros büntetettnek a jelentősége nemcsak azzal kap hangsúlyt, hogy az egyéni szegényeknek és a szociálisan alacsonyan állottaknak a szerepét kedvezőtlen megvilágításba helyezve, ködbe burkolja a kriminalitás valóságos kontúráját. De ettől függetlenül, önálló kriminális közveszélyességének magas foka egymagában is elegendő nyomatékkal helyezi előtérbe, mint a büntetteknek egyik fontos és különleges csoportját.”⁴⁷

4. Zárszóként Stephen Schaferről

Schäfer István 1957-ben emigrált, majd az Amerikai Egyesült Államokban, Bostonban lévő Northeastern University School of Criminology and Criminal Justice professzorként vált, elsősorban a bűncselekmények áldozatainak állam általi kompenzációja, illetve az elkövető által az áldozatnak nyújtandó jóvátétel kutatójaként nemzetközi hírnév kriminológussá.

Egyik volt amerikai tanítványa, Simon I. Singer professzor így emlékezik egykori tanárára: „Schafer István professzor kriminológusok generációit segítette. Tette ezt úgy, hogy egyik publikációt a másik után írta, először az anyanyelvén, magyarul, majd a

46 SCHÄFER (1948) i. m. 80.

47 SCHÄFER (1948) i. m. 82-83.

későbbiekben angolul egy szélesebb olvasóközönségnek. Nem telt sok időbe, hogy az angol nyelvet tökéletes elsajátítsa. Minden egyes nap írt és gyakran publikált – sokszor évente jelentetett meg egy kötetet. Egy elkötelezett tudós életét élte, aki nem csak műveiben képviselte rutinszerűen a kritikus gondolkodás művészetét, hanem abban is, ahogyan az őt hallgatni vágyó diákokat mentorálta.⁴⁸

Sajnálatos, hogy a történelem megakadályozta, hogy Schäfer Istvánnak Magyarországon is legyenek munkásságát folytató tanítványai.

48 SINGER, Simon I.: *Schäfer István emlékére*. In: LÉVAY (2021) i. m. 35-38. 35.

MÁTHÉ GÁBOR

professor emeritus (ELTE ÁJK, NKE ÁNTK)

KÖZJOGI FELHATALMAZÁSOK (1946 – 1947)

A jubiláns professzor – 2020-ban – sikerrel védte meg: A pénzügyi közigazgatási bíróság létrejötte és működése /1884–1896/ című akadémiai doktori értekezését. Tézisében visszafogott eleganciával írta: Egyetemi oktatóként érdemben is tudom talán mások is tudják majd hasznosítani a közigazgatási bíráskodás hazai történetéről feltárt adatokat és az elvégzett elemzéseket. Követvén az inspirációt, korabeli Felsőbíróságunk felirati kezdeményezésének, s az azt követő rendeleti felhatalmazásoknak rövid exponálásával köszöntjük a kiváló professzort.

1. Parlament nélküli kormányzás?

A Közigazgatási Bíróság alkotmányjogi kérdésekkel foglalkozó tanácsa a köztársasági államformáról rendelkező 1946:1. törvénycikk kibővítése tárgyában felirattal fordult a Nemzetgyűléshez.¹ Megfontolásra javasolta a törvény olyan irányú kiegészítését, amely a köztársasági elnököt felruhazza a Nemzetgyűlés berekesztésének és összehívásának jogával, s egyben kötelességével és szabályozza, hogy a Nemzetgyűlés feloszlata vagy megbízatásának megszűnése esetében mennyi idő alatt kell összehívni az új Nemzetgyűlést.

A hivatkozott törvény a köztársasági elnöknek – meghatározott korlátok között – egy ülészakban s egy alkalommal biztosította az elnapolási jogot, továbbá a nemzetgyűlés feloszlata is, ha arra a kormány előterjesztést tenne, avagy ezt a nemzetgyűlési képviselőknél legalább kétötöde felterjesztésben indítványozza. A törvény valójában hallgat az új nemzetgyűlés összehívásának szabályozásáról, csak az elnöki szék megüresedése esetére rendelkezett: a kormány kötelességévé téve a nemzetgyűlési választások megtartását úgy, hogy „az új köztársasági elnök a választást szükségessé tevő körülmény bekövetkezésétől számított hatvan napon belül megválasztható legyen” (15. §).

A köztársasági államforma deklarálásából ugyanakkor okszerűen következett, hogy a megszűnt királyságra és a kormányzói intézményre vonatkozó valamennyi jogszabály hatályát veszítette. Így a kormányzói jogkört tekintve az a kötelezettség, ami a feloszlata elrendelő kéziratban az új nemzetgyűlés (országgyűlés) összehívására három hónapos határidőt írt elő.

Ugyancsak hatályát veszítette az 1848:IV. tc. 5. §-nak a királyi hatalom gyakorlását érintő rendelkezése, valamint az 1867:X. törvénycikkben foglalt alkotmányos korlátozás is, amely szerint az országgyűlést olyan időpontban kellett összehívni, ami biztosította a

1 Magyar Országos Levéltár Igazságügyminisztérium Törvény-előkészítő Osztály XIX – Ec. (a továbbiakban: MOL IM – TO 2094/1946.)

következő évi költségvetés tárgyalását. Aligha vitatható tehát, hogy az államfői jogkör hiányos megfogalmazása lehetőséget kínált „a parlament nélküli kormányzásra”. Elképzelhető ugyanis olyan eset, hogy a köztársaság elnöke a megbízatásának első idejében él a nemzetgyűlés feloszlásának jogával, s miután a törvény sem a köztársasági elnöknek, sem a kormánynak nem teszi kötelességévé az új nemzetgyűlés összehívását, illetőleg a választások kiírását a köztársasági elnöki szék megüresedésének esetét kivéve a törvény szó szerinti értelmezése alapján évekig el lehetett volna tekinteni a parlamenttől.

A Közigazgatási Bíróság feliratának indoklásában evégből szorgalmazta a prorogálás, feloszlátás mellett az összehívással és a berekesztéssel történő kiegészítést, s a feloszlátást kimondó rendeletben a három hónap előírását. A törvényt szöveg pontosítására pedig – az ex-lex állapotot elkerülendő – az alábbi javaslatot tette: „Ha a köztársasági elnök a Nemzetgyűlést olyankor oszlatja fel, napolja el, vagy rekeszti be, amikor a jövő évi költségvetésről szóló törvényt, vagy a közterhek viseléséről és az állami kiadások fedezéséről a jövő évre, vagy az év egy részére rendelkező törvényt a Nemzetgyűlés még nem alkotta meg, vagy pedig a Nemzetgyűlés az 1946: I. tc. 9. §-a alapján visszaküldött ilyen törvényt tárgyában még nem hozott újabb határozatot; a köztársasági elnök a Nemzetgyűlést oly időre hívja össze, hogy a költségvetési törvényt még az év eltelte előtt, illetőleg a közterhek viseléséről és az állami kiadások fedezéséről szóló törvényt a meglévő költségvetési vagy egyéb pénzügyi felhatalmazás lejártá előtt lehessen tárgyalni. Ezeket a rendelkezéseket megfelelően kell alkalmazni annak biztosítása végett is, hogy az előző évi zárószámadást a Nemzetgyűlés még a naptári év eltelte előtt tárgyalhassa.”²

A felirati indokolásban foglalt jogok megoldására több lehetőség kínálkozott. A törvény javasolt kiegészítésén túl a nemzetgyűlési házszabályok bővítése, illetve az 1945: VIII. tc. módosítása vagy új választójogi törvény megalkotása jelentett alternatívát. Az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Főosztályának szakvéleménye az utóbbi variánsokat részesítette előnyben. Az alkotmányjogi helyzetet értékelve abból indult ki, hogy az alapvető probléma forrása a választójogi törvénycikk, mivel az „egyszeri alkalomra szóló törvény”, a nemzetgyűlés feloszlása esetén – a jövőre is hatályos választójogi törvény hiányában – a választásokat nem lehet megtartani. Ilyen körülmények között pedig a kormány nem felelhetett meg a köztársasági államformáról szóló alaptörvény vonatkozó előírásainak (13. §.), mert a hatályos felhatalmazási törvény (1946: VI. tc.) a közjogi természetű jogszabályok megalkotására nem terjedt ki, s így rendeleti úton sem lehetett a kényszerhelyzetből kiutat találni.

Az alaptörvény végrehajtása továbbá lehetetlenült az executiva irányában akkor is, ha a nemzetgyűlés feloszlásakor, illetőleg megszűnése utáni időben a miniszterelnök lemondott, vagy tisztségének ellátására képtelenné vált, s az új miniszterelnök kinevezését akadályozta az, hogy a köztársasági elnöknek nem áll módjában a Politikai Bizottságot meghallgatni. Az 1946: I. tc. alapján ugyanis az államfő, a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságának meghallgatása után nevezte ki (mentette fel) a miniszterelnököt, előterjesztése alapján pedig a minisztereket. Ezt kiküszöbölendő született javaslat

2 Uo.

a házsabályok kiegészítésére, pótlólag olyan rendelkezés felvételére, amely szerint a Politikai Bizottság a hivatkozott esetekben is folytathatja működését az új országgyűlés megalakulásáig, illetve az új Politikai Bizottság megválasztásáig.

A Közigazgatási Bíróság fentiekben elemzett felirati javaslatára a végleges választ a törvényhozás az 1945: VIII. tc.-t módosító 1947: XXII. törvénycikkkel adta meg. Az új választójogi szabályozás útján a nemzetgyűlés jogköre az egykamarás országgyűlésre szállt át. Az 1946. évi alaptörvény kiegészítéseként pedig az államfői jogkör bővült az országgyűlés összehívásának és berekesztésének kötelezettségével. A döntések elnöki elhatározásban jelentek meg.

2. Felhatalmazás rendeletek kibocsátására

Az ország ügyeinek vitelére adott korábbi teljeskörű kormányzati felhatalmazás tárgyi pontosítását az államhatalom gyakorlásának ideiglenes rendezéséről szóló 1945: III. tc. fogalmazta meg. A választásokkal újjáalakult Nemzetgyűlés végrehajtó szerveként a kormány, mint felelős minisztérium működött továbbra is. A miniszterek felelősségre vonásáról – az 1848: III. tc. alapján – a Nemzetgyűlés határozott. Az 1945. december 16-án hatályba lépett törvény a minisztériumot felhatalmazta bármely magánjogi, büntetőjogi, közigazgatási és más, a törvényhozás hatáskörébe tartozó tárgyakban rendeletalkotásra. A felhatalmazás az állam gazdasági, pénzügyi és közigazgatási rendjének biztosítása érdekében történt.

A felhatalmazás korlátait elsőként ez a jogszabály tartalmazta. A későbbi felhatalmazási törvényekben is állandó elemként maradt meg, hogy e rendeletek a Nemzetgyűlés által alkotott törvényekkel nem ellenkezhettek, a régi törvényekkel szemben viszont eltérő rendelkezéseket tartalmazhattak, hiszen lényegében ez volt meghozataluk indoka. A másik konstans feltétel pedig az időtartamhoz, illetve az ennek lejárta előtt bekövetkezett kormányváltáshoz kötődött.

A változó kondíciókat a Nemzetgyűléshez, annak bizottságaihoz történő bemutatás, jóváhagyás, továbbá a főhatalmi szervezet, államszerkezet megváltoztatásának tilalma, valamint a *nullum crimen sine lege*, *nulla poena sine lege* elvének – az államháztartás egyensúlyának helyreállítását, a közellátás biztosítását célzó rendeletek kivételével – érvényesítése jelentette.

Az említett 1945: XI. tc. egyedül a főhatalmi szervezet megváltoztathatatlanságát rögzítette korlátozó feltételként. A megszorítás kiemelése érthető, mivel az államforma kérdésében kibontakozó politikai küzdelem ezt egyértelműen indokolta. Ez utóbbival összefüggésben figyelmet érdemel az a kormányrendelet, amely 1946. január 9-én lépett hatályba, s kinyilvánította, hogy a minisztérium a gazdasági élet szükségleteinek és rendes menetének biztosítására irányuló tevékenységét a Gazdasági Főtanács útján gyakorolja.³ A szűkebb kabinet ez irányú feladatát – a többi között – rendeletek kibo-

3 L. 12.090/1945 ME sz. rendelet. Két év hatályos jogszabályai 1945 – 1946. Budapest 1947.

csátásával teljesítette. A gazdasági ügyekben kiadott rendeletek szabályozási körének meghatározása újabb kormányrendeletben történt.⁴

Az ismételt felhatalmazás – a magyar köztársaság első kormányának hivatalba lépését követően – az 1946: VI. tc.-vel következett be, amely lehetővé tette az államháztartás egyensúlyának megteremtése érdekében a közjogi természetű rendeletalkotást. A kormányt továbbra is terhelte a Nemzetgyűléshez történő bemutatási kötelezettség.⁵

Az időtartamhoz kötött felhatalmazások, mint azt a minisztertanácsi előterjesztések hangsúlyozták, létjogosultságukat nem veszítették el. Jellemzőjük volt azonban a tárgy szerinti korlátozásra való törekvés. Így az 1946: XVI. tc. (1946. október 31-ig), amely a gazdasági élet rendjének, az államháztartás egyensúlyának és a közigazgatás zavartalan menetének biztosítására adott szabad kezet a kormánynak. A katasztrofális gazdasági-pénzügyi helyzetből fakadóan az államháztartás és a közellátás abszolút többséget élvezett. Ez magyarázhatja talán a szokatlan, kétértelmű törvényszöveget. Míg a korlátozó kondíciók eddig *expressis verbis* kerültek meghatározásra, addig ez utóbbi törvényben a rendelkezési jog dodonai megfogalmazású. „[...] nem lehet a Nemzetgyűlés által alkotott törvényektől eltérő, továbbá közjogi vonatkozású rendelkezést tenni, a közigazgatás szervezetét megváltoztatni, új büntetést megállapítani, vagy büntettre nézve a törvényben meghatározottnál súlyosabb büntetés alkalmazását rendelni, kivéve az államháztartás egyensúlyának helyreállítására és a közellátás biztosítására.”⁶

A citátum önmagában nem csupán „filológiai” érdeklődés tárgya. Meghatározó abból a szempontból, hogy az 1946: XVI. tc. tartalmi textusa, az 1949. december 31-ig keletkezett feltucat felhatalmazási törvényben már nem szerepel; erre való hivatkozással csak az időtartamok feltüntetése jelenti a rendeleti jog gyakorlásának korlátját. A problémával a felhatalmazás határidejét ismételten meghosszabbító törvényjavaslat előkészítése során szembesült a kormányzat. Az Igazságügyi Minisztérium Törvényelőkészítő Osztálya egyedülálló megoldással élt. Két törvényjavaslatot készített: az A.) variáció „csekélyebb szövegezési módosításoktól eltekintve, megegyezett az 1946: XVI. tc. szóhangzatával,” míg a B.) változat „egyszerűen az 1946: XVI. tc.-ben foglalt felhatalmazás meghosszabbításáról rendelkezett.” Az A.) variáns szövegkorrekciója a jogi tilalom egyértelműségét maradéktalanul igazolja: „[...] foglalt felhatalmazás alapján a Nemzetgyűlés által alkotott törvényektől eltérő, továbbá közjogi vonatkozású rendelkezéseket tenni, úgyszintén a közigazgatás szervezetét megváltoztatni nem lehet, új büntetést megállapítani, vagy büntettre nézve a törvényben meghatározottnál súlyosabb büntetés alkalmazását rendelni pedig csak az államháztartás egyensúlyának vagy közellátás rendjének biztosítása érdekében lehet.”⁷ Az „alternatív törvényjavaslat”

4 MÁTHÉ Gábor: *A gazdaság irányításának kormányzati szerve*. In: Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös nominatae. Tomus 18. Budapest, Tankönyvkiadó, 1976, 363-376.

5 MOL IM – TO 521/1946.

6 Uo. 2880/1946.

7 Uo. 3721/1946.

B.) egyszerűsített módozatának nemzetgyűlési elfogadásával (1946: XXVIII. tc. 1947. február 28-ig) így nyitva maradt a kizáró feltételek jogértelmezésének kérdése.

A felhatalmazás körében sajátos formaként értékelhető egy korábbi törvényben a törvényjavaslat benyújtására kötelezés időtartamának ismételt meghosszabbítása. Ez történt ugyanis a szénbányák államosítása – 1946: XIII. tc. – kapcsán. E jogszabály az állami tulajdonbavétel ellenében kártalanítást írt elő, s erről az iparügyi miniszternek később beterjesztendő törvényjavaslattal kellett gondoskodnia. Mivel a nemzetgyűléshez történő előterjesztés határidejének lejárt és a kormánynak adott időleges felhatalmazás lejárt véletlenül egybeesett, így „öszvér megoldásként” a rendeleti és a törvényjavaslatra vonatkozó felhatalmazás az 1946: XXVIII. tc.-ben egybeolvadt. A szokatlan párosítás kényszerít a miniszteri indoklás az államosításról szóló törvény körülményeivel magyarázta. A törvényhozást ennek az intézkedésnek a meghozatalánál az vezette, hogy a törvény alkotásának idejét nem tartotta még alkalmasnak arra, hogy a kártalanítás kérdését olyan jogszabállyal rendezze, amely számot vehet az állami tulajdonba kerülő vagyon értékével, jövedelmezőségével. Noha időközben a szükséges adatok alapján a kártalanítási törvényjavaslat előkészítése befejeződött, mégis további információt igényelt a végleges tervezet előkészítése. A törvényhozás a nemzetközi tárgyalások elhúzódása folytán a békeszerződés következtében Magyarországra háruló terheket pontosan nem ismerhette. Ezért nem vállalkozott gyors állásfoglalásra, a kártalanítás mértékénél az ország közhitelét tartotta szem előtt, s „valóság szilárd alapjától” eltérés pedig olyan terheket rótt volna az államháztartásra, amelynek viselésével azt nem terhelhette.⁸

A rendeletek kibocsátására hozott felhatalmazási törvények sorában érdemi változásra már csak egy alkalommal került sor. Az 1947: VIII. tc. hatálya (1947. május 31-ig) a Dinnyés-kormány hivatalba lépésével szűnt meg.⁹ Az ezt meghosszabbító felhatalmazás – 1947: XVI. tc. – szeptember 30-ig szólt ugyan, de az augusztusi választások folytán a kormányváltás miatt szeptember 24-vel hatályát veszítette.¹⁰ Ebben a helyzetben született meg a felhatalmazások rendjét a korszak végéig meghatározó 1947: XXVI. tc. Előkészületi munkálataira jellemző, hogy a pártközi értekezlet határozatának megfelelően a javaslaton lényeges változtatásokat vezetett át a törvényelőkészítő osztály.¹¹ Az eredeti szerkezethez képest szembeűnő az eddig általában negyedéves időtartamok helyett a félélet meghaladó terminusok rendszeresítése. Minőségi változást jelentett a rendeleti úton történő kormányzás parlamenti jóváhagyásának további gyakorlata.¹² Szóltunk arról, hogy a rendeleteket a felhatalmazás lejártát követő első ülésben a Nemzetgyűlésnek jóváhagyás végett kellett bemutatni. A választásokkal újjáalakult országgyűlés azonban már nem vindikálta magának ezt a jogot, a „normakontrollt” a Politikai Bizottságra

8 A kártalanítás törvényjavaslat benyújtási határidejének módosítására lásd az 1947: XV. és XVI. törvénycikkeket. 1947. év Hatályos Jogszabályai. Budapest, 1948.

9 MOL IM – TO 241/1947.

10 Uo. 2083/1947.

11 Uo. 3620/1947.

12 Uo. 1277/1948; 5155/1948 (1: 1948: XXIV. tc.) továbbá 2266/1949. évi XVII. törvény)

bízta. A minisztertanácsban elfogadott rendeletet a kormány ugyan köteles volt e szűkebb testület elé terjeszteni utólagos jóváhagyás céljából, ami természetesen nem akadályozta abban, hogy azokat még a bemutatást megelőzően kihirdesse. A Politikai Bizottság pedig ellenőrzési jogkörében jelentéssel tartozott az országgyűlésnek.

Az 1947. évre szóló fent vázolt rendeleti jogalkotást tárgyzó felhatalmazások mellé még egy különös tartalmú és „terjedelmű”, sajátos jogforrási formában megjelent szabályozást kell érinteni.

A Párizsban 1947. február 10-én kelt békeszerződést becikkelyező 1947: XVIII. tc. – az 1947. évi Országos Törvénytárban – 1947. július 25-én jelent meg. A VIII részből álló kontraktust hat melléklet egészítette ki. A 13 szerződő fél aláírásához kapcsolatan, 3–5. §§ megjelöléssel – két korlátozással – teljeskörű felhatalmazás található. A békeszerződés végrehajtására, a szerződés rendelkezései által megkívánt bármely, a törvényhozás hatáskörébe tartozó magánjogi, perjogi, büntetőjogi vagy pénzügyi vonatkozású rendelkezést, s evégből fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket is megállapíthatott a kormány. A kizáró-korlátozás közjogi indíttatású volt. E tárgyban eredendően nem, míg a fent felsorolt négy relációban az 1946: I. tc.-vel nem ütközhetek a rendelkezések. E felhatalmazás hatálya pedig 1948. december 31-ig terjed.¹³

Végül a felhatalmazásokra vonatkozó jogalkotás novumaként említendő az 1947: XXVI. tc. speciális rendelkezése (3. §.). Ez a sajátos ex-lex állapot kívánta áthidalni, ami a kormányváltás (szeptember 24.) és az újabb felhatalmazási törvény kihirdetése (november 25.) közötti időben jelentkezett. Erre a periódusra az országgyűlés a kormány statuálási jogát, a rendeletek kibocsátásának tényét hagyta jóvá, tehát nem magukat a rendeleteket, amelyek ehhez képest a felhatalmazás fennállása esetében és annak keretében továbbra is módosíthatók voltak rendeleti úton.

13 1947. évi Országos Törvénytár – 1947: XVIII. tc; *A nemzetgyűlés 133-138. ülései*. Budapest, Atheneum, 1947.

„CRIMINALIS SZEMPONTBÓL MAGYARORSZÁGOT A CIVILISÁLT ORSZÁGOK KÖZÉ NEM SZÁMÍTOM”

A börtönügyi javaslat előleges kérdése az 1843/44.évi országgyűlés felsőtábláján

A címben foglalt kijelentést Eötvös József báró tette a felsőtáblán, a Főrendi Napló tanúsága szerint 1843. október 28-án, a büntető javaslatok tárgyalásainak kezdetén. Az ellenzék vezéralakja nem hagyott kétséget a felől, hogy a börtönügyben tervezett reformok halaszthatatlanok. Más kérdés volt, hogy mit és milyen ütemben kell és lehet megvalósítani. A radikalizálódott alsótábla üzenetét napirendre tűző főrendek már az előleges vitában kételkedéseiket fogalmazták meg felszólalásaikban.

1. Azt 1843/44. évi országgyűlés és a felsőtábla

A negyvenes évek kezdetén az ellenzék javában dolgozott a közteherviselés és az egyenlőség elvének elfogadtatásán. Politikai küzdelmeiben kiformalódott a Széchenyi és Kossuth képviselte „két generáció, két társadalmi csoport, két eltérő lelki alkat gondolkodásmód, mentalitás”² jellemezte reformirányzat. Várható volt, hogy az 1843/44. évi országgyűlésen jelentősebb szerephez jutnak a liberális áramlatok. Az országgyűléssel kapcsolatban megfogalmazódó fokozott várakozás a politikai élet nyugtalanságát hozta magával. Az ellenzék számításai szerint az országgyűlésre jelentős feladatok hárultak volna, így, „a szatmári pontok”³ összesítésében többek között az ősiség eltörlése, az örökváltság, a birtokjog kérdése, a hivatalviselés kiszélesítése, a közadózás, a sajtószabadság, a népképviselés.³ Az események súlya a rossz előérzetek tettelegességben kifejeződő megnyilvánulásában is megtapasztalható volt. Az országgyűlési követválasztásokat több megyében is véres zavargások jellemezték. Az ellenzék szerint a kormányzat minden követ megmozgatott annak érdekében, hogy az ellenzék meghatározó alakjait kiszorítsa az országos politikai vitákból, a kormány a feszültségek szításával az ellenzékot vádolta.

1 Mezey Barna egyetemi tanár, MTA/ELTE Jogtörténeti kutatócsoport Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. ORCID ID: 0000-0002-2234-9452

2 CSORBA László: Haza és maradás – Haza és haladás. In: *A tízenkilencedik század története*. Budapest, Pannonica, 2000, 100.

3 HÓMAN Bálint – SZEKFI Gyula: *Magyar történet* (V. kötet). Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1936, 328.

Másokkal együtt Lónyay Menyhért is aggodalmáról számolt be, aki tartott a fiaskótól. „Lám mennyit akarunk, de én csak attól félek, hogy ennyi szent akarat, állhatatos munka s erős törekvés mellett, ezen országgyűlés inpracticus lesz, s nem sokat viszünk haza”.⁴ Mindenesetre a választások körül zajló eseményeknek lett következménye, hogy a Zala vármegyei botrányos kortesszervezkedések okán a büntető kódex szellemi atyja, Deák Ferenc, sem lehetett ott a tárgyalásokon.⁵ Ballagi Géza sötét hangulatban jegyezte meg, hogy „az országgyűlésnek még a királyi proposíciókban említett tárgyak közül is alig sikerül valamit elintéznie, jóllehet azokra a kormány épp oly súlyt fektet, mint maguk a rendek”.⁶ A zászlóra tűzött legtöbb reformterv elbukott, pedig az országgyűlés nem kevésbé a választmányi struktúra befogadásának hatására minden korábbinál színvonalasabb törvénytervezeteket hozott tető alá.⁷ Sikerült ugyan törvénybe iktatni a magyar nyelv hivatalos államnyelvvé emelését,⁸ a jobbágyok birtokbírhatási jogának⁹ és hivatalviselési képességének¹⁰ megállapítását, a protestáns vallásoknak a katolikussal szembeni megkülönböztetésének mérséklését,¹¹ de az országgyűlés talán legnagyobb jelentőségű ügye, a büntető kódex dolga elhamvadt a táblák közötti viták tüzeiben. Az 1829. évi operátumra és az azt követő vármegyei vitákra támaszkodó, az előző országgyűlés által kiküldött országos választmány által előkészített büntető törvénykönyvi javaslatok dolga már-már alkuközélbe jutott. A börtönügyi javaslat immáron csak a királyi resolútióra várt, amikor megfeneklettek a tárgyalások és végül a korszak Európájának egyik leghaladóbb kódextervezete javaslatformában maradt. Így azután Ballagi Géza hivatkozásában, Szalay László szavaival a vérhatalom joga a földesurak kezében maradt, a földesurat és a jobbágyot polgári állásánál fogva ugyanazon cselekményéért továbbra is különböző büntetés érhet, s míg az egyik jogorvoslattal élhetett, a másik nem.¹² A kodifikáció továbbra is váratott magára.

Az eredmény nem kevésbé a főrendek konok ellenállásának volt köszönhető. A felsőtábla néhány kérdésben megmakacsolta magát és ezzel lényegében nemet mondott a tervezetre.

4 Lónyay Menyhért Lónyay Alberthez Pozsony, 1843. szeptember 23. In: CIEGER András: *Lónyay Menyhért 1822-1884*. Budapest, Századvég Kiadó, 2008, 46.

5 HÓMAN–SZEKFÜ i. m. 328.

6 BALLAGI Géza: *A nemzeti államalkotás kora (1815–1847)*. In: SZILÁGYI Sándor (szerk.) *A magyar nemzet története*. Kilencedik kötet. Budapest, Atheneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat, 1897, 577.

7 PAJKOSSY Gábor: A reformkor. In: GERGELY András (szerk.) *Magyarország története a 19. században*. Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 223.

8 1844. évi II. törvénycikk a magyar nyelv és nemzetiségről.

9 1844. évi IV. törvénycikk a nemesi javak bírhatásának nem-nemesekre kiterjesztéséről.

10 1844. évi V. törvénycikk a nem-nemeseknek is minden közhivatalokra lehető alkalmazásáról.

11 1844. évi III. törvénycikk a vallás dolgában.

12 BALLAGI i. m. 578.

Nem érdektelen tehát az 1843/44. évi országgyűlés felsőtáblájára vetni néhány pillantást. Az 1608. évi szabályozás óta,¹³ személyes jogon az összes báróknak és mágnásoknak, „helyük és szavazatuk” volt az országgyűlésben; a főpapok rendjéből pedig a saját káptalannal, avagy székhellyel rendelkező püspök rendelkeztek votummal. A 19. század első évtizedeire a személyesen meghívottak száma ötszáz körül mozgott, a hivatalból invitáltaké átlépte az ötvenet. 1843-ban 30 püspök, 11 főméltóság, 24 főispán és egy horvát követ mellett 474 személyesen meghívott lett volna jogosult a megjelenésre, ebből azonban mindössze 159-en regisztráltak. Az egyes főrendi üléseknek előfordult, hogy alkalmanként csupán tucatnyi tényleges résztvevője akadt.¹⁴ Meglehetősen gyakori volt az olyan felszólalás, mint Teleky László grófé, mely szabadkozással kezdődött: „A’ dolognak múlt gyűlésbeni tárgyalásában részt nem vettem, tehát csak azokról szólhatok, miket itt hallottam”¹⁵ Sokan csak azért szólaltak fel, hogy „voksként” véleményt nyilvánítsanak. (Például miként Eszterházy Kázmér gróf tette ezt: „röviden oda nyilatkozom: gróf Apponyi György indítványát pártolom”).¹⁶ Ennek következtében a főrendek vitája hosszabb, aprólékosabb és némileg unalmasabb is volt az alsótáblánál, hiszen mindenki előadta, ki rövidebben, ki hosszabban ugyanarra a tárgyra vonatkozó véleményét. A saját álláspont kinyilvánításának fontossága abban rejlett, hogy a felszólalást magát tekintették szavazatnak.¹⁷ A többség méltóságán alulinak tartotta a rövid beszédet, így többnyire arra kényszerültek a felszólalók, hogy a már elhangzottakat saját szavakkal ismét elismételjék. Az ülés elnöke pedig (aki többnyire a nádor volt) figyelemmel kísérté a mondottakat. Az ő feladata volt arra is felügyelni, hogy a már eldöntött kérdéseket ne hozzák újfent a tábla elé. „Nem lehet azon észrevételt nem tennem, hogy miután a’ dolog három napi tárgyalása következtében elhatározottat a’ többség által, ezen elhatározott kérdésekre már többé visszalépés nem történhetik, különben tárgyalásaink véghetetlené lennének.”¹⁸ Az elnök a vita végén sem számszerű összesítést, sem arányosítást nem végezve mondta ki a határozatot. Így a börtönrendszer előleges kérdéseinek vitájában is a nádor rögzítette, hogy mivel „senki e tárgyban felszólalni nem akar, kijelentemem kell, hogy a mélt. Fő-RR többsége gr. Apponyi György előterjesztését fogadja el.”¹⁹ (Mint

13 1608. évi (k. u.) I. törvénycikk. Elősorolása annak, hogy „karoknak” és „rendeknek” kiket kell nevezni és hogy a közönséges országgyűléseken kiknek legyen helye és szavazata.

14 DOBSZAY Tamás: *A rendi országgyűlés utolsó évtizedei (1790-1848)*. Budapest, Országház Könyvkiadó, 2019, 207.

15 LXIX. Országos ülés a Fő Rendeknél 1843. november 13. [továbbiakban: LXIX.1843.november 13] *Felséges első Ferdinánd Ausztriai császár, Magyar-és Csehország e’ néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-Országgyűlésen a’ méltóságos Fő-Rendeknél tartott országos ülések naplója*. Pozsonyban, az Országgyűlési irományok Kiadó hivatalában. Pesten, Landerer és Heckenastnál MDCCCXLIII. [Továbbiakban: FRN 1843/44] II. kötet, II. 308.

16 LXII. 1843. november 6. FRN 1843/44. II. 234.

17 DOBSZAY i. m. 220.

18 LXVI. 1843. november 7. FRN 1843/44. II. 239.

19 LXIII. 1843. november 6. FRN 1843/44. II. 237.

ismeretes a megszólalók társadalmi súlya, befolyása, hivatala, viselt tisztsége határozta meg hozzászólásának súlyát.)²⁰

Mivel a főrendek érdeklődése szórványos volt a felsőtáblai ülések iránt, a tárgyalásokat a hivatalból jelenlévő kormánytisztviselők és egyháziak dominálták. Pálmány Béla tanúsága szerint 1825 és 1848 között a meghívott főnemeselek közül mindösszesen 365-en vettek részt személyesen a tárgyalásokon, a többség, 552 mágnás soha az országgyűlés közelében sem járt.²¹ A tábla általános orientációja ennek okán erősen konzervatív és aulikus volt, „a rendszer mozdíthatatlanságának elvét” képviselte.²² A főrendi tábla konzervatív táborának vezetője gróf Apponyi György volt. Ballagi Géza összefoglalója szerint (aki „tömör phalanx”-nak nevezte az aulikus pártot), Apponyi elsősorban a vezető egyházférfiak, (Kopácsy József primás, Lonovics József csanádi püspök) és a hivatalt viselők közül Majláth György országbíró, Keglevich Gábor gróf tárnokmesterre számíthatott biztosan. A régebbi mágnások csoportjából Mednyánszky Alajos báró, Majthényi Antal báró, De la Motte Károly gróf küzdött Apponyi mellett. A fiatalabb konzervatív politikusok közül Széchen Antal, Cziráky János, Forgách Antal, ifj. Zichy Ferenc grófok sorakoztak fel a kormányoldalón.²³

A reformországgyűlések egyik nagy fejleménye lett a mágnáellenzék megjelenése a politikai életben – és a felső kamarában. Ekkor alakult ki „a főrendek független, tehát nem hivatalviselő körében egy ellenzéki csoport, amely főként a rendi alkotmány védelmében és nemzeti vívmányokért igenis határozottan lépett fel.”²⁴ 1832-től észlelhető a liberális eszmék felbukkanása a felsőtáblai polémiákban, de a főrendi tanácskozások többségben megmaradtak a reformkezdeményezések blokkolásának politikájánál. „Igen bajos állapot, midőn a’ politikai kérdések körül alakult majoritás a’ csupa haladás, ’s nagy részint tudományos kérdéseket felekezeti kérdésekké kovácsolja, mert akkor nincs többé hely a’ kölcsönös capacitatióknak” – tiltakozott e gyakorlat ellen Teleky Domokos gróf.²⁵ A zászlót bontó Batthyány Lajos gróf köré azok a szabadelvű főrendek gyülekeztek, akik már az 1839-1840. évi országgyűlésen is részt vettek a főrendi ellenzék megalakításában. Eötvös József báró, Teleki László, Pálffy József, Batthyány Kázmér Zay Károly grófok és Wenckheim Béla báró vette ki részét aktívan a politikai csatározásokból. Az erősödő ellenzéki erők eredményei azonban távolról sem álltak arányban „a párt imposans

20 VASZARY Kolos: *Adatok az 1825-ki ország-gyűlés történetéhez*. [Guzmics Izidor naplói.] Győr, Gross és Társa, 1883, 13.

21 PÁLMÁNY Béla: *Országgyűlési követek, a reformkori politikai elit*. DOBSZAY Tamás et al. (szerk.): Rendszer és parlamentarizmus Magyarországon a kezdetektől 1918-ig. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2013, 362.

22 PAGET, John: *Magyarország és Erdély. Naplójegyzetek*. MALLER Sándor (vál., szerk.) Budapest, Helikon Kiadó, 1987. 53.

23 BALLAGI i. m. 570-571.

24 DOBSZAY i. m. 207.

25 LXIV. Országos ülés 1843. november 7. Fő-Rendi Napló 1843/44. II. 239.

erejével [...] munkásságának positiv sikere” tekintetében.²⁶ Mindenesetre az 1843. évre valóban jelentős változást jelentett, hogy a Batthyány Lajos vezette főúri ellenzéknek köszönhetően az a főrendi napló készítése és kiadása ugyanolyan természetes lett, mint az alsótáblán.²⁷ A kinyomtatott és publikált naplók a politikai nyilvánosság elé vitte a tárgyalásokat, így moderálta a nádori határozatmegállapítás esetleges kilengéseit. Az 1843. évi országgyűlésen tehát feltétlenül kedvezőbb légkörben és radikálisabb politikai közegben folyhattak a tárgyalások a büntetőjog kodifikációjáról és ezen belül is a börtönrendszer kérdéséről.

2. A tárgysorozat kérdése

1843. október 28-án József főherceg egy előleges kérdéssel fordult a főrendekhez. Az alsótábla ugyanis egyidejűleg küldte meg üzenetét a büntettekről és büntetésekről szóló törvénykönyv tervezetéről, valamint a börtönrendszert tárgyzó javaslatot. A nádor döntést kért a táblától, melyik tervezetet kezdjék el tárgyalni.²⁸ A kérdés, bár egyszerűnek tűnt, lényegében megnyitotta a vitát a börtönrendszer fölött is, hiszen anélkül szólni a kérdéstről, hogy a téma meritumát ne érintsék valamiképpen, lehetetlen volt. Ezt jelezte a nádor többszöri beavatkozása a diszkusszióba, igyekezvén visszaterelni a kérdés körül csapongó szónokokat az alapkérdéshez.²⁹ Az azonban mindenesetre egyértelmű volt, hogy a szabadságvesztés-büntetés mint fő és alapvető büntetési nem a főrendek által is elfogadtatott. A polémia nem arról szólt immár, hogy milyen büntetés legyen a szankciórendszer középpontjában, hanem hogy a szabadságvesztés-büntetés melyik szisztémáját fogadják el a magyar büntetés-végrehajtás talpkövéül. (A tanácskozások során többször is felbukkant a büntetés céljának problémája is. Úgy tűnik, hogy ebben a kérdésben is meglehetősen egység alakult ki, mint Popovics Vazul munkácsi g.e.püspök fogalmazott a büntető törvények célja „bizonyosan nem más, hanem javítása azon szerencsétleneknek, kik büntetés alá esnek; a javítás pedig a büntető rendszer által eszközöltetni fog”.³⁰)

Annak ellenére, hogy az első felszólaló, Majthényi Antal lipitói főispán világossá tette: ha nem a magányrendszer mellett voksolna a felsótábla, úgy az erre alapított büntető törvénykönyvet újra kell majd tárgyalatni (vagyis a börtönrendszerről kell először határozni), hosszabb szóváltás kerekedett a téma körül.³¹ A főrendek eleve jelezték, hogy esetleg nem is a választmányi javaslat szerinti magányrendszert fogják támogatni. (Kétségtelen elméleti lehetőségként kínálkozott a hallgató rendszer, esélyes volt a meglévő, ún. „dolgozó” tömlőrendszer javított változata, de valamiféle vegyes megoldás

26 BALLAGI i. m. 575-576.

27 KÉRÉSZY ZOLTÁN: *Rendi országgyűléseink tanácskozási módja*. Kassa, Nyomtatott vitéz. A. Ut. Könyv-és Műnyomdájában, 1906, 63.

28 LVIII. 1843. október 28- FRN 1843/44] II.162.

29 LXIV. 1843. október 28. FRN 1843/44. II. 171., 173.,174.

30 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.169.

31 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.162.

kialakítása is, sőt szóba jött már ekkor a mintabörtön gondolata is.)³² Apponyi György gróf mintegy megelőlegezve a majdani viták egyik fő csomópontját, arról beszélt, hogy azért kell előbb dönteni a börtönrendszerről, mert tisztázni kell mindenekelőtt „valjon a magánrendszer hazánkra nézve szükséges és célszerű-e? – valjon képesek vagyunk-e ennyi áldozatot hozni? – valjon megengedi-e a nemzet szelleme és műveltségének állapota, hogy ily rendszer hozassék be?”³³ A börtönrendszer feletti vitával kezdést támogatták Széchen Antal, Königszegh Sándor, De La Motte Károly, Károlyi Lajos, Cziráky János, Széchen Miklós, ifjabb Zichy Ferenc, Andrassy György, Keglevich János, Zay Károly, Batthyány Imre, Almásy Móríc, Barkóczy Ferenc, grófok, Miske Imre, Orczy Lőrincz, Perényi Ferenc, Kulmer Ferenc, Fischer Károly, Révay György, bárók, Kiss Pál tenger melléki kormányzó, Busán Hermán horvát követ, Stankovics János győri megyés püspök, Popovics Vazul munkácsi g.e.püspök.

De La Motte gróf olyan praktikus szempontot is kínált a diskuszióban, mely utóbb a főrendek álláspontját döntően meghatározta: valóban képes arra az ország, hogy a magánrendszer szerint létesítendő intézetek felépítse és fenntartsa? Nem lesz ennek áldozata a „jó és csendes” polgár, akitől mindezen költség elvonatik? Ő a maga részéről ezért tartotta volna fontosnak a börtönrendszer kérdésével kezdeni a tanácskozást, hogy minél előbb szembesüljenek a főrendek a javaslat gyakorlati problémáival.³⁴ Apponyi nyíltan utalt a majdani fő vitapontra: a karok és rendek üzenetükben egyfajta általános és igen költséges rendezést ajánlottak, „a nélkül, hogy arra nézve, mikép történjék annak alkalmazása, javaslatot tennének”. Ebben a gróf „véghetetlen hibát talált”, de ezzel – ígérte – majd a maga helyén fog foglalkozni.³⁵

Az ellentábor, élén Teleky Domokos gróffal és Eötvös József báróval, nem is annyira a börtönrendszer kérdését firtatta, mint inkább azért argumentált, hogy vajon nem a büntető perre vonatkozó, még hiányzó harmadik javaslat uralja-e a büntető törvényt, és valóban a börtönrendszer lenne-e a büntető kodifikáció kérdésben? Az érvelésben látszólag egy régi követelés köszön vissza: a büntető törvénykezés reformjának igénye, melynek gyökerei jóval mélyebbre nyúlnak, mint maga az anyagi jogi kodifikáció. A bünvádi eljárás különválasztása a materiális büntetőjogtól viszonylag friss fejlemény ezidőtájt, és aligha lehet felróni az ellenzéknek, hogy tekintve a politikai perek sűrűsödését, nem látott kellő garanciát pusztán az anyagi büntetőjog kodifikációjában. Így azután eltérve a nádor kérdésétől, nem arra válaszoltak, melyik törvény tervezetét tárgyalják meg a rendelkezésre állók közül, hanem a még az alsó táblán tárgyalás alatt álló bünvádi javaslatot hiányolták, mint az anyagi büntetőjog érvényesülésének biztosítékát. Eötvös egyenesen mellékesnek, mintegy technikainak minősítette a kimunkált tényállásokhoz igazított arányos büntetési skálát, mely szerinte következetesen hozzá állítható a büntető

32 LXIV. 1843. október 28. FRN 1843/44. II. 162.

33 LXIV. 1843. október 28. FRN 1843/44. II. 164.

34 LVIII. 1843. október 28. FRN 1843/44 II.170.

35 LXIV. 1843. október 28. FRN 1843/44. II. 175.

kódexhez.³⁶ Kissé eltulozva mondandóját, jelentette ki, hogy „a büntető eljárásnak a büntettekről szóló résszel szorosabb összeköttetése van, mint mely a büntető résznek a törvénykönyv és a börtönrendszer között létez”.³⁷ Őket támogatták Batthány Kázmér és Csáky László grófok, Orczy István és Berényi Ferenc bárók. A vita erősen akadémikusnak tűnt, hiszen egyfelől a harmadik javaslat nem állt rendelkezésre, másfelől a nádor kérdése a két meglévő üzenet közötti választásra vonatkozott. Ráadásul Busán Hermán Zichy Ferencsel egyetértésben arra is felhívta a figyelmet, hogy az 1840.évi V. törvénycikkben javító házakról és mellékesen az 1825/27. évi országgyűlés megbízásából készült büntető törvénykönyv felülvizsgálatáról van szó, bűnvádi eljárásról a törvény szöveg nem rendelkezett.³⁸ (Ezzel egyébként utaltak a választmánynak a feladatát illető törvényi felhatalmazást meglehetősen kiterjesztő értelmezésére is.) A polémia során De La Motte indítványa nyomán alakult ki lassan egy harmadik álláspont, mely ötvözni igyekezett az eltérő nézeteket. Tárgyaljanak bármit, akár a börtönrendszert is, de mindenképpen várják be a bűnvádi eljárásra vonatkozó tervezet megküldését és végső álláspontjukat a főrendek a három javaslatról egyszerre alakítsák ki. Ehhez csatlakozott Batthyány Lajos, Pálffy József, Andrásy Károly, Széchen Antal gróf is. Teleky László gróf, aki eredetileg a bűnvádi eljárás előlegességét támogatta, úgyszintén elfogadhatónak tartotta a három részről együttesen kialakított végső határozat elgondolását. Mindenesetre megjegyezte, hogy addig, amíg mindhárom javaslat nem fekszik a tábla előtt, minden kérdésben csak feltételes szavazatot adhat le.³⁹

A többség nyilvánvalóan a börtönrendszert kívánta elsőként tárgyalása alá venni, hiszen, mint azt többen kifejtették: ezen nyugszik az egész büntető törvénykönyv. Ennek alapján nyugtázta a nádor a börtönrendszerek tárgyalásával kezdődő tanácskozást.⁴⁰ Teleky László gróf hiába próbálta a három rész együttes kezelésére vonatkozó határozat kimondására bírni a főherceget, a nádor lakonikus szavakkal zárta a napot: „Miatán ezen kérdést bevégeztük, a mai ülés eloszlatik.”⁴¹

3. A bírói függetlenség

A nádor bármennyire próbálta is mederben tartani a büntető kodifikáció első és harmadik része fölötti vitát, lehetetlen volt elmellőzni a törvénykezés egyes kérdéseit. Mint fentebb látható volt, a főrendek előleges vitájának egyik alapkérdése volt a börtönrendszer vagy bűnvádi eljárás meghatározó szerepének tisztázása a büntető kódexre vonatkozóan. Talán túlzó volt az ellenzék óvatossága a büntetési tételek minimumainak eltörlése okán, mert a magyar büntetőbírói gyakorlat korábbi parttalanságához képest az Eötvös által

36 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.165.

37 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.164.

38 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.168., 173.

39 LXIV. 1843. október 28. FRN 1843/44. II. 169.

40 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.177.

41 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.177.

is nyomatékositott biztosítékrendszer, különösen a *nullum crimen sine lege* elve, illetve a *proporcionalitás* eszméjének átvitele a kódextervezeten hatalmas előrelépést jelentett.

Teleky és Eötvös szemben a nádor kifejezett kérésével kiszélesítették az argumentációt. Teleky az *igazságszolgálató hatalom* definiálását várta, a törvényhozó és végrehajtó hatalomtól elkülönített *független bírói hatalmi ág* törvényi szabályozását követelte.⁴² Vázolta a bírói önkény veszélyeit, s mert a büntető törvénykönyv megalkotói a büntetési tételek minimumainak eltörlésével operáltak, a bírák kezébe adott kiterjedt hatalom garanciáit tartotta szükségesnek elsősorban megvonni. Ő addig nem kívánt volna egyik tervezettel sem foglalkozni, míg meg nem érkezik a büntető törvénycsomag harmadik eleme, a második rész, a bűnvádi eljárásról szóló javaslat. Eötvös József a bírák „tökéletes” függetlenségét tartotta szükségesnek, *bírói függetlenséget* „mind alulról, mind felülről”. A bíró nem függhet „felülről” jövő instrukcióktól, ellenőrzéstől, de éppen úgy függetlennek kell lennie a korteskedések ártalmas befolyásától is. Ez pedig a procedúra jó és pontos meghatározásától függ. Ő ezért csatlakozott a büntető eljárást előbbre vevők csoportjához.⁴³ Némi szóváltás keveredett ebből Majthényi Antal báróval, aki némi gúnyval arra kérte Eötvöst, tanítsa meg azon mesterségre, hogyan lehet igazán független bíróra szert tenni, „miután a bíró a légből le nem eshetik, és vagy királyi kinevezés vagy a nép választása után lehet bíró.”⁴⁴ Eötvös nyomban reagált: nem elsősorban a választásban, hanem a kinevezés mikéntjében rejlik a függetlenség. Mert ha a bíró nem elmozdítható, akkor sem, ha ítéletei a felső hatalomnak kellemetlenek, ha nem választási agitátorok szervezkedésével választják (és küldik el hivatalából), akkor lehet csak igazán független.⁴⁵ Ezen a ponton avatkozott be a nádor a vitába: a második rész fölötti tárgyalás, melyet nem is ismer a tábla, idő előtti.⁴⁶ Mégsem tudta megakadályozni a témafölötti kalandozást. Teleky Domokos ismét visszatért a bűnvádi eljáráshoz, mely szerinte „mint rendületlen alkotmányos szobor áll” és védi a nemzetet, míg a büntető törvénykönyveket rendre módosítják. „Jaj azon országnak, ahol bírói függetlenség nem létezik”. Egyetértve Eötvössel mondta: nem a választás tényéből, hanem módjából fakad a bíró függetlensége.⁴⁷ Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy a választmányi munkálat során megállapított elvek mind az anyagi mind a perjogra érvényesek, tehát feltételezhető az egység. Ennek figyelembevételével ő is társult azokkal, akik „csomagban” kívánták visszaküldeni majdan a három tervezetet.⁴⁸ A bírói függetlenség feletti szóváltás talán korainak tűnik a rendi Magyarországon, ismerve a 19. század második felének kodifikációs küzdelmeit, de mindenképpen jelentőségteljes volt abból a szempontból, hogy a felsőtáblán nem egyszerűen vitatémává lett, de számos főrend eszmei

42 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.163.

43 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.166.

44 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.170.

45 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.171.

46 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.171.

47 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.172-173.

48 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.172.

támogatását elnyerte a törekvés. S ez már nem a királyi hatalomtól független nemes bíró víziója volt, hanem a modern, polgári értelemben vett törvénykezés szereplője. Eötvös József báró megragadta a lehetőséget arra is, hogy *a törvényelőtti egyenlőség* mellett szóljon és kifejtse ismert álláspontját e kérdésben. „Nyilván és ünnepélyesen kijelentem: hogy a procedúrának oly nemei lehetnek, hol én nemesi kiváltságomról lemondani nem akarnék, miután az egyenlőség, mely után én vágyódom, nem az elnyomás, hanem a szabadsági egyenlőségben áll.”⁴⁹

*

Az 1843/44. évi országgyűlés felsőtáblájának a büntető javaslatok tárgyában tartott előleges tanácskozása tükrözi azt a felfokozott reformhangulatot, mely a korszak társadalmi átalakulásának részletkérdéseit is jellemezte. A három büntető javaslat tárgyalási sorozatának kapcsán egyértelművé vált, hogy a fogházjavításnak sok híve volt a főrendek között, hogy a szabadságvesztés-büntetés eszméje polgárjogot nyert a közgondolkodásban, a börtönrendszer korszerűsítésben a javítás gondolatát látják megtestesülni a felsőtábla tagjai. A tanácskozások során a börtönügy kereteit szétfeszítő kérdések is szóba kerültek, miként a törvény előtti egyenlőség, bírói függetlenség, a hatalmi ágak következetes elválasztásának gondolata, ezek azonban a tárgytól távolabb lévén, nem kerültek napirendre.

49 LVIII.1843. október 28. FRN 1843/44 II.165.

ADALÉKOK A GABONAŐRLÉS TÖRTÉNETÉHEZ

Stipta Istvánt a miskolci jogászképzés 1981. évi indulása óta ismerem. Alapossága, precizitása nem csak a jogtörténet oktatásában, hanem a tehetséggondozásban, a joghallgatók segítségével a doktori iskola működésében is tetten érhető volt. Példamutatóan aktív publikációs tevékenységéből is kiemelkedik „A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve” c. munkája, amely részletesen bemutatja a jogtörténet írás korszakait, irányzatait, képviselőit és munkásságukat, valamint a jogtörténet oktatását.¹

Büszke vagyok rá, hogy segédkezhettem abban, hogy Stipta Professor Úr a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karának oktatója lett. Stipta István a KRE ÁJK professzoraként szerzett akadémiai doktori címet. A Minőségbiztosítási Bizottság vezetőjeként sokat tett a képzés színvonalának javítása és az oktatók tudományos előmenetelének elősegítése érdekében. Elévülhetetlen érdemeket szerzett a KRE akkreditációjának 2020. évi sikerében.

*A témaválasztással is igyekszem tisztelegni Stipta István jogtörténeti kutatómunkája előtt.
Isten éltesen Pista!*

1. A malomkő első írásos említése

Az emberiség történetében fordulópontot jelentett a gabonatermesztés és ezzel párhuzamosan a gabonaszemek összezúzását célzó tevékenység és a kapott lisztyszerű anyag sütésre való felhasználása. A gabona mozsarakban kézi erővel történő összezúzását idővel fölváltotta a malomkövek használata. A gabonaszemeket két, vízszintesen elhelyezett malomkő között őrölték. A malomkövek segítségével történő őrlésre már az Ószövettség szövege is bizonyítékkal szolgál: „Ne vedd zálogba a felső és alsó malomkövet”.² A malomkövek zálogtárgyként való alkalmazásának tilalma jelzi ezeknek az eszközöknek a fontosságát. A bibliai időkben a jelzalog még ismeretlen jogintézmény volt. A már akkor is alkalmazott kézizálogba adás során az adós molnártól elkerültek volna a malomkövek, a hitelező birtokában viszont nem tudták volna eredeti szerepüket betölteni. A tilalom nyilvánvalóan azt a célt szolgálta, hogy a malomkövekkel őröljenek, azok ne csak fedezetül szolgáló értéként porosodjanak a hitelezőnél.

1 STIPTA István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány Iurisperitus Betéti Társasága, 2015.

2 Mózes 5-ik könyve, 24. fejezete, 6. verse.

2. Malmok említése hazai okiratokban

2.1. *Malmok mint helymeghatározók*

A malmok sokáig jó helymeghatározó pontot jelentettek, így gyakran szerepeltek adománylevelekben, ingatlanokra vonatkozó szerződésekben, így például egy, III. Béla király jelenlétében megkötött adásvételi szerződésben.³

2.2. *Malmok említése végrendeletekben*

A malmok a középkorban önmagukban is jelentős értéket képviseltek és komoly jövedelemtermelő képességgel bírtak. Erre tekintettel a végrendeletek is említenek malmokat.⁴

2.3. *A malmok működésére vonatkozó rendelkezések*

A történeti források közül az általános szabályozási célú dokumentumokban – időnként megbújva – a malmok működésére vonatkozó rendelkezések is találhatók.

Érdekes adalékokat találunk a céhszabályzatokban. A pozsonyi pékek 1433-ban kelt céhszabályzat szerint „[...] ha egy pékmester egy nem házas péklegénynek azt mondja, hogy menjen a malomba dolgozni, azt teljesítse azt és ne mondjon ennek ellen, kivéve a négy ünnepnapot karácsonyt, húsvétot, pünkösdot és úrnapiját, és egy péklegény se menjen el a malomból, míg a garaboly meg nem telt, egyetlen napon sem, kivéve az imént nevezett négy ünnepnapot.”⁵

A kereslet-kínálati viszonyokba történő érdekes beavatkozásra látunk példát Kőszeg város 1649-ben kelt, a város belső rendjéről szóló szabályrendeletében, amely az alábbi kötelezettséget tartalmazza: „Minden molnár gazda tartozik molnárjának meghagyni, hogy se följobb, se alább az itt lakos embereknek tizenhatodánál ne öröljön, tíz funt

3 „A fent nevezett birtokhoz tartozó föld határának a kezdete pedig a keleti részről, attól a falutól indul ki, amelyet Bencennek mondanak, és egy fáig terjed, amelyet közönségesen tölgynek neveznek, innen a déli rész felé halad, egészen egy másik, a fent mondott néven nevezett fáig, leszállván egészen a malomig, itt átmegy a folyón, és a bozótoson át folytatódik, amelyek fele Árpádi faluhoz tartozik [...]” [Froa Asszony adásvételi szerződése 1181-ből, idézi: MEZEY Barna (szerk.): A magyar jogtörténet forrásai. Szemelvénygyűjtemény. Budapest, Osiris Kiadó, 2001. 158.]

4 „Gömör vármegyében fekvő és levő Újfalu nevezetű birtokomban egy birtokrészemet átengedem és mostantól odaadom Bartaházi Pálnak, szolgálómnak egy a Sebes patakon levő malmommal együtt, tudniillik a szokásos malompénzzel és jövedelmekkel egyetemben élethosszig [...], úgy hogy életében nekem és fiaimnak hűséges szolgálatot tartozzon teljesíteni, és halála után ezek kerüljenek és szálljanak vissza fiaimra és örököseimre.” [Csetneki András egri várnagy 1465-ben kelt végrendelete: MEZEY (2001) i. m. 167.] Az idézet az előörökös és az utóörökös nevezésének remek példája.

5 MEZEY (2001) i. m. 128.

pénzbüntetés alatt. Ha pedig a gazda akaratjából cselekednék a molnár ellene, a gazda duplán büntetődik. Az őrlők pedig tartoznak fertályonként kiadni a mércét, hogy a város proventusa se defraudáltassék. A molnárok pedig legyenek hitvesek, hogy az őrlésben igazán járjanak minden ember kára nélkül.”⁶

3. A malmok dologi jogi jogállása a rendi Magyarországon

A malomtartás joga – királyi kisebb haszonvétekként – a nemesi jószághoz tartozott. „A nemesi jószág állhatott ősi, adományos és saját pénzen szerzett birtokból, amelyet jobbágyi szolgáltatások nem terheltek. A nemesi jószághoz az évszázadok során meghatározott vagyoni jogok, ún. királyi kisebb haszonvételek járultak. E jogok közé sorolták a kocsmatartás, mézárszéktartás jogát, a malomjogot, a pálinkafőzés jogát, valamint a királyi privilégiumokkal biztosított vásártartás jogát. E jogok gyakorlása évszázadok alatt sokat változott. Többségüket 1848-ban eltörölték, de a malomtartás jogának kiváltsága még a polgári kor magánjogában is fellelhető volt.”⁷

4. Monopolhelyzet és jogi kezelése

A malmi tevékenység kapcsán sokszor észleltek – mai fogalmaink szerinti – gazdasági erőfölényt, és már a jogtörténet is példákkal szolgál az ilyen helyzettel való visszaéléssel szembeni fellépésre.

Maguk a molnárok sokszor monopolhelyzetben voltak. A nehezen járható utak miatt a termelők nem tudták nagyobb távolságra vinni gabonájukat, érszerűen elérhető távolságban pedig többnyire csak egy malom volt. A molnárok nemegyszer visszaéltek ezzel a helyzettel és indokolatlanul magas ellenértéket kértek a hozzájuk vitt gabona megőrléséért. A helyi szabályalkotók időnként felléptek ezellen a helyzet ellen, és maximálták az őrlési díjat. A piaci viszonyokba történő ilyen beavatkozásra még az I. világháború során is találunk példát.⁸

6 MEZEY (2001) i. m. 61.

7 HOMOKI-NAGY Mária: A rendi Magyarország magánjoga. In MEZEY Barna (szerk.): Magyar jogtörténet (4. átdolgozott kiadás). Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 99.

8 A kiépítésre kerülő hadigazdaságban a piac helyébe az alapvető gazdasági folyamatok állami irányítása, a gazdasági tervezés elemi formái léptek.” [POGÁNY Ágnes: *A nagy háború hosszú árnyéka: az I. világháború gazdasági következményei*. In: TOMKA Béla (szerk.): *Az I. világháború következményei Magyarországon*. Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2015, 264-265.] „A gabona- és lisztárakat maximalizálták, rendeletben írták elő a gabonából ki-termelhető liszt arányát (az ún. kiőrlési százalékot). A korábbi, közel tucatnyi lisztfajtával szemben mindössze háromfajta őrlését engedélyezték, miközben a főző- és kenyérliszthez 50-80% árpa- és kukoricaliszt hozzákeverését írták elő.” [THERNESZ, Vilmos: *A magyar malomipar helyzete a 20. század első felében* In: ENDREI, Walter (szerk.): *Műszaki innovációk sorsa Magyarországon (Malomipar – vaskohászat – textilipar)* Budapest, Akadémia Kiadó, 1995, 112.]

Monopolhelyzetben voltak a kőbányák. Malomkőnek alkalmas követ kevés helyen⁹ bányásztak, mert csak az olyan kő volt alkalmas erre a célra, amely a használat során nem morzszálódott – mert nem lett volna szerencsés, ha a liszt közé kőpor is vegyült volna –, mégis megmunkálható, formázható volt. A malomkő bányászatának földrajzi korlátjai kiszolgáltatottá tették a malomkövet vásárló malmokat. Volt időszak, amikor a malomkövek árát jogi úton kellett maximálni, megelőzendő azt, hogy a malmok indokolatlanul magas költségeiket beépítsék az őrlési díjba, így megdrágítsák a lisztet és áttételesen a kenyeret.

A 19. század elején Európa-szerte francia malomköveket kezdtek alkalmazni, mert egy ottani bányából származó malomkövek különösen kemények, így őrlésre kiválóan alkalmasak voltak.

5. A malmok meghajtásának fejlődése

Az őrlés kezdetben emberi erővel történt. A malomkövek, majd később a hengerszékek meghajtásának változása valójában korszakokat jelöl ki a malmok fejlődésében.

5.1. Állati erő igénybevétele

A malomkövek elterjedése azért volt fontos változás, mert a felső malomkő forгатásához igásállatokat is igénybe lehetett venni. A – későbbi elnevezéssel – szárazmalom tehermentesítette az embereket a fáradságos munka alól.¹⁰

5.2. Szélmalomok, vízimalmok, hajómalomok

A szárazmalomokban dolgoztatott állatokat arra alkalmas helyeken kiváltotta a szél és a víz energiája.

A szélmalomok hazánkban kisebb jelentőséggel bírtak, mint sok más országban.¹¹ Ennek elsősorban a szeles órák alacsony száma volt az oka, másrészt az, hogy a széljárta vidékek sokszor nem estek egybe a gabonatermő területekkel.

A vízimalmokat kisebb patakok mellé telepítették, sokszor felduzzasztva azok vizét, hogy az őrlést ne hátráltassa a vízhozam ingadozása. A vízimalmok elterjedése tekintetében a 11–12. századi Magyarország nagyjából Anglia színvonalát érte el, de a török hódoltság – sok más mellett – a vízimalmok alkalmazását is visszavetette, olyannyira, hogy még a 18. században is aktuális feladat volt ezek gyarapítása. „Az 1787-es éhínség kapcsán II. József bekérte a megyék javaslatait s ezek között szerepel, hogy az

9 A mai Magyarország területén ilyen bánya működött Sárospatak közelében. A hegy gyomrából kitermelt kő helyén ma tengerszem található.

10 Kisebber méretű őrlőkő-rendszerek kézi erővel történő meghajtása évezredekken keresztül használatban maradt.

11 Németalföldön a szélmalomokat elsősorban a belvizes területek lecsapolására használták.

embereket a kézimalmok használata helyett a termelékenyebb vízimalmok építésére kellene szorítani.¹²

A hajómalomok megítélése sokat változott hazánkban. A 17–18. században nagyon népszerűek voltak, mivel a nagyobb folyókon a víz sodrása¹³ kellő mértékű és folyamatosan rendelkezésre álló¹⁴ energiát szolgáltatott a hajómalomok számára. A 19. században azonban a hajómalomok a vízi közlekedést és a folyami teherszállítást akadályozó tényezőkké váltak, mert jelentősen nehezítették a hajók parti vontatását. Széchenyi István a folyami hajózás érdekében fellépett a hajómalomok ellen, melyeket az általa szorgalmazott gőzmalomokkal látott kiválthatónak.¹⁵

5.3. Gőzgépekkel hajtott malom

A gőzgéppel történő meghajtás révén a malom működését függetleníteni lehet a kiszámíthatatlanul rendelkezésre álló természeti erőktől, így jelentősen növelhető az év során munkában töltött napok száma. „A gőz- és szárazmalomoknál 350 lehető munkanapot vehetünk fel, az egyszerű vízimalomoknál a tapasztalatok alapján átlagosan 270-et, a szélmalomoknál pedig 100 munkanapot.”¹⁶ Az első gőzmalom Angliában kezdték meg működésüket. A kontinensen először Franciaországban létesítettek gőzgépekkel hajtott malomokat. Széchenyi István angliai utazása során látogatott meg gőzgépekkel működtetett malmot és tapasztalatai alapján szorgalmazta ennek meghonosítását. Személyes tekintélyét is bevetette annak érdekében, hogy hazánkban is létesüljön gőzmalom.¹⁷ „1839-ben

12 ENDREI Walter: A műszaki szintkülönbségek tudatosodása in Műszaki innovációk sorsa Magyarországon (Malomipar – vaskohászat – textilipar) (szerk.: ENDREI Walter) Akadémia Kiadó, Budapest, 1995, 19.

13 A hajómalomok a folyóparthoz kikötött másik hajóhoz kapcsolódtak, így a nagyobb vízáram hajtotta meg a malomkerekeket.

14 A hajómalomok működését csak abban az időszakban kellett felfüggeszteni, amikor beállt a jég a folyókon.

15 Közismert, hogy Széchenyi vezető szerepet játszott a balatoni gőzhajózás megteremtésében, de már ezt megelőzően is támogatta a Duna Gőzhajózási Társaságot, szerepe volt a dunai gőzhajózás 1831. évi megindulásában és 1833-ban maga is utazott az első tiszai gőzhajóval.

16 JEKELFALUSSY József: Magyarország malomipara II. *Nemzetgazdasági Szemle*, 1886, 10(2), 90-116.

17 „Széchenyi István műveiben kifejtette a Magyarországon lehetséges tőkés vállalkozásra való áttérés legfontosabb alapelveit. Hirdette a tulajdon szabadságának elismerését, a vállalkozás korlátoktól való mentességét, és személyes példamutatásával is (nagyszabású sikeres vállalkozásai révén) népszerűsítette az önállóan vállalkozó, az üzleti életben és az ország közügyeinek intézésében egyaránt eredményesen tevékenykedő polgárt.” HORVÁTH Attila: *A magyar polgári magánjog történeti alapjai*. In Mezey Barna (szerk.): *Magyar jogtörténet* (4. átdolgozott kiadás), Budapest, Osiris Kiadó, 2007, 156.

Széchenyi kezdeményezésére alakult meg a Pesti József Hengermalom Társaság.¹⁸ „Az őrlési technika haladása – a gőzerő alkalmazása – korszakváltó erővel hatott az egész országban.”¹⁹ A gőzmalmokra nem vonatkozott a malomtartási jog, amely kisebb királyi haszonvételként a nemesi jószághoz tartozott, így gőzmalmot bárhol szabadon lehetett létesíteni, és nem fenyegetett az a veszély, hogy a földtulajdonos magának követeli a malom működtetési jogát, vagy részesedni kíván a haszonból.

5.4. Belsőégésű motorok

A gőzgépek belsőégésű motorokkal való felváltása egyrészt helytakarékos üzemelést tett lehetővé, másrészt jelentősen csökkentette a tűzveszélyt.²⁰ A 20. század elejétől egyre nagyobb számban alkalmazott benzin és dízel motorok²¹ hatékonyabbak és biztonságosabbak voltak, másrészt azt is lehetővé tették, hogy a malomköveket, illetve a hengerszékeket már ne egyetlen közös hajtókar irányítsa. Különösen a mezőgazdasági területek közelében működő malmok számára volt gazdaságos a szívógázmotor, amelyet hulladékfa, kukoricacsutka elégetésekor keletkező úgynevezett faszéngáz táplált.

5.5. Elektromotorok

A 20. század harmincas éveiben kezdődik hazánkban az elektromotorok malmi erőforrásként való használata. A belsőégésű motorok kapcsán bemutatott előnyökön túl a kisebb karbantartási igény indokolta a villanyárammal működő motorok alkalmazását. A villanymotorok elterjedése azonban nem csupán gazdasági döntésen múlt, hanem azon is, hogy legyen elegendő áramfejlesztő telep és kiépüljön az elektromos vezetékhálózat.

6. A malomkövet felváltó hengerszék

A XIX. század második felében – a gőz meghajtás terjedésén túl – a hengerszékek alkalmazása²² hozott gyökeres fordulatot. A Pesti József Hengermalom Társaság hazánkban

18 BÉRCSESSY Lajos – GAÁL Domokos: *Ezermester molnármester*. Budapest, Móra Ferenc Könyvkiadó, 1988, 23-24.

19 KUCZKA, Antal: *Bevetés*. In: KUCZKA, Antal: *A kecskeméti malmok története 1875-1985*. Kecskeméti füzetek 3. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskeméti Monográfia Szerkesztősége, 1992. 9-11.

20 A malomtűzek korábban gyakoriak voltak, egyrészt a levegőben szálló finomliszt, másrészt a gőzgépek keltette magas hőmérséklet és szikrák miatt.

21 A belső égésű motorok gyártása a Monarchia-beli Magyarországon 1888-ban indult meg a Ganz-gyárban. 1096-ban már 494 motoros malom dolgozott az országban. A dízelmotorok hazai gyártásának felfutása tovább gyorsította a belső égésű motorokkal felszerelt malmok számának gyarapodását.

22 „A hengerek alkalmazásánál az a megismerés szolgál alapul, hogy a malomkövek a hosszú őrlési úton nemcsak szétvágnák a gabonaszemet és részeire osztják, hanem meg is őrlik,

elsőként alkalmazott malomkő helyett hengerszéket, amelyben egymással szembeforduló hengerek őrltek. A kezdeti technikai nehézségek²³ leküzdését követően egyértelműen érvényesültek a hengerszékekkel történő őrlés előnyei. A hengerszékek alkalmazása annyi előnnyel²⁴ járt, hogy a hengerszékek megjelenése akkora fordulatnak tekinthető a malmok fejlődésében, mint amekkora a malomkövek alkalmazása volt kétezer évvel korábban.

A liszt és a korpa korábbinál tökéletesebb szétválasztása által elsősorban a liszt minősége és választéka javult, de olyan állattartó telepek is létesítettek malmokat, amelyek a korpa takarmányként való saját további felhasználásában voltak érdekeltek.²⁵

7. Vámunió a Monarchián belül

A magyar malomipar fejlődéséhez nagy húzóerőt jelentett a külföldi kereslet. Az I. világháború végéig állandóan jelen volt az Osztrák-Magyar Monarchián belüli, ún. belső lisztexport. Az Osztrák Tartományba történő lisztkivitel jelentős részben a Monarchián belüli munkamegosztásnak volt köszönhető,²⁶ amelyben hazánk a mezőgazdaságra és az agrártermékeket feldolgozó élelmiszeriparra koncentrált. A Monarchia többi tartományába vámmentesen eladott magyar liszt – a többi magyar export termékhez hasonlóan – a külső vámrendszer hatására előnyt élvezett a Monarchián kívülről érkező, magas vámmal sújtott termékekhez képest. A magyar ipar fejlődését általában akadályozó vámunió a magyar malomipar számára kedvező volt, hiszen a Monarchia

miáltal a korpa egy része is az őrleménybe kerül. Ezzel szemben egymáshoz szorított hengerek esetén úgyszólván csak a hengerek érintkezési vonala tekinthető őrlési útnak, miért is csak a gabonaszem zúzása, illetve széttörése következik be.” *A hengerszékek fejlődése és a malomipar történetének rövid vázlatja*. Budapest, Ganz-Danubius, 1928, 8-9.

- 23 A malomkövek helyett hengerek közötti őrléssel kapcsolatos korábbi próbálkozásokat a technikai nehézségekre és gazdaságossági problémákra is kiterjedő módon részletesen bemutatja *A hengerszékek fejlődése és a malomipar történetének rövid vázlatja*. Budapest, Ganz-Danubius, 1928, 9.
- 24 A hengerszékek előnyeiről lásd: MISKOLCZI BODNÁR Péter: *A háború és a béke közvetlen és közvetett hatása*. In: MIKLÓSNÉ ZAKAR Andrea – MANZINGER Krisztián – BECSEY Zsolt László (szerk.): *A közép-európai országok együttműködése: 1920-2020*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2021, 13-42.
- 25 Az állatok etetéséhez és hizlalásához szükséges korpa nagy mennyiségű malmi előállítására olyan szükséglet, ami indokoltá tette azt, hogy állattenyésztő telepek is malmokat alapítsanak. Az ilyen malmok sajátos helyzetét a kecskeméti Sertéshízlalók Gőzmalma példáján bemutatja KUCZKA, Antal: *A Sertéshízlalók Gőzmalma*. In: KUCZKA Antal: *A kecskeméti malmok története 1875-1985*. Kecskeméti füzetek 3. Kecskemét, Kecskeméti Lapok Kft. és a Kecskeméti Monográfia Szerkesztősége, 1992, 111-139.
- 26 „A gyorsan iparosodó osztrák-cseh területek a magyar agrártermékek korlátlan felvevőpiacául szolgáltak.” BEREND T. Iván – RÁNKI György: *Magyarország gazdasága az első világháború után*. In: CZOCH Gábor – FARAGÓ Tamás – KÖVÉR György – POGÁNY Ágnes – SZÁVAI Ferenc – VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Magyar Gazdaságtörténeti Szöveggyűjtemény XVIII–XX. század*. Budapest, Aula, 2003, 353.

egész területén védett helyzetben értékesíthette termékeit. Megjegyzést érdemel, hogy a 19. század utolsó harmadában a kiváló minőségű magyar finomlisztet egész Európában keresték, így a vámunió a 19. század harmadik harmadában egy arra érdemes iparág számára nyújtott előnyt.

8. Állami kedvezmények

A magyar malomipar fénykorában állami kedvezmények is segítették a gazdaságos működést és a liszt exportját.

8.1. Adómentesség

A nagymalmok a 19. század végén kapott adómentességet²⁷ a 20. század elején is élvezhették.²⁸

8.2. Őrlési engedély

1882-ben bevezeték az őrlési engedélynek nevezett rendszert. A malmok visszaigényelheték az általuk exportált liszt előállításához szükséges – az országba korábban behozott – búza után biztosítékként letett vámdíjat. A malmok tehát vámmentesen importált búzából őrlhettek exportra szánt lisztet, amelynek ára így olcsóbbá válhatott. Ez a kedvezmény azonban viszonylag rövid ideig növelhette a lisztexportot és javíthatta a malmok jövedelmezőségét. Az őrlési engedélyt ugyanis eltörölték – némi időkülönbséggel – a közös vámhatáron belüli és a Monarchián kívülre irányuló export tekintetében is.²⁹ A 20. században tehát a malmok már nem kaptak lehetőséget vámmentes importra. A vámkedvezmény eltörlése az agrártermelők és a magyar gabonát őrlő vidéki malmok számára előnyös volt, de hátrányosan érintette az exportra is dolgozó malmokat. Részben ennek a hatására a kivitel egyre inkább a vámbelföldnek minősülő területekre (Ausztriába, Csehországba, Galíciába) irányult.

27 Lásd STIPTA István: *Az egyenes adók és illetékek kezelésére vonatkozó hatáskörök 1875-1883. közzött.* In: BALOGH Elemér, HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): Ünnepi kötet Dr Blazovich László egyetemi tanár 70. születésnapjára. Szeged Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2013, 601-608.

28 1899/XLIX és 1907/III. törvénycikkek.

29 „A vámterületen létező kivitel céljára külföldi gabonát őrlő malmoknak őrlési forgalma (1882. évi május hó 29-én 30.974. sz. a. kelt körrendelet A) fejezete és 1896. évi január hó 6-án 625. sz. alatt kelt körrendelet, *Pénzügyi Közlöny*, 1882/23, illetve 1897/2.) 1900. év január hó 1-vel kezdődő hatálylal megszüntetetik.” (1899. évi 2455. sz. pénzügyi, földművelésügyi és kereskedelemügyi miniszteri rendelet)

9. Lisztminősítő műszerek

A 20. században újdonságot jelentett a lisztminősítő műszerek első generációjának a létrehozása.³⁰ Ezek az eszközök azzal az előnnyel jártak, hogy a malmok képessé váltak arra, hogy a nagyon különböző minőségű búzákat megfelelően keverve egyenletes lisztminőséget produkáljanak. Ennek hatására változott a raktározási technológia.³¹

10. Összegzés

Tanulmányunk példákkal érzékeltette a gabonaórlés fejlődését, némi elfogultsággal nagyobb teret biztosítva a 19. század második felében felgyorsuló folyamatnak. „[...] [H]azánkban az 1838. évtől kezdve gyors fejlődésnek indult a malomipar, úgy, hogy 1877-ig 17 nagy hengermalom létesült.”³² 1894-ben már 203 olyan malom működött, amely legalább hétféle lisztet állított elő.³³ Az osztrák G. Pappenheim a 20. század elején a budapesti malmok műszaki színvonalát az alábbi módon értékelte: „[...] a fővárosi malmok őrléstechnológiája a tökélyre vitt magasórlés elveit valósítja meg.”³⁴ A világháborúk és Trianon negatív hatásait már nem érinti írásunk, amely azzal az időszakkal zárul, amikor Budapest még Európa malomipari fővárosa volt.

30 A Hankóczy Jenő irányításával 1905-ben elkészült Farinométer még csak a búza sikértartalmának a nyújthatóságát tudta mérni. Folyamatos továbbfejlesztés eredményeként a készülék a vízfelvevő képesség mérésére is alkalmassá vált. Az 1927-ben megalkotott Farinográf a korábban alkalmazott próbasütéseknél objektívebb mérési lehetőséget biztosított és világszerte elterjedt. A fejlesztés kedvezően hatott a mezőgazdaságra is, mert a termelés eltolódott a jobb minőségű fajták irányába, amit a búzanesemelési program tovább erősített.

31 „A háború utáni első technológiai fejlesztések a nagy- és közepes malmok gabonaraktáiraiban történtek. Ezeket úgy alakították át, hogy lehetővé váljék a heterogén minőségű búzák elkülönített tárolása, a raktári árukezelés javítása, a különböző minőségű búzák őrlés előtti keverése.” (THERNESZ i. m. 119.)

32 *A hengerszék fejlődése és a malomipar történetének rövid vázlatja.* Budapest, Ganz-Danubius, 1928, 11.

33 Központi Statisztikai Hivatal: Magyarország malomipara 1894-ben

34 PAPPENHEIM, G.: *Lehrbuch der Müllerei.* Wien, 1903.

MÓRÉ SÁNDOR

habilitált egyetemi docens (KRE ÁJK)

A NEMZETISÉGI PARLAMENTI KÉPVISELET SZABÁLYOZÁSÁNAK TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉSE

Igen megtisztelő számomra, hogy Stipta István professzort tíz éve ismerhetem, sőt kollégája is lehetek a Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Karán. Már a kezdetektől megfogott alapos és precíz elemzőkészsége, széles szakirodalmi műveltsége, illetve kimagasló tudományos felkészültsége. Örömmel hallgattam akár a doktori iskolával kapcsolatos megbeszélések során az elemzéseit, akár a Találkozások keretében tartott felejtethetlen életút beszámolóját. Nagy élmény és megtiszteltetés volt számomra a közös hobbink felfedezése, az éremművészetről, a plakettekről való beszélgetések. – Kedves Professzor Úr, kívánok még sok boldog születésnapot és hosszú, alkotómunkával teli éveket!

Már a *Szent István király intelmei Imre herceghez* c. dokumentumban is találkozunk *nemzetiségi* vonatkozással: „[m]ert az egy nyelvű és egy szokású ország gyenge és esendő.” Babits Mihály jól ismert sorai is remekül érzékeltetik, hogy a nemzetiségek szerves részét képezték történelmünknek: „[n]éha úgy elfogytunk, magunk sem találtuk magunkat. Néha a magyar is idegen volt, néha az idegenből lett a legjobb magyar.”¹ Az alábbi tanulmányban a nemzetiségi szabályozás mérföldköveinek rövid bemutatása után a nemzetiségi parlamenti képviselet szabályozásának történeti aspektusait vázoló fel.

1. Mérföldkövek a nemzetiségi szabályozás történetében

A nemzetiségekre vonatkozó szabályozás kialakulása a modern nemzetállamok létrejöttéhez köthető Európában. Ezen államokra a centralizációs törekvés volt jellemző szemben a feudalista berendezkedés széttagoltságával, ahol a nemzetiségi különbözőség nem okozott problémát, vagy éppenséggel olyan privilégiumokkal esett egybe, mint például a kollektív nemesség. A nemzetiségi szabályozás előzményei ugyanakkor visszanyúlnak a reformáció és az ellenreformáció küzdelmében létrejött kompromisszumokhoz (az 1555. évi augsburgi vallásbéke, az 1557. évi tordai országgyűlésnek az erdélyi egyéni vallásszabadságot kimondó határozata, Erdély és a Habsburg-udvar közötti 1606. évi bécsi, 1622. évi nikolsburgi és 1645. évi linzi béke, az 1648. évi vesztfáliai béke stb.).²

Hazánkban a nemzetiségi jogok szabályozására vonatkozó konkrét igény a 18. század

1 BABITS Mihály: *A magyar jellemről*. In: SZEKFŰ Gyula (szerk.): *Mi a magyar?*. Budapest, Magyar Szemle Társaság, 1939, 58.

2 Lásd: KOVÁCS Péter: *Nemzetközi Közjog*. Budapest, Osiris Kiadó, 2006, 316.

vége felé jelent meg a közélet napirendjén elsősorban a nyelvhasználat, nyelvi jogokkal összefüggő ügyként.³ A magyarországi nemzetiségek egyre erőteljesebben követelték nemzetiségi jogaik kiszélesítését, ezzel pedig párhuzamosan haladt a magyarság törekvése is a magyar nyelv államnyelvként, illetve hivatalos nyelvként való elismertetéséért.⁴

A szabadságharc leverését követően egészen az 1867. évi kiegyezésig nem volt hatályban nemzetiségi szabályozás. Az 1868-as Eötvös-féle nemzetiségi törvény kimondta a nyelvek egyenjogúságát, s a kor viszonyaihoz mérten széleskörű anyanyelv-használati jogot biztosított a nemzetiségek számára, azonban a törvényt kritika is érte a nem túlságosan hatékony gyakorlati megvalósulása miatt.⁵ Ráadásul a korabeli politikai nemzet felfogás következtében az állam nem magyar nemzetiségű lakosaira úgy tekintettek, mintha idegen nyelven beszélő magyarok lennének.⁶

A nemzetiségek az Osztrák-Magyar Monarchia meggyengülését kihasználva a későbbiekben már nemcsak a nemzetiségi jogaik bővítését, hanem a végleges elszakadást tűzték ki célul. Ezen törekvéseknek, az elvesztett világháborúnak és a kaotikus magyar közjogi állapotoknak köszönhetően Magyarország az 1920-as trianoni békediktátum megkötésére kényszerült. A trianoni határok kijelölésével csaknem homogén állammá vált az ország, míg a környező, frissen létrejött államalakulatok ugyanazokkal a nemzetiségeket érintő kérdésekkel kerültek szembe, mint korábban Magyarország.

A második világháború lezárása és az ENSZ megalakulása az egyéni jogok újbóli előtérbe kerülését eredményezte, s csak a 20. század második felében vált ismét egyre erősödővé az a felismerés, miszerint az egyéni jogok és az egyenjogúság garantálása önmagában nem tudja kiküszöbölni azokat a helyzeteket, amelyek az alapjogok esetlegesen tömeges, a hagyományos védelmi rendszerben nehezen orvosolható megsértését vonják maguk után.⁷

A közép- és kelet-európai szocialista államok nem tartották lényegesnek a törvényi szabályozást a nemzetiségek vonatkozásában. Általános nézetté vált, hogy a nemzetiségi jogok az emberi jogok egyik ágának tekinthetők, ezért önálló szabályozásra nincs szükség. A nemzetiségi probléma kiküszöbölése érdekében – alapvetően a kollektív felelősségre hivatkozva – hajtották végre a németek kitelepítését, valamint a csehszlovák–magyar lakosságcsere programot, melynek következtében jogfosztott emberek tízezreinek kellett családjukat és vagyonukat hátrahagyva az anyaországba költözni (Beneš-dekrétumok).

3 BINDORFFER Györgyi: *Kisebbség, politika, kisebbségpolitika. Nemzeti és etnikai közösségek kisebbségi önkormányzati autonómiaja Magyarországon*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2011, 29-33.

4 Ennek a folyamatnak volt a betetőzése a magyar nyelv és nemzetiségről szóló 1844. évi II. tc. elfogadása és király általi szentesítése [HALÁSZ Iván – TÓTH Norbert: *A nemzetiségek jogai és jogvédelme*. In: CSERNY Ákos (szerk.): *Alkotmányjog*. Budapest, Nemzeti Közszerzői és Tankönyv Kiadó Zrt, 2013, 172.].

5 VÁRFALVI Attila: A nemzetiségek képvisellete a magyar Országgyűlésben. *Társadalmi Szemle*, 1995/7, 57.

6 ÁCS Zoltán: *Nemzetiségek a történelmi Magyarországon*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1996, 9.

7 SZIKINGER István: *Alapvető jogok a hatályos magyar szabályozásban*. In: BÓLYAI János (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005, 125-126.

A nemzetiségi jogok háttérbe szorulása talán annak köszönhető, hogy a második világháborút előidéző okok között szerepeltek a nemzetiségi kérdések is. A volt szocialista országok többségében egyenesen tilalmi listára került a nemzetiségi jogok elismerése.⁸ Magyarország népköztársasági alkotmánya elismerte ugyan a nemzetiségek alapvető jogait, azonban érdekeik valós képviseletét a rendszer már nem biztosította.

A '80-as évek elején az Európa Tanács, az EBESZ, illetve az Európai Közösségek tagállamainak együttműködése révén kezdett kialakulni egy, a nemzetiségek jogi szabályozására vonatkozó elkülönült és jelentős normacsoport és intézményrendszer. A szakmai szóhasználatban megjelent a nemzetiségvédelem nemzetközi szokásjogi tartalma kifejezés, mely körében kitértek a genocídium tilalmára, az erőszakos asszimiláció tilalmára, a kultúra ápolásának, a vallásgyakorlásnak, a nyelvhasználatnak a jogára, a diszkrimináció tilalmára, valamint az államok azon vállalásaira, melyek keretében a nemzetiségek védelmére pozitív intézkedéseket fogantatosítottak.⁹

A közép- és kelet-európai országokban történt rendszerváltozásokat követően napirendre került a nemzetiségek alkotmányjogi jogalanyiségának és kiemelt védelmének kérdése mind nemzetközi, mind nemzeti viszonylatban.¹⁰ A Magyar Köztársaság Alkotmánya már államalkotó tényezőként és a nép hatalmának részeseként ismerte el a nemzeti és etnikai kisebbségeket, továbbá biztosította számukra a saját nyelvű névhasználat jogát, az anyanyelvhasználat és az anyanyelvű oktatás jogát, saját kultúrájuk ápolásának jogát, valamint a közéletben való kollektív részvétel jogát is.¹¹ Az Alkotmány rendelkezett egy külön ombudsman, nevezetesen a *nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosa* pozíciójának a létrehozásáról,¹² továbbá az 1990. évi LXIII. törvény egy újabb jogot emelt be az Alkotmányba, amely alapján a nemzeti és etnikai kisebbségek települési és országos önkormányzatokat hozhattak létre.¹³

Magyarország jelezve, hogy mennyire komolyan kívánja venni a nemzetiségek ügyét, valamennyi kapcsolódó tárgyú nemzetközi szerződésnek a részesévé vált, amelyhez egyáltalán csatlakozhatott. A nemzetiségek parlamenti képviseletének biztosításáról nem szól kötelező erővel rendelkező univerzális vagy regionális (európai) nemzetközi jogforrás. Ennek elsődleges oka az, hogy az államok el kívánják kerülni szuverenitásuk korlátozását ebben a kérdéskörben.

8 Trócsányi László: *Európa egysége és sokszínűsége: a nemzeti kisebbségek, Konklúzió*. In: Trócsányi László – Delpérée, Francois (szerk.): *Európa egysége és sokszínűsége: a kisebbségek jogai. A belga és a magyar példa*. Nyitott Könyv Kiadó, 2003, 129.

9 Szalayné Sándor Erzsébet: *A kisebbségvédelem nemzetközi jogi intézményrendszere a 20. században*. Budapest, Gondolat Kiadó – MTA Kisebbségkutató Intézet, 2003, 29.

10 Lásd: Kukorelli István: *Az alkotmányjog évtizede*. In: Takács Imre (szerk.): *Az alkotmányozás jogi kérdései*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 1995, 13-32.

11 Alkotmány 68. § (1)–(2) bek.

12 Alkotmány 32/B. §.

13 Alkotmány 68. § (4) bek.

Az Országgyűlés 1993-ban fogadta el a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvényt (a továbbiakban: Nektv.), amely oktatási, kulturális és nyelvi jogokat biztosított a nemzetiségeknek.¹⁴ A törvény ezenkívül meghatározta, hogy Magyarország mely népcsoportokat tekintheti honosnak, azaz a jogrendszer szempontjából nemzeti és etnikai kisebbségnek. A törvény a vonatkozó nemzetközi jogi megoldásoktól eltérően egy jóval inkább előremutató szemléletet képviselt, például a nemzetiségeknek nemcsak az egyéni, hanem bizonyos közösségi jogait is elismerte (például a közéletben való kollektív részvételt, a saját kultúra ápolását).

Az Alkotmánnyal ellentétben az Alaptörvény már utal a nemzetiségeknek az Országgyűlés munkájában való részvételére is,¹⁵ amely a szószólói intézmény és a parlamenti képviselő létrehozásának a jogalapja lett. Az Alaptörvény hatálybalépése szükségessé tette, hogy a nemzetiségek jogait egy új sarkalatos törvény szabályozza; ez a jogszabály a nemzetiségek jogairól szóló 2011. évi CLXXIX. törvény (a továbbiakban: Njtv.), melynek célja, hogy a nemzetiségek általánosságban megfogalmazott egyéni és közösségi jogait részletezze, illetve biztosítsa.¹⁶

2. A rendszerváltozást megelőző szabályozás

A rendi képvisellel szemben az 1848. évi V. törvénycikk teremtette meg a népképviselőt elvén nyugvó parlamenti választójogot. Ezen törvénycikk és az Eötvös-féle nemzetiségi törvény sem tartalmazott különösebb preferenciális megoldásokat a nemzetiségek parlamenti képviselői tekintetében, ugyanakkor általában elmondható, hogy a tisztán magyarok lakta területeken több szavazatra volt szükség egy mandátum elnyeréséhez, mint a nemzetiségi körzetekben.¹⁷ Bár az akkori hivatalos politika nem volt kifejezetten nemzetiségbarát, a nemzetiségek képviselői mégis jelen voltak a parlamentben, és a választójogi rendszer nem alkalmazott nemzetiségi diszkriminációt, sőt e tekintetben enyhén még kedvezett is a nemzetiségeknek.

A magyar felsőházban, főrendi házban bizonyos egyházi méltóságok esetében egyszerre jelentette az adott vallás képviselőt, emellett, ha a vallás jellemzően bizonyos nemzetiségekhez kötődött, akkor az adott közösség képviselőt is megvalósította, például az ortodox főpapok a szerb és a román nemzetiséget is képviselték. A vallási, felekezeti megoszlást jórészt az anyanyelv, a nemzetiségi hovatartozás határozta meg. Történelmi háttérű megoldásként tehát parlamenti helyet garantáltak bizonyos pozíciókat betöltő személyek számára.¹⁸

14 Ez a katalógus az elmúlt két és fél évtizedben folyamatosan bővült.

15 Alaptörvény 2. cikk (2) bek.

16 A nemzetiségeket érintő szabályozás jogtörténeti szempontjait részletesen lásd: MÓRÉ SÁNDOR: *Nemzetiségek a mai Magyarországon – politikai képviseletük, érdekképviseletük és jogvédelmiük*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020. 87-136.

17 Lásd: GERŐ, András: *The Hungarian Parliament (1867–1918). A Mirage of Power*. New York, Columbia University Press, 1997, 12-14.

18 Napjainkban, elvilágiasodott korunkban az egyházi méltóság képviselőténak tudomásul

A dualizmus-kori Magyarország területén az iszlám vallás követői az 1895. évi XLIII. törvénycikk szerint vallásukat szabadon követhették és azt „az ország törvényeinek, valamint a közkerkölciség kívánalmainak korlátai között külsőkép is” kifejezhették és gyakorolhatták. Nem voltak azonban részesei a vallásszabadság nagyobb mértékének, amely csupán a bevett felekezetek tagjait illette meg.¹⁹ A hazai iszlám vallás állami szabályozásának szükségességét Bosznia és Hercegovina 1908-as annexiója tette aktuálissá, a törökökkel a háború alatt létrejött szövetség pedig sürgette a kérdés napirendre tűzését.²⁰

A trianoni határok nemcsak a lakosság számát csökkentették, hanem összetételét is módosították. A legfontosabb változás a magyarországi társadalom soknemzetiségű jellegének megszűnése, és ezzel kulturális-nyelvi homogenitásának erősödése volt. A nem magyar anyanyelvűek²¹ aránya 45,5 százalékról (1910) 10 százalékra (1920) zuhant. A csökkenés kismértékben a későbbiekben is folytatódott,²² kivéve a cigányokat, akiknél a népszámlálási adatok növekedést mutattak.²³ 1949-re már 3 százalékra csökkent a magyarországi nemzetiségek aránya a lakossági csereprogramok következtében.²⁴

A háromlábbon álló szocialista politikai intézményrendszer – az egypárt (MSZMP), az állam, a társadalmi szervezetek – az utóbbi keretében képzelte el a nemzetiségi kérdés megoldását.²⁵ A négy nagyobb nemzetiségi csoport (szlovák, román, német és délszláv – ez utóbbi magában foglalta a szerb, horvát és szlovén nemzetiséget) önálló nemzetiségi szövetséggel rendelkezett. Az 1970-es évektől kezdve a négy elismert nemzetiség közül két nemzetiség szövetségének vezetője informális jelleggel a Hazafias Népfront vezetésébe

vétele az adott valláshoz valamilyen okból nem kötődő nemzetiségi személy számára nem magától értetődő, ráadásul, vélhetően az egyházi stallumból fakadó kötelezettségek az adott egyházi vezető számára szükségképpen fontosabbak, mint a nemzetiségi háttér – ennek jelentősége egyházanként persze nem azonos (KOVÁCS Péter: A kisebbségek parlamenti képviselete – nemzetközi kitekintésben. *Kisebbségkutatás*, 2014/1, 24.).

- 19 A törvényesen elismert felekezetekhez képesti különbségeket lásd: STIPTA István: *Az iszlám vallás hazai elismeréséről szóló 1916. évi XVII. tc. létrejötte és jogdogmatikai elemzése*. In: KÖBEL Szilvia – TÓTH J. Zoltán (szerk.): 100 éves a magyar iszlámtörvény. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2017, 24-25.
- 20 Az iszlám-törvény megalkotásának előzményeit, folyamatát és elemzését lásd: STIPTA (2017) i. m. 23-37.
- 21 A népszámlálásokon alapuló statisztikák nemzetiségi *markere* az anyanyelv volt.
- 22 Nyilván 1939 és 1945 között a visszatért országrészekkel jelentősen megugrott a nemzetiségek aránya.
- 23 A magyarországi cigányságra vonatkozó történeti kutatások bemutatását lásd: STIPTA, István: *The connection between the Roma and the public administration in Hungary. A historial overview*. In: RIXER, Ádám (Ed.): *The Roma and Public Administration in Hungary*. Budapest, Károli Gáspár University of the Reformed Church in Hungary, Faculty of Law, 2015, 11-19.
- 24 SEBŐK László: *Az 1949. évi népszámlálás anyanyelvi és nemzetiségi adatai településenként*. KSH Könyvtár, 2014, 10.
- 25 KUKORELLI István: A nemzetiségek jogállása a rendszerváltozás éveiben – kísérletek országgyűlési képviseletük szabályozására. *Parlamenti Szemle*, 2018/1, 5-6.

is bekerült, míg a másik kettő országos listán az Országgyűlésbe juthatott.²⁶ Az 1983-as választójogi törvény már ténylegesen lehetőséget teremtett néhány nemzetiségi országgyűlési képviselő megválasztására. Ennek köszönhetően 1985-től 1990-ig a Hazafias Népfront jelöltjeiként négy nemzetiségi tagja is volt az Országgyűlésnek.²⁷ Ez a nemzetiségi mandátum azonban – a többi képviselői mandátumhoz hasonlóan – csupán szimbolikus jelentőséggel bírt. A korszak nemzetiségpolitikája csupán látszatpolitika volt, amely megfelelő „alibit” jelentett a külhoni magyarság érdekében. Kukorelli István álláspontja szerint „[a] nemzetiségi politika a szocializmusban a párt szövetségi politikájának részeként működött, meglehetősen ideologikusan és kevésé alapjogias szemlélettel”.²⁸

3. A rendszerváltás és az azt követő szabályozás 2010-ig

Az 1990. évi XVI. törvény²⁹ kibővítette az Alkotmány akkori 68. §-át a (3) bekezdéssel: „A Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek képviseletét az Országgyűlésben és a tanácsokban biztosítani kell. Az Országgyűlés a 71. § (1) bekezdése szerinti választástól függetlenül a kisebbségek képviseletére – külön törvényben meghatározott módon és számban – országgyűlési képviselőket választ.” Ezzel párhuzamosan az 1990. évi XVII. törvény a választás eljárásrendjét is megalkotta, amely értelmében az Országgyűlés a megalakulását követően *koopválás* útján választotta volna meg a nyolc kisebbség teljes jogú országgyűlési képviselőjét.³⁰ A választások előtt, 1990. március 12-én, kihirdetett törvény valójában összeegyeztethetetlen volt a többpártrendszerre épülő parlamentarizmus belső logikájával és a vegyes választási rendszerrel, illetve nem jelentett megoldást a kisebbségek parlamenti képviseletére, sőt az általános szakmai vélemények szerint konfliktusok sorozatát szülte volna meg.³¹ Nem sokkal később, mind az Alkotmány említett bekezdését, mind a törvényben szabályozott eljárási rendet hatályon kívül helyezték.³²

A nemzeti és etnikai kisebbségek alkotmányban biztosított jogait részleteiben a Nektv. bontotta ki. A nagy jelentőségű törvény szabályozásának tárgya volt a kisebb-

26 PAP András László: Kisebbségi képviselet a magyar Országgyűlésben: modellek. *Pro Minoritate*, 2003/nyár, 6.

27 Lásd: VÁRFALVI Attila: A nemzetiségek képviselete a magyar Országgyűlésben, *Társadalmi Szemle*, 1995/7, 57; KILÉNYI Géza: *Alkotmányjogi szakvélemény a nemzeti és etnikai kisebbségek parlamenti képviseletéről*, Budapest, 1999. október 10, Kézirat, 1.

28 KUKORELLI (2018) i. m. 5.

29 1990. évi XVI. törvény a Magyar Köztársaság Alkotmányának módosításáról 6. §.

30 1990. évi XVII. törvény a Magyar Köztársaságban élő nemzeti és nyelvi kisebbségek országgyűlési képviseletéről 1-6. §.

31 KUKORELLI (2018) i. m. 14.

32 Lásd: KUTASSY-NAGY Noémi – SZAJBÉLY Katalin: *A kisebbségi közösségek parlamenti képviseletéről*. In: GYULAVÁRI Tamás – KÁLLAI Ernő (szerk.): *A jövevényektől az államalkotó tényezőkhöz. A nemzetiségi közösségek múltja és jelene Magyarországon*. Budapest, Országgyűlési Biztos Hivatala, 2010, 287.

ségek jogainak deklarálásán és érvényesülésük biztosításán túl a kisebbségek és a többség egymáshoz való viszonyának, illetve a kisebbségek egymáshoz való viszonyának rendezése is. Bár a Nektv. 20. §-ának (1) bekezdése kimondta, hogy a kisebbségeknek – külön törvényben meghatározott módon – joguk van az országgyűlési képviseletre, a majdnem negyedszázadig tartó polémia a nemzetiségek országgyűlési képviseletéről tovább folytatódott.

A szakma jelenleg is megosztott abban a kérdésben, hogy fennállt-e a mulasztásos alkotmányértés a kisebbségek parlamenti képviseletének hiánya miatt vagy sem. Az 53/2010. (IV. 29.) AB határozat II.3. pontja megpróbálta tisztázni azt a helyzetet, amely két, egymásra nem igazán szerencsésen, valamint – a következményeket számba véve – nem is tudatosan hivatkozó alkotmánybíróági határozat következtében kialakult, aminek a szóhasználatából azt a konklúziót lehetett levonni, hogy az Alkotmánybíróság a kisebbségek országgyűlési képviseletének rendezésével kapcsolatos mulasztásban megnyilvánuló alkotmányértésre következtetett. Maga az Alkotmánybíróság azonban soha nem minősítette *expressis verbis* úgy, hogy a kisebbségek országgyűlési képviseletének rendezése miatt mulasztásos alkotmányértés állna fenn. Ezt a következtetést a tudományos irodalom, majd a politika vonta le abból, hogy a 24/1994. (V. 6.) AB végzés *res judicata* alapon, érdemi vizsgálat nélkül visszautasított egy, e tárgyban a mulasztás megállapítására irányuló indítványt.

4. A 2010 utáni szabályozás

A 2010-es országgyűlési választásokat követően, a kétharmados parlamenti többség megjelenésével megnyílt a lehetőség arra, hogy a kisebbségek országgyűlési képviselethez való joga alkotmányi szinten is egyértelmű megfogalmazást kapjon. Az Országgyűlés első intézkedései között – már megalakulásának hónapjában – rendezni kívánta ezt a kérdést, ugyanis egy elfogadott alkotmánymódosítás keretében rögzítette: „Az országgyűlési képviselők száma legfeljebb kettőszáz. A nemzeti és etnikai kisebbségek képviseletére további, legfeljebb tizenhárom országgyűlési képviselő választható.”³³ Az Alkotmány e módosítását bár elfogadta az Országgyűlés, mégsem lépett hatályba,³⁴ valamint nem került be az Alaptörvény szövegébe sem. Az Alaptörvény 2. cikk (2) bekezdése csak annyit mond ki, hogy „a nemzetiségek részvételét az országgyűlés munkájában sarkalatos törvény szabályozza.”

Az Országgyűlés ennek a kötelezettségvállalásnak eleget is tett: az országgyűlési képviselők választásáról szóló 2011. évi CCIII. törvény bevezette a nemzetiségi kedvezményes mandátum, illetve a nemzetiségi szószóló jogintézményét. Az Njtv. 2017. évi módosításával pedig már egy új fejezetben (IV/A.) is rögzítésre került a két jogintézmény. Az Országgyűlés munkájában való részvételre történő utalásból azonban nem

33 Alkotmány 2010. május 25-i módosítása a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény módosításáról 1. §.

34 Az alkotmánymódosítás hatálybalépésről külön törvény rendelkezett volna.

feltétlenül következik az országgyűlési képviselet. Az Alaptörvény *expressis verbis* nem mondja ki a nemzetiségek országgyűlési képviseletét, csak részvételtől beszél, és ennek a nemzetiségi szószóló intézménye felel meg leginkább.

Az országgyűlési választások tapasztalatai alapján felmerül a kérdés, hogy mennyiben tölti be funkcióját a kedvezményes parlamenti képviseletre vonatkozó szabályozás annak fényében, hogy a 2014-es választásokon egyetlen nemzetiségnek sem, 2018-ban pedig csak a németységnek sikerült nemzetiségi mandátumot szerezni.

A nemzetiségi parlamenti képviselet már a magyar alkotmányos berendezkedés része lett. A jogalkotói önkötelezés és a régóta beváltatlan ígéretnek szükségessé tették a kérdés rendezését.

A képviselet megvalósulását követően azonban mindenképpen érdemes felvetni a kialakított rendszer hibáit, és az azokra adható válaszok lehetséges irányait.

ADALÉKOK UJLAKI MIKLÓS MUNKÁSSÁGÁHOZ AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN

1. Bevezetés

Az elmúlt évtizedekben nagy lendületet vettek azok a kutatások, amelyek a 20. századi emigrációval foglalkoznak, valamint azok, amelyek egy-egy magyar ösztöndíj, értelmiségi kör vagy szeminárium tagjainak életútját veszik végig, és elemzik az egyes műhelyek résztvevők életére és munkásságára gyakorolt hatását.¹

A Szladits Károly által vezetett szeminárium, amely a két világháború közötti magánjog tudományának fontos iskolája lett, 1945 és 1949 között felbomlott.² A Szladits-iskola több tagja elhunyt, számos meghatározó személyisége emigrált, köztük Ujlaki Miklós is.³ Életének erről a szakaszáról szinte semmit nem tudunk. Jelen tanulmányban Ujlaki Amerikai Egyesült Államokban töltött éveinek és tudományos tevékenységének fellelhető emlékeit veszem górcső alá.

2. Ujlaki Miklós az Amerikai Egyesült Államokban

Ujlaki Miklós az 1948–1949. tanév őszi félévére meghívást kapott, hogy a stockholmi egyetem jog- és államtudományi karán a jogösszehasonlításról, valamint a nemzeti és nemzetközi jogegységesítésről tartson előadásokat, valamint azért, hogy a szűkebb kutatási területét illetően az utóbbi éveket jellemző fejlődést tanulmányozza. Erről az útról azonban már nem tért haza. Svédországban jelentős szakmai hírnévre tett szert, mivel komoly szerepet játszott az uppsalai egyetem összehasonlító jogi intézetének felállításában. Innen kiindulva kisebb kutatóutak is tett a római Institut international pour l'unification du droit privébe és a baseli Institut für internationale Recht und internationale Beziehungenbe.⁴ Ebben az időszakban, még 1948-ban adta közre Stock-

1 Lásd pl.: FRANK Tibor: *Kettős kivándorlás: Budapest – Berlin – New York 1919–1945*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2015, 1–389. RAPALI Vivien Regina: „A tudományos versenyben megállás nincs”: a Smith Jeremiás-ösztöndíj mérlege. *VERITAS Évkönyv*, 2019, 214–231.

2 ASZTALOS László: *Grosschmid tanítványok – Szladits iskola*. In: A jogászképzés a magyar felsőoktatás rendszerében. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar Magyar Állam- és Jogtörténeti Tanszék, 1984, 96–97.

3 ASZTALOS i. m. 88.

4 NAGY Péter: Ujlaki Miklós élete és munkássága Magyarországon. *Glossa Iuridica*, 2021, 8(3), 181–198.

holmban a Fejezetek a nemzetközi jogegységesítésről című rövid munkáját.⁵

Az Amerikai Egyesült Államokba belépő utasok – a vizsgált időszakra vonatkozóan digitalizált és közzétett – listájából kiderül, hogy 1949. december 20-án hagyta el Göteborgot és 1949. december 31-én érkezett meg New Yorkba az Oklahoma nevű óceánjáró fedélzetén. Fontos adalék, hogy az utaslistán már nem mint magyar állampolgár, hanem mint hontalan szerepelt, lakcímnek pedig egy Evan Hexner nevű személy washingtoni lakása volt megadva.⁶ A vendéglátó valószínűleg a magyar származású jogász, Hexner Ervin volt, aki a trianoni döntést követően csehszlovák állampolgár lett,⁷ majd az Egyesült Államokban jogot és közgazdaságot oktatott, valamint az 1940-es évektől több nemzetközi szervezetnél is fontos szerepet töltött be. Hexner közbenjárására engedélyeztetni az, hogy Ujlaki szinte azonnal kutatói állást kapott, azonban nem jogtudományi, hanem közgazdasági területen. 1950 és 1951 között egy kutatási projektben vett részt a New School keretei között. A New School for Social Research egy new yorki magánegyetem volt, amelyet 1919-ben azzal a céllal hoztak létre, hogy otthont nyújtson a progresszív gondolkodóknak. Ebből kifolyólag korábban is sok emigráns tudós számára biztosított lehetőséget, köztük számos magyar kutatónak és művésznek, évekig tanított az intézményben Vámbéry Rusztem is.⁸ Ujlaki a nemzetközi ügyek intézetében (Institute of World Affairs) a nemzetközi befektetési problémákkal foglalkozó kutatásban vett részt,⁹ ahol a témához kapcsolódó szakirodalom bibliográfiájának összeállítását végezte el, amely azonban nem jelent meg nyomtatásban.¹⁰

Még ennek az évnek az elején publikálta A bibliográfiai feldolgozás szükségessége a jog területén című tanulmányát,¹¹ amelyben alapvetően a jogász hallgatónak emeli ki

-
- 5 UJLAKI, Nicolas: *Chapters on international unification of law*. Stockholm, Fridmans Boktryckeri, 1948, 1–19.
 - 6 New York Passenger and Crew Lists, 1909, 1925–1957. 7777 – vol. 16877–16879, Dec 28, 1949. image 1111 of 1331; citing NARA microfilm publication T715 (Washington, D.C.: National Archives and Records Administration, n.d.). [<https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:3Q57-994K-H9GP?cc=1923888&wc=MFKC-H29%3A1030202501> (2021. 10. 10.)] (a továbbiakban: New York Passenger and Crew Lists, 09.12.1951.)
 - 7 UJVÁRI Péter (szerk.): *Zsidó lexikon*. Budapest, Pallas nyomda, 1929, 368.
 - 8 *List of 173 refugee scholars and artists aided by the New School for Social Research, New York*. https://digital.archives.newschooledu/index.php/Detail/objects/NS030207_000004 (2021. 10. 05.) 34. Lásd még: LÉVAY Miklós: *Szemelvények Vámbéry Rusztem munkásságából, észrevételek Vámbéry Rusztem munkásságáról*. In: BALOGH Judit – KONCZ Ibolya Katalin – SZABÓ István – TÓTH J Zoltán (szerk.): 65. *Studia in honorem István Stipta*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, 2017, 243–258.
 - 9 *New School Bulletin*, 1951, 8(27), 1.
 - 10 *Bibliography of Economic Development, with Nicholas Ujlaki, 1950–1951*. In: *The New School Archives, Institute of World Affairs records (NS), Series III. Research projects, Aubrey, Henry G. circa 1940–1954. Box: 2, Folder: 38*.
 - 11 UJLAKI, Nicholas: *The Necessity of Subject Bibliographical Elaboration in the Field of Law*. *New York Law School Student Law Review*, 1951, 1(1), 23–34.

a jogi bibliográfia fontosságát. Utal a Hetven év magánjogi irodalma című munkájára, de a jogi bibliográfia jelentősége mellett már az amerikai szakirodalomra támaszkodva érvel. Hatással volt rá Charles Hodgings professzor New York Law Schoolban tartott Jogi bibliográfia című 1950–1951-es tanévben meghirdetett kurzusa is, az ő elhatárolási szempontjait vette át.

Az 1951 szeptemberének elején, zürichi útjáról visszatérve¹² kezdte meg első félévét a New School of Social Research keretein belül, tantárgya A nemzetközi jog elemei címet viselte. Ekkor több magyar származású kutató is az intézmény oktatója volt, például Doroghi Ervin, aki korábban a kereskedelmi jogot kutatta és oktatta Magyarországon,¹³ az amerikai hallgatóknak pedig az összehasonlító vállalati jogot tanította.¹⁴

1951-ben fogadták el Ujlaki Miklós jelentkezését a külföldi jogrendszerekkel foglalkozó jogászokat tömörítő American Foreign Law Association-be,¹⁵ amelynek – ifjabb Szladits Károllyal együtt – haláláig tagja volt.¹⁶

1952 tavaszán – az előző félévi tanulmányai folytatásaképpen – újabb tárgyat hirdetett meg A nemzetek joga: Bevezetés a nemzetközi jogba címmel.¹⁷ Ugyan ebben az évben kötött házasságot Elisabeth Pickkel.¹⁸

Az 1952–1953-as évektől változott az Ujlaki Miklós által oktatott tárgyak neve és részben a tematikájuk is. Az őszi félévben a Nemzetközi jog az atomkorszakban címmel,¹⁹ míg a tavaszi szemeszterben Jelenkori trendek a nemzetközi jogban címmel hirdetett meg kurzust.²⁰

A publikációs tevékenységének színtere továbbra is a New York Law School Hallgatói Jogi Szemléje volt, azonban a korábbi, magyarországi publikációs tevékenységhez képest lényegesen kevesebb tanulmánya jelent meg. Az öröklési jogok kölcsönös elismerésének megghiúsulása a következetlen külföldi jogszabályok miatt című tanulmányában²¹ górcső alá vette azt a huszonöt öröklési joggal foglalkozó nemzetközi szerződést, amelyeket az Amerikai Egyesült Államok aláírt és a tanulmány időpontjában hatályban voltak. Ebből tizenhat ország esetében lényegében ugyanaz volt.²² Ezt követően az Egyesült

12 New York Passenger and Crew Lists, 09. 13. 1951.

13 DOROGHI Ervin: *Törvénytervezet a részvénytársaságról*. Budapest, Franklin-társulat, 1918, 1–48.; DOROGHI Ervin: *Részvényjogi novella: vélemény, ellenjavaslat*. Budapest, Magyar Jogászegylet, 1932, 1–92.

14 https://digital.archives.newschool.edu/index.php/Detail/objects/NS020202_000021 (2021. 11. 10.)

15 *American Foreign Law Association; Bulletin*, 1951/Spring, 23.

16 *American Journal of Comparative Law*, 1984, 32(3), 607.

17 *New School Bulletin*, 1951, 9(21), 2.

18 <https://www.nycmarriageindex.com/> (2021. 10. 15.)

19 *New School Bulletin*, 1952, 10(1), 24.

20 *New School Bulletin*, 1952, 10(19), 27.

21 UJLAKI, Nicholas: Frustration of Reciprocal Inheritance Rights by Inconsistent Foreign Legislation. *New York Law School Student Law Review*, 1952, 1(3), 149–158.

22 Ausztria, Bolívia, Columbia, El Salvador, Észtország, Finnország, Németország, Nagy

Államok 1937 és 1951 közötti állami szintű eltéréseit és a bírói gyakorlatot elemezte, különös tekintettel például a zsidókra vonatkozó német jog változásaira és az erre az amerikai bíróságok által adott válaszokra.

Ismertségének és tudományos karrierjének fellendülését bizonyítja, hogy 1953. október 2-án az Egyesült Nemzetek Szervezetének rendezvényén tartott előadást Összehasonlító jog: hobbi vagy szükség címmel.²³

1953 őszi félévétől kezdve²⁴ új név jelent meg a New School nemzetközi jogi tárgyainak oktatói között. Ujlakinak Horváth Barnával kellett osztania a nemzetközi jog oktatásán.²⁵ Horváth Barna korábban többek között jogszociológiát, angol és „kontinentális” jogelméletet és²⁶ összehasonlító jogtudományt is tanított.²⁷ Ujlaki az őszi félévben tovább vitte a Nemzetközi jog az atomkorszakban című tárgyát, de a második félévben a Nemzetközi események jogi szemszögből címmel hirdetett kurzust, míg Horváth Barna a nemzeti és nemzetközi jog kapcsolatával foglalkozott új kurzusán.²⁸

Ujlaki 1953-ban publikálta a Külföldi elkobzások adójogi vetületei című tanulmányát, amelynek társszerzője Joseph Dach volt.²⁹ Joseph Dach, vagy magyarosan Dach József a budapesti egyetemen szerezte meg jogi diplomáját, amelyet követően néhány rövidebb írása is megjelent Magyarországon.³⁰ A tanulmány közzétételének idején már a George Washington University oktatója, ügyvéd és az olasz műszaki küldöttség pénzügyi igazgatója volt.

A tanulmányban a szerzők azt vizsgálják, hogy a külföldi elkobzásoknak és kisajátításoknak milyen adójogi következményei voltak, milyen problémák merültek fel különös tekintettel a veszteségek leírására. A kiindulópontot az amerikai jog azon megoldása jelentette, amely szerint a veszteséget adólevonás útján ellentételezni lehetett. Elemzik a szövetségi szintű adójogi jogszabályok vonatkozó rendelkezéseit, különös tekintettel az Internal Revenue Code-ra. A tanulmány az amerikai bíróságok gyakorlatában egy magyar vonatkozású ügyet is elemez.

Britannia, Guatemala, Honduras, Magyarország, Lettország, Libéria, Norvégia, Lengyelország, Spanyolország, Svédország és Svájc.

23 *New School Bulletin*, 1953, 10(21), 1.

24 *New School Bulletin*, 1953, 11(1), 30.

25 Lásd még: VARGA Csaba: *Adalékok Horváth Barna arképeéhez és hazai redivivusához*. In: RÉVÉSZ Béla (szerk.): *A szegedi jogbölcseleti iskola alapítója; Horváth Barna emlékkönyv*. Szeged, Jurisperitus Kiadó, 2017, 240.

26 *New School Bulletin*, 1951, 8(18), 15., 116.

27 *New School Bulletin*, 1952, 8(19), 25.

28 *New School Bulletin*, 1954, 11(18), 27.

29 DACH, Joseph – UJLAKI, Nicholas: Tax Aspects of Foreign Confiscations. *George Washington Law Review*, 1953, 21(4), 445–464.

30 DACH József: Aranydollár-tartozások teljesítése pengőben. *Közgazdaság és Pénzügy*, 1933, 9(7), 106–111.; DACH József: Árindeks alapján meghatározott követelések telexkönyvi bekebelezése. *Polgári Jog*, 1935, 11(6), 382–385.

Figyelemre méltó, hogy Ujlaki cikkben felsorolt tisztségei között szerepel az is, hogy az Uppsalai Egyetem Összehasonlító Jogi Intézetének állandó tanácsadója.

1955-ben jelent meg tanulmánya a New York Law Forum hasábjain Kompenzáció az amerikai tulajdon államosításáért Bulgáriában, Magyarországon és Romániában címmel,³¹ amelyben az Egyesült Államok 1949. évi nemzetközi követelések rendezéséről szóló törvényét járja körül, valamint elemzi erre az igények érvényesítésére létrehozott alapok konstrukcióját és működését is.

Ugyanebben az évben egy rövid recenziót is közre adott az *American Journal of Comparative Law* hasábjain, amiben Doroghi Endre házassági jogról szóló összehasonlító jogi módszerű monográfiáját ismertette. A kötet szerzője a házassági bontókokokat tekintette végig az európai országokban.³² A munka fontos eredménye, hogy nem csak a nyugat-európai országok jellegzetességeit veszi górcső alá, hanem a Szovjetunió házassági jogával és a keleti blokk államaival is foglalkozott.

Ujlaki az 1950-es évek közepén több alkalommal is Európába utazott, 1955-ben³³ és 1956-ban³⁴ Zürichben járt, 1957-ben pedig Hamburgba látogatott.³⁵ Mind Svájc, mind pedig Németország korábbi tanulmányútjainak fontos állomása volt.

Az 1955–1956-os tanév őszi félévben még szerepel Ujlaki Nemzetközi jog az atomkorszakban című kurzusa a meghirdetett tantárgyak között, de ceruzával már azt jegyezték a tájékoztatóra, hogy törölve.³⁶ A második félévi kurzusa esetében is ugyanez a feljegyzés látható.³⁷

A *New School* 1956. május 7-i értesítője arról számol be, hogy Ujlaki Miklós társzerzője a „közelgő” A skandináv országok jogirodalma idegen nyelven című könyvnek, amely az Uppsalai Egyetem Összehasonlító Jogi Intézetével közösen készített.³⁸ A kötet azonban nagy valószínűséggel nem jelent meg, ennek okát nem ismerjük. Lester Bernhardt Orfield már az 1953-ban megjelent, A skandináv jog fejlődése című kötetben is idézi a munkát (ugyancsak jelezve a későbbi megjelenést).³⁹ Ebből a hivatkozásból azonban már több információt megtudhatunk, egyrészt azt, hogy a pontos címét (*The Law Literature of the Scandinavian States Edited in Foreign Languages*), másrészt pedig azt, hogy a társzerző Åke Malmstrom, az Uppsalai Egyetem nemzetközi magánjoggal foglalkozó professzora volt.

31 UJLAKI, Nicholas: Compensation for the Nationalization of American-Owned Property in Bulgaria, Hungary and Rumania. *New York Law Forum*, 1955, 1(3), 265–284.

32 UJLAKI, Nicholas: Grounds for Divorce in European Countries by E. Doroghi. *The American Journal of Comparative Law*, 1955, 4(3), 459–460.

33 New York Passenger and Crew Lists, 02. 25. 1955.

34 New York Passenger and Crew Lists, 08. 23. 1956.

35 New York Passenger and Crew Lists, 02. 10. 1957.

36 *New School Bulletin*, 1955, 13(1), 30.

37 *New School Bulletin*, 1955, 13(18), 147.

38 *New School Bulletin*, 1956, 13(36), 1.

39 ORFIELD, Lester Bernhardt: *The Growth of Scandinavian Law*. Philadelphia, Univeristy of Pennsylvania Press for Temple Univeristy Publications, 1953, 1–343.

Ujlaki Miklós 1956 őszen hirdetett meg utoljára tárgyat New School of Social Research keretein belül,⁴⁰ de valószínűsíthető, hogy ez a kurzus sem indult el.

Az 1950-es évek végétől kezdve Ujlaki tudományos tevékenysége háttérbe szorult. Külföldi útjait nem lehet ellenőrizni, mivel az utaslisták csak 1957-ig nyilvánosak, publikációi pedig nem jelentek meg az ötvenes évek közepét követően.

Életének utolsó évtizedeiről eddig csupán információfoslányok kerültek elő eddig. Ezek összességéből arra lehet következtetni, hogy Ujlaki Miklós munkásságában az elméleti kutatások helyét fokozatosan a gyakorlati munka vette át. Ez azért is érdekes, mert az 1950-es évek közepén elindulni látszott a tudományos karrierje az Amerikai Egyesült Államokban. Mégis, ha összehasonlítjuk ifjabb Szladits Károly pályaképevel, azt látjuk, hogy a jelentős előrelépés elmaradt. Ifjabb Szladits Károly, akinek magyarországi és amerikai pályáve egyaránt feldolgozásra vár, a Columbia Egyetem összehasonító jogi intézetének, a Parker School of Foreign and Comparative Law-nak a falai között tanított és kutatott összehasonlító jogot és jogi bibliográfiát 1950-től egészen nyugdíjba vonulásáig. Legjelentősebb munkáját 1955-ben publikálta először.⁴¹ A külföldi és összehasonlító jogi tárgyú, angol nyelvű könyvek és tanulmányok bibliográfiája nagy hatást gyakorolt és nem csak az Egyesült Államokban, hanem nemzetközi szinten is biztosította szerzőjének a hírnevet. A munkáról Nagy Lajos tollából Magyarországon is született ismertetés.⁴²

Ifjabb Szladits Károly áttörésével egyidőben, az azonos városban élő, hasonló kutatási irányokkal rendelkező Ujlaki Miklós felhagyott a tudomány aktív művelésével. Fennmaradt személyes levelezésről egyik kutató esetében sem tudunk, talán Szladits Columbia Egyetemen őrzött iratai, vagy a new brunswicki Amerikai Magyar Alapítvány levéltára – ahol Horváth Barna nyomtatásban megjelent publikációi is megtalálhatók – segítenek megismerni a New Yorkban és környékén élő és kutató emigráns magyar jogtudósok életét.

Ujlakit 1956-ban vették nyilvántartásba ügyvédként a Bírósági Igazgatási Hivatalnál Manhattanben,⁴³ az ügyvédi kamarai felvételt azonban csak a Legfelsőbb Bíróság döntését követően kapott.⁴⁴ Egy sajtóvisszhangot keltő ügy kapcsán – amelyben magyar származású elhunyt ügyfele bankszéfjében illegális mennyiségű aranyat talált – úgy nyilatkozott, hogy főként nemzetközi ügyekkel foglalkozik.⁴⁵

Ujlaki tudományos ismertségéről, illetve európai beágyazottságáról tesz tanúbizonyítást utolsó ismert publikációja is, amelyet 1979-ben Adolf F. Schnitzer 90. születés-

40 *New School Bulletin*, 1956, 14(1), 32–33.

41 SZLADITS, Charles: *A bibliography of foreign and comparative law: books and articles in English*. New York, Parker School of Foreign and Comparative Law, 1955, 1–508.

42 NAGY Lajos: A bibliography on foreign and comparative law. 1972–1979. Vols. 1–3. *Állam és Igazgatás*, 1981, 31(12), 1140–1142.

43 <https://opengovny.com/attorney/1046176> (2021. 10. 01.)

44 Court Admits 3 New Yorkers. *New York Times*, 1962. 11. 20. 27.

45 *New York Times*, 1961. 02. 08.

napja alkalmából kiadott ünnepi kötetben jelentetett meg. A genfi egyetem jogi kara által közreadott kötetben Schnitzer Sokszínűség és a jog egységesítése című könyvére reflektálva fogalmazta meg gondolatait.⁴⁶

Ujlaki Miklós hosszú betegséget követően 1985. január 10-én, 79 éves korában halt meg New Yorkban.⁴⁷

3. Összegzés

Ujlaki Miklós folytatta a Magyarországon végzett kutatásait, főként jogi bibliográfiával és összehasonlító joggal foglalkozott. Az 1950-es évek első felében tevékenységének alapját a tudományos kutató- és oktatómunka jelentette, a nemzetközi magánjog és az összehasonlító jog területén hírnévre tett szert, de a kurzusainak és a publikációnak száma idővel nem növekedett. Az 1950-es évek közepén elhagyta az akadémiai pályát, a gyakorlati, ügyvédi munka felé fordult. Az elmélet és a gyakorlat párhuzamos művelése nem volt újdonság Ujlaki számára, hiszen korábban Magyarországon is ügyvédként dolgozott az egyetemi teendői mellett. A váltás valódi oka nem ismert.

Összeségében megállapítható, hogy életének második, az Amerikai Egyesült Államokban töltött szakaszában a korábbiakhoz képest a tudományos tevékenységének intenzitása csökkent, ugyanakkor a magyarországi és európai kollégáival való kapcsolat fennmaradt.

46 UJLAKI, Nicholas: *International unification of law: reflections on Adolf F. Schnitzer's „De la diversité et l'unification du droit”*. In: *Liber Amicorum Adolf F. Schnitzer: offert à l'occasion de son 90e anniversaire le 30 juillet 1979 par la Faculté de droit de l'Université de Genève*. Genève, Librairie de l'Université Georg & Cie, 1979, 483–499.

47 *New York Times*, 1985. 01. 22. 22.

NOCHTA TIBOR

egyetemi tanár (PTE ÁJK, KRE ÁJK)

GONDOLATOK A KEZES HELYTÁLLÁSI KÖTELEZETTSÉGÉVEL ÖSSZEFÜGGŐ KOCKÁZATOKRÓL

„Ich lasse den Freund dir als Bürgen Ihn magst du,
entrinn ich, erwürgen” F. Schiller

1. Néhány bevezető tézis a kezesség jogi természetéről, szerepéről

Az ünnevelt köszöntésére olyan témát választottam, amely egy már látszólag minden tekintetben letisztult magánjogi intézménynek korunkban fokozottan aktuálissá vált kérdését veti fel. Jelesül arra törekszem írásommal, hogy a kezességvállalásban rejlő megnövekedett kockázatokra felhívjam a figyelmet és igazoljam, hogy a jogi szabályozásnak és joggyakorlatnak ezzel a szemponttal korunkban különösen számolnia szükséges. Bármilyen magánjogtörténeti korszakot vizsgálunk e sajátossága a kezességvállalásnak – igaz a gazdasági körülményektől függően – mindig jelen volt.² Emiatt is remélem, az ünnevelt megértő lesz a témaválasztásomat illetően.

A kezesség a kezes részéről egy saját döntésen nyugvó kockázatvállalás mert nehezen belátható, hogy a helytállási kötelezettsége egyáltalán aktiválódik-e? Egy főkötelezettséget feltételez, amelynek teljesítése a jogosult oldaláról nézve bizonytalanságokat is hordoz ezért a követelés megtérülésének rizikóját csökkenteni szükséges. Ennek egyik eszköze, személyes biztosítéka a kezesség.³

A kezesség dogmatikai természete szerint kockázatmérséklő személyi biztosíték, egy szerződést biztosító mellékkötelezettség-vállalás, amelynek eredményeként a hitelező a követelését nem csak a főkötelezettől, hanem a biztosítékot nyújtó kezestől is követelheti.⁴ A kötelem megszilárdítása azáltal, hogy az adós kötelezettségének teljesítéséért más is helytállást vállal, vagy a teljes vagyonával (tipikus vonás), vagy csak a kezesi szerződésben foglalt mértékig. A kezesség tradicionálisan igazolható funkciója, hogy biztosítékot nyújt a hitelező számára arra az esetre, ha az adós nem

1 SCHILLER, Friedrich: *Musenalmanach, Die Bürgschaft*. Weimar, 1799, 176.

2 Lásd: SZLADITS Károly (főszerk.): *Magyar Magánjog* (III. Kötelmi Jog, Általános Rész). Budapest, Grill Kiadó, 1941, (Villányi László, A kötelem alanyai 12.§ Kezesség.) 85-86.

3 l. a német BGH egy 1997-es döntésében fogalmazta meg így a kezesség jogosult kockázatait mérséklő funkcióját.

4 Lásd: VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész*. Kiadó. Budapest, ELTE Eötvös, 2019, 173. 425.pont.

hajlandó vagy nem képes teljesíteni mert fizetéképtelenné válik.⁵

A kezesség előnye a hitelező számára, hogy mérsékli a megtérülésének kockázatát, mert a kezes átvállalja tőle az adós fizetéképtelenségének rizikóját, de kedvező az adós számára is, hiszen a kezesi személyéhez kapcsolódó vagyontömeggel megnő a fedezeti vagyon. Egyszerre tehát két érdeket is szolgál: egyfelől az adós fizetéképtelensége esetére a hitelező vagyoni biztonságát, de szolgálja az adós érdekeit is, mert enélkül kizárná magát a hitelfelvétel lehetőségéből.⁶

A kezességgel egy három pólusú jogi helyzet keletkezik, amelynek szereplői a jogosult, az adós és a kezes is egymásra ható, de egymástól el is különülő jogi kapcsolatba kerülnek. A kezes és a főkötelezett közötti viszonyt tartalma szerint tág értelemben vett hitelviszonynak tekinthetjük, amelynek ugyanakkor vannak megbízási, tartozáselvállalási elemei is. A szűkebb értelemben kezességi jogviszonyt a hitelező és a kezes közötti kezességi szerződés hozza létre, amelyben lényegében a kezes helytállási kötelezettségének feltételeit rögzítik. A kezesség tartalmát, azaz a felek egymással szembeni jogait és kötelezettségeit, a kockázatvállalás határait konkrétan tehát mindig az adott kezességi szerződés határozza meg. Fontos hangsúlyozni, hogy a kezesség teremtette jogi helyzetben minden érintett tekintetében a kockázatvállalás szükségszerűen fennáll.

A kezességvállalás esetén nem két külön adósságról van szó, hanem egyetlen tartozásról, amelynek a teljesítésére a főkötelezett mellett (mögött) a kezes is köteles. A kezes a főkötelezett kötelezettségéért köteles helytállni; tehát ugyanazért a kötelezettségért, mint a kötelezett *kezesség járulékosága*). Ebből következik, hogy a kezes helytállási kötelezettsége a főkötelezettséghez igazodik, alapvetően a helytállása a követelés mértékéig áll fenn (*cum viribus helytállás*), amely abban az esetben lesz *pro viribus* (*a követelés erejéig fennálló*) amennyiben rosszhiszeműség állapítható meg a helytállási kötelezettség veszélyeztetése, csökkentése tekintetében). Jogosultsága – egyben a járulékoság támasza – hogy a hitelezővel szemben felhozhatja ugyanazokat a kifogásokat, amelyek a főkötelezettet megilletik.

Adódik az a kérdés, hogy milyen kockázattompító garanciákat lehet beépíteni egy kezesi szerződésbe? Jó például szolgálhat ehhez a banki hitelezési gyakorlat, amelynél a dologi biztosítékok mellett (zálogjog óvadék) a kezesség is mint a teljesítés fedezetének személyi biztosítéka is gyakran alkalmazásra kerül. A banki hitelezési gyakorlatban a készfizető kezesi szerződésekben tipikusan kikötésre kerül, hogy a kezes kötelezettségvállalása teljesítésére megfelelő vagyonát megőrzi, értékét nem csökkenti, nem tesz semmilyen olyan intézkedést, amely a kezességből származó kötelezettség teljesítését veszélyezteti. Általában a készfizető kezesség esetében tapasztalható kikötés, hogy a kezes

5 a kezesség már a római magánjogban is a kötelem biztosítékául szolgált. Ahogy Marton Géza találóan fogalmaz: „a hitelezőnek érdekében áll a teljesítést mindkét irányban: az adós vonakodása, vagy az ő fizetéképtelensége ellen biztosítani” MARTON Géza: *A római magánjog elemei*. Budapest, 1961, 230.

6 BENEDEK Ferenc: *Római magánjog* (Dologi és kötelmi jog). Pécs, Institutiones Juris, JPTE ÁJK, 1995, 21.

a teljes vagyonával vállal kezesi kötelezettséget a kötelezett tartozása biztosítékeként. Ebből kiindulóan a készfizető kezes vagyoni helyzetét a kezesi szerződés megkötésekor majd a követelés átruházások alkalmával is a jogosultak megvizsgálják, ezzel is csökkentve a hitelezés kockázatát is.

2. A kezesség kockázatmérséklő funkciójáról, a kezes által biztosított fedezet védelméről

A kezesség, mint személyi biztosítéka egy követelésnek a kezes vagyonával vagy annak egy részével történő szerződéses helytállási kötelezettség vállalását jelenti. A kezesi szerződés teremti meg a kezes helytállási (praestare) kötelezettségét. A szerződés megszegésének minősül a szerződési gyakorlatban, ha a kezes példának okáért ilyen kikötés ellenére a jogosult beleegyezése nélkül átruházza a fedezetül szolgáló vagyont vagy annak azon részét, amely a fedezetet biztosítaná. Egy ilyen ügylet ugyanis a mindenkori jogosultakat megillető követelés megtérülésének a kockázatát megnövelheti. Különösen emeli e rizikót az a körülmény, ha a követelés többszörösen is átruházásra kerül (a gazdasági életben tipikus napjainkban a követelések faktorálása) és esetleg a követelésátruházások alkalmával elmarad annak vizsgálata, hogy a készfizető kezes által szerződéssel biztosított fedezeti vagyon még a tulajdonában van-e?

A kérdés gyakorlati jelentősége az, hogy kell-e vizsgálnia a követelés mindenkori jogosultjának a Ptk.6.175.§. (5) bekezdése, illetőleg a 6:193.§. (2) és (3) bekezdése alapján e körülményt? Megítélésem szerint, ha követelés átruházására vonatkozó ügyletekben a felek úgy rendelkeztek, hogy „*a követelés a hozzá kapcsolódó összes joggal és biztosítékkal*” kerül átruházásra abból az következik, hogy az átruházott kezesi vagyon meghiúsíthatja a jogosult kielégítési alapját. Ez óriási kockázatot jelent a jogosult számára. Ennek fő veszélye az ingyenes átruházás esetén látható be leginkább. A jogszavatossági kötelezettséggel összefüggésben idézett rendelkezés figyelembevételével véleményem szerint a követelés megszerzője jogai szempontjából közömbös, hogy tudott vagy tudhatott volna az ajándékozási ügyletekről, mert a kezességgel biztosított követelés esetén a biztosítékot nyújtó készfizető kezes vagyona a követelés megtérülésének ugyanúgy fedezete, mint az adós vagyona.

Hangsúlyozni kell ugyanakkor, hogy a *követelésvásárlásra vonatkozó ügyletek esetében* a „del credere” kockázat (a követelés behajthatóságának a kockázata) igen magas, ezért amikor a követelés megvásárlásáról hoznak meg a piaci szereplők egy üzleti döntést akkor abban annak lehetősége is benne van, hogy a behajtása a követelésnek nem lesz sikeres. Törekedni kell tehát arra, hogy minimalizálni lehessen a kockázatokat. Ennek egyik eszköze lehet a biztosítékokra is kiterjedő bonitásvizsgálat. Amennyiben ez elmarad, az egymást követő jogosultak részéről, akkor ennek a kockázatát ők kell, hogy viseljék. Az ezzel kapcsolatos esetleges jogszavatossági igényeket egyébként az egyes követelésátruházási szerződésekkel kapcsolatosan lehetne értelmezni azoknak 3. személyek irányába nincs joghatálya.

A jogosultak személyében a követelés átruházása folytán beállt jogutódlás a készfizető kezes helyzetét egyébiránt nem érinti, mert a kezesség, mint biztosíték fennmarad. Amikor a követelés átruházásra került annak biztosítékaival együtt akkor a követelés új jogosultjának van lehetősége hivatkozni e szerződések esetlegesen ingyenességük folytán való fedezetelvonó jellegére a vele szemben való hatálytalanságára és arra, hogy a vagyonszerzők tőrjék a megszerzett vagyontárgykból a követelése kielégítését. Mindezen joguk addig áll fenn amíg a követelést annak biztosítékaival át nem ruházták egy új jogosultra.

Megítélésem szerint a követelés megszerzője dönthet arról, hogy a követelés érvényesítése érdekében milyen jogi lépéseket tesz. A követelés korábbi jogosultjának vélelmem szerint a követelés és annak biztosítékai átruházásának teljességébe menetele folytán – a jogutódlás szabályainak megfelelően – már nem lehet polgári jogi igénye sem a készfizető kezes, sem a megajándékozott felé. Ez a jogi lehetőség a követelés új jogosultját azonban megilleti.

A kérdést tehát alapvető kontextusban érintik az ajándékozási szerződések, ha azokat, mint fedezetelvonó szerződéseket vizsgáljuk. Az ajándékozással jogot szerzők jogi helyzetét annyiban befolyásolja amennyiben fennáll a fedezetelvonó célzat, mert ez esetben a mindenkorai jogosultak irányába ezen átruházás hatálytalan.

Összefoglalva: Kiindulhatunk abból, hogy a kezesség egy olyan szerződési biztosíték, amely a tartozás fedezetét is *védi*. *Az adós vagyona mellett(mögött) a kezes vagyona az, ami a jogosult számára követelése kielégítési alapjául együttesen szolgál, ha van kezesi biztosíték. Minden olyan ügylet, amely egy jogosulti követelés kielégítését a törvényben foglalt követelmények szerint megghiúsítja akárcsak részben is fedezetelvonást jelent. Ezt a kódex fedezetelvonó szerződésre irányadó általános rendelkezése is jól szemlélteti.*⁷

A Ptk. 6:120. §. (1). bekezdése szerint „az a szerződés, amellyel harmadik személy igényének kielégítési alapját részben vagy egészben elvonták, e harmadik személy irányában hatálytalan, ha a szerző fél rosszhiszemű volt, vagy rá nézve a szerződésből ingyenes előny származott”.

Ha tehát a megajándékozott személyre a szerződésből ingyenes előny származott a rendelkezés vagylagos feltétele folytán, ez önmagában elégséges a fedezetelvonás megállapításához, nem szükséges külön rosszhiszeműséget is bizonyítani, bár hozzátartozók esetben vélelem szól a rosszhiszeműség mellett, amely egy megdönthető vélelem.

7 1. a konjunktív jogszabályi feltételek a szerződések fedezetelvonó jellegének bíróságok általi megállapítására vonatkozóan: 1. a szerződés megkötésének időpontjában az alperes rendelkezett-e a szóban forgó ingatlan (egyéb dolog, jog, követelés, egyéb vagyontömeg) tulajdoni illetőségét meghaladóan a felperes követelésének kielégítésére alkalmas egyéb fedezettel.; 2. a szerző fél rosszhiszeműsége (tudattartalma).; 3. a szerződés tárgyát képező szolgáltatások értékviszonyai (ingyenesség vagy részbeni ingyenesség).; 4. a fedezetelvonás megállapításának előfeltétele annak vizsgálata is, hogy a kötelezett egyéb vagyona fedezetet nyújt-e a jogosult követelésére, illetőleg a fedezetelvonó szerződés következtében a résztvevők vagyoni előnyhöz jussanak. Pécsi Ítéltábla Pf. III. 20732/2011/5. ítélete.

Fedezetelvonási célzatra utalhat az, ha példának okáért az ingyenes szerződés megkötésére egy az adóssal szemben folyamatban lévő felszámolás alatt(miatt) került sor.

Az új Ptk. hatályba lépését követően is alkalmazandó 1/2011. PK vélemény 3. pontja szerint az adóssal szemben fennálló követelés léte, előfeltétele a szerződés fedezetelvonó jellege megállapításának. A követelésnek a fedezetelvonó szerződés megkötésekor már léteznie kell, az azonban nem szükséges, hogy a követelés ekkor már lejárt, esedékes követelés legyen.

A fedezetelvonás megállapításának előfeltétele annak vizsgálata is, hogy a kötelezett rendelkezik-e olyan egyéb vagyonnal, amely a jogosult követelésére részben vagy egészben fedezetet nyújt.⁸ A fedezetelvonó jelleg mellett a fedezetül szolgáló egyéb vagyon hiányára is a jogosultnak kell a perben hivatkoznia, amellyel szemben a kötelezett ellenbizonyítással élhet. Ha az ellenbizonyítás sikerre vezet, a kereset elutasításának van helye akkor is, ha egyébként a kötelezett és a szerző fél közötti szerződést a felek a fedezetelvonás szándékával kötötték meg.

A szerződés fedezetelvonó jellegének a megállapításához – ha az ingyenes előnyszerzés megállapítható – a szerző fél jó- vagy rosszhiszeműségének a vizsgálata már szükségtelen.⁹

A Ptk. 6:120. § (3) bekezdése kimondja, hogy a harmadik személy kérelmére a szerző fél a megszerzett vagyontárgyból való kielégítést és a vagyontárgyra vezetett végrehajtást tűrni köteles. A 6:120. § (3) bekezdése alapján a szerző fél a megszerzett vagyontárggyal köteles helytállni. A jogosult követelése csak arra irányulhat, hogy a szerző fél a kötelezettől megszerzett vagyontárgyból tűrje a jogosulti követelés kielégítését (*cum viribus helytállás*), de nem kötelezhető arra, hogy más vagyontárgyával is helytálljon a jogosulti követelés kielégítéséért, ha a megszerzett vagyontárgy a teljes követelés kielégítésére nem bizonyult elegendőnek. Mindez természetesen nem zárja ki azt, hogy a szerző fél a vagyontárgy elleni végrehajtás elkerülése érdekében a vagyontárgy értéke erejéig a követelést a jogosultnak megfizesse. Ha a fedezetelvonás megállapításának törvényi feltételei megvalósultak, a szerző fél a vagyontárgy hiányában is a vagyontárgy értékére korlátozódó helytállási kötelezettséggel tartozik a jogosult követelésének kielégítésére, ha ajándékozással átruházott vagyon megvan tehát a megajándékozott tulajdonát képezi jelenleg is, az nem került ismét átruházásra és attól nem is esett el a megajándékozott. Ha tehát az átruházott vagyontárgyak nem nyújtanak fedezetet a kezes teljes tartozásáért, akkor a kezes felel egyéb vagyontárgyaival, ugyanakkor a megajándékozott saját vagyonával nem köteles helytállni, mert nem ő a jogosult (a harmadik személy) adója illetőleg nem ő a kezes sem.

Összefoglalva: A fedezet védelmével kapcsolatosan az egyik jogi problémaívet a készfizető kezesség joghatásai, a készfizető kezességi szerződés megszégésének jogkövetkezményei és e biztosíték megszüntethetőségének feltételei képezik, míg ezzel ugyan összefüggésben, de mégis attól elkülöníthetően a másik probléma ágat az adja, hogy a készfizető kezességgel lekötött vagyont, mint egy követelés fedezetét ajándékozási ügylettel megszerzők helytállási kötelezettségének a lehetősége kívül szemben és meddig állhat fenn.

8 L.EBH 2004.1144. számú döntést.

9 L.1/2011. PK.vélemény 5. pontját.

Arra a következtetésre lehetséges jutni, hogy a követelés és annak biztosítékai mindenkori jogosultja van abban a jogi helyzetben, hogy a követelés és a készfizető kezesség, mint biztosíték tekintetében döntsön, akár úgy is, hogy a bejelentett hitelezői igényét visszavonja illetőleg a készfizető kezesi szerződést felbontja a kezesrel, és egyben a készfizető kezes által elajándékozott vagyonelemek tekintetében sem kéri, hogy tűrjék a követelés kielégítését, végrehajtását. Mindez lényegében azt jelenti, hogy a jogosult nem érvényesíti a készfizető kezességi szerződés kezes általi megszegéséből őt megillető jogait, amely természetesen jelenthetné azt a jogkövetkezményt is, hogy az ingyenesen szerzők a megszerzett vagyonból túrni tartoznának a kielégítést. A jogosult döntésének a feltételeit meghatározhatja a kezességet felbontó és az adósságrendezési megállapodást megszüntető szerződésben.

3. Kockázatokat növelő egyes gyakori kezességvállalásokról

Megítélésem szerint mostanában a gyakorlatban két elterjedt kezességvállalás esetében mutatható ki különösen nagyfokú kockázat.

Az egyik a gazdasági magánjogban egészen pontosan a gazdasági társaságok üzleti tevékenységével összefüggésben vált gyakorivá. A gazdasági társaságok tartozásainak biztosítása érdekében a hitelezők biztonságát jelenti az is, ha akár a tag akár a vezető tisztségviselő a tartozásért kezesi kötelezettséget is vállal a magánvagyonával.¹⁰ Ez különösen azzal együtt figyelemre méltó, hogy a tagoknak a helytállási kötelezettsége mögöttes, míg a kezes helytállási kötelezettsége – a sortartó kezességet és a kártalanító kezességet ide nem értve – az adós kötelezettségével ugyan járulékosan, de azonos szintű és mértékű (készfizető kezes). A tagok és vezető tisztségviselők társaság tartozásaiért való helytállására vonatkozó szabályok ismeretében a felelősség szempontjából érdekes helyzetet teremthet, amennyiben a vezető tisztségviselő, vagy a korlátolt felelősségű tag kezesként vállal helytállást a társaság tartozásaiért.

Kezességi szerződés alapján a korlátolt felelősségű tag, vagy a vezető tisztségviselő, mint kezes a Ptk. gazdasági társaságokra irányadó helytállásra vonatkozó szabályaival ellentétben arra vállal kötelezettséget a jogosulttal szemben, hogyha a kötelezett nem teljesít, a saját vagyonával maga fog a jogosultnak teljesíteni.¹¹ Ebben az esetben a szigorú vagyoni elkülönültség, a tagi korlátolt felelősség és a vezető tisztségviselőre vonatkozó helytállási szabályok is áttörésre kerülnek a kezességi szerződés által.¹² A tag, illetve a vezető tisztségviselő önként vállalt helytállási kötelezettségével a társaság fizetési képtelensége esetén teljesíti azokat a kezességi szerződésben vállalt tartozásokat, amelyeket a társaság vagyoni helyzetére figyelemmel nem tud megfizetni.

A tag, illetve vezető tisztségviselő, társaság helytállási kötelezettsége a társaság ki nem elégített tartozásaiért készfizető kezességi szerződés kötése esetén szigorúbb. A sor-

10 Lásd: a téma részletesebb kifejtését. LÉNÁRDNÉ MALETICS Borbála: *A vezető tisztségviselői és a tagi státusz összefüggései a gazdasági társaságokban című tanulmányban*, készült az Igazságügyi Minisztérium Pályázat a Doktoranduszok Támogatására, Kézirat, 2021, 9-10.

11 Ptk. 6:416. § (1)

12 Lásd: LÉNÁRDNÉ MALETICS i. m. 10.

tartás kifogása nem illeti meg a társaság tartozásiért készfizetőkezességet vállaló tagot, vagy vezető tisztségviselőt, ha a követelés társaságtól való behajtása a cég telephelyének vagy székhelyének megváltozása következtében lényegesen megnehezült, ha a jogosult a társasággal szembeni egyéb követelése behajtása végett végrehajtást vezetett a társaság vagyona és a végrehajtás során a követelés nem nyert kielégítést; vagy a társaság csődeljárásban fizetési haladékokat kapott vagy ellene felszámolás indult.¹³

A tagi kezességvállalás (ha van) a tagi mögöttes társasági jogi helytállási kötelezettséghez képest, amely a létesítő okiratban vállaltak alapján, törvényi megerősítéssel áll fenn, és egy követelésre koncentrált jogi helyzetet teremt a kezesi szerződés létrejöttével. Ebbéli jellegzetessége folytán sui generis tagi kötelezettség keletkezik a kezességvállalással, amely tehát nem azonos a tag társasági jogon alapuló mögöttes helytállási kötelezettségével, amely a társaság vagyonát meghaladó tartozásokért áll fenn.¹⁴ Amennyiben a kezességet a gazdasági társaság vezető tisztségviselője (ügyvezetője) vállalja úgy nézetem szerint e személyi biztosítékkal kapcsolatban több rizikót is jelentő kérdés is felmerülhet. Egyfelől a gazdasági társaság ügyvezetője a társaság mindennapi üzleti tevékenységének vezetője, irányítója. Amennyiben a társaság pénzügyi helyzetének megerősítéséhez, üzletvitele biztosításához, fejlesztéséhez hitelre van szükség úgy ennek kockázata felmérésében a vezető tisztségviselőnek van leginkább szerepe. Ha ezt a kockázatot helyesen méri fel, úgy az ő esetleges kezesként történő fedezetvállalása is illeszkedik a közreműködése által felvett társasági hitel visszafizetésének garanciáihoz. Amennyiben ennek az inverze igaz, akkor a vezető tisztségviselő vélhetően mindent megtesz a kezességvállalása aktiválódása megakadályozására. A jogosult oldaláról vizsgálva e problémakört, úgy tűnik, hogy a vezető tisztségviselő kezesi kötelezettségének biztosításával a követelés megtérülésének nagyobb esélyét látják a hitelezők és kockázatuk feltétlen csökkentése érdekében ragaszkodnak ehhez a biztosítékhoz.

A kezességgel együtt járó kockázatoknak vannak a családjogba vezető útjai is. A kezességvállalás kockázatát ugyancsak érintheti az a körülmény változás (clausula rebus sic stantibus), amely a házastársak válása illetőleg vagyonközösségük megszűnése folytán áll elő, ha együttes kezességvállalásra került sor részükről a kezesi szerződésben. Nézetem szerint ilyen kezességvállalás esetén a kezesi szerződésben erre az eshetőségre feltétlenül ki kell térni, mert ezzel a jogosult mérsékelheti az ebből adódó bizonytalanságokat, rizikót. Jelesül arra feltétlenül szükséges kitérni, hogy a kezesi kötelezettség alól ez a változás automatikusan nem mentesítheti egyik volt házastársat sem.

Természetesen a jubilánst köszöntő írásban a probléma sziluettnévének érzékeltetésére volt csak módom. Reményeim szerint e néhány tézis olyan kapukat is megnyithat, amely felkelti a kutatói kíváncsiságot e kérdések iránt.

Kedves Professzor Úr! Isten éltesen, erőben és egészségben még nagyon sokáig!

13 Ptk. 6:420. §. A Szegedi Ítéltábla Pf.21576/2016/11. számú határozata szerződésből eredő követelés tárgyában.

14 L. részletesen a problémáról NOCHTA Tibor: *A magánjogi felelősség útjai a társasági jogban*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2005.

P. SZABÓ BÉLA
egyetemi tanár (DE ÁJK)

EGY ŐRVIDÉKI JOGHALLGATÓ, GOTTFRIDUS GRAFF 17. SZÁZADI PEREGRINÁCIÓJA EMLÉKKÖNYVI BEJEGYZÉSEI ALAPJÁN

Principes sunt mortales, Respublica aeterna.
Tacitus, Annales III. 6.

Az Ünnepelet – sok nagyon jelentős intézmény- és normatörténeti kérdéskör mellett – impozáns és sokrétű tudományos munkásságának jelentős részét szentelte a 19-20. század hazai jogi kulturáltság egyes vonatkozásai feltárásának, a jogi ismeretek továbbadása folyamata és intézményei elemzésének, valamint jelentős, neves vagy kevésbé ismert jogász-személyiségek életútja felelevenítésének. A hazai igazságszolgáltatás fejlődéstörténete mellett a jogtudomány hazai története is központi szerepet tölt be tudományos oeuvrejében. Ugyanakkor pályatársai és tanítványai a gondos, mindig segítőkész kollégát és mestert is tisztelhetik benne, aki jelentős mértékben rányomta bélyegét az ezredforduló körüli évtizedek hazai jogtörténeti törekvéseire. Jóindulatú támogatására és bölcs tanácsaira e tanulmány szerzője is bizony számíthatott az elmúlt évtizedekben a korai újkor hazai jogi kulturáltság korabeli európai jogtudományból eredő mozaik-cserepeinek gyűjtögetése során. Egy ilyen szerény darabka képezi az alábbi tisztelgő írás tárgyát is.

A korai újkor szokásjog által uralt magyarországi jogéletbe – elsősorban a városok, de több esetben a vármegyék szintjén is – bizonyíthatóan szerepet kaptak olyan jogtudók is, akik ismereteik egy részét külföldi egyetemeken tanulva szereztek, és azt hazatérve valamilyen módon hasznosították is. A Magyarországról és Erdélyből indult *peregrinusok* azon csekélyebb részének adatbázisa – akik hazai tanulmányaik kiegészítése érdekében a filozófiai tanulmányok után nem teológiai vagy orvosi tudásuk gyarapítására törekedtek, hanem érdeklődésük a korabeli európai jogi tudás egyes szeleteinek elsajátítását is célozta – a források tökéletlensége okán sohasem lehet teljes.¹ Annak ellenére így van ez, hogy a peregrináció-kutatás természetes forrásbázisán – a hazai vonatkozásban szinte teljesen feltártnak tekinthető² – egyetemi matrikulák kívül az utóbbi időkben más

1 Erről bővebben P. SZABÓ Béla: Egy be nem végzett feladat: külföldi egyetemjárás és hazai jogi kultúra a korai újkorban *Iustum Aequum Salutare*, 2016/1, 111-120.

2 A Szögi László nevével fémjelzett, egyedülálló adattár eddig több, mint kéttucatnyi kötetben került kiadásra az elmúlt évtizedekben (*Magyarországi diákok egyetemjárása az újkor-*

források is egyre intenzívebben kiaknázásra kerülnek a témával foglalkozó irodalom- és művelődéstörténészek által. Egyértelműnek mutatkozik például, hogy a *peregrinusok* által megvédett vitairatok (*disputationes-dissertationes*) paraszövegeinek (ajánlások, üdvözlőversek) kiértékelése mellett a korabeli vándordiákok által magukkal vitt *album amicorumok* emlékkönyvi bejegyzéseinek integrálása a peregrinációs kutatásokból kinövő adatbázisokba, tovább növelhetné az egyes tudásterületek képviselőiről (tanulmányaikról, kapcsolataikról, esetleg későbbi életútjukról) meglévő ismereteinket, mind makro- mind mikro-szinten.³ Az egyes, most inkább még egymás mellett létező információ-források összefogása egy jól kutatható integrált adatbázisba lehet a hazai peregrináció-kutatás következő – valamennyi hazai tudományterület történetét szolgáló – nagy feladata. Gottfridus Graff peregrinációjának alábbi nyomon követése – a kísérlet szerény hozadéka ellenére is – talán például szolgálhat a megfogalmazott cél hasznosságára.

1. A forrás

A legcsekélyebb mértékben sem lehet céлом jelen keretek között, hogy az *album amicorum*nak mint művelődéstörténeti forrásnak a jelentőségét hangsúlyozzam. A kérdésnek hatalmas nemzetközi⁴ és növekvő hazai irodalma van. Az alábbiakban kifejtendőkre tekintettel csak arra utalhatunk, hogy a kiemelkedő fontosságú prozopográfiai, biográfiai, művelődés-, mentalitás-, valamint tudomány- és oktatástörténeti jelentőséggel bíró forrástípus – amellett, hogy más társadalmi környezetben is jelentőséggel bírt – a diákok nagyfokú mobilitása miatt az 1550-es évektől kezdve rendkívül elterjedt volt szinte egész Európában. Az *album*-tartás gyakorlata elsősorban a protestáns diákközösségekre jellemző kulturális és kommunikációs jelenség volt.

A tiszta lapokból álló, általában kereszt-oktávba kötött könyvecske tartásának egyik célja az volt, hogy tulajdonosaik megőrizték személyes találkozásaik emlékét: azért kérhették vándorlásaik során professzoraiktól, más előkelő és tanult emberektől és diáktársaiktól nevük, jelmondataik és az általuk fontosnak tartott gondolatok bejegyzését *albumaik*ba, hogy később emlékezzenek korábbi ismerőseikre és saját korábbi életszakaszukra.

ban).

- 3 Szintén egyedülálló a Latzkovits Miklós által koordinált évtizedes vállalkozás (*Inscriptiones Album Amicorum – IAA*), amelynek eredményeként a kutatók rendelkezésére áll a hazai vonatkozású korajkori emlékkönyv-bejegyzések kereshető, az eredeti dokumentumok reprodukcióját is tartalmazó hatalmas adatbázisa. Vö. <http://iaa.bibl.u-szeged.hu/> (2021. 12. 15.) Az alábbiakban ezen adatbázis rekordjaira utalunk IAA megjelöléssel.
- 4 Mind helyett álljon itt egy monográfia és egy módszertani összefoglaló: SCHNABEL, Werner Wilhelm: *Das Stammbuch. Konstitution und Geschichte einer textsortenbezogenen Sammelform bis ins erste Drittel des 18. Jahrhunderts.* (Frühe Neuzeit, 78). Tübingen, Walter de Gruyter, 2003.; SCHNABEL, Werner Wilhelm: *Stammbücher.* In: RASCHE, Ulrich (Hrsg.): *Quellen zur frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte. Typen, Bestände, Forschungsperspektiven.* (Wolfenbütteler Forschungen, 128). Wiesbaden, Harrasowitz, 2011, 421-452.

Az *album*ok elsősorban az egyes birtokosok biográfiájának kiegészítéséhez járulhatnak hozzá, hiszen ezek segítségével kideríthető, hogy mikor és hol tanult az adott „bújdosó diák”, akkor is, ha nem iratkozott be egy adott egyetemre. Segíthetnek rekonstruálni személyes kapcsolataikat, „kapcsolathálójukat”⁵ választott tudásterületükön belül és azon kívül. Olykor rekonstruálhatóvá teszik a *peregrinus* törekvéseit, későbbi céljait, hiszen olyan „jelentős” ismerősök bejegyzéseit is megszerezhették, akik példaképként szolgálhattak, vagy olyan szférába nyithattak számukra ajtót, amelyben remélték, hogy megvetik a lábukat, egy olyan korban, amikor a mecenatúra és a kapcsolatépítés nagyon is meghatározta a karrierlehetőségeket.⁶

2. Gottfridus Graff, egy határvidéki polgárfi útra készül

Az Alsó-Ausztria, Stájerország és a történeti Vasvármegye határai találkozásánál fekvő Pinkafő (Pinckafeld) németajkú lakossága az 1640-es években „országot” váltott. A városka azon közösségekhez tartozott, amelyeket I. Mátyás annak idején a korona kiváltása érdekében elzalogosított. A Habsburg királyok által utóbb pallosjoggal és vámszabadsággal ellátott város 1644-ben a Batthyányiak uralma alá került, és 1647-ben visszacsatoltatott a Magyar Királysághoz.⁷

Éppen ezen időben egy valószínűleg a '20-as évek végén Pinkafőn született németajkú ifjú, Gottfridus Graff⁸ (Graf, Grave) az egy napi járóföldre található Sopronban nagy terveket forgathatott a fejében. Mindezt azon kis *album* alapján állíthatjuk, amelybe az első bejegyzés 1645 végén került, s amelyet ma az Országos Széchényi Könyvtárban őriznek.⁹

Az *album* tanúsága szerint Graff 1645 októbere előtt – nem tudjuk milyen hosszú ideig – Sopronban tanulhatott Johannes Schueller *conrector* kezei alatt [IAA 1518]. 1645. október elején két nap alatt több bejegyzést¹⁰ is szerzett emlékkönyvébe, ami

-
- 5 MARKÓ Anita: Hálózatok a 16–17. századi *album amicorum*okban. Az 1500 és 1700 közötti hungarika jellegű emlékkönyvbejegyzések hálózatelemzése az *Inscriptiones Alborum Amicorum* adatbázis alapján. *Digitális Bölcsészet*, 2018/1, 55-83.
 - 6 SCHNABEL, Werner Wilhelm: *Das Album Amicorum. Ein gemischtmediales Sammelmedium und einige seiner Variationsformen*. In: KRAMER, Anke — PELZ, Annegret (Hrsg.): *Album. Organisationsform narrativer Kohärenz*. Göttingen, Wallstein, 2013, 225-226.
 - 7 SZIKLAY János – BOROVSKY Samu (szerk): *Magyarország vármegyéi és városai. Vasvármegye*. Budapest, Apolló, 1998, 81-82. A visszacsatolás kérdéséről részletesen BARISKA István: *A szent koronáért elzalogosított Nyugat-Magyarország 1447-1647* (Archívum Comitatus Castriferrei 2). Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2007, 135-137.
 - 8 Mint az alábbiakban más személyeknél is, az egységesség érdekében – kivéve az egyértelműen beazonosítható magyar személyeket – a latinus névalakokat használom.
 - 9 Oct. Lat. 132.
 - 10 A bejegyzések állandó részeként talán a *symbolum*, az *inscriptio* és a *dedicatio* különíthető el a ma követett tudományos gyakorlat szerint. Az első a beíró jelmondatát jelenti, míg a második azon (általában forrás-) idézetet, amelyben életre szóló tanácsát fogalmazza meg az *album*-tulajdonos felé. Az ajánlásban sokszor konvenciókhoz kötött sablonszövegek jel-

azt mutatja, hogy elhagyni készült a várost, hogy további tanulmányokat folytasson külföldön. A város notabilitásainak jóváhagyását és biztatását mutatják többek mellett Jacob Stainer polgármester¹¹ [IAA 1548], Johann Schubert lelkész¹² [IAA 1604], Guilelmus Artner, *iuris utriusque doctor*, többszörös polgármester¹³ [IAA 1537] bejegyzései. Példaként lebeghettek Graff előtt a polgármester fiának, Johann Stainernek¹⁴ politikai és jogi tanulmányai, akitől szintén bejegyzést [IAA 6155] kért.

Egyébként Graff soproni beágyazódását mutatja, hogy a szintén emlékkönyvébe jegyez sógora Johannes Fischer, soproni polgár¹⁵ is [IAA 11152], aki Graff vállalkozásához, tanulmányútajához természetesen sok szerencsét kíván.

3. Alapozás Sziléziában

Nincs közvetlen információknk arról, hogy merre vette az irányt Graff, hogy egyedül kelt-e útra, vagy voltak „bújdostársai” is. Feltételezhetjük, hogy tanulmányai következő színteréül a soproniak előtt igen népszerű sziléziai várost Boroszlót választhatta. Bár a bejegyzés helymegjelölés nélküli, de 1646 áprilisában valószínűleg itt jegyzett be *albumába* egy odavaló barátja [IAA 1515]. Ez a barát, Augustinus Uberus¹⁶ később üdvözlőverset írt Graff 1649 novemberében Wittenbergben megjelentetett *ethica-disputatiójához*.

Ha ezen feltételezésünk igaz, akkor Graff közel másfél évet tölthetett a sziléziai városban és az *inscriptiók* ajánlása és a bejegyzők személye alapján arra következtethetünk, hogy az akkoriban gimnáziumi rangra emelt ottani Magdaléna-gimnáziumban¹⁷

lenek meg, amelyek azonban a ragaszkodás, a tisztelet, de a leereszkedés és a távolságtartás különböző fokozatait is megjeleníthették, és utalhattak a szorosabb vagy kevésbé szoros személyek kapcsolatokra a tulajdonos és a bejegyző között. SCHNABEL (2013) i. m. 236.

- 11 HÁZI Jenő: *Soproni polgárcsaládok 1535-1848. (I-II. kötet)*. Budapest, Akadémiai, 1982, nr. 10447.
- 12 PAYR Sándor: *A soproni evangélikus egyházköztség története (I. kötet)*, Sopron, Ev. Egyházköztség, 1917, 357.
- 13 HÁZI i. m. nr. 190.; SZÖGI László: *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és akadémiákon 1526–1700.* (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 17). Budapest, ELTE Levéltár, 2011, nr.357., 2558.; Róla részletesen P. SZABÓ Béla: *A talán első (római) jogi monográfia magyarországi szerző tollából – A soproni Wilhelm Artner Brevisima Discussiója*. In: P. SZABÓ Béla – ÚJVÁRI Emese (szerk.): *Universitas „unius rei”*: Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből, Debrecen, DE ÁJK, 2014, 257-295.
- 14 HÁZI (1982) i. m. nr. 10448.; SZÖGI (2011) i. m. nr. 2327., 2562.
- 15 HÁZI (1982) i. m. nr. 4778. „Zu Treu herzigger gedechtniss meine/m/ lieben Herrn Schwagern [...]”
- 16 Uberus 1648. július 20-án iratkozott be Wittenbergben. Vö. *Corpus Inscriptorum Vitebergense*, Sommersemester 1648, Nr. 134. <https://www.civ-online.org/de/service/datenbank/#/> (2021. 12. 15.)
- 17 EITNER, Otmar: *Das St. Maria-Magdalenen-Gymnasium zu Breslau: vom 13. bis zum 20. Jahrhundert. Die Geschichte des ehrwürdigen Gymnasiums. Prominente ehemalige Rektoren und Schüler*, Bad Honnef, Eitner, 2003.

tanult.¹⁸ Erre utal, hogy a bejegyzők egy része ezen intézmény tanáráként [IAA 6138, 6139, 6143, 1583], illetve *inspector*aként [IAA 1561] azonosítható. De beírt az *album*-ba a másik iskola, az Erzsébet-gimnázium *rectora* is [IAA, 1538]. Az egyik bejegyzés [IAA 1586] egyértelműen tanulónak („*alumnus*”) jelöli Graffot.¹⁹ Kap bejegyzéseket a helyi értelmiségi és társadalmi elit tagjaitól is [IAA 6106, 1529,²⁰ 1579, 8519, 11148, 6104], s természetesen sziléziai diáktársai is [IAA 1542, 6156] feltűnnek. A közel húsz boroszlói bejegyzés java 1647 márciusából és április elejéről származik (az utolsó április 14-ről datálódik). Graff ekkor valószínűleg már ismét útra készülődött, hiszen 1647. április 17-én beiratkozott a wittenbergi egyetemre,²¹ és a hónap végén – alig két héttel beiratkozása után – már ott írta alá *album*át az egyetem *rectora*, Jacobus Martini teológus professzor [IAA 6105].²²

4. Öt év Wittenbergben

A szász egyetemi városban született csaknem ötven emlékkönyvi bejegyzés 1647. április vége és 1652 júniusa között kelteződött. Az itt töltött időt 1648 áprilisában néhány hetes lipcsei tartózkodás látszik megtörni tíz *inscriptio* tanúsága szerint.

A wittenbergi bejegyzések 1648 elején kezdenek sűrűsödni és eloszlanak az egész évre, 1649-ben inkább az év első felére esnek. 1650-ben szinte minden hónapra esik egy-egy bejegyzés, de 1651 második felében csak néhány született. A wittenbergi bejegyzések kétötöde a búcsúja hónapjára, 1652 júniusára tehető, tehát valószínűleg ekkor látogatta sorra ismerőseit és ismeretlen célszemélyeit.

Az első wittenbergi beírások elsősorban magyarországi tanulótársaktól származnak: Tarnóczi Márton *magister* [IAA 1533], későbbi bajmóci püspök,²³ a lőcsei Jobus Zabeler, későbbi lőcsei lelkész²⁴ [IAA 1523] és a bélabányai Tobias Engell [IAA 1569,], valószínűleg filozófiát hallgattak és/vagy teológiára készültek. Ezen személyes kapcsolatok is igazolják, hogy Graff az *artes*-fakultás előkészítő kurzusait látogathatta wittenbergi tanulmányai kezdetén.

18 Ezt valószínűsíti, hogy Szögi László legújabb, a boroszlói Erzsébet-gimnázium magyarországi tanulóit listázó jegyzékében Graff nem szerepel. Vö. SZÖGI László: A breszlai (1530-1693) és a görllitzi (1586-1685) akadémiai gimnáziumok Magyarországi hallgatói. *Gerundium – Egyetemtörténeti Közlemények*, 2020/3-4, 169-172.

19 Igaz ugyanakkor, hogy a hivatkozott bejegyző „*Vratislav/iae/ in Elisabetano Histor/iae/ Professor et ad D/ivum/ Magd/alenae/ Bibliothecarius*” titulusa utal a két intézmény szoros kapcsolatára és elbizonytalanít a tanulmányok helye vonatkozásában.

20 Itt az IAA téves évet hoz, 1657-t ír 1647 helyett.

21 SZÖGI (2011) i. m. nr. 4252.

22 *Allgemeine Deutsche Biographie* (XX. Band). Leipzig, Duncker & Humblot, 1884, 510.

23 ZOVÁNYI Jenő: *Magyarországi Protestáns Egyháztörténeti Lexikon*. 3. javított és bővített kiadás. Szerk. LADÁNYI Sándor. Budapest, A Magyarországi Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1977, 621-622.

24 ZOVÁNYI i. m. 700.

Az *album* tanúsága szerint hosszabb időre csak egyszer hagyta el Wittenberget, amidőn néhány hétre Lipcsébe utazott 1648 áprilisában. Itt természetesen nem találjuk nyomát beiratkozásának, de Graff kapcsolatba lépett az egyetem ottani notabilitásaival: az egy mást éppen akkoriban váltó két *rector*, (Samuel Mosbach jogászprofesszor,²⁵ [IAA 1551], Johannes Ittigius, filozófia-professzor²⁶ [IAA 1553]), az *artes*-kari dékán [IAA 1545], a jogi kari *senior*, Christoph Preibisius²⁷ [IAA 6107], egy teológus *professor publicus* [IAA 1603], sőt az ottani püspök²⁸ aláírása és *inscriptio*ja [IAA 6103] található meg az emlékkönyvében több diáktárs (elsősorban sziléziaiak) bejegyzése mellett [IAA 1512, 1535, 1570, 1571].

Wittenbergbe visszatérve az emlékkönyvben néhány diáktárs (egy erdélyi) bejegyzése jelenik meg 1648 második felében. Ezek között a legérdekesebb személy a későbbi neves költő, Philip von Zesen [IAA 11151]. De Graff bejegyzést kap ekkoriban a teológiai kar dékánjától [IAA 1554] és egy jogászprofesszortól, Augustinus Strauchtól²⁹ [IAA 1559] is. Lehet, hogy ez utóbbi tény is jelzi, hogy az ifjú már ekkor a jogi tanulmányok felé kezdett orientálódni, de valószínűbb, hogy a professzor távolságtartó bejegyzése csak alkalmi kapcsolat révén került az emlékkönyvbe.

Az bizonyos azonban, hogy 1648. december 20-án diákunkat joghallgatónak titulálja a meissenai Matthias Ranftius *magister*, Graff későbbi *praesese* [IAA 1534], aki *fautor et amicus*-nak³⁰ nevezi őt.

1649-re mindössze nyolc bejegyzés esik, melyek között egy kivételével diáktársak, két erdélyi szász (két erdélyi IAA 6158, 1591], illetve más nemzetbeliek [IAA 1532, 1510, 1513, 1528] tűnnek fel. Utóbbiak közül az egyik joghallgató. [IAA 1522]

Fontos esemény lehetett Graff hallgatói életében, hogy 1649. november 10-én részt vett egy etikai *disputatio*n³¹ mint *respondens*. A wittenbergi szokásoknak megfelelően az *artes*-karon különböző – akkoriban a filozófiai tudáskörébe sorolt – területeken a magukat vitában megpróbálni kívánó hallgatók nem egy professzor, hanem egy a karon oktatási

25 Samuel Morsbach (1584-1649), 1635-től volt a lipcsei jogi kar *assessor*a, majd 1639-től professzora. 1649-ben az *Institutiones*-tanszéket töltötte be. ZEDLER, Johann Heinrich: *Grosses vollständiges Universal-Lexicon Aller Wissenschaften und Künste* (XXI. Band). Leipzig, Zedler, 1739, 1812.

26 *Neue Deutsche Biographie* (XV. Band). Berlin, Duncker & Humblot, 1987, 305.

27 JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon* (III. Band). Leipzig, Gleditsch, 1751, 1761.

28 Christianus Lange. *Neue Deutsche Biographie* (VI. Band). Berlin, Duncker & Humblot, 1964, 591.

29 ZEDLER i. m. XL. Band, 776-777.; *Neue Deutsche Biographie* (XIV. Band). Berlin, Duncker & Humblot, 1985, 437.

30 „*Praest/ant/issimo ac Eximio D/omi/no [...] L/egum/ Cultori industrio, Fautori et Amico suo plurimum colendo scribeb/at*”

31 *Disputationum Ethicarum Vicesima, Quae est Quinta De Virtutibus Intellectualibus, & in Specie De Prudentia Iudiciaria et Deliberativa* [...] Praeside, M. Matthaeo RANFTIO Misnensi publicè examinandam proponit Gottfridus GRAFF, Pincafeldensis Austrius. ad diem 10. Nove: horis matut: in Auditori Minori. Wittebergae, Röhner, [1649]. RMK III. 1731.

feladatokat ellátó fiatalabb *magister (magister legens)* vezetése alatt készítették és védték meg téziseiket. Graff esetében ez a *magister*, a meißeni Matthias Ranftius, a megelőző években többször töltött már be *praesesi* feladatokat etikai tárgyú vitatkozásokon.

Graff esetében sem lehetünk teljesen bizonyosak abban, hogy a kinek a tollából származnak a tézisek. Mindenesetre a *disputatio*hoz üdvözlő verset írt maga a *praeses* Ranftius és a boroszló barát Uberus, valamint földije, Matthias Langius, „*Sempronio-Hungarus, Ecclesiae Witteb. Diaconus*”.³² Utóbbi verse vélelmezni engedi, hogy a munka Grafftól származott.³³

A dolgozat témája egyértelműen utal Graff jogtudomány irányába való tapogatózására, és aláhúzza egyes korabeli *artes*-kari tárgyak és a jogtanulás szoros összefüggését,³⁴ hiszen a bírászkodás és a megfontolás bölcsességéről értekezik, amelyeket az állam fennmaradása legfontosabb tényezői közé sorol. A bölcs bíró, aki jó törvények alapján ítélezhet, a *respublica* oszlopa, s közhatalma gyakorlásában az igazság szeretete és az ésszerűség kell vezesse.³⁵ De a közösség és az egyén jólétéhez a megfelelő ítélőképesség is szükséges,³⁶ aminek élesítéséhez az erkölcsi, politikai és történelmi ismeretek elengedhetetlenek.

Graff 1650-ben tovább folytatta jogi tanulmányait és természetesen ápolta kapcsolatait honfitársaival, felvidéki és erdélyi hallgatókkal [IAA 1521, 1525, 6157] és más diáktársakkal [IAA 1524, 1605]. Ez év márciusában ismét egyértelműen joghallgatónak titulálja egy oktatója [IAA 1588] és egyik diáktársa [IAA 1544]. Az ez évre eső tíz és a következőre eső mindössze három bejegyzés szerzői között egyetemi oktatókat [IAA 1577, 1547], a helyi tisztviselő elit egy tagját [IAA 1552], illetve hallgató társakat azonosíthatunk.

Ekkorra egyre nyilvánvalóbbnak tűnik tanulmányainak jogi irányultsága, egy erdélyi társa joghallgatóként szólítja meg [IAA 1509], s egy emlékkönyvbe jegyezve maga is joghallgatóként jelöli magát 1651 augusztusában [IAA 6521].

1652 első felében nem gyűjt aláírásokat, de az év júniusában annál szorgalmasabban. Az ekkor keltezett másfél tucat beírás azonban már Wittenbergből való távozásának előkészítését jelzi. A soproni és boroszlói időkhöz hasonlóan *inscriptio*kat gyűjt elutazása előtt. A száz elit tagjait keresi fel, például két báró Promnitz ír [IAA 1564, 1565]

32 Utóbb soproni lelkész. ZOVÁNYI i. m. 361.; PAYR i. m. 357-358.

33 „*Sic, Gottfride, Dei dum vives, pace fueris, Sic Tua verba Foro pabula pacis erunt.*”

34 Erről részletesen P. SZABÓ Béla: *A jogi és politikai tanulmányok összefüggései a 17. századi magyarországi peregrinusok példáján*. In: NAGY Gábor – SÁRY Pál – TRINGLI István – VISKOLCZ Noémi (szerk.): *Társadalom és jog a közép- és kora újkor Magyarországon. Jogtörténeti tanulmányok*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó, 2021, 90-100.

35 „*Essentialia prudentis Judicis requisita sunt ponenda & distinctè explicanda, qua tria esse viderent: Publica autoritate iudicium exercere; 2. Amore justitiae id peragere. 3. Secundum rectam rationem pronunciare.*” RANFTIUS – GRAFF i. m. 2. §.

36 „*Tandem ad vitam recte instituendam et Rempublicam bene gubernandam non tantum legum ferendarum et iudiciorum juxta exercendorum scientia, sed et facultas recte deliberandi de rebus illis et decernendi eae, quae et ad Rempublicam conservandam et ad singulorum civium commodum ac vitam tranquillam procurandam faciunt, requiritur.*” RANFTIUS – GRAFF i. m. 7-8. §.

*sententiákat az albumba.*³⁷ De végig járja az egyetem jó néhány tanárát is, így beír az emlékkönyvbe a *rector* [IAA 1555], a bölcsész dékán [IAA 6111] és hat bölcsészprofesszor [IAA 6127, 6112, 6113, 6114, 6115] is. Utóbbiak között a kor jelentős tudós személyiségei is felsorakoznak, – így például a híres ortodox lutheránus teológus Abraham Calovius³⁸ [IAA 6101], – növelve a magyarországi vándordiák *albumának* presztízsét, annak ellenére, hogy ezen bejegyzéseknél nincs nyoma személyes hangvételnek. De nem maradnak el más karok tanárai [IAA 1558, 1546], illetve a Graff környezetéhez tartozó diáktársak sem [IAA 1526, 1531, 1584]. Egyikük ajánlása az *album* tulajdonosát *legum candidatusnak* jelöli [IAA 1585], ami a jogi tanulmányokban való előrehaladását jelzi.³⁹ Éppen ezért furcsa, hogy az utolsó wittenbergi hónap bejegyzői között csak egyetlen jogászprofesszort találunk. Igaz ez a tanár jelentős szerepet töltött be Graff egyetemi pályafutásában, hiszen a wittenbergi tartózkodás utolsó nagy eseményén, jogi *disputatióján* a bejegyző Gottfridus Suevus jogászprofesszor⁴⁰ [IAA 6110] töltötte be a *praeses* szerepét 1652. június 24-én. Graff *disputatiója*⁴¹ egy Suevus professzor által szervezett, legalább tizenöt vitából álló sorozat egyik állomásaként került megrendezésre és szövege kinyomtatásra. A legváltozatosabb magánjogi témákat feldolgozó vitairatok között a pinkafői *peregrinusra* a telki- és személyes szolgalmak témaköre jutott, amelyet széles korabeli szakirodalom alapján¹² egyszerű tézisbe foglalva, de a téziseket bőséges jegyzetekkel kísérvé tárgyal. A címnek megfelelően szól néhány, a tulajdonost megillető jogról, kiemelten az ajándékozásról. A vitairathoz 11 pontból álló *Addimenta* járul, amely a szász jog néhány, a fő témához kapcsolódó kérdését járja körül.

5. Tübingeni kapcsolatépítés

Érdekes módon Graff rögtön a vita után elindulhatott Wittenbergből délnyugat felé, mivel a két-három napi járóföldre fekvő szászországi Bad Kösenben az ottani iskola

37 A két bejegyzés jellemzően az *album* legelejen található, ami jelzi a bejegyzők kiemelt társadalmi státuszát. Az ajánlás hiánya pedig a kapcsolat nem túl személyes, protokolláris jellegére enged következtetni.

38 *Allgemeine Deutsche Biographie* (III. Band). Leipzig, Duncker & Humblot, 1876, 712-715.; *Neue Deutsche Biographie* (III. Band). Berlin, Duncker & Humblot, 1957, 99-100.

39 A nagyszebeni Paulus Francisci ajánlása a következőképpen szól: „*Paucis hisce Eximio ac Literatissimo/omi/ no Possessori, Legum/ Cultori industrio, Commensali ac Amico suo sva-visimo gratificari voluit ac debuit?*”. Francisci írja Graff emlékkönyvébe a jelen tanulmány motívjaként választott Tacitus szöveghelyet is. Francisci utóbb nagyszebeni *rector*, majd több szász közösségben lekipásztor lett. SZABÓ Miklós – TONK Sándor: *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*. Szeged, JATE, 1992, nr. 2214.

40 ZEDLER i. m. XL. Band, 1762-1763.

41 *Thesium Justinianearum Velitatio Septima, De Servitutibus Dominioque Rerum Singularum Civili*. Qvam [...] Praeside [...] Dn. Gottfrido SUEVO [...] Patrono suo atque Praeceptore submissiè colendo, defendet Gottfridus GRAFF, Pinckafeldensis Austrius, ad. d. [...] Junij, in Academia Jctorum. Wittebergae, Hake [1652]. VD17 14:060972M.

rectora írt be az *album*ába, már 28-án. Ezután a közeli, Saale-menti Naumburgban kapott két bejegyzést [IAA 8521,⁴² 6142]. Egy hétre rá, s 150 kilométerrel délebbre a felsőfrankföldi Arzbergben a városka két értelmiségije, a lelkész és a „*magister*” [IAA 1602, 1580], néhány napra rá a közeli Wunsiedelben a nyomdász jegyzett be az emlékkönyvébe [IAA 8523].

Nem rekonstruálhatjuk további Tübingenbe vezető útvonalát és azt sem, mikor érkezett a Neckar-parti egyetemi városba, ahol alig több mint két és fél hónapot töltött. Az egyetem anyakönyvébe augusztus 29-én írták be a nevét: „*Gotfridus Grave Austriacus*.”⁴³

Az *album* igazolja, hogy az itt töltött rövid idő alatt kapcsolatokat keresett az ottani neves jogászprofesszorokkal. A neves *Pandecta*-professzor, Wolfgangus Adamus Lauterbach⁴⁴ [IAA 1557] már beiratkozása előtt néhány nappal bejegyzett az emlékkönyvébe, s rövidesen a kánonista Johannes Wurmser⁴⁵ [IAA 8524], és a jogász *prorector* Joachim Wibelius⁴⁶ [IAA 8520] is kezébe vette a könyvecskét.

Ezen professzori *inscriptiók* mellett mindössze három német nemes (valószínűleg az egyetem hallgatói) dedikáció nélküli kézjegyet és jelmondatát találjuk ebből az időből Graff emlékkönyvében [IAA 1563, 8522, 1562]. A jogászprofesszorok felkeresése egyértelműen későbbi törekvéseinek jele és saját tekintélyét, illetve *album*ának értékét növelő célja volt, hiszen nem hallgathatta hosszabb időn keresztül ezen tanárok előadásait. Ugyanígy presztízs-okokra vezethető vissza, hogy csak nemes diákoktól szerzett be aláírásokat.

A tübingeni néhány hét alatt nem feltételezhetünk folyamatos és komoly elmélyülést a jogtudományokban. De a korban nagyon gyakran megfigyelhető, hogy a *peregrinusok* egy-egy egyetemen hosszabb időn át tanulván máshol csak rövidebb időt töltöttek el, annak ellenére is, hogy beiratkoztak az egyetem anyakönyvébe. Más esetekben pedig az figyelhető meg, hogy akár hosszabb időt tölthettek a vándordiákok egy főiskolán anélkül, hogy nevük megjelenne a matrikulában. Graff tübingeni tartózkodása az első csoportba tartozik: valószínűleg tájékozódott az ottani lehetőségekről, kapcsolatot keresett a jogászprofesszorokkal, de valamilyen okból úgy döntött, hogy tovább vándorol.

42 Ennél a bejegyzésnél valószínűleg téves az IAA helymegjelölése (Nürnberg).

43 BÜRK, Albert – WILLE, Wilhelm (Hg.): *Die Matrikeln der Universität Tübingen*. Band 2. 1600-1710. Tübingen, Universitätsbibliothek Tübingen, 1953, nr. 23889.; SZÖGI (2011) jegyzéke a származási hely megjelölése miatt nem hozza Graff itteni beiratkozását szemben a wittenbergi és strassburgi immatrikulációkkal, ahol a pinkafői illetőség is megjelent.

44 Wolfgang Adam Lauterbach (1616-1678), jénai és lipcsei tanulmányok után 1648-tól haláláig tübingeni *Pandecta*-professzor. Az *usus modernus iuris Romani in foro Germanico* egyik legjelesebb német képviselője. *Neue Deutsche Biographie (XIII. Band)*. Berlin, Duncker & Humblot, 1982, 736-738.

45 Johann Wurmser (1599-1659), 1646-tól tübingeni kánon- és hűbérjog jogászprofesszor. SCHOLL, Reinhold: *Die Bildnissammlung der Universität Tübingen, 1477 bis 1927*. (Schriften des Vereins für Württembergische Familienkunde, Heft 2). Stuttgart, Verlag Müller, 1927.

46 Joachim Wibel (1593-1653), ügyvédi és bírói gyakorlati tevékenysége után tübingeni büntető- és hűbérjog-professzor, aki 1640 és 1651 között ötször volt az egyetem *rectora*. ZEDLER i. m. LV. Band, 1601.

6. Strassburgi évek – megszakítással

Az utolsó tübingeni bejegyzés után három nappal ugyanis már Strassburgban, a magyarországi *peregrinusok* előtt ekkoriban rendkívül népszerű jogi karra iratkozott be joghallgatónak, 1652. szeptember 25-én.⁴⁷ Az emlékkönyvi bejegyzések azonban csak egy év múlva 1653 szeptemberében folytatódnak és a negyedszáz bejegyzés csaknem négyéves időtartamra oszlik el. 1654-re kilenc, míg az utolsó, 1657-es első félévre 16 beírás esik. 1654 júniusa és 1657 márciusa között csak három bejegyzés született az emlékkönyvben, azok viszont nem Strassburghoz köthetők: valószínűleg ezen időszak jelentős részét máshol töltötte.

Az elzászi metropolishoz köthető bejegyzések csak Graff odaérkezés után egy évvel jelennek meg az *albumban*. Az 1653. évre egyetlen *inscriptio*ja a strassburgi katedróját éppen rostockira cserélő teológia professortól, Johannes Georgius Dorscheustól⁴⁸ származik. A következő évben a pinkafői alaposan elmerülhetett jogi tanulmányaiban. Ezt nem csak a kar vezető jogászprofesszorától Johannes Otto Tabortól⁴⁹ származó bejegyzés mutatja, hanem az is, hogy diáktársai közül többen joghallgatónak titulálják [IAA 1507, 1520, 1578]. Soproni honfitársa, Matthias Rauchius „*Juris Utriusque Licenciatus*”-nak jelöli Graffot, ami – szoros értelemben véve – azt jelentette, hogy Graff minden előzetes vizsga-feltételt teljesített, amely a mindkét jog doktora cím elnyeréséhez szükséges volt [IAA 1566]. De nem hiányoznak a további professzori bejegyzések sem [IAA 6102, 1556].

A jogi tanulmányai megkoronázását jelenthető doktori cím megszerzése előtt azonban – legalább is az *album* alapján ez feltételezhető – a jelölt elutazhatott Strassburgból.

A bejegyzések alapján azt látjuk, hogy legalább 1654 júniusa és 1656 májusa között Hessen tartományban, valószínűleg a Frankfurt am Main melletti Idstein városkájában tartózkodhatott. Az ezen két időpontból származó *inscriptio* közé egy wiesbadeni jegyzés illeszkedik be. Az első idsteini ajánlás *legum candidatus*nak nevezi Graffot [IAA 6144], míg a másodikban egy odavaló tanácsnok (*consiliarius*) nevezi őt barátjának [IAA 1540]. Egyéb források híján ugyan nem lehetünk bizonyosak benne, de valószínű, hogy Gottfridus ezen két évben Hessenben hivatalnokoskodhatott, talán azért, hogy a doktori cím megszerzéséhez szükséges költségeket előteremtse. 1655 decemberében a közeli Wiesbadenben, egy barátja jegyzett az emlékkönyvbe, Henricus Schröderus *magister* [IAA 1572], aki utóbb Graff doktori *disputatio*jához üdvözlő verset is írt.

47 SZÖGI (2011) i. m. nr. 2356. Az '50-es évek első felében beiratkozó 20 magyarországi, illetve erdélyi *peregrinus*ból heten jogot hallgattak az elzászi metropolisban folytatva az előző *quinquenniumban* kezdődő folyamatot. 1651 és 1655 között öt jogi- (köztük egy doktori), valamint két politikai *disputatio*t védtek meg a Kárpát-medencéből származó joghallgatók.

48 *Neue Deutsche Biographie* (IV. Band). Berlin, Duncker & Humblot, 1959, 87.; *Allgemeine Deutsche Biographie* (V. Band). Leipzig, Duncker & Humblot, 1877, 363.

49 *Allgemeine Deutsche Biographie* (XXXVII. Band). Leipzig, Duncker & Humblot, 1894, 337-339. Tabornak az '50-es évek elején több magyarországi tanítványa is volt, mint azt a *disputatio*ik igazolják.

1657 elejére valószínűleg minden akadály elhárulhatott az elől, hogy Graff megkísérelhesse a régóta áhított jogi doktori cím megszerzését. Februárban térhetett vissza Strassburgba, mivel 5-én beírták nevét a *Matricula Candidatorum Iuris*ba, és 11-én sikerrel letette az *exament*,⁵⁰ ami alapján nyilvános vitára bocsátották. Márciusban Johannes Sebastianus Gambs *Institutio-professor*⁵¹ rendkívül meleg szavakkal *utriusque juris doctorandusként* üdvözli a Pinkafőtől messze vetődött diákokat [IAA 1596].

Gottfridus Graff doktori *disputatióját*⁵² május 9-én védte meg a jogi kar illetékes testülete és az érdeklődők előtt. A strassburgi előírásoknak megfelelően a vita *praeses* nélkül zajlott, feltételezhetjük tehát, hogy a szöveg kidolgozása a *candidatus* érdeme lehetett.⁵³ A 43 téziszből álló dolgozat azokat a tényállásokat és jogviszonyokat elemzi a korban elvárt alaposággal, ahol az egyik félnek visszatartási joga lehet igényei érvényesítése érdekében. A záloghitelező, a bérbeadó, a feleség, az örökösök mellett a beruházások miatti *retentio* is vizsgálata tárgyát képezi néhány – skolasztikusnak is nevezhető – elméletieskedő kérdéskör mellett.

Graff emlékkönyvének a védelem utáni hetekből származó bejegyzései – származzanak azok a helyi jogi kar igen neves professzoraitól (Biccus⁵⁴ *Codex*- [IAA 32] és Rebhan *Pandecta*-professzoroktól⁵⁵ [IAA 6126⁵⁶], valamint a szívélyes ajánlást író Böckler⁵⁷

50 KNOD, Gustav C.: *Die alten Matrikeln der Universität Strassburg. 1621 bis 1793 (II. Band)*, Strassburg, Trübner, 1897, 513.

51 Johannes Sebastian Gambs (1621-1658), strassburgi születésű jogász, aki 1647-ben lett jogi doktor. Előbb a strassburgi gimnázium ékesszólás tanára, majd 1654-től az egyetem jogászprofesszora. BERGER-LEVRAULT, Oscar: *Annales des professeurs des académies et universités Alsaciennes 1525-1872*. Nancy, Berger-Levrault, 1891, 42.

52 *Disputatio Inauguralis De Retentione*, qvam [...] pro consequendis Svmnis In Vtroqve Ivre Honoribus ac Privilegiis, publico & solenni examini submittit Gottfridvs GRAFF / Austriacus ad. d. ... Maii. Argentorati, Spoor [1657]. VD17 14:024286Q

53 Hasonlóképpen *praeses* nélkül védett Strassburgban néhány évvel korábban a pozsonyi Jacobus Szelleczky jun. is, aki viszont nem szerepel a *Matricula candidatorum juris*-ban. Vö. KNOD i. m.

54 Georgius Biccus (1603-1657) bautzeni születésű jogász, aki Strassburgban Berneggernél tanult, majd 1630-ban lett jogi doktor, 1637-től előbb *Institutio*, majd *Pandecta*-professzor és a Szent-Tamás kolostor kanonokja volt. Graff otléte alatt „*Colleg/ii/ Decanus et Senior*”. JÖCHER, Christian Gottlieb: *Allgemeines Gelehrten-Lexicon (I. Band)*. Leipzig, Gleditsch, 1732, 426.

55 Johann Rebhan (1604-1689), jénai, altdorfi és strassburgi tanulmányok után utóbbi helyen előbb az *Institutiones*, majd *Codex*- és hűbérjog professzora volt, kilencszer az egyetem *rectora* és 36-szor a jogi kar dékánja. JÖCHER i. m. (III. Band), 1944.

56 Az IAA itt téves évet olvas, a helyes 1657 helyett 1652 szerepel.

57 Heinrich Böckler, (1611-1672), 1637-től a retorika professzora Strassburgban. 1648-1652 között Svédországban, majd újra Strassburgban tanított történelmet és *politicát*. *Allgemeine Deutsche Biographie (II. Band)*. Leipzig, Duncker & Humblot, 1875, 792-793.; *Neue Deutsche Biographie (II. Band)*. Berlin, Duncker & Humblot, 1955, 372-373. Vö. PHILIPP, Michael: *Bernegger – Schaller – Boeckler. Die Straßburger historische Schule der Politikwissenschaft im 17. Jahrhundert*. In: MARTI, Hanspeter – SEIDEL, Robert: *Die Universität Straßburg zwischen Spät-*

politica-tanártól [IAA 1595]), más egyetemi notabilitásoktól (a teológus *rector*tól [IAA 6108]) vagy városi hivatalnokoktól (egy jogi doktor strassburgi tanácsostól, [IAA 24], egy magyar kapcsolatokkal is rendelkező strassburgi ügyvédtől,⁵⁸ [IAA 1541], és más helyi tisztségviselőktől [IAA 6128, 1550,1549]) és diáktársaktól [IAA 1574, 1587, 1517, 1508, 1582, 1592] – többségükben „csak” a *doctorandus* megjelölést használták az *album* tulajdonosa vonatkozásában. A bejegyzések és más források tanúsága szerint tehát a doktori *disputációját* megvédő Graffot nem avatták jogi doktorrá.⁵⁹ Ennek okát jelenleg nem ismerhetjük.

Ahogy az Wittenbergben is történt, elutazása előtt még jónéhány bejegyzést gyűjtött *albumába*. Az utolsó strassburgi bejegyzés 1657. május 29-éről datálódik. Graff tehát három héttel doktori *disputatiója* után elhagyta a várost. Egy hétre rá már Ulmban [IAA 11153], majd néhány napra Augsburgban egy ottani ügyvédtől [IAA 1536] kap baráti szavakat. Tíz nap múlva Regensburgban egy strassburgi származású *JU doctorandus* írt be *albumába*, aki az átutazót – következetesen – szintén *doctorandus*-nak nevezte [IAA 1519].

A láthatóan Magyarország felé utazó Graff nyomai itt elvesznek. Későbbi sorsáról – esetleges soproni vagy határvidéki tevékenységéről – egyelőre hiányzik bármiféle forrás.

Tűri a vitát, hogy mennyiben tarthat számot Graff a magyarországi peregrináció-történet és – jogi tanulmányai okán – a magyar jogtörténet érdeklődésére, hiszen beiratkozásai alkalmával és *disputatiói* címlapján következetesen *Austrius*-nak jelölte magát. Egyrészt a peregrináció-kutatás módszertana indokolhatja ezt, másrészt az, hogy Graffot néhány magyarországi (sőt erdélyi) kapcsolata is honfitársként (*conterraneus*). Jogtörténetileg pedig mindenképpen indokolja a tudós jogi hatásokkal (*kaysersliches Recht*) átítatott alsó-ausztriai jogrendnek és a helyi jogszokásoknak a századokig tartó elzálogosításból és a határmentiségből fakadó egymásra hatása, esetleges konfliktusa.⁶⁰ Természetesen nem lehetünk bizonyosak, hogy Graff visszatért szülőhelyére. De ha így történt volna, képzettsége mindenképpen lehetővé tette volna szakértő jogászi működését.

humanismus und Französischer Revolution. Wien-Köln-Weimar, Böhlau Verlag, 2018, 133-337.

58 Georgius Samuel Hasenloffius 1658 júliusában védte meg doktori *disputációját* (VD17 14:025695Q), ennek ellenére 1657-ban már ügyvédkedett Strassburgban: „[h]oc [tempore] Majoris et Minoris Consilij Inchytae Reipubl[icae] Argentinens[is] juratus Vice Procurator et Advocatus.” Korábban (1651-ben) egy Tabor professzor által prezidiált vitán a pozsonyi Johannes Beigler *respondens*-társa volt. Vö. RMK 1777 és 6313.

59 *A Matricula Candidatorum Iuris* modern kiadásában nincs utalás arra, hogy doktorrá avatták volna. Vö. KNOD i. m. Az említett forrás szerint viszonylag gyakran előfordult a *disputatió*n túleső hallgatókkal, hogy mégsem szerezték meg a doktori jelvényeket. Az avatásra egyébként egyes esetekben néhány héttel, máskor hónapokkal a *disputatio* után került sor.

60 Erről részletesen BARISKA i. m. 90-113. különösen 110.

„HOLTOMIGLAN, HOLTODIGLAN...”

GONDOLATOK A KORA ÚJKORI MAGYAR FŐÚRI HÁZASSÁGOK KAPCSÁN¹

A házasság történetének, joggyakorlaton alapuló teljes feldolgozása meglehetősen nehéz, mondhatni lehetetlen feladat, annak térben, időben vagy részleteiben való részleges feldolgozása is csak a pontos időbeli és térbeli és társadalmi keretek kijelölésével lehetséges, amely egyúttal behatárolja azokat a dokumentumokat is, amelyeket a téma feldolgozásához vizsgálni szükséges.² A házasság történetének időbeli keretei ugyanis az emberiség kezdetéig (gondolunk itt, az egyház és a vallás által definiált kezdetekre és nem a tudomány által igazoltra, hisz ahhoz multidiszciplináris, az általunk ismert módszertannál szélesebb ismeretekre lenne szükség),³ de legalábbis a társadalomra szerveződés megindulásáig nyúlnak vissza és feltehetően a történet túlmutat majd a jelenen is, mivel feltételezzük, hogy a házassági intézménye a jövőben is létezni fog.

- 1 Jelen tanulmány az Aktion Österreich-Ungarn Alapítvány 1 hónapos Unilehrer H nach A kutatási ösztöndíjának támogatásával készült.
- 2 A házassággal foglalkozó szakirodalmi szerzők többsége sem általánosságban, hanem bizonyos keretek között vállalkozik a házasság intézményének elemzésére. A teljesség igénye nélkül: DUBY, George: *Love and Marriage in the Middle Ages*. Cambridge, Polity Press, 1994.; STONE, Lawrence: *The Family, Sex and Marriage in England 1500-1800*. London, Penguin, 1990.; HOWELL, Martha C.: *The marriage exchange. Property, Social Place and Gender in Cities of the Low Countries. 1300-1550*. Chicago, Chicago University Press, 1998.; PÉTER Katalin: *Házasság a régi Magyarországon. 16-17. század*. Budapest, L'Harmattan, 2008.; GÉRA Eleonóra: *Házasság Budán. Családtörténetek a török kiűzése után születő (fő)városból 1686-1726*. Budapest, MTA BTK TTI, 2009.
- 3 A házasság intézményének jogi és etikai aspektusoktól független, általános szociológiai vizsgálatára – többek között – a finn filozófus és szociológus Edward Westermarck tett kísérletet a 19. század végén, aki a darwinizmus tanulmányozása alapján, az emberi faj és az állatok utódnemzési és utógondozási szokásait vizsgálva arra jutott, hogy a házasság: „[...]a hím és nősténynek a megtermékenyítés pillanatán és az utód születésén túl terjedő többé kevésbé tartós viszonya.” WESTERMARCK, Edward: *Az emberi házasság története. (ford. Harkányiné Weiser Ella)*, Budapest, Athenaeum, 1910, 19. Ám még a szociológia sem vállalkozik a házasság és az abból keletkező család átfogó, korszakokon átnyúló teljeskörű elemzésére, mert nem tud a családra nézve egységes definícióval szolgálni. KISS Endre: *Az anyajogtól a funkcionális differenciálódásig. Szerelemfilozófia és szociológia a családban*. In: BARNÁ Gábor – KISS Endre (szerk.): *A házasság és a család*. Szeged, MTA-SZTE Vallási Kulturakutató Csoport, 2016, 25-38, 28.

A munkát megkönnyítendő, ezért a jelen tanulmány keretei között, én magam is csak a magyar főnemességgel és a hozzá szorosan kapcsolódó osztrák udvari főnemesség házassági viszonyaival foglalkozom, azzal is csak a mohácsi csatát követő két és fél évszázadban.⁴

Ennek az időszaknak a házassági jogát a kötelék szempontjából, valamennyi társadalmi csoport tekintetében a kánonjog – illetve a reformáció térnyerését követően –, a felekezeti jogok határozták meg⁵, míg a házassági vagyoni jogot a világi jog, azon belül is a magyarok esetében, a Werbőczy Hármaskönyvében leírt szokásjog és az ahhoz igazodó praxis határozta meg.⁶ A rendi korszakra jellemző társadalmi különbségeknek

- 4 Meggyőződésem ugyanis, hogy a mohácsi ütközetet követően az újonnan létrejött Erdélyi Fejedelemség és a megmaradt Magyar Királyság bár jogilag azonos alapokról indult, hiszen Werbőczy Hármaskönyvét mindkét országban jogi alapműként használták, eltérő utat járt be a jogfejlődés területén. Az önálló erdélyi országgyűlés létrejöttével Erdély egy, a magyarral egészen 1867-ig nem egységesülő jogi fejlődési útra lépett, amelyet ráadásul a házassági jog területén tovább differenciáltak az Erdélyre jellemző, a magyartól eltérően, diverz felekezeti viszonyok. BÉLI Gábor (szerk.): *Degré Alajos: Magyar alkotmány- és jogtörténet*. Pécs, Publikon, 2009, 265-268.; TRÓCSÁNYI Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben*. Budapest, Gondolat, 2005, 93-106.; VERESS Emőd (szerk.): *Erdély jogtörténete*. Kolozsvár, Forum Iuris, 2020, 305.; NAGY Péter: *Erdélyi református házassági bíráskodás a Házassági Főtörvénysek fennállása idején*. Jog és Állam. 33. Budapest, KRE ÁJK, 2021, 51-52. Ráadásul a Habsburg-hű magyar főnemesség tagjai, a bécsi udvarba való integrációjukat elősegítendő, házasságkötés területén inkább közeledtek az osztrák, német és cseh főnemesség felé, mintsem, hogy az erdélyi nemességgel létesítsenek házassági köteléket. PÁLFFY Géza: *A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században*. Budapest, MTA BTK TTI, 2016, 129-133. PERES Zsuzsanna: Az osztrák császári udvarban szolgáló magyar udvarhölgyek házassági szerződésai. *Jogtörténeti Szemle*, 2015/3-4. 42-48.
- 5 A felekezeti jogok szerinti házassági bontó és gátló/tiltó akadályok rendszerét, valamint a házasság megszűnését illető különbségeket a polgári házasságról szóló 1894. évi XXXI. tc. indokolásának III. részéből is megismerhetjük. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=89400031.TVI&searchUrl=/> (2021. 12. 26.).
- 6 Így különösen: a leánynegyedről Hármaskönyv (továbbiakban: HK) I. rész 88-91, 97.; a hajadoni jogról: HK I. rész 92.; a jegyajándékról: HK. I. rész 93,100.; a hitberről: HK. I. rész 93-98, 103-111.; az özvegyek jogai és öröklése kapcsán: HK. I. rész 99,101. A Hármaskönyv szabályait kiegészítette a bírósági esetjog is, amelyre a nemesek is hivatkoztak a házassági vagyoni jogi disputáik eldöntése kapcsán. pl. A Zichy-család levéltárában talált dokumentumok alapján egyértelműen látszik, hogy a királyi kúria bíróságainak esetjoga értelmezte, kiegészítette a Hármaskönyv rendelkezéseit. Így hivatkozik pl. a Török és a Keglevich családok ügyeiben, az írott hitbér kifizetése tárgyában kialakított kúriai álláspontra Zichy János Nepomuk és István, amikor nagynénjük, Zichy Imre özvegye, Erdődy Mária Terézia kéri tőlük, mint örökösöktől, a saját özvegyi és leányai hajadoni jussainak kiadását. „*Etiamsi hac dos scripta staret, tamen ejus exolutio ex Bonis aviticis praetendi nequit, ideo quia Tit. 93. Par. 1mae tantum legalis dotis exolutionem ex bonis maritalibus per debere innuit. Scripta Dos vero doctentibus Curiae Regiae sententiis, in diversis causis, signanter aut Törökiana et Keglevichiana latis, ad fundum aequisitio maritalium releganda venit.*” MNL OL, P 707 Zichy család levéltára,

köszönhetően, bár a házassági kötelék ugyanúgy érintette az uralkodócsalád tagjait, mint a társadalom elitjének számító nemes, vagy a társadalom legalsó fokán lévő jobbágyokat, vagyoni jogi szempontból eltérő szabályok érvényesültek, szinte valamennyi rendi társadalmi csoport esetében.⁷ Más házassági vagyoni jogai voltak ugyanis a tehetős, városi jog szerint élő patríciusoknak, mint a földesurak földjein élő jobbágyoknak, hogy a nemesekről ne is beszéljünk, akik közül a főnemesek a külföldiekkel kötött házasságaikban még idegen jogintézményekkel is éltek házassági szerződéseikben.⁸ A házassági vagyoni jog terén tehát a vizsgált korszakban egységről nem beszélhetünk, tekintve, hogy a házassági vagyoni jogi intézmények, az egyes társadalmi státuszcsoportokhoz és az őket meghatározó tulajdonjogi intézményekhez viszonyulva, differenciáltak voltak.⁹

A házassági jogi szempontú vizsgálata, ha az pusztán csak a jogszabályok (törvények, szokásjog) vizsgálatára terjed ki, akár egyszerűnek is mondható, hiszen, ha a kutató a köteléket kívánja vizsgálni, akkor a felekezeti jogokban mélyül el, ha a házassági vagyoni jogokat, akkor pedig a világi jogot, azon belül is az általam vizsgált korszakban, Werbőczy Hármaskönyvét kell tüzetesen elemeznie. Ha ezt a kutatást azonban ki akarjuk egészíteni a praxis megismerésével is, rájövünk arra, hogy a köteléki és a vagyoni jogi viszonyok egymással interdependens viszonyban voltak, és a vagyoni jogi érdekek olykor dominánssá váltak és áttörték a szigorú kánonjogi és felekezeti szabályokat és ez fordítva

Fasc. 43. Reflexionem circa successionem Emerico Zichianam.

- 7 Az uralkodók házassági szerződéseinek vagyoni jogi vonatkozásai kapcsán lásd: MARTÍ Tibor: Oklevelek Aragóniai Beatrix hagyatékából. Magyar vonatkozású források a spanyol katonai lovagrendek iratanyagában. *Történelmi Szemle* LIX. 3/(2017) 491-523.; SIKORA, Michael: *Conflict and Consensus around German Princes' Unequal Marriages. Prince's Autonomy, Emperor's Intervention, and the Juridification of Dynastic Politics*. In: COY, Jason Philippe – MARSCHKE, Benjamin – SABEAN, David Warren (eds.): *The Holy Roman Empire, Reconsidered*. New York-Oxford, Bergham, 2010. 177 – 190. és HOHKAMP, Michaela: *Marital Affairs as a Public Matter within the Holy Roman Empire. The Case of Duke Ulrich and Duchess Sabine of Württemberg at the Beginning of the Sixteenth Century*. In: COY– MARSCHKE– SABEAN (eds.), i. m. 213-227.; BERGSTROM, Theodore C.: *Primogeniture, Monogamy and Reproductive Success in a Stratified Society* kézirat, 1994. 1-28.: <https://escholarship.org/uc/item/4jq389zf> (2018.01.18.) 18.1.2018. A nemesek házassági vagyoni jogai kapcsán: PERES Zsuzsanna: *Marriage Property Rights of Hungarian Noble Women according to their Prenuptial Agreements. Journal on European History of Law* 2018/9, 125-132. A városi polgárok házasságai kapcsán GÉRA i. m. A jobbágyok külön jogaival kapcsolatban: VÖLGYESI Levente: *A Hármaskönyvben fellelhető, a jobbágyok öröklésére vonatkozó szabályok továbbélése a 18.-19. században – különös tekintettel Tárkány Szűcs Ernő munkássága során feldolgozott öröklési jogi népszokásokra*. In: NAGY Janka Teodóra (szerk.): *Szokásjog és jogszokás I–II.: jogi kultúrtörténeti és jogi néprajzi tanulmányok*. Szekszárd, PTE, 2016, 377-386.
- 8 Gondolok itt az egyes házassági szerződéseikben előforduló olyan idegen jogi eredetű bírói jogintézményekre, mint a Morgengabe, a Widerlage vagy a Spennadl Geld. Erről bővebben PERES i. m. 125-132.
- 9 Itt megemlíthető pl. az ősiség, vagy az adományról való rendelkezés kötöttsége, amelyek, mint nemesi előjogok a rendi tulajdonjogi viszonyok differenciálódását is előidéztek.

is megesett. Gondoljunk csak arra, hogy hány olyan házasságra akad példa, amikor a kötelék előtt álló akadályokat pápai dispensatio által kellett elhárítani, hiszen a társadalmi, politikai vagy vagyoni érdekek így kívánták,¹⁰ vagy a beszűkült térbeli keretek nem nyújtottak más lehetőséget, mint a dispensatio útján megkötött házasság, mert az is jobban szolgálta a társadalmi célokat, mint a házasságon kívüli élet.¹¹

A gyakorlat alátámasztja a feltevést, hogy voltak olyan esetek, amikor az egyértelmű tiltó szabályok ellenére, a házasság megkötéséhez politikai vagy speciális vagyoni érdekek fűződtek. Így köthetett házasságot a magyar főnemesség számtalan tagja pápai felmentéssel, valamely közeli rokonságban vagy sógorságban álló másik főnemesi család tagjával. A vagyoni és politikai érdekek ugyanis megkívánták, hogy a magyar főnemesi családok a közöttük fennálló szövetséget olykor házasság útján erősítsék meg, ahogyan azt is, hogy a családok olykor gátat szabjanak egyes tagjaik gazdaságilag előnytelen, pusztán érzelmeken alapuló házasságkötési szándékának.¹²

-
- 10 A rokonok közötti házasságkötés nemcsak a dinasztikus házasságok sajátja volt, a magyar főnemesség is élt a lehetőséggel stratégiai okokból. Közülük, hogy csak két jelentősebb esetet említsünk példaként, Esterházy Pál nádor mindkét nőülése alkalmával rokonával kötött házasságot, közülük is első felesége, Esterházy Orsolya, az anyai és apai oldalról származó féltestvéreinek, Istvánnak és Erzsébetnek, közös gyermeke volt. Lásd erről bővebben: PERES Zsuzsanna: „Isten megáldjon édes atyámfia”. *Esterházy Pál nádor házasságai*. In: MÁTHÉ Gábor – RÉVÉSZ T. Mihály – GOSZTONYI Gergely (szerk.): *Jogtörténeti parerga. Ünnepi tanulmányok Mezey Barna 60. születésnapja tiszteletére*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2013, 294-300.; Iványi Emma: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681-1713)*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1991, 21-22.; VISKOLCZ Noémi: *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya*. In: VISKOLCZ Noémi – ZVARA Edina (szerk.): *Esterházy Pál és Esterházy Orsolya levelezése*. Budapest, Kossuth, 2019, 22-24. Pápai dispensatio tette lehetővé Rákóczi Erzsébet és Erdődy György házasságát is, akik sógorság okán csak felmentéssel köthettek házasságot egymással. Lásd bővebben: BUBRYÁK Orsolya: *Egy 17. századi nemesasszony inventáriumai. Művészettörténeti Értesítő*, 2005/54, 45-76. jelen esetben 42, 64. A városi patriciusok és céhek esetében lásd GÉRA i. m. 70-71.
- 11 A kánonjogban is találunk olyan méltányolható okokat, amikor az egyház az akadályok ellenére hajlandó volt a felmentésre: ilyenek a teljesség igénye nélkül pl. a hely kicsiny volta okán a vérrokonság és a sógorság alól adott felmentés, a nő előrehaladott kora a rokonság alól, a hozomány kicsiny volta vagy hiánya, ha a nő szegény és sok gyermeke van, béke biztosítása vagy a nyilvánvaló ágyasság vagy törvénytelen vérfertőző kapcsolat törvényesség tétele. Az egyház engedékenyebb volt azokkal szemben, akik érdemeket szereztek az egyház gyarapításában. SIPOS István: *A katolikus házasságjog rendszere a Codex Iuris Canonici szerint*. Pécs, Haladás, 1940, 106-107.
- 12 Szúnyogh Gáspár pl. kitagadta végrendeletében a lányát az örökségből, mert az bosszúságot okozott neki azzal, hogy megtagadta, hogy az apja által választott személlyel kössön házasságot. „[...]Az mi Jakusitnét illeti, azokért az hatalmas bosszúságokért, ellenem való járásáért, utálatos szíkokért, átkozódásáért, gyalázatokért, melyeket maga istentelen nyelvvel mind magamat, mind peniglen üdvözölt Feleségemet edgynéhány Esztendőök forgásában illetet, [...]kénszeritem s kötöm s azt is akarom hogy apáczáék közé menjen poenitentiát tartson napis ezen jóságomban egy falatt

A ranghoz illő kiházasítás a nők hajadoni jogának részét képezte, amely a nő és családja társadalmi státuszához igazodott, és bár a jogszabályokban – az uralkodó családokat kivéve¹³ – nem nagyon találunk más erre vonatkozó előírást, a praxisból fennmaradt dokumentumok alátámasztják azt, hogy a ranghoz illő kiházasítás, a főnemesség esetében ugyanúgy kötelezően elvárt volt.¹⁴ Ráadásul a házasságkötés nemcsak a két házasulandó fél döntésén múlt – nem is múlhatott, hiszen a házasságkötés előtt a feleknek nem is nagyon volt lehetősége behatóan megismerni egymást –, hanem a család beleegyezésétől is nagymértékben függött.¹⁵

Amikor tehát a családi és gazdasági érdekek igazolták, a jogi kiskapukon keresztül, a felek kérelmére a jogalkotó kivételesen felülírta a saját maga által megalkotott szabályokat és lehetőséget nyújtott a szerződési akadály eseti elhárítására és ezáltal az érvényes házasság létrehozására. A köteléki jog szerint a házasság egy speciális szerződés, amely egy férfi és egy nő között, a meghatározott forma megtartásával és szabad beleegyezéssel, adott célok megvalósítása érdekében, felekezeti viszonyoktól függően életre szólóan, vagy tetszőleges, előre nem látható okoktól befolyásolt, határozatlan időtartamra jön létre. Mint ilyen, csakúgy, mint más szerződések esetében, vannak érvénytelenségi okok, amelyek a szerződés semmisségét, vagy megtámadhatóságát, és ezáltal érvénytelenségét eredményezhetik, az érvénytelen szerződések minden jogkövetkezményével együtt.¹⁶ Az eseti érdekek mentén kialakult gyakorlatot a kánonjog is

kenyeret neki ne adgyanak se az jószágbeliektől nékije adni ne engedjenek. hanem tsak ki égzétsák, [...] És noba kövel valo agyon verést érdemlett volna meg, mindazáltal könnyebb büntetésével contentus maradván; tudnya a mék életben Arestomot viselhen holtom után minden Aquisitumomból ki rekesztessék, és klastromban apáczáságra kényszerítessék [...]” ÖStA, HHStA, F.A. Erdődy Lad. 3. Fasc. 2. Nr. 19.

- 13 A Habsburg-házi uralkodók esetében a házasságkötést házi törvények rendezték, így pl. a Pragmatica Sanctio alapjául szolgáló, II. Ferdinánd által 1621. május 10-én tett végrendelet, vagy az 1839. február 3-án elfogadott Habsburg családi statútum.
- 14 Számos okleveles példa igazolja a ranghoz illő házasságkötés fontosságát. pl. Gundacker von Dietrichstein végrendelete: „[...]daß sye Töchter sich mit solchen Cavalieren welche Standts und herkhommens halben Ihnen gemäss seind, verhelichen, in widrigen fall sye dieser Ihnen zum heyrath guet und aufsteürung außgeworffenen fünff und dreyßig tausendt gulden unfähig und verlustigt seyn sollen.” ÖStA, AVA, Salbuch Nr. 85. Blatt 287-307. Testamentar und Fideikommiss Disposition. 2. September, 1689. Fürst Gundacker von Dietrichstein. Vagy Richard von Stahremberg végrendelete: „[...]meine töchter, [...] ihrem Standt gemäß mit Ehrm verhelicht, [...] auch für haltung der hochzeit gegen ordentlicher verzicht) die Sie nach altem löbl[üchen] gebrauch und herkommen der herrn von Stahremberg auf den ganzen Mannßstamben der herrn von Stahremberg[...]” ÖStA, AVA, Salbuch Nr. 69. Blatt. 407-418 Bestätigung des Testaments. 11. Juli 1669. Richard von Stahremberg.
- 15 LESEMANN, Silke: Liebe und Strategie. Adlige Ehen im 18. Jahrhundert. *Historische Anthropologie*, 2000, 8(2), 189-207, 193. FEJES Judit: *Az Esterházyak házassági politikája 1645 után*. In: PÉTER Katalin (szerk.): *Gyermekek a kora újkori Magyarországon*. Budapest, MTA TTI, 1996, 115-167.
- 16 SIPOS i. m. 125-248.

igazolta azzal, hogy eleve kategorizálta a házassági akadályokat és különbséget tett ún. 'isteni', illetve egyházi akadályok között, ez utóbbi alól pedig a pápai dispensatio által felmentést lehetett nyerni.¹⁷

Az érvényesség/érvénytelenség kérdésének vizsgálata nem pusztán köteléki kérdés, mert a házasság legfőbb célja, a gyermeknemzés, kihatással volt más vagyoni jogi és öröklési jogi intézményekre, illetve a családi vagyon későbbi sorsára is, ugyanis csak és kizárólag az érvényes köteléken belül született gyermekek tekintette a jog törvényes leszármazóknak. A törvényes utód létrehozása pedig valamennyi család esetében, a vagyon megőrzése érdekében mondhatni, szinte kötelesség volt.¹⁸ Eme törvényes utód hiánya vezetett olykor sajtáságos megoldásokhoz a magyar jogban a családi vagyon jogutódlásának biztosítása érdekében,¹⁹ és hívott életre olyan társadalmi normákat, mint például a gyászév, amelyek íratlan normaként akadályt képeztek az özvegy nők azonnali, újbóli házasságkötése útjában.²⁰

A családi vagyon megőrzését és gyarapítását szolgálta valamennyi magánjogi intézmény, legyen az dologi jogi (ősiség, adományrendszer), kötelmi jogi (bevallások és örökvállások, különösen zálogkölcön-szerződések és házassági vagyoni szerződések), vagy öröklési jogi intézmény (ősiség, végrendeleti öröklés, hitbizomány alapítás), annak fenntartását és stabilitását biztosítva, túlmutatva a családhoz tartozó egyes, éppen a jog által érintett atyafiai érdekein.

Ha tehát a praxist is hozzáadjuk a jogszabályok vizsgálatához, számtalan olyan esetet találunk majd, amikor a gyakorlat áttöri a jogszabályi kereteket és utat talál a jogi kiskapukon keresztül a kivételekhez a család érdekeinek szolgálata okán. Így máris jóval összetettebbé válik a kutatás és az eredmények is változatosabb képet mutatni.

17 SIPOS i. m. 78.

18 Hogy milyen nehézségek állhattak elő, ha egy nemes törvényes örökösök és végrendelet hátrahagyása nélkül hunyt el, arra igen jó példa Savoyai Jenő esete, akinek hatalmas vagyonát részben egy távoli unokahúga örökölte, míg a magyarországi birtokai leszármazó hiányában a koronára háramlottak vissza. OROSS András: *EUrópa GÉNIusza. Savoyai Eugén élete és kora (1663-1736)*. Pécs-Budapest, Kronosz, 2019, 173-174, 187. Thurzó Ferenc nyitrai püspök otthagyta az egyházi pályát is, hogy a családjában az utódlást házasságai révén biztosíthassa. GECSÉNYI Lajos: A rejtélyes Thurzó. Thurzó□ Ferenc kamarai elnök (1549-1563). *Levéltári Közlemények* 2010/81. 3-31.

19 Ilyen speciális megoldások lehettek a fiúsítás, örökbefogadás vagy a királyi kegyelemmel való törvényesítés, illetve egyes esetekben, a törvényes öröklési szabályoktól eltérő öröklésre felhatalmazást biztosító eseti uralkodói privilégium. Ez utóbbiról lásd bővebben: PERES Zsuzsanna: *The Right of Disposal Referring to the Acquired Noble Properties in the Period After the Battle of Mohács (1526) in Hungary*. In: BÉLI GÁBOR – HERGER CSABÁNÉ – PERES Zsuzsanna (szerk.): *Jogtörténeti Tanulmányok* 10. Pécs, Publikon, 2009, 167-182.

20 Az ún. alátolt csecsemő öröklésének megakadályozása és az öröklés tisztaságának megtartása érdekében, a 16. század közepétől a férj halála után tíz hónapig az özvegyet tisztességes matrónak kísérték. Lásd HOLUB József: Az életkor szerepe középkori jogunkban és az «időlátott levelek». *Századok*, 1921, 32-76., 212-235.

Az, hogy a házassági kötelék a létrejötte után boldognak vagy boldogtalannak bizonyult, már túlmutat a jogi vizsgálat keretein.²¹ Mégis a joggyakorlat vizsgálata során ez a szempont sem hagyható figyelmen kívül, hiszen a rossz házasságnak is lehetnek a jog világába tartozó következményei. A gyakorlat szolgáltat jó, rossz és tűrhető házasságra is példát és a felek sem túrték tehetetlenül ilyen esetekben a rossz házasságban való együttélést.²² Akadnak példák válásra vagy érvénytelenítésre, sőt olyan esetekre is, amikor a felek eleve, a törvényes utódok megléte miatt, nem kívánták felbontani vagy érvényteleníteni a házasságot, de kérték az ágytól- és asztaltól való elválasztást a házastársi életközösség megszüntetése miatt.²³

Hogy mi a tanulság a fent leírtakból? Egy mindenképpen megállapítható: nem szabad megállni pusztán a jogszabályi környezet vizsgálatánál, hiszen a praxis ismerete nélkül csak részleges képet kapunk a jog gyakorlati működéséről. A jogtörténész munkája csak akkor teljeseedik ki, ha a jogszabályokat és az azon alapuló praxist szintetizálva vonja le a következtetéseit, máskülönben munkája csak részeredményekhez vezet. Személy szerint én ezt tanultam meg nemcsak a kutatásaimból kifolyólag, de valamennyi jogtörténész mentoromtól és kollégáimtól is, többek között, Stipta professzor úrtól is.

Ezért e rövid írással kívánok Stipta István professzor úrnak minden jót a 70. születésnapja alkalmából! Isten éltesen sokáig professzor úr!

-
- 21 A házas felek együttéléséről a legtöbb információt a családi levelezésekből nyerhetjük ki. A koraújkori arisztokraták magánéletéről bővebben: PÉTER Katalin: *Magánélet a régi Magyarországon*. Budapest, MTA BTK TTI, 2012.
- 22 Rossz házasságok régen is léteztek, olykor országos botrányok is napvilágot láttak. Ezek közül pl. legendás a Révay Ferenc feleségét, Forgách Zsuzsánnát megszöktető Bakith Péter. DEÁK Farkas: *Forgách Zsuzsanna 1582-1632*. Budapest, Méhner Vilmos, 1885.
- 23 Néhány példa ágytól és asztaltól elválasztásra, illetve érvénytelenítésre: Esterházy Pál és Thököly Éva (Lásd PERES (2013) i. m.; VISKOLCZ Noémi: *Éva Thökölyová*. In: JÓNÁSOVÁ, Anna (szerk.): *Ženy rodu Esterházyovcov*. Galánta, Galanta Literarna, 2018, 72-78.), Keglevich Ferenc és Erdődy Anna Mária (Lásd PERES Zsuzsanna: *Adományozás Werbőczy Hármaskönyve és a praxis alapján a 17. századi Magyarországon. Avagy hogyan jutottak a Pálffyak Dévény várának birtokába?* In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2017, 59-73.), Festetics Kristóf és Szegedy Judit (Lásd ERDÉLYI Aladár: *Régi magyar hitbizományok*. Budapest, Unió, 1912, 331-354.).

PÉTERVÁRI MÁTÉ
adjunktus (SZTE ÁJTK)

A MAGYAR ALKOTMÁNY- ÉS JOGTÖRTÉNET-TANANYAG VÁLTOZÁSAI FÉL ÉVSZÁZAD ALATT

Óvári Kelemen és Ereky István előadásairól készült jegyzetek összehasonlítása

Prof. Dr. Stipta István előbb gyakorlatvezetőként, majd több fakultatív tantárgy oktatójaként járult hozzá ahhoz, hogy végül a jogtörténeti pályát választottam. Ezt követően pedig a doktori disszertációm elkészültében is elévülhetetlen érdemeket szerzett értékes tanácsaival és korrektúrázó megjegyzéseivel. „Szegedre ingázó oktatóként” tudta ezt a hatást kifejteni, így személyes tapasztalataimmal igazolhatom, hogy nem csupán kiemelkedő tudományos teljesítménye teszi őt kiváló professzorrá, hanem azzal minimum egyenértékű oktatói, mentori kvalitásai is. Ebből ihletet merítve jelen írásban két kolozsvári-szegedi jogtörténetész-professzor oktatási tevékenységébe kívánok bepillantást nyújtani.

Az ünnepeelt tudományos munkásságának meghatározó elemeként jelent meg 2015-ben a Pólay Elemér Alapítvány gondozásában A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve című munkája. Az ünnepeelt e műve első alkalommal foglalta össze monografikus igényrel az alkotmány- és jogtörténettel foglalkozó magyar jogtudósok munkásságát. A monográfia nagy hangsúlyt fektetett a tudományos kutatások nyomán körvonalazódó tendenciák bemutatására, valamint az egyetemi oktatásban szintén megjelenő stúdiumnak a tananyagok szintjén tapasztalható fejlődésére is.¹ Jelen írásomban így e tudományos eredményekből kiindulva mutatom be a kolozsvári, majd szegedi egyetem jogtörténetész-professzorai által kiformált tananyagok jellegzetességeit, összehasonlítva azt egymással és a korszakot uraló jogtörténeti tankönyvek tartalmával.

1. A két vizsgált jogtörténetész és előadásaik jegyzetei

A két jegyzet közül a korábbi Óvári Kelemen az 1879/80. tanév első félévében elhangzó előadásairól maradt fenn, amely kézirat Ferencz Ákos joghallgató tollából származik.²

1 STIPTA István: *A magyar jogtörténet-tudomány kétszáz éve*. Szeged, Pólay Elemér Alapítvány, 2015, 11-12.

2 ÓVÁRI Kelemen: *Magyar jogtörténeti jegyzetek*. 1879/80. Román Tudományos Akadémia kolozsvári fiókintézete, Unitárius Kollégium könyvtára, Ms. U. 1549/A. Ámán Ildikónak ezúttal is köszönöm, hogy a kolozsvári kutatásai alkalmával felfedezett forrást rendelkezésemre bocsátotta.

Óvári a jogtörténészek körében a forráskiadó nemzedékhez sorolható,³ akit a kultuszminiszter javaslatára 1872-ben nevezett ki a magyar király a Kolozsvári Magyar Királyi Tudományegyetem egyetemes európai és hazai jogtörténelem katedrájára.⁴ A teljes egyetemi pályafutását Kolozsváron töltő jogtudós 1916-ig töltötte be ezt a tanszéki posztot.⁵

Óvári Kelemen nyugdíjazását követően 1917-től rövid ideig Bochkor Mihály oktatta a jogtörténetet a kolozsvári egyetemen, azonban az oktatási intézmény Budapestre menekülése után már nem folytathatta ezt a munkáját.⁶ Előbb Ereky István helyettesítette a tanórák megtartása során, majd a kormányzó 1921-ben Erekyt is nevezte ki Bochkor pótlására a katedra élére.⁷ 1927-ben vette át Erekytől a jogtörténet oktatását Iványi Béla.⁸ Iványi azonban 1937-ben előbb szabadságolását, majd 1938-tól nyugdíjazását kérte,⁹ így helyette ismételten Ereky István vette át a jogtörténeti stúdium oktatását.¹⁰

Az Ereky István által oktatott tananyag két jegyzetből állítható össze,¹¹ amelyeket Hlavathy András és Szabadkai Béla joghallgatók készítettek a jogtörténetet is oktató nyilvános rendes tanár előadásai alapján. A két nyomtatott segédanyag együttesen a teljes tananyagot felölelte, amelyet az is bizonyít, hogy az 1939-ben Bellér István által, Iványi Béla és Ereky István kollokviumi és alapvizsga kérdései alapján készített alkot-

-
- 3 NAGY Péter: *A tudományos jogszabálygyűjtemények történetéhez – Corpus Statutorum Hungariae Municipalium*. In: BALOGH Judit et al. (szerk.): 65 *Studia in honorem István Stipta*. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2017, 296.
 - 4 BALOGH Elemér: *A kolozsvári-szegedi jogi kar története (1872-2002)*. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *A jogászképzés múltja, jelene és jövője*. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2003, 190.
 - 5 PÉTERVÁRI Máté: Óvári Kelemen (1844-1925). *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, 2020/1, 531.
 - 6 ÁMÁN Ildikó: Bochkor Mihály (1877-1920). *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, 2020/1, 78.
 - 7 KOI Gyula: „Az állami cselekvés egységét [...] biztosítani kell.” *Bevezető tanulmány Ereky István Közigazgatás és önkormányzat című művéhez*. In: EREKY István: *Közigazgatás és önkormányzat*. Budapest, Ludovika, 2020, VII.
 - 8 P. SZABÓ Béla: *Béla Iványi, als Professor der Universität Debrecen (1914-1927)*. In: BALOGH Elemér – HOMOKI-NAGY Mária (szerk.): *Tripartitum trium professorum. Három szegedi jogtörténész. Drei Szegediner Rechtshistoriker*. Szeged, SZTE-ÁJTK, 2017, 276.; P. SZABÓ Béla: *Iványi Béla (1914-1927)*. In: P. SZABÓ Béla (szerk.): „Ernyedetlen szorgalommal...” *A Debreceni Tudományegyetem jogász professzorai (1914-1949)*. Debrecen, Debreceni Egyetem Állam- és Jogtudományi Kara, 2014, 217-218.
 - 9 ÁMÁN Ildikó: Iványi Béla (1878-1964). *Acta Universitatis Szegediensis. Forum. Acta Juridica et Politica*, 2020/1, 320.
 - 10 ÁMÁN Ildikó: *A felsőfokú oktatási igazgatás története Magyarországon, különös tekintettel a jogász-képzésre. Fejezetek a kolozsvári és a szegedi jogi oktatás köréből*. SZTE-ÁJTK, Szeged, 2021, 92.
 - 11 EREKY István: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. I. rész. Budapest, [s.n.], [1940]. Országos Széchényi Könyvtár 16.065/1.; EREKY István: *Magyar alkotmány és jogtörténet*. [Szeged], [Árpád Nyomda], [1938]. Országos Széchényi Könyvtár 83.676.

mány- és jogtörténeti tansegédlet egybevág ezen két jegyzet anyagával.¹² Ereky István azt követően oktathatott ezen tematika alapján, miután ismételtén átvette a magyar alkotmány- és jogtörténet tanítását Iványi Bélától 1937-ben.

2. Az Óvári által oktatott tananyag meghatározó elemei¹³

A kéziratos jegyzet alapján az egyetem kolozsvári éveinek jogtörténész-professzora nem mulasztotta el az elméleti megalapozását a témának az általa tartott előadásokon, így elsőként a magyar alkotmány- és jogtörténet tantárgy létjogosultságának indoklásával kezdte a félévet. A jogélet nemzeti jellegét hangsúlyozta, amelynek történeti fejlődésének ismerete elengedhetetlen annak továbbfejlesztéséhez. Emellett ismertette azon forrásokat, amelyekre minden bizonnyal maga is támaszkodott. Ezeket két csoportra osztotta a történelmi és jogi forrásokra.

A történelmi források közül a legjelentősebbnek Anonymus *Gesta Hungarorum* című munkáját tartotta, azonban megjegyezte, hogy ennek hitelessége kérdéses. Emellett számos krónikát sorakoztatott fel, így köztük Rogerius mester siralmas énekét a tatárjárásról, vagy Kézai Simon krónikáját. Emellett nagy hangsúlyt fektetett a Csíki székely krónikára, amelyről Óvári is megemlítette, hogy kétségbe vonják a hitelességét és részletesen bemutatta keletkezéstörténetét.

A magyar jogtörténet irodalmára rátérve részletesen elemezte a korábban e témakörben készült munkákat, így elismerően szólt Kovachich Márton György és Bartal György tudományos írásairól, valamint röviden bemutatta a kortársak, így Wenczel Gusztáv, Ladányi Gedeon és Hajnik Imre műveit is. Ladányi Gedeon két műve kapcsán viszont kifejtette, hogy a hosszabb inkább a történészek számára készült, mivel nincs benne korszakolás, míg a rövidebb a meglévő korszakokra bontás miatt használhatóbb, de inkább csak a törvényekre támaszkodik.¹⁴ Hajnik Imre művéről elismerően szólt, azonban hiányosságának tartja, hogy csak az Árpád-házi királyokig terjed ki a tematikája, így a hűbériség és ősiség kapcsán csupán vezérelveket tartalmaz. Emellett a részletes szakirodalmi „pillanatképet” a történeti munkákkal és a krónikákat is bemutató írásokkal egészítette ki. Dósa Elek Erdély jogtörténetéről írt munkáját sem mulasztotta el megemlíteni Óvári.¹⁵

12 IVÁNYI Béla – EREKY István: *Alkotmány és jogtörténeti jegyzet*. [S. I.], [S. n.], [1939]. Országos Széchényi Könyvtár 94.420. A tansegédlet „a minden diák által vágyott” fordulattal zárul: „E jegyzet az alapvizsgára és a kollokviumokra jeles eredményre jó. Tehát fölösleges minden más jegyzet használata.”

13 ÓVÁRI i. m. A jegyzet oldalai nincsenek számozva, így pontos hivatkozások sem adhatók meg. Emiatt a fejezetben található nem hivatkozott megállapítások mindegyike ezen órai jegyzeten alapul.

14 LADÁNYI Gedeon: *A magyar alkotmány története iskolai kézikönyvül*. Debreczen, Telegdi K. Lajos, 1873.

15 DÓSA Elek: *Erdélybani jogtudomány*. (I. kötet). Kolozsvár, Gámán János, 1861.; NAGY Péter:

A tematika felépítésének ismertetésével folytatta előadásait a kolozsvári professzor, így a Ladányinál korábban hiányolt korszakolást vázolta a hallgatók számára. A magyarság szokásait megtartotta a jogtörténeti fejlődés során, azonban erre három nyugati eszme gyakorolt hatást alapvetése szerint. E három elv a kereszténység, a hűbériség, valamint a szabadság és egyenlőség voltak. Ezt követve három korszakra osztotta a magyar alkotmánytörténetet. Az első korszak 892-ben vette kezdetét a „magyar alkotmány” megalakulásával, amely a barbár eszméket megszelídítette és az embereket békés életre szorította. Ennek meghatározó motívuma a törzsi szervezet álláspontja szerint, amely Géza korától kezd háttérbe szorulni. Ezt „Szent István rendje” váltotta fel, amely az egyén hatalmát erősítette a kereszténység elterjesztésével. Az Anjouk hatalomra jutásához kötötte a hűbériség előretörését, amelynek következtében ezt a második korszakot két alkalomra osztotta. Az első alkort ennek megfelelően I. Istvántól I. Lajosig datálta, mivel az Aranybulla megjelenésétől hanyatlott a királyi hatalom, a 13. századtól feltűnő hűbériség pedig Nagy Lajos korában jutott diadalra. A magyar alkotmányos fejlődés megindulását a szatmári békéhez kötötte. A második korszakot a francia forradalom alkalmával feltűnő szabadság és egyenlőség eszméje törte meg, amelynek következtében 1848-tól vehette kezdetét a birtok teljes szabadsága és a jogegyenlőség, így a hűbériség megszűnése is emiatt következhetett be. Óvári saját meghatározása szerint a következő elvet követte a korszakolás meghatározásánál: „Minden korszaknak van egy intézménye, mely annak jellegét is megalkotja.”

A jegyzet terjedelmes része az előkort fejtegeti, tehát a honfoglalás előtti időszakban mutatja be a Kárpát-medencében élő népeket. Elfogadta a Csíki székely krónika álláspontját, miszerint a székelyek a Daciába menekült hunok leszármazottai. A rómaiaktól indította Pannónia történetének bemutatását, így a gepidák, a longobárdok és az avarok kaptak nagyobb hangsúlyt. Ezt követően a magyarok eredetére tért át, amelynél felütésként megemlítette, hogy Kézai krónikájában Noétól származtatja a magyarságot, de ezt egyértelműen legendának titulálta és leszögezte, hogy egy nép eredetét a nyelvből kiindulva lehet megállapítani. Ennek megfelelően a következő megállapításra jut: „A magyarok a mongol faj uraltaji törzs, finn ágának ugor családjából származtak, mely családból a magyarok, vogulok és osztjakok származtak.” Emellett nagy hangsúlyt kapott a román lakosság eredetének görcső alá vétele is, amely nem meglepő figyelembe véve, hogy a kolozsvári egyetem Erdély szellemi központjaként is funkcionált a dualizmus korában. A kérdés eldöntése során ismételten a nyelvi bizonyítékokra támaszkodott, így Trákiából származtatta az „oláhokat”. Külön teret szentelt annak, hogy többen megszegyenítőnek tartják ezt a megnevezést, de ezt határozottan elutasította.

A magyarok államszervezetének alapját a törzsekre vezette vissza, amelyek fölé egy nagyobb ügyekben döntő, a törzsek szabad tagjaiból álló népgyűlést vízionált. A vérszerződéstől eredeztette az őskori magyar államszervezetet, amelynek forrásaként a Csíki székely krónikát és Anonymust jelölte meg. Az ezzel kapcsolatos tudományos

A Hármaskönyv és Dósa Elek Erdélyhoni jogtudomány című műve. *Jogtörténeti Szemle*, 2015/2, 37-38.

álláspontok kapcsán megjegyezte, hogy a vérszerződés hitelességét ugyan megkérdőjelezték, de többen is igazolták annak valóságát. Azzal magyarázta annak valóságát, hogy ez hagyomány volt a keleti népeknél és Magyarországon is szokásként élt a 16. századig. Ezzel a jogi aktussal lépett álláspontja szerint a törzsek helyébe elsőként a nemzet. A hatalmát a nemzet a Pusztaszeren tartott nemzetgyűléseken és a választott tisztviselői útján gyakorolhatta nézetei szerint. A törvényhozási jogokat és a vezér megválasztásának jogát is ennek a szervnek tulajdonította. Érdekes etimológiai fejtegetésbe is bocsátkozott, miszerint a Magyarország megnevezésére használt Hungária kifejezés oda vezethető vissza, hogy a honfoglalók a Kárpát-medencébe Ungvárnál léptek be, ahova Álmos halálát követően csak a hívei követték Árpádot, így lettek ők Ungvár nyomán hungaristák és innen származik a Hungária kifejezés. Emellett további államszervezeti egységként a törzsfőket és a törzsgyűléseket jelölte meg.

A társadalom felépítésére is figyelmet fordított, amely szerint a hadszervezetből adódóan mindenki szabadnak minősült, így nem volt különbség a fejedelem és a tisztviselők között. A meghódoltakból szolgák, míg a meghódítottakból rabszolgák lettek, így csupán ők voltak alá rendelve a szabadok rendjének. A források és az egyes nézetek megjelölésével mutatta be a bírói tevékenységet végző tisztviselőket, akik a vezér, a gilász (gyula) és a chalchusz voltak. Az államszervezet kapcsán a következő megállapításra jutott: „Ezen elvekre azonban nincsenek tiszta adataink, s a melyek vannak ferde irányba vezetnek, mert szerzőik azon kor állapotait vitték vissza a régi korba, melyben ők laktak, nem tudták bele találni magukat egy pár száz évvel előbbre, s így több alkotmány jelenséget úgy írnak le, mint a saját korukban.”

A honfoglalás során a földbirtokok felosztását három alapelvere vezette vissza: 1. a magyar közhatalomnak van alávetve, így a törzsi szervezetben mindenki szabad, amelynek következménye a nemességnek csupán a királynak való alárendeltsége a későbbi korokban, 2. a magyar csak közszolgálat (honvédelem) tartozik, 3. csak magyar szerezhethet földbirtokot.

Az ősmagyar államszervezet bemutatását annak a germán „ősalkotmánnyal” való összehasonlításával zárja, amellyel a jogtörténészek körében már több alkalommal felmerülő kérdést kívánta eldönteni: a magyar „ősalkotmány” a germán kifolyása-e, vagy kizárólag magyar eredetű. Álláspontja szerint a hasonlóság vitathatatlan, azonban a két nép között nem állt fenn kapcsolat a korszakban, sőt ellenségek voltak. Emellett a germánok körében ekkor már a törzsszervezet patrimonális állammá alakult, így a két szervezetnek egymástól függetlenül kellett kifejlődni. Ezt a fejlődés törvényszerűségére vezette vissza, amelyben a nézeteit meghatározó organikus eszmét követte. Eszerint az alkotmányos jogélet egy organizmus, amelynek fejlődését azonban a különböző akadályok eltérő módon alakítják. A legfontosabb befolyásoló tényező pedig a nemzeti génusz, így a népszellemet kell vizsgálni a hasonlóság okának felderítéséhez. Ez a közös pont pedig a mindkét nép szellemét meghatározó egyéni szabadság. A germánok viszont a nem vetették magukat a közhatalom alá, csupán a „dicsőbbek” szolgálatába álltak, míg a magyarok a közhatalom elé sosem helyezték az egyéni szabadságot, mivel

a „közösségi érzettel” voltak áthatva. Ezt a nemzeti érzést a vérszerződésre és a vezér főségének elismerésére vezette vissza. Az ősmagyar szervezet felbomlásának kezdetét az augsburgi csatához kötötte, mivel ekkor a törzsi érdek háttérbe szorult a nemzeti érdekekkel szemben, így a vezér hatalma megnőhetett.

A második korszak első alkoraként ismertette a Szent István-féle államszervezet berendezkedését, amelynek legfontosabb elemeként a kereszténység felvételét jelölte meg. A korábbi részekben inkább az alkotmánytörténeti elemeket helyezte fókuszba, azonban ennek a fejezetnek a kezdetén a történelmi tények így az Árpád-házi királyok uralkodásának ismertetését sem mellőzte. A Szent István uralkodása alatt formálódó állam mozgató eszméiként a kereszténység, az egyéni szabadság és a római császárság eszméjét vázolta. Az európai alkotmányfejlődési mintákból kiindulva három fejlődési stádiumot azonosított: 1. törzsszervezet, 2. patriarchális királyság és 3. hűbéri királyság. Ebből az államalapítás időszakát a patriarchális királyság korszakaként identifkálta, amely a Karoling mintát követte. Az államalapító tevékenység központi elemének a hadi hatalom néptől való elvonását tartotta, így Nagy Károlyhoz hasonlóan hozott létre Szent István erős központi hatalmat. A legfontosabb hasonlóságnak azt vélte, hogy mindkét államszervezetben alig voltak érzékelhetőek a hűbéri elemek, de itt is kiemelte, hogy ez a sajátos magyar jogfejlődés eredménye, nem pedig mintakövetés.

A királyi hatalmat a vezértől származtatta, így azt sem tartotta nyugati átvételnek, mivel a vérszerződésen alapult. Szent István államát így korlátolt központi hatalommal bíró monarchiáként definiálta, mivel az Aranybulláig választással vegyes örökösödés alapján töltötték be a trónt. A félv legvégén a rendi kor birtokszervezetéből kiindulva mutatta be a korszak társadalmát. A földbirtokot tartotta a gazdasági élet lelkének, mivel „a fényűzés nem fejlődött még ekkor ki”, amelynek három típusát határozta meg: szállásbirtok, adománybirtok és köz- vagy állambirtok. Emellett az alábbi rendekre osztotta a társadalmat: 1. nemesek, 2. várjobbágyok, 3. várvendégek (hospesek, polgárok), 4. udvarnokok szolgája és 5. rabszolgák.

A jegyzet készítője külön megjelölte, hogy az első féléves tananyag ért csupán véget 1879 decemberében. A korszakban a magyar alkotmány- és jogtörténet két féléves tantárgy volt, így az Óvári által oktatott tananyag torzója maradt csupán ránk. A korszakolásból kiindulva a második félévben akár az 1848. évi események is ismertetette a magyar alkotmánytörténet fejlődését.

3. Az Ereký István által összeállított tananyag

Ereký szintén a stúdium megalapozásával kezdte a tananyag ismertetését, amely elmélyültebb volt az Óváritól származónál. A szegedi professzor definiálta a jog, a közjog-magánjog páros, vagy a történelem fogalmát is. Emellett az alkotmány- és jogtörténetet is meghatározta: az állami és társadalmi rend keletkezésének, fejlődésének és változásának rendszerbe foglalását értette alatta.¹⁶ Az egyetemes jogtörténet létezését ő is

16 EREKY (1940) i. m. 1-2.

tagadta Timonhoz hasonlóan,¹⁷ mivel a jogtörténet csupán nemzetiként értelmezhető. A jogtörténet rokon- (tételes jogtudomány, oknyomozó történelem, jogelmélet) és segédtudományait (oklevéltan, címertan, pecséttan, kortan, éremtan, néprajz, régiségtan, gazdaságtörténet) is azonosította, főként az oklevéltanra és annak történetére fektetett nagy hangsúlyt nyomon követve a külföldi államokban való kialakulását is.¹⁸ A magyar alkotmány- és jogtörténet irodalmát is részletesen elemezte a latin nyelvű munkákat is áttekintve. A magyar jogtörténetírás atyjaként Hajnik Imrét jelölte meg, valamint Wenczel Gusztávot, Timon Ákost, Király Jánost és Illés Józsefet említette még.¹⁹

A tematika korszakolása nála sem maradt el, ami különleges Óvárihoz képest, hogy külön bontotta az alkotmánytörténeti és a jogtörténeti korszakokat. Az alkotmánytörténet három korszakaként a következőket jelölte meg: 1. az ősi magyar államszervezet kora Szent István államáig, 2. Szent Istvántól az Árpád-ház kihalásáig, 3. A Szent Korona állami és társadalmi rendje (1308-1848). A jogtörténeti felosztás a középső korszak korszakhatárában mutatott eltérést, ugyanis ennek végét Werbőczy Tripartitumának megjelenéséhez kötötte.²⁰

A Kárpát-medence honfoglalás előtti történetére is röviden kitért előadásában,²¹ majd az ősmagyar társadalmat és államszervezetet mutatta be. Nála is központi elemként jelent meg a vérszerződés, de annak Anonymus által megadott tartalmát már kritikával mutatta be.²² A nemzetgyűlés fennállását szintén elfogadta az ősmagyar államszervezetben.²³ A korszak fő forrásaként az 1900-ban kiadott *A magyar honfoglalás kútfüi* című kötetet jelölte meg,²⁴ de emellett a külföldi és belföldi forrásokat is számba vette. A Csíki székely krónikát már egyértelműen hamisítványként említette. Gróf Zichy Jánosra hivatkozva elfogadta a magyarság finnugor eredetét.²⁵

A Szent István-féle államszervezet forrásaiként a korszak törvényeit, oklevelemlékeit, legendáit és a Várad Regestrumot jelölte meg. A középkor uralkodó eszméi véleménye szerint szintén a hűbériség és a kereszténység voltak, de a hűbériség kapcsán megjegyezte, hogy ez Magyarországon nem volt jellemző. A királyi szék betöltésének szabályainak is figyelmet szentelt a bevezetésként szolgáló részben. Ez a jegyzet a birtokadományozás kapcsán az adománybirtokkal és a szállásbirtokkal zárult.²⁶

A tananyag másik felét képező jegyzet merőben eltérő az első felének kidolgozott-

17 TIMON Ákos: Az alkotmány- és jogtörténet tanítása Magyarországon. *Jogállam*, 1904/8, 450.

18 EREKY (1940) i. m. 2-4.

19 Uo. 4-5.

20 Uo. 5.

21 Uo. 5-6.

22 Uo. 11.

23 Uo. 12.

24 PAULER Gyula – SZILÁGYI Sándor (szerk.): *A magyar honfoglalás kútfüi*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1900.

25 EREKY (1940) i. m. 9.

26 Uo. 15-17.

ságától.²⁷ E jegyzet tartalmát Ereky István alkotmány- és jogtörténeti kutatásainak kivonatos ismertetése képezte kiegészítve az így keletkező hézagokat a saját kutatásaival és következtetéseivel. Ennek megfelelően elsősorban a közigazgatás-történet vált a tananyag hangsúlyos, szinte kizárólagos tárgyává. A máshol is publikált eredményeit ez az egyetemi jegyzet elsősorban a központi kormányzat és a királyi hatalomgyakorlás kapcsán gyarapítja.²⁸ Az Árpád-korban ugyanis némiképp anakronisztikus módon valamiféle kormány működését azonosította, amely az ispánokból, a püspökökből és az udvari tisztviselőkből állt össze. Emellett a királyi vármegye létrejöttét, működését és a király ezzel kapcsolatos jogosultságait mutatta be. Legfontosabb megállapítása e témakörben a főespereségek és a vármegyék azonosítása volt, így pedig a világi és az egyházi szervezet szoros kapcsolatára mutatott rá. Ezen részek az 1908-ban először kiadott, és 1910-ben másodjára is publikált *A magyar helyhatósági önkormányzat* című művén alapultak.²⁹ A nemesi vármegyének a szervezetét és az ispánnal/főispánnal kapcsolatos szabályokat bemutató előadások pedig a szintén 1908-ban kiadott *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből* című írására támaszkodtak.³⁰ Ennek nyomán az angol közigazgatási szervezettel hasonlította össze a magyar adminisztratív struktúrát, amely során nemcsak a formai összevetésre szorítkozott, hanem a szabályozási különbségek okaira is rámutatott.

4. Összegzés

A két jegyzet közül az Óvári előadásait tartalmazó az átgondoltabb, jobban strukturált, amelyben egyértelműen felfedezhető egy tematikus váz, bár ennek esetében csak az első félév anyaga megismerhető. Az Ereky-féle materiában „összefolynak” a korszakok, nehezebben követhető a gondolatmenet, bár ez annak is köszönhető lehet, hogy a jegyzet minősége is gyengébb,³¹ mint az Óvári előadásairól készülnél. (Annak ellenére, hogy az Ereky-féle jegyzet a gépelt és nyomdában készült.) A teljességre törekvés egyik esetben sem megfigyelhető.³² A modern alkotmánytörténeti tankönyvek esetében megfigyelhető

27 EREKY (1938) i. m.

28 Uo. 31-49.

29 A párhuzamok: EREKY (1938) i. m. 1-3.; EREKY István: *A magyar helyhatósági önkormányzat*. (I. kötet) Budapest, Grill, 1910, 213-228.; EREKY (1938) i. m. 12-22.; EREKY (1910) i. m. 310-402.; EREKY (1938) i. m. 4-11.; EREKY (1910) i. m. 227-268.

30 A párhuzamok: EREKY (1938) i. m. 52-54.; EREKY István: *Tanulmányok a vármegyei önkormányzat köréből*. Budapest, Grill, 1908, 51-58.; EREKY (1938) i. m. 50-52.; EREKY (1908) i. m. 8-37.; EREKY (1938) i. m. 55.; EREKY (1908) i. m. 68-75.; EREKY (1938) i. m. 54-59.; EREKY (1908) i. m. 60-67., 80-88., 100-105.

31 Ilyen típusú értelemzavaró hibák sem ritkák: „Csorbulást szenvedett az ispánok bírói hatásköre a főesperesek javára a világháborúkkal szemben is.” EREKY (1938) i. m. 16.; „Ezért ígértette meg az 1290-i óbudai országgyűlés a királlyal, hogy vármegyéit és váradi pogányoknak nem adományozza el.” EREKY (1938) i. m. 40.

32 Mindkét jegyzet esetén meg kell említeni, hogy ezek csupán egy adott szemeszter tananya-

módszertan,³³ amely az egyes hatalmi ágak fejlődését igyekszik végigkísérni az egyes korszakokban teljességgel hiányzik. Ez különösen Ereknél szembetűnő, mivel a rendi korszak bemutatásánál is csupán a végrehajtás bemutatására törekedett, a bírósági szervezet vagy a törvényhozás nem kapott figyelmet. Mindkettő esetében megfigyelhető, hogy elsősorban az oktató érdeklődési köre befolyásolta a tematikát. Az azonban mindkét esetben a jogtörténész-professzorok javára írandó, hogy törekedtek a források megjelölésére, a tantárgy elméleti megalapozására, a történeti korszakolás meghatározására. Ereknél viszont nem érzékelhető, hogy ezt a magának megszabott korszakolást követte volna. Erek már nem mulasztotta el a jogtörténeti elemeket is néhol kidomborítani a tananyagban,³⁴ ha marginálisak is maradtak ezek a kérdések. Óvárinál a jogtörténet teljes figyelmen kívül hagyása figyelhető meg, bár erre a második féléves tananyagban még sor kerülhetett.³⁵ Mindkét egyetemi tanár eleget tett azon igénynek is, hogy helyenként összevetették a magyar alkotmányfejlődést a nemzetközi tendenciákkal.

Erek előadásainak kiemelkedő elemei a forrásfeldolgozásaiból adódó eredmények, amelyek közül a legfontosabbak a Váradi Regestrumnak és III. Béla 1196. évi jogvedelmének elemzéséből levont következtetések.³⁶ Erek sosem tartotta magát jogtörténésznek, bár kiterjedt kutatásokat folytatott ezen diszciplínában is, így csupán helyettesítőként oktatta a tárgyat. Emiatt nem is lehetne elvárható tőle saját, átfogó tananyag létrehozása. Az oktatott anyag áttekintéséből megállapítható viszont, hogy a szegedi professzort nem befolyásolták az oktatás során a pályatársak tankönyvei sem,³⁷ vagy legalábbis ennek nyomai nem fedezhetők fel a jegyzetben. Ezzel szemben Óvári Kelemen egyértelműen Hajnik Imre a korszakot meghatározó tankönyvére támaszkodott a tananyag összeállítása során,³⁸ sőt teljes mértékben egyezett a korszakolás, az egyes anyagrészek sorrendje, számos esetben a szófordulatok vagy a külföldi jogfejlődés párhuzamai is, így véleményem szerint kijelenthető, hogy Hajnik tankönyvéből tanított. Érdekes kérdés, hogy a második félévi tematika hogyan alakulhatott, bár az első féléves anyag a Hajnik-féle tankönyv első felére terjedt ki, így valószínűsíthető, hogy a második félévben is ezt a tankönyvet

gáról adnak pillanatképet, különösen az 1879/80. tanévben még a pályája elején járó Óvári esetén feltételezhető, hogy alakított a későbbiekben az oktatott tananyagot.

33 CSIZMADIA Andor – KOVÁCS Kálmán – ASZTALOS László: *Magyar állam- és jogtörténet*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1972.; MEZEY Barna (szerk.): *Magyar alkotmánytörténet*. Budapest, Osiris, 2003.

34 EREKY (1938) i. m. 18-22.

35 Ha valóban ekkor is a Hajnik-féle tankönyvet követte, akkor valóban nem maradt el ez sem.

36 EREKY (1938) i. m. 6-7., 19-20.

37 TIMON Ákos: *Magyar alkotmány- és jogtörténet, tekintettel a nyugati államok jogfejlődésére*. Budapest, Politzer, 1902.; IVÁNYI Béla: *Magyar alkotmány- és jogtörténeti jegyzet*. Szeged, Szent István Társulat, 1932.

38 HAJNIK Imre: *Magyar alkotmány- és jogtörténelem*. (I. kötet) Pest, Heckenast, 1872.; STIPTA i. m. 107.; MEZEY Barna: *Hajnik Imre (1840-1902)*. In: HAMZA Gábor (szerk.): *Magyar jogtudósok (I. kötet)*. Budapest, Magyar Felsőoktatás Könyvek, 1999, 88.

követhette a kolozsvári professzor. Mindkét jegyzet esetében hiányként jelölhető meg, hogy a magyar alkotmánytörténet fejlődésnek csak egy szűkebb időintervallumára fókuszáltak, ugyanis már a 15. századdal nem foglalkozott érdemben egyik tematika sem.³⁹ A joghallgatók ismereteinek bővítésére így alkalmasak voltak, azonban a későbbi jogi stúdiumokra való felkészülésüket nem igazán segíthették elő. Ennek kapcsán viszont különösen Óvári esetében megjegyzendő, hogy a kiegyezést megelőzően teljesen hiányzott a magyar alkotmánytörténet oktatása, így az ilyen irányú ismeretek bővítése sem volt elhanyagolható feladat.

39 Ez Óvári esetében nem meglepő, mivel Hajnik tankönyve kizárólag az Árpád-házra koncentrált, mivel a későbbi időszakok tankönyvét már nem írhatta meg.

A KIRÁLY EGYHÁZKORMÁNYZATI JOGAINAK IDEOLÓGIAI MEGALAPOZÁSA A 18–19. SZÁZAD SORÁN

1. Bevezetés

A 18. századtól kezdve a polgári jellegű reformokat bevezető Habsburg uralkodók egyházi kérdésekben is igyekeztek olyan kormányzati irányvonalat képviselni, amelynek fő célja az államhatalom egyházi befolyástól független gyakorlása, mégpedig a közélet lehető legtöbb szférájában. A mindenkori uralkodót ebbéli törekvésében kiváltképp az állam kultuszpolitikáját meghatározó természetjogi elvek kidolgozása, majd azoknak az oktatáson keresztül történő elterjesztése, népszerűsítése segítette. Az állam egyházpolitikája terén időszerű változásokat több tényező is katalizálta, amelyek között már nem kizárólagosan a katolikus egyház és a világi hatalom között folyt évszázados hatalmi küzdelmek jelentették a legfőbb mozgató rugót. Szemléletváltást még inkább sürgette a katolikus vallásra egyébiránt államvallásként tekintő Habsburg uralkodók államterületén is erős hatást kifejtő reformáció, és az ennek következtében megjelenő újabb és újabb egyházi felekezetek térhódítása. Ez viszont más megvilágításba helyezte az állam és immáron egyházak, egyházfelekezetek viszonyát.

Elsődleges feladat az állam egyházakkal kapcsolatos jogkörének (*ius circa sacra*) igazolása során felmerülő – részben középkori, részben modern szemléletből fakadó – ellentmondások feloldása. Mindeközben – főként a 18. században – még olyan uralkodói ambíciók fogalmazódtak meg, amelyek a katolikus egyház feljebbvalóságával szemben az államnak az egyházak belső ügyeiben történő minél nagyobb mértékű beavatkozását célozták meg úgy, hogy ezt az állam sajátos jogköréből lehessen levezetni. Ezzel szemben a 19. században az uralkodó által képviselt állam egyházügyekkel kapcsolatos jogosítványainak természetjogi indoklása már egy visszafogottabb, az állam és egyházak közötti együttműködést hangsúlyozó célt fogalmazott meg. A 19. századi természetjogi irodalom az állami elismerés fenntartásának és jelentőségének hangsúlyozása mellett az állam és az egyházak harmonikus viszonyának kialakítását emelte ki, amit a számos téren megtapasztalt egymásra utaltságuk kölcsönös felismerése is indokolt.

E célokat követve a korabeli természetjog igyekszik olyan fogalmakat tisztázni, mint az *egyház*, *vallás*, *vallási megnyilvánulások*, *lelkiismereti és vallásszabadság* és az ebbe való beavatkozás lehetőségének kérdése. Fontosnak tartja mind az állam, mind az egyházi hatáskörök tisztázását, s e tekintetben a szekularizáció igényével jelöli mindkét hatáskör védelmi körét. Felhívja a figyelmet arra, hogy a jó erkölccsel szembeni és az állam cél-

jával ellentétes vallási tévtanok terjedése az államra és az elismert egyházakra egyaránt veszélyesek. Az uralkodónak az állam egyházkormányzati jogait és kötelességeit végső soron az alattvalók biztonsága, azaz testi-lelki kiteljesedése érdekében kell gyakorolnia, hiszen a korszak uralkodó elképzelése szerint ez szolgálja országa és alattvalói jólétét.

2. A természetjog mint a modern állam koncepcionális alapja

Az állam, illetve az államhatalmat gyakorló király felségjogainak, köztük az egyházzal, majd a reformációt követően az egyházakkal kapcsolatos jogköreinek terjedelme évszázados és máig le nem zárult vita tárgyát jelenti. Ez a vita ismételten előtérbe került a 18-19. századi Magyarországon is, amely két évszázadot – kezdve a rendi előjogok felszámolására tett kísérletektől a polgári átalakulás megalapozásáig – radikális változások jellemzik. Túl az investitúra-harc és az egyházszakadások, valamint reformáció okán bekövetkezett konfliktusokon a *ius circa sacra* illetve a *ius in sacra* közötti állásponttűközések a nemzetállamok megjelenésével új formában jelentkeztek. A partikularizmus felszámolása jegyében a modern államok abszolút módon arra törekedtek, hogy kiiktassanak minden olyan köztes hatalmat, amely az alattvalók és a központi kormányzat közé ékelődött. E törekvésnek az ideológiai alapját a *Grotius*, *Pufendorf*, *Thomasius*, *Leibnitz*, *Wolff*, *Martini* nevével fémjelzett *társadalmi szerződés* alaptételét hangoztató *természetjog* dolgozta ki, amely a találkozott a felvilágosult uralkodók akkori elképzeléseivel.

A felvilágosult államelmélet egy egységes, erős állam (*maxima societas*) képét vetítette elénk, amelyet nem korlátozhatnak sem rendek, sem testületek, sem főpapok, sem földesurak. A 18. század abszolutisztikusan uralkodó világi fejedelmei a szekuláris eszmerendszer hatására igyekeztek a közjóval leginkább szembenálló feudális rendi kiváltságokat felszámolni.¹ S mivel az állam célja az alattvalók biztonságának garantálása mellett – természetjogi megfontolásokon alapulva – deklaráltan is a boldogításuk lett, e cél szem előtt tartásával az államhatalom olyan területekre tartott igényt, amelyek az alattvalók fizikai és szellemi jólétét biztosítják, s amelyek korábban kifejezetten és sokszor szükségszerűen is egyházi érdekkörbe tartoztak. Ezt a törekvést jelzi az egyházi bíráskodás hatáskörének minimalizálása, vagy például a jezsuita rend – amelynek súlypontja kezdettől fogva az oktatás volt – tevékenységének Európa-szerte történő betiltása.²

Magyarországon az állam kultuszpolitikáját megalapozó és az akár *államegyházi rendszer kiépítésére is alkalmas* természetjogi jogelvek kidolgozása Mária Terézia uralkodása idején kezdődtek. E program elsődleges célja a korábban egyházi hatáskörbe tartozó, ám országlakosokat felekezettükre vagy világnézetükre tekintet nélkül érintő ügyek világi hatáskörbe történő vonása, e területeken a világi hatalom egyházak felettiségének igazolása, az államhatalom minden más hatalmi tényezőt – így az egyházakat is felülmúló helyzetének az állam sajátos jogköréből történő levezetése.

1 TUSON Péter: *A katolikus egyház a 18-19. századi Magyarországon*, Budapest, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, 2008, 24.

2 BANGERT, William V., S. I.: *A jezsuiták története*, Budapest, Osiris, 2002, 17.

A személy szerint mélyen vallásos, ambiciózus királynő egyházpolitikájának alátámasztását szolgáló természetjogi rendszer kidolgozásában és az ennek megvalósítását szolgáló rendeletek előkészítésében több magas beosztású alattvalója működött közre. Így háziorvosa, a jezsuitaellenes *Gerhard van Swieten*, a janzenizmussal rokonszenvező gyóntatója, *Ignaz Müller* apát, a természetjogász *Paul Joseph Riegger* és kiváló tanítványa *Karl Anton von Martini*, mellettük pedig *Ambros von Stock* kanonok, később segédpüspök.³

Ezek a törekvések azonban nem jelentették az uralkodó ideológiát jelentő természetjog és a vallás összeegyeztethetlenségét. Sőt éppen ellenkezőleg, a világi hatalom elég korán felismerte és igyekezett ki is használni azt az előnyt, amelyet az egyházak tevékenysége jelentett. A modern természetjog és a vallás összeegyeztethetőségét a felvilágosodás eszmeiségének a katolikus egyházon belül is jelentkező térhódítása segítette elő, amelynek helyi képviselői egyúttal Mária Terézia fent említett tanácsadói voltak.⁴

A tereziánus törekvések és reformok fent említett fő ideológusaihoz a bécsi udvar kamearalistái és államjogászai – *Johann Heinrich Gottlob von Justi*, *Joseph Freiherr von Sonnenfels*, *Paul Joseph Riegger* – is felsorakoztak. Közülük az a *Karl Anton Martini* emelkedik ki, aki tagja volt a jezsuita rend feloszlására létrehozott bizottságnak. Martini ugyanis kiváló elmének bizonyult e téren, amit az is bizonyít, hogy „Christian Wolff természetjogi elveire tanítómesterénél, Paul Joseph Rieggernél is ügyesebben alapozott tézisei”⁵ a későbbi jozefinista egyházpolitika fundamentumát jelentették. Az államegyházi rendszer gyakorlati megteremtője pedig a „hidegen számító hatalmpolitikus”, *Wenzel Anton Kaunitz* gróf volt, aki igyekezett az egyházat közvetlenül az államérdek szolgálatába állítani.⁶

Annak ellenére, hogy a korabeli természetjogi magyarázat az állam vallásügyekkel kapcsolatos jogainak indoklásakor már fölöslegessé tette az uralkodónak az egyházban betöltött kitüntetett személyi státuszára való hivatkozást – annál is inkább, mivel ideológiai téren a katolikus egyház kizárólagos vallásként fellépő hegemon szerepe e korra már megszűnt – az abszolutista tendenciák elmélyítésére kiváló alapot szolgáltatott a magyar királyi kegyuraságnak a késő középkortól fogva meghatározó jelentőségű jogintézménye. A főkegyúri jog a magyar uralkodónak az egyháztól nyert különleges és személyes joga volt, amelynél fogva az egyházi kinevezéseknél és az egyházak ügynevezett világi vonatkozású ügyeiben a magyar király nem csupán az államfőket egyébként is megillető főfelügyeleti jogokkal bírt, hanem egészen kiváltságos, kifejezetten egyházhatalmi jogkörrel is rendelkezett. Ez utóbbi – Tuson Péter szerint – más

3 TUSON i. m. 24-25.

4 KLUTEING, Harm: *The Catholic Enlightenment in Austria or the Habsburg Lands*. In: LEHNER, Ulrich L. – PRINTY, Michael (szerk.): *A Companion to the Catholic Enlightenment in Europe*. Boston, Leiden, 2010, 136.

5 *Neue Deutsche Biographie*, Herausgeber von der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften (Band 17.). Berlin, Dunecker & Humboldt, 1953, 199.

6 ADRIÁNYI GÁBOR: *Az egyházförténet kézikönyve*. Budapest, Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2001, 388.

királyokat – hacsak ezt a jogot a Szentszéktől meg nem kapták – nem illetett meg.⁷

E két ideológiai megközelítés azonos célra irányultságának szemszögéből beszélhetünk Magyarországon egy sajátos szituációról, az apostoli király abszolutista államegyházáról,⁸ ahol az uralkodónak a hittételek kivételével valamennyi egyházi kérdésben joga volt akár közvetlenül is megnyilvánulni, sőt intézkedni. Ennek gyakorlati megvalósítása II. József egyházpolitikai rendeleteivel realizálódott, aki többek között megtiltotta, hogy a magyarországi szerzetesrendek külhoni előljárók utasításainak engedelmeskedjenek, valamint, hogy Rómába pénzt küldjenek. Engedélyhez kötötte a pápai rendeletek kihirdetését, a cenzúrát világi hatóság az úgynevezett Könyvvizsgáló Bizottság hatáskörébe adta. Kiadta türelmi rendeletét, fölöszlatta valamennyi, nem tanítással, betegápolással vagy tudománnyal foglalkozó szerzetesrendet, vagyonukat az állami vallásalap kezelésébe utalta.⁹ Beavatkozott a hazai főpapság vagyoni jogi helyzetébe azzal, hogy csupán haszonélvezeti jogot ismert el birtokukra.

A jozefinista államegyházpolitika túltengő érvényesülése alól jelentett némi enyhülést az Ausztriában és Magyarországon a 19. század elején megjelenő természetjog új észjogi irányzata, amely Immanuel Kant elméletére épülve az észjogtudomány elnevezéssel vált egyre inkább népszerűbbé. Ausztriában *Francz Zeiller* és *Francz Egger*, Magyarországon pedig *Szibeniszt Mihály* karolta fel először az új irányzatot, amely a természetjogi nézeteket egy korszerűbb meglátásban tolmácsolja. Ez a koncepció a még precízebb és korszerűbb módon megoldott fogalmi tisztázásokkal, az egyes állami jogosultságok logikus rendszerben történő levezetésével az állam és egyház hatásköreinek pontosítására törekedett, amellett, hogy nagy hangsúlyt fektetett az állam és egyházak együttműködésére is.

Az uralkodó kegyuraságát is magába foglaló egyházkormányzati jogkört az államhatalom vallásügyekkel és vallási társulásokkal kapcsolatos jogköre váltja fel, amely elismerve az alattvalók vallásos meggyőződését és annak szabad kinyilvánítását, azoknak a köz javára történő becsatornázásra törekszik. Az alattvalók világi és vallási indíttatású cselekedeteinek összhangba hozásával igyekszik a köz javát megvalósítani.

3. Az állam vallásügyekre kiterjedő hatáskörének észjogi indoklása

Az állam és egyházak viszonyát a természetjog észjogi változata a következő tapasztalatból nyert tényszerű megállapítással körvonalazza: egy állam polgárai gyakran egyúttal valamely egyház tagjai is. Az egyház mint társulás (*societas*) pedig a tagok tekintetében a társulásokra jellemző irányítói jogkörrel (*potestas*) rendelkezik. Ahhoz, hogy az egyházi és az állami jogkörök hatásköri összeütközései elkerülhetők legyenek, a természetjog

7 TUSON i. m. 25.

8 Uo. 24.

9 FAZEKAS Csaba: *A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különöse tekintettel a jezsuitákra*. In: FAZEKAS Csaba (szerk.): *Fiatall egyháztörténetírók írásai*. Miskolc, ME BTK, 1999, 76-113.

szerint tisztázni szükséges az államhatalom egyházi ügyekbe történő beavatkozásának lehetőségét és annak mértékét.¹⁰

Az állam és egyház szétválasztásának ezen igényén túl, az állam magának tartja fenn azt a jogot, hogy meghatározza a világi hatalom és az egyházak viszonyát. Ezt abból az alaptételből vezeti le, amely szerint az állam(hatalom) – saját entitásán belül – maga a végső és legfőbb hatóság – *suprema maiestas, maxima societas*. Ebből adódóan az állam a társadalmi együttélés minden formájára kiterjedően illetékes, s erre nézve nem ismer el közbülső hatalmakat.¹¹ Mindemellett a természetjog felismeri azt is, hogy az egyházak óriási morális tekintéllyel rendelkeznek, amit az államnak jól felfogott érdeke – amennyiben a belső biztonság és béke fenntartására törekszik – a maga szolgálatába állítani.¹² A természetjog vallja tehát, hogy az állam minden olyan téren jogosultságokkal bír, amely az állam céljára közvetlenül vagy közvetve hatással lehet, az egyházak tevékenységét pedig ilyennek tekinti.¹³

4. Egyházak és vallások

A jogkörök pontosabb megértéséhez tisztázni kell olyan alapfogalmakat, mint *egyház, vallás, vallási cselekmények* – amelyek természetesen nem teológiai értelmezést jelentenek, mégis keresztény etikán alapszanak.

Az egyház (*ecclesia*) a természetjog megítélésében azonos hitbéli meggyőződést valló személyek alkotta *societas*. Elterjedését tekintve lehet egyetemes jellegű, azaz valamennyi égtájon elterjedt közösségként működő (*universalis*), és lehet helyi jellegű (*particularis*), amennyiben előfordulása csak bizonyos vidékekre korlátozódik.¹⁴

10 „Membra Civitatis sunt una membra ecclesiae, potestate, instructae, ne igitur inter potestatem ecclesiasticam, et civitatem collisiones eveniant: necessarium est determinare, an, et quatenus civile imperium semet in religionis negotia exserat.” SZIBENLISZT Mihály: *Institutiones juris naturalis, Jus naturae sociale complectens*, Eger, 1821, 191.

11 „Ex notione hac sequitur: 1) Civitas esse societatem” „2) maximam; cum maximi momenti finem praefixum habeat, et omnes reliquas societates in se claudat [...]” SZIBENLISZT i. m. 46.

12 ARMIN, Adam: *Egyház és állam. Rövid történeti bevezetés a politikai teológiába*, Budapest, Kálvin János Kiadó, 2008. 144.

13 „Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esse queunt [...]” SZIBENLISZT i. m. 194. vö: MARTINI, Karl Anton: *De lege naturali és Positiones de iure civitatis*, Buda Typis Regiae Universitatis, 1795, A két mű egybekötve, 71., ZEILLER, Franz Edlen von – EGGER, von Franz: *Das natürliche öffentliche Recht, nach den Lehrsätzen des seligen Freyherrn C. A. von Martini vom Staatsrechte, mit beständiger Rücksicht auf das natürliche Privat-Recht des k. k. Hofratbes Franz Edlen von Zeiller, von Franz Egger*, Wien und Triest, Geistenger Band 2 1810. 255., VIROZSIL Antal: *Epitome juris naturae seu universae doctrinae juris philosophicae*, Pest, Typis Josephi Beimel, 355.

14 „Ecclesia est societas personarum, eandem religionem profitentium; estque vel universalis, quae per terrarum loca quaecunque dispersa et, vel particularis, quae in certis quibus-

A vallás (*religio*) alatt Istenről vallott ismereteket és az istentisztelet egy meghatározott módját érti. A vallásgyakorlást (*cultus Dei*) olyan cselekményekként jellemez, mint amelyek az isteni tökéletesség szemlélésére buzdítanak, s melyek kétféle módon fejthetők ki: megnyilvánulhatnak egyfelől belsőleg (*internus*), másrészt pedig külső cselekményekben (*externus*).¹⁵

A természetjog különbséget tesz igaz (*vera religio*) és hamis vallás (*falsa religio*) között. Azt a vallást tartja igaznak, amely megfelel az isteni tulajdonságoknak, az a vallás pedig, amelyik e tulajdonságokkal ellenzök, hamisnak tekintendő. Az isteni kinyilatkoztatáson alapuló vallásokkal (*religio positiva*) szemben megkülönbözteti a természeti vallásokat (*naturalis religio*), s ez utóbbiakat tekinti olyannak, mint amelyek tanításai kizárólag a tiszta ész megvilágosodása folytán ismerhetők meg. Az olyan vallást, amelynek követői Istent mint létezőt úgy fogják fel, mint aki befolyással bír az emberek jó illetve balsorsára, érzékeken alapuló vallásnak (*religio sensualis*) nevez és a pogány vallásokkal azonosítja. Ezzel szemben azt a fajta vallást, amelyik Istenre Morális Törvényalkotóként, Bíróként és Végrehajtóként tekint, erkölcsi vallásnak (*religio moralis*) nevez, s ilyennek tartja a keresztyények vallását is.¹⁶

Az egyház és vallás fogalmának tisztázásával a természetjog arra a felismerésre irányítja figyelmünket, amely szerint a vallás az állam céljának könnyebb és hatékonyabb elérése tekintetében alkalmas és szükséges eszköznek bizonyul az állam kezében, ami az erkölcsös polgári magatartásra jóval ösztönzőbb erővel hat, mint amekkorát maga az állam képes kifejteni. Minden olyan téren ugyanis, ahol a jogalkotás nem képes megoldást jelenteni, végső soron a valláshoz mint jótékony segítséghez lehet fordulni.¹⁷

dam locis provincia pago vel vico existit.” SZIBENLISZT i. m. 191., vö: ZEILLER–EGGER i. m. 255., MARTINI i. m. 71.

15 „Religio est cognitio Dei (Theoretica), et determinatus modus Deum colendi (Practica). Cultus Dei est complexus actionum, ad quas divinorum attributorum contemplatio nos impellit, et prout hae actiones sunt internae, vel externae.” SZIBENLISZT i. m. 191., vö: ZEILLER–EGGER i. m. 255.

16 SZIBENLISZT i. m. 193., ZEILLER–EGGER i. m. 255.

17 „Aptum ideo; quia religio venerabili sua doctrina ad virtutem non erudit, puram mortalitatem urget, Deumque, ut Legislatorem, Judicem, et Executorem praemiorum, et poenarum, sine restrictione ad terrestrem vitam proponit, motiva ad bonos civiles mores invitancia suppeditat majora quam Imperans suppeditare valet, Necessarium; cum legislatio plurimis casibus destitutam se cerneret, nisi beneficam ei religio praeberet manum [...]” SZIBENLISZT i. m. 193., ZEILLER–EGGER i. m. 256-257. vö. pl. Eötvös József penitarius rendszerével, amelyet a Vélemény a fogházjavítás ügyében címmel 1838-ban közzétett művében fejt ki, EÖTVÖS József: *Vélemény a fogházjavítás ügyében*, Ns. Borsod vármegye’ ebbeli küldöttségéhez. Pest, Kiadja Heckenast Gustav, 1838.

5. A *ius in sacra*-*ius circa* és a lelkiismereti szabadság kérdése

A *ius circa sacra* értelmezését a természetjog abból a szempontból kiindulva fejti ki, hogy az állam minden olyan tárgykört szabályozás alá vonhat, amely előmozdítja vagy éppenséggel akadályozza az állam célját. Ennek alapján az állam egyházakra vonatkozó felségjoga két irányultságot foglal magába: 1) az állam célját akadályozó cselekményekre az állam felügyeleti joga (*ius inspectionis*), 2) az állam célját elősegítő egyházi cselekményekre pedig az egyházak tevékenységének támogatására irányuló jog (*ius advocatiae*) érvényesül.¹⁸

6. Az állam hatáskörén kívül álló területek – a *ius in sacra* és a *circa sacra*

A *ius circa sacra* és a *ius in sacra* kérdésében is állást foglal a természetjog észjogi változata. Ennek értelmében az előbbi megilleti az államot, az utóbb viszont nem, kivéve az állam céljával ellentétesség esetét. A magyarázat szerint *ius in sacra* végcélját tekintve az örök életre összpontosít, míg a *ius circa sacra* az evilági viszonyokra, a földi jólétre mint állami célra irányul, következésképp csak az adott állam viszonylatában, annak területén érvényesül. A szent dolgokban való jog (*ius in sacra*) a vallás lényegére vonatkozik, az azokhoz kapcsolódó dolgokra tanít, Isten Szentségének szolgálva spirituális jogszolgáltatást gyakorol. Az állam egyházakra vonatkozó jogköre (*ius circa sacra*) a fentiek közül egyikre sem terjedhet ki, inkább arra szolgál, hogy az állam polgárai biztonságos körülmények között követhessék az igaz vallás szerinti erényes életútjukat és ebben semmilyen háborítást ne szenvedjenek.¹⁹

A vallásgyakorlás különféle cselekedetekben nyilvánul meg, amelyekre az állam jogköre szelektív módon vonatkozik. Hogy mely cselekedeteket érint és melyeket nem, ehhez az észjog szerint tisztában kell lennünk a különféle vallási aktusok jelentőségével. A vallásgyakorlást jelentő belső és külső cselekvéstípusok vonatkozhatnak a vallás lényegére, de lehetnek e tekintetben lényegtelenek, továbbá lehetnek kötelezően gyakorlandók vagy önként vállaltak. A természetjog lelkiismereti szabadságról vallott felfogása szerint felhívja a figyelmünket arra, hogy mind a belső, mind a külső cselekmények tekintetében, bárki, aki ezek közül valamelyikkel nem ért egyet, nem köteles azt azonos módon gyakorolni.²⁰

A *ius circa sacra* nem vonatkozhat a belsőleg megnyilvánuló vallási cselekményekre, hiszen azok nem tárgyai az államhatalomnak. Ezek a cselekmények az észjog szerint abba a kategóriába tartoznak, ahol a polgárok intellektuális gondolkodásmódja formá-

18 „Cum denique Imperanti jus in objecta, quae uti impedimenta, ita media promovendi finis Civitatis esse queunt [...], proprium sit, juris majestatici circa divisionem in jus inspectionis, et advocatiae patet [...].” SZIBENLISZT i. m. 194.

19 „[...] jus circa sacra nihil horum continet, sed solum est jus efficiendi, ut cives religionis verae studiosi virtutes sectentur, ad securitatem non turbent [...].” SZIBENLISZT i. m. 194., vö: ZEILLER–EGGER i. m. 269.

20 SZIBENLISZT i. m. 194., vö: MARTINI i. m. 72., ZEILLER–EGGER i. m. 259.

lódik. Hasonló módon a vallás lényeges természetéhez tartozó, dogmatikus cselekedetek sem tartoznak az állam hatáskörébe. Az állam polgárainak nem is állt szándékukban ilyen mélységbe ható joggal felruházni az államot, hiszen a biztonság megteremtésére irányuló jog nem tartalmaz olyan jogosultságot, amelynél fogva meg lehetne határozni az üdvösségre vonatkozó dogmákat.²¹

A lelkiismereti szabadság fontosságát hangsúlyozza a természetjog, amikor kijelenti, hogy a vallási cselekmények kényszertől – és itt állami kényszert kell érteni – mentesek. Legyenek azok belsőleg vagy külsőleg megnyilvánuló, alapvető dogmákra vonatkozók, vagy arra nézve indifferensek, azok az állam szempontjából közömbösek, feltéve, hogy nem ellenkeznek az állam céljával.²²

7. A vallási autonómia és az állami koordináció

Az állam amellett, hogy az előbb említett területre közvetlenül nem tart igényt, egyfajta koordináló, kollíziót feloldó szerepkört viszont határozottan felvállal, sőt is betölt.

Az állami koordináció azokra a dogmatikus cselekményekre vonatkozik a természetjog felfogásában, amelyekben az államnak egyébként nincs beleszólása, az állam céljának elérése érdekében azonban joga van bizonyos összehangoló tevékenységet gyakorolni. Ezeket az államot megillető felügyeleti jogkörből (*ius supremae inspectionis*) vezeti le, melyek a következők:²³ Az egyházi dogmák kihirdetésünk előtti vizsgálata (*ius explanandi dogmata ante promulgationem*) – az egyház lényegéhez tartozó, azaz dogmatikus rendelkezéseket még kihirdetésük előtt az állami szervek megvizsgálhatják. A természetjog azonban nyomatékosítja, hogy az államot e tekintetben döntési jogkör nem illeti meg. A felülvizsgálat célja az, hogy ne kerüljenek kihirdetésre olyan elveket, tantételek tartalmazó pl. körlevelek, kinyilatkoztatások, amelyek az állam céljával ellentétes álláspontot képviselnek.²⁴ Az államellenes vallási társulások betiltása (*ius societatem ecclesiasticam civili statui contrariam excludendi*) – az államnak joga van az állam alkotmányos berendezkedésével és jogrendjével ellentétes vallási társulásokat,

21 „Jus circa sacra religionis actus internos non respicit [...]. Sec neque essentielles (dogmata) actus subsunt imperio civili eo sensu, acsi Imperans eadem determinare, et mutare potest.” SZIBENLISZT i. m. 195. vö: MARTINI i. m. 72., ZEILLER–EGGER i. m. 259.

22 „Existunt itaque primo actus religionis coactionis expertes, utpote interni, et externi essentielles, imo etiam accidentales civiliter indifferentes [...], Ex eo subditis competit libertas conscientiae, seu jus in negotiis religionis justa proprium arbitrium agendi [...]” SZIBENLISZT i. m. 195-196., MARTINI i. m. 73.

23 „Etsi Imperanti civili jus essentialia religionis negotia determinandi non competat, jus tamen supremae inspectionis in eadem denegari non potest.” SZIBENLISZT i. m. 196.

24 Ilyen eset volt az, amikor a katolikus egyház a vegyes házasság elismerésénél egy korábbi, általa is követett ötven éves gyakorlatot írt felül egy püspöki körlevéllel, amely ellen a rendek az uralkodóhoz felterjesztéssel éltek. ld. bővebben: CSIZMADIA Andor: *Deák Ferenc egyházpolitikája*. In: Jogi emlékek és hagyományok, Esszék és tanulmányok. Budapest, Közgazd. és Jogi Kvk., 1981, 391-403.

egyházi felekezeteket „kiiktatni”. Ez a jog megtilt minden olyan vallási, vagy vallási köntösben megjelenő tevékenységet, amely az állam célját, nevezetesen a közjót veszélyezteti. Annak az előmozdítására irányuló jog, hogy az egyházak tevékenységüket az állam jólétével összhangban fejtsék ki (*ius providendi, ut ecclesiae verbae negotia cum salute civitatis consentiant*) – az államnak azon jogát jelenti tehát, amely szerint preferálva az igaz egyházak tevékenységét, az állam biztosítja, gondoskodik arról, hogy azok összhangban legyenek az állam jólétét garantáló elvekkel.

E két utóbbi azon állami jogosultságon arra irányul, hogy a korabeli szóhasználat szerinti „szakadár”, amennyiben működésükkel zavart keltenek és rendreutasításukra más mód nincs, az állam területéről kitiltassanak. Az ilyen tevékenységet a természetjog az államra, azaz magára a társadalomra nézve felforgatónak, veszélyesnek, ennél fogva törvényellenesnek minősít, amellyel szembe *ultima ratió*ként az állam kezébe a kiutasítás, végső soron a kitoloncolás eszközét adja.²⁵

8. Az állam hatáskörébe tartozó vallási tevékenységek

A vallás lényegéhez ugyan nem tartozó, de az állam céljának megvalósítására viszont kihatással lévő cselekmények kifejezetten érintik az állami hatáskört.²⁶ Ezek tekintetében az állam nem csak tilthat, de elő is írhat bizonyos cselekedeteket.

Az észjog, nem véletlenül, az olyan konfliktusos, esetleg peres ügyeket hozza fel példaként, amelyek valamilyen vallási vitával állnak kapcsolatban, és e viták az állam területén zavart keltenek. E zavarok, legyen szó a legapróbb rendellenességről, akár vallásháborús helyzetet is teremthetnek. Éppen ezért az ilyen esetekben az állam jogot formál arra, hogy beavatkozzon, a vita rendezését bírói fórum elé terelje, hogy ott állami döntés szülessen (*ius legitimae sacrae potestati decisionem controversiae committendi*).²⁷ Azáltal, hogy az állam békebíróként lép fel, olyan területre is igényt formál, amely korábban évszázadokon keresztül egyházi bíróságok hatáskörébe tartozott. Az egyházi bíróságoknak azonban nem a teljes hatáskörét szándékozik elvonni, elismerve azok létjogosultságát, hanem kizárólag azokat, amelyek az állam céljának megvalósítására kihatással bírnak. Ebből a jogból lehet például levezetni a házasságkötések állami elismerését, majd a házassági kötelekek megszüntetése iránti igények állami bíróságokon történő megítélését.

A természetjog hangsúlyozza, hogy állami törvénykezésnek e téren is nagyfokú distinkciót kell tanúsítania: a vallási nézeteken alapuló vitákban biztosítani kell a felek számára a szabad véleménynyilvánítás lehetőségét, garantálni kell a feleket afelől, hogy a köztük lévő egyezkedés során előadottakat a maga részéről bizalmasan kezeli, gon-

25 SZIBENLISZT i. m. 195-197., MARTINI i. m. 73-74., ZEILLER–EGGER i. m. 269-270.

26 „At existunt secundo religionis negotia imperio civili penitus subjecta, i. e. talia, quae Imperans civilis non modo prohibere, sed etiam praecipere potest. Haec sunt, quae respectu religionis sunt accidentalia; respectu finis Civitatis non indifferentia.” SZIBENLISZT i. m. 197.

27 SZIBENLISZT i. m. 197-198., vö: ZEILLER–EGGER i. m. 271.

doskodik arról, hogy a felek betartsák azokat a vallási szokásokat, amelyek számukra elő vannak írva.²⁸

9. Az egyházak támogatása (ius advocatiae)

Az egyházak támogatása során az államnak elsődlegesen azt kell biztosítania, hogy polgárai az általuk választott vallás előírásainak megfelelő módon eleget tudjanak tenni. Amennyiben az egyházi tevékenység támogatásánál az állam ezt a szempontot nem mérlegeli a vallásgyakorlásból származó előny az állam viszonylatában nem hasznosulhat oly hatásokban, ahogy azt az állam lehetősége szerint ki tudná aknázni. Ennek keretében az állam támogató tevékenységének többek között a teológusképzésre, a műveltség papság körében való elterjesztésére célszerű irányulnia, hiszen ők azok, akik közvetlen kapcsolatban állnak az alattvalókkal, továbbá a vallási téveszmékből fakadó fejetlenségek megelőzése érdekében szükség van arra, hogy egyháztudósok koordinálják a hitéletet. Hasonló megfontolásokból célszerű méltó támogatásban részesíteni a papságot, annak érdekében, hogy eleget tudjanak tenni pasztorációs feladataiknak.

Kívánatos a polgárok vallási buzgalmának támogatása. E téren azonban az állam a vallásgyakorlás külső cselekményekben történő megnyilvánulását mindaddig nem korlátozhatja, amíg azok eltúlzott formalitásukkal nem zavarják az állam nyugalalmát. Ennek keretében a hitélet ösztönzésére egyfelől templomépítéseket dotálhat, egyházi ünnepeket hivatalos állami ünnepekké nyilváníthat, kegyes kongregációk működését állami elismerésben részesítheti. Másfelől jogosan tilthat meg hitéletet sértő cselekedeteket, így például korlátozhatja a jó erkölccsel ellentétes cselekményeket, az irracionális hiedelmek terjedését.

Az állam belbiztonsága megkövetelheti, hogy a polgárok annak a vallásnak a gyakorlásában vegyenek részt, amelyet az állam uralkodója követ, amely kitétel végeredményében az államban uralkodó vallás preferálását jelenti, hiszen ezáltal vallási villongások, konfliktusok előzhetők meg. Általánosságban azonban a természetjog hangsúlyozza, hogy a lelkiismereti szabadság tiszteletben tartása mellett egy vallásos cselekmény kifejtését elvárni csak akkor lehet, ha azok az adott vallás tanítása szerint megengedettek, vagy egyenesen elő vannak írva. Ezzel is elismerve az egyházak előírásának elsőbbségét.²⁹

10. Zárszó

Az egyházak ügyeibe történő állami beavatkozás lehetőségét 18–19. századi természetjogi koncepció az állam jogköréből vezeti le. Mivel azonban az állam erőteljes jogköre az egyházak tekintetében – nem kevésbé II. József rendelkezéseinek köszönhetően – már a gyakorlatban megvalósulni látszott, a természetjog nagy hangsúlyt fektet a hitélet állami felkarolására, s mindenekelőtt az állami és egyházi hatáskörök pontos

28 SZIBENLISZT i. m. 197-198., ZEILLER–EGGER i. m. 271.

29 SZIBENLISZT i. m. 197-198., ZEILLER–EGGER i. m. 271.

definiálására, elkülönítésére. Ezen túl kiemelt jelentőséget tulajdonít a lelkiismereti és vallásszabadságnak, utat törve ezzel a felekezeti jogegyenlőség elvének. Az egyházak autonómiájának tiszteletben tartása nyilvánul meg többek között abban, hogy az állam az egyház lényegéhez tartozó cselekményeket csak abból a célból vizsgálhatja, hogy azok ne kerüljenek ellentétbe az állam céljával, amely nem más, mint a közjóban megtestesülő polgárok fizikai biztonságának és jogaik gyakorlásának, valamint jólétüknek garantálása. Fontosnak tartja mind az állam, mind az egyházi hatáskörök tisztázását, s e tekintetben a szekularizáció mindkét hatáskör védelmi körét jelöli ki. Felhívja a figyelmet arra, hogy a jó erkölccsel szembeni és az állam céljával ellentétes vallási tévtanok terjedése az államra és az elismert egyházakra egyaránt veszélyesek. Az uralkodónak az állam egyház kormányzati jogait és kötelességeit végső soron az alattvalók biztonsága, azaz testi-lelki kiteljesedése érdekében kell gyakorolnia, hiszen ez szolgálja országa jólétét.

JEAN RIVERO (1910–2001) JELENTŐSÉGE A 20. SZÁZADI FRANCIA KÖZJOGTUDOMÁNYBAN

A 20. századi francia közigazgatási jogtudomány az európai szaktudomány élvonalához tartozott. Kiváló képviselői közül kiemelkedik a karrierjét a két világháború között kezdő, a világháború alatt példás emberi nagyságot mutató és a 20. század második felének egyik legnagyobb hatású mesterévé váló Jean Rivero. Rövid tanulmányomban elsőként gazdag és eseményekben dús életpályáját kívánom felvázolni, majd rátérnék nagy tekintélyt kivívó és iskolateremtő tudományos életművének bemutatására.

1. Élete

Jean Rivero 1910. március 19-én született a dél-franciaországi Gard megyében található Alès-ban. Édesapja a szülőváros középiskolai irodalomtanára volt, édesanyja ugyanitt tanított. Édesanyját az első világháborút követően, 1919-ben kinevezték a mainz-i (Németország) lánygimnázium igazgatónőjévé, így Jean Rivero is Mainzban folytatta középiskolai tanulmányait a fiúgimnáziumban. A gimnázium 6. osztályától az érettségiig legjobb barátja a 20. századi francia közigazgatási jog későbbi kiemelkedő személyisége, Georges Vedel volt, akinek édesapja szintén a franciák által megszállt Mainzban szolgált.¹ A középiskolai éveket követően előbb egy évet Strasbourgban, majd utána Párizsban volt joghallgató, illetve kurzusokat hallgatott a párizsi Politikatudományi Főiskolán is (*École libre des sciences politiques*). Politikatudományi tanulmányait évfolyamelsőként végezte, megelőzte a rangsorban második helyen diplomát szerző későbbi igazságügyi minisztert, Michel Debrét is. Doktori értekezését, amit a közigazgatás belső rendjét képező intézkedések és a közszolgáltatások belső életének jogi karaktere tárgykörében készített (*Les mesures d'ordre intérieur administratives. Essai sur le caractère juridique de la vie intérieure des services publics*), 1934-ben védte meg. Munkájának elismeréseként 1935-ben megkapta a Paul–Deschanel díjat. A párizsi jogi kar tanársegédjeként tevékenykedett 1935. és 1938. között. A párizsi tanársegédek körében akkor szokásos gyakorlatnak megfelelően titkárként is állást vállalt egy felsőbbbíróságon eljáró ügyvédi irodánál. Így a joggyakorlattal kapcsolatos hasznos tapasztalatokat szerezhette a francia közigazgatási legfelső bírói fórum (*Conseil d'État*) előtt eljáró Jean Labbé irodájában. Sőt, a sokak által irigyelt és vágyott posztra, a

1 CLÈRE, Jean-Jacques: Vedel, Georges. In: Patrick ARABEYRE, Jean-Louis – HALPÉRIN, Jacques KRYNEN (sous la direction): *Dictionnaire historique des juristes français XIIe – XXe siècle*. Paris, PUF, 2015, 997-1000.

Conseil d'État és a *Cour de Cassation* ügyvédi gyakornoki tanácsának (*Conférence du stage des avocats au Conseil et à la Cour de cassation*) titkárává is megválasztották. Az 1930-as évek gazdasági válságától szenvedő Franciaországban több csoport is létrejött az állami működés és a közjogi berendezkedést megreformálására. Ebbe a folyamatba illeszkedik a fiatal Jean Rivero Henry Barthélemyvel közösen írt tanulmánya, amelyben a Parlament két házának túlzott hatalma ellen a kormány, különösen a minisztertanács szerepének erősítése mellett törtek lándzsát.² Egyetemi és egyéb feladatai mellett is intenzíven készült a professzori cím megszerzésére. Közjogi versenyvizsgájának (*agrégation*) sikere után 1938-ban Poitiers-be kapott professzori kinevezést, ahol részben a Toulouse-ba távozó barátját, Georges Vedelt, részben a Nancy-ba kinevezett Marcel Walline-t váltotta. Poitiers a két világháború között az egyik legnagyobb tekintéllyel rendelkező vidéki jogi karnak számított, professzorai között olyan kiváló jogtudósokat tarthatott számon soraiiban, mint René Savatier, vagy Jean Carbonnier. A fiatal Jean Rivero Poitiers-ban inspiráló szellemi közegbe került, azonban 1939 szeptemberében mozgósították, majd hamarosan német hadifogságba esett.³

Jean Rivero katonai szolgálata az 1939. szeptember 2-án való mozgósításával kezdődött, majd Franciaország háborús veresége és kapitulációja után 1940-1943 között az ausztriai Lienz mellett található katonai tisztii fogolytáborba került (Oflags XVIII). Ezt a tábort 1943-ban áthelyezték az ausztriai Wagna bei Leibnitzbe, végül 1944. szeptemberében a németországi Alsó-Szászországban található Nienburg-Weserbe (Oflags X B) került, ahonnan 1945 áprilisában szabadult. Katonai fogságát a tiszteknek fenntartott táborokban töltötte (*Offiziers-Lager*), amelyek tekintetében a németek az 1929-es Genfi Egyezmények előírásai betartották, így kényszermunka nem volt, illetve a fogoly tisztek emberi méltóságát is tiszteletben tartották. Ugyanakkor a fogvatartott tisztek mindennapjai nem voltak könnyűek, hiszen sok testi és lelki szenvedést okozott a bezártság, a tétlenség, a vereség miatti bizonytalan politikai, társadalmi és gazdasági helyzet. Az első, azaz a Lienzben található táborban mintegy 800-1000 tiszt raboskodott, akiknek szűk helyen összezárva, az ausztriai Alpokban télen fűtés nélkül, az állandó létszámmellenőrzések, a motozások és a szökések miatti büntetések légkörében kellett szervezniük elfoglaltságaikat. A fogolytáborban élni kényszerült egyetemi oktatók tábort egyetem vagy fogságegyetemet, más szóval Oktatási központokat szerveztek (*Centre d'études*). A foglyok között a jogászok jelentős hányadot képviseltek, így megfogalmazódott a jogi oktatás megszervezésének a lehetősége, amelyben a jogászprofesszor Jean Rivero kiemelt szerepet játszott.⁴ Jean Rivero 1941–1945 között előbb az ausztriai, majd később a németországi tisztii fogolytábor „Jogi

2 BIGOT, Grégoire – LE YONCOURT, Tiphanie: *L'Administration française 2. Politique, droit et société 1870-1944*. Paris, Lexis Nexis, 2014, 168.

3 CLÈRE, Jean-Jacques: Rivero, Jean. In: Patrick ARABEYRE, Jean-Louis – HALPÉRIN, Jacques KRYNEN (sous la direction): *Dictionnaire historique des juristes français XIIe – XXe siècle*. Paris, PUF, 2015, 878.

4 HAKIM, Nader: Les années de captivité: le professeur Jean Rivero ou la liberté en action (1939-1945). In: MÉLIN-SAUCRAMANIEN, Ferdinand – MELLERAY, Fabrice (Sous la direction): *Le Professeur Jean Rivero ou la liberté en action*. Paris, Dalloz, 2012, 39-41.

oktatási központjának” az igazgatója lett, emellett az általa oktatással töltött tevékenység is kiemelkedő. Az ausztriai fogolytáborokban 1940–1944 között a felsőfokú képzésben résztvevők számára 280 óra szaktárgyat, a jogász *licence* képzésben (1–3 év) 77 óra előadást tartott. Ezen túl a versenyvizsgákra felkészítő kurzusokat vezetett, doktori értekezések témavezetője volt, vizsgabizottságokban elnökölt és vizsgadolgozatokat is javított. Számos kurzus előadója is volt. Így 1940–1944 között az alábbi tárgyakat oktatta: a „Közigazgatási felelősség” (50 óra); „Általános alkotmányjog” (60 óra); „Jogtörténet” (60 óra); „Nemzetközi jog általános rész” (25 óra); „Nemzetközi jog különös rész” (55 óra); „Előadások a közigazgatás köréből” 30 (óra). A joghallgatók számára a *licence* keretében az első évfolyamosok számára Alkotmányjog (60 óra előadás, 10 óra gyakorlat), a harmadévesek számára Nemzetközi jog (17 óra) előadásokat is tartott. A kedvezőtlen körülmények ellenére színvonalas képzést sikerült megszerveznie, még egy szerény jogi szakkönyvtárat is sikerült a fogolytáborban létrehoznia. Rivero igazgatóként a fogolytáborban folytatott oktatási és vizsgáztatási tevékenységet részletesen jegyzőkönyvezte, így a háború után a francia jogi karok több egykori fogoly tanulmányait figyelembe vehették, ezért többen is köszönetet mondtak neki a diplomájuk átvétele után.⁵

Csak a háborút követően tért vissza Poitiers-ba, ahol tovább mélyíthette kapcsolatait a helyiekkel, különösen, miután Jacques Masteau polgármestersége idején (1952–1956) a városi tanácshoz is csatlakozott a polgármester csapatának tagjaként.⁶

A párizsi jogi karra 1954-ben kapott kinevezést, ahol 1979-ban történt nyugdíjba vonulásáig oktatott. A közjog, s elsősorban a közigazgatási jog professzora volt. Sikeres oktatói pályafutásának központi gondolata az volt, hogy a jogászprofesszornak az előadásaira saját magából a legjobbat kell mozgósítania („*mobiliser le meilleur de lui-même*”), és az, hogy az oktató feladata elsősorban az, hogy a hallgatókat szolgálja („*au service des étudiants*”).⁷ Párizsi jogászprofesszori éveinek legsikeresebb kezdeményezése a professzori versenyvizsgára felkészítő kurzusok voltak. A 15 éven keresztül péntek délutánonként tartott órákra Franciaország valamennyi jogi karáról érkeztek jelöltek, hogy összemérhessék tudásukat a kortársaikkal, s főként azért, hogy az egyik legnagyobb szakmai tekintélynek örvendő, az iskolateremtő párizsi közjogász, Jean Rivero kritikáinak és jó tanácsainak köszönhetően sikerrel járjanak az előttük álló megmérettetésen. Tanítványai, a későbbi jogászprofesszorok kiemelték jóindulatú szigorát, s azt, hogy megtanította őket gondolkodni, munkáikat felépíteni, és főként azt, hogy hogyan kell előadni.⁸ Nyugdíjba vonulásától haláláig (1979–2001) a párizsi jogi kar professzor emeritusa volt.

5 HAKIM i. m. 43-47.

6 WALINE, Jean: Évocation de Jean Rivero. In: MÉLIN-SAUCRAMANIEN, Ferdinand – MELLERAY, Fabrice (Sous la direction): *Le Professeur Jean Rivero ou la liberté en action*. Paris, Dalloz, 2012, 12.

7 RIVERO, Jean: Réflexions sur l'enseignement du droit. In: *Mélanges offerts au doyen Trotabas*. Paris, LGDJ, 1970, 450. és 456.

8 DELVOLVÉ, Pierre: Jean Rivero, professeur. In: MÉLIN-SAUCRAMANIEN, Ferdinand – MELLERAY, Fabrice (Sous la direction): *Le Professeur Jean Rivero ou la liberté en action*. Paris, Dalloz, 2012, 4-5.; WALINE i. m. 17.

Számos közéleti tisztséget töltött be. Közülük ki kell emelnünk a francia közigazgatási csúcsképzés világhírű intézménye, az École National *d'administration* (ENA) felvételi versenyvizsga bizottsági elnöki teendőit, amit három alkalommal is ellátott (1968-ban, 1969-ben és 1971-ben). A hivatalos intézményekben való szerepvállalásai közé tartozott az Emberi jogok nemzeti konzultatív bizottságában (*Comission national consultative des droits de l'homme*) való részvétele 1987 és 1995 között. Több bizottságnak is elnöke volt, így 1978-ban annak a tanulmánycsoportnak, amelyik a személyes szabadságjogok biztosítását (*le group d'études sur les garanties de la liberté individuelle*), majd 1979-ben annak, amelyik a szabadságjogok vállalatokon belüli érvényesülését vizsgálta.⁹

Érdemekben gazdag életpályája során több kitüntetést is kapott, így a francia állami elismerések közül megkapta a Becsületrend tiszti fokozatát, az Akadémiai Pálmák Rendjének (*Ordres des Palmes académiques*) parancsnoki fokozatát és a Hadikeresztet (*croix de Guerre*). A külföldi elismerések közül a Szenegáli Nemzeti Rend érdemrendjét és a „Polonia Restituta” Lengyelország Újjászületése Rend Nagykeresztjét adományozták számára. Kitüntetései közül az 1986-ban, Rómában megítélt Balzan díjra volt a legbüszkébb, amely az emberi jogok terén tevékenykedők egyfajta Nobel díjának is tekinthető.¹⁰ Több egyetem is díszdoktorává avatta, így *doctor honoris causa* címet kapott a brüsszeli, a leuveni, a varsói és az athéni egyetemen is.¹¹

2. Jogtudósi életműve

Jean Rivero tudományos munkássága túlnyomó részben a közigazgatási jog, kisebb részben az alkotmányjog, illetve a munkajog területére esik.

Közigazgatási jogtudósi életművének középpontjában a közigazgatási jog törvényesége, szélesebb értelemben vett koncepciójának a kidolgozása állt. Ennek lényege, hogy a törvények önmagukban nem biztosítják törvényességet, hanem rajtuk kívül figyelemmel kell lenni az alkotmányos törvényekre, a rendeletekre, illetve a törvények értelmezése során alkalmazott alapelvekre is. Rivero meglátása szerint létezik az alapelveknek egy összessége, amely minden írott jogszabálytól függetlenül nemzeti politikafilozófiai egészet alkot.¹²

A II. világháború utáni közigazgatási jog fejlődésének egyik kulcskérdése a bírói gyakorlat, ezen belül különösen a *Conseil d'État* ítélkezésének (*jurisprudence*) és a főként az egyetemek által képviselt jogtudomány (doctrine) az egymáshoz való viszonya volt. Az 1945 utáni években a francia Államtanács és a jogi karok között a szoros együttműködés elve érvényesült. Az 1950-es évektől kezdődően a közigazgatási jog fejlesztésének két fő szereplője közti konfliktusok mind gyakoribbá váltak, ami a *Conseil d'État* egyik

9 MACHELON, Jean-Pierre: Le rayonnement de l'oeuvre. In: MÉLIN-SAUCRAMANIEN, Ferdinand – MELLERAY, Fabrice (Sous la direction): *Le Professeur Jean Rivero ou la liberté en action*. Paris, Dalloz, 2012, 102-103.

10 WALINE i. m. 16.

11 MACHELON i. m. 104.

12 CLÈRE i. m. 879.

kormánytanácsosának (*commissaire du gouvernement*), Bernard Chenotnak a véleményében volt a legmarkánsabban tetten érhető. Chenot úgy juttatta kifejezésre megvetését a közigazgatási jogi kutatásokkal foglalkozó egyetemi tanárokkal szemben, hogy őket rendszergyártóknak (*faiseurs de système*) titulálta, megjegyezve azt is, hogy a közigazgatási bírák nem zavartatják magukat az elméleti kérdésekkel (*ne s'embarassait pas de théorie*), nem sietnek pontosítani a fogalmaikat és alig kötődnek a szakkifejezéseikhez.¹³ A válasz nem sokáig váratott magára a jogtudomány részéről. Rivero 1951-ben megjelent „Védőbeszéd a rendszergyártókért” („*Apologie pour les faiseurs de système*”) című cikkében hangsúlyozta, hogy az ítélkezés magában foglalja a jogtudomány által megalkotott jogi kategóriák alkalmazását is.¹⁴ A kölcsönös bizalmatlanság az 1960-as években tovább erősödött a két hivatásrend között, ami az egyetemi tanárok Államtanáccsal kapcsolatos kritikáinak mind gyakoribbá válásában nyilvánult fel. Felróták a bírácoknak, hogy nem gyakorolnak megfelelő ellenőrzést a végrehajtó hatalom tevékenysége felett, sőt néhány esetben alávetik magukat a politikai hatalomnak. A jogtudósok ezek mellett a bírók opportunistaságát és a bírói gyakorlat kacskaringós jellegét is kritikaként fogalmazták meg. A helyzet odáig fajult, hogy Jean Rivero 1962-ben egy pamfletet is megjelentetett a hatásköri túllépések miatti jogorvoslatok elégtelennek minősülő bírói gyakorlatával szemben a „*Huron a királyi palotában, avagy naiv észrevételek a hatásköri túllépés miatti jogorvoslatról*” című gúnyiratában.¹⁵ A rövid pamfletben a szerző egy Amerikából Párizsba érkező naiv indián jogászt (Huron) kalauzol végig a francia *Conseil d'État* termein, hogy az egész világ által csodált francia jogintézményt, a hatásköri túllépést ironikus anyagi és eljárásjogi kritikában részesítse, egyúttal bírálja a közigazgatási bírói következetlenségeket.¹⁶

Hangsúlyozni kívánom, hogy Rivero nem volt sem a közigazgatási bírák, sem a közigazgatási gyakorlat ellensége, sőt meglátása szerint a minőségi közigazgatási jogi publikáció fontos részét képezi a joggyakorlatból vett esetek leírása, elemzése. Ezt a felfogást már az 1934-ben védett doktori értekezésének bevezetésében is egyértelművé tette, amikor arról írt, hogy a jogi elméletek kialakításának első feltétele a pozitivisták megoldások tiszteletben tartása.¹⁷

Jean Rivero nevéhez kötődik a közigazgatási jogtudomány (*doctrine administrative*) születését találóan meghatározó formula, mely szerint az a bírói gyakorlat térdein (*sur*

13 BURDEAU, François: *Histoire du droit administratif (de la Révolution au début des années 1970)*. Paris, PUF, 1995, 475.

14 RIVERO, Jean: *Apologie pour les faiseurs du système. Recueil Dalloz. Chronique*, 1951, 23, 99-102.

15 RIVERO, Jean: *Le Huron au palais royal ou réflexions naïves sur les recours pour excès de pouvoir*. In: *Dalloz. Chronique*, 1962, VI., 37-40.

16 WEIDENFELD, Katia: *Histoire du droit administratif. Du XIVe siècle à nos jours*, Paris, Economica, 2010, 114-115.

17 JAMIN, Christophe – MELLERAY, Fabrice: *Droit civil et droit administratif. Dialogue(s) sur un modèle doctrinal*. Paris, Dalloz, 2018, 35-36.

les genoux de la jurisprudence) jött létre.¹⁸ Rivero a közigazgatási *doctrine* tekintetében kettősségről, kétszólamú kórusról (*choeur à deux voix*) beszélt.¹⁹ Különbséget tett egyrészt az Államtanács közigazgatási bírái által művelt („*doctrine jurisprudentielle*”), másrészt a professzorok által képviselt oktatói („*enseignante*”) jogtudomány között.²⁰

A 20. századi francia közigazgatási jogi doktrínák egyik fő célkitűzése az volt, hogy megalkossanak egy olyan fogalmat, amivel megragadható a közigazgatási jog lényege. Ez Duguittnél a közszolgáltatások (*service public*), Hauriou számára a közhatalom (*puissance publique*), Marcel Walline-nál a közhasznosság (*utilité publique*) fogalma volt.²¹ Rivero azt az álláspontot képviselte, hogy a közigazgatásnak nincs egyetlen fogalomban összegezhető jellemzője. Véleménye szerint a közhasznosság nem csupán a közigazgatási jognak a jellemzője, a közhatalmi jelleg és a közszolgáltatási jelleg pedig nem egymással szembenálló, hanem egymást kiegészítő fogalmak, hiszen a közigazgatás a közhatalom letéteményese és a közérdek őrzője is, ezért az államnak a közszolgáltatások megszervezése is érdekében áll. A közigazgatási jogban ugyan az egyoldalú aktusok általában gyakoribbak, míg a magánjogra a szerződési jellegű viszonyok a jellemzőek, Rivero véleménye szerint illúzió a közigazgatási jogot egyetlen karakterjegyhez kötni.²²

Összehasonlító közigazgatási jogi tevékenysége is jelentős. A Párizsi jogi karon 1954 és 1958 között tartott kurzusairól (*Droit administratif comparé*) sokszorosítással kiadott jegyzetei (*sous forme de polycopiés*) arról tanúskodnak, hogy a közigazgatási jogi rendszerek fogalmát, a közigazgatási aktusok bírói kontrolljának, a közigazgatás közhatalmi jellegének és a Montánunióban részt vevő országok bírósági törvényességi felügyeletének kérdéseit mutatta be hallgatói számára összehasonlító jogi módszerrel.²³

Tudományos eredményeit a joghallgatóknak szánt, első kiadásban 1960-ban megjelent „*Précis de droit administratif*” című tankönyvébe is beépítette. Tankönyvének vezérelve a felesleges részletek, a témához érdemileg semmit hozzá nem adó adatok mellőzése, a hallgatók kímélése volt, mivel meglátása szerint a közigazgatási jog anyaga ezek nélkül is túl szerteágazó és komplex. Így nem meglepő, hogy a tankönyv 13 kiadást is megért, illetve 1992-től, a 14. kiadástól kezdődően Jean Waline-nal közösen átdolgozott, majd Rivero halálát követően Jean Waline neve alatt kiadott kötet immár a 28. kiadásnál tart.²⁴

18 RIVERO, Jean: *Jurisprudence et la doctrine dans l'élaboration du droit administratif. Étude et documents du Conseil d'État*, 1955, 9, 30.

19 GUYOMAR, Mattias: *Le chour à deux voix: dissonances et résonances*. In: MÉLIN-SAUCRAMANIEN, Ferdinand – MELLERAY, Fabrice (Sous la direction): *Le Professeur Jean Rivero ou la liberté en action*. Paris, Dalloz, 2012, 91-95.

20 JESTAZ, Philippe – JAMIN, Christophe: *La doctrine*. Paris, Dalloz, 2004, 109.

21 RIVERO, Jean: *Existe-t-il un critère du droit administratif? Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 1953, 59, 279-296.

22 MELLERAY, Fabrice: *Existe-t-il un critère du droit administratif? À propos de deux articles de Jean Rivero*. In: MÉLIN-SAUCRAMANIEN, Ferdinand – MELLERAY, Fabrice (Sous la direction): *Le Professeur Jean Rivero ou la liberté en action*. Paris, Dalloz, 2012, 55-65.

23 MACHELON i. m. 98.

24 WALINE i. m. 17-18.

Alkotmányjogi munkásságának középpontjában a jogalkotás alkotmánybíróági kontrollja jelentőségének hangsúlyozása állt. Kiemelte, hogy 1974-től kezdődően a francia jogállamiság sokat fejlődött a *Conseil constitutionnel* tevékenységének köszönhetően.²⁵ Rivero a jogállamiság kiépülése utolsó szakaszának tartotta a törvények alkotmányossági vizsgálatának megjelenését, mivel ennek köszönhetően a törvényhozóknak a saját akaratuk felett álló magasabb szabályoknak is meg kell felelniük.²⁶ E téren folytatott kutatásait az 1977-ban megjelent, majd 1984-ben újra kiadott, az alkotmányjogi tanács és a szabadságjogok viszonyát elemző „*Le Conseil Constitutionnel et les Libertés*” című monográfiában összegezte.²⁷ Az emberi jogok és a jogrend által védett szabadságjogok tanulmányozása idősebb korában kedvenc kutatási területe lett. Az emberi jogokat megkülönböztette az állam által védett szabadságjogoktól (*libertés publiques*). Meglátása szerint az egyes szabadságjogokat mindig mások jogainak tiszteletben tartása, mint lelkiismereti kötelezettség figyelembevételével kell gyakorolni. A szabadságjogokkal kapcsolatos nézeteit két kötetes tankönyvében részletesen is kifejtette, amelyek azóta több kiadást is megértek.²⁸

A munkajog terén végzett egyetemi oktatói-kutatói tevékenységének körében kiemelkedik Jean Savatier professzorral közösen írt tankönyve, aminek sikerét jól mutatja, hogy 1966. és 1993. között 13 alkalommal is kiadták. Ebben a munkában a közigazgatási, sőt a közjogon túli ismereteit is mozgósítania kellett Riveronak a munkajog, mint szakterület sajátosságainak megfelelően. Az e téren elért sikerességét elősegítette a személyiségéből fakadó, társadalmi problémák iránti érzékenysége.²⁹

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy Jean Rivero meghatározó befolyást gyakorolt a francia közjogtudomány 20. század második felének fejlődésére. Több professzor generáció is mesterének tartotta, a közigazgatási jogi, az emberi jogokról írott, és a társszerzőségben íródott munkajogi tankönyvei már életében legendássá váltak. Tudományos munkáira napjainkig rendszeresen hivatkoznak. Rivero oktatóként és tudományos kutatóként is nyomot hagyott kortársaiban, amihez jelentős mértékben hozzájárult katolikus hite, nagylelkű és türelmes személyisége, szigorú jogászai módszere, és a szabadságjogokról alkotott nézetei is.³⁰ A 20. századi francia közjogtudományban betöltött szerepét méltányolandó 2013-ban Jean Rivero díjat hoztak létre, amelyet két évente ítélnek oda a legjobb, szabadságjogokkal kapcsolatos doktori értekezés számára.

25 CLÈRE i. m. 879.

26 RIVERO, Jean: Fin d'un absolutisme. *Pouvoirs*, 1993, 13. 5-16.

27 RIVERO, Jean: *Le Conseil Constitutionnel et les Libertés*. Paris, Economica, 1984.

28 MORANGE, Jean (2012): Les limites de la liberté. In: MÉLIN-SAUCRAMANIEN, Ferdinand – MELLERAY, Fabrice (Sous la direction): *Le Professeur Jean Rivero ou la liberté en action*. Paris, Dalloz, 2012, 75-89. Kétkötetes tankönyvének első kötete 1973-ban jelent meg Párizsban a PUF kiadó Themis sorozatában „*Les droits de l'homme*” címmel, amit azóta hét kiadást élt meg, a második kötet 1977-ben jelent meg „*Le régime des principales libertés*” címmel, amit azóta hat alkalommal adtak ki.

29 DELVOLVÉ i. m. 7.

30 COHEN-JONATHAN, Gérard: Hommage à Jean Rivero. *Droits fondamentaux*, 2001, 1, 9.

SZEMELVÉNYEK A PATRIARCHÁLIS ÁLLAMELMÉLET IRODALMÁBÓL

– Historiográfiai áttekintés

Docendo discimus – tanulva tanítunk, történjék graduális vagy doktori képzés keretében, avagy magán a doktorjelölt nyilvános vitáján, ahol az opponensek önálló tanulmányoknak is beillő észrevételeket fogalmaznak meg a jelölt értekezésével kapcsolatban. Jelen sorok írója közelebbről értekezésének opponenseként találkozott először Stipta professzor úrral, akinek opponensi véleményében kifejtett észrevételei a mai napig gondolkodásra készítetik a szerzőt. Professzor úr meglátásai a fenti elvvel jelen sorok írójának 'Politikai gondolkodás a kora újkori Angliában' c. kurzusán fonódnak össze, ahol a hallgatók első lépésként a szakirodalommal ismerkednek meg. Ezt a listát Professzor úr mélyreható irodalomismerete is bővítette, amelyért a szerző jelen historiográfiai összegzéssel, egyben a hallgatók számára közrebocsátott irodalomjegyzékkel, szeretné háláját kifejezni.

1. Általános megjegyzések a patriarchális államelmélet irodalmáról

A leginkább Sir Robert Filmer nevéhez köthető patriarchális államelmélet, amelynek fő állítása, hogy az első apák királyok is voltak, és a családjuk (nemzetségük), azaz a társadalom felett kizárólagos hatalommal rendelkeztek, vagyis az uralkodó abszolút hatalommal egyszersmind családfőként uralkodik a társadalom felett, alapvetően két eltérő vonatkozásban jelentkezik a szakirodalomban. Egyrészt szűk értelemben, azaz a Stuartok abszolút hatalmának legitimációja érdekében, másrészt tágabban, az uralkodó és az apa tulajdonságai egymással való megfeleltetésével, a szerepek egymásra való vetítésével, összeolvasztásával. Az első megközelítés sokkal inkább konkrét eseménytörténetbe ágyazódik, míg a második, az absztraktabb megközelítés inkább az államelmélet, azon belül is az államtan részét képezi. Magának a patriarchalizmusnak a megjelenése és kifejtése ugyanakkor mindkét megközelítésben meglehetősen gyér, ráadásul féligazságokon, pontatlanságokon, sőt valótlan állításokon nyugszik. Kivételt azok a szerzők képeznek, akik a kora újkori államelméletet és politikai gondolkodást vagy rendkívüli alaposággal dolgozzák fel, vagy kifejezetten Sir Robert Filmer néze-

1 ORCID: 0000-0003-0112-9546, ELTE-ÁJK, Római Jogi és Összehasonlító Jogtörténeti Tanszék, e-mail rigo.balazs@ajk.elte.hu

teit vizsgálva írják munkáikat. Értelemszerűen Filmer megítélése az utóbbiak körében jóval kedvezőbb, sőt tulajdonképpen csak a célzottan Filmert elemző szerzőknél nem röpködnek a válogatottnál válogatottabb becsmérő jelzők.

Mindazonáltal Filmer és elmélete, amelyet a patriarchalizmus általánosabb fogalmával is illetnek, tulajdonképpen hiányával tűnik ki az államelméleti munkákból. Így indokolt lehetne egy negatív historiográfiai és szakirodalmi összefoglalást írni, azonban ennek a szerzők hiányosságára való figyelemfelhívásnak semmi értelmét nem látjuk, hiszen minden szerző a maga szempontrendszere alapján osztályozza és válogatja a tárgyalandó gondolkodókat, és fájdalommal, de megértjük, ha Filmer nem kerül be a munkákba. Mindazonáltal már most meg kell jegyeznünk, hogy John Locke (1632–1704) révén annál jóval nagyobb a hatása Filmernek, mint, amit mellőzöttsége indokol. Ugyanakkor jelen munkának a szakirodalomba való későbbi beillesztése céljából azt is hasznosnak véljük, hogy Filmernek az irodalomban való szerény előfordulására tekintettel, amennyire lehetséges, először önmagában, tehát Filmer személyének és munkásságának reflektálása nélkül, a patriarchális államelmélet előfordulását a szakirodalomban mégis bemutassuk.

2. A patriarchális államelmélet a külföldi irodalomban

A patriarchális államelméletnek elsőként az államelméleti szakirodalomban elfoglalt helyéről azt állapíthatjuk meg, hogy amennyiben megjelenik, akkor a patriarchális állam az államformák² között szerepel a teokrácia és a patrimonialis állam társaságában, méghozzá a kettő között mint az abszolút és a korlátolt monarchia régebbi formáinak egyike.³ Jóllehet ezek az államtípusok terminológiai szempontból államformáknak tekinthetők, Hans Kelsen (1881–1973) arra hívja fel a figyelmet, hogy tulajdonképpen ezek nem reális államtípusok, hanem különféle államelméleti konstrukciók, amelyek éppen arra valók, hogy bizonyos, valóságban megjelenő államokat értelmezni és igazolni lehessen általuk.⁴ Tehát arra szolgálnak, hogy „az állam rendjének kötelező

2 Az államformák rendszerezéséhez, annak módszertanához az ókori szerzőktől napjainkig lásd PÉTERI Zoltán: *Az államok rendszerezése: államtípusok és államformák*. In: TAKÁCS Péter: *Államelmélet. Előadások az államelmélet és az állambölcsélet köréből*. Miskolc, Bíbor kiadó, 2001, 94–121.

3 KELSEN, Hans: *Az államelmélet alapvonalai* (ford. Moór Gyula). In: TAKÁCS Péter. (szerk.): *Államtan. Írások a XX. századi általános államtudomány köréből*. Budapest, Szent István Társulat, 2003, 124. Továbbá VISEGRÁDY Antal: *Jog- és állambölcsélet*. Budapest, Menedzser Praxis, 2016, 206–208. A tudományos szakirodalmon túl, az ismeretterjesztés mércéjét nézve, szintén az államformán belül, a monarchia formái között tartja számon a Pallas Nagy Lexikona I. kötet, A – Arad megye, ahol az első típust képviseli az antik, hűbéri, rendi és végül a modern alkotmányos monarchia előtt. Uo. 393.

4 A legitimitás fogalmának történetéhez és típusaihoz lásd ZSIDAI Ágnes: *Legitimitás és legitimitáció*. In: TAKÁCS (2001) i. m. 330–340. Az összefoglalásban a kora újkori legitimitásemeltek is szerepelnek. Uo. 331.

erejét valamely abszolútnak tartott értékelvre (isten, tulajdon, atya)⁵ vezessék vissza.⁶

Max Weber (1864–1920) közvetetten szintén tárgyalja a patriarchális államelméletet, amikor az uralom legitimitásának egyik alapjaként többek között hivatkozik a patriarchális állam jellegadó személyére, a pátriárkára is, akinek az uralma a hagyomány tekintélyén nyugszik. A másik két legitimitási alap a vezető karizmatikus tekintélye és a legalitás tekintélyébe vetett hit.⁷ Emellett Weber a patriarchális és annak alfajaként a patrimonialis uralom további részletes gazdasági-szociológiai elemzését és értelmezését adja,⁸ ez a társadalmi megközelítés azonban az államelmélet számára is releváns megállapításokkal szolgál. Így például azzal, hogy „a patriarchális uralomban a »tradíció« jelenti a normák alapját, vagyis az a hit, hogy a dolgok rendje örök és megmásíthatatlan, [valamint többek között az, hogy] a személyes alávetettség biztosítja az úr által bevezetett rendszabályok legitimitását.”⁹

Henry Sumner Maine (1822–1888) az összehasonlító és egyben a történeti módszer jogtudományban való szükségességének a védelmében, egyszersmind a természetjog kritikájaként felújítja a patriarchális államelméletnek az állam kialakulására vonatkozó téziseit.¹⁰ Maine a szervezett és hierarchizált római jogi gyökereken így a *patria potestason* nyugvó patriarchális családot tekinti többek között annak az alapegységnek, amelyből utóbb a személyek joga is kifejlődik.¹¹ „A modern világ nagy újítása, hogy az archaikus társadalmakban uralkodó státuszviszonyt szerződéses kapcsolattal helyettesítette.”¹² A patriarchális család kiemelése azt jelenti, hogy „a természet társadalmi, a társadalom pedig természeti jellegű, s ebből következően a tekintély elválaszthatatlan a természettől.”¹³

5 KELSEN i. m. 124.

6 Szintén erre utal, hogy ismét csak a Pallas Nagy Lexikonát idézve, az állam keletkezésének elméletei között szerepelteti a patriarchális elméletet, miszerint az állam a család természetes növekedése révén keletkezett, és az első államhatalom a családfeji hatalom volt. Uo. 385.

7 WEBER, Max: *A racionális állam* (ford. KEMÉNY István – JÓZSA Péter). In: TAKÁCS (2003) i. m. 49. Az elmélet rövid ismertetését és értelmezését többek között lásd BAYER József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról*. Budapest, Napvilág, 1997, 72-80.

8 WEBER, Max: *Patriarchális és patrimonialis uralom* (ford. ERDÉLYI Ágnes). In: UO: *Gazdaságtörténet. Válogatott tanulmányok*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1979, 357-428.

9 WEBER (1979) i. m. 357.

10 ABÉLÉS, Marc: *Az állam antropológiája* (ford. Dévényi Levente). Budapest, Századvég, 2007, 26-32.

11 MAINE, Henry Sumner.: *Az ősi jog* (ford. SÁRKÁNY Mihály). Budapest, Gondola '96 kiadó, 1997, 87. A mű római jogi elemzéséhez lásd Hamza Gábornak a kiadáshoz írt utószavát uo. 219-238. Vö. továbbá FÖLDI András – HAMZA Gábor: *A római jog története és intéstitúciói*. Budapest, Oktatókutató és Fejlesztő Intézet, 2019, 243-249. [809-828. margószámok]

12 ABÉLÉS: i. m. 36., „A haladó társadalmak mozgása eddig a státustól a szerződés felé tartó mozgás volt.” MAINE: i. m. 96.

13 ABÉLÉS: i. m. 36. Hamza Gábor kiemeli, hogy a patriarchális család Maine későbbi munkájában, már közel sem olyan paradigmátikus jellegű, mint „Az ősi jogban”. HAMZA: *Utószó*. In: MAINE i. m. 220.

Maine nézetét értékelve Marc Abélès (1950–) francia politikai antropológus a római hagyomány nyomtatékosítása mellett kiemeli, hogy Maine történeti módszere feltárja a természeti állapot összetettségét és fejlődését, valamint azt, hogy általa lehetővé válik a politikai filozófia végleges elutasítása, mivel a pusztá elméleti, sőt, mitikus eredetkonstrukciók helyett empirikus, antropológiai, etnológiai vizsgálatokat alkalmazhatnak.¹⁴ Tehát csakúgy az ősi, mint a modern társadalomban még a szerződéses viszony uralma mellett is „megtalálhatók a vérségi kapcsolatra alapozott régebbi közösségi formák maradványai.”¹⁵

Amennyiben Maine művében, ahogy a szerző az előszóban is írja, a római jogot csak elemzése eszközének tekintjük, akkor feltárul a patriarchális államelméletnek a szakirodalomban jelentkező Janus-arcúsága. Nevezetesen az, hogy a patriarchális államelmélet a kora újkori szerzőknél és különösen eredeti, klasszikus állapotában Filmernél, a szerződésemlekek ellenpólusát, más megközelítésben az uralkodó abszolút, isteni hatalmának igazolását képezi. Ehhez képest a patriarchális államelmélet a legalább bő két évszázaddal későbbi államelméleti irodalomban valójában az állam kialakulásának egyik tudományos és ebből következően inkább leíró, értékeslegességre törekvő magyarázataként jelentkezik. Ez az ellenpólus szerep még abban az esetben is igaz, ha tudjuk, hogy Filmer, Locke és a többi, az elméletet értelmező és felhasználó teoretikus heves vitákat folytatott arról, hogy miként jött létre az állam. Ugyanakkor nem szabad elfelejtenünk, hogy a viták mögött a szerződéselméletek és az uralkodók isteni jogon való abszolút hatalma primátusának a harca állt. Tehát az elméletek eredeti, kora újkori formájukban legitimitási eszközzé váltak, ahogyan azt fent Kelsen is nyomtatékosította, későbbi formájukban pedig nem mások, mint az állam keletkezésének tudományos magyarázatai.¹⁶

Jóllehet Maine is elvetette a szerződéselméleteket, ám ő természetesen nem az uralkodók abszolút és isteni hatalmáért szállt síkra, hanem a tudományos eredmények hitelességét szem előtt tartva módszertani okokból tekintette károsnak a spekulatív szerződéselméleteket. Szintén ez az oka annak, hogy a fent hivatkozott francia politikai antropológus, Marc Abélès Maine elméletéből a kora újkori patriarchális hatalom kontra szerződéselméletek konfliktusát emelte ki, ugyanis a politikai antropológia tudománya éppen a szerződéselméletek elvetése miatt, tehát módszertani okokból tekint alapító atyjaként Maine-re. Abélès művében a patriarchális hatalmat – arra valóságos hatalomként és nem pusztá elméletként tekintve – úgy összegzi, hogy Filmer, majd francia követői, Bossuet¹⁷ és

14 ABÉLÈS: i. m. 32.

15 Uo.

16 Szintén az ókori, főleg görög-római, antik társadalmak és az állam kialakulásának magyarázata jelenik meg a patriarchális államelmélet vallási oldalának megközelítése révén FUSTEL DE COULANGES: *Az ókori község. Tanulmány a görög és római vallásról, jogról és intézményekről* című munkájában, (ford. BARTAL Antal). Budapest, 1883. [Reprint kiadása, *Az antik városállam*. (Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2003) címmel jelent meg] Lásd különösen uo. 113-135., továbbá Hamza Gábor reprint kiadáshoz írt kísérő tanulmányát, *Fustel de Coulanges és műve, „Az antik városállam”*, uo. 611-620.

17 BOSSUET, Jacques-Bénigne.: *La Politique tirée des propres paroles de l'Écriture sainte*. A mű csak

Ramsay¹⁸ értekezéseit bírálóik munkáiból, vagyis nem az elsődleges forrásokból,¹⁹ idézve megállapítja, hogy „a politikai hatalom természeti eredetű hatalom. Ez tehát azt jelenti, hogy a politikai társadalom semmiképpen nem a társulást kezdeményező egyének közötti szerződés terméke.”²⁰ Míg Filmer és Locke nézeteit azzal próbálja közös nevezőre hozni, hogy az atyai hatalom „már csak egy az uralmi formák közül, s egyikükhöz képest sem inkább vagy kevésbé legitim.”²¹ Mindazonáltal Abélès a filmeri alapokból kiindulva elemzi a mai politikai életben továbbélő patriarchális elemeket.

3. A patriarchális államelmélet a hazai irodalomban

Filmer, a kortársaihoz²² és eszmei előképeihez, de akár ellenfeleihez képest²³ is kevés

Bossuet halála után jelent meg 1709-ben.

18 RAMSAY, Andrew Michael: *Essai philosophique sur le gouvernement civil*. London, 1719.

19 Ez abból a nemcsak nála megjelenő tipikus szarvashibából is látszik, hogy Filmer fő művét, a *Patriarchát* 1680-ban jelenteti meg a szerzővel, holott akkor Filmer már 27 éve halott. ABÉLÈS: i. m. 26. Valójában a művet a *toryk* adták ki aktuálpolitikai céllal a kizárási válság (1679-1681) alatt.

20 ABÉLÈS: i. m. 27.

21 Uo. 28.

22 Természetesen Bodin, Grotius, Hobbes, Locke stb. nézeteinek a bemutatása, illetve a rájuk való méltán szakadatlan hivatkozás minden államelméleti munka részét képezi, a kortársak és eszmei előképek, ellenfelek kifejezés alatt a Filmerrel és főként a *Patriarchával* szorosabb értelemben vett kortárs szerzőket értjük, tehát éppen Bodin és Grotius között alkotó gondolkodókat.

23 Így például Francisco Vitoria, Francisco Suárez, Roberto Bellarmin, Richard Hooker, I. (VI.) Jakab. Lásd különösen az ellenreformáció államelmélete és a szerződéselméletek kritikái alfejezeteket: In: HÖRCHER Ferenc – PÉTERI Zoltán – TAKÁCS Péter: Állam- és Jobbölceselet. A kezdetektől a felvilágosodásig. Budapest, PPKÉ Jog- és Államtudományi Kar, 1998, 103-106. és 143-145. Lásd továbbá az autonóm társadalom – abszolút állam és a parlamentarizmus alfejezeteket: In: PACZOLAY Péter – SZABÓ Márton: *A politikatudomány kialakulása. A politikaelmélet története az ókortól a huszadik századig*. Budapest, Korona Kiadó, 1996, 68-72. és 95-100. Az abszolutizmushoz, az egyes szerzők említése nélkül, többek között lásd TAKÁCS Péter: Államtan. A modern állam és elmélete. Budapest, Nemzeti Közszerzői Egyetem, 2011, 133-137. Kivételt jelent az államelméleti irodalomból Tattay Szilárd, aki mind tanulmányokban, mind kitűnő monográfiájában foglalkozik Francisco Suáreznak a természetjogi gondolkodásra gyakorolt hatásával és örökségével. Suárez nézetei a természetjog védelmében annyira kiváltják Filmer haragját, hogy munkájában maliciózus megjegyzések keretében több helyen bírálja őket. Lásd például TATTAY Szilárd: Szabadság, állam és ellenállás Francisco Suárez politikai filozófiájában. *Pro Publico Bono: Állam és Közigazgatástudományi Szemle* 2011, 1, (2. különszám), 3-16. Uo: Természetes jogok Francisco Suárez elméletében. *Állam- és Jogtudomány*, 2015, 56, 75-100. Uo: Ész, akarat, szabadság: Természetjog és természetes jogok a későiskolasztiikus gondolkodásban. Budapest, Gondolat Kiadó, 2015. További kivétel Bányai Ferenc, aki Francisco Vitoria természetjogát

szerzőnél jelenik meg az államelméleti, azon belül is főként a hazai tankönyvirodalomban. Ennek oka nyilvánvaló. Locke zsenijével Filmer nem vehette fel a versenyt, az utókor a kenti lovag gondolatait Locke interpretációjában ismerte meg,²⁴ aki mindennek lehordta őt, amit csak a nyomdafesték még elbírt. Sajnálatos módon a Filmert kritizáló, sőt becsmérő szerzők munkáikban nem az eredeti forrásra hivatkoznak, hanem Locke idézeteit veszik át és emelik ki a szövegkörnyezetből.²⁵ Azért tartjuk fontosnak a tankönyvirodalmat is külön megemlíteni, mert abban a történelmi korok elméletei és a történeti elemek, szerzők jóval nagyobb mértékben szerepelnek, mint a kortárs államelmélet történeti alapokon nyugvó, ám mégis főként hatályos problémákkal foglalkozó irodalmában. Tehát a tankönyvekből, főként a kronologikus szemlélet miatt, nem vagy kevésbé lehet egy-egy szerzőt kihagyni, mint az aktuális események által is inspirált államelméleti fejtegetésekből. Meg kell jegyeznünk, hogy témaválasztásaikban szintén erős történeti beállítottsággal rendelkeznek a kora újkor kapcsán itt hivatkozott szerzők. Jóllehet a természetjog vizsgálata szűk értelemben a jogelmélet tárgykörébe tartozik, az arra való ellenhatás, Filmer patriarchális államelmélete révén már az államelméletbe, így a jelen tanulmányban Filmer vonatkozásában az államelméletet a jogelmélettel együtt értjük. Ez az összefonódás az oka annak is, hogy a kifejezetten természetjogról vagy a kora újkori jogtudományról írt munkákat a jelen szakirodalmi összefoglalóban a minimálisra szorítjuk, mivel azok a patriarchalizmushoz csak áttételesen és távolról kapcsolódnak.

A hazai államelméletből Pauler Tivadar (1816–1886) Filmert szintén csak Locke és Sidney interpretációjában ismerte, ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy Pauler észjogról írt tanulmánya idején, 1843-ban még csak az eredeti 1680-as *Patriarcha* kiadást olvashatta volna, amelyet viszont Pauler hivatkozásából kítűnően a külföldi szakirodalom elveszettnek tekintett.²⁶ Horváth Barna (1896–1973) viszont már mind az 1920-as évek államelméleti és politikai gondolkodástörténeti irodalmát, mind Filmer munkáit eredetiben olvasva állapítja meg, hogy valójában a *Patriarcha* Filmer ifjúkori és

elemezte. BÁNYAI Ferenc: *Barbár természet és civilizált jog: A spanyol skolasztika természetjog elmélete Franciscus Vitoria De indis című értekezésében*. In: Cs. KISS Lajos – KARÁDI Éva (szerk.): *Az igazságosság dilemmái: ünnepi kötet Földesi Tamás 75. születésnapjára*. Budapest, ELTE Állam- és Jogtudományi Kar, 2004, 63-79. A kora újkori jogtudományhoz ugyanakkor a mű alaposága, egyben átfogó megközelítése miatt lásd részletesen POKOL Béla: *Középkori és újkori jogtudomány*. Budapest-Pécs, Dialóg Campus, 2008.

24 Jó példa erre Jakab Éva, aki Filmer royalista ezért konzervatívabb tulajdonkonceptióját Locke és Nagy Levente tanulmánya révén foglalja bele a kora újkori természetjogon alapuló tulajdonfelfogások ismertetésébe. JAKAB ÉVA: *Szerzők, kiadók, kalózkodók: A szellemi alkotások védelmének kialakulása Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2012, 47. és NAGY Levente: Bevezető és jegyzetek. In: LOCKE, John: *Második értekezés a polgári kormányzatról*. Kolozsvár, Polis, 1999, 5-39.

25 Többek között a fent hivatkozott Abélès.

26 PAULER Tivadar: *Az észjogtudomány fejlődése 's jelen állapotja, [Tudománytár] [Értekezések] [3. rész, 4. füzet 233-254.] Buda, 1843, 240. 2. lj. Az első kritikai kiadást Peter Laslett adta ki 1949-ben.*

leggyengébb műve. Így az, hogy a kritikusok Locke-kal egyetemben csak a *Patriarchát* olvasták, valójában Filmer értékelését tévútra vitte. Ugyanakkor azt Horváth Barna is kiemeli, hogy Filmernek a szerződéselméleteket és a néphatalmat kritika alá vonó elméletei rendkívül jelentékenyek.²⁷

Kivételt jelent továbbá Tussay Ákos, aki két alapos tanulmányt is szentelt Filmernek és a patriarchális államelméletnek, amelyet azonban Tussay eszmerendszernek nevez cikkeiben, utalva arra, hogy jóllehet Filmer végig konzekvens marad nézeteiben, a rendszeres és mindent átfogó államelmélet szintjéig azonban nem jut el. Egyik tanulmánya a kora újkorban mind elméleti, mind gyakorlati oldalról kiemelkedő jelentőségű kamatszedés lehetőségét, avagy tilalmát, míg másik tanulmánya a patriarchális államelmélet egyik kulcsfogalmát, a családot elemzi.²⁸ Noha Tussay Filmer központi gondolatmenetét, a monarchikus abszolutizmusát nem fejt ki, rendkívül fontos adalékokkal, kiváltképpen a család fogalmának tisztázásával pedig Filmer eszmerendszerének egyik kulcs elemével járul hozzá a patriarchalizmus kutatásához.

Végül meg kell említeni jelen sorok írójának tanulmányait és doktori értekezését, amelyek szervesen épülnek a fentiekben vázolt irodalomra.²⁹ A szerző ezekben a mun-

27 HORVÁTH Barna: *Angol jogelmélet*. Budapest, Attraktor, 2001, 168-171. [Első kiadás Budapest, 1943. 189-192.]

28 TUSSAY Ákos: A patriarcha családja? A család lényege Sir Robert Filmer patriarchális eszmerendszerében. *Iustum Aequum Salutare*, 2015, 11(1), 167-178., valamint uő: *A kamatszedés erkölcsi megítélése Robert Filmer eszmerendszerében*. In: FILÓ Mihály (szerk.): *Tanulmányok az uzsoráról*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2016, 175-184.

29 RIGÓ Balázs: A 16. század három teoretikusa – avagy milyen a jó fejedelem? Összehasonlító forráselemzés a humanista államelmélet szemszögéből. *Themis*, 2016. június, 117-150. uő: *Robert Filmer és a patriarchális államelmélet*. In: FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi tanulmányok*. Budapest, ELTE-ÁJK, 2016, 275-284. uő: *Hatalmi legitimációs eszközök Aphra Behn II. Jakab koronázása alkalmából írt költeményében*. *Jogtörténeti Szemle*, 2016, 4, 68-83. uő: *Sir Robert Filmer élete és a patriarchalizmus keletkezésének Filmer személyében rejlő okai*. In: KONCZ István – SZOVA Ilona (szerk.): *A 15 éves PEME XV. PhD-Konferenciájának előadásai*. Budapest, PEME Egyesület, 2017, 159-168. uő: *Sir Robert Filmer patriarchális államelméletének gyökerei a kora újkori eszmeáramlatok tükrében*. *Jogtudományi Közlemények*, 2017, 2 (72), 66-75. uő: *II. Jakab (1685-1688) két intelme fiához (1692, 1703) – Forrásközlemény*. *Themis*, 2018. június, 103-135. uő: *II. Jakab (1685-1688) államelmélete – Fejedelmi paraineses a száműzetésből (1692)*. In: FAZEKAS Marianna (szerk.): *Jogi Tanulmányok*. Budapest, ELTE-ÁJK, 2018, 285-295. uő: *A római történelem mint legitimációs eszköz a kora újkori angol politikai gondolkodásban*. In: Menyhárd Attila – Varga István (szerk.): *350 éves az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2018, 88-100. uő: *The Methods for the Legitimacy of the Succession of James II in Aphra Behn's Poem for Coronation*. In: Amorosi, Virginia – Minale, Valerio Massimo (ed.): *History of law and other humanities: Views of the legal world across the time*. Madrid, Universidad Carlos III de Madrid, 2019, 315-327. uő: *Norms and Legal Practice of Patriarchalism according to James II's Advices to His Son (1692)*. *Studia Iuridica* [Warszawa] 2019, 80, 319-334. uő: *Ancient Roman History as a Means of Legitimacy in the English*

kákban Sir Robert Filmer eszmerendszerének a hagyományos antropológiai, erkölcsfilozófiai és ideológiai értelmezésén túl, alapvetően az érzelmek oldaláról vizsgálja a patriarchális államelméletnek a hatalom legitimitációjában betöltött szerepét. A munkák közül kiemelkedik a szerző doktori értekezése, amely Filmer eszmerendszerének és a patriarchalizmusnak a hazai irodalomban eddigi legrészletesebb feldolgozása.³⁰ Ez a munka azonban nem jöhetett volna létre Stipta professzor úr rendkívül alapos, értő és gondolatébresztő észrevételei nélkül, amelyért a szerző ezúton is háláját fejezi ki és kíván további sok-sok boldog születésnapot. Isten éltesse sokáig, Professor úr!

Early Modern Political Thought. *ELTE Law Journal*, 2021, 1, 17-32.

30 RIGÓ Balázs: *Sir Robert Filmer és a patriarchális államelmélet: Érzelmek, család és a hatalom legitimitációja a kora újkorban*. Budapest, 2020, 348.

A KÖZJEGYZŐI INTÉZMÉNYRE VONATKOZÓ SZAKIRODALOM A POLGÁRI KORBAN

Stipta István tanár úrral régi keletű az ismeretségünk, mivel mindketten a szegedi jogi karra jártunk, bár nem egy évfolyamra. Both Ödön (Dönci bácsi) előadásainak lelkes látogatása mellett jogtörténet diákkörösök is voltunk. Az első évfolyamon még sok volt a jogtörténet diákkörös, utána már csak az maradt, akit valóban érdekelt ez a stúdium. Kialakult egy szűkebb mag, akik már levéltári kutatásokat is végeztek, mert könyvek, tanulmányok olvasásával akkoriban nem lehetett diákköri dolgozatot írni. Így hallgattuk meg a diákköri üléseken Pistától a kiváltságos kerületek megszüntetésének és a törvényhatóságok megszervezésének történetét, tőlem pedig a szegedi végrendeletek alapján az öröklési jog egyes jogtörténeti kérdéseit. Akit a diákkörösök közül igazán megtisztelt Dönci bácsi, azokat 'vizsgáztatni' is behívott. Így megtapasztaltuk, hogy a francia forradalom alkotmányainak kérdésein többen is elvéreztek. Ilyenkor Dönci bácsi széttárta a kezét és konzultált velünk: „Ugye kádvés fiam, itt nincs mit tenni. Jöjjön vissza még egyszer ez a hallgató, hátha meg tudja ezt tanulni.”

Azután úgy alakult, hogy egyikünk sem maradt a tanszéken. Pár év múlva Pista már egyetemi oktató lett, én viszont gyakorlati jogi pályára kerültem. Mindig volt bennem egy hiányérzet a kimaradt tudományos munkásságom miatt és húsz év után, miután a körülményeim ezt már megengedték, ismét elkezdtem magyar jogtörténettel foglalkozni. A jogi hivatásrendek közül a közjegyzőség történetét kutatom. Első könyvem szakmai lektorálására Pistát kértem fel, aki úgy üdvözölt engem huszonöt év után a telefonban, mintha csak tegnap találkoztunk volna utoljára. Lektorként az őt jellemző jóindulattal és szakmai megalapozottsággal igazította ki a könyvem hiányosságait. Később ő volt az, aki rábeszélte arra, hogy szerezzem meg a PhD-fokozatot, aminél már nem is volt kérdés, hogy ezt az ő témavezetése mellett a Miskolci Egyetemen fogom teljesíteni. Pista később a Károli Gáspár Református Egyetemre került, de a kapcsolatunk folyamatos maradt. Én a nagy tárgyi tudása és a szakmai kompetenciája miatt a mentoromnak tekintem.

Tartsa meg őt a jó Isten sokáig a jogtörténészek körében!

A közjegyzői intézményre vonatkozó szakirodalom megjelenése a császári és királyi közjegyzőség magyarországi bevezetéséhez köthető. I. Ferenc József osztrák császár és magyar király az 1858. február 7-én kelt császári pátenssel az 1855. évi osztrák közjegyzői rendtartás hatályát a birodalom nem osztrák tartományaira is kiterjesztette.¹ Az így

1 1858. február 7-dikén kelt császári nyílparancs, az 1855. május 21-én kelt jegyzői rend-

létrehozott császári és királyi közjegyzőség működését a jogi szakirodalomban egy kommentár és egy monográfia segítette elő, amelyek egyben a közjegyzői szakirodalom első darabjai. A Hegedűs Lajos Kandid által kiadott mű nem önálló alkotás, hanem Chiár József kommentárjának fordítása és a magyar viszonyokra történő alkalmazása. A kommentár megírása Szokolay István nevéhez köthető. Szokolay munkája teljesen önálló alkotás, amelynek értékét növeli, hogy kora fontosabb európai államainak közjegyzői intézményét is a jog összehasonlítás módszerével bemutatja. Emellett közölte a császári pátens szöveget és a közjegyzői munkához kapcsolódó ötvenhárom iratmintát. A monográfia népszerűségét jelzi, hogy rövid idő alatt két kiadása is megjelent. A könyv iratmintái felölelik a közjegyzői okiratok, a hitelesítések és közjegyzői tanúsítványok alapvető típusait, a végrendeletek mintáit, valamint a váltó óvások fajtáit. A császári és királyi közjegyzőséget az Országbírói Értekezlet 1861-ben megszüntette, így e tárgyban további szakmunkák kiadására már nem került sor.²

A magyar-osztrák kiegyezés előkészítése során a várható gazdasági fellendüléshez kapcsolva Degen Gusztáv pozsonyi jogakadémiai tanár előbb a *Jogtudományi Közlöny* című folyóiratban, majd később könyv formájában is megjelentette *A közjegyzőség* című könyvét. A szerző művében sürgette a közjegyzői intézmény bevezetését az alkotmányos elvek betartásával, mivel álláspontja szerint a peres eljárások intézésével nem lehet társítani a peren kívüli eljárásokat. Az igazságszolgáltatás hatékonyságának növelése és a jogbiztonság erősítése kikényszeríti, hogy legyen egy a bíróságtól és az ügyvédségtől egyaránt elkülönült szervezet. Az ügyvédség ugyanis nem készíthet végrehajtható okiratokat.³

A kiegyezést követő igazságügyi reform keretében Horvát Boldizsár igazságügyminiszter tett határozott lépéseket, hogy a közjegyzői intézményt beillesszék a magyar igazságszolgáltatás rendszerébe. Az Ökröss Bálint által kidolgozott második törvényjavaslatot 1874-ben elfogadta az országgyűlés mindkét háza, így 1875-ben elkezdte működését a magyar közjegyzőség. A közjegyzők munkáját a jogirodalomban több munka is segítette kielégíteni.

Grubiczy László a közjegyzői pályára való felkészítés érdekében három tanfolyamot is szervezett a kinevezett közjegyzőknek és megjelentette a *Közjegyzői Iratmintatár* című munkáját. A gyakorlati célú kiadványában közölt százhatvan iratminta a közjegyzői hatáskör és tevékenység minden területére kiterjedt, kivéve a bírói megbízásra történő hagyatéki eljárások tárgyalását, mivel ez a terület már régóta ismert volt a jogalkalmazásban

tartásnak Galiciában, a Krakkói Nagyhercegségben s Bukovinában, továbbá Magyar-, Horvát-, Tótországban, Erdélyben s a Szerbvajdaságban és Temesi bánóságban behozatala iránt. (*Birodalmi törvénylap*), *Magyarországot illető Országos Kormánylap*, 1858, 9(6).

2 HEGEDŰS Lajos Lajos Kandid: *Az 1855. május 21-én kelt jegyzői rendtartás és a jegyzői irományok által bebizonyított követelések behajtás végetti eljárás tárgyában 1858. február 16-án kelt igazságügyi miniszteri rendelet gyakorlati magyarázata*. Dr. Chiár József nyomán. Pest, Heckenast Gusztáv., Szokolay István: *A Magyar-, Erdély-, Horvát-, Tótországba behozott közjegyzőség az összehasonlító jogtudomány alapján. Iromány példákkel s a törvény szövegével*. Pesten, Szerző tulajdona, 1859.

3 DEGEN Gusztáv: *A közjegyzőség*. Pest, Szerzői kiadás, 1866.

és a jogszabály sem változott, csupán az eljáró igazságügyi hatóság személye. Grubiczy iratmintatára megalapozottságát azzal is kívánta alátámasztani, hogy a Magyar Igazságügy hasábjain a közjegyzői munka gyakorlati kérdéseinek megválaszolására az intézmény bevezetését követő években is a közjegyzők rendelkezésére állt.⁴

A közjegyzői kamarák megalakulásával egy időben két népszerű ismertetés is megjelent a jogkereső közönség számára. Bánffy Simon rövid tájékoztatója azokat az előnyöket igyekezett kidomborítani, amelyek a közjegyzőket igénybevevő ügyfelek élvezhettek. Kiemelte a közhitelesség, a közvetlen végrehajthatóság és a kötött díjszabás előnyeit. Bonts Döme (Dimitriu Bonciu) aradi, román származású közjegyző *Útmutatója* Bésán Mihály lugosi közjegyző román nyelvű fordításában található meg. Bésán a közjegyzői törvény teljes szövegét lefordította román nyelvre, míg a Belügyminisztérium készítette el a szlovák nyelvű fordítást. Bésán 1906-ban ugyancsak kiadott egy újabb román nyelvű ismertetőt a közjegyzői törvényről.⁵

A közjegyzői törvény hatályba lépésével együtt három kommentárt adtak ki a közjegyzők számára. A Dárday Sándor–Zlinszky Imre szerzőpáros kommentárja a rövid történeti bevezető után a közjegyzői törvény rendelkezéseit elemezte, de annyira siettek a kiadással, hogy a törvény végleges szövegét sem várták meg, így művük időnként nem konform a törvény szövegével. A kommentár második kötete a törvény végrehajtási rendeleteinek, valamint a díjszabályzatnak a szövegét közli és iratmintákat ad a közjegyzői gyakorlat számára. A közölt iratminták kevesebb esetre térnek ki, mint a Grubiczy könyvben, viszont a hagyatéki eljárás közjegyzői iratmintáit is felölelik. Ökröss Bálint a közjegyzői törvény előkészítője szintén 1875-ben jelentette meg a kommentárját. Műve a polgári nemperes eljárás keretei közé illeszti és magyarázza a törvény rendelkezéseit. A harmadik kommentárt Rupp Zsigmond közjegyző adta ki. Ez a kommentár a leggyakorlatiasabb megközelítésű, mert a közjegyzői jogalkalmazás részére minden segítséget megad, még iratmintákat is tartalmaz.⁶

4 GRUBICZY László: *Közjegyzői Iratmintatár*. Budapest, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Társulat, 1875.

5 BÁNFFY Simon: *A királyi közjegyzői intézmény és ennek előnyei a felek számára*. Pécs, ifj. Madarász Endre, 1875.; BONTS Döme: *Útmutató és felvilágosító közlemények, amelyekben a közjegyzői intézmény előnyeiről és azon jogi cselekményekről, amelyekben a közjegyzők működését igénybe venni különleges és hasznos*. románul: Dimitriu Bonciu: *Invetiatura pentrupoporulu romani despre legea adura in privintia notarului regesti folosele si intrebuintaria ev Prelucrata si tradusa pe romanesc de Michail Bésán*, Mihail BÉSÁN: *Articulul de lege XXXV. din annulu 1874. despre notariu publici regesci*. Budapest, 1875. Cu tipariulu Alessandru Kocsi, *Învăță tură despre legile privitoare la notariu publici regesti de Michil Bésán*. Sibiu tipografiei archidiecesane, 1906.

6 DÁRDAY Sándor – ZLINSZKY Imre: *Kézikönyv kir. közjegyzők számára. Tekintettel az elmélet és gyakorlat igényeire irománpéldákkal ellátva*. 1–2. kötet. Budapest, Franklin Nyomda, 1875. ÖKRÖSS Bálint: *Magyar közjegyzői törvény (1874: XXXV. törvénycikk)*. *Az e törvényre vonatkozó ministeri rendeletekkel összehasonlító és kiegészítő jegyzetekkel kísérve*. Budapest, Róth Mór kiadása, 1875., RUPP Zsigmond: *A magyar kir. közjegyzői törvény (1874: XXXV. törvénycikk) magyarázata*. Budapest, Tettey Nándor és társa kiadása, 1875.

1886-ban novella szinten módosították a közjegyzői rendtartást, ami alkalmat adott a jogi szakíróknak, hogy ismét megírják a módosult jogi rendelkezésekhez igazodva a törvény kommentárját. Szokolay István ismét jelentkezett a törvény magyarázatával. A jogszabályt a novellával egységes szerkezetben közölte és az így megszerkesztett szöveghez fűzött megjegyzéseket. Könyve azonban a császári és királyi közjegyzői pátenshez írt kommentárjának színvonalát nem érte el. Blum Béla kommentárja a közjegyzői gyakorlat szempontjait figyelembe véve íródott. A jogszabály szövege és magyarázata mellett ismertette a vonatkozó bírósági gyakorlatot és az egyes rendelkezéseknél összehasonlítást tett a nyugat-európai közjegyzői intézmények szabályozásával.⁷

A nagyobb igényű munkák mellett kisebb kiadványok is megjelentek szolgálva a közjegyzői intézmény fejlődését. Orosz Endre ügyvéd, később kunszentmártoni közjegyző, valamint Zöld Sándor adott ki iratmintatárat. Ezen iratgyűjtemények színvonala azonban nem érte el a korábban kiadott iratmintatárak nívóját. Gaár Vilmos törvényszéki bíró *Közjegyzői rendtartás* címen adta ki a közjegyzői törvényeket a vonatkozó gyakorlattal ellátva. Ugyancsak a közjegyzői jogszabályok és a gyakorlat gyűjteményét adta Móricz József *Közjegyzői ügyvitel* címén megjelent munkája. Ez utóbbi két könyv sem bír nagyobb jogirodalmi jelentőséggel, mivel a jogszabályok és a vonatkozó bírósági határozatok egybeszerkesztésén kívül nem tartalmaztak más alkotó jellegű munkát.⁸

Az 1896-ban megünnepelt millennium emlékére vármegyék, városok és szakmai testületek egyaránt megíraták a saját (hely) történetüket. Így volt ez a magyar közjegyzőségnél is. A közjegyzői egylet már 1894-ben pályázatot hirdetett a magyar közjegyzőség történetének megírására, beleértve a középkori közhitelesség intézményeit is, különösen a hiteleshelyi gyakorlat ismertetését. Erre a pályázatra azonban senki sem jelentkezett. Ezért a közjegyzői folyóirat 1895. 1. számában a pályázati hirdetésnyel közzétételét újból megismételték. A közjegyzői egylet 1896. szeptember 8.-i ünnepi ülésén bejelentették, hogy a pályázatra végül egy pályamunka érkezett. A 'Justitia est regnorum fundamentum' jellegű pályamunkát Érdujhelyi Menyhért zentai plébános nyújtotta be. Joggal vethető fel a kérdés, hogy egy délvidéki egyházi személy hogyan értesült a pályázatról, és hogy miért írt ebben a témában könyvet?

Érdujhelyi Menyhért korábbi nevéen, Ellinger Menyhértként középiskolai osztálytársa volt Charmant Oszkárnak, a közjegyzők szellemi vezérének, a közjegyzői folyóirat

7 SZOKOLAY István: *Az új közjegyzői törvény. 1886. évi VII. törvénycikk. Kiegészítve az 1874. évi közjegyzői törvénynek érvényben hagyott §-aival és ellátva a közjegyzőségre vonatkozó curiai döntvényekkel és magyarázatokkal.* Budapest, Franklin Társulat, 1886.; BLUM Béla: *A közjegyzői törvények (1874:XXXV. t.cz. és 1886:VII. t.cz.) magyarázata kapcsolatban az örökösödési eljárásról szóló 1894:XVI.törvénycikk idevonatkozó intézkedéseivel.* Budapest, Grill Károly könyvkereskedése, 1896.

8 OROSZ Endre: *Közjegyzői Iratminta gyűjtemény.* Budapest, Franklin Társulat, 1902, 1904.; GAÁR Vilmos: *Közjegyzői rendtartás (1874:XXXV. t.-cz., 1880: LI. t.-cz., 1886:VII. t.-cz.).* Budapest, Grill Károly, 1901.; MÓRICZ József: *Közjegyzői ügyvitel.* Kassa, „Felsőmagyarország” pol. napilap Kvny., 1912.

főszerkesztőjének. Korábbi munkái helytörténeti jellegűek voltak, így például megírta *Újvidék szabad királyi város történetét* és Katona József drámájának történeti háttéréről a *Péter és Bánk bán összeesküvése* című könyvét. Az 1890-es években szinte minden évben jelent meg könyve, amit az is magyaráz, hogy a zentai katolikus plébánia pénztárának hiányát a könyveiért kapott szerzői jogdíjból fizette vissza.

Érdujhelyi könyvét a bíráló bizottság csak átdolgozást követően fogadta el. A könyv szerkezetében és címében is tükröztetni kívánták, hogy nemcsak a középkori és a modern közjegyzőség, hanem a pristaldusok és a hiteleshelyek tevékenységét is bemutatta. Ezen kívül mellékletként okiratokról készült fotókat is kértek bemutatni. A mű végül a közjegyzői egylet kiadásában ötszáz példányban, 1899-ben jelent meg. Erdujhelyi munkájának jelentőségét az adja, hogy elsőként foglalkozott monografikus jelleggel a középkori és az újkori közhitelességi szervekkel. Ugyanakkor kritikaként vehető fel, hogy a téma feldolgozása nem meríti ki a címben felvállalt tárgykört, valamint az újkori közjegyzőség történetét csak periférikusan, a törvény részleges ismertetése kapcsán dolgozta fel.⁹

Az előző századfordulón a polgári közjegyzőség az intézmény fennállásának 25. évfordulóját ünnepelte. Ebből az alkalomból születtek meg a kamaratörténeti művek, amelyek célja a kamara területén dolgozó közjegyzők részére egy történeti visszapillantás volt. E művek őstípusát Markó Sándor rozsnyói közjegyzőnek a Kassai Közjegyzői Kamara ülésén elmondott és kinyomatott beszéde képezte. Ugyanígy Horváth Károly orosházi közjegyzőnek az Aradi Kir. Közjegyzői Kamara ünnepi ülésén megjelent történeti beszéde is megjelent nyomtatásban. Kamaratörténeti könyvként azonban Baditz Lajos kamarai elnöknek 1904-ben megjelent műve értékelhető. Baditz könyve azonban csak kis részben tekinthető kamaratörténetnek, mivel monográfiája nagyobb része a közjegyzői törvénnyel, az öröklési jog fejlődési tendenciáival, valamint a készülő polgári törvénykönyv egyes rendelkezéseivel és a telekkönyvi állapotokkal foglalkozik. A Szombathelyi Kir. Közjegyzői Kamara történetét taglaló rész legfontosabb megállapításait az összegyűjtött kamarai adatok elemzése teszi ki. A Debreceni Kir. Közjegyzői Kamara kapta meg a trianoni békeszerződés után a Kassai Közjegyzői Kamara illetékességi területéből a Magyarországon maradt részeket. Ezért a kamara kötelességének érezte, hogy megírassa a részben jogelőd kamara történetét. A feladatra Kovaliczky Elek sátoraljaújhelyi közjegyző vállalkozott, aki a kassai kamara utolsó elnöke volt. Az elkészült munka részletesen foglalkozott a kamarai igazgatással, a statisztikai forgalom alakulásával, valamint összeállította a kamara területén működő közjegyzők archontológiáját is. Így Kovaliczky műve a polgári korban készült legjobb kamaratörténeti műnek tekinthető.¹⁰

Kovaliczky Elek másik munkájában, a közjegyzői törvény reformjának lehetőségeit

9 ÉRDUJHELYI Menyhért: *A közjegyzőség és hiteles helyek története Magyarországon*. Budapest, Magyarországi Kir. Közjegyzők Országos Egyesülete – Pallas Nyomda, 1899.

10 BADITZ Lajos: *Huszonöt év a kir. közjegyzők és a Szombathelyi Közjegyzői Kamara életéből*. Budapest, Grill Károly kiadása, 1904., KOVALICZKY Elek: *A Kassai Kir. Közjegyzői Kamara története (1875-1918)*. Sátoraljaújhely, Zemlén Könyvnyomda és Lapkiadó Rt., 1925.

vizsgálta. A francia, valamint az osztrák, bajor, porosz és szász közjegyzői szabályozás konkrét szabályainak megvizsgálásával kereste a választ, hogy a törvény felülvizsgálata milyen keretek között képzelhető el. Arra a megállapításra jutott, hogy a jogállamban az állam omnipotenciáját, a közjegyzőknek az államtól való függőségét csökkenteni kell, mert csak így érhető el a közjegyzői hatalom függetlensége. Ennek megvalósítása szükségessé teszi a törvénynek a közjegyzők kinevezésére, a közjegyzői székhelyek számára, a közjegyzői díjszabásra, valamint a közjegyzői hatáskörökre vonatkozó rendelkezései módosítását.¹¹

Rupp Zsigmond a Kir. Közjegyzők Közlönye 1913–1917 közötti évfolyamaiban közölte a tervezett közjegyzőség történeti monográfiájának egyes fejezeteit. Sajnos a szerző halála miatt a mű torzóban maradt. Egykori közjegyzőhelyettese, Rónay Károly próbálta ezt a hiátust enyhíteni a közjegyzői intézmény történetének monográfiájával. Ez a mű azonban nem bizonyult időállónak, mivel a könyv inkább a kortárs szemtanú szubjektív értékeléseit tartalmazta, és ezért nem alapult forráskutatáson.¹²

Szécsi Ferenc korábbi cikkeit, tanulmányait gyűjtötte össze Dolgozatok a közjegyzőség köréből című munkájában. A gyűjteményes műben helyet kaptak a közjegyzőség történetével kapcsolatos írások éppúgy, mint az ügyvédközjegyzőség bevezetése elleni harc jegyében írt vitairatok is. Könyvének jelentős gondolata volt, hogy felhívta a figyelmet a közjegyzői szakírók felelősségére. Véleménye szerint a közjegyzői hatáskörök bővítését a jogirodalmi munkákkal lehet megalapozni.¹³

Berzsényi László keszthelyi közjegyző 1930-ban jelentette meg a közjegyzői törvények és a kapcsolódó rendeletek hatályos szövegével kapcsolatos munkáját, amely mű nem tekinthető kommentárnak, csupán a jogszabályok és egyes paragrafusokhoz kapcsolódó iratminták gyűjteménye. Ezzel együtt is kedvező recenziót kapott a könyv a közjegyzői folyóiratban, és a közölt iratminták miatt még az állami közjegyzőség időszakában is forgatták a könyvet.¹⁴

Barcza Ferenc az ügyvédség és a közjegyzőség viszonyát vizsgálta kis könyvében. Megállapította, hogy az ügyvédek létszámának felduzzadása, a „túlnépesedése” az oka annak, hogy az ügyvédek a közjegyzői intézményt támadták, és az ügyvédközjegyzőség elméletének elfogadtatásával az önálló közjegyzőség fennállását fenyegették. A megoldást a jogi egyetemi képzés, valamint az ügyvédi karban bevezetett létszám korlátozásban látta.¹⁵

11 KOVALICZKY Elek: *Adalékok a közjegyzői törvény reformjához*. Budapest, Franklin Társulat, 1911.

12 RUPP Zsigmond: A magyar közjegyzői intézmény (1874:XXXV. és 1886:VII. törvénycikkek) története. *Királyi Közjegyzők Közlönye*, 1913/3–1917/5–6.; RÓNAY Károly: *A magyar közjegyzőség megalkotása és fejlődése*. Budapest, Held János könyvnyomdája, 1932.

13 SZÉCSI Ferenc: *Dolgozatok a közjegyzőség köréből*. Budapest, Szerzői kiadás, 1910.

14 BERZSENYI László: *A kir. közjegyzőkről szóló 1874.XXXV. és az ennek módosítása és kiegészítése tárgyában hozott 1886. VII. törvénycikkek mai érvényükben*. Keszthely, Mérei Ny., 1930.

15 BARCZA Ferenc: *A közjegyzői és az ügyvédi hivatásról* (bölcseleti értekezés). Győr, Győri Hírlap Ny., 1931.

A polgári kor utolsó munkája már 1945 után jelent meg azzal a céllal, hogy a közjegyzői intézményt 'demokratizálja', és a Szovjetunió állami közjegyzői intézményének bemutatásával előkészítse a közjegyzőség államosítását.

Végigkísérve a közjegyzői intézményre vonatkozó szakirodalom kiadását a polgári korban, megállapítható, hogy egyet lehet érteni Wiener János megállapításával, miszerint hiányzott a külföldi közjegyzői rendtartások lefordítása, egy átfogó elméleti munka a közjegyzői hivatásról, valamint az egyes közjegyzői kamarák története.¹⁶ Ezeket a hiányokat azonban az intézmény megszakított fejlődése miatt csak a rendszerváltás után lehetett pótolni.

16 *A közjegyzői intézményről általában, különös tekintettel a Szovjet Unió közjegyzői intézményére.*, Budapest, M. Központi Híradó Ny., 1948., WIENER János: Néhány szó a magyar közjegyzői szakirodalomról. *Kir. Közjegyzők Közlönye*, 1935, 34(4).

A BOTRÁNYOS MAGAVISELET TÉNYÁLLÁSA AZ 1871. ÉVI VIII. TÖRVÉNYCIKK TÜKRÉBEN

Jelen tanulmány az 1871. évi VIII. törvénycikk 20. § b) pontja szerinti botrányos magaviselet tényállása alapján indult fegyelmi eljárásokat mutatja be a Budapest Főváros Levéltárában feltárt források alapján.

1. A fegyelmi vétség az 1871. évi VIII. törvénycikk alapján

A bírák fegyelmi ügyeit kezdetben az 1871. évi VIII. törvénycikk szabályozta, később az alaprendelkezések egy részét az 1936. évi III. törvénycikk módosította.¹ Az 1871. évi VIII. tc. 20. §-a alapján: „Fegyelmi vétséget követ el s a jelen fejezet szabályai szerint büntetendő azon bíró vagy bírósági hivatalnok: a) ki hivatali kötelességét vétkeesen, de nem azon bűnös célból szegi meg, hogy ez által magának vagy másnak illetéktelen hasznot szerezzen, vagy valakinek jogtalan kárt okozzon; b) ki botrányos magaviselete miatt tiszteletre s bizalomra méltatlanná válik.”²

A tanulmány az idézet szakasz második fordulatát, vagyis a botrányos magaviselet tényállását tárgyalja részletesebben, ezért a hivatali vétség tényállására csupán szemléltető jelleggel kívánok néhány tipikus ügyet megemlíteni. A feltárt levéltári források alapján ide tartoznak például a következő esetek: bíró személyeskedő megnyilvánulása a tárgyalás folyamán, ügyiratok halmozása, tárgyalási napló vezetésének mulasztása stb.³

-
- 1 GÜNTHER Antal: A bírák felelőssége és fegyelme. *Jogtudományi Közöny*, 1881/46, 373-375.; MÉRAY Frigyes: Az ügyvédek és bírák felelőssége általában. *Ügyvédek lapja*, 1905, 22(2), 2-3.; PATYI Zsófia: A bírák fegyelmi felelősségének bő évszázados alakulása I. (1868-1954). *Forum. Publicationes doctorandorum iuridicorum*, 2016, 6, 147-164.; BÓDINÉ BELIZNAI Kinga: *Történetek a bírói felelősség köréből*. In: GOSZTONYI Gergely – RÉVÉSZ T. Mihály (szerk.): *Jogtörténeti Parerga II*. Budapest, ELTE–Eötvös Kiadó, 2018, 61-62.
 - 2 SCHLACHTA Boglárka Lilla: *Adalékok a bírói hivatás történetéhez a Budapest Főváros Levéltárában feltárt iratok tükrében (1890-1938)*. In: SZIKORA Veronika – BALOGH Judit (szerk.): *Díjnyertes gondolatok: Tanulmányok a 35. OTDK Állam- és Jogtudományi szekciójának első helyezett szerzőitől*. Debrecen, DE ÁJK, 2021, 257-279.
 - 3 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 48/1919. Farkas Jenő; BFL. VII.1.b. 1. Fgy. 18/1891. Szlamka István; BFL. VII.1.b. 68. 19/1891. Winckler István; BFL. VII.1.b. 8. Bodányi László; BFL. VII.1.b. 66. 55/1930. Árvay Géza; BFL. VII.1.b. 83. 2/1937. Batory Gábor.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy fegyelmi eljárás megindítására a bünvádi eljárás is okot adott. Ugyanis a törvénycikk 61. §-a alapján, ha egy bíróval szemben bünvádi eljárás indult, akkor akár a fegyelmi eljárás közben, akár a bünvádi eljárás alatt, az illető bíróság köteles volt az eljárás befejeztével az összes iratot a fegyelmi bírósághoz áttenni. Ez vonatkozott arra az esetre is, ha a vádlottat felmentették. Amennyiben a vádlott bűnösnek bizonyult, azonban hivatalvesztésre nem ítélték, akkor a vádlott további kihallgatása nélkül, az ellene megindítandó vagy folyamatban lévő fegyelmi eljárás iránt azonnal intézkedni kellett. Abban az esetben, ha a vádlott a büntető perben ártatlannak bizonyult, illetve csak kihágás miatt ítélték büntetésre, akkor a fegyelmi bíróság a közzvádó meghallgatása után a törvény 39. §-a értelmében először a fegyelmi eljárás megindításáról vagy mellőzéséről hozott határozatot.⁴

A törvénycikk a fegyelmi vétség büntetési nemei közé a rosszallást, feddést, pénz-büntetést, valamint hivatalvesztést sorolta.⁵

2. A fegyelmi eljárás vizsgálati szakasza

Jelen fejezetben két levéltári forrást mutatok be. Az alább olvasható fegyelmi eljárások a botrányos magaviselet tényállása alapján indultak, azonban a fegyelmi eljárás vizsgálati szakaszában maradtak. Az első forrás 1891. december 3-án kelt ügyészi indítványából az alábbi tényállás ismerhető meg: „Geller Rezső korponai ügyvéd Cseh István korponai kir. aljárásbíró ellen, beadványában amiatt panaszkodik, hogy a panaszos által képviselt [...] felperesnek [...] ellen folytatott perében f.é. október 30-án tartott tárgyalás alkalmával a panaszossal szemben durván és illetlen magaviseletet tanusított és őt kiméletlen bánásmódban megtámadván, ezáltal botránkozást keltett.

Habár a panaszos panaszána támogatására bővebb adatokat elő nem terjesztett és habár Cseh István aljárásbíró a terhére róttakat tagadta: mégis minthogy a panasszal megtámadott aljárásbíró a fegyelmi vizsgálatnak fogatosítását, csatolt nyilatkozatában maga is kérte és minthogy a panaszban előadott vád valósága avagy valótlansága csakis vizsgálat útján deríthető ki, ezért a fegyelmi eljárás – és azzal kapcsolatos vizsgálatnak elrendelését kellett indítványozni.

Habár a panaszos a nevezett aljárásbíró az illetlen és durva magaviselet vádján kívül mellékesen sokkal súlyosabb vádakkal jelesen: a perbeli alperessel való összejátszással, az alperes javára való részrehajlással [...] ezen vádokban a vizsgálat nem lesz kiterjeszthető, mert mindezeket a panaszos csak mellékesen hozta fel, ezen állításait még csak valószínűvé sem tette és panaszlónak kérelmi részében csupán az iránta tanusított durva bánásmód miatt kért megtorlást.

4 SZÉPLAKI László: *A bírák fegyelmi felelőssége a XIX. és a XX. század fordulóján a Győri Királyi Ítéltábla mint első fokú fegyelmi hatóság döntéseinek tükrében*. In: MOLNÁR Andrea – SZÉPLAKI László (szerk.): *Tanulmányok a győri felsőbíráskodás történetéből a XIX-XX. század fordulóján*. Győr, Győri Ítéltábla, 2019, 69-76.

5 1871. évi VIII. tc. 22. § a-d) pontja.

A vizsgálatnak ily körülmények közt tehát csak az lesz a feladata, hogy a kérdéses tárgyaláson jelen volt, és a panaszos valamint a panaszlott albíró által hivatott tanuknak kihallgatása által kiderítse, hogy az utóbbi a panaszos iránt milyen magaviseletet tanusított és magaviselete által botrányt okozott-e.”⁶

1892. március 18-án a fegyelmi bíróság a fegyelmi eljárást megszüntette, mivel a királyi főügyészség a panaszt nem tartotta fenn, a panaszló pedig ellen indítványt nem terjesztett elő. Vád hiányában a további eljárást a Budapesti Királyi Ítéltábla mint fegyelmi bíróság megszüntette.

A következő forrás Talabér István budapesti I–III. ker. járásbírósági albíró ellen tett panasz. Az 1900. július 4-én kelt ügyési indítványból az alábbi tényállás ismerhető meg: „Hoffer Mihály budapesti I.-III. ker. járásbírósági albíró [...] fegyelmi panaszában azt állítja, hogy dr. Talabér István I.-III. ker. járásbíró a 9599/tk.99. számú kérvény elintézéséből kifolyólag azért, mert ő a járásbíró által hozott határozatot megváltoztatta: azt mondotta, hogy hamisítást követett el. [...] Hoffer Mihály a kérdéses határozatot önkényesen tényleg megváltoztatta, s így föltéve, ha bizonyítható volna is, hogy Talabér István hamisítással vádolta Hoffer Mihály albírót, fegyelmi vétséggel nem volna terhelt, mert valódi tényt állított s habár a kifejezés nem tekinthető udvariasnak, de az még sem bír oly jelleggel, hogy annak alapján 1871: VIII. t.cz. 20. § a. b.”⁷ pontjába ütközne, ezért a fegyelmi eljárást mellőzését kérte.

3. A botrányos magaviselet mint fegyelmi vétség

E tényállás nagyfokú teret engedett a bírói mérlegelésnek, ezért a kutatott iratokban is változatos megítélés alá kerültek a jogesetek. Ezekben az ügyekben a bíró magánéletében tanúsított magatartása miatt indult fegyelmi eljárás, mint például a következő esetekben: éjszaka tivornyázás, éjjeli kocsmai duhajkodás, dulakodás a törvényszéken, apróhirdetés az újságok házasság rovatában.⁸ Az alábbiakban néhány jogesetet fogok ismertetni.

Az első levéltári forrásból Novák Károly lajoszsimei királyi járásbírósági albíró ügye ismerhető meg. A Budapesti Királyi Ítéltábla mint fegyelmi bíróság 1882. szeptember 11-én kelt ítélete szerint az 1871. évi VIII. tc. 20 § b) pont alapján Novák Károly lajoszisei királyi járásbírósági albíró fegyelmi vétséget követett el, ezért a fegyelmi bíróság a törvénycikk 22. § a) pont alapján jogerősen rosszallásra ítélte. Az ítélet indokolásából a következő tényállás ismerhető meg. „[A] nagykárolyi vendéglő udvarán egy társaság, ebben a vádlott Novák Károly is tekezett, kuglizott, ki a tanúvallomások szerint kissé ittas volt. Ugyanoda érkezvén Rigó Gáspár nagykárolyi elemi tanító is a játékban részvételre felhivatott és midőn a tekező helyen [...] helyet foglalt. Novák Károly előbb

6 VII.1.b. 1891. 1. doboz, 1891/63. Cseh István korponai kir. aljárásbíró.

7 BFL. VII.1.b. 8. Talabér István.

8 BFL. VII.1.b. 8. Talabér István; BFL. VII.1.b. 51. 6/1925. Werheim Gyula; BFL. VII.1.b. 51. Fgy. 37/1924. Szabó Ignác; BFL. VII.1.b. 83. 4/1938. Zubovich Artur; BFL. VII.1.b. 83. 8/1937. Fogel Zoltán.

nevezettnek cipőit akarta lábairól lefűzni, majd annak kalapját fejéről leütötte. Rigó Gáspár ily tréfákkal ellen tiltakozván, vádlott azonnal kalapját újra fejébe nyomva, azután azonban lekapván azt elhajította, mire a nevezett tanító vádlottat nyakonütötte, azután a helyszínről lakására eltávozott, vádlott Novák Károly pedig nyomban utána ment és előbb a tanító által maga után bezárt [...] ajtón dörömbölt, azután pedig a hátsó ajtón a tanító udvarára behatolván ott a tanítót sértő szavakkal illette, sőt vele durváskodásba is bocsátkozott, s annak lakására erőszakkal behatolni akart és csak a tanító nevének közben lépésére és csillapító kérelmére távozott el.

Vádlottnak ezen ténykedése és annak minden egyes mozzanata – különösen azon körülmény is, hogy vádlott nyilvános helyen ittas volt, a botrányság jellegét viseli magán [...] tekintettel egyrészt vádlottnak feddhetetlen előéletére és azon körülményre, hogy vádlott tette előbb nyers tréfa volt, csak később vált komollyá továbbá, hogy vádlott őszinte megbánást tanúsított a végtárgyalás alkalmával – másrészt azonban arra, hogy vádlott ittas állapotát érezve a helyszínről el nem ment és az esemény komolyságát egyedül ő idézte elő mindez oly feltűnő botrányság lett [...] mindezek folytán [...] rosszallással büntetendőnek mondatott ki.”⁹

A következő forrás az 1925. június 6-án kelt ítélet, amelyben a magyar királyi Curia a következő tényállítást állapította meg Szabó Ignác egri királyi törvényszéki bíró fegyelmi ügyében.

„A m.kir. Kúria kisebb fegyelmi tanácsa az elsőfokú fegyelmi bíróság ítéletében megállapított tényállást az ott felhozott bizonyítékok alapján szintén valóban fogadta el és úgy találta, hogy az elsőfokú bíróság helyes jogi okfejtéssel állapította meg vádlottaknak az 1871.évi VIII. t.c. 20. §-ának b. pontja alá eső fegyelmi vétségben való vétkeiséget és hogy a bűnösségi körülmények kellő mérlegelésével a bűnösség fokával arányban szabta ki dr. Szabó Ignác vádlott fegyelmi büntetését.”¹⁰ Szabó Ignác egri királyi törvényszéki bíró az elsőfokú bíróság rosszallásra ítélte.

„Ezért az elsőfokú ítéletnek vádlottak fegyelmi vétkeiségét megállapító és dr. Szabó Ignác büntetését kiszabó rendelkezéseit megfelelő indoklásnál fogva helybenhagyta.

Ellenben a Lehoczky Márton vádlott bűnösségi körülményeinek szorgos méltatásával a m.kir. Kúria úgy találta, hogy ezt a vádlott a vele szemben már régebb idő óta csipkedő, gunyolódó modorral viselkedő dr. Szabó Ignácnak a Bálint János szőlőjében tett bántó élű megjegyzését az előzmények után joggal maga ellen irányzott célzatos sértésnek vehette, hogy vádlottársának vele szemben tanúsított viselkedése miatt benne összegyülemlett keserűséget ez az újabb sértés még jobban fokozhatta és dr. Szabó Ignácnek a Korona vendéglő kertjében őt tovább izgató viselkedése és szóbeli nyilatkozatai, végül pedig az a kijelentése, hogy tekintse magát felpofozottnak, alkalmasak voltak Lehoczky Márton vádlottban a felháborodásnak nagy mértékben való felkeltésére, mihez képest a m.kir. Kúria az eset összes körülményeinek mérlegelésével arra a meggyőződésre jutott, hogy ez a bor hatásától amugy is felhevült, érzékenyebb természetű vádlott a dr. Szabó Ignác

9 BFL. VII.1.b. 1891. 1. doboz, 1891/41. Novák Károly lajosmizsei kir. járásbírói albíró.

10 BFL. VII.1.b. 51. Fgy. 37/1924. Szabó Ignác.

kihívó viselkedésétől felingereltetve erős felindulásában ragadtatta el magát arra, hogy vádlotttársa ellen tettlegességet kövessen el.

Mindezeket egybevetve az elsőfokú bíróság által felhozott enyhítő okkal és avval, hogy az eset bár nyilvános helyen, de alig néhány ember jelenlétében történt, – a m. kir. Kúria az elsőfokú bíróságnak Lehoczky Márton vádlott ellen megállapított büntetését vétkeisége fokához képest aránytalanul súlyosnak tartotta és ezért az ítélet erre vonatkozó részének megváltoztatásával vádlott ellen a rendelkező részbeli büntetést szabta ki.¹¹

A botrányos magaviselet tényállása alapján [illetve együttesen, a törvénycikk a) és b) pontja alapján is] indultak meg fegyelmi eljárások azokkal a bírókkal szemben is, akik a Tanácsköztársaság ideje alatt vezetői pozíciót töltöttek be.¹² Ide tartozik Kejzlás Gyula budapesti királyi törvényszéki bíró ügye is. Az ítéletből a következő tényállás ismerhető meg. 1921. május 18-án a Budapesti Királyi Ítéltábla vétkesnek mondta ki az 1871. évi VIII. tc. 20. § b) pontja alapján, ezért feddésre ítélte Kejzlár Gyula budapesti királyi törvényszéki bírót. Az indokolásból megismerhető, hogy a nevezett bíró bírótársai előtt több alkalommal nyilvánította ki rokonszenvezését a kommunizmus iránt.

„A bíró a Közalkalmazottak Országos Szövetségébe is belépett, erről felhívást bocsátott ki, hogy a bírótársai is lépjenek be. A bíró a május elseji felvonulásra is felhívást tett, utalva arra, hogy aki nem jelenik meg, azt szigorúan szamon kéri, ez a bírótársaira nézve súlyos megalázást jelentett. Azonosította magát a kommunista eszmékkel abban a tekintetben is, hogy a bíróságok működésére nem lesz szükség, ezért a bírónak új foglalkozást kell találniuk. [...] terhelt ténykedésével igen súlyosan megsértette a bírói állás dekorumát.”¹³

Az ítélet nem lett jogerős, mivel Kejzlár fellebbezett, azonban a Királyi Curia 1921. szeptember 17-én az elsőfokú ítéletet helybenhagyta. Az indokolás a következő volt:

„A m. kir. Kuria kisebb fegyelmi tanácsa annak kiemelése mellett, hogy vádlott terhére a botrányos magaviselet mérvét illetően legsúlyosabb beszámítás alá esik a vádlott által szövegezett »felhívás« ama tartalma, melyszerint Magyarországon a proletárdiktatúrát megelőzőleg osztályigazságszolgáltatás osztálytörvények szerint volt gyakorlatban, az elsőfokú fegyelmi bíróság ítéletét indokainál fogva hagyta helyben.”¹⁴

Az utolsó levéltári forrás Werheim Gyula kecskeméti királyi járásbíró ügye. A Budapesti Királyi Ítéltábla mint elsőfokú fegyelmi bíróság 1925. május 16-án vétkesnek mondta ki a terheltet, ezért őt bíróság feddésre ítélte és elrendelte más bíróságra való áthelyezését. A tényállásból megtudható, hogy Werheim Gyula és Papp Dezső ügyvéd, valamint Fekete József gazdálkodó 1924 karácsony első ünnepén mulatozni indultak.

11 uo.

12 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 53/1919. Boda Géza; BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 1/1920. Szmetán László; BFL. VII.1.b. 40. 9/1920 Debreczy Géza; BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 2/1920. Fenes Ferenc; BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 5/1920. Kejzlár Gyula; BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 48/1919. Farkas Jenő.

13 BFL. VII.1.b. 39. Fgy. 5/1920. Kejzlár Gyula.

14 uo.

„Egyik vendéglőből a másikba járva, borozva, kártyázva, tivornyázták át az éjszakát. Éjfél utáni 2 óráig a kecskeméti »Beretvás« kávéházban makaó játékot játszottak. Záróra után a vasúti vendéglőbe mentek, ahol hideg ételeket és sört fogyasztottak. Innen az Erzsébet falatozóba mentek, amely még zárva volt. Miután a helyiséget a vendéglős kopogtatásukra kinyitotta, bementek az intelligens közönség részére fenntartott különszobába, ahol 21-es kártyajátékot játszottak. Nagyban ment az ivás, nagyban a kártya. Terhelt nyereségben volt. Nyeresége körülbelül 3-4.000.000 koronára ment. Az Erzsébet falatozóban, ahol utoljára mulattak és ahol időközben egy közös ismerős, Bajkai Lajos is megjelent, kártyavita támadt terhelt és Papp Dezső között. E vita közben terhelt felugrott és Papp Dezső felé fordulva ennek édesanyját mélyen sértő trágár kifejezést használt. [...] Erre Papp Dezső felugrott és terheltet kétszer megütötte. A tetteges inzultus után terhelt távozott a különszobából, hol az incidens lefolyt, de egy nyegedóra mulva visszajött és egy szomszéd asztalnál telepedett le.”¹⁵

A tényállás szerint Papp Dezső kezét nyújtotta a terheltnek békülési szándékából, aki ezt elfogadta és visszaült az asztalhoz. A terhelt nem ismerte be vétkességét. A fegyelmi bíróság azonban a terhelt magatartását a fegyelmi vétség tényállásának minősítette, ugyanis a terhelt a társadalmi állásához nem méltó, trágár, illetve sértő kifejezésekkel illette az ügyvéd édesanyját.

„Ezzel a magatartással provokálta a lefolyt botrányos jelenetet és okozójává lett annak, hogy Papp Dezső őt tetteges bántalmazza. A botrányos, tetteges inzultus körülményei még inkább indokolják a vétkesség megállapítását. Terhelt ugyanis bírói állása és megletebb kora ellenére kocsmáról kocsmára járva átdözsöli az egész éjszakát. Iszik és nagybani szerencsejátékba vesz részt, úgy hogy anyagi viszonyait meghaladó kártyadifferenciái merülnek fel. A botrányos jelenet után sem viseli magát lovagias gondolkozású és önérzetes férfihez illő módon. Ahelyett, hogy a helyszínről végleg távozva és kijózanodását bevárva gondolkozott volna, az őt ért súlyos sértés elintézése módján, visszatért ugyanabba a helyiségbe, ahol a tetteges inzultus érte és ahol mulatozott az a férfi, aki őt tetteges inzultálta.”¹⁶

A bíróság az 1912. évi VII. tc. 9. §-a értelmében a bíró hivatalból való áthelyezését rendelte el, ugyanis „terhelt a történetek után jelenlegi székhelyén a bírót megillető tekintélyt többé nem élvezhetné s így közérdek, hogy jelenlegi állomáshelyéről áthelyeztessék.”¹⁷ A magyar királyi Curia 1925. október 17-én kelt ítéletében az elsőfokú bíróság ítéletét helybenhagyta.

4. Záró gondolatok

A bemutatott levéltári források jól példázzák, hogy amennyiben a bírák magánéletében tanúsított magatartása a bírói tekintélyt megsértette, úgy a fegyelmi eljárás megindí-

15 BFL. VII.1.b. 51. 6/1925. Werheim Gyula.

16 uo.

17 uo.

tása indokolt volt. Tanulmányom zárásaképpen, az utolsóként idézett fegyelmi ügy terheltjének, Werheim Gyula védekezésének gondolatait idézem: *„Hiszen igaz, a hivatás magaslatán álló bíró éljen hivatásának és hivatalán kívül is tanúsítson oly magaviseletet, amely a bírói méltóságnak megfelel. De nem fordul-e elő soha bíró [...] életében, hogy néha husból és vérből álló ember és akkor a Corpus Juris területén kívül álló szórakozást is keres?”*¹⁸

18 uo.

MUSZTAFÁ KEMAL ATATÜRK: EGY KATONAI STRATÉGIÁN ALAPULÓ POLITIKAI KARRIER VÁZLATA

„A jó tanár olyan, mint a gyertya. Fénnyé válik, hogy utat mutasson másoknak.” Eme sorok Mustafa Kemal Atatürk gondolatai, melyek híven tükrözik a nagy példaképek és szellemi vezetők hivatásának lényegét. A jó tanár inspirál. Úgy inspirál, hogy közben azt erősíti: sohasem vagy kész, még többre vagy képes, ne add fel, folytasd az utat! Stipta Professzor Úr nekem tanárom, példaképem, szellemi mentorom, vezetőm. Olyan nagybetűs ember, akihez az elmúlt évtizedek alatt bármikor fordulhattam szakmai tanácsért, stratégiai iránymutatásért, de sokszor könnyek közt csak egy jó szóért, hogy miért folytassam a célul kitűzött, néha rögsnek tűnő utamat. Volt, hogy konkrét választ adtál és volt – ma már tudom, ez bölcsességedre vallott – hallgatásoddal fegyelmettségre és türelemre tanítottál. Megtanítottad, hogy a történelem és jogtörténet elengedhetetlen feltétele a most megértésének és azt, hogy a tanítás csakis ebből a látószögből hasznos és értelmes. Tanítványod maradok és ígérem értékeidet, melyek maradandók a jogtörténet oktatásában tovább viszem.

Musztafa Kemal Atatürk a török állam megreformálása érdekében tett intézkedései a modern török identitás kulcselemeivé váltak. 1923-ban¹ Atatürk megalapította a Török Köztársaságot,² és elnöksége alatt Törökország jelentős időszaka vette kezdetét társadalmi reformokkal és modernizációval, amely Törökországot a jólét új korszakába terelte. A Török Köztársaság vezetőjeként Atatürk újra tervezte a politikai és jogi rendszert, fellendítette a gazdaságot,³ a kalifátus felszámolásával a kormányzatot és az oktatást egyaránt szekularizálta, egyenlő jogokat biztosított a nőknek, megváltoztatta az ábécét és a hagyományos öltözködési követelményeket, végül pedig előmozdította a művészetek, a tudományok, az ipar és a mezőgazdaság fejlődését.⁴ Atatürk reformjainak hazai megítélését habilitációs témámnak választottam, a feldolgozásból több publikáció is keletkezett. Atatürk személyén keresztül egy olyan metamorfózist ismertetek, ahol a családi kudarcok ellenére egy töretlen elhivatottsággal rendelkező fiatal fiú menetel a céljai, egy erős és egységes Törökország víziójának megvalósítása felé. Vezetői modelljében

1 MANGO, Andrew: *Ataturk: The Biography of the Founder of Modern Turkey*. Harry Abrams, 2002, 384.

2 1922. november 1. előtt Oszmán Birodalom, majd kalifátus, 1923. október 27. után Török Köztársaság.

3 SINGER, Morris: *Ataturk's Economic Legacy*. *Middle Eastern Studies*, 19(3), 301-311.

4 MANGO i. m. 377-441.

nem az egyéni katonai karrierizmus köszön vissza, hanem azok a platóni gondolatok, melyek szerint a magasabb tudás keresése és annak széles körű művelése elősegíti a társadalom egészére kiterjedő haladást.

Atatürk víziója, mely szerint ő a török állam megmentője⁵ már fiatalon megjelent a vezér elképzelései között, aki elhatározta, hogy ezt a meggyőződését beteljesíti. A török civilizáción végzett alapvető változtatásai az elkövetkező nemzedékekben hozzájárultak egy virágzó, jövőben bizakodó társadalom létrehozásához, amely jelentős elmozdulást jelentett az Oszmán Birodalom korábbi kudarcaihoz képest. Atatürk 1938-ban, mindössze 15 év vezetés után hunyt el, de még mindig él a mondás, hogy bár oszmánnak született, törökként halt meg.⁶

Politikai hatalomra jutását csupán támogatta katonai pályafutása és az első világháborúban éles érzékkel végrehajtott lenyűgöző sikerei. A politikai és társadalmi kérdések iránti korai rajongása az értelmes politikai szerepvállalás felé terelte karrierjét. Bár Atatürk politikai pályafutása nagyrészt katonai volt, motivációit az állandó vágy motorizálta, hogy lehetőségeket teremtsen a török társadalom intellektuális növekedéséhez és felszabadításához. Atatürk vezetői évei alatt mindvégig a platóni államelmélet híve volt és ezt az elvet szem előtt tartva alakította át az Oszmán Birodalmat. Az új Török Köztársaságot megelőző Oszmán Birodalmat Európa beteg embereként ismerték, egy pusztuló társadalomként, amelyben a gazdagok és a szegények közötti különbség csak nőtt,⁷ az oszmán identitás pontjait irányító iszlám teológia pedig meggátolta Törökország képességét a modern fejlődés elfogadásában. Atatürk a szultán és a kalifa autokratikus irányítása alatt álló rendőrállamba született, miután a Birodalom az 1800-as évek végén egy sikertelen kísérletet tett az alkotmányos demokrácia létrehozására. Úgy nőtt fel, hogy közelről tapasztalhatta meg a korrupciót és a despotizmust, egyben megvetette a nyilvános regressziót, amelyet a zsarnoki vezetés és az archaikus vallási elvek teremtettek. Apja, Ali Riza számára minden bizonnyal nem voltak ismeretlenek az üzleti vállalkozások nehézségei a II. Abdülhamid szultán uralma alatt széttagolt káoszban.⁸ Ali Riza 47 éves korában halt meg, miután kereskedelmi terveit nem sikerült elérnie és kudarc lett a gyásztól sújtott családja szemében.⁹

5 GINGERAS, Ryan: *Implications Behind Erdogan's Second War of Independence*. 2017. 07. 14. newage.com, <https://www.newagebd.net/article/19767/implications-behind-erdogans-second-war-of-independence> (2022. 02. 10.)

6 AKSAN, Virginia: Ottoman to Turk: Continuity and Change. *International Journal*, 2005/2006 Téli, 19-38. http://www.jstor.org/stable/40204127?seq=1#page_scan_tab_contents (2022. 02. 13.) LEWIS, Bernard: *Kemal Atatürk: Transforming the Image of a Nation*. Istanbul, YapıKredi, 1995, 14.

7 MANGO i. m. 7-15.

8 UO. 30.

9 UO. 30.

Atatürk ezidőtájt fiatal fiúként közszolgálati tanulmányokat folytatott Szaloniki katonai akadémiáján,¹⁰ egy nagy török kikötővárosban, amely széles körben ismert volt többnemzetiségű szerkezetéről és sokszínűségéről. A katonai nevelés megerősítette benne maximalizmust. Mint az egyetlen életben maradt férfi az apátlan családban, Atatürk volt a legfontosabb személy otthon,¹¹ és eltökélt szándéka volt, hogy elkerülje néhai apja kudarcait. Ez a némileg eredendő felsőbbrendű attitűd csak tovább nőtt, amikor tanulmányaiban kiválóan teljesített, és gyorsan fejlődött mind az írás, mind a nyilvános beszédkészség tekintetében. Ez a képesség abban is megmutatkozott, hogy a vallási retorikát egyedülállóan uralta, amelyet az évekig tartó vallásoktatás és vallásgyakorlat ültetett el benne.¹² Amikor 1899-ben már az isztambuli katonai akadémiára járt¹³ az irodalom és a betiltott filozófusok művei¹⁴ iránti érdeklődése jelentőssé vált. Politikai nézeteinek alapjai Rousseau és Voltaire munkáihoz köthetők, akiket azért tanulmányozott, hogy jobban megértse az oszmán társadalom előtt álló kérdéseket, de nem találta kielégítőnek a filozófusok érveit. Bár eltökélt szándéka volt, hogy végül jobb megoldásokat találjon a nemzet helyzetére, mint a modern politikai filozófusok, elsősorban katonai pályafutására összpontosított.¹⁵ Atatürk Törökország első számú emberévé válásának útja során a katonai stratégiai taktikák hihetetlen mozgósítását hajtotta végre.¹⁶ Atatürk lenyűgöző csatatéri győzelmeinek hatalmas gyűjteménye és az azok során szerzett tapasztalatai volt a fő csatorna, amelyen keresztül végül fel tudott emelkedni a vezető politikai hatalmi pozícióba. Mindazonáltal a politikai filozófia iránti elkötelezettsége korai nevelésében kitartó elhatározást szült benne, hogy intellektusát és stratégiai képességét a török nemzet jobbítása és alkotóinak felvilágosítása érdekében alkalmazza.¹⁷

Figyelembe véve a sah által elkövetett korrupciót és az oszmán hadsereg inkompetens kezelését, Mustafa Kemal a politikai agitációt ötvözte a katonai stratégiák alkalmazásával. Politikailag tudatos és ambiciózus hivatásos katonává formálta magát.¹⁸ Atatürk 1899-ben lépett be a katonai akadémiára¹⁹ Isztambulban, az akkori Oszmán Birodalom szívében. Ott volt szemtanúja annak, hogy a török állampolgárok rabként kényszerültek élni, alázatosan a gazdag despoták és a törékeny társadalmi struktúrát kihasználó külföldiek kiszolgálása

10 Uo. 35.

11 Uo. 41.

12 Uo. 45.

13 Uo. 43.

14 Uo. 55.

15 Uo. 41.

16 Uo. 140-180.

17 KINROSS, Patrick: *Atatürk. The Rebirth of a Nation*. Weidenfeld & Nicolson, London, 2012, 12.

18 KARPAT, Kemal H.: The Personality of Atatürk. *The American Historical Review*, 1985, 90(4), 893-899. http://www.jstor.org/stable/1858844?seq=1#page_scan_tab_contents (2022. 02. 13.); MANGO i. m. 49.

19 MANGO i. m. 44.

érdekében.²⁰ A társadalmi mobilitás rendkívül korlátozott volt, és az emberek gyakran elárulták, vagy kizsákmányolták egymást, hogy jövedelmező pozíciót szerezzenek.²¹ Az isztambuli katonai akadémia körülményei hasonlóan romlottak az infrastrukturális alapok hiánya, valamint a szultáni kémek és rendeletek szűkös keresztmetszete miatt.²² Atatürk céltudatos személyiségével hamarosan olyan barátokat szerzett, akiknek magas rangú apja volt, így olyan hasznos kapcsolatokhoz férhetett hozzá, amelyek későbbi életében a politikai szférába lendítették.²³ Ezek a barátságok lehetőséget biztosítottak számára, hogy jobban megismerje a szultán politikájának és katonai korlátozásainak diktatórikus rendszerét.²⁴ Musztafa Kemal úgy vélte, hogy Abdulhamid katonai manőverektől való félelme és a gyakorlatok során az éles lőszer használatának megtagadása felkészületlenül hagyta az oszmán fegyveres erőket egy modern háború esetére.²⁵ Amikor Musztafa Kemal szíriai szolgálata alatt feloldották az éles lőszer használatának tilalmát, helyi török nyelvű forrásokból állított össze egy kilövési kézikönyvet.²⁶

Miközben katona volt, rendszeresen részt vett olyan törvényileg tiltott tevékenységekben, mint például a nyilvános alkoholfogyasztás,²⁷ miközben titokban több politikai újságot²⁸ adott ki, amelyek az Oszmán Birodalom problémáit részletezték, és nyíltan kritizálták a sah kormányzását. Kiadói tevékenysége következtében 24 évesen letartóztatták,²⁹ és három évre Damaszkuszba száműzték, ahol a szélsőséges harcias környezetben saját bőrén láthatta a despotizmus és a korrupció³⁰ okozta károkat. Atatürk fennálló politikai renddel szembeni elégedetlensége bátorította amúgy is kihívó magatartását, de nem ez az elégedetlenség volt fő mozgatórugója. Az, hogy politikai reformokat akart véghez vinni abban a reményben, hogy munkája hasznot hozhat és felvilágosíthatja a szélesebb társadalmat példája volt azoknak a platóni elveknek, amelyek egész életében inspirálták.³¹

20 AKSIN Sina: Nature of the Kemalist Revolution. D. Shankland (szerk.): *The Turkish Republic at Seventy-Five Years: Progress-Development – Change*. New York, Huntingdon: The Eothen Press, 1999, 65.

21 Interview with Dr. Andrew Mango: “Turkey’s Walk from 1923 to 2023: A Critique of the Past and Recent Political Challenges” <http://icmu.nyc.gr/Interview%20with%20Dr.%20Andrew%20Mango%3A%20%E2%80%9CTurkey%20%E2%80%99s-Walk-from-1923-to-2023%3A-A-Critique-of-the-Past-and-Recent-Political-Challenges%E2%80%9D> (2021.12.04.)

22 MANGO i. m. 44.

23 UO. 72-75.

24 MESUT, Uyar – ERICKSON, Edward J.: *A Military History of the Ottomans: From Osman to Ataturk: From Osman to Ataturk*. California, ABC-CLIO, LLC, 2009, 24.

25 ORTAYLI, İlber: *Discovering the Ottomans*. Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 65.

26 MANGO i. m. 85.

27 UO. 45

28 UO. 51.

29 UO. 55.

30 UO. 60.

31 VOLKAN, Vamık D.: *On Kemal Atatürk’s Psychoanalytic Biography*. In: TEZCAN, Baki – BABIR,

Atatürk politikai gondolkodása továbbra is központi szerepet játszott katonai pályafutásában. Arra törekedett, hogy elősegítse a katonai erő hatékony felhasználásának átfogóbb megértését, és az akkori politikailag radikális koncepciók körül forgó szellemiséget ösztönözze.³² „Mustafa Kemal szenvedélyesen érdeklődött a háború művészete iránt [...], és úgy gondolta, hogy a haza biztonsága és a nemzet boldogsága mindenekelőtt megköveteli, hogy a világnak megmutassák, hogy az oszmán hadsereg még mindig ugyanaz a hadsereg, amely Bécs falaiba vetette lándzsáját”.³³ Elhatározta, hogy létrehoz egy titkos társaságot, amely a szabadságot helyezi előtérbe, és idealizálja a hazában fellelhető harcos erő fogalmát.³⁴

A Haladás Bizottsága (CUP)³⁵ nyomást gyakorolt a szultánra, hogy állítsa vissza Törökország korábbi reformkori alkotmányát.³⁶ A fiatal törökök forradalommá váló reform-erőfeszítései ellenére azonban a nemzet számos problémája megmaradt.³⁷ Atatürk, aki továbbra is a katonai ügyekre és a hírszerzésre³⁸ koncentrált, ragaszkodott ahhoz, hogy intézkedéseket kell hozni a Birodalom védhetőbb struktúrájának létrehozása érdekében. „Mustafa Kemal gyanakodott a bolgárokról. [...] Musztafa Kemal figyelmeztetett, hogy a bolgárok továbbra is abban reménykednek, hogy visszaszerzik Edirnéét. Azzal érvelt, hogy az oszmánoknak úgy kellene válaszolniuk, hogy tisztjeiket jobb képzésben részesítik, és a kezdeményezőkézséget és a támadó szándékot erősítik bennük.”³⁹ Elképzeléseit eredetileg a bizottság más tagjai is erősen kritizálták, ami Atatürk bizottságtól való eltávolodását eredményezte.⁴⁰

Miután az Oszmán Katonai Akadémián alapos harci oktatásban részesült, Atatürk harci stratégiájának lelkes alkalmazása segítette őt két törökországi tartomány felszabadításában, és a brit erőkkel szemben az 1915-ös gallipoli csatában,⁴¹ ami az első

Karl K. (szerk.): *Identity Formation in the Ottoman World: A Volume of Essays in Honor of Norman Itzkowitz*. New York, Psychohistory Press, 2008, 344-345.

32 GLYPTIS, Agapi Leda: *Kemalism as a language for Turkish politics: cultivation, reproduction, negotiation*. PhD thesis, The London School of Economics and Political Science (LSE), 2007. <http://etheses.lse.ac.uk/423/> (2016.06.01.)

33 CİDDİ, Sinan: *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and Nationalism*. London, Routledge, 2009, 47.

34 MANGO i. m. 90.

35 UO. 81.

36 ZÜRCHER, Erik J.: *Turkey: A Modern History*. United Kingdom, I.B.Tauris, 2017, 34.

37 YAVUZ Hakan (szerk.): *The Emergence of a New Turkey, Democracy and the AK Parti*. University of Utah Press, Salt Lake City, 2001, 23-34.

38 MANGO i. m. 95.

39 UO. 131.

40 HANIOĞLU, M. Şükru: *Atatürk: An Intellectual Biography*. United Kingdom, Princeton University Press, 2017, 91-94.

41 WWI Document Archives. WWI Biographical. 2009. *Mustapha Kemal*. Brigham Young University. Alphabetical Index of WWI Biographies. Atatürk – World War I Document Archive (byu.edu) (2022. 02. 13.)

világháborúból való kiemelkedését eredményezte, hiszen ő lett az egyetlen oszmán parancsnok, aki soha nem szenvedett vereséget a csatatéren.⁴² Az előjárók felidéztek, hogy „Mustafa Kemal [...] olyan parancsnok volt, aki hajlandó volt feladatokat és felelősséget vállalni. Április 25-én saját kezdeményezésére csatlakozott a csatához 19. számú hadosztályával. Aztán három hónapig megdönthetetlen ellenállást tanúsított az állandó erőszakos támadásokkal szemben. Így teljes mértékben megbízhattunk az ő energiájában és eltökéltségében”⁴³

Atatürk balkáni háborús területein szerzett tapasztalata egyedülálló perspektívát kínált számára⁴⁴ arra vonatkozóan, hogy a szövetséges erők mely helyeken tudnak a legnagyobb valószínűséggel előrenyomulni a félszigeten, és ezt ki is használta. Aktív szerepet vállalt a védelmi stratégiák kialakításában és a nagy veszteségek megelőzésében a háború teljes időtartama alatt. Katonai parancsnoki rátermettségét négy évvel később ismét próbára tette, amikor sikeresen vezette erőit a görög hadsereg inváziója ellen, majd 1919-ben visszanyerte Törökország függetlenségét,⁴⁵ amely szembeszállt a fennálló szultáni kormánnyal, és megteremtette az alapját az új nemzeti erőfeszítéseknek.⁴⁶ A bevált katonai szakértő és a diplomácia mestere⁴⁷ a háború végére tizenegy különálló hadosztályt és egy lovasdandár parancsnokságot kapott.⁴⁸ Atatürk képességei kétségtelenül a katonai tanulmányok kiterjedt és folyamatos tanulmányozásának az eredménye. Bár tettei elsősorban államérendű politikai törekvéseiből származtak, Machiavelli szakértői hadviselésének elveit bevezetve⁴⁹ Atatürk a török történelem egyik legelismertebb katonai taktikusa volt.⁵⁰

Több jelentős offenzívát személyesen vezetett katonáival az oldalán, akik úgy emlékeztek rá, mint „az északi szektor kiemelkedő frontparancsnokára.” [...] Musztafa Kemal nem egyedül volt Isztambul megmentője, de jelentős mértékben hozzájárult a főváros védelméhez. Személyes bátorságról tett tanúbizonyságot, és inspirálta embereit, akik szörnyű körülmények között harcoltak. Bár ambíciója nehezítette vele a munkát, [...] képességei soha nem voltak kétségesek”⁵¹

A nagy háború 1918-as befejezése után Atatürk figyelmét a török javak megőrzésének szentelte, amelyek még mindig a török nemzet kezében voltak: a lakosság, a föld és egy

42 Id. WWI Document Archive.

43 MANGO i. m. 151.

44 Uo. 145.

45 Uo. 75.

46 YAVUZ, Hakan: *Islamic Political Identity in Turkey*. Oxford, Oxford University Press, 2003, 277.

47 MANGO i. m.364-387.

48 Uo. 153.

49 Uo.152.

50 Metin HEPER: *Islam, Secularism and Democracy in Turkey: The Legacy of Atatürk and the Challenges of Modernity*. New York, Tauris, 2016, 214.

51 KAZANCIGIL, Ali – ÖZBUDUN, Ergun: *Atatürk: Founder of a Modern State*. Hurst and Co.London, 1994. 199.

katonai erő, amely képes volt megvédeni őket.⁵² Ez volt a mozgatórugója a politikai életbe való átmenetének. Atatürk újra és újra bebizonyította nacionalista elkötelezettségét a török nemzet védelme iránt, összehangolt erőfeszítéseket tett a fegyveres erők tapintatos alkalmazása fontosságának megállapítására, hogy visszanyerje a nemzeti büszkeség érzését és hatékonyan megvédje a megígért változásokat.⁵³ Forradalmasította a társadalmat.⁵⁴ Céljai 1920-ban teljesültek, amikor a Nagy Nemzetgyűlés elnökévé választották, és a régi Oszmán Birodalom ideje véget ért. A Lausanne-i Szerződést több európai hatalom ratifikálta. Törökország a növekedés és a jólét új korszakába lépett, és az újonnan kikiáltott köztársaság elnökévé – egyhangúlag – megválasztott Kemallal a nemzet olyan mértékben fejlődött, hogy Atatürk a mai napig megőrizte „a törökök atyja” címét.⁵⁵

52 MANGO i. m. 182.

53 POULTAN, Hugh: *Turkish nationalism and the Turkish republic: Top Hat, Grey Wolf and Crescent*. London, Hurst & Company, 1997, 44.

54 KOCATÜRK, Utkan: *Atatürk'ün Revolutions And Modernization*, 2015.<http://www.atam.gov.tr/dergi/sayi-13/aturks-revolutions-and-modernization>. (2022. 02. 13.)

55 FERROZ, Ahmad: *Turkey: The Quest for Identity*. Oxford, Oneworld, 2003, 46.

BOHUSLAVI DÖNTVÉNYTÁR LEGÉRDEKESEBB HATÁROZATAI¹

Amikor 2002-ben megismertem Stipta Tanár Urat, nem gondoltam, hogy 20 éven át figyelni fogja a pályafutásomat. Doktori felkészülésem idején felbecsülendő emberiségével néztem szembe. Magyar nyelvet csekélyen ismerő hallgatóból szakmai nyelven beszélő személyt faragott. Mondható, hogy nem csak szakmailag vezetett, de nyelvileg is felkészített. Megbeszélésünk során többek között felhívta figyelmemet arra, hogy Werböczy Hármaskönyvének teljes szlovák nyelvű fordítása még soha nem jelent meg. 2008-ban publikáltam a fordított szöveget. Azóta is ez az egyetlen szlovák nyelvű fordítása a Hármaskönyvnek. A publikációt tantárgy alapítása követte, mely mai napig a legsikeresebb kassai tantárgyak közé tartozik.

Sikeres disszertációvédesem után sem szakítottuk meg kapcsolatunkat. Számos konferencián találkoztunk. A Tanár Úr gyakran vett részt a Kassán szervezett rendezvényeken, én pedig gyakran jártam Magyarországra. Ezért nem meglepő, hogy a Tanár Úr részese volt a szakmai előléptetésemnek is – a habilitációm egyik bírálójának nevezték ki.

Nem utolsó sorban a közös szakmai projektekről kellene szólnom. Néhány évvel ezelőtt ért véget a KÖFOP-2.1.2-VEKOP-15-2016-00001 azonosítószámú, „A jó kormányzást megalapozó közszolgálat-fejlesztés” elnevezésű projekt, melynek Állam- és Jogtörténeti műhelyében Stipta Tanár Úr vezetése alatt vehettem részt. 2020. nyaratól az APVV-19-0419 azonosítószámú „A trianoni szerződés 100 éve” A elnevezésű projekt keretében folytatjuk együttműködésünket.

Mit kívánhatok most az ünnepeltnek? Sok erőt, egészséget kívánni – az a biztosan várt kívánság, és én is azok sorába állok, akik a Tanár Úrnak életjubileuma alkalmából további sok egészséges évet, sok újabb értékes művet kívánnak. Bevallom azért is kívánok a Tanár Úrnak sok értékes mű megalkotását, mert azt gondolom, hogy ő az egyike az olyan szakembereknek, akiktől még mindig sokat tanulni lehet. Tanulni pedig csak olyan tanároktól kívánatos, kiknek szakmai tudása „fenék nélküli”. Mindnyájunknak tehát azt kívánom, meríthessünk még sok éven át a Tanár Úr szakmai tudásának forrásából. Azon kívül azonban a Tanár Úrnak sok türelmet és megértést kívánok a hozzám hasonló szakmai növendékek nevelésében, kik igazi szakmai apának – Doktorvaternek tekintik őt.

Isten éltesse sokáig, Tanár Úr!

1 This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under Contract No. APVV-19-0419.

Személyes ajándékom az ünnepéhez egy rövid cikk, amely a háborúközötti Csehszlovákia Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság Döntvénytárának gyakorlatát néhány határozata által mutatja be.

1918. november 2-án fogadta el a csehszlovák Nemzeti Tanács A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságról és az hatásköri viták eldöntéséről szóló 3/1918 sz. (ún. novemberi) törvényt. A jogszabály azonnali hatállyal az egész csehszlovák területre vonatkozólag átvette a Legfőbb Közigazgatási Bíróságról szóló 36/1876 sz. birodalmi (ún. októberi) törvényt, valamint A Birodalmi Bíróság felállításáról szóló 143/1867 sz. birodalmi alaptörvényt, amennyiben e törvények a közigazgatási hatóságok vagy a közigazgatási hatóságok és bíróságok közötti hatásköri viták eldöntéséről rendelkeztek.

A Legfőbb Közigazgatási Bíróság átfogó reformjára irányuló törekvések már 1920-ban, a Trianoni békeszerződés elfogadása idejében, jelentkeztek. A békeszerződés hatása a reformtörekvésekre abban tekinthető, hogy az ország területének növéseével a bíróság területi hatásköre is növekedett.

A bíróság abban az időben az ország igazságszolgáltatási rendszerének egyik legkiválóbb bírói fóruma volt. Működésének azonban volt gyengepontja is. Lévén, hogy a közigazgatási bíraskodás alsóbb fórumai nem épültek ki, s így a közigazgatási bíraskodás egyszintű maradt, a Legfőbb Közigazgatási Bíróság túlterhelt lett, ami a döntéshozatal lelassulásához vezetett. 1920-tól egészen 1937-ig több törvénymódosítási javaslattal találkozunk. A folyamat végén a 164/1937 sz. törvény kihirdetése volt, mely a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság utolsó reformját jelentette.²

A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság működésének gócpontja a döntéshozatal volt. A döntéshozatal alapvető jelentősége a minőségében és pártatlanságában volt, mely biztosította a jogbiztonságot a közigazgatási hivatalok törvénytelen határozatai ellen. Felbecsülhetetlen szolgálatot tett a törvényalkotó törekvéseknek is, melyek főleg az új állam első éveiben tapasztalatok hiányában szenvedtek.³

1933-ban Emil Hácha, a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság elnöke a döntéshozataláról azt írta, hogy jelentősége „[...] pártatlanságában és tisztességes szakmai minőségében található. Azonban nem lehet figyelmen kívül hagyni az állandóan fenyegető elértéktelenedését sem. A legfontosabb külföldi magas törvényszékekhez hasonlóan a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság munkafeladata is alapításától fogva kimagaslik a munkaerői fölött, annak ellenére is, hogy a bíróság teljesítőképesége már éveken át feszült volt.”⁴ Megjegyzendő, hogy az 1937-es novella sem segített nagyon ezen az

2 SUDZINA, Milan: *Historické aspekty správneho súdnictva*. In: ŠTENPIEN, Erik – SVATUŠKA, Ivan (szerk.): 100 rokov Trianonskej zmluvy – diplomacia, štát a právo na prelome storočí. Košice, 2021, 218.

3 NOVOTNÝ, Josef: Nejvyšší správní soud: (historické poohlédnutí na naše správní soudnictví, jeho přítomnost a nutnost neodkladných změn.). I. část. *Správní právo*, 1999, 32(2), 81.

4 HÁCHA, Emil: *Nejvyšší správní soud: normy o jeho zřízení a působnosti, komentované podle judikatury bývalého správního soudního dvora a nejvyššího správního soudu s použitím materiálů a písemnictví*. Komentář uspořádal Zdeněk Rádl. Praha, Československý Kompas, 1933, 12-13.

állapoton, annak ellenére, hogy éppen a bíróság túlterhelése okozta az elfogadását.

A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság nem határozott a jogról (t. i. érdemben), csak a közigazgatási határozat törvényességét vizsgálta meg. A törvényes állapot megtalálása (maga a döntéshozatal) különösen szakszerű és szabályozott bírósági vizsgálása volt a jognak, mely a per tárgyát képező kérdésre való válasszal függött össze. A leleteknek (határozatoknak) rendelkező részük (enunciátumuk) volt, mely részből a panaszló megtudta, vajon a javaslatát helyben hagyták vagy nem, és megtalálta ennek indoklását.⁵

A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság egyik legfontosabb feladata a határozatok közlése volt. A döntések publikálása lehetőséget adott a csehszlovák közigazgatási gyakorlat egységesítésére. Ugyanaz a kérdés eldöntése által az ország bármely részén számos kedvezményt jelentett. E kedvezményeket a következő csoportokba oszthatjuk:

1. a határozathozatal kizárta a magyarázati tévedések folytatását, ami a közigazgatási hivatali munka minőségének növelését jelentette,
2. a már eldöntött probléma körüli határozathozatalánál az idő, valamint a pénzügyi költségek csökkentek,
3. a közigazgatási hivatalok határozásánál az eljárás a már tisztázott közigazgatási anyagi jog fogalmának ismeretében következtében rövidebb lett,
4. a határozati intés következtében az elejétől veszendőbe menő ügyek körüli eljárás nem is kezdődött meg,
5. ugyanabban az ügyben egymásnak ellentmondó döntés kihirdetésének esélye jelentősen csökkent,
6. a döntéshozatal kérdéses ügyeinek tisztázása által a korrupció is csökkent – a társadalmi bűn a jogi bizonytalanság és bürokratikus önkény közepette burjánzik leginkább.⁶

A háborúközötti Csehszlovákia idejében a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság európai szintű törvényszékként működött. Tág döntéshozatala több Döntvénytárban volt publikálva. A legjelentősebb ezek közül azonban az ún. Bohuslav-i Leletek Tára volt, melyben a határozatok állandóan publikálásra kerültek. Ezáltal a csehszlovák közigazgatási gyakorlatra voltak minőség-növelő hatással.⁷ A Bohuslav-i Döntvénytár monumentális mű, címét az elrendezőjétől Josef Václav Bohuslav-tól – a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság tanácselnökétől kapta.⁸

5 ONDRUŠ, Radek: *Vybraná rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních 1918-1948 a jejich využití v současné aplikační praxi*. Praha, Linde, 2001, 15.

6 Josef Novotný véleményét idézi ONDRUŠ, Radek: *Vybraná rozhodnutí Nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních 1918-1948 a jejich využití v současné aplikační praxi*. Praha, Linde, 2001, 16.

7 SEDLÁČEK, Stanislav: Prvorepublikové Československo a správní soudnictví. *Časopis pro právní vědu a praxi*, 2001, 9(1), 76.

8 MAZANEC, Michal: Nejvyšší správní soud: historie. In: *Nejvyšší správní soud* [online]. Brno, Nejvyšší správní soud, aktual. 17. 01. 2013. Lásd: <http://www.nssoud.cz/Historie/art/4?menu=174>

Josef Václav Bohuslav (1863–1952), a Mladá Boleslav-i gimnázium növendéke, 1888-ban szerezte meg Prágában a jogi doktori diplomáját. Bírói pályafutását a Nové Benátky és Brandýs nad Labem járási bíróságain kezdte. Folytatta a prágai polgári és büntető bíróságon, majd a Felső Bíróságra került, ahol felfedezte Dr. Pantůček, a csehszlovák Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság alapítója, és 1918. után a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságon kínált fel neki állást. Itt tanácsosként, később tanácselnökként dolgozott. 1928-ban nyugdíjaztatták. Az ún. testvéri pénztárak választott bíróságának elnöke volt.

Rendkívül hatalmas Bohuslav irodalmi tevékenysége – pl. orosz és lengyel nyelvből fordított. Legjelentősebb művei: Hagyatéki eljárás, Végrehajtási rend gyakorlata (1897), Hitelező és adós (1901). A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróságon ő szerkesztette a bíróság hivatalos döntvénytárát, mely ezáltal a Bohuslavi Döntvénytár elnevezést nyerte. A Döntvénytár két részből áll – az első a közigazgatási ügyeket öleli meg – hivatalos rövidítése „Boh. A”, a másik a pénzügyi döntéseket tartalmazza – ez a „Boh. F” megjelölés alatt ismert. Mivel Josef Václav Bohuslav az Alkotmánybíróságon is dolgozott, a Bohuslavi Döntvénytárban szerkesztése alatti években az Alkotmánybíróság leleteit is publikálták.⁹

A Döntvénytár egyes kötetekben áttekintően el vannak rendezve a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság leleteiben található jogi vélemények a közigazgatási és pénzügyi ügyekben.

1918–1948 években a Bohuslav-i Döntvénytárban néhány tízezer jogi vélemény került publikálásra. Maga a Döntvénytár így száz kötetet tartalmaz. A világháborús időkben a leletek két nyelven voltak publikálva (a bal oldalon németül, a jobb oldalon pedig csehül). A leletek két alapvető részre osztották a Döntvénytárat. Boh. A cím alatt a közigazgatási döntések, Boh. F pedig a pénzügyi leletek kerültek publikálásra. A leletek legalább egy hatoda a mai napokban is aktuális. A teljes Döntvénytárhoz ma azonban már csak nehezen lehet hozzájutni. A kivonatok szerencsére a mai napokban is rendszeresen megjelennek többek között az elektronikus adatbázisokban is.¹⁰

A Bohuslav-i Döntvénytár a Cseh Köztársaság Tudományos Akadémia Könyvtárában elérhető, melynek tanulószobájába ki lehet kölcsönözni bármely kötetét. A Legfelsőbb

9 NAVRÁTIL, Michal: *Almanach československých právníků*. Praha, Michal Navrátil, 1930, 39.

10 MAZANEC, Michal: *Správní soudnictví*. Praha, Linde, 1996. 34., szintén a cseh Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság honlapja: <http://www.nssoud.cz>. BOHUSLAV, Josef Václav: *Sbírka náleží nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, svazek VI, část II. Praha, Právnícké vydavatelství v Praze, 1925. BOHUSLAV, Josef Václav: *Sbírka náleží nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, svazek VII. Praha, Právnícké vydavatelství v Praze, 1925. NSS, *Knihy judikátů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, svazek I., judikáty z let 1918–1923. Praha, Právnícké vydavatelství JUDr. V. Tomsa, 1927. NSS, *Knihy judikátů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, svazek II., judikáty z let 1924–1928. Praha, Právnícké vydavatelství JUDr. V. Tomsa, 1930. NSS, *Knihy judikátů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, svazek III., judikáty z let 1929–1933. Praha, Právnícké vydavatelství JUDr. V. Tomsa, 1935. NSS, *Knihy judikátů nejvyššího správního soudu ve věcech administrativních*, svazek IV., judikáty z let 1934–1938. Praha, Právnícké vydavatelství JUDr. V. Tomsa, 1939.

Közigazgatási Bíróság következő kiválasztott határozatai a bíróság széles hatáskörére utalnak. Véleményünk szerint a mai olvasó részére is izgalmas olvasást kínálnak. Nézzünk tehát a Bohuslavi Döntvénytár leletei közé:

1930. január 8.-iki 24.094/29 sz. lelet¹¹

Ügy: František H. – B. községből a Brnói tartományi közigazgatási hivatal ellen az éjszakai munka tilalmának szabálysértéséről

Rendelkező rész: A panasz indokolatlan, ezért elutasítandó

Indokok: 1927. március 14-én a Brnói városi tanács lelete a panaszlóval szemben a következőképpen határozott: A panaszló a Brnói „Munkás pékség, cukrászda és mézeskalácssütő” felelős képviselője. 1927. február 3-án elkövetett 81/1918 sz. törvény 8. szakaszát sértő szabálysértés miatt bírságolva volt azért, mert az nap reggel 4. óra 40 perckor a nevezett vállalat telephelyében elkezdte a nyújtómunkákat. 5.000 Korona mennyiségű bírság volt kiszabva, behajthatatlansága esetében pedig 180 napos börtön.

Fellebbezésében a panaszló arra mutatott rá, hogy az Ipari Felügyelőség által megállapított munkák, melyek a meghatározott időben elkezdődtek, segédmunkák körébe sorolhatók, melyeket az idézett törvény 7. szakasza, valamint a Népjóléti Minisztérium 1921. október 1-én kelt 3042/G sz. körlevele szabályozza, és nem szükséges az elkezdésükre semmiféle különös hivatalos engedély. A törvényben, sem pedig a Népjóléti Minisztérium hirdetményeiben taxative nincsenek felsorolva az ún. segéd-, vagy előkészítő munkák. A panaszló arra hívja fel a figyelmet, hogy a tézisa ellensúlyozása, elosztása, és gömbözése valójában előkészítő munkákhoz tartozik.

A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság a panaszról a következőképpen határozott:

A 1918 december 19-i 91 sz. törvény 1. és 8. szakaszának értelmében az iparos szabályzatnak alárendelt vállalatokban az éjszakai munka, t. i. az esti 10. órától reggeli 5. óráig tartó munka alapvetően tilos. A kivételek megvannak engedve – az állandóan nyitva tartott vállalatoktól és a meghibásodott vállalati berendezések szükséges javításátoktól eltekintve – csak azokban az esetekben, ha ezt a közérdek vagy a lakók rendszeres szüksége követeli. Ez eseteket a Népjóléti miniszter a részesülő miniszterekkel együtt határozta meg a 1919. január 11-én kelt 11. sz. rendelet IV. cikkelyében, melyben azon vállalatok sora található, ahol az éjszakai munka megengedett. A pékvállalatok azonban az idézett cikkelyben nem szerepelnek.

Ezért a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság a kifogást nem találta indokoltnak és a panaszt indokolatlanként elutasította.

11 Bohuslav-i Döntvénytár, 8336 sz. lelet.

1930. december 13.-iki 18.826 sz. lelet¹²

Ügy: Marie S. – N. községből (Dr. Gustáv Kahn Ústí nad Labem-i ügyvéd által képviselve) a Közegészségügyi és Testnevelési Minisztérium ellen a szülésznői gyakorlat megtiltásáról.

Rendelkező rész: A panasz indokolatlan, ezért elutasítottó

Indokok: Az L. községi Kerületi bíróság 1925. április 17-i leiratával közölte, hogy a panaszló N. községi szülésznőt az L. községi Kerületi bíróság 1925. április 7.-iki jogérvényes ítélete alapján bűnösnek találta a Büntető Törvény 5., 8. és 144. szakaszai¹³ értelmében és ugyanazon törvény 54. és 55. szakaszai értelmében három hónapig tartó börtönbüntetésre elmarasztalta. A panaszlónak egyúttal engedélyezte a 562/1919 sz. törvény értelmében a feltételes elítélést hároméves próbaidő kiszabása által – 1925. április 11-től 1928. április 11-ig.

1926. április 24-i N. községi végzés értelmében ez ítéletre utalva a szülésznői gyakorlat további folytatását az 1770. január 2-i egészségügyi normatíva értelmében megtiltotta, mivel e gyakorlat folytatására szükséges megbízhatóságát elveszítette. 1926. június 23-i prágai Egészségügyi biztosító határozata a panaszló fellebbezését azzal az indoklással utasította el, hogy a panaszló a fent említett bűncselekmény elkövetése által elveszítette a szülésznői gyakorlat további folytatásához szükséges megbízhatóságot és hitelt. E határozat elleni fellebbezés el volt utasítva.

A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság a panaszról a következőképpen határozott:

A Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság kezdetben azzal a kifogással foglalkozott, hogy a panaszlónk a szülésznői gyakorlat további folytatását annak ellenére tiltották meg, hogy a büntető Törvény 5., 8. és 144. szakaszaiba ütköző bűncselekményért csak feltételesen volt elmarasztalva. A panasz e kifogást a feltételes elítélésről és szabadlábra helyezésről szóló 562/1919 sz. törvénynek, valamint a Büntető Törvény 30. szakaszának¹⁴ szövegével támasztotta alá.

A 562/1919 sz. törvény 5. szakasz 1. bekezdésére utalva a panasz azzal érvel, hogy a politikai hatóságnak nincs joga a szülésznői diploma elvonásáról tárgyalni, mivel a büntető bíróság nem volt jogosult tudomására adni az ítélet kihirdetését. E kifogás felhozása esetében azonban a panaszló egyáltalán nem vette figyelembe a 134/1924 sz. törvény szabályzatát, mely a 562/1919 sz. törvényt részről módosította. A 134/1924 sz. törvény 1.

12 Bohuslav-i Döntvénytár, 8946. sz. lelet.

13 A 117/1852. sz. osztrák Bűncselekményekről, vétségekről és kihágásokról szóló Büntető Törvénykönyv 1950.-ig volt Csehszlovákiában hatályos. A törvény 5. szakasza a társtetteséget szabályozza, 8. szakasz a bűncselekmény kísérletéről határoz, végül a 144. szakasz a saját magzat elvetését bűncselekménynek találja.

14 A Büntető Törvény 30. szakasza értelmében a büntető ítélet által nem lehet az iparúzésre szóló engedélyt elvonni. Az iparúzést engedélyező hivatal azonban az elmarasztaló ítélettel kapcsolatosan (mely ítéletet a bíróság köteles hozzá elküldeni) elvonhatja az engedélyt, ha ezt jónak látja a társadalom megvédése végett.

cikkelyének 1. bekezdésének 3. pontja értelmében a feltételes elmarasztalásról szóló jelentést, valamint az iratok elküldése a bíróságokon kívül a más közhatóságok részére is lehetséges, amennyiben az ítélet bűncselekmény elkövetésére vonatkozik, vagy olyan bűntettre, mely haszonlesés, vagy jóhiszeműség ellen volt elkövetve, továbbá, ha közárülészállítási kérelem esetében, vagy ha közmegebízhatóságot követelő ipa vagy szakma üzési engedélyről van szó. A törvény e szabálya maga ellentmond a panasz kifogásának, ugyanis kétségkívül a panaszló bűncselekmény elkövetéséért volt elítélve és nem szükséges bizonyítani azt a tényt, hogy a szülésznői hivatás közmegebízhatóságot követel.

A Büntető Törvény 30. szakaszára való utalásba a panasz azt kifogásolja, hogy e törvényes szabályzat feltételei nem teljesültek, mert a panaszló, aki csak feltételesen volt elmarasztalva a büntetését nem állta ki. A panasz tehát azzal érvel, hogy az iparüzési engedély elvonásának feltétele a Büntető Törvény 30. szakaszának értelmében a büntetés kiállása. Ez a szemlélet azonban helytelen. A Büntető Törvény ugyanis 1852-ben született, tehát olyan időben, amikor feltételes elítélés meg nem volt ismert, így az összes elítélt azonnal köteles volt a büntetés végrehajtását eltűrni. A törvényalkotó valószínűleg e helyzetre gondolt és a „büntetés kiállása után” kifejezéssel semmi mást, csak az ítélet jogerőre lépését értette, tehát azt az időszakot, amikor az iparüzés tilalma praktikus szempontból szükséges lesz, amikor az elítélt a büntetés végrehajtásának idejében az ipart nem űzhetette. Máskülönbem nem lehet elképzelni, miért határozna úgy, hogy a jogi feltétel éppen a büntetés kiállása legyen, amennyiben az iparüzés tilalmának fő indoka, t. i. a megbízhatóság elvesztése csakis az elmarasztaló ítélet által iratba foglalt bűncselekmény elkövetésében, nem pedig a büntetés kiállításában rejlik.

További kifogás az volt, hogy a 1770. január 2-i egészségügyi főnormatíva 7. szakaszának IV. bekezdését a szülésznői iparüzési engedély elvonásáról a Büntető Törvény 30. szakasza a büntetés kiállítására módosította. E szemlélet helytelenségére már feljebb rámutattunk.

E helytelen szemléleten építő kifogás indokolatlan.

A panasz továbbiakban arra mutat rá, hogy a bíróság a panaszlót csak feltételesen ítélte el, s ezennel közvetlen benyomásával biztosította, hogy a jövőben már hasonló bűncselekményt nem követ el, tehát megbízható szavahihető lesz. A panasz azt kifogásolja, hogy ez állapot az igazságosság elveivel ellentétben van, mivel a közigazgatási hatóság nem rendelkezik közvetlen benyomással a panaszló megbízhatóságáról és szavahihetőségéről, annak ellenére a bíróság közvetlen benyomásra építő ítélettel ellenkezik.

E kifogás is indokolatlan, már azért is, mert a közigazgatási hatóság a szülésznő iparüzési engedélyének elvonásáról teljesen önállóan határoz, amire már a Büntető Törvény 30. szakasza is utal azokkal a szavakkal, hogy az a kérdés, „vajon az elítéltnak a büntetés kiállása után megengedhető e az iparának üzése” nem a bíróságok, de – az 1803. Büntető Törvény szabályzatához hasonlóan – a közigazgatási hatóságok hatáskörébe tartozik.

Utolsónak az a kifogás maradt, hogy a panaszolt határozat a panaszlót a tárgyaló rendek ellenében megbízhatatlannak és szavahihetetlennek nyilvánította, mivel az N. község községi hivatalának 1928. december 14-i jelentésének értelmében a panaszló

gondos és megbízható bába volt, és 1926. június 19-i javító végzésével az eredeti 1926. április 24-i iparűzést megtiltó végzésének halasztó hatályt ítélte oda és a szülésznői ipar gyakorlását engedélyezte, amíg a panaszló státusza véglegesen el nem döntetik.

Erre azt kell megjegyezni, hogy az N. község igazolása a panaszolt határozat kibocsátása után kelt, ezért a Legfelsőbb Közigazgatási Bíróság mérlegelésein kívül marad. E ténnyel kapcsolatosan a bíróságnak elegendő alapanyaga volt a szülésznői iparűzéshez szükséges közmegbízhatóság hiányának kérdésében való határozáshoz, annak ellenére, hogy a büntetés végrehajtását a panaszlóval szemben elhalasztották.

DEVELOPMENT OF BANKRUPTCY LAW IN SLOVAKIA AFTER 1918¹

1. Introduction

The term *bankruptcy* is of Latin origin. It derives from the phrase *concursum creditorum*, which refers to a procedure in which creditors lodge their claims against a debtor with a view to their collective satisfaction out of the debtor's assets, which constitute the bankruptcy estate. In the course of historical development, a procedure has gradually taken shape whose purpose has been to organise the assets of an insolvent debtor so as to achieve a proportional satisfaction of the claims of his creditors.² The origins of bankruptcy law can be traced back to Roman law.³ During the feudal period, bankruptcy law developed in connection with the flourishing trade,⁴ mainly in Italian cities, from which it gradually spread to France, Germany, and the Austro-Hungarian countries.⁵ The main thrust of feudal bankruptcy law was the search for a way for an indebted nobleman to settle his debts with his creditors.

2. Bankruptcy law in the period of the first Czechoslovak Republic until 31 July 1931

The beginnings of bankruptcy law in our territory are closely related to the legislation of the Austro-Hungarian monarchy. The establishment of the Czechoslovak State was connected with the adoption of the Austro-Hungarian legislation, which was effected by Act No. 11/1918 Coll. on the establishment of an independent Czechoslovak

1 This work was supported by the Slovak Research and Development Agency under Contract No. APVV-19-0419.

2 SCHELLE, Karel–FRÝDEK, Miroslav: *Vývoj konkursního práva*. Ostrava, KEY Publishing, 2010, 5-7.

3 For the partial regulation of bankruptcy law during the Roman classical period, see: VRANA, Vladimír: *Právna problematika brania úrokov pri pôžičke v rímskom práve*. In: *Pôžička či úžera? Nútený výkon rozhodnutia – rímskoprávne základy a problémy aplikačnej praxe*. Peer-reviewed Proceedings from the Conference of Slovak and Czech Legal Romanists held on 10–11 May 2018, Faculty of Law of Pavol Jozef Šafárik in Košice, 148.

4 ŠTENPIEN, Erik: *Svetové dejiny štátu a práva*. Košice, ŠafárikPress, 2021, 188.

5 URFUS, Valentín: *Vznik a počátky konkurzního práva v Čechách*. Praha, ČSAV, 1960, 7.

State (the so-called Reception Act).⁶ The bankruptcy and composition legislation that had been in force in Austria-Hungary was taken over by the emerging Czechoslovak State under Article 2 of the Reception Act.⁷ In Austria, Act No. 337/1914 Coll. of 10 December 1914, which contained the procedures for bankruptcy, composition and avoidance of fraudulent transactions, applied until then. In Hungary, the Bankruptcy Code (Statutory Article XVII/1881) applied in the field of bankruptcy law. For the Hungarian lands, during the First World War, the Composition Code was issued by Decree No. 4070/1915 of 15 November 1915. Those laws were taken over for the territory of the Czechoslovak State by the Reception Act, which remained in force until 1931. The Reception Act introduced the state of legal dualism, which meant that after the establishment of the independent Czechoslovak State, Austrian law applied in the Czech lands and Hungarian law applied in Slovakia.⁸ The state of legal dualism persisted in the Czechoslovak Republic until the adoption of Act No. 64/1931 Coll. issuing the procedures for bankruptcy, composition and avoidance of fraudulent transactions. That Act replaced the dual legislation which was in force in the Czech lands and Slovakia until then.⁹

3. Bankruptcy law in the period from 1 August 1931

3.1 Legislation

The issue of new legislation in the field of bankruptcy law began to be contemplated as early as the mid-1920s. The first comprehensive bill was drawn up in 1927, and in 1930 it was submitted to the National Assembly for approval.¹⁰ Act No. 64/1931 Coll. was adopted on 27 March 1931 and entered into force on 1 August 1931. The new legislation unified the field of bankruptcy law throughout the Czechoslovak Republic, with the result that legal dualism was eliminated. Subsidiary regulations in the field of bankruptcy law were regulations on proceedings and jurisdiction in disputes. The Code of Civil Procedure was a subsidiary regulation, as were certain provisions of enforcement law.¹¹ Act No. 64/1931 Coll. regulated the declaration of bankruptcy for

6 Mosný, Peter: *Dejiny štátu a práva na Slovensku po roku 1918*. Košice, Univerzita Pavla Jozef Šafárika v Košiciach, 1997, 100.

7 STEINER, Vilém – MAZÁK, Ján: *Konkurz a vyrovanie. Systematický výklad. Druhé prepracované vydanie*. Bratislava, IURA EDITION, 1997, 15.

8 The Ministry for the Unification of Laws and the Organisation of Administration (the so-called Unification Ministry) was a significant player in the field of unification of legislation. See FICO, Miroslav: *Základy trestnej zodpovednosti v procese unifikácie trestného práva medzivojnovej Československej republiky*. Košice, ŠafárikPress, 2020, 18.

9 SCHELLEOVÁ, Ilona: *Právní úprava konkursního řízení (Historie a současnost)*. Brno, Masarykova univerzita, 1995, 181.

10 SCHELLE–FRÝDEK op. cit. 37.

11 ŠTAJGR, František: *Konkursní právo*. Praha, Všehrad, 1947, 222.

two reasons. The first was the debtor's insolvency. If the debtor stopped payments, it was presumed that he was insolvent. Both natural and legal persons could be declared bankrupt on the grounds of insolvency. The second reason for declaring bankruptcy was over-indebtedness. Bankruptcy on the grounds of over-indebtedness could be declared on the assets of a legal person. For a natural person, bankruptcy on the grounds of over-indebtedness was not an option.

3.2 Bankruptcy estate

The legislation of 1931 characterised the bankruptcy estate as the debtor's assets to be used to satisfy his creditors. The relevant moment for the inclusion of assets in the bankruptcy estate was the declaration of bankruptcy. The assets owned by the debtor at the time of the declaration of bankruptcy became part of the bankruptcy estate. Assets acquired by the debtor during the bankruptcy proceedings were also included in the bankruptcy estate. The bankruptcy estate included immovable assets situated in the territory of the Czechoslovak State. Movable assets had to be included in the bankruptcy estate regardless of where they were located. The debtor's movable assets were part of the bankruptcy estate not only if they were located in the territory of our State, but also if they were located abroad, unless international treaties published in the Collection of Laws and Regulations provided otherwise. There was a common bankruptcy estate and a special bankruptcy estate. Separate (secured) creditors were satisfied from the special bankruptcy estate. These were creditors whose claims against the debtor were secured by a security right (e.g., a lien). The other creditors were satisfied from the common bankruptcy estate.

One of the most important effects of the declaration of bankruptcy was the fact that the debtor could not dispose of the assets included in the bankruptcy estate. The debtor was not allowed to dispose of those assets from the moment when the legal effects of the bankruptcy order arose. The legal effects of the declaration of bankruptcy arose from the date on which the bankruptcy notice was posted on the official notice board of the bankruptcy court. The bankruptcy estate was protected from the debtor's acts detrimental to creditors. Legal acts performed by the debtor after the declaration of bankruptcy and concerning the bankruptcy estate were ineffective *vis-à-vis* the body of creditors. A consideration was to be returned to the other party if the bankruptcy estate had been unjustly enriched by thereby. Registrations and entries in land registers could be permitted even after the bankruptcy had been declared, provided that the legal acts had been carried out before the bankruptcy was declared.

The Act issuing the procedures for bankruptcy, composition and avoidance of fraudulent transactions was mindful not only of the maintenance of the debtor and his family, but also of the question of housing. What the debtor acquired by his own activity or what was donated to him during the bankruptcy proceedings was to be left to the debtor if he needed the same for his maintenance or the maintenance of

his dependant persons. As a rule, the debtor was not entitled to maintenance from the bankruptcy estate. However, the trustee in bankruptcy could, with the approval of the creditors' committee, provide the debtor and his family with necessary maintenance. If the debtor lived in a house included in the bankruptcy estate, the rooms necessary for his living accommodation and for that of his family members who lived in the same household with him were to be left to him. It was up to the court commissioner to decide which rooms were to be left for the debtor's living accommodation. If the debtor was in breach of the provisions on administration of the bankruptcy estate, the bankruptcy commissioner could withdraw the rooms left to the debtor at the proposal of the trustee in bankruptcy.¹²

3.3 Course of the bankruptcy proceedings

Regional courts served as bankruptcy courts. The dispositive principle applied to the commencement of proceedings. Bankruptcy proceedings could be commenced at the petition of the debtor or at the petition of his creditor. If the debtor filed the bankruptcy petition, bankruptcy was to be declared without undue delay. If the debtor notified the court that he had stopped making payments, such notice was deemed to constitute a bankruptcy petition. A creditor could file a bankruptcy petition if he proved the existence of his claim against the debtor and the fact that the debtor was unable to pay it. The principle of publicity applied to the declaration of bankruptcy. The bankruptcy notice was posted on the official notice board of the bankruptcy court on the same day as the bankruptcy was declared. After bankruptcy had been declared, the bankruptcy court was required to take all necessary measures to secure the bankruptcy estate. The debtor could be taken into custody where there were reasons for believing that he would abscond. He was detained in a prison, in a room which was separate from the rooms which were used for custodial sentences and investigatory custody. Also, the declaration of bankruptcy had to be entered in public registers. A note of the declaration of bankruptcy was to be made *ex officio* in the land register, the commercial register, the ship register, and the patent register. The debtor's appeal against the bankruptcy order did not have a suspensive effect.

The authorities in the bankruptcy proceedings were the bankruptcy commissioner and the trustee in bankruptcy. As a rule, one of the judges of the bankruptcy court was appointed as bankruptcy commissioner. If the debtor's registered office or residence was outside the district in which the bankruptcy court was situated, a judge of some of district courts could be appointed as the bankruptcy commissioner. The bankruptcy commissioner conducted the bankruptcy proceedings as a single judge, supervised the activities of the trustee in bankruptcy and could take measures and issue all decisions which were not reserved by law to the bankruptcy court. On the declaration of bank-

12 HORA, Václav: *Řády konkursní, vyrovnací a odpůrčí*. Praha, Československý kompas, 1932, 115.

ruptcy, the bankruptcy court appointed a trustee in bankruptcy for the debtor. The rule was that there was no obligation to accept the office of trustee in bankruptcy, but lawyers and notaries could only refuse such appointment for important reasons, the justification of which was assessed by the bankruptcy court. The trustee in bankruptcy was to identify all assets constituting the bankruptcy estate, to manage those assets, as well as to identify the debtor's debts and to examine the claims lodged. The trustee in bankruptcy had active procedural standing (*locus standi*) in judicial proceedings. He was to conduct disputes relating to the bankruptcy estate on behalf of the debtor. The task of the trustee in bankruptcy was to make a list of and determine the value of various assets constituting the bankruptcy estate. At the end of his activity, the trustee in bankruptcy was to prepare a final report. The trustee in bankruptcy was liable to the parties to the bankruptcy proceedings for any material damage suffered by them as a result of the neglect of the duties imposed on him. If the scope of the administration so required, the bankruptcy court could also appoint special trustees for certain areas of administration, in particular for the administration of immovable assets, assets serving mining activities, undertakings serving public railway transport, or large industrial undertakings.

In addition to the trustee in bankruptcy and the bankruptcy commissioner, the creditors' committee was an important body in bankruptcy proceedings. The creditors' committee supervised the activities of the trustee in bankruptcy and examined his management results. The creditors' committee promoted the interests of creditors in bankruptcy proceedings. It consisted of three to five representatives of the body of creditors, who were elected, as a rule, at the first meeting of creditors. The first meeting of creditors was held, as a rule, within 15 days of the declaration of bankruptcy. The meeting of creditors was convened and chaired by the bankruptcy commissioner.

The creditors were to lodge their claims in bankruptcy proceedings. The time limit for the lodging of creditors' claims was, as a rule, thirty to sixty days of the declaration of bankruptcy. The lodging of a claim in bankruptcy proceedings had an important effect. It resulted in suspending the limitation period. Creditors had to lodge their claims even if they were disputed, and even if they were already enforceable (granted by a final judgment). If a claim was a secured creditor's claim, the security right had to be asserted in the lodgement of claim. The lodgement of claim had to be in two copies – one copy for the bankruptcy court and the other copy for the trustee in bankruptcy. Creditors having their residence or registered office abroad were required to appoint an agent for service whose residence was in the territory of our State. If a foreign creditor failed not appoint such an agent for service, the bankruptcy commissioner appointed one at the foreign creditor's expense. The trustee in bankruptcy had to examine the lodged claims and compare them with the debtor's books of account. The trustee in bankruptcy entered the lodged claims in the list of claims. He was obliged to submit the list to the bankruptcy commissioner. A claim was deemed to be established if it was recognised by the trustee in bankruptcy and was not denied by any of the creditors.

The trustee in bankruptcy was to monetise the bankruptcy estate and deposit the cash in a bank account. For all major measures, the trustee in bankruptcy had to obtain the approval of the creditors' committee. In urgent cases, such approval could be given by the bankruptcy commissioner. Assets included in the bankruptcy estate were to be sold in accordance with the Enforcement Code. The sale and the distribution of the proceeds among the secured creditors were carried out by the court. In simple cases, the bankruptcy commissioner could, without hearing the creditors, approve the distribution of the sale proceeds as proposed by the trustee in bankruptcy with the approval of the creditors' committee. In more complex cases, the trustee in bankruptcy had to submit a distribution proposal approved by the creditors' committee. The proposal was to contain a list of all claims in their order, the cash to be distributed, and the amounts attributable to each individual claim. If no objections were lodged against the distribution proposal, the bankruptcy commissioner was to approve it without undue delay. The decision on the distribution proposal was published on the official notice board of the bankruptcy court. If the entire proceeds of the monetisation of the bankruptcy estate were distributed among the creditors, the bankruptcy court cancelled the bankruptcy.

The sale of the bankruptcy estate in bankruptcy proceedings could be prevented by means of a compulsory composition. As long as the bankruptcy estate had not yet been distributed, the debtor could propose that the bankruptcy be terminated by a compulsory composition. This was an offer to creditors for a partial satisfaction of their claims. If such a proposal was made, the bankruptcy commissioner could order a suspension of the monetisation of the bankruptcy estate until the proposed composition had been decided by the meeting of creditors. If the compulsory composition was confirmed by the court and was executed in due time, the debtor was relieved of the obligation to compensate the creditors for any damage suffered by them as a result of the composition. The bankruptcy was subsequently annulled and the debtor regained the right to dispose freely of his assets.

Compared to bankruptcy proceedings, composition proceedings were a more favourable alternative how to resolve the debtor's insolvency. A debtor who was insolvent and wished to avoid bankruptcy proceedings could file a petition with the court that composition proceedings be opened. Within the composition, the debtor offered his creditors a partial satisfaction of their claims. The composition was possible if the debtor offered unsecured creditors the satisfaction of at least 45% of their claims, including the related interest and fees, which had to be paid within two years of the filing of the petition. The composition offer was voted on by the creditors and then confirmed by the court. If the composition was finally approved by the court and satisfied by the debtor in due time, the unsatisfied part of the creditors' claims could no longer be recovered from the debtor. A successful composition did not result in the debtor's business being wound up. Through the composition, the debtor was given a second chance. After the composition had been completed, the debtor was allowed to continue in business.

4. Bankruptcy law in the period after 1948

As a result of the historical events of 1948, there was a transition to a totalitarian state and a command economy. In connection with the introduction of socialism, private ownership of the means of production was eliminated. As the State became the sole owner of the means of production, this led to the liquidation of the competitive market environment. As a result, bankruptcy law was losing its relevance and, in 1950, the bankruptcy legislation of 1931 ceased to apply.¹³ The Code of Civil Procedure of 1950 (Act No. 142/1950 Coll. on civil proceedings) replaced the institution of bankruptcy with the institution of liquidation by enforcement (Sections 570–600), the essence of which consisted in the sale of all the debtor's assets. A related legal institution was the liquidation of an insolvent probate estate (Sections 601–604). The activities of entrepreneurs were restricted and replaced by those of state-owned enterprises and co-operatives.¹⁴ In connection with the gradual restriction of entrepreneurial activity after 1948, another procedural code, the Code of Civil Procedure of 1963 (Act No. 99/1963 Coll. Code of Civil Procedure) significantly narrowed the legislation in question and contained only provisions on the liquidation of assets (Sections 352–354). Provisions on liquidation by enforcement were not included in the new procedural code. Neither compulsory composition nor out-of-court composition was provided for. The Notarial Code (Act No. 95/1963 Coll.) contained provisions on the liquidation of insolvent probate estates (Sections 43–45). The social, political and economic changes that took place in November 1989 (the collapse of the socialist system) resulted in a return to the classical institutions of bankruptcy law, the entrenchment of which was an inevitable consequence of the introduction of a market-oriented economy. The authors of the new bankruptcy legislation were inspired by the bankruptcy legislation of 1931.

5. Bankruptcy law in the period after the transition to a market economy

Bankruptcy law was restored in our territory with the adoption of Act No. 328/1991 Coll. on bankruptcy and composition (the “Bankruptcy and Composition Act”), which entered into force on 1 October 1991. The model for the adoption of the Bankruptcy and Composition Act was Act No. 64/1931 Coll., issuing the procedures for bankruptcy, composition and avoidance of fraudulent transactions.¹⁵ The Bankruptcy and Composition Act was amended several times. Some of those amendments did not prove successful,¹⁶ as they did not correspond to the economic development in our territory,

13 SCHELLE–FRÝDEK op. cit. 46.

14 STEINER–MAZÁK op. cit. 15.

15 ĎURICA, Milan: *Konkurzné právo na Slovensku a v Európskej únii*. Žilina, Poradca podnikateľa, 2006, 25.

16 DOLNÝ, Jaroslav: Nový spôsob riešenia reštrukturalizácie z pohľadu smernice o reštrukturalizácii a insolvenčii, *Justičná revue*, 2021, 73(2), 218–231.

therefore the Act was replaced by Act No. 7/2005 Coll. on bankruptcy and restructuring (the “Bankruptcy and Restructuring Act”) and Act No. 8/2005 Coll. on trustees (the “Act on Trustees”), which currently regulate the field of bankruptcy law in our territory. The new legislation has been in force since 1 January 2006.

Under the Bankruptcy and Composition Act, the trustee was selected by the bankruptcy court, as a rule, from a list of trustees. Exceptionally, the bankruptcy court could appoint as trustee a person who was not on the list of trustees if he or she met the conditions for inclusion on that list, which is no longer possible under the current legislation. Under the Bankruptcy and Restructuring Act, only a person registered on the list of trustees may be appointed as trustee. Under the Bankruptcy and Composition Act, only a natural person could be a trustee. At present, also a legal person (a general partnership and a limited partnership) can be a trustee. Under the previous legislation, no examination or experience was needed for a person to be registered on the list of trustees. A trustee did not need to have a law degree. Under the current legislation, registration on the list of trustees is subject to the completion of a master’s degree in law or economics and the passing of a trustee examination, which can only be taken after proper training. In contrast to the previous legislation, the Act on Trustees has introduced a highly formal model of regulation of trustees, under which the supervision of trustees’ activities is entrusted to the Ministry of Justice. Under the Bankruptcy and Composition Act, the trustee was initially selected at the discretion of the bankruptcy court. From 8 October 2001, trustees were selected in the order in which they were registered on the list of trustees. Since 1 January 2006, the new Bankruptcy and Restructuring Act has introduced the random selection of trustees by means of computer technology.

The new bankruptcy and restructuring legislation also introduced differences concerning the conduct of the bankruptcy proceedings. In contrast to the previous legislation, if a creditor files a bankruptcy petition, his claim must be proved. A claim is deemed to be proved if it is acknowledged by the debtor on a document bearing the debtor’s authenticated signature (it does not have to be in the form of a notarial deed) or evidenced by a final decision of a court or other authority. Under the previous bankruptcy legislation (Act No. 328/1991 Coll. on bankruptcy and composition), the filing of a bankruptcy petition did not require the creditor’s claim to be acknowledged by the debtor or evidenced by a final decision of a court or other authority. The Bankruptcy and Restructuring Act introduced, instead of the previous institution of conciliation proceedings and composition, which were mostly unsuccessful in practice, the institution of restructuring, which provides legal persons pursuing business with a possibility of recovery. As regards debtors who are natural persons, the Bankruptcy and Restructuring Act introduced the institution of discharge of debt, the aim of which is to relieve the debtor of his debts, irrespective of whether he or she is an entrepreneur. Since 1 March 2017, changes have been made to make the discharge of debt more accessible to more people. The discharge of debt can be achieved through a bankruptcy discharge or a repayment plan.

6. Conclusion

After the establishment of the independent Czechoslovak State in 1918, our legal system gradually began to break away and become independent from Austrian and Hungarian law through the adoption of new laws. The adoption of Act No. 64/1931 Coll. succeeded in removing the state of legal dualism that had persisted in our territory after the establishment of the Czechoslovak Republic. Act No. 64/1931 Coll., issuing the procedures for bankruptcy, composition and avoidance of fraudulent transactions, was an important historical source for the formation of bankruptcy law after the collapse of the socialist regime. The bankruptcy legislation of 1931 was the inspiration for the authors of the Bankruptcy and Composition Act of 1991. The literature on bankruptcy law from the period after the establishment of the Czechoslovak Republic also played an important role in the conception of bankruptcy law after 1990 and has influenced contemporary legal science in the field. The Bankruptcy and Composition Act did not meet the needs of legal practice. Conciliation proceedings usually resulted in the recovery project not being approved or implemented and the conciliation proceedings only prolonged the bankruptcy proceedings unnecessarily without a positive result, which was to be the recovery of the debtor's business. Compositions were not applied in practice because of the complexity of the conditions that had to be met under the Act. It was therefore justified to replace the Bankruptcy and Composition Act with the Bankruptcy and Restructuring Act, which significantly strengthened the influence of creditors in bankruptcy proceedings at the expense of the court, contributed to greater professionalisation of the trustee's activity by tightening the prerequisites for the office of trustee, and introduced the possibility of providing a second chance for insolvent entities through restructuring and discharge of debt.

ALKOTMÁNYOS ÁLLAM – KÖZJOGI JOGVÉDELEM – JOGÁLLAM

Martonyi János nézetei a jogállamiságról

Stipta István A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem című közelmúltban megjelent könyvében utal Martonyi János e tanulmány címében jelzett gondolataira, melynek kapcsán megjegyzi: „A történelmi alkotmányunk és a közigazgatási bíráskodás kapcsolatának vizsgálatakor ma is jól hasznosíthatóak Martonyi János 1930-as évekbeli megállapításai. A szerző a bírói jogvédelmet egyértelműen alkotmányos kritériumnak és jogállami feltételnek tekintette.”¹ A következőkben Martonyi téziseinek rekonstrukciójára történik kísérlet. Ezzel az írással köszöntöm a most hetvenéves Stipta István professzort, a nagyra becsült kollégát, a mindig segítőkész barátot.

Az alkotmányos jogállam és az ezzel szoros összefüggésben lévő jogvédelem kérdése a dualizmus korától foglalkoztatta a hazai jog-, állam- és politikatudományi gondolkodást.² A két világháború közötti időszakban e tárgykör kapcsán figyelemreméltó észrevételeket tett Martonyi János (1910–1981), a magyar közjogtudomány jeles alakja, aki a „Magyary-iskola”³ – így a Magyar Közigazgatástudományi Intézet – tagjaként vált ismertté a hazai szakirodalomban.⁴ 1932-ben – 22 éves korában – jelent meg *A közigazgatási*

- 1 STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 32.
- 2 Vö. SZABADFALVI József: Jogállamiság – jogérvényesítés – jogvédelem – közjogi bíráskodás összefüggései a dualizmus kori magyar jog- és államtudományi irodalomban. *FORVM. Acta Juridica et Politica*, 2021/2, 113-130.
- 3 SAÁD József: *A racionalizátor*. In: Magyary Zoltán. (Válogatta, sajtó alá rendezte, a bevezetést és a jegyzeteket írta: SAÁD József) Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 2000, 51-53.; KOI Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyary-iskola koráig*. Budapest, Nemzeti Közszerkeleti és Tankönyv Kiadó Zrt., 2014, 293-333.
- 4 Martonyi János életéről és munkásságáról lásd: SZAMEL Lajos: *A magyar közigazgatástudomány*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1977, 208-213.; SZÜCS István: *A közigazgatási bíráskodás témájának magyar kutatója*. In: Emlékkönyv Martonyi János egyetemi tanár oktatói működésének 40. és születésének 70. évfordulójára. Universitas Szegediensis de Attila József Nominatae: Acta Juridica et Politica, Tom. XXVII. Fasc. 18. Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 1980, 373-386.; KOI

bíráskodás és legújabbkori fejlődése című műve, melyben a modern alkotmányos állam meghatározó intézményének szerepét és működési kereteit mutatta be.⁵ Írásában szó esik a jogállamiság szempontjából meghatározó viszonyokról, így a végrehajtó hatalom túlkapásaival és visszaéléseivel szembeni bírói jogvédelemről. A könyv előszavát jegyző Magyary Zoltán szerint a közigazgatási bíráskodás kiterjesztése a háború utáni alkotmányfejlődés Európa-szerte „erős jellemvonása”, ezért a „magyar közigazgatás korszerű reformja is elkerülhetetlenné teszi a magyar közigazgatási bíráskodás fejlesztését.”⁶ Martonyi megállapítása szerint – és ezzel szorosan kapcsolódik mestere felfogásához – a közigazgatási bíráskodás napjaink jogállamának „egyik legerősebb bástyája”, sőt – Tomcsányi Móric fogalmát citálva – a „legnagyobb hatású alkotmánybiztosíték”.⁷

A még joghallgató szerző munkájában a liberális jogállam eszményét vallva a hatalmi ágak szétválasztásának elvét és a köztük való egyensúly megvalósítását hirdette, melynek elengedhetetlen feltétele az „állami szervek cselekményeivel” – így elsősorban a törvényhozással és főleg a közigazgatással – szembeni bírói jogvédelem. Martonyi ezt tekintette a legfőbb alkotmányos kritériumnak és jogállami feltételnek: „[K]orunk alkotmányos állama, amely a három fő államhatalom között a lehetőség szerint tökéletes egyensúlyt kíván létrehozni, a bírói jogvédelmet az állami szervek cselekményeivel szemben is elismerte. Az ezen principium előtti meghódolás adja a jogállam fogalmának lényegét és amellet az állami szuverenitást semmiképpen sem sérti. Állam és állami orgánumok ugyanis különböző fogalmak, és így a szuverenitáson nem esik csorba, ha az alkotmány az állampolgároknak jogot ad arra, hogy a közigazgatási szervek jogellenes cselekményei ellen bírói orvoslást kérjenek. Az állam belső berendezésének illetén szemlélete parancsolóan követeli meg azt, hogy közorgánumok és magánosok egyaránt teljes mértékben alá legyenek vetve a jog, a törvény uralmának és hogy a vitás kérdések eldöntésére, a jogsértések jóvátételére a köz- és magánélet egész mezején szolgáljon valóminő bírói tevékenység, az érdekelt közigazgatási hatóság döntése helyett. Így jött létre a polgári és a büntető bíráskodás, mint rendes bírói működés mellett a közigazgatási peres ügyek területén a közigazgatási bíráskodás fogalma.”⁸

Martonyi művében a különálló közigazgatási bíróságok működése mellett foglal állást. Véleménye szerint „a modern állam konstrukciójának leginkább egy különálló, a rendes bíróságoktól, de a cselekvő közigazgatási szervektől is elválasztott közigazgatási bíróság felel meg.”⁹ Ugyanakkor biztosítani kell, hogy a két féle bírósági fórumrendszer, illetve az „aktív közigazgatási funkcionáriusok” jogköri összeütközését kezelni tudja a

i. m. 318-322.; SIKET Judit: Martonyi János (1910-1981). *FORVM Acta Juridica et Politica*, 2020/1, 477-491.

5 MARTONYI János: *A közigazgatási bíráskodás és legújabbkori fejlődése*. Magyar Közigazgatástudományi Intézet 8. sz. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1932.

6 MAGYARY Zoltán: *Előszó*. In: MARTONYI (1932) i. m. 5.

7 MARTONYI (1932) i. m. 68.

8 Uo. 10.

9 Uo. 19.

jogrendszer, ezért a jogállam „betetőzésének” tekinti a hatásköri bírászkodás intézményének a bevezetését. Végző konklúzióként megállapítja: „A jog uralmának az állam életében való feltétlen érvényrejuttatása fogalmi szükségképpenséggel követeli meg a közigazgatási bírászkodás intézményének minél teljesebb kifejtését.”¹⁰

Tanulmányában felhívja a figyelmet a jogállamiság szempontjából fontos fejleményre, az 1920-ban Ausztriában alapított „alkotmányi bíróság (Verfassungsgerichtshof)” felállítására, mely „az alkotmányjogi jelentőségű ügyeket leveszi az általános közigazgatási bírászkodás válláról.”¹¹ A mű záró fejezetében részletesen szól a bírászkodás e formájáról, sőt fölveti az „alkotmányi bírászkodás” hazai bevezetésének a szükségességét.¹² Szerinte a „legújabbkori fejlődés eredményei szerint a közigazgatási bírászkodást általában ellátó, vagy esetleg külön szervek már nem csupán a szoros értelemben vett közigazgatási aktusok felülbírálatával foglalkoznak, hanem tevékenységük körét a régebben szigorúan külön tartott, minden bírói ellenőrzés elől elzárt kormányzati aktusokra és az állami szuverenitást gyakorló legfőbb szerveknek az alkotmány funkcionálásához tartozó cselekményeire is kiterjesztették.” Lényegében ezzel indokolható, hogy a közigazgatási bírászkodásnak egy egészen új, rendkívüli jelentőségű fóruma jött létre, az ún. alkotmányjogi vagy alkotmányi bírászkodás: „Alkotmányi bírászkodásnak éppen azért kell neveznünk, mert ez a bírói fórum az állami szuverenitás működését közvetlenül érinti és mint ilyen, feltétlenül az alkotmányjog körébe vág. Ha pedig a közönséges közhatósági cselekmények és az alkotmányjogi vitás esetek feletti bírászkodás teendőit valamely átfogó megjelölés köpönyege alá akarjuk vonni, úgy általában közjogi bírászkodásról kell a jövőben szólnunk.”¹³ Martonyi az igazságszolgáltatás „új ágazatának” tekintett intézmény politikai fontosságára utal, amely az államélet egészére kiható jelentőséggel bír. A „politikai irányítással kapcsolatos közérdekű cselekmények” jogszerűség szempontjából való megítélését csak egy független bírói testület tudja megítélni, szemben azzal a gyakorlattal, mely a törvényhozás kompetenciájába helyezi az ilyen ügyek elbírálását. Ez felel meg szerinte az államhatalmak elválasztása elvének. Martonyi végül megemlíti az „alkotmányi bírászkodás” egyes ágait, „főbb bírászkodási csoportjait”. Nemzetközi példákra utalva ezek a választójogi bírászkodás, a magas rangú közfunkcionáriusok alkotmányjogi felelősségrevonása és a törvényhozók összeférhetlensége fölötti ítélezés esetei.

Néhány évvel később, 1939-ben jelent meg *A közigazgatás jogszerűsége a mai államban* című könyve, melyben részletesen foglalkozik az államhatalmi ágak „szétválasztásának” a 18. század vége óta meghatározó hatást gyakorló doktrínájával, illetve a francia forradalomból mint „szellemi kútforrásból”¹⁴ eredeztethető liberális, vagy miként nevezi,

10 Uo. 68-69.

11 Uo. 24-25.

12 Uo. 65-68.

13 Uo. 65.

14 MARTONYI János: *A közigazgatás jogszerűsége a mai államban*. Magyar Közigazgatástudományi Intézet 29. sz. Budapest, Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, 1939, 69.

„alkotmányos jogállammal”.¹⁵ A klasszikus eszme gyakorlati megvalósulásában végbe ment változások kapcsán megjegyzi, hogy a közigazgatás feladatainak megnövekedése folytán a végrehajtó hatalom túlsúlya alakult ki. A három hatalmi ág közötti határvonalak „elmosódni” látszanak, mivel az egyes államhatalmi szervek több hatalmi ágba tartozó funkciót látnak el. Utóbbi fejlemények magyarázataként jelentek meg az állami hatalom egységét hirdető elméletek. Martonyi e folyamat lényegét mesteréhez hasonló módon ítéli meg, amikor így fogalmaz: „[A]z erős exekutiva mai államára mindenképp a törvényhozó szerv hatáskörének szűkítését tartjuk jellemzőnek.”¹⁶ Ugyancsak terítékre kerül az 1930-as évek állam-, politika- és közjogtudományát élénken izgató „új alkotmányformák” kérdése. Martonyi itt az „autoriter vagy tekintélyuralmi állam”,¹⁷ a „diktatúra”,¹⁸ a „totális állam”¹⁹ és a „rendi felépítésű korporatív állam”²⁰ fogalmait használva beszél a 19. századi liberális jogállam meghaladásaként az új fejleményekről, melyek álláspontja szerint az elkövetkezendő évtizedek államfejlődésében meghatározó hatást gyakorolnak. Általános fejlődési irányként Magyaryra utalva megállapítja: „[N]emcsak az ú. n. diktatúrákban, hanem a parlamentáris államokban megfigyelhető jelenségek is alátámasztják, hogy a XX. századbeli fejlődés az erős végrehajtó hatalom (Strong Executive) kialakulása felé halad. Amíg a XIX. században a törvényhozó hatalom dominált, addig ma a végrehajtás lett a szuverenitás legerősebb ága.”²¹

Könyvében Martonyi a jogállamiság egy másik nagyon fontos kérdéskörét, az egyéni emberi, vagy másképpen alapjogok értelmét és érvényesülését is érinti. Nem tárgyalva behatóan a szerző e téren kifejtett álláspontját, fontos megemlíteni, hogy viszonylag

15 Uo. 153.

16 Uo. 32.

17 „A »tekintélyuralom« vagy »autoriter állam« kifejezés nézetünk szerint elsősorban arra utal, hogy az állam vezetését a lefolyt forradalmi átalakulás végrehajtója, illetőleg ennek utódai a nemzet előtti tekintélyükön alapuló messzemenő hatalommal, a liberális állam politikai ellenőrzési módszereinek kiküszöbölésével végzi.” Uo. 39.

18 „A »diktatúra« szó használatának annyiban van létjogosultsága a mai államalakulatokra (főleg Németországra) nézve, mert a törvényhozó és végrehajtó hatalom egy kézben való egyesítése, az állam érdekében rendkívüli intézkedések megtételére való jogosultság és az emberi szabadságjogoknak csak feltételes elismerése ezekben az országokban messzemenően megtalálható.” Uo.

19 „A »totális állam« megjelölés [...] azt jelenti, hogy az állami tevékenység – amelyet meghatározott és egyedül irányadó világnézet, doktrina irányít – az emberi élet minden területén, a köz- és magánélet síkján egyaránt korlátlanul érvényesülhet. Ez a totalitárius állami tevékenység a német elgondolás szerint a legfőbb alapnak és célnak vallott népközösséget, a fajt szolgálja, amellyel a kormánzatnak mindig kapcsolatot kell tartania.” Uo. 40.

20 „A »rendi« vagy »korporatív állam«-ban (Olaszország, Portugália) inkább a társadalmi és gazdasági életnek különleges szervezési módja forog fenn, amely az egyéneket foglalkozásuk szerint kötelezően összefogja és az így létrejött hivatási területeknek közjogi szerepet ad.” Uo.

21 Uo. 40.

részletesen foglalkozik a német nemzeti szocialista irodalom és más „autoriter államok” vonatkozó álláspontjának bemutatásával. A 19. századi liberális állam- és jogrenddel mint a jogállamiság klasszikus felfogásával szemben a korabeli német uralkodó szemléletet úgy jellemzi, hogy abban az alapjogok biztosítása immár nem szerepel „alkotmányjogi alapelvként”, illetve a szabadságjogok nem gyakorolhatók a közösség „kárára”, sőt az az egyéni cselekvéseknek az „összességet” kell szolgálnia.²² Az olasz fasiszta világnézet sajátosságát pedig abban látja, hogy az egyén helyzetét nem az állammal szembeni jogok érvényesülése, hanem az állam iránt vállalt felelősség és „odaadás” határozza meg.²³

Martonyi e művében külön fejezetben foglalkozik a jogállam múltjával és korabeli jelenével.²⁴ A 19. századi jogállam lényegét a törvényeknek alárendelt állami működésben látja, mely fogalom és teória Robert von Mohlnak köszönhetően fejlődött ki és terjedt el az 1830-as évek elejétől. Martonyi katalógusszerűen, röviden fölvezolja a klasszikus jogállam „intézményi” jellemzőit. Így a jogállam két legfontosabb fogalmi jegyének a „jogszabályoknak az államban való feltétlen, a közigazgatást is maguk alá szorító uralmát”, illetve „a jog e hegemoniájának biztosítására a bíróság által függetlenül gyakorolt, az állam intézkedéseivel és cselekedeteivel szemben is érvényesülő jogvédelmi tevékenységet” nevezi.²⁵ További – főképpen a közigazgatás jogszerű működésével kapcsolatos – ismérvként említi a „magasabb közigazgatási orgánumhoz való fordulás lehetőségét” („közigazgatási fellebbevitel”), a „közigazgatási eljárás elveinek, formáinak [...] megállapítását” (közigazgatási szervek hatáskörének szabályozása), az „általános jellegű vagy konkrét közigazgatási rendelkezéseknek az ú. n. államtanácsok [...], illetve speciális szaktanácsok véleményezése alá való bocsátását”, a közigazgatási szervek feletti „hierarchikus felügyeletet”, a felsőbb hatóságok ellenőrző tevékenységeként megvalósuló „fegyelmi eljárást”, továbbá a közhivatali cselekményekkel összefüggésben indított „bűnvádi eljárást”, a „magánosoknak okozott károkért az államot, vagy magát az eljárt tisztviselőt terhelő magánjogi kártérítési felelősséget”. Martonyi szerint mindezeket kiegészíti a már több államban is kialakult gyakorlat, mely a tekintetben teszi a törvényeket vizsgálat tárgyává, hogy ütközik-e az alkotmány tételeivel vagy „íratlan alapelveivel”. A jogállamiság szempontjából igen fontos intézmény jellemzéseként megállapítja: „A törvényeknek ezt az alkotmányszerűség szempontjából való felülvizsgálatát (mellőzésük kimondását vagy megsemmisítésüket) vagy bármely bíróság, vagy csak az állam legfőbb bírósága eszközölheti, vagy ez a jog külön ú. n. alkotmánybíróság hatáskörébe tartozik.” A jogvédelem további eszközeként nevesíti azt a szintén intézményes megoldást, amelyben a bíróságok – elsősorban a közigazgatási bíráskodás „szervei” – felhatalmazást kapnak a kormány és általában a közigazgatási szervek által kibocsátott rendeletek „törvényszerűségének” megvizsgálására. Végül utolsóként szól a „minisztereknek (demokratikus köztársaságokban a köztársasági elnöknek is) a parlament által emelt vád

22 Uo. 51-52.

23 Uo. 53.

24 Uo. 55-68.

25 Uo. 56.

alapján való jogi felelősségrevonásáról”, melyet egyes államokban a parlament felsőháza, másokban a legfőbb bíróság, megint más országokban az alkotmánybíróság bírál el.²⁶ A klasszikus jogállamfelfogás szempontjából mindezek közül – végső megállapítása szerint – a közigazgatás aktusaival szemben érvényesülő „pártatlan bírói funkció” a „leghatékonyabb” eszköz.

Martonyi kitér a nemzeti szocialista nézetek jogállammal kapcsolatos megállapításaira. A korabeli német szakirodalomban megjelenő álláspontokat „újszerű szintézisre való törekvésnek” nevezi, melyek jó része nem kiforrott, „eredetieskedő” szemléletmódot képvisel. A legmerészebb megközelítések a jogállam gondolatát teljes mértékben elvetik (Günter Krauss) azzal az indokkal, hogy a jog nem független sem az államtól, sem pedig a hatalomtól. Martonyi szerint a jogállam teljes tagadását jelentő felfogással szemben többségben vannak azok a „mérsékeltbb” megközelítések, amelyek meg akarják tartani a jogállam fogalmát, annak új tartalmat, értelmet adva. Többek mellett Carl Schmitt képviselte azt az álláspontot, amely szerint a „nemzeti szocialista jogállam” ismérvei között megtalálhatók a jogbiztonság, a törvények érvényesülése, a független bírói jogvédelem. Ezek értelmét és tartalmát ugyanakkor a nemzeti szocializmus világnézete átformálta. Schmitt kijelentését citálva említi: a nemzeti szocializmus megakadályozta, hogy a jogállam eszméjét a liberalizmus kisajátítsa. E felfogás szerint a liberális állam valójában „Gesetzesstaat”, amelyben a norma (törvény) uralkodik és aminek egyetlen korlátja az egyéni szabadság. A „széthúzó törekvéssel aláaknázott” liberális jogállammal szemben a nemzeti szocialista államot tekinti valódi jogállamnak, ahol a köz- és magánélet jogszerű rendjét az erős „Führerstaat” biztosítja. A nemzeti szocialista jogállamban a jogot és az államot egy közös forrásra, a „népközösségre” vezetik vissza.

Összehasonlítva a liberális és hitleri jogállamot a két megközelítés között elsősorban a jogrend „alapeszméjében” véli fölfedezni az eltérést. A liberális felfogás az egyén egzisztenciájának és tevékenységének védelmét, a nemzeti szocializmus a népközösség szolgálatát és erősítését tekinti alapeszméjének: „A mai német eszmék szerint csak a politikai akarattal bíró, a közösséggel szemben felelősséget érző egyének [...] valamint a nemzeti kollektivitás fejlesztését céljukul kitűző csoportok, testületek lehetnek a jogállam hordozói.”²⁷ Ugyancsak lényegbevágó különbség a két koncepció között, hogy míg a liberális jogállam a „törvényszerűség” (legalitás) elvének feltétlen betartását, addig a „nemzeti szocialista jogállam” a „népi közösség rendjéhez” való alkalmazkodást hirdeti. A legalitás elve ebben a kontextusban azt jelenti, hogy minden életviszony törvényben való szabályozására törekednek és a parlamenten kívül más szerv csak törvényes felhatalmazás alapján gyakorolhat jogalkotó hatalmat, továbbá a közigazgatásnak végre kell hajtani a törvényben előírt cselekményeket, melyeket „opportunitásból” csak kivételesen mellőzhet. A „közösség jogi rendje” pedig a parlament által alkotott törvényekkel szemben a „Führer akaratnyilvánításain” nyugvó, a „nemzeti szocialista világnézeten

26 Uo. 56-58.

27 Uo. 62-63.

alapuló, jogszabályokba nem foglalt tételek” eredményeként létrejövő állapot.²⁸ Martonyi summázata szerint „[a] liberális és hitleri jogállam közötti különbséget [...] abban lehet meghatározni, hogy az előbbi [...] kívánatosnak tartotta az írásos, elsősorban törvényi jogalkotást, míg az utóbbi az általános, formális szabályokba nem mindig öntött, jogérzethez való alkalmazkodást helyezte előtérbe.”²⁹

Így jut el Martonyi saját álláspontjának bemutatásához, melyet – Magyarától eredeztethető szempontok alapján – a „jogszerűség és az eredményesség szintézisének” nevez. Kiindulópontként megállapítja, hogy „az autoriter államoknak nincs semmi okuk arra, hogy a jogállam két legfőbb jegyét: nevezetesen a tételes, vagy íratlan jogszabályok betartásának kötelezettségét és az ezt szentesítő független bírói jogvédelmet elvesse.”³⁰ A 20. századi fejlemények másik következményeként a jogállam „átértékelte” felfogását említi, amelyben a jogi szempontok elvesztették az állami cselekvés megítélése szempontjából élvezett kizárólagosságukat, vagyis a jogszerűség „túlsúlyos” szempontjainak meghatározó szerepét. A közigazgatással szembeni elvárásként – mesterére hivatkozva – a feladatok célszerű és gazdaságos elvégzése, vagyis az eredményesség kritériumai kerültek előtérbe a klasszikusnak tekinthető jogállami követelményekkel szemben: „[N]apjaink állama nem kizárólag jogállam, hanem e mellett cselekvő állam is. A jogállam és a cselekvő állam fogalmainak ilyen elválasztásával nem akarjuk azt mondani, hogy a XIX. század liberális állama egyáltalán nem cselekedett, hanem csak a mai autoriter állam cselekszik. Azt azonban kétségtelennek tartjuk, hogy míg a múlt században eszményül szolgált államszerkezetben a hangsúly a jogszabályok nyújtotta kereteken volt, addig a mai állam – legyen az akár ú. n. diktatúra, akár ú. n. demokrácia – az államhatalmi ágak viszonyának megváltozása és a végrehajtási tevékenység célszerű megszervezése által az eredményes cselekvés jobb feltételeit igyekszik magának elsősorban biztosítani.”³¹ Mindez nem jelenti Martonyi szerint, hogy a jogállam vívmányait feleslegesnek kellene minősíteni. A 19. században kialakult „jogállam-forma” olyan újításokat eredményezett, amelyről többé nem szabad „lemondani”. Sőt úgy véli, hogy a két cél szorosan összefügg egymással: „[A]z egyéni jogok elismerése és független bíróság által való oltalmazása egyik legfontosabb eszköze az állami működés eredményességének és a közérdekű állami célok minél teljesebb megvalósításának. A közigazgatás tényeivel szemben is érvényesülő bírói jogvédelem növeli a polgárok bizalmát az államhatalom iránt és fontos tényezője az objektív jogbiztonságnak is, amely két körülmény minden szervezett cselekvés sikerének feltétele.”³² Ezzel az érveléssel indokolja a

28 Uo. 64.

29 Uo. Érdemes itt megjegyezni, hogy Martonyi művében egy rövid utalás erejéig kitér az „olasz fascista irodalom” 1930-as évekbeli jogállamfelfogására, mely eltérő jellegzetességekkel bír a korabeli német megközelítésekhez képest. Az olasz szerzők többsége fontosnak vélte, hogy az állam tevékenysége jogilag szabályozva legyen, de az egyéni jogokkal szemben a „közösség rendjének” szabályozását tartották elsődlegesnek. Uo. 65-66.

30 Uo. 66.

31 Uo. 67.

32 Uo. 68.

közigazgatás „cselekményeinek” jogi szempontból való „ellenőrzését”, azaz a közigazgatási bíraskodás intézményének fontosságát. A jogvédelem terén ugyanakkor az „objektivista” nézetnek nevezett felfogással azonosulva vallja, hogy az egyéni alanyi jogok védelmének elsőségével szemben a kollektív szempontokat megtestesítő „tárgyi jog” érvényesülését kell a közigazgatási bíróságoknak szolgálni.³³ Annak részletezésére ugyanakkor nem tér ki, hogy az alanyi jogokat miként különbözteti meg a tárgyi jogtól.

Végző konklúzióként megállapítja, hogy a modern „közigazgatási tudomány” akkor tölti be a hivatását és szolgálja az alkotmányos jogállam eszméjét, ha ötvözi „az erős közhatalom és az emberi méltóság, az állami akarat érvényesülése és a szabad magán-tevékenység, a kollektivitás szempontja és az egyéni érdek, a hatósági tekintély és az alanyi jog, az eredményesség és a jogszerűség elemeit”. Az „új ötvözetnek” nevezett felfogásban „időtálló szintézisben olvad össze” a jogszerűség és eredményesség szempontrendszer.³⁴

Martonyi a későbbiekben kisebb terjedelmű írásokban érintette még a jogállamiság és a jogvédelem kérdéskörét. „A közigazgatási bíraskodás a nemzeti szocialista Németországban” című 1939-ben megjelent tanulmányában³⁵ a nemzeti szocialista jogirodalom elemző áttekintése kapcsán megállapítja, hogy a „liberális jogállam zászlóvivőinek és a nemzeti szocializmus irányadó tényezőinek felfogása ezekről a kérdésekről áthidalhatatlan ellentétben áll egymással.”³⁶ A közigazgatás bírói úton való jogi „ellenőrzését” – miként fogalmaz – a „hitlerista írók” többsége, mint „sajátságos” liberális intézményt egészében megszüntetendőnek ítélte, ugyanakkor az újabb fejlemények eredményeképpen a közigazgatási bíraskodás a nemzeti szocialista állameszme közjogi rendszerében „új megvilágítást” nyert. Az állami főhatalom „egységét” szolgáló funkció potenciális ellátását látják a működésében.³⁷ Martonyi megállapítja, hogy „a nemzeti szocialista jogászai közvélemény a Führerprinzip-en felépülő, cselekvő állam céljainak akadálytalan

33 „A mai »cselekvő állam« lényegének, a közigazgatás egységes egészként való szemléletének és a jogszabályok e tevékenységet keretező jellegének határozottan az a tétel felel meg, amely a közigazgatási bíróságok munkájának céljaul a megsértett tárgyi jogrend – és csak ezen keresztül az érintett személyi jogok – helyreállítását tűzi ki.” Uo. 112.

34 Uo. 154.

35 MARTONYI János: A közigazgatási bíraskodás a nemzeti szocialista Németországban. *Közigazgatástudomány*, 1939/2, 103-119.

36 Uo. 105.

37 „A közigazgatási jogszolgáltatás alapját ugyanis nem az államhatalmak elválasztásának és egyensúlyának tana képezi többé, hanem éppen ellenkezőleg az állami főhatalom egységnek való tekintése. A közigazgatási bíraskodás tehát nem a végrehajtó hatalomnak bírói ellenőrzés alá helyezését, a bíraskodásnak a közigazgatás fölötti uralmát fogja jelenteni, hanem itt pusztán a jogalkalmazásnak kétféle, egymást kiegészítő módjáról van szó. A nemzeti szocialista írók másik kardinális tétele az, hogy a közigazgatási bíraskodás nem az egyének jogainak az államhatalommal szemben való védelmét szolgálja, nem a liberális jogászok által kitalált »közjogi alanyi jogok« felett dönt, hanem [...] »a népi közösség életrendjét« kívánja biztosítani. A harmadik birodalom közigazgatási bíraskodása tehát ezen a két új, a liberalizmus eszmevilágában ismeretlen elvi pilléren épül fel.” Uo. 106.

elérését a közigazgatási bíróságok szervezetének megfelelő módosítása és hatáskörének szűkítése útján óhajtja elérni, amivel szemben az állampolgárok részére a megfelelő eljárási szabályok jelentenének továbbra is biztosítékot.³⁸ E nem túl meggyőző érvelés során nem foglalt állást abban, hogy a liberális jogállamiságnak mi a viszonya ehhez a formálódó gyakorlathoz.³⁹

Egy évvel később „A közigazgatás szerepe az angol államelméletben” című írásában a jogállamiság angol változatáról értekezik.⁴⁰ Az 1940-ben publikált művében az angol alkotmány egyik „alappillére” nevezi az államhatalmi ágak megkülönböztetése mellett a jog uralmának elvét: „A rule of law elve [...] a jogállam kontinentális gondolatának angol fogalmazását jelenti, vagyis egészen általánosságban szólva az összes állami szerveknek és minden egyénnek a jogszabályokhoz való feltétlen alkalmazkodási kötelességét.”⁴¹ A rule of law lényegét Dicey sokat hivatkozott gondolatai alapján mutatja be, majd megállapítja, hogy „[a] bíróságok által kifejtett jogelvek [...] uralmához való ragaszkodás vontatta maga után azt, hogy Angliában nincs külön közigazgatási bírászkodás.”⁴² Mindennek eredményeként „a rule of law-nak és a jog egységének ez az eszméje tökéletesebb védelmet nyújt az egyéni szabadságok számára, mint Európa bármely más államának jogintézményei.”⁴³ Valójában ez a különlegessége az angolszász joguralom teóriának. Ugyanakkor megemlíti – egykori mesteréhez csatlakozva –, hogy a végrehajtó hatalom (exekutiva) 20. század eleji erősödésével némi törést szenvedett a joguralom eszméje, melyet a modern államban tapasztalható civilizációs fejlődés elkerülhetetlen következményének nevez.

Ugyanebben az évben Magyary egyetemi tanári kinevezésének és tudományos intézete alapításának 10. évfordulójára megjelentetett tanulmánykötetben Martonyi megállapítja, hogy a közigazgatási bírászkodás kiterjesztése Európában a háború utáni alkotmányfejlődés fontos jellemzője, ezért a hazai közigazgatási reformok elkerülhetetlen kellékévé vált a bírászkodás e fajtájának továbbfejlesztése. A közigazgatási bírói felülvizsgálatot rendkívüli jelentőségűnek tartja az egyes állampolgári jogok védelme, illetve az újabb tekintélyuralmi elméletekben meghatározóvá váló kötelezettségek egyenlő elosztása vonatkozásában.⁴⁴

38 Uo. 119.

39 „A közigazgatás hatalmának a parlament és az igazságszolgáltatás rovására való megnövekedése ellen a rendes bíróságok és az ú. n. common law-jogászok máig is erős küzdelmet folytatnak és azt lehetőleg ignorálják.” Uo. 173.

40 MARTONYI JÁNOS: A közigazgatás szerepe az angol államelméletben. *Közigazgatástudomány*, 1940/3, 158-184.

41 Uo. 160.

42 Uo. 169-170.

43 Uo. 170.

44 MARTONYI JÁNOS: *A közigazgatás reformja és a közigazgatási bíróságok*. In: Dolgozatok a közigazgatási reform köréből. Magyary Zoltán egyetemi tanársága és a Magyar Közigazgatástudományi Intézet alapítása tíz éves évfordulója. Budapest, 1940, 146.

Két évvel később „Közigazgatásunk reformja” című 1942-ben megjelent tanulmányában megállapítja, hogy a közigazgatás funkcióinak tapasztalható „kiszélesülése” – ha nem is egyenlő mértékben – egyaránt megfigyelhető a liberális demokráciákban és a tekintélyuralmi államokban.⁴⁵ A jogállamiság szempontjából megkerülhetetlen kérdés vizsgálata kapcsán megjegyzi: „A két világnézeti és politikai tábor magatartása ezzel az adottsággal szemben csak ott mutat lényeges eltérést, hogy a XIX. század gondolataihoz ragaszkodó népek az állami beavatkozás növekedését megpróbálják összeegyeztetni a parlamentáris ellenőrzéssel és az egyéni szabadságjogok elvi érintetlenségével; viszont a tekintélyuralmi vagy – ha tetszik – totális államok a közületi cselekvés eredményességének feltétlen biztosításában ilyen korlátokat nem ismernek el és a közigazgatás legfőbb kötelességévé az uralkodó mozgalom szellemiségének odaadó szolgálatát teszik.”⁴⁶

Végül említésre méltó a Közigazgatási Bíróság ötvenéves fennállásról megemlékező 1947-ben megjelent tanulmányában írt érvelése, mely szerint „az autoriter államrendszerek fénykorában is állandóan hangoztattuk azt, hogy a jog uralma terjedjen ki változatlanul a közigazgatásra is és mindenkor tartsuk fenn a közigazgatás cselekményeinek jogi szempontjából való ellenőrzését, a független bírói jogvédelmet, mint bármely más módszernél hatékonyabb jogvédő eszközt.”⁴⁷ A második világháború után a hazai jogállami intézményrendszer még működő egyik utolsó bástyájának jubileumán egyértelmű elhatárolódást fogalmaz meg – a másfél évtizeddel korábban – a kortársak jelentős része által is az államfejlődés lehetséges modern formájának tekintett és megértéssel elemzett autoriter rendszerekkel szemben.

A vizsgált időszakban Martonyi az alkotmányos állam, közjogi jogvédelem és jogállam liberális interpretációjából kiinduló felfogását az 1930-as évekre az európai államfejlődésben tapasztalható tendenciák, így az autoriter, tekintélyuralmi, illetve totális államok gyakorlati működése, az erős végrehajtó hatalom kialakulása, a hatékony és cselekvő közigazgatás iránti fokozódó igények jelentős mértékben befolyásolták. A jogszerűség és eredményesség új szintézisének megfogalmazásában mestere hatása egyértelműen tetten érhető. A második világháború után, a fordulat évét követően az új korszak politikai-ideológiai elvárásai nem csupán Martonyit készítették korábbi tézisei „újragondolására”, nem tett ellene, hogy egykori gondolatai a jótékony feledés homályába merüljenek.

45 MARTONYI János: *Közigazgatásunk reformja*. *Hitel*, 1942/2, 100-115.

46 Uo. 100-101.

47 MARTONYI János: *Az ötvenéves Közigazgatási Bíróság*. *Városi Szemle*, 1947/3-4, 198.

SZABÓ ISTVÁN

egyetemi tanár (PPKE JÁK)

A KÖZVETLEN DEMOKRÁCIA GYÖKEREI TÖRTÉNELMI ALKOTMÁNYUNKBAN

1. Prológus

Egy ünnepi kötetbe, különösen, ha a szerzőt az érintett kollégához közelebbi kapcsolat fűzi, nehéz tanulmányt írni. Találunk-e a munkásságához is kapcsolódó témát, vagy csupán az éppen aktuális kutatásainkból adunk valamit a szerkesztők kezébe. Több hónap elteltével, már a határidők szorításába kerülve, én sem tudtam kimozdulni a sablon tanulmány vonalából, mígnem november közepén – egy Eötvös József konferencián – gondolatok fogalmazódtak meg bennem. Néhány kérdést szerettem volna már helyben feltenni, a megszokott időcsúszás miatt azonban vitára már nem maradt idő.

Az említett konferencián¹ Stipta István előadása Eötvös József önkormányzatvédő centralizmusáról szólt, amelynek központi problémája *a vármegyék* hatásköre volt. Jómagam a nemesi vármegye törvényhozási hatásköre és a közvetlen demokrácia kapcsolatáról szerettem volna kérdezni. Idő szűkében ez nem sikerült, azonban gondolataim egyre inkább összerakódtak, vajon a közvetlen demokráciának milyen gyökerei voltak történelmi alkotmányunkban? Kiindulópontunk a nemesi vármegye törvényhozási hatásköre lesz, s ehhez kapcsolódnak még a polgári kori, illetőleg hatályos közjogunkhoz fűződő elemek.

2. A hatáskörök és a hatáskörök gyakorlói

Önkéntelenül felvetődhet, hogyan lehet demokráciának nevezni egy olyan hatalomgyakorlási mechanizmust, amelyben a rendi tagozódás nyomán csupán a társadalom egyes privilegizált rétegei vehetnek részt. Ebben a kérdésfeltevésben azonban *a hatáskörök összemosódnak azok gyakorlóival*, az előbbit (a hatáskört) az utóbbiakról (annak gyakorlóiról) kialakult véleményünk alapján minősítjük.

A közvetlen demokrácia azonban egy hatalomgyakorlási mód, s nem áll egyenes összefüggésben azzal, vajon a társadalom milyen rétegei vehetnek részt a közhatalom gyakorlásában. Annak lényege, hogy a közügyek intézésében résztvevő személyek *nem képviselői szerv útján, hanem a döntéseket maguk meghozva gyakorolják a hatalmat*. Ha

1 Eötvös József és társai című konferencia, Magyar Tudományos Akadémia, Felolvasóterem, 2021. november 19.

egy alkotmány ismeri a közvetlen demokrácia intézményét, a népképviselői kamara megválasztásában és egy népszavazáson ugyanazon polgárok vehetnek részt, csak a hatalomgyakorlás módozata más. Így témánk szempontjából a polgári átalakulás után is másodlagos kérdés, vajon a választójog milyen széleskörű. Ha azt bővítik, akkor a parlament választásában és a népszavazásokon résztvevők köre is azonos módon változik, de *a dilemma ugyanúgy megmarad*: a képviselőkre bízuk a döntést, vagy azt a polgárok közvetlenül hozzák meg.

A történelmi alkotmány kontinuitásának egyik fő pontja pedig éppen az, hogy *egy viszonylag stabil államszervezetben belül a hatalom gyakorlóit változnak*. Az alsótáblán a rendi képviselt népképviselőre változik, a főrendiházból – összetételének változása nyomán – felsőház lesz, de az országgyűlés szervezete és működése alig módosul. Jelen tanulmányban a nemesi vármegyénél is elsősorban a hatalomgyakorlás technikáját vizsgáljuk, s nem a hatalom gyakorlóit.

3. A nemesi vármegye törvényhozó hatásköre (a kötött mandátum)

A nemesi vármegye törvényhozó hatásköre *a kötött mandátumra épült*. Számomra az is kérdés, vajon a törvényhozásban való részvételt egyáltalán lehet-e önkormányzati hatáskörként értelmezni. A tömeges országgyűlések idején annak tanácskozásain minden nemes személyesen jelenhetett meg. Később *a követek kötött mandátuma* azt szolgálta, *hogy a nemzet tagjai (a nemesek) továbbra is közvetlenül* vehessenek részt a döntésekben. Ehhez azonban már nem kellett az országgyűlés helyszínén megjelenniük, hanem meggyéknél megtárgyalhatták a diéta elé kerülő ügyeket, s a követeknek adott utasításokkal a megyei közgyűlésben leadhatták a diétára szánt szavazataikat. A vármegye mai értelemben véve egy szavazókör volt, a követek vitték a szavazás eredményét az országgyűlés helyszínére, ezeket ott összesítették, s megszületett a határozat. Ebből eredően a diétán hozott minden döntés a nemzet összes tagjának szavazatából kumulálódott.

A közvetlen demokrácia önálló intézménnyé válását a szabad mandátum szülte, mert itt már a választópolgárok és az általuk választott képviselők véleménye elválhatott egymástól. Ha a képviselők nem a választópolgárok akarata szerint döntenek, egy népszavazással felülírható a parlament akarta. Hatályos népszavazási törvényünkben is levezethető, hogy *a népszavazás nem más, mint a képviselők irányába adott választói utasítás*. Az Országgyűlést ugyanis kötelezi a népszavazáson hozott döntésnek megfelelő törvény elfogadására,² vagyis a képviselők eme törvény elfogadásakor nem szabad belátásuk szerint szavaznak, hanem *mandátumuk kötötté válik*. Ez csupán abban különbözik a rendi kor kötött mandátumától, hogy a választók nem közvetlenül az általuk választott képviselőt (követet) utasítják, hanem az összes választó az összes képviselőt.

2 „Az Országgyűlés – ha a népszavazás törvényalkotási kötelezettséget keletkeztet – köteles a népszavazás napjától számított száznyolcvan napon belül az érvényes és eredményes népszavazás döntésének megfelelő törvényt megalkotni.” [2013. évi CCXXXVIII. törvény 31.§ (1) bekezdés]

Kötött mandátumnál a népszavazás intézménye felesleges volt, hiszen a szavazati joggal rendelkezők az országgyűlés minden döntésében részt vettek. A kötött mandátumnál lényegében *az országgyűlés minden egyes döntése népszavazás volt*. Ennek a megállapításnak persze fontos feltétele, hogy az utasítást adó helyi szerv (ebben az esetben a vármegyei közgyűlés) ne váljon képviseleti szervvé, azon a nemzet minden tagja személyesen megjelenhessen.

4. A francia ösgyűlések recepciója

Az abszolutizmust megdöntő francia forradalom után elemi igényé vált a nép közhatalomban való részvétele. A kérdés is azonnal felmerült, vajon ezt képviseleti formában vagy a közvetlen demokrácia útján érvényesítsék. Az utóbbit preferáló, a helyi közösségek által létrehozott ösgyűlések, az egymást elég sűrűn váltó alkotmányok állandó elemei maradtak.³ Az alkotmány megerősítése, vagy a népképviseleti szerv által hozott döntések megsemmisítésének lehetősége valóban a nép közvetlen hatalomgyakorlását jelentette.

Ennek recepciója a magyar jakobinus mozgalomban is megjelent, Martinovics Ignác alkotmánytervezete a francia mintát követő ösgyűlések létrehozásával számolt.⁴ Önkéntelenül is felvetődik azonban a kérdés, vajon *a vármegyei közgyűlések nem olyan funkciót tölthettek be, mint amit Martinovics az ösgyűléseknek szánt?* Erre a felvetésre a legvalószínűbb válasz, hogy az egyikben maga a nép, a másikban viszont annak csak egy kiváltságos rétege részesült a közhatalomban. Ez igaz, de újra a hatáskör és a hatáskörök gyakorlóinak összemosódásához érünk. Amire ismételten csak azt lehet válaszolni, hogy a történelmi alkotmány fejlődésének éppen ezek szétválasztása a legfontosabb jellegzetessége. Egy kevésbé változó államszervezet mellett a közhatalom gyakorlói változnak. Idővel a vármegyei közgyűlés is alkalmatlanná vált a közvetlen demokrácia gyakorlására, hiszen a XIII. századi kialakulásától a XIX. századig az egy-egy megyében élő nemesek száma jelentősen megnövekedett. A közhatalomban részesülők számának további bővítésével elkerülhetetlenné vált, hogy a vármegyei közgyűlés is képviseleti szervvé váljon.

A probléma azonban továbbra is a szabad vs. kötött mandátum körül forog. Amikor a tömeges országgyűlések már túl nagy létszámúak voltak, a szavazást „kitelepítették” a vármegyébe. A döntések azonban ugyanabban a mechanizmusban születtek, mint korábban. A követutasítás által az országgyűlés elé kerülő minden egyes kérdésben a nemzet összes tagjának szavazata döntött. Technikailag a vármegye is felbontható több szavazókörre, ami alkalmas nagyságú arra, hogy a szavazati joggal rendelkezők továbbra is közvetlenül gyűljenek össze. Ezeket azonban csak akkor érdemes kialakítani, ha a kötött mandátumot fenn akarjuk tartani. Ha nem, akkor feleslegesek.

A francia forradalom ösgyűlés koncepciói, s ennek nyomán Martinovics Ignác elképzelései is abból a szempontból érdekesek, hogy már nem rendi, hanem polgári

3 KOMÁROMI László: Martinovics Ignác 1793. évi alkotmányterve, különös tekintettel a közvetlen demokratikus intézményekre. *Jogtörténeti Szemle*, 2020/1, 10-12.

4 Uo. 12-14.

típusú alkotmányok, mégis a szabad mandátum erős korlátozásával számolnak. Ezzel alkotmánytechnikailag ugyanoda térünk vissza, mint amit a tömeges országgyűlésekről, s az abból kialakuló kötött mandátumú követekről megbeszéltünk. A polgári átalakulással azonban a megszokott út a szabad mandátum lesz.

5. A kötött mandátum megszüntetése feletti viták

Magyarországon viszont a kötött mandátum megszüntetéséről még a XIX. század második felére sem alakult ki konszenzus. Stipta István munkásságából is ismerhetjük,⁵ hogy Kossuth Lajos 1848 után is a kötött mandátum mellett teszi le voksát, aminek egyik fő oka alighanem *annak az alkotmányvédelem területén betöltött unikális szerepe volt*. A kötött mandátum nyomán ugyanis az adó- és újoncmegajánlás a vármegyékben élő nemesek közvetlen jóváhagyásától függött, s azok tényleges végrehajtása (az adók beszedése és az újoncok kiállítás) is a vármegyei önkormányzat szervei által történt. Ha megtagadták a megajánlást, abban a pillanatban le tudták állítani az állam működésének eme két létfontosságú elemét. Így a kötött mandátum kétségtelenül erős fegyvert jelentett a központi hatalommal szemben.

Vajon a nemzeti önállóság megőrzéséhez elegendő garanciát nyújtott a szabad mandátumú képviselőháznak felelős minisztérium? Ahhoz különösebb kétség nem férhet, hogy a kötött mandátummal a központi hatalom jobban féken tartható volt. Csakhogy ez a polgári típusú államszervezet más területein működési zavarokat okozhatott. A nemzeti önállóság megőrzésének Kossuth Lajos és Eötvös József egyformán elkötelezett híve volt. A Stipta István által sok évtizedes munkássága során feldolgozott⁶ municipalista – centralista vita mögött így alkotmánytechnikai nézetkülönbséget érzek. Kossuth a hatékony alkotmányvédelem érdekében semmilyen áldozatot nem sajnált, míg Eötvös más szempontokat is figyelembe vett.

Az országgyűlés hatásköreit vizsgálva a kötött mandátum különösen a végrehajtó hatalom (a felelős minisztérium) ellenőrzésénél okozhatott volna államműködési zavarokat. Ez pedig 1848-ban megjelent új hatáskör volt. A felelős minisztérium működéséhez *folyamatos parlamenti többség szükséges, a kötött mandátummal rendelkező követekből pedig ilyen háttér nehezen alakítható ki*. És ha mérvadó politikusokat említünk, Stipta

5 STIPTA István: *Kossuth Lajos önkormányzat koncepciója*. In: BALOGH Judit (szerk.): Európai Magyarország! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója. Debrecen, DE-ÁJK, 2004, 128-129.

6 STIPTA (2004) i. m. 112-132.; STIPTA István: Eötvös József önkormányzatvédő centralizmus: adalékok a hazai liberális államfelfogás történetéhez. *Napjaink*, 1998/9, 3-7. STIPTA István: *Adalékok Eötvös József önkormányzatvédő felfogásához*. In: VARGA Norbert (szerk.): VI. Szegedi Jogtörténeti Napok, Bárány Eötvös József születésének 200. évfordulója alkalmából. Szeged, SZTE-ÁJK Magyar Jogtörténeti Tanszék, 2014, 157-164., STIPTA István: Eötvös József a célszerű központosításról és önkormányzatok szükségességéről. *Jogtörténeti Szemle*, 2014/2, 8-19.

István munkásságából azt is megismerhetjük, hogy Deák Ferenc is a szabad mandátum mellett tette le a voksát.⁷

A problémát napjaink alkotmányos gyakorlatában is láthatjuk. Az Alaptörvény a közvetlen demokráciának az országgyűlés törvényhozó hatáskörében óhajt teret engedni, a végrehajtó hatalom ellenőrzését (a kormány iránti bizalomról szóló szavazásokat) igyekszik kizárni a közvetlen demokrácia köréből. Az országgyűlés hatáskörébe tartozó személyi kérdésekben, az országgyűlés feloszlásában, a költségvetési kérdésekben kifejezett tilalmakat állapít meg.⁸ Tehát népszavazás által nem lehet a kormányt leváltani, nem lehet a mögötte álló parlamenti többséget sem megszüntetni, s a kormány megbuktatására leginkább alkalmas költségvetési kérdések sem tehetők referendum tárgyává. Az alkotmányos gyakorlatban azonban mégis azt tapasztaljuk, hogy a kezdeményezések valódi célja legtöbbször nem egy adott törvény megváltoztatása, hanem a kormány iránti bizalom, vagy bizalmatlanság kifejezése. Számos esetben *jelentéktelen súlyú témákat*, vagy olyan kérdéseket tesznek népszavazás tárgyává, amelyek valójában *nem tartalmazznak érdemi döntést*. A cél ugyanis az, amit az Alaptörvény nem akar megengedni: a kormány iránti bizalmat, vagy bizalmatlanságot szeretnék népszavazás tárgyává tenni.

Visszatérve az 1848-as helyzetre, az áprilisi törvényekben a szabad mandátum kimondása sem az országgyűlésről szóló IV., sem a választójogról szóló V. törvénycikkben nem található meg. Érdekes, hogy a két törvénycikk terminológiájában is eltér egymástól. Az egykori alsótáblát mindkettő képviselőtáblának, vagy képviselőháznak hívja, az ott megjelent személyeket azonban előbbi képviselőnek, utóbbi viszont követnek nevezi. A képviselő a szabad, a követ azonban inkább a kötött mandátumhoz köthető fogalom.

Egy történelmi alkotmány számára azonban a törvényi szabályozás hiánya nem jelentett működési problémát. Ahogy a kötött mandátum sem egy meghatározott törvényi paragrafusból, hanem a szokásjog által kialakított gyakorlatból eredt, a szabad mandátum is teret nyerhetett ezen a módon. Ezt pedig meg is tette, köztudomású tény, hogy az 1848 utáni magyar közjogban már a szabad mandátum érvényesült.

6. A szabad mandátum mögöttes megkötései

A polgári átalakulás tehát Magyarországon is megszüntette a kötött mandátumot, azonban teljesen szabad mandátum nem létezik.⁹ Ha a választók elégedetlenek képviselőjükkel, a választási ciklus lejártá után nem fogják újjáválasztani. Az új képviselő majd olyan döntéseket hoz, ami tetszésüket jobban elnyeri. Ezen túl azonban még számos olyan eszköz van, amelyekkel a választópolgárok felülírhatják választott képviselőik döntését,

7 STIPTA István: *A magyar történelmi alkotmány és a hazai közjogi-közigazgatási jogvédelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 220.

8 Alaptörvény 8. cikkely (3) bekezdés.

9 DEZSŐ Márta: *A képviselői mandátum jellege - a szabad mandátum határai*. In: TÓTH, Károly (szerk.): *Emlékkönyv dr. Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára*. Szeged, JATE ÁJK Tudományos Bizottság, 1996, 190.

ami mind a szabad mandátum korlátozása, vagyis a közvetlen demokrácia eszköze.

Az egyik legerősebb ilyen eszköz a képviselők visszahívhatósága. Ez a francia forradalom kapcsán is említett intézmény direkt módon ugyan nem honosodott meg, *de az összes képviselő mandátumának együttes megszüntetése bevett intézménnyé* vált. A törvényhozás feloszlata ezt jelenti. Az sem példa nélküli, hogy ezt maguk a választópolgárok tehetik meg, de általában az államfő kap ilyen felhatalmazást. Hazai példáink a két világháború közötti időszakhoz fognak kötődni, amivel összefüggésben először a kronológiailag párhuzamos 1919-es német alkotmányról teszünk rövid említést. Ebben ugyanis a közvetlen demokráciának számos eszköze megtalálható volt. A Birodalmi Gyűlés kezdeményezésére az államfő népszavazással visszahívható volt. Ha a referendum az elnököt megerősítette tisztségében, az a Birodalmi Gyűlés automatikus feloszlását vonta maga után.¹⁰ A népképviselői kamara elvesztette választói bizalmát, mandátumát meg kell szüntetni. Emellett az államfői feloszlata is erős kapcsolata volt a közvetlen demokráciával. Ha ez a jogosítvány csak objektív feltétel (a parlament működésképtelensége) esetén adott, akkor a feloszlata igazából nem kapcsolódik a tárgyalat intézményhez, mert nem a parlament döntéseinek a választók általi felülbírlását célozza. Amennyiben nincs objektív feltételhez kötve, akkor változik a helyzet. Az 1919-es német alkotmány pedig az alábbi rendelkezést tartalmazta: „A Birodalmi Elnök a Birodalmi Gyűlést feloszlathatja, de azonos okból csak egy alkalommal”.¹¹

A feloszlata tehát nem volt objektív feltétele, arra akkor is sor kerülhetett, ha az államfő a Birodalmi Gyűlés döntéseivel nem értett egyet. A feloszlata új választások követték, amely eltérő összetételű képviselői kamarát eredményezhetett. Az azonos okból történő feloszlata tilalom pedig azt közvetítette, hogy az államfői döntés egy konkrét, az elnök és a Birodalmi Gyűlés közötti konfliktushelyzeten alapult, amelyben előbbi kikerlte a választóknak saját képviselőik működéséről szóló véleményét. *A konkrét konfliktus lényegében népszavazás tárgyává* vált. Ha ebben a kérdésben a választók állást foglaltak, ezt újra és újra nem lehetett népszavazás tárgyává tenni, ezért volt tiltva a Birodalmi Gyűlés azonos okból történő újbóli feloszlata. Röviden érdemes megemlíteni, hogy a Weimari Alkotmány, a francia alkotmányoknál említett, a parlamenti döntések választópolgárok általi megsemmisítését is lehetővé tette. A parlament által elfogadott törvényjavaslatokat ugyanis a Birodalmi Elnök nem a republikánus alkotmányban megszokott újabb megfontolásra küldhette vissza a parlamentnek, hanem népszavazásra tűzhette azokat.¹² A választópolgárok így megsemmisíthették az általuk választott képviselők döntéseit.

Most azonban visszatérünk a feloszlatahoz, mivel a két világháború közötti magyar közjogban is ezen a vonalon jelentek meg a közvetlen demokrácia elemei. Az 1920. évi I. törvénycikk a frissen felállított kormányzó hatásköreit erősen korlátozta, többek között a nemzetgyűlés feloszlata is csak annak munkaképtelenné válása (vagyis

10 A Német Birodalom 1919. évi Alkotmánya 43. cikkely (2) bekezdés.

11 A Német Birodalom 1919. évi Alkotmánya 25. cikkely (1) bekezdés.

12 A Német Birodalom 1919. évi Alkotmánya 73. cikkely (1) bekezdés.

objektív feltétel fennállta) esetén tette lehetővé.¹³ Közismert viszont az is, hogy ezt a kompetenciáját az 1920. évi XVII. törvénycikk már a nyár vége felé kiterjesztette. A hozzá fűzött miniszteri indokolás pedig ezt az alábbiakkal támasztotta alá: „[...] bizonytalanná, vagy kétségessé válik, vajjon a régebben megválasztott nemzetgyűlés [...] valóban a nemzet igazi akaratát képviseli-e. Ilyen esetben az államfő feloszlatai joga nélkül maga a nemzet foszthatnék meg az akaratelhatározás szabadságában jelentkező szuverénitástól [...]”¹⁴

A nemzet „igazi akaratát” alatt jómagam a választók aktuális akaratát értem. Az ugyanis az idő múlásával változhat, s ha ez a megváltozott akarat már eltér a nemzetgyűlés által képviselt irányvonalától, akkor a kormányzónak azt fel kell oszlatnia. Biztosítania kell, hogy *olyan nemzetgyűlés jöjjön létre, amely lefedi a választópolgárok „igazi” (az adott időpontban fennálló) akaratát.* A képviselőket jogilag nem köti a választók utasítása, de ha túlságosan eltérnek a választói akaratától, akkor a kormányzónak – a nemzetgyűlés feloszlataiásával – alkotmányos kötelezettsége mandátumukat megszüntetni. Ez a szabad mandátum mögöttes korlátozása, mert ha a képviselők nincsenek figyelemmel választóik mindenkori akaratára, az államfő visszavonhatja a megbízatásukat. Ebben a konstrukcióban a képviseleti szerv, bár tagjainak mandátuma formálisan szabad, nem tér el markánsan a mindenkori választói akaratától, vagyis attól, amit egy népszavazáson lehetne kinyilvánítani.

Az 1937. évi XIX. törvénycikk 1. § (3) bekezdése a kormányzó törvényveto jogának kiterjesztésével összefüggésben az alábbiakat fogalmazta meg: „Ha [...] a kormányzó az országgyűlést feloszlatta [...] a már visszaküldött törvényt [...] kihirdetni [...] nem köteles; ha azonban az új országgyűlés a ki nem hirdetett törvényvel azonos törvényt hoz, a kormányzó erre a törvényre nézve a visszaküldés jogával nem élhet [...]”¹⁵

A hozzá fűzött miniszteri indokolás pedig az alábbiak szerint szól: „A kormányzónak kétsége volt, hogy az országgyűlés a nemzet valóságos akaratát fejezi-e ki, megkérdezte a nemzetet, ha a nemzet igenlően válaszolt, a nemzet igazi akaratát előtt meg kell hajolni.”¹⁶

Az 1937. évi XIX. törvénycikk idézett szövege és indokolása az államfői feloszlataiást szintén a választói vélemény kikérésének tekinti. Ha a választások eredménye a választói akarat változatlanóságát mutatja, akkor a kormányzó semmilyen további ellenvetéssel nem élhet. Feladata (kompetenciája) ugyanis *az országgyűlés és a nemzet akaratát közötti összhang megteremtése.* Ez ugyancsak a közvetlen demokrácia irányába mutató intézmény, *a népképviseleti szervnek folyamatosan a mindenkori választói akaratot kell közvetítenie.*

13 „A kormányzó [...] a királyi hatalomban foglalt országgyűlés-feloszlataiási jogot a nemzetgyűlést illetőleg csak akkor gyakorolhatja, ha a nemzetgyűlés a kormányzó üzenete dacára tartósan munkaképtelenné vált [...]” [1920. évi I. törvénycikk 13.§ (3) bekezdés]

14 KI-1920-III-343.

15 1937. évi XIX. törvénycikk 1.§ (3) bekezdés.

16 KI-1935-VII-676.

7. Összefoglalás, kapcsolatok napjaink közvetlen demokráciájával

A közvetlen demokrácia azt követően vált önálló fogalommá, miután megjelent mellette annak közvetett formája is. Amíg a két hatalomgyakorlási mód nem vált szét, hanem annak csak a közvetlen formája létezett, nem jut eszünkbe kategorizálni. Talán ezért siklunk el a felett, hogy *történelmi alkotmányuknak egy több évszázados periódusa a közvetlen demokráciára épült*. Az abból eredő kérdések is ismétlődnek, így a történelmi tapasztalatok napjainkban is aktuálisak lehetnek. A kötött vs. szabad mandátum feletti vita, a 'választói hangulat változása esetén oszlassuk-e fel a parlamentet' kérdés, vagy a 'miről lehessen népszavazni, miről ne' probléma, mind azonos töről fakadnak.

A törvényhozásnak a végrehajtó hatalom feletti politikai kontrollja korlátozottan már a rendi korban is létezett. Az országgyűlés az adó- és újoncmegajánlás megtagadásával komoly akadályokat tudott állítani a kormányzat működése elé, az esetleges elutasítást pedig mindig a negatív politikai hangulat szülte. A rendek az uralkodó és kormányzatának működésével elégedetlenek voltak. A direkt politikai felelősség még a miniszteriális kormányzás kezdetekor sem létezett, a törvényhozás a kormány lemondását nem bizalmi szavazással, hanem tevékenységének megbénításával érte el. Például blokkolta a kormány működéséhez szükséges pénzügyi háttérrel. A gondolatmenet lényeges pontja, hogy a parlament a törvényhozási hatáskörein keresztül gyakorolt befolyást a végrehajtó hatalom működésére. Amikor a parlamentnél *a törvényhozás* mellett önálló új hatáskörként *a végrehajtó hatalom ellenőrzését* is megjelenítjük, rögtön azt is látnunk kell, hogy *ez a két hatáskör világosan nem határolható el egymástól*. Az országgyűlés egyes döntéseit nem lehet kizárólag egyik vagy másik csoportba sorolni. S érzésem szerint *ez adja a probléma magját*.

A felelős minisztérium felállításával *az országgyűlés végrehajtó hatalom feletti ellenőrzési joga szintet lépett*, mégpedig nem is kicsit. A miniszteri ellenjegyzés miatt a végrehajtó hatalom gyakorlóit minden egyes döntésükért elszámoltathatóvá váltak, ami sokkal szorosabb kontrollt jelentett, mint az adó- és újoncmegajánlás. Az, hogy az 1848. évi III. törvénycikkből már levezethető-e a miniszterek politikai felelőssége, másodlagos kérdés. Az országgyűlésnek a törvényhozási hatáskörén keresztül is megvoltak azok az eszközei, amellyel a minisztériumot presszió alá tudta helyezni. Mint már korábban is említettem, ez a rendszer *a kötött mandátummal, a korlátok nélküli közvetlen demokráciával, működésképtelenné vált volna*.

A közvetlen demokrácia iránti igény azonban a szabad mandátum térnyerése után is megmaradt. Azóta keressük a megoldásokat, miként tudnánk a mindenkori népakaratnak úgy teret engedni, hogy ez az ország kormányozhatóságát ne bénítsa meg. A népakarat szó előtt nagyon fontos a *mindenkori* jelző, hiszen a parlamenti választás az adott pillanatban hitelesen közvetíti a népakaratot. Viszont ez a választói akarat (hangulat) nem mindig tart ki a választási ciklus végéig, *s itt jelenik meg a kérdés: mikor engedjük meg a magunk választotta képviselők döntéseinek a felülbírálását*.

Erre egy nagyon jó megoldásnak mutatkozott a törvényhozás feloszlatása. A kötött mandátumnál a választói hangulat változása igen élesen jelentkezne a törvényhozás

működésében, de még az is könnyen megbillentethető, ha a képviselőket nem lehetne ugyan utasítani, de egyenként visszahívhatóak lennének. Ha viszont az összes képviselő mandátumát egyszerre szüntetjük meg, akkor teret tudunk engedni a mindenkori népakaratnak, s a törvényhozás működését is megkíméljük a kiszámíthatatlan esetlegességektől. Ez a megoldás kétségtelenül nem akadályozza olyan mértékben az ország kormányozhatóságát, mint a kötött mandátum, vagy a képviselők visszahívhatósága, de sokan úgy ítélték, úgy ítélik meg, hogy még ez is túlzott zavarokat okozhat. Ezért különösen a második világháború után ama álláspont erősödött meg, hogy *a választók politikai hangulatának változása miatt ne szüntessük meg az általuk választott népképviselőt mandátumát*, az a választási ciklust lehetőleg töltsse ki. Ez meglátásom szerint a közvetlen demokrácia további korlátozását jelenti.

Tanulmányom történelmi áttekintést ígért, így a közvetlen demokrácia hatályos részét csak felületesen érintettem. A történelmi vonalhoz kapcsolódó elemeihez azonban röviden mégis fűznék néhány gondolatot. Láthattuk, hogy *a közvetlen demokrácia hazai története a választók és az általuk választott képviselők közötti konfliktusokra fókuszált*. A választások pillanatában a képviselői szerv hitelesen közvetíti a választói akaratot, de a választási ciklus időtartama alatt ezek elválhatnak egymástól. A kérdés pedig az alábbi: milyen mértékben engedjük meg a választói akaratnak a népképviselői szervvel szembeni közvetlen érvényesülését. Bár a népszavazás intézménye nem csupán erre alkalmas, a rendszerváltás után nálunk meghonosodott formája azonban – a történelmi hagyományokat követve – szintén erre fókuszál. A kötődés nagyvalószínűség szerint nem volt szándékos, de a magyar nép sajátos gondolkodása 150-200 év után sem változott. Ügyeink intézését nem szívesen bízunk képviselőkre, jobban szeretünk benne magunk eljárni. Az, hogy a XIX. század vége felé azon morfondíroztunk, vajon kell-e nekünk a szabad mandátum, a XXI. század elején pedig azon, hogy mennyi mindenről kellene népszavazást tartani, ezt a változatlan érzést közvetíti.

Visszatérve hatályos jogunkra, azt hiszem nem kétséges, hogy a népszavazás intézményét a mai alkotmányos gyakorlat nagyrészt arra használja, hogy az Országgyűlés döntéseit felülírja, vagy éppen megerősítse. Utóbbinak is jelentős a szerepe, mert ha az országgyűlés döntéseivel szemben kétséget ébresztenek, vajon valóban a népakaratot képviseli-e, akkor a megerősítésnek is jelentősége van. *Alkotmányos rendszerünkbe történő illesztésének azonban vannak súrlódási pontjai*. Az egyik ilyen pont az Országgyűlés választási ciklusának „védelme”. Értem ezalatt, hogy a korábbi Alkotmány és az Alaptörvény is csak működésképtelenség esetén engedi meg az előrehozott választásokat (az Országgyűlés feloszlását). Az nem teljesen logikus rendszer, hogy a képviselők döntése felülbírállható, mint korábban láthattuk lényegében *a választók utasításokkal láthatják el őket, ugyanakkor a mandátumukat nem vonhatják vissza*. Hasonló súrlódási pont lehet ama nem régen említett probléma is, hogy az Országgyűlésnek a törvényhozói és a végrehajtó hatalom ellenőrzésére vonatkozó hatásköre nagyon nehezen határolható el. 1848 példáját figyelve, a törvényhozás „eldöcögött” kötött mandátum mellett is, a végrehajtó hatalom ellenőrzésében azonban működési zavarokat vetített előre. A

népszavazás – a tárgyává tett kérdésben – kötött mandátumot eredményez, amit csak a törvényhozási hatáskörben szeretnénk megengedni. Ezt azonban nem tudjuk világosan elhatárolni a végrehajtó hatalom ellenőrzésétől, ami miatt *számos népszavazási kezdeményezésről – szinte szükségszerűen – parttalan vita kezdődik, vajon a megengedett, vagy a tiltott tárgykörbe tartozik.* Ebből eredő újabb súrlódási pont, hogy a népszavazási kezdeményezések nagyszámú elutasítása eleve feszültségeket generál, mégis átmennek olyan kérdések, amelyekből *nagyon világosan levezethető a Kormány iránti bizalom vagy éppen bizalmatlanság kifejezése.* Az elsőre a 2016-os, a másodikra 2008-as népszavazás lehet példa.

Ezek a súrlódások olyan, az egyes alkotmányos intézmények illeszkedési problémáiból erednek, amelyeket a jogalkalmazó nem tud kiküszöbölni. Lehet, hogy a két említett népszavazásról bizonyítani tudjuk, hogy a tiltott tárgykörök közé tartoztak. Ezzel azonban a problémát nem oldjuk meg. A két országgyűlési hatáskör ugyanis annyira összefonódik, hogy a kormány iránti bizalmat, vagy bizalmatlanságot is kifejező kérdések nem szűrhetőek ki. Ha a jogalkalmazó ezeket konzekvensen kiszűrné, akkor szinte semmit nem lehetne népszavazásra bocsátani.

Hogy ez így jó vagy rossz, abban nehéz állást foglalni. A közvetlen demokrácia iránti igény a kötött mandátum megszűnése után is tovább élt, hogy ennek mennyire engedjünk teret, elég nagymértékben politikai, mintsem jogi kérdés. Már 1848-ban láttuk, hogy a közvetlen demokrácia negatív hatással van az ország kormányozhatóságára, de ennek ellenére nem szüntettük azt meg teljes egészében. Azóta morfondírozunk, hogy mekkora teret engedjünk neki. Ha a hatályos népszavazási törvény őseink elé kerülne, úgy érzem a XIX. század nagy hazafiai közül Deák, vagy Eötvös, mint a szabad mandátum hívei inkább összevonnák a szemöldöküket, Kossuth viszont lelkesedne, hogy él még a sok évszázados magyar lélek.

8. Epilógus

El kell ismernem, hogy eme tanulmányba számos olyan gondolat került, ami inkább csak megérzés, mintsem szakirodalmi hivatkozásokkal alátámasztott állítás. Számomra azonban mégis nagy öröm, hogy egykori mesterem születésnapjára kötetembe találtam egy olyan témát, ami sok évtizedes munkásságához kapcsolható. Minél több megérzésemmel nem ért egyet, annál több közös beszélgetésünknek lesz érdekes témája.

Kedves Pista, Isten éltesen sokáig, és hosszú számos éven át disputáljunk még a nemesi vármegye törvényhozási hatásköréről.

A KAZUISZTIKUS TÖRVÉNY

Kortársaként több-kevesebb folyamatossággal szerencsém volt Stipta István pályáját figyelemmel kísérni mind a köz- és egyetemi igazgatásban, mind a jogtudományban (ami persze szintén jelentős mértékben az igazgatástörténet körébe esik). A kirajzolódó kép konzisztens, de hiszen ugyanolyan habitust igényel mindkét tevékenység: részletekbe menő pontosságot, forrásokkal megalapozottságot, a személyes hajlamoktól elvonatkoztatató objektivitásra törekvést, a professzionális értékekhez és normákhoz való feltétlen ragaszkodást. Most, hogy alkalom kínálkozik, e személyiség – kolléga és jóbarát – előtt adózom tisztelettel és kalaplengetéssel.

Mondhatjuk, hogy a törvények *eredendően* kazuisztikusak. A biblikus tudományok tesznek különbséget az Ószövetségen belül kazuisztikus és apodiktikus törvények (pontosabban törvényi rendelkezések) között.¹ A *kazuisztikus* törvény az, amely egy konkrét eset nyomán születik, megakadályozandó, hogy hasonló eset még egyszer előforduljon. Nyelvi felismerhető a *történet*, amely esetté emelkedett; például: „Ha valaki pénzt vagy edényeket ad felebarátjának megőrzés végett, és ellopják annak a férfinak a házából: ha megtalálják a tolvajt, fizessen kétannyit.”² Ez a sajátosság valamennyi archaikus törvényben felismerhető. Formailag azonosítható a mindmáig a szabályozás alapvető technikáját képező „*ha...*, *akkor...*” szerkezet: egy azonosítható történethez (*ha* valaki valamely módon cselekszik, amivel változásokat idéz elő, amelyek sérelmet okoznak valaki másnak) egy meghatározott jogkövetkezmény/büntetés/fenyegetés kapcsolódik (*akkor* úgy kell cselekednie, hogy helyreállítsa a megbomlott egyensúlyt). Az esetjogi jelleg nyilvánvaló – a precedensjogtól való azon eltéréssel, hogy itt a „*stare decisis*” törvényi tényállásként, kanonikus módon meg van fogalmazva. Az *apodiktikus* törvény nélkülözi ezt a hipotetikus szerkezet, vagyis abszolút (vagy jogi terminussal: kategorikus) norma. Ennek megfelelően hiányzik belőle az előtagként (*protasis*) szolgáló történet, hiszen nem egyetlen esettípusra vonatkozik, hanem minden esetre, s ezért csak

1 Vö. pl. JACKSON, Bernard S.: *Studies in the Semiotics of Biblical Law*. Sheffield, Sheffield Academic Press, 2000, 55-58. (2.3.1., 2.3.2. cím) Természetesen a kazuisztikus törvény hipotetikus szerkezete sokkal régebbi hagyomány, Mezopotámiáig vezethető vissza: Ur-Nammu és Hammurabi törvényeitől a Gortüzi és a Tizenkét táblás törvényekig egyaránt jelen van. Az izraeli papi iratokban az i.e. első század második negyedében terjedt el a „*ha...*, *akkor...*” formula. Vö. pl. DARSHAN, Guy: *The Casuistic Priestly Law in Ancient Mediterranean Context: The History of the Genre and its Sitz im Leben*. *Harvard Theological Review*, 2018, 111(1), 29. skk.

2 MÓZES II. könyve (Exodus) 22: 7.

utótagból (*apodosis*) áll, amely feltétlen előírás; felszólító formában megfogalmazott tilalom: „Ne öl. Ne paráználkodjál. Ne lopj.”³ vagy parancs: „Megemlékezzél a szombatnapról, hogy megszenteljed azt.”⁴ Minthogy abszolút norma, (közvetlen) büntetés/fenyegetés sem járul hozzá.

Patrick a kazuisztikus szabályok két típusát különbözteti meg.⁵ Az egyik jogorvoslatot biztosít valamely sérelem bekövetkezése esetére. Ilyen az Exodus 22: 7-ből idézett példa. A másik az elsődleges jogokat és kötelezettségeket telepítő kazuisztikus szabály. Az elsődleges jog jogcímet szolgálta arra, hogy valamik legyünk vagy valamit tegyünk. A jogosulttal szemben a megfelelő kötelezett áll. Ez a jog nem tételez fel előzetes jogsérelmet, megáll önmagában. Az erre felhozott példa az Exodus 21: 2-6-ban olvasható. „Ha héber szolgát vásárolsz, hat esztendeig szolgáljon, a hetedikben pedig szabaduljon fel ingyen. 3. Ha egyedül jött, egyedül menjen el; ha feleséges ember, menjen el vele a felesége is...” Valóban, ezek esetében nem jogsérelem orvoslásáról, hanem jogi státusz telepítéséről és jogi helyzet definiálásáról van szó. Az más kérdés, hogy a jogosult-kötelezett komplementer pár mindkét típusnál jelen van – csupán a Hohfeld-i terminológiával tehető különbség: az első típusnál igényjog, a másodiknál felhatalmazottság („hatalmasság”) a jogosulti pozíció.

Mindez ma sincs másképp. „A törvényhozói akarat kinyilvánításának hagyományosan bevett formája a »kazuisztikus« szabály, amely onnan nyerte az elnevezését, hogy az alkalmazása arra az »esetre« korlátozódik, melyet maga a szabály definiál, ahelyett, hogy általános vagy meghatározatlan terjedelme lenne.”⁶ Csupán egy példát hoz az így felfogott kazuisztikus szabályra a Ptk. 7:27. § (1) bekezdése: „Az örökhatározó arra az esetre, ha az örökös az öröklésből kiesik, más személyt nevezhet örökössé.” (Helyettes örökös nevezése) E szabálytípus a modern jogrendszerekben is meghatározó, ami csak azért nem szúr szemet, mert elvontságukban teljesen ki lett lúgozva belőlük a mindennapi élet esetlegessége. Ennek megfelelően kazuisztikus szabály a legfrappánsabb törvényi tényállásunk is: „Aki mást megöl...” – értsd: „Abban az esetben, ha valaki embertársa életét kioltja”. Az úgy megfogalmazott a szabályok, amelyeket az archaikus kódexekben olvashatunk, nem tűntek el, hanem alakzatként, minősített esetként, elkövetési módként élnek tovább törvényeinkben vagy kommentárjainkban.⁷ Ahol van törvényi tényállás (*protasis*), ott kazuisztikus szabállyal állunk szemben. A (jogi) szabályozás – legismertebb módon Kelsen által formalizált – társadalmi technikája szerint „[m]íg a

3 Uo. 20: 13, 14, 15.

4 Uo. 20: 8.

5 PATRICK, Dale: Casuistic Law Governing Primary Rights and Duties. *Journal of Biblical Literature*, 1973, 92(2)

6 SHEETS, Georges A.: Distinguishing Cases and Conditions in Roman Legislation. *Revue Internationale des droits de l'Antiquité*, 2005, 52, 359.

7 Pl. „A ki úgy megver valakit, hogy meghal, halállal lakoljon.” Mózes II. könyve (Exodus) 21. 12.: halált okozó testi sértés; vagy „Ha pedig valaki szándékosan tör felebarátja ellen, hogy azt orvul megölje, oltáromtól is elvidd azt a halálra.” Uo. 21. 14.: emberölés kísérlete.

természet törvény azt mondja: ha A van, szükségszerűen B is van, addig a jogi törvény azt mondja: ha A van, B -nek is kell lennie [legyen B is]...⁸ Ezt a sémát nevezzük a jogi norma *hipotetikus szerkezetének*.⁹

A szabályozástechnika számára két dimenzióban nyílik döntési lehetőség. Az egyik az előtag/feltétel és az utótag/következmény közötti összefüggés jellegének meghatározása: leíró vagy előíró szabály; ok-okozati vagy statisztikai szabály; kogens vagy diszpozitív szabály; formális vagy nem formális szabály. A másik lehetőség az előtag/feltétel meghatározásának módja a konkrét–absztrakt skálán való elhelyezéssel. Így például konkrét egy stop-tábla kihelyezése; elvont az elsőbbségadási szabályok kialakítása; a legelvontabb egy egyszakaszos Kresz: „Mindenki mindenkor köteles megtartani a közlekedés biztonságát”. A kazuisztikus szabályozás e tengely „konkrét” végéhez közelít a normahipotézisek túlságosan felaprózott kialakítása révén.

A mából visszatekintve hajlamosak vagyunk az általánosságot a szabály jellegadó, lényegi tulajdonságának tekinteni. Bizonyos értelemben ez így is van – akkor, ha a konkrét/általános viszonyt kétértékűként kezeljük: ami nem konkrét az általános, és fordítva. Így különböztetjük meg az egyetlen esetre vonatkozó parancsot („Nyisd ki az ablakot!”, „Pénzt vagy életet!”) az esetek előre meg nem határozott körére irányadó szabálytól („Minden szünetben nyissátok ki az ablakot!”, „Az éves adótartozás határidő utáni megfizetése késedelmi bírságot von maga után!”). Az általánosság azonban nem kétértékű, hanem *fokozatos*: többé-kevésbé jellegű. Az egység, ami a fokozatos skálát összefogja a *normativitás* – az, hogy megadja valamely történés, cselekvés, döntés *mintáját*. A különbség abban rejlik, hogy az adott minta az „egyetlen eset” és a „minden eset” végpontjai között a „bizonyos esetek” mennyire szűk vagy tág halmazát veszi tekintetbe.¹⁰ Ha pedig ez így van, akkor nincs semmilyen lényegi vagy kategoriális különbség a kazuisztikus szabályok alaptípusán belül a premodern és a modern jogrendszerek között.

A kazuisztikáról intuitíve a (jogi) szabályozástechnika azon aberrációja jut eszünkbe, amikor a szabályozót az a törekvés vezérli, hogy minden esethez rendeljen egy szabályt. A jogi szóhasználatban a kifejezés ilyen értelmű használata tehát a *legisztikán* belüli terjedt

8 Vö. KELSEN, Hans: *Tiszta jogtan*. (Ford.: BIBÓ István) Budapest, k.n., 1988, 13.

9 Logikai összefüggésként ez a *kondicionális* ($A \supset B$); a (logikai alapú) programnyelvekben IF-THEN *függvény*. Mindhárom ugyanannak az összefüggésnek a sematizálása, amelyet *szabály*-nak hívunk: az előtag bekövetkezését szabály szerint követi az utótag bekövetkezése. A jogi szabály sematizálásának jobban megfelel az IF-THEN-ELSE algoritmus: HA a feltétel (igaz/érvényes módon) beáll, AKKOR beáll a következmény; ha nem és az algoritmus tartalmaz EGYÉBKÉNT lépést, akkor egy új feltétel (ELSEIF) vagy a (vég)következmény (ENDIF) áll be.

10 Egyetlen esetre alkalmazott és tovább nem is általánosítható döntésre példa a „salamoni ítélet”: az életben maradt gyermek fölött vitázó (ál- és valódi) anya perében hozott döntés. (*Királyok* I. könyve, 3: 16-28.) „És mikor hallotta egész Izráel ezt az ítéletet, amelyet tett vala a király, félék a királynak orcáját, mert látták, hogy Isten bölcsessége van az ő szívében az ítélettelre.” A végletesen általánosan tételezett normára találunk példát a Szentírás túlvégén: „Légy hív mindhalálig...” (*Jelenések* könyve, 2: 10.)

el. Ez a megközelítés azonban megmarad a szabályok szintjén: a szabályok (törvényi tényállások) felaprózottsága az, ami a szabályozást (a törvényt, a jogot) kazuisztikussá teszi. A premodern és modern szabályok között nem képez jellegbeli eltérést a modern szabályok racionális, sőt formális-racionális jellege sem (amiben pl. Weber – részben – magyarázta a különbséget), hiszen a jellegbeli azonosságon belüli fokozati különbségeket tehetünk csupán. A törést eszerint nem találtuk meg az egyes szabályok szintjén, tehát e szabályok egymáshoz való viszonyában látszik érdemesnek tovább keresnünk. Ez pedig – még mindig Webernél maradván – a modern jog szisztematikus jellege, vagyis rendszerszerűsége.¹¹ A kazuisztikus normatétélezéssel tehát a szisztematikus normatétélezést állíthatjuk szembe.

Hart a mintaadásnak a két alapváltozatát két apa példájával szemlélteti: „Az egyik apa a templomba menet azt mondja a fiának: »Minden férfinak és fiúnak fedetlen fővel kell belépnie a templomba«. A másik a templomba lépve leveszi a kalapját és így szól: »Nézd, ilyenkor ez a helyes viselkedés«.”¹² A helyes magatartás általános elve persze lebontható egyes példákra. Nyugodtan gondolhatjuk, hogy a helyes magatartás mintája (kinek, mikor, hol, mit kell tennie) ugyanaz lesz mindkét felnövekedett fiú esetében – csupán csak a minta megadásának és elsajátításának módja, eljárása lesz eltérő. Az egyik egy általános szabályból, a másik egy konkrét esetből indul ki, de mindkettő újabb és újabb esetekre vonatkozóan tételez elvárást, vagyis a *kifutása* meghatározatlan számú újabb, konkrét eset. Arra pedig, hogy a szabály konkrétsága és általánossága összeér, vagyis a normativitás egységén belül képződő viszonylagos különbségekről van szó, Kelsen hívja fel a figyelmet a jogi lépcsősoron (*Rechtsstufe*) belül különböztetve meg az individuális és generális normák sorozatát és fokozatait.¹³

A törvényi jogi és precedensjogi rendszerek akár csak felületes egybevetéséből is kiviláglik, hogy egyrészt funkcionálisan ekvivalensek, másrészt képesek keveredni és átmenni egymásba, harmadrészt karakterjegyeik fokozatosak, kisebb-nagyobb mértékben markánsak. A kazuisztikus szabályozás (elrettentőként hivatkozott) tankönyvi példája az 1794-ben hatályba lépett, 2.500 oldalon 19.000 paragrafusból álló Porosz Polgári Törvénykönyv (*Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten* – ALR). A II. Frigyes Poroszországban megszületett törvénytől a felvilágosult abszolutizmus szülötte – vezéreszméi az ész érvényre juttatása, az emberek (ideértve a bírókat és jogtudósokat is, akiknek megtiltotta az értelmezést is) helyett a törvény uralmának biztosítása, az igazságosság (természetjogias) követelményeinek mindenki számára hozzáférhető és érthető törvénybe iktatása. (Beszédes tény, hogy trónra lépése után pár hónappal, 1740-ben Voltaire közbenjárásával jelent meg szerzőségében *Anti-Machiavelli* címmel

11 Vö. WEBER, MAX: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai 2/2. A gazdaság, a társadalmi rend és a társadalmi hatalom formái. (Jogszociológia)* (Ford.: ERDÉLYI Ágnes) Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1995, 88. skk.

12 HART, HERBERT L. A.: *A jog fogalma.* (Ford.: TAKÁCS Péter) Budapest, Osiris, 1995, 141.

13 KELSEN: i.m. 35. skk.

A *fejedelem* részletes kritikája.¹⁴ De hol van ez attól az – ugyancsak az észszerűség és igazságosság által vezérelt – angol precedensrendszertől, amely 1189. szeptember 3-a (I. Richárd trónra lépése) óta gyűjti a precedenseit, s amelyről T. E. Holland a „káosz tartalomjegyzékkel” jellemzést adta?¹⁵ Azonban a döntési normák akármilyen mértékű felaprózása (akár precedensekkel, akár törvényhozói szörszálhasogatással) sem változtat azon, hogy e normák *szövege önmagában* nem ad választ a konkrét eset kérdésére – vagyis, Dworkinnal szólva, a jog (mindenképpen) interpretatív természetű. Ugyanúgy, ahogy nem a *verballittera legis*, hanem a *mens/ratio legis* vezérli a döntést a törvényi rendszerekben, nem a *littera decisionis*, hanem a *ratio decidendi* alapozhatja csak meg a döntést a precedensrendszerekben.

A (cselekvési és döntési) mintatételezés Hart által szemléltetett két modellje megfeleltethető két döntéshozatali modellnek: az esetközpontú döntéshozatalnak (ebben az esetben ez a teendő) és a szabályalapúnak (erre az esetre ez a szabály vonatkozik). Bár a két modell megkülönböztetése során ma F. Schauer szokás idézni,¹⁶ a szembenállásuk Platón filozófus- királyának és Arisztotelész igazságos törvényének alternatívájáig nyúlik vissza. Kitől várható jobb döntés – a bölcs bírótól, vagy az igazságos törvénytől? Az előbbire példa Bölcs Salamon, a bölcs kádi, az igazságos Mátyás király, az utóbbira Drakón és Szolón, Justinianus, Nagy Frigyes. A már idézett *Szövetség Könyve* (2 Móz. 20:22 – 23:19) törvényeit B. S. Jackson „bölcesség-törvényeknek” (*wisdom-laws*) nevezi.¹⁷ Ezzel a helyüket valahol a „bölcesség” és a „törvény” között/fölött jelöli ki, kétféleképpen is értve a bölcességet: „Először is sokkal inkább az egyes polgárok a címzettjei, mintsem az olyan intézmények, mint a bíróságok. Másodszor, a »bölcsek köreiből« fakadnak – azokból a körökből, amelyeket gyakran a királyi bírósággal vagy annak pártfogásával azonosítanak.”¹⁸ Olyan életvezetési útmutatások foglalata ez a könyv, és általában a *Pentateuch*, amely lehetővé, sőt kívánatosá teszi a konfliktusok egymás közti kezelését az intézményes bíráskodással szemben. Olyan törvény, amely beágyazódik, benne él az emberek mindennapjaiban, s eligazít abban. Nagy ugrással ezt azonosíthatjuk azzal az „élő jog”-gal (*lebendes Recht*), amely közvetlenül magatartási mintákat tartalmaz, s amelyet Eugen Ehrlich megkülönböztet mind a döntési mintákat előíró bírói jogtól, mind a mintákat kikényszerítő állami jogtól.¹⁹ Mint a jéghegy: a

14 *Anti-Machiavel, ou Essai de critique sur le Prince de Machiavel, publié par Mr. de Voltaire.*

15 „Chaos with a full index” – HOLLAND, Thomas E.: *Essays on the Form of Law*. London, Butterworth, 1870, 171.

16 SCHAUER, Frederick: A szabályok és a jog uralma. (Ford.: GYÓRFI Tamás) In BÓDIG Mátyás – GYÓRFI Tamás – SZABÓ Miklós (szerk.): *A Hart utáni jogelmélet alapproblémái*. Miskolc, Bíbor, 2004, 407-457. Ugyanerre a szembeállításra utal egyébként a *voluntas* és a *ratio* hagyományos megkülönböztetése is.

17 JACKSON, Bernard S.: Modelling Biblical Law: The Covenant Code. *Chicago-Kent Law Review*, 1995, 70, 4, 1760. skk.

18 Uo. 1761.

19 Vö. EHRlich, Eugen: Über das „lebende Recht“. [1920] In: REHBINDER, Manfred (Hg.): Eugen Ehrlich. Politische Schriften. Berlin, Duncker & Humblot, 2007, 191-200.

csúcsa – az állami jog – látszik a felszín fölött; az emberek az életüket azonban a jog mélyben rejlő 9/10-e – az élő jog normái – szerint élik, anélkül, hogy akár egyszer is az állami joghoz fordulnának.²⁰ Ez az élő jog ugyanúgy azt írja elő, hogy mit, hogyan teszünk mindennapjainkban.

Az ALR a modern (nemzetállami) kodifikáció első hullámának is a nyitánya volt; ugyanennek a záródarabja a *Code civil*.²¹ Ami a modern kódex ideájából a francia kódexben kiteljesedett, az a poroszt már és még célként vezérelte. „Legfőbb fogalmi jegye az egyszerűség, a konzisztencia és a teljesség, azzal a meghirdetett céllal, hogy a jogi eljárást hozzáférhetőbbé tegye és javítsa a jogi döntések előreláthatóságát. A végső cél a jogbiztonság megteremtése.”²² Az ALR-t ez a vágy a túlszabályozásba hajszolta²³ – a *Code civil* ehelyett a rendszerfejlesztést ajánlotta. A kérdés: milyen rendszer? Míg az újkor eszménye (egészen Kantig) a *more geometrico* felépített *axiomatikus* rendszer volt (mint pl. Leibniz törekvéseiben), addig a 19. századtól az *axiológiai* – alapértékekre és alapelvekre épülő – rendszer vált elérhetővé. Ez azonban csak annyit jelent, hogy le kell mondanunk a szigorú deduktív következtetések lehetőségéről a jogban, annak rendszerei kisebb-nagyobb mértékben nyitottak.²⁴

Visszatérve röviden az apodiktikus vagy kategorikus törvényekre, amelyek az archaikus iratokban sállyal vannak jelen, az mondható, hogy a jogban ez koránt sincs így. Még az olyan lakonikusan rövid és feltételre nem utaló normaformula is, mint az „Aki más megöl...”, amely látszólag csak nyelvtani módjában különbözik a „Ne ölj” parancsától, nyilvánvalóan tartalmaz hipotézist – csak azt logikai és rendszertani értelmezéssel kell kibontani a törvény általános részéből, a bűnösséget és büntethetőséget kizáró és megszüntető okok közül. Valódi kategorikus jogi előírásokat a *konstitutív normák* között kereshetünk, amelyek szabályoknak is aligha nevezhetők, hiszen nélkülözik az ismétlődés mozzanatát. Jellegzetes példa erre a „Magyarország államformája köztársaság” alkotmányos rendelkezése. A „Ne ölj” parancsolatához hasonló abszolút jogi normák

20 Hasonló szerkezetet ír le TÁRKÁNY SZŰCS Ernő a magyar tradicionális falusi közösségekben: *Magyar jogi népszokások*. Budapest, Gondolat, 1981.

21 „Bonaparte Napoléonnal a kodifikációs történetet a centralizmus, a nacionalizmus és az imperializmus kezdte el uralni.” LÜCKE, Horst Klaus: The European Natural Law Codes: The Age of Reason and the Powers of Government. *University of Queensland Law Journal*, 2012, 31, 1, 7.

22 KROPFENBERG, Inge – LINDER, Nikolaus: *Coding the Nation. Codification History from a (Post-) Global Perspective*. In: DUVE, Thomas (ed.): *Entanglements in Legal History: Conceptual Approaches*. Max Planck Institute for European Legal History: Open Access Publication, 2014, 70-71. [<http://global.rg.mpg.de>]

23 Nyilván arra gondolva, hogy a bizonytalanságot okozó „határeseteket” további, köztes esetek beiktatásával lehet határozottá tenni, de hát az esetek számával együtt nő a köztük húzóódo „határok” száma is.

24 A szöbajöhető rendszer-változatokra – elsősorban a *common law* jogrendszerekre tekintettel – lásd pl. POSTEMA, Gerald J.: *Law’s System: The Necessity of System in Common Law*. *New Zealand Law Review*, 2014, 1, 69-105.

kereséséhez a természetjogtanok felé kellene elindulnunk, illetve a természetes jogok tételes jogon belüli letéteményeseihez: az emberi jogok nemzetközi jogi, és az alapvető jogok alkotmányjogi tanai felé kellene fordulnunk. Ehhez az erkölcsi normák objektív igazságra (*Wahrheitsfähigkeit*) való képességének morálfilozófiai alapállását kellene elfogalnunk és a korlátozhatatlanság értelmében abszolút jogi normákat kellene keresnünk. Ahol ez nem sikerül, ott be kell látnunk, hogy a jog szabályai kazuisztikus szabályok.

A NÉMET ALKOTMÁNY NEMZETKÖZI HATÁSA

1. Bevezetés

Ajánlom ezt az írást Stipta István professzornak, akit nagy megtiszteltetés, hogy kollégámnak is mondhatok. Formálisan nem volt tanárom soha, mégis rengeteget tanultam tőle, kollégaként, pályatársként. Lényeglátást, mértéktartó, nem hivalkodó műveltséget, szavakkal is képviselt eleganciát. Mesterségbeli tudást, a tanári habitust, retorikát, didaxist. Mentori attitűdöt, mások helyzetbe hozásának művészetét, amire csak az igazán elhivatottak és tehetségesek adatik meg. Azt, hogy a történet nemcsak egy tudományág, hanem a valóság megismerésének és megértésének az egyik kulcsa. Életünk és államunk élete is a múltban gyökerezik, és a jövő felé tart. Minden gondolatnak van előzménye és következménye. Az alábbi írás ezen idősíkokra tekintettel született, nem (csak) jogtörténeti fejtegetésként.

Az alkotmányos elvek országok közötti migrációja egyidős magukkal az alkotmányos elvekkel. Ezeket az elveket, intézményeket többnyire írott alkotmányokban rögzítettek, bár van példa arra is, hogy szokásjogon alapuló szabály került át más ország gyakorlatába. Az első, igen komoly hatású írott alkotmány az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya volt, amely számos dél-amerikai és más ország alkotmányára gyakorolt hatást, az államszervezeti megoldásoktól az alapjogvédelemig. Az európai kontinensről említhető az 1831-es, modern liberális felfogású belga alkotmány, amelynek szellemiségét egy sor európai ország követte, többek között ez hatott az 1848-as magyar áprilisi törvényekre is. Ebben az írásban kifejezetten a német alkotmány önfejlődését, majd más demokratizálódó országok alkotmányfejlődésére gyakorolt hatását vizsgálom, konkrét példák alapján. Mielőtt azonban részletesebben megnézném, hogyan formáltak a bonni alaptörvény megoldásai más alkotmányokat, sorra veszem, hogy milyen tényezők formálták magát a bonni alaptörvényt.

2. Weimarhoz képest Bonn

Ismeretes, hogy a weimari birodalmi alkotmány 1919-es elfogadásával németföldön modern, köztársasági és jóléti alkotmány született, amely azonban nem tudott stabilan ellenállni a diktatórikus hatalomkoncentrációnak, a jogállam leépítésének. A politikai hatalmat választások útján megszerző NSDAP a weimari alkotmány alkotmányos rendszerét annak saját alkotmányos eljárási szabályainak betartásával kapcsolta ki egy

felhatalmazási aktus¹ által, amellyel feljogosította a kormányt akár alkotmányellenes törvények meghozatalára is. Ezzel az aktussal szemben, amely megnyitotta az utat a diktatúra felé, semmilyen kontrollmechanizmus nem volt igénybe vehető.

Harminc évvel később, 1949-ben, amikor a bonni alkotmány tárgyalásakor eljött az újbóli alkotmányozási pillanat, a szövetségesek által támogatott alkotmányozó tudatosan törekedett e hibák kiküszöbölésére. A legfontosabb volt az intézményi garanciák kiépítése, ezáltal az alkotmányos jogok kikényszeríthetőségének megteremtése. A korábbi Birodalmi Állambíróság (Staatsgerichtshof für das Deutsche Reich) csupán a birodalom és a tartományok jogvitáinál bírt hatáskörrel, a helyébe lépő, karlsruhei székhelyű Szövetségi Alkotmánybíróság (Bundesverfassungsgericht, BVerfG) azonban már valódi normakontrollt gyakorolt (absztrakt és konkrét formában egyaránt) a törvényhozás felett.

Emellett a bonni alkotmány rendelkezései már nem tekinthetők pusztán célmeghatározásoknak, hanem közvetlenül hatályosuló jogot alkotnak, amelyet az államnak – az emberi máltóság általános védelmi kötelezettsége keretében is – tiszteletben kell tartania: ezek korlátozásának arányosnak kell lennie, lényeges tartalmuk pedig egyáltalán nem korlátozható. Az alkotmányba épített örökkévalósági klauzula (a legfontosabb rendelkezésekre vonatkozó módosítási tilalom) e rendszer stabilitását szolgálta, betartása felett szintén a BVerfG őrködött. A jogállami jogalkotás elvének megfelelően megszűnt a sürgősségi (felhatalmazási) rendelet alkotmányos lehetősége is, valamint a pártok betiltása csak az alkotmánybíróság döntésén alapulhatott.

A fékek és ellensúlyok mellett, az államszervezeti megoldások terén ugyanakkor több olyan újítás is született Bonnban, amely a kormányzás stabilitását szolgálta, anélkül, hogy az egyszemélyi (elnöki) hatalomkoncentrációnak teret adott volna. A bonni megoldás mindvégig a parlamentáris kormányforma megerősítésén alapult. A stabil parlament – erős kormány – gyenge elnök szervezeti modell által a testületi szervek kaptak hatalmi súlyt a tisztségviselőkkel szemben. Ebben a rendszerben a parlament a demokratikus legitimitáció egyetlen forrása, más alkotmányos szervet nem választanak közvetlenül, még, a szövetségi elnököt sem. A közvetlen demokrácia háttérbe szorult, az országos népszavazás lehetősége (az 1926-os, 1919-es eredménytelen, populista népszavazási kezdeményezések miatt is) megszűnt, illetve egyetlen esetre (teljesen új alkotmány elfogadása) szorult vissza. Szintén a stabil kormányzás érdekében vezették be a konstruktív bizalmatlansági indítvány intézményét, amelynek lényege, hogy a miniszterektől csak akkor lehet megvonni a bizalmat, ha egy új kormányfő mellett már felsorakozott egy új többség, ezáltal elkerülve a kormányzati „interregnumot”.

A bonni alaptörvényt megalkotói átmeneti részalkotmánynak szánták egy résznemzet (Nyugat-Németország) számára, ezért használták az Alaptörvény (Grundgesetz, röv. GG) megjelölést az Alkotmány (Verfassung) helyett. Az eredeti szándék ellenére azonban, működőképes megoldásai miatt is, a GG stabil maradt, és ma is hatályban van. Ugyanakkor nem változatlan formában: 1949 óta 66 módosításon esett át, legutóbb

1 1933. március 24-i (felhatalmazási) törvény a nép és a birodalom ínségének megszüntetésére (*Gesetz zur Behebung der Not von Volk und Reich*)

2020-ben kettőn, azaz átlagosan majdnem minden évre jutott egy módosítás. A szöveg az eredeti 146 cikk helyett ma közel 200-at számlál, 56 új, betűvel jelölt cikket kapott, azaz terjedelme 1/3-ával megnövekedett.

3. A bonni alaptörvény hatása

1949 rendszerváltó év volt, amelynek során, a demokratizálódás jegyében elfogadták azt az alkotmányt, amely azóta számos más rendszerváltó ország számára szolgált mintaként a későbbi évtizedekben, elsősorban Dél- és Közép-Európában. Az 1970-es évek végén végbement ottani rendszerváltások nyomán felállt spanyol és portugál alkotmánybíróságokat például Karlsruhe gyermekének, a két évtizeddel később létrejött közép-európaiakat Karlsruhe unokáinak is lehet tekinteni, így már az alkotmánybíráskodás több generációja is előttünk van. (A weimari alkotmány nemzetközi hatása jóval kisebb volt.). A bonni megoldások később még távolabbra is eljutottak: a posztapartheid demokratizálódási folyamatban, Dél-Afrikában, mind az 1994-96 között hatályos átmeneti, mind az 1997-es végleges alkotmányban nyomon követhetők. Említést érdemel, hogy a Dél-Afrikai Köztársaság újonnan felállt alkotmánybírósága első ünnepélyes ülését Karlsruhéban tartotta. Kamerun, Tanzánia és Malawi alkotmányain is kimutatható a dél-afrikai közvetítéssel érkezett német hatás, például az emberi méltóság fogalma és védelme terén.²

Magyarországon a recepciót 1989-90-ben a történelmi és kulturális okok mellett az aktorok személyes indítatásai (német tanulmányutak, személyes kötődések) is elősegítették, így inkább belső döntésen alapuló, önkéntes mintakövetésről beszélhetünk, mint külső nyomásról – bár az amerikai és német szakértők egyaránt akítvak voltak saját alkotmányos modelljeik propagálásában, például az alkotmánybíráskodás mikéntjének útkeresésekor. A német hatás az Alaptörvény 2011-es elfogadásakor is érezhető volt, annak megfogalmazásai több esetben emlékeztetnek a bonni alkotmányra, legszembevetőbb példái ennek az emberi méltóság sérthetetlenségét kimondó rendelkezések (GG 1. cikk, Alaptörvény I. cikk).

Elmondható, hogy ugyanakkor néhány esetben a magyar megoldás „túlnőtt” a bonnin, a tanítvány túl akarta szárnyalni a mesterét. Például a bárki által személyes érintettség nélkül is kezdeményezhető normakontroll, az *actio popularis* nem létezett a bonni megoldások között (csupán két tartományi alkotmány, a bajor és a hesseni ismerte), ám 1990 és 2012 között a magyar Abtv. bevezette. Emellett a BVG a gyakorlatban nem alkalmazza a mulasztásos alkotmányértés megállapítását olyan aktívan (és az utóbbi években egyre aktívabban), mint a magyar AB.

Sajátos területe a GG recepciójának az egykori Német Demokratikus Köztársaság (NDK): mondhatni, itt volt a legerősebb a GG hatása, hiszen itt egyik napról a másikra bevezették azt, bármiféle implementáció, recepció nélkül. A német egység létrejöttékor

2 <https://www.dw.com/en/the-influence-of-the-german-constitution-in-africa/a-48852913> (2021. 07. 21.)

közjogi értelemben³ valójában belépés történt: az egykori NDK belépett a Német Szövetségi Köztársaságba. A bonni alkotmány, amely már megalkotásától fogva számolt az egyesítéssel, kiterjesztette területi hatályát hat újabb szövetségi tartományra. Ezzel voltaképpen elmaradt az alkotmányozási pillanat, vagyis a rendszerváltás konszenzusos, új alkotmányt létrehozó eseménye. A bonni alkotmány ugyanis csak a keleti tartományokban volt új, a nyugatiakban évtizedek óta hatályban volt, azt az NDK, a tékozló fiú készen kapta „megtérése” után, rajta a nyugatiak semmit sem akartak változtatni.

Az alábbiakban három, a bonni alkotmányból több ország alkotmányos rendszerébe is átvitt jogintézményt mutatok be részletesen: a konstruktív bizalmatlansági indítványt (konstruktives Misstrauensvotum), az alkotmányjogi panaszt (Verfassungsbeschwerde), valamint a kötelező kisebbségi parlamenti vizsgálati indítványt (zwingende Minderheitsantrag zur Einsetzung eines Parlamentarischen Untersuchungsausschusses). Nem térek ki ugyanakkor a választási rendszerre, egyrészt mert bár a német kétszavazatos, vegyes rendszer – amely máig a magyar parlamenti választások mintaadó modellje – a materiális alkotmányjog része, de a GG szövege nem szabályozza. Másrészt jelen írás keretei a téma részletes bemutatását nem teszik lehetővé.

3.1. Konstruktív bizalmatlansági indítvány

A konstruktív bizalmatlansági indítvány jogintézményét világszerte a bonni alkotmány 67. cikke⁴ rögzítette, első gyakorlati alkalmazására 1972. április 27-én került sor. Ez az indítvány még nem kapott többséget, a következő – és mindmáig utolsó – ilyen indítvány azonban már sikeres volt: 1982 október 1-jén így lett Helmut Kohl először szövetségi kancellár. A német tartományok többségében is, de messze nem mindegyikben él a bonni alaptörvény megoldása.

Az 1978-as spanyol alkotmány szintén átvette a jogintézményt, ott eddig négy ilyen típusú indítvány született, de csak egyet koronázott siker: a 2018-ban Mariano Rahoy miniszterelnök elleni indítványt. Európában a magyaron kívül még a lengyel, szlovén, albán és belga alkotmányok ismerik a konstruktív bizalmatlanságot. Ezen országok közül azonban a gyakorlatban csupán Szlovéniában (2 alkalommal) és Magyarországon alkalmazták. Nálunk a 2009-es esetről van szó, amelynél ismeretes, hogy éppen nem rendeltetésének megfelelően, ellenzéki indítványra, hanem kvázi visszaélve vele (a kormánykoalíció így tudott miniszterelnököt cserélni saját berkein belül, a köztársasági elnök személyi javaslatételét kikerülendő). Legutóbb, 2021 februárjában, Szlovéniában tett kísérletet az ellenzék ily módon a Jansa-kormány megbuktatására, az indítvány azonban elbukott.

Látható, hogy nem széles országcsoportról van szó, az angolszász országoktól

3 A folyamatról és a történelmi háttérrel részletesen lásd QUINT, Peter: The Constitutional Law of German Unification. *Maryland Law Review*, 1991, 50(3).

4 67. cikk (1) „A Szövetségi Gyűlés csak úgy vonhatja meg a bizalmat a szövetségi kancellártól, ha tagjai többségének szavazatával megválasztja utódját [...]”

például idegen a megoldás. A konstruktív indítvány bevezetését azonban sok helyen fontolgatják. Csehországban már többször is felmerült a konstruktív bizalmatlansági indítvány bevezetésének gondolata, például a 2009-es, Mirek Topoláneket megbuktató (destruktív) bizalmatlansági indítványt követően. 2012-ben a kormány kidolgozott egy alkotmánymódosítási tervet, amit végül nem fogadtak el.⁵ Indiában egy 2018-as jogi bizottsági állásfoglalás javasolja bevezetni a jogintézményt.

Több országban párhuzamosan él egymás mellett a német típusú, konstruktív, és az egyszerű bizalmatlansági indítvány. Ez a helyzet Izraelben, ahol évente mindkét típusból számos indítványt nyújtanak be, de eddig egy konstruktív sem hozott sikert. Megemlítendő, hogy 2001 óta a konstruktív bizalmatlansági indítványban szereplő miniszterelnök-jelöltnek meg kell nyernie egy következő bizalmi szavazást is, így a konstrukció csak félig tekinthető konstruktívnak. Lengyelországban szintén egymással párhuzamosan létezik a kétféle indítványtípus: a köztársasági elnök mérlegelheti, hogy az egyszerű bizalmatlansággal leváltott kormányfő – egyébként kötelezően feljárnolt – lemondását elfogadja-e, vagy pedig felosztatja a törvényhozást. Amennyiben viszont megjelölik a kormányfő-jelöltet is a konstruktív indítványban, a szavazás sikere esetén az miniszterelnökké válik. Hasonlóképpen, amennyiben Belgiumban nem választanak a kormány megbuktatásakor új miniszterelnököt, a kormányfő kezdeményezheti az uralkodónál a parlament (és egyben a második kamara!) felosztatását.⁶

A nemzetközi példák azt mutatják, hogy a konstruktív bizalmatlansági indítvány inkább damoklész kardjaként funkcionál a gyakorlatban, azaz nem alkalmazása, inkább lehetősége által valósul meg a kormányzás stabilitásában álló alkotmányos cél.

3.2. Alkotmányjogi panasz

Az alkotmányjogi panasz jogvédelmi eszköz, amelyben a bírói hatalom másik hatalmi ágakkal szembeni alapjogvédő funkciója testesül meg. Bár az 1848-as frankfurti alkotmánykísérlet közigazgatási ügyekben megnyitotta volna a lehetőséget az alkotmányjogi panasz előtt, a későbbi birodalmi alkotmányok nem ismerték (a weimari sem, sőt az 1949-es GG eredeti szövege sem). A jogintézményt az 1951-es német alkotmánybírói törvény vezette be, a bonni alkotmányba csak később, 1969-ben vezették be.

A GG 93. cikke szerint a BVG-nél „bárki benyújthat alkotmányjogi panaszt, aki sértve érzi alapjogait valamilyen állami intézkedés vagy mulasztás által”, azaz akár a jogalkotó aktusai ellen is lehet vele élni. A gyakorlatban ez az eljárás adja a BVG ügyterhének 96%-át, ám figyelemreméltó, hogy a benyújtott alkotmányjogi panaszok mindössze 2%-a sikeres. Az ilyen indítványok száma az 1951-es évi 500-ról mára több mint évi 6000-re nőtt.

5 JUST, Petr: Constructive Motion of No Confidence as a Tool for Parliamentary Control of Government: the Czech Republic in a European Comparison. *RSP* 2015/48, 169-178.

6 CSERVÁK Csaba: Német hatás a magyar alkotmányfejlődésre a rendszerváltozást követően; *Magyar Jog*, 2017, 64(9), 567-580.

Az 1978-as spanyol alkotmány a *recurso de amparo* intézményével vette át az alkotmányjogi panaszt. Nálunk eredetileg (1990-től) csak a normakontroll típusú panasz létezett, a 2011-es Alaptörvényben bevezetett „valódi”, bírói döntésekkel szembe igénybe vehető panasztípus nagyságrendileg hasonlóan kis arányban sikeres a kérelmezők számára, mint Németországban. Bevezetésével megfigyelhető egy elmozdulás az AB tevékenységében az alapjogvédelem felé, ezzel is közelebb került az AB profilja Karlsruheéhoz.

3.3. Parlamenti kisebbségi vizsgálati jog

Már Max Weber 1918-ban, 'Parlament és kormány az újjászervezett Németországban' című munkájában szorgalmazta, hogy a parlament kapjon jogot személyek eskü alatti meghallgatására, mivel önálló információszerzési jogosítványok nélkül a parlament „dilettáns butaságra” és „tudatlanságra” van ítélve, csak passzív követője, kritikusa lehet a kormány munkájának, azaz a közvélemény szemében negatív szerepre van ítélve. A weberi „nyilvánosság ellensúlya” (*Gegengewicht der Publizität*) megjelent a weimari alkotmány, 34., vizsgálóbizottságokról szóló szakaszában, ráadásul, Weber javaslatára ez a parlamenti kisebbség (ellenzék) joga lett: a képviselők egyötödének indítványára a parlamenti vizsgálóbizottságot létre kellett hozni. Az alaptörvényi szakasz emellett rendelkezett a bizonyítás nyilvánosságáról, valamint arról, hogy a bíróságok és más hatóságok aktáikat kérésre a vizsgálóbizottság elé kell tárniuk.

A kisebbségi jog azonban a weimari időszakban még *lex imperfecta* volt, alkotmánybírói kontroll híján nem lehetett kikényszeríteni. A 30-as évekre, a parlamentarizmus válságának időszakára a vizsgálóbizottság az ellenzéki NSDAP fő parlamenti obstrukciós fegyverévé, politikai ellenfelei lejáratásának eszközévé vált. Később, a hitleri diktatúra idején pedig, az immáron egypárti Reichstagban már nem is folyt semmilyen parlamenti vizsgálat. Annak érdekében, hogy az intézmény ne válhasson egy törpe ellenzék destruktív eszközévé, az egyötödös küszöböt 1949-ben egynegyedre emelték fel. A nyilvánosság kizárásának szabálya is megváltozott: addig ehhez kétharmados, ezután csak egyszerű többség kellett, a kezdeményező kisebbség pedig nem csupán a kezdeményezéskor, hanem a vizsgálat során is kapott eljárási jogokat (bonni alkotmány 44. cikke). Így már valóban hatékony ellenőrzési eszköz lett a vizsgálóbizottság, „az ellenzék legélesebb kardja”.⁷

A kötelező kisebbségi kezdeményezést később több európai ország is átvette saját rendszerváltását követően: Szlovénia és Koszovó a képviselők 1/3-ának, Albánia, Litvánia, Liechtenstein és Ausztria (2015-től) 1/4-ének támogatását írja elő a vizsgálatindításhoz. Portugália (és 2024-is Magyarország) a képviselők 1/5-ének indítványára teszi ezt kötelezővé. Nálunk azonban 2014-ben az Ogytv. módosításakor a kötelező elem kikerült a szabályozásból: azóta a képviselők 1/5-e csak javaslatot tesz, a vizsgálatról a többség dönt. Németországon kívül, a gyakorlatban az látható, hogy a vizsgálóbizottságok sokszor nem szolgálgják a felelősség- és tényfeltárást, inkább a politikai csatározások színteréül szolgálnak.

7 Szabó Zsolt: *Parlamenti vizsgálóbizottságok*. Budapest, Patrocinium, 2011.

4. Konklúzió

Hazánk és Kelet-Közép-Európa hagyományosan a német kultúrterület része. Ez igaz a jogi kultúrára is. A második világháborút követően a jog területén ez a terület egyre szélesedett, és ma már Dél-Európán, sőt más kontinenseken is érezhető a német hatás. Ez az expanzió a sikeres demokratizálódásban szerzett tapasztalatoknak és posztdiktatórikus stabilizációnak köszönhető, amelyre sok diktatúrából szabadult szintén ország vágyott.

Németország tehát nemcsak a technika és motorizáció, hanem a jog területén is számos innovatív újdonsággal szolgálta a világnak. E megoldások egy része más országba átültetve is jól működik, más részük csak hazájukban működnek megfelelően. Az áttekintett példákból azt szűrhetjük le, hogy a konstruktív bizalmatlansági indítvány, bár ritkán használják, pusztán virtuális lehetőségével is képes stabilizálni a kormányzást. Az alkotmányjogi panasz szintén jó elméleti konstrukció, a gyakorlatban azonban kevésbé látványosan működik, úgy hazájában, mint nálunk. A parlamenti kisebbségi jogok esetén ugyanakkor azt látjuk, hogy azok szinte csak kialakulásuk, felalálásuk helyén működnek jól: parlamenti vizsgálóbizottság, kisebbségi kezdeményezésre, más országban nem tudott igazán áttörni, érdemi eredményt elérni.⁸ Úgy tűnik tehát, hogy – a Mercedes, Porsche, Audi és más német autóktól eltérően – nem minden német konstrukció fut megfelelően külföldi utakon, csak bizonyos jól adaptálódó modellek.

Tanulságos végül egy pillantást vetni azokra a jogintézményekre is, amelyek nem kerültek át a magyar alkotmányos rendszerbe. Ilyen mindenekelőtt a bonni örökkévalósági klauzula, amely módosíthatatlanná teszi az alkotmány bizonyos rendelkezéseit, még az alkotmánymódosító hatalom előtt is. E „lakat” hiányában az alkotmányellenes alkotmánymódosítás fogalma sem ismeretes nálunk. Ugyanakkor a magyar AB – sok más európai alkotmánybírósághoz hasonlóan – kísérletet tesz az alkotmány érinthetetlen lényegének, az alkotmányos identitás elmeinek meghatározására, amely az Európai Unióra történő, alkotmányos hatáskörátruházást követően is sérthetetlen korlát maradna.

Megfontolandó lenne emellett az alkotmányos szervek között vitarendezési eljárás (Organstreitverfahren) átvétele, amely által az AB-ra lenne például telepíthető a parlamenti ellenzék és a többség közötti, eljárási kérdéseket érintő számos vita.⁹ Szintén hiánypótló jellegű lenne a bonni alaptörvény általános jogorvoslati kötelezettségre vonatkozó előírásának átvétele, mivel a magyar Alaptörvény XXVIII. cikke „csak” bírósági, hatósági és más közigazgatási döntés ellen teszi kötelezővé a jogorvoslat biztosítását, amiből például a parlamenti aktusok kimaradnak. Marad tehát bőven tár a következő jogászgenerációk számára is, vigyázó szemek Bonnra – avagy ma már inkább Berlinre – vetésére.

8 A német és külföldi tapasztalatok értékeléséről lásd SZABÓ Zsolt: Der zwingende Minderheitsantrag zur Einsetzung eines Parlamentarischen Untersuchungsausschusses. Eine deutsche Erfindung, die nur in Deutschland funktionsfähig ist?“ *Zeitschrift für Parlamentsfragen*, 2015, 46(2), 328-348.

9 A német megoldás átültetésének lehetőségéről lásd részletesen: SZABÓ Zsolt: Lehet-e az Alkotmánybíróságból „házaszabály-bíróság”? *Közjogi Szemle*, 2010, 10(4), 55-61.

TÓTH J. ZOLTÁN
egyetemi tanár (KRE ÁJK)

AZ ALKOTMÁNY ÉS AZ ALKOTMÁNYOSSÁG FOGALMÁRÓL

Stipta István Professzor Úr azon, a tudományterületükhöz megkérdőjelezhetetlen módon értő kevesek egyike, akik e szakmai tekintélyük mellett is hatalmas alázattal viseltetnek kutatósaik, és végtelen szerénységgel embertársaik iránt. Nemcsak a kollégák iránti segítőkészsége (és türelme...) legendás, hanem az a precizitás is, amellyel jogi és nem jogi, tudományos, oktatási vagy bármely más jellegű problémához viszonyul. Mind mély jogtörténeti és általános műveltsége, mind módszertani precizitása irigylésre méltó. Magam, bár csak néhány éve van szerencsém ismerni Professzor Urat, számos alkalommal megtapasztalhattam ezt, és sokat tanultam Tőle e módszertani alaposságról, következetességről és a részletek fontosságáról. Kedves István, köszönöm Neked a kollégaként együtt töltött – és előre is, az ezután következő – éveket; kérlek, fogadd szeretettel ezt a szerény írást 70. születésnapod alkalmából.

Az alkotmány és az alkotmányosság a modern államtudomány kulcsfogalmi közé tartoznak, melyek napjainkra végbement tartalmi expanziója, új és új jelentésekkel való telítődése azonban már-már e fogalmak használhatóságának, létük értelmének megkérdőjeleződéséhez vezet. Éppen ezért indokolt tisztázni, mit jelent, mit jelenthet, és mit nem jelent az alkotmány fogalma, illetve az e fogalomra épülő alkotmányosság követelménye. Ennek révén közelebb juthatunk a jog és a politika, illetve a jog és a morál olyan kapcsolódási pontjaihoz, melyek segíthetik a tételes jog helyességi követelményeire vonatkozó politikai filozófiai előfeltevéseink tisztázását.

Az alkotmány formális értelemben azon jogszabályt, valamint az e jogszabályban szabályozott azon konkrét jogi normát vagy normákat jelenti, amelyeket az alkotmányozó hatalom az alkotmány vagy alkotmányos norma (törvény stb.) elnevezéssel illetett, és amelyek a jogi normarendszer csúcán helyezkednek el, így velük bármely más (értelemszerűen alacsonyabb szintű) jogszabály, illetve abban foglalt jogi norma nem lehet ellentétes.¹ Magyarországon 2011-ig ilyen formális alkotmánynak (alkotmánytörvénynek) volt tekinthető a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény; jelenleg pedig ilyen Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.). A materiális alkotmány a

1 Ez valójában nem egészen pontos. Carl Schmitt ismerte fel, hogy különbség van az alkotmány és az alkotmányjog között. (SCHMITT, Carl: *Constitutional Theory*. Duke University Press, 2008, 75.) Bár utóbbi tartalmazza az egyszerű jogszabályok megalkotására, az állami szervezetrendszer felépítésére, valamint a politikai közösség jogaira és kötelezettségeire vonatkozó szabályokat, ám az nem „önmagától adott”, hanem az adott politikai közösség előzetes választásától, politikai döntésétől mint ténytől függ (Uo. 77.).

formálisnál jóval tágabb kategória; annak fogalmába az alkotmányon (alkotmánytörvény/ek/en) kívül beletartozik mindazon jogszabály és az ezek által tartalmazott jogi norma, amely a formális alkotmányban található jogintézmények legfontosabb aspektusainak az ottaninál részletesebb szabályozását tartalmazza. Így a magyar materiális alkotmányjogba nemcsak – például – az állampolgárságról, a gyülekezési jogról, a honvédelmi kötelezettségről, a bírósági szervezetről és a bírákról, az ügyészségről vagy az Alkotmánybíróságról szóló alaptörvénybeli cikkelyek tartoznak bele, hanem a magyar állampolgárságról szóló 1993. évi LV., a gyülekezési jogról szóló 2018. évi LV., a honvédelemről és a Magyar Honvédségről, valamint a különleges jogrendben bevezethető intézkedésekről szóló 2011. évi CXIII., a bíróságok szervezetéről és igazgatásáról szóló 2011. évi CLXI., a bírák jogállásáról és javadalmazásáról szóló 2011. évi CLXII., az ügyészségről szóló 2011. évi CLXIII., vagy az Alkotmánybíróságról szóló 2011. évi CLI. törvények (pontosabban azoknak az adott jogintézménnyel kapcsolatos legfontosabb, garanciális jellegű normái) is.

Alkotmánya minden központilag szervezett, szuverenitással² rendelkező emberi együttélésnek (társadalomnak), azaz minden államnak³ van. A modern korban jellemző, hogy az alkotmány egy (vagy néhány) kiemelt normát (ún. alapnormát) jelent, melyet különleges szabályok szerint, előzetesen erre meghatározott speciális eljárásban fogadtak el, és amelyet módosítani vagy hatályon kívül helyezni is csak így lehet (ún. kartális alkotmány). Léteznek azonban (még mindig) olyan államok is, amelyeknek ilyen, kifejezetten megnevezett (egy vagy néhány) alkotmánytörvényük nincs, helyette az alkotmányos normákat több (sok), tárgyánál (és nem megalkotásánál) fogva kiemelt jelentőségű törvény (esetenként törvéynél is alacsonyabb szintű jogszabály), továbbá írott formában nem létező alkotmányos szokás, konvenció tartalmazza. Ilyen típusú, ún. történeti alkotmánya van például az Egyesült Királyságnak.

A kettőt gyakran az írott és az íratlan alkotmány terminusaival különböztetik meg,⁴

-
- 2 A szuverenitás fogalmáról lásd pl.: TÓTH J. Zoltán: A szuverenitás fogalmi és tartalmi kérdései. *Jogelméleti Szemle*, 2018/4, 288-303.
 - 3 A szuverenitás fogalma elválaszthatatlan a modern államtól; létrejött a modern állam első történeti fajtájához, az abszolút monarchiához kapcsolódik. Az állam fogalmának mint a modern állam jelölésének meghatározásához vö. pl.: PACZOLAY Péter: *Államelmélet I. Machiavelli és az államfogalom születése*. Budapest, Korona Kiadó, 1998, 113-146.; illetve PACZOLAY Péter: *Machiavelli államfogalma*. In: TÓTH Károly (szerk.): *Emlékkönyv Szentpéteri István egyetemi tanár születésének 70. évfordulójára*. Szeged, Acta Universitatis Szegediensis de József Attila Nominatae: Acta Juridica et Politica, 1996, 447-463.; továbbá: TAKÁCS Péter: *A modern állam kialakulása és változásai*. 108-113. In: TAKÁCS Péter – H. SZILÁGYI István – FEKETE Balázs: *Államelmélet. Fejezetek és előadások az állam általános elmélete köréből*. Budapest, Szent István Társulat, 2012, 108-130. Az állam általunk használt fogalma az előbbiekkal ellentétben felöleli egyebek mellett az ókori ázsiai despotikus rendszereket, a görög poliszokat, Rómát vagy éppen a feudális monarchiákat – vö. ehhez az államfogalomhoz pl.: SZILÁGYI Péter: *Jogi alaptan*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó, 2011, 73-142.
 - 4 Vö. pl.: WADE, E.C.S. – BRADLEY, A.W.: *Constitutional and administrative law*. Eleventh edition. Longman, London – New York, 1993, 4-8. Ezzel szemben a – szerintünk helyes –

ez azonban megtévesztő, mert bár a kartális alkotmány valóban (szükségképpen) írott, ám nagyobbrészt ugyanez igaz a történeti alkotmányra is. A történeti alkotmány egyrészt abban különbözik a kartálistól, hogy vannak nem írott (alkotmányos szokásokon, évszázadok alatt kialakított és egyöntetűen tiszteletben tartott, bár írott jogforrásban nem szereplő konvenciókon, hagyományokon, azaz az ún. alkotmányos kultúrán) alapuló elemei is, másrészt (és főként) abban, hogy sem az alkotmányos szokások, sem az alkotmány fogalma alá tartozó írott jogi normák köre nem adható meg egzakt jelleggel. Vagyis a történeti alkotmányoknak vannak olyan részei, amelyek tekintetében széleskörű egyetértés van abban, hogy azok az adott állam alkotmányához tartoznak, míg más normák besorolása vitatott. Ebből következik az is, hogy a történeti alkotmány soha le nem zárt (hacsak egy kartális alkotmányt el nem fogadnak utóbb), hanem szerves, organikus módon fejlődik, időről időre új és új normák vonatkozásában alakul ki konszenzus arról, hogy azok is az alkotmányos hagyomány elemei, melyek időnként módosítják régi alkotmányos normák értelmét vagy alkalmazását, néha pedig kifejezetten lerontják azok érvényesülését, és új, az addigitól eltérő követelményeket állítanak azok helyébe. Magyarországnak ilyen történeti alkotmánya volt egészen 1949-ig.

Az alkotmányosság fogalma szorosan kapcsolódik az alkotmány fogalmához. Szűkebb értelemben akkor beszélhetünk egy jogrendszer alkotmányosságáról, ha az adott állam alkotmányában található szabályok érvényesülnek, azokat az állam szervei, beleértve magát a törvényhozót és a többi jogalkotót is, betartják és betartatják; tágabb értelemben viszont csak akkor, ha bizonyos tartalmi követelmények, alkotmányos értékek is érvényesülnek. Ez azt jelenti, hogy tartalmi értelemben csak ott van alkotmányos kultúra és így alkotmányosság, ahol bizonyos, a társadalom tagjainak hosszú távú érdekeit érdemben szolgáló elvek és intézmények működnek, vagyis ahol az alkotmány nem foglalhat magában bármilyen normát, amelyet az alkotmányozó hatalom az erre rendelt eljárás betartásával az alkotmány részévé kíván tenni, hanem csak olyanokat, amelyek ezen tartalmi követelményeket nem sértik meg. A nemzetközi szakirodalom szerint az alkotmány tartalmi értelemben legalább a következő értékeket kell, hogy felöljelje: demokrácia, illetve népszuverenitás; jogállamiság; az emberi jogok érvényesülése; jogegyenlőség; hatalommegosztás.⁵

fogalomhasználathoz (nemcsak az angol jogrendszerre vonatkoztatva) lásd pl.: ALLISON, John. W. F.: *The English Historical Constitution: Continuity, Change and European Effects*. Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

- 5 A magyar közjogtudományban egyébként három jelentős felosztás született a tartalmi alkotmányosság kritériumaira nézve: az egyik felosztás szerint az „alkotmányosság elvei” a demokrácia elve, a pluralizmus elve, a jogállamiság elve és a hatalommegosztás elve [vö.: TRÓCSÁNYI László: *Alaptanok*. 67-75. In: TRÓCSÁNYI László – SCHANDA Balázs (szerk.): *Bevezetés az alkotmányjogba*. Budapest, HVG-ORAC, 2012, 19-75.], a másik szerint az „alkotmányosság követelményei” a népszuverenitás elve és a népképviselő, a hatalmi ágak szétválasztásának és egyensúlyának elve, a törvények uralma és a jogállam megvalósítása, az egyenjogúság elve, valamint az emberi jogok deklarálása [vö.: KUKORELLI István (szerk.): *Alkotmánytan I. Alapfogalmak, alkotmányos intézmények*. Budapest, Osiris Kiadó,

A demokrácia eszméje szerint a közösségi döntések meghozatalában a politikai közösség (az állampolgárok) egészének részvétele szükséges⁶ (bizonyos, észszerű kivételekkel, így például a magyar alkotmányos normák szerint nem rendelkezik választójoggal a kiskorú vagy az, akit a közügyek gyakorlásától bíróság jogerősen eltiltott). A népszuverenitás pedig azt a követelményt fejezi ki, hogy minden közhatalmi döntés visszavezethető legyen a „nép” akaratára, azaz legitimitációját végső soron a nép általi felhatalmazásból nyerje.

A jogállamiság (*Rechtsstaat*,⁷ *rule of law*⁸) történetileg két dolgot jelentett. Kezdetben, a XVIII. század végén és a XIX. században ezen a formális jogállamiságot értették. A felvilágosodás követelményeinek kitisztulta után a kialakuló nemzetállamok és a fejlődő kapitalista gazdálkodás számára de facto követelménnyé kezdett válni, hogy az abszolutizmus igazságtalanságait az adott országban (is) megszüntessék, és biztosítsák, hogy az emberek a tetteiket a törvényekhez, tehát a jog elvárásaihoz igazíthassák. Ennek a legfőbb követelménye az volt, hogy legyen egy kiszámítható jogrend, konzisztenciára törekvő szabályokkal, amiket mindenki megismerhet, követhet, és amelyek megvalósulásában/megvalósításában biztos lehet. Ez a tisztán formális kritériumrendszer olyan elvárásokat foglalt magában, mint a jogszabályok megismerhetősége, tehát azok nyilvános kihirdetése (ami még a XVIII. században sem mindenhol létezett),⁹ a túl gyors

2007, 29-31.]; a harmadik szerint pedig „az alkotmány elvei” az állami szuverenitás elve, a demokrácia elve, a jogállamiság elve (ebbe beleértve a hatalommegosztást és a jogbiztonságot is), valamint a piacgazdaság elve (vö.: PETRÉTEI József: *Magyar alkotmányjog I.* Budapest-Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 2002, 85-106.; lényegileg ugyanez a felosztás jelenik meg Petrétei József későbbi, az Alaptörvény hatályba lépése utáni munkáiban, annyi különbséggel, hogy a piacgazdaság elve helyett általában véve „a gazdasági rend elveiről” beszél, beleértve ebbe az Alaptörvényben expressis verbis nem szereplő, de abban implicite ténylegesen benne levő piacgazdaság elve mellett az egyéb második generációs jogokat és államcélokat is – vö.: PETRÉTEI József: *Magyarország alkotmányjoga I. Alapvetés, alkotmányos intézmények.* Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2013, 71-98.; illetve PETRÉTEI József – TILK Péter: *Magyarország alkotmányjogának alapjai.* Pécs, Kodifikátor Alapítvány, 2013, 31-35.) Annak ellenére azonban, hogy a klasszifikáció sokféleképpen lehetséges, lényegében mindegyik esetben ugyanazon tartalmi szempontok tényleges érvényesülésének kívánalmáról van szó.

6 A demokrácia elvéről bővebben lásd: TÓTH J. Zoltán: A demokrácia és a jogállamiság kapcsolata. *Jogtudományi Közlöny*, 2019/7-8, 302-317.

7 Magát a Rechtsstaat kifejezést (valószínűleg) elsőként Robert von Mohl használta. [Vö.: NEUMANN, Franz: *Jogállamiság és szuverenitás.* 232. In: TAKÁCS Péter (szerk.): *Joguralom és jogállam. Antológia a Rule of Law és a Rechtsstaat irodalmának köréből.* Budapest, ELTE ÁJK, 1995, 229-238.] A fogalom formális felfogásához lásd továbbá: KIS János: *Alkotmányos demokrácia.* Budapest, Indok, 2000, 108.

8 A rule of law kifejezés I. Stuart Károly nevéhez fűződik. (Vö.: SZIGETI Péter – TAKÁCS Péter: *A jogállamiság jogelmélete.* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004, 230.)

9 Például az itáliai városállamokban titkos rendeletekkel utasították a bírákat, vagy Franciaországban létezett a lettre de cachet jogintézménye, ami a francia abszolút monarcha utólagos és egyedi mérlegeléstől függő, konkrét ügyekre szóló szabályalkotási jogát is magában foglalta.

változtatások lehetőség szerinti kerülése, a jogszabályok egyértelműsége, világossága, illetve azok tényleges érvényesítése (minden címzett általi betartása, illetve velük való betartatása) stb. A formális jogállamiság alapján az állami szervek nem járhattak el a törvények ellenében (*contra legem*), sem törvények (törvényes alap) nélkül (*praeter legem*). Tehát a lényeg a kiszámíthatóság volt, hogy a tiszta és egyértelmű törvényeket előre tervezhető módon érvényesítsék. Ezt a formális értelemben vett jogállamiságot, gyakorlatilag a kiszámíthatóságot és a törvények szerinti eljárást azonban már a XIX. században, majd pedig különösen a két világháború között számos kritika érte, legkésőbb a II. világháború után pedig mindenki számára nyilvánvalóvá vált, hogy önmagában nem tartható, mert ennek a pusztán formális kritériumnak még a náci jog is megfelelt.¹⁰ Emiatt a II. világháború után konszenzus alakult ki abban, hogy a jogállamiság fogalmát tartalmi jelentéssel kell megtölteni. A materiális jogállamiság olyan kritériumokat (is) tartalmazott, mint bizonyos polgári és politikai jogok elismerését és érvényesülését/érvényesítését, a szerzett jogoktól való utólagos megfosztás tilalmát, és persze tartalmazta a formális jogállamiság követelményét is (mai elnevezéssel: „jogbiztonság”). A jogállamiság formai és tartalmi követelményeinek érvényesülése nélkül a modern alkotmányosság elképzelhetetlen.

Az emberi jogok érvényesülésének kritériuma része a materiális jogállamiságnak, azonban jelentőségére tekintettel „saját jogon” is a tágabb értelemben vett (tartalmi) alkotmányosság részének tekintendő. Emberi jogok nélkül az ember csupán biológiai létezésének tényével és fiziológiai jellemzőivel lenne leírható; mivel azonban az ember morális lény, aki képes magát elhelyezni a világban és a társadalomban, képes a jó és rossz, helyes és helytelen, méltányos és méltánytalan megkülönböztetésére, valamint saját helyzete és mások cselekedetei e szerinti értékelésére, rendelkezik vágyakkal, várakozásokkal és én-képpel, ezért a modern alkotmányosság feladata, hogy biztosítsa ezen morális státusz védelmét. Az emberi jogok kialakulása nem egy történetileg lezárt, befejeződött pocesszus, amelynek eredményeinek megvalósítása (vagy meg nem valósítása) egy adott jogrendszer materiális alkotmányossága értékelésének kritériuma lehet, hanem egy ma is tartó folyamat, melyben a társadalmi fejlődéssel kialakuló új helyzetekben új és új emberi jogok megfogalmazása válik szükségessé.¹¹

10 A sztálini kommunista (államszocialista) rendszer még ebben a formális értelemben sem volt „jogállami”, ott ugyanis az állami szervek a saját normáikat is megsértették. Az 1936-os sztálini alkotmány szövege ugyanis abban a korban rendkívül modernnek számított, és tartalmazta az összes jogot, amit akkoriban csak biztosítandónak véltek a fejlett világban, csakhogy e deklarált normák közül semmi nem érvényesült. Az alkotmány csak egy Petyomkin-álca volt, amit a rendszer napi szinten vett semmibe.

11 Az emberi jogok azáltal válnak alkotmányos joggá, hogy azokat egy adott állam alkotmánya elismeri. Erre a XVIII. század végétől került sor, amikor először az első francia alkotmány 1791 szeptemberében, majd – e francia mintára (vö.: LEBOVITZ, Adam: Franklin Redivivus: The Radical Constitution, 1791-1799. *American Journal of Legal History*, 2017, 57, 1-50.) – az Egyesült Államok alkotmánya (az első tíz alkotmánykiegészítéssel, az ún. Bill of Rights-szal) 1791 decemberében határozott meg alkotmányos jogokat. E jogok

A jogegyenlőség azt a kritériumot jelenti, hogy az egyes személyek jogait és kötelezettségeit objektív mércék alapján határozzuk meg (diszkrimináció tilalma). Azaz e jogok (és kötelezettségek) nemcsak megilletik (terhelik) az egyes embereket, hanem olyan mértékben illetik meg (vagy terhelik) őket, amilyen mértékben helyzetük azt számukra indokolja. Ennek alapján a jogegyenlőség nem minden ember tökéletesen azonos jogait (és kötelezettségeit) jelenti, e fogalom nem egy mechanikus, a körülményektől független egyenlőség-felfogást képvisel, hanem azt hivatott biztosítani, hogy ha különbséget is tesz a jogalkotó az egyes embereknek juttatott jogok (és kötelezettségek) között, akkor azt ésszerű, objektíve indokolható szempontok szerint, ne pedig önkényesen eljárva tegye. Továbbá a jogegyenlőség nem zárja ki (az esélyegyenlőség /materiális egyenlőség/ biztosítása érdekében) azt sem, hogy bizonyos hátrányos helyzetű csoportok tagjai számára az állam többletjogokat biztosítson (pozitív diszkrimináció). Ez annak belátásán alapul, hogy hiába rendelkeznek az emberek egyenlő jogokkal, ha egyesek – helyzetükből fakadóan – képtelenek a jogaik által biztosított lehetőségekkel élni.

Végül a hatalommegosztás azt a tartalmi követelményt fejezi ki, hogy az egyes állami funkciókat biztosító hatalmi ágak egymást kölcsönösen korlátozzák és ellenőrizzék („fékek és ellensúlyok rendszere” – „system of checks and balances”). Az elvet eredeti formájában („hatalmi ágak elválasztása”)¹² John Locke fogalmazta meg, aki még csak két fő hatalmi ág (törvényhozás és végrehajtás) között tett különbséget;¹³ emellett harmadikként beszélt a külpolitika szabad alakítását biztosító, de alapvetően a belső

tényleges érvényesítése azonban csak később [az Egyesült Államokban 1803-tól, Európában pedig csak a XX. századtól (a legtöbb országban csak közvetlenül a II. világháborút követően, vagy még később)] történik meg, és csak ekkortól jön létre – az alkotmánybíráskodás révén – ténylegesen az alkotmányos jogok, elvek és értékek működési szférája a jogban. Az emberi jogokról bővebben lásd pl.: TÓTH J. Zoltán: *Erkölcsei jogok, emberi jogok, alkotmányos jogok*. In: BIRHER Nándor – HOMICSKÓ Árpád Olivér (szerk.): *Az egyházi intézmények működtetésének etikai alapjai*. Budapest, Acta Caroliensia Conventorum Scientiarum Iuridico-Politicarum XXVIII. Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, 2019, 53-61.

- 12 A hatalmi ágak elválasztása (vagyis az elv eredeti változata) azt jelenti, hogy minden állami funkció gyakorolhatóságának megvan a maga terrénuma, amelyen az adott hatalmi funkció gyakorlója nem léphet túl. Az eredeti elv, a hatalmi ágak elválasztása később a hatalommegosztás mai követelményére finomodott (és vált egyszersmind általánosan elismert, bevett államszervezési alkotmányos elvvé); utóbbi annyiban különbözik az előbbitől, hogy a gyakorlatban kiderült: a hatalmi ágak merev szétválasztása nem lehetséges, de nem is szükségszerű; a hatalmi funkciók áthatják egymást, és az állami célok megvalósítása érdekében e funkciók gyakorlói együtt kell, hogy működjenek.
- 13 Bár létezhetnek államok, ahol ez a két hatalom egy kézben összpontosul, „megfelelően rendezett államokban” e két hatalmat elkülönítik egymástól, „mivel a hatalom kihasználására amúgy is hajlamos emberi gyarlóság túl nagy kísértésnek van kitéve, ha ugyanazok az emberek tartják kezükben mind a törvényhozó hatalmat, mind a törvények végrehajtásának hatalmát”. (Locke, John: *Értekezés a polgári kormányzat igazi eredetéről, hatásköréről és céljáról*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986, 142. o.)

végrehajtó hatalom gyakorlójához rendelt föderatív hatalomról is. Az elv leghíresebb, ma is etalonnak tekintett megfogalmazása azonban Montesquieu nevéhez fűződik, aki már megkülönböztette egymástól a törvényhozó, valamint a végrehajtó hatalom mellett a bírói hatalmi ágat is. Montesquieu a politikai szabadság feltételeit vizsgálva jutott arra a megállapításra, hogy ilyen szabadság az önkényuralomban fogalmilag nem létezhet, csak mérsékelt kormányzatokban (vagyis köztársaságban vagy monarchiában), és – Montesquieu azóta örökbecsűvé vált szavaival – ezekben is „*csak akkor van szabadság, ha a hatalommal nem élnek vissza. Örök tapasztalat viszont, hogy minden ember, akinek hatalma van, hajlik arra, hogy azzal visszaéljen; ezt addig teszi, amíg korlátokba nem ütközik. [...] Hogy a hatalommal ne lehessen visszaélni, ahhoz az kell, hogy a dolgok helyes elrendezése folytán a hatalom szabjon határt a hatalomnak.*”¹⁴

Montesquieu felosztása alapján a törvényhozó hatalom az, amely törvényeket alkot, módosítja azokat, vagy hatályon kívül helyezi („eltörli”) őket; lényegében nem más, mint „az állam általános akarata”.¹⁵ A végrehajtó hatalom alakítja a külpolitikát, illetve elvégzi azokat a cselekményeket, amellyel a törvényhozó által lefektetett szabályokat hajtja végre. A bírói hatalom pedig a törvények alapján gyakorolja azt a hatalmat, hogy a törvények egyedi megsértőivel szemben eljárjon, és a törvények által meghatározott jogkövetkezményeket velük szemben érvényesítse.¹⁶ Fontos, hogy mindhárom hatalmat személyileg el kell választani egymástól, mert e hatalmak gyakorlóinak összefonódása önkényuralomhoz vezetne.

Az elv alapján a későbbiekben újabb hatalmi centrumok kritériumait fogalmazták meg; ezek közül a leghíresebb Benjamin Constant „semleges” (érdemi hatalmi jogosítványokkal nem, vagy csak különleges esetekben rendelkező) államfői hatalma volt.¹⁷

14 MONTESQUIEU: A törvények szelleméről. Budapest, Osiris–Attraktor, 2000, 247.

15 MONTESQUIEU: i. m. 250.

16 Montesquieu-nél a törvény szövegéhez rendelt bíró elképzelése annyira meghatározó, hogy a bírók számára semmiféle mérlegelést nem engedne: „Az ország bírói ... csupán a törvény szavait kimondó szájak; élettelen lények, akik a törvényeknek sem erejét, sem szigorúságát nem képesek mérsékelni.” (MONTESQUIEU i. m. 257.)

17 Ez alkotmányos monarchiában a monarcha, de ez a hatalom bármilyen más államforma esetén is fennállhat. Néhány reprezentatív és szimbolikus jogkörön kívül a semleges államfői hatalom legfőbb feladata Constant szerint az, hogy a többi hatalmi ág közötti konfliktusokat megoldja, illetve megakadályozza bármelyik hatalmi ág túlterjeszkedését, közvetlen hatalma azonban nincs. (CONSTANT, Benjamin: *A régiek és a modernek szabadsága*. Budapest, Atlantisz, 1997, 87.) Ténylegesen az államfő ma vagy a végrehajtó hatalom része [prezidenciális (pl. Egyesült Államok) vagy félprezidenciális (pl. Franciaország) kormányzati rendszerekben, továbbá abszolút monarchiákban], vagy valóban olyan, rendkívül enyhe hatalmi jogosítványokkal rendelkezik [parlamentáris monarchiában (pl. Egyesült Királyság) vagy parlamentáris köztársaságban (mint amilyen Magyarország is)], ami Constant eredeti elgondolásának megfelel. (Az előbbi esetén valójában nincs negyedik „hatalmi ág”, mert az államfő a végrehajtó hatalom része, az utóbbi esetben pedig a szervezetileg és személyileg önálló intézménynek nincsenek valódi hatalmi jogosítványai.)

Az európai politikai rendszerek fokozatos demokratizálódásával, illetve a jogrendszerek jogállamivá válásával pedig a XX. században újabb és újabb intézmények jöttek létre, melyek korlátokat állítottak a három „fő” hatalmi ág hatalomgyakorlása elé. Bár ezek önálló hatalmi ágként való elfogadottsága nem egyértelmű, ilyen „hatalmi tényezőkként” jöttek létre pl. a költségvetési gazdálkodást és az államháztartás működését ellenőrző számvévszék, a monetáris politikát alakító jegybankok, az emberi jogi jogsértések jelzésére hivatott biztosok (ombudsmanok), és legfőképpen az adott állam alkotmányának érvényesítését akár a törvényhozó, akár a végrehajtó, akár a bírói hatalommal szemben biztosító alkotmánybíróságok vagy más, hasonló hatáskörrel rendelkező állami szervek. [Végül megemlítendő, hogy szociológiai (és nem közjogi) értelemben minden olyan entitás, amely képes a(z állami) hatalmat gyakorlókat ellenőrizni és akarataikat korlátok közé szorítani, hatalomként jelenik meg; ilyen értelemben beszélnek ma már a sajtó, a pártok, a gazdasági szervezetek (kamarák) vagy az érdekképviseletek (civil szervezetek, szakszervezetek stb.) hatalmáról.]¹⁸

Látható tehát, hogy az alkotmány valójában (eszmeileg) több, mint egy mechanikus rendben elfogadott különleges törvény, ahogy az alkotmányosság sem egyenlő egy ilyen, tartalomsemleges törvénynek való megfeleléssel. Ahhoz, hogy az alkotmány és az alkotmányosság értéktartalma ne üresedjen ki, a bemutatott szubsztantív elvek érvényesülése és érvényesítése is elengedhetetlen – hogy a politikai közösség az alkotmányosság élő szövetére, és ne pusztán egy halott csontvázra épüljön.

18 Bibó István pl. három új – állami – hatalmi tényezőről írt: a „gazdasági államhatalomról”, a „tudományos vagy kulturális államhatalomról”, valamint a bürokrácia vagy technokrácia hatalmáról. (BIBÓ István: *Az államhatalmak elválasztása egykor és most*. In: KEMÉNY István – SÁRKÖZI Mátyás: Bibó István összegyűjtött munkái, II. kötet. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1982 556–558.)

EGY KARTELLSZERZŐDÉS LÉNYEGES ELEMEI EGY KONKRÉT PÉLDA ALAPJÁN

A 20. századi kartellmozgalom lényege a szabad verseny önellentmondásában keresendő, hiszen a szabad verseny eredményeként jelentek meg a tisztességes versenyt korlátozó intézkedések, amelyek ellen csak a versenyszabadság garantálásával lehetett harcolni a fogyasztók érdekében. Az 1931:XX. tc. (a kartell törvény) valósította meg a magyar kartelljog alapvetően közjog szabályozását Magyarországon az európai kodifikációs folyamatok részeként, amelyben az állami intervenció törekvések játszották az elsődleges szerepet.¹ A kartellmagánjog egységes szabályozása alapvetően elmaradt, amelynek hiányában a magánjog, különösen a kereskedelmi jog általános szabályai szolgáltak zsinórmértékül a jogalkalmazó számára.

Mielőtt a kartelljog történetének vizsgálatába az alábbi néhány oldalon keresztül belemerülnék, szóljon a következő pár sor az ünnepeltnek, mesteremnek 70. születésnapja alkalmából. Kedves István! Mindenekelőtt Isten éltesen születésnapod alkalmából, jó egészséget és további szakmai sikereket kívánok. E pár sor legyen a köszönet és a hála kifejezése is az elmúlt években kapott szakmai támogatásért és segítségnyújtásért.

Ismerve a magánjogi kodifikáció korabeli viszonyait azt kell, hogy mondjuk, hogy a bíróságok szerepe jelentősen megnövekedett ebben az időszakban, különös tekintettel a jogbiztonság és a jogegység megteremtése végett. Nem volt ez másképp a világháború kitörését követően sem, hiszen a Kúria többször is reflektálni próbált a háború okozta jogi problémákra. Magánjogi kódex hiányában a bíróságoknak jutott az a feladat, hogy a kartellügyeket a meglévő joganyag alapján döntsék el. Meg kell azonban jegyezni, hogy amennyiben ehhez az 1875:XXXVII. tc. (a kereskedelmi törvény) vagy az 1884:XVII. tc. (az ipartörvény) sem nyújtott elégséges jogalapot, „sem kellő analógiát, akkor a bíróság a jog ősi forrásaiból: az igazságosságból és a méltányosságból merítve alkotta meg a kartelekre vonatkozó joggyakorlatát.”² A bíróságoknak e feladatára utal

1 A projekt az Innovációs és Technológiai Minisztérium Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott támogatásával és az NKFI Hivatal által kibocsátott Támogatási Okirat alapján valósult meg. Projektazonosító: K 138618. Az OTKA projekt címe: A magánjog fejlődése a két világháború között.

STIPTA István: A gazdasági versenyt szabályozó megállapodásokról szóló 1931. évi XX. tc. hazai előzményei. *Versenytükör*, 2016, Különszám II., 53-63.

2 TUNYOGI Szűcs Kálmán: A kartell törvény előzményei és alapelvei. *Kartelljog Tára*, 1931, 1 (4), 53., ALMÁSI Antal: *A háború hatása a magánjogr.* Magyar Jogászegylet, Budapest, 1917,

az MTJ 6. §-a is, amikor kimondja, hogy „olyan jogkérdésekben, amelyeket törvény nem rendez, a bíróságok a hazai jog szellemének, a jog általános elveinek és tudomány megállapításainak figyelembevételével határoz.”³ A bíróságok jogfejlesztő tevékenysége mellett azonban a kormánynak is foglalkoznia kellett a kartelljog szabályozásával a 20. század első felében, hiszen a bíróságok ítélkezése kevésbé tudta a gazdasági folyamatokat befolyásolni.

A kartell közjog, helyesebben a közérdekű kartelljog és magánjog közötti megkülönböztetés igazán jelentőssé a kartelltörvény hatálybalépést követően vált.⁴ A kartelltörvény alapvetően a kartell közjogot rendezte és háttérbe szorította a kartell magánjog szabályozását. Ez a jogalkotó kifejezett akarata volt, hiszen szándékosan csak is a kartell közjogot szabályozta a törvényben.

Egyetérttek Kelemen Sándor azon megállapításával, hogy ezzel a törvényünk félmunkát végzett, „mert az igazi jogi problémákat éppen a kartellmagánjog veti fel.”⁵ Az is elmondható, hogy a kartellek működése gyakran ütközött a közérdekbe, amelynek következtében feltétlenül szükséges volt a kartell közjog szabályozása. A korabeli gazdasági viszonyokat vizsgálva kijelenthető, hogy a kereskedelem terén olyan együttműködések, kartellek jöttek létre, amelyek visszaéléseivel szemben a magánszemélyek külön nem lettek volna képesek fellépni. Ezért is szükséges, hogy az államhatalom a kartellek visszaéléseivel szemben érvényesítse akarátát, ott ahol a közérdeket veszélyeztetni látta. Ez viszont azt is jelentette, hogy a közérdekű beavatkozás a kormányzat részéről inkább hatalmi, azaz politikai kérdés volt és nem jogi probléma. Kérdés, hogy a kormányzati rendszer mit tudott tenni ebben a helyzetben, akart-e és tudott-e fellépni hatékony eszközökkel a gazdasági viszonyok szabályozása érdekében.

A magánjog alapvetően a szabad versenyre épülő rendszer, szabályai az egyént védik az egyénnel szemben. Gavallér Lajos szerint a kartelljogban a közösség érdeke ütközött egy másik közösségével, amelyet rendezni csak ún. „szociális magánjog” kialakításával lehetne. Mivel a korabeli magánjog alapvetően nem volt alkalmas a kartellekkel szemben történő fellépésre, ezért kézenfekvő megoldás volt az állami beavatkozás szabályozása, amelynek következtében a jogi szabályozás közjogi jellegű lett. A szabályozás következő lépése a magánjogi alapon történő rendezése a kartellkérdésnek. A Kartellbíróság és a Kartellbizottság feladata a kartellek racionális fejlődésének elősegítése volt, másrészt a „magánjogi jogszabályaink a megváltozott jogérzeten alapuló jogszokás útján való, szociális célú és a mai organizált gazdasági élet által megkívánt irányú kiterjesztését

8. HOMOKI-NAGY Mária: *Megjegyzések a kartellmagánjog történetéhez*, Versenytükrök, 2016, Különszám II., 41.

3 *A kartell, A magyar Jogászegylet Gazdaságjogi Intézetének 1929. évi május hó 8-án, 14-én és 16-án tartott vitája*, Budapest, Magyar Jogászegylet, 1930, 33.

4 A kartelltörvény alkalmazása, Kartellszerződés fogalma. *Közgazdasági Értesítő*, 1937, 32 (39), 7-8., DOBROVICs Károly: Kartellmegállapodás és kartellműködés. *Közgazdasági Értesítő*, 1933, 28(40), 16.

5 KELEMEN Sándor: Kartelljogi problémák. *A Kartell*, 1933, 2(2), 9.

előmozdítani. [...] meg kell építeni azt a jogi konstrukciót, melyben elhelyezkedve minden veszedelmes kilengése lehetetlenné van téve.⁶

A kartellmagánjog vonatkozásában a magánjog általános elveit kellett figyelembe venni, olyan elveket miszerint a jóerkölcsbe ütköző megállapodás semmis, vagy az iparűzés szabadságának sérthetlensége.⁷ A kartelljog magánjogi része „valóságos ugar, melyet felver a jogbizonytalanság dudvája és mely jogászai megművelésre vár.”⁸ A magánjogi viszonyokat a kartelljog szempontjából két csoport oszthatjuk. Egyrészt amikor belső jogviszonyokat szabályoznak, vagyis a kartelltagok egymás közötti, továbbá a kartelltagok és kartell közötti kapcsolatot rendezik. Második csoportba pedig azokat a megállapodásokat kell sorolni, amelyek a kartellek és a kartellen kívüli versenytársak és a fogyasztók viszonyát szabályozzák. Mindkét esetben jogi problémák sora jelentkezik, amelyek kiküszöbölésére kötnek megállapodást, „fegyverszünetet” a felek. A kartell tagjai azért hoznak létre kartelleket, hogy a versenytársakkal szemben hatékonyabban fel tudjanak lépni. Az úgynevezett „belső” konfliktusok rendszerint a kartellszerződések rendelkezéseinek kijátszásából eredtek. E tekintetben a legjelentősebb probléma az volt, hogy felek közötti kartellszerződés érvényes volt-e vagy sem. Mikor lehet felmondani egy érvényesen megkötött kartellszerződést a *pacta sunt servanda* elvének érvényesülése mellett.⁹

A kartellszerződések speciális jellegéből következett, hogy szerződéseket többségében ún. blanketta rendelkezésekkel töltötték meg, amelynek következtében tényleges tartalma folyamatosan változott. Igazolható ez leginkább akkor, ha az árkartellekre gondolunk. Az ilyen kartellszerződések esetében ritkán találkozhattunk olyan rendelkezésekkel, amelyek a szerződés egész időtartamára meghatároznák az árakat. E helyett inkább kijelöltek egy szervet, ami bizonyos időnként összeült és rögzítette az árakat a piaci viszonyokhoz képest. Ez nem jelentett mást, mint azt, hogy a kartellszerződés csak a verseny kiküszöbölését írta elő a versenytársak által időközönként meghatározott egységes árak betartása mellett. Ezek a kartellszerződések keret-megállapodások voltak.¹⁰

A kartellszerződések lényegét az alábbi példa alapján kívánom ismertetni jelen tanulmányomban. A sütőiparosok a szakmában fellépett súlyos válság megszüntetése érdekében és a gazdasági verseny szabályozása céljából a Sütők Iparvédő Egyezménye

6 GAVALLÉR Lajos: Ismét előtérben a kartellkérdés. *A kartel*, 1933, 2(5), 39., SZABÓ István: Kartellbíróóság (1931). *Jogtörténeti Szemle*, 2017, 1(2), 111-118.

7 MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2009, 71-81., KRUSÓCZKI Bence: *A jóerkölcs magánjogi megítélése a tisztességtelen verseny vonatkozásában*. In: FEJES Zsuzsanna – LICHTENSTEIN András – MÁRKI Dávid (szerk.): *Jog, erkölcs, kultúra: Értékdilemmák és identitások a jogrendszerekben*. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, 2020, 75-86.

8 KELEMEN i. m. 10.

9 HOMOKI-NAGY Mária: Kartellszerződések a gyakorlatban. *Versenytükkör*, 2017, Különszám VI., 4-5.

10 KELEMEN i. m. 11.

címmel megállapodást létesítettek. A Sütők Iparvédő Egyezménye, vagy is a pékkartell szerződése 1934. január 25-én kelt és bemutatása február 8-án történt meg.¹¹

Az egyezmény célja az volt, hogy a közjó érdekeinek és a mindenkori törvényes rendelkezéseknek szigorú szem előtt tartása mellett a sütőipari szakma tagjai közt folytatott verseny elfajulását megakadályozza, ezáltal a szakmabeli iparosok tisztességes megélhetését biztosítsa. A cél elérésére a következő eszközök szolgáltak: az árak és üzleti feltételek kötelező szabályozása, a vevőkör kölcsönös védelme, küzdelem a törvényellenes és tisztességtelen eszközökkel folytatott verseny ellen és megállapodások létesítése a kapcsolódó szakmabeli iparosokkal.

Az egyezmény tartalmazta a hatály szabályozását is. A kartell székhelye Budapest volt. Területi hatálya kiterjed Budapest székesfőváros egész területére, valamint azon községek területére, amelyek a sütőipari munka szabályozásáról szóló 1923:XV. és 1929:X. törvénycikkek alapján kibocsátott miniszteri rendeletek szerint a munkakezdés és a kiszállítás szempontjából Budapest székesfőváros területével egyenlő szabályozás alá estek. A megállapodás tárgyi hatáskörébe tartozott a kenyér és a péksütemény. A megállapodás életbelépésnek időpontját a taggyűlés határozta meg. A megállapodás időtartama az életbelépés időpontjától számított három év volt.

Az egyezményben megtalálható a kartell szervezeti struktúrájának, hatáskörének és eljárásának pontos rögzítése, amelyek közül a hangsúlyt az egyes kartellszervek hatáskörének ismertetésére helyezem. Az igazgatótanács minimum 8 és maximum 12 tagból állhatott. Az első év elteltével az igazgatótanács tagjait az egyezmény lejártáig terjedő időre a taggyűlés választotta. Az igazgatótanács hatáskörébe tartozott az egyezmény működésének irányítása; a kormányval, a hatóságokkal és más hivatalokkal való tárgyalások folytatása; a nagybizottság határozatainak végrehajtása és mindazon ügyek intézése, amelyeket az egyezmény, avagy határozat más szerv hatáskörébe nem utalt. Az igazgatótanács üléseit az elnök, akadályoztatása esetén az alelnök hívta össze, amelyre az igazgatótanács tagjait kellett meghívni. Az üléseken hozott határozatokról jegyzőkönyvet kellett készíteni. A határozatokat szótöbbséggel fogadták el. Szavazategyenlőség esetén az elnök dönt. Az igazgatótanács ügyrendjét maga állapította meg.

Az igazgatótanács mellett fontos szerep jutott a nagybizottságnak, ami 30-40 tagból állt és hatáskörébe tartozott az árak és üzleti feltételek megállapítása; a költségjárulék összegének megállapítása, vagy megváltoztatása; az új tagok felvétele; a tagok kizárása; az egyezmény vagy a kartellhatározatok által megállapított bizottságok kiküldése; továbbá mindazon ügyek intézése, amelyeket az igazgatótanács a nagybizottság hatáskörébe utalt. A nagybizottságon belül a következő bizottságok működtek: az ármegállapító bizottság, a vevővédelmi bizottság, az ellenőrző bizottság és a versenybizottság.

A taggyűlésen részt vehetett az egyezmény minden tagja. A taggyűlés hatáskörébe tartozott az igazgatótanács jelentésének megtárgyalása; a kartell szervei által a taggyűlés elé terjesztett ügyek megvitatása; az egyezmény igazgatótanácsának, a nagybizottság

11 Magyar Nemzeti Levéltár, Földművelésügyi Minisztériumi Levéltár, Általános iratok: (továbbiakban: MNL.) K-184. 1934. iktatókönyvi szám: 71732.

tagjainak, valamint a választottbíróóság elnökének megválasztása; a megállapodás megváltoztatása és a kartell feloszlata.

A kartell adminisztratív ügyeit az iroda bonyolította. Az iroda munkakörébe tartoztak különösen: a tagok és tagsági járulékok nyilvántartása; a tagsági járulékok, valamint a tagok által fizetendő kötbérek és egyéb tartozások beszedése és könyvelése; az áralkulációs adatok, a vevőkörre vonatkozó adatok, a kartell szervei által tartott ülések jegyzőkönyveinek és határozatainak nyilvántartása és a választottbíróósági adminisztráció ellátása.

Mindazon ügyek elintézésével, amelyek jogi személyiséget igényeltek, különösen a tagokat érintő jogügyletek kötésével, a pénz és a vagyontárgyak őrzésével és kezelésével, a tagok elleni járulék, kötbér és egyéb követelések érvényesítésével kapcsolatosak, a kartell egy bankot kívánt megbízni az egyezmény alapján. A megbízandó bankkal szerződés kellett kötni, ami alapján a bank a rábízott ügyeket, bár a saját nevében, de az egyezmény tagjainak érdekében intézte. A tagok meghatalmazást adtak a banknak, hogy azon perekben, amelyekben az egyezménynek valamely követelését a kartell a tagjaival, vagy harmadik személlyel szemben érvényesíteni kívánta, a saját nevében eljárhasson és gyakorolhassa mindazon jogokat, amelyek az érdekelt felet megillették.

A szervezeti részt követően meghatározásra került az egyezmény tagjainak kötelességei és jogai. Minden tag köteles volt az egyezménybe foglalt, valamint az kartell szervei által hozott határozatokat betartani. A célok eléréséhez szükséges kiadások fedezésére a tagok járulékot fizettek. A kartellmegállapodásban meghatározásra került az is, hogy a tag milyen esetekben mondhatta fel az egyezményt. Az első eset az volt, ha a tagok 30%-a kivált. Abban az esetben is ki lehetett lépni a kartellból, ha a nagybizottság a tagsági járulék összegét olyan mértékben emelte fel, vagy olyan rendkívüli járulékot szabott ki, hogy annak megfizetése a tag számára már jelentős költségvetési problémát eredményezett. A jogos felmondás eseteit kivéve a tagok nem léphettek ki a kartellból. Jogtalan kilépés esetén a kilépő tagnak kötbért kellett fizetni.

A kartellból abban az esetben lehetett egy tagok kizárni, ha a megállapodásba foglalt kötelezettségeit súlyosan vagy ismételten megszegte; ha az egyezmény érdekeit súlyosan vagy ismételten szándékosan megsértette; ha az ismételt felszólítás után legalább kéthavi járulék fizetésével elmaradt, továbbá akkor, ha a választottbíróóság ítéletének nem tett eleget. A megállapodásba foglalt jogok és köteleességek a tagok jogutódaira is átszálltak.

A pékek egyezménye tartalmazta továbbá az árak és az üzleti feltételek megállapítását. Az árakra és az üzleti feltételekre vonatkozó határozatok alól az üzleti verseny sikeres folytatása érdekében kivételeket lehetett megállapítani, amelyekről az igazgatótanács döntött.

A kartellmegállapodásban a szerződő felek kölcsönösen kötelezték magukat arra, hogy egyikük sem fog árut ajánlani vagy szállítani olyan viszonteladó cégnek, vagy egyéb nagyban vásárló vevőnek (pl. kórháznak, intézetnek, rendháznak), aki az egyik, vagy a másik szerződő fél vevője is egyben. A vevőkör védelme érdekében a vevővédelmi bizottság hozta meg a szükséges intézkedéseket. Valamely kartelltag vevőjének azt személyt vagy céget kellett tekinteni az egyezmény alapján, aki vagy írásban kötelezte

magát, hogy a kenyér, illetve süteményszükségletét az illető tagtól vásárolja, vagy legalább egy héten át megszakítás nélkül és kizárólagosan az illető tagnál vásárolt. Következménye volt annak, ha valaki egy másik kartelltag vevőjét „elcsábította”. „Tilos más egyezményi tag kicsinyben vásárló vevőjét ajánlattétellel vagy eladásra kínált áruval felkeresni, vagy őt eddig eladójától bármi módon eltéríteni. Aki a tilalmak ellenére valamely vevőt szállítójától elbódít vagy eltérít, vagy azt megkísérli, esetenként 1000 pengőig terjedhető kötbért köteles fizetni és a korábbi szállító cégnek kárát is köteles megtéríteni.”¹² Az egyezmény tagjai arra is kötelezték magukat, hogy egymás főüzletétől, illetve fióküzletétől 300 méteres körzetben főüzletet, 200 méteres körzetben pedig fióküzletet vagy lerakatot nem létesítenek. Ha ezt egy kartelltag megtette, akkor szintén a megállapodásban meghatározott kötbért kellett fizetnie.

Az egyezményben szabályozott jogviszonyból eredő vitás kérdés eldöntését és a követelés megítélését a tagok választottbírószágra bízták. A megállapodás részletesen meghatározta a választottbírószág szervezeti felépítését és a kapcsolódó alaki jogi szabályokat.

Ezt követően röviden ismertetni szeretném, hogyan működött a pékkartell a gyakorlatban? Milyen probléma merült fel a kartell tagok között? Az egyezmény Budapest székesfővárosra és azokra a területekre terjedt ki, amelyek a munkakezdés és a kiszállítás szempontjából Budapest területével egyenlő szabályozás alá estek. A pékkartell szervezete azonban e területen is túlterjedt és a Budapesttel összefüggő egyéb községek pékiparosai (pl. Budakeszi, Kerepes) is csatlakoztak a szervezethez. Az egyezmény tagjainak száma 1934 szeptemberében kb. 600 volt.

Az egyezmény célkitűzései között szerepelt az ipar-racionalizálása, amelyet úgy próbáltak megvalósítani, hogy a „gyenge” kezekben levő műhelyeket felvásárolták és a hitelezőkkel megegyezve azokat megszüntették. Az egyezmény vezetőinek kijelentése alapján kb. 70-80 műhellyel szerették volna lecsökkenteni a budapesti sütőhelyek számát. Az egyezmény a liszt-beszerzést egységesítette, továbbá a kartell megállapodott a malmokkal és a malmok félszázalék bonifikációt adtak a sütőknek. A malmok tulajdonképpen megszabadulhattak a hitelezési rizikótól, mert az egyezmény rendelkezései következtében hozzájutottak a követeléseikhez. A kisebb pékeknek az egyezmény részben pénzbeli támogatást nyújtott, részben pedig lisztet adott.¹³ A kartellszerződés még a munkásokkal való megegyezést is céljai közé sorolta és tárgyalásokat kezdett a munkásokkal való kollektív szerződés megkötésére.

A Kartellbizottság az 1934 szeptemberében tartott ülésén foglalkozott az 1934. augusztus 27-i kispesti incidenssel, ami alapjaiban megkérdőjelezte a pékkartell működésének és eljárásának szabályosságát.¹⁴

12 MNL. K-184. 1934. iktatókönyvi szám: 71732.

13 MNL. K-184. 1934. iktatókönyvi szám: 71732.

14 A bíróság a kereskedelmi minisztériumhoz fordul a pékkartell ügyében. *Budapesti Hírlap*, 1935. augusztus 7. 6., Megdöbentő adatok, a bíróság előtt a pékkartell defenzív osztálynak működéséről. *Az Est*, 1936. szeptember 26. 3.

B. Gyuláné Kálvária-téri élelmiszerkereskedő egy panaszbeadvánnyal fordult a kereskedelemügyi miniszterhez. A beadvány szerint több helyről igyekezett kartellár alatt péksüteményt beszerezni, amelyet eleinte pár budapesti péktől meg is kapott. Később azonban – állítása szerint – a kartell megbízottai megfenyegették, és követelték a kartelláron való árusítást, majd ezt követően budapesti szállítói megszüntették a szállítást. A panaszos ezt követően egy kispesti sőtömestertől, – aki szintén egyezményi tag volt – szerezte be 3 fillérért a péksüteményt. Augusztus 27-én reggel, amikor Kispestről süteményét megbízottja el akarta szállítani, bement az üzletbe négy személy, akik közül az egyik kispesti, a másik budapesti sőtömester volt, a harmadik pedig a Budapesti Sütő-Ipartestület tisztviselője, a süteményét erőszakkal elvették, majd a megbízottját bántalmazták és kidobták az üzletből. Később a süteményt szállító kispesti sőtömester a sütemény árát a panaszosnak megtérítette.

A rendőrség a kereskedő feljelentésére nyomozást is indított az ügyben. A nyomozati iratok alapján a bizottságot a Budapesti Sütők Ipartestülete küldte ki a korai kiszállítások ellenőrzése miatt. A nyomozás alapján az is kiderült, hogy a bizottság a kispesti sőtömestert felelősségre is vonta, mert a megállapított kartellárnál alacsonyabban értékesített.

A pékkartell védekezésében előadta, hogy az ipartestület küldte ki a korai kiszállítások ellenőrzése miatt a bizottságot, továbbá tagadta, hogy bármilyen erőszakos cselekményre utasítást adtak volna. Amennyiben ilyen történt is, az szerintük a kiküldöttek egyéni akciója volt.

A Kartellbizottság 1934. szeptember 21-én tartott ülésén elhatározta, hogy a Sütők Iparvédő Egyezménye ellen a felmerült panaszokat egy külön bizottság útján fogja megvizsgálni. A vizsgálat tárgyát képező konkrét eseten kívül számos panasz merült fel azzal kapcsolatban, hogy a búzalisztból készült péksütemények drágábbak és ezért a szegényebbek, akik ezt a süteményfajtát szívesen fogyasztották, alig tudták megvásárolni. A Kartellbizottság kéréssel fordult a kereskedelemügyi miniszterhez, hogy utasítsa a szóban lévő bizottságot az Árelemző Bizottsággal egyetemben, hogy vizsgálják meg és dolgozzanak ki egy olyan zsemlefajtát, amely csakugyan búzalisztból készült, de a szegényebb rétegek számára is megfizethető lenne.

A Kartellbizottság végül Ivády Béla elnökletével 1934. november 9-én döntött és határozott az ügy kimeneteléről. Az ülésen a bizottság kizárólag a pékegyezményrel foglalkozott és ezzel kapcsolatban hozott döntést. A bizottság elfogadta az albizottságnak azt a javaslatát, hogy az ipartestületek alkalmazottai nem vehetnek részt semminemű kartell szervezésében.

A pékkartell ügyében dr. Laky Dezső, az Árelemző Bizottság alelnöke, terjesztette elő jelentését és javasolta, hogy a kevésbé tehető fogyasztók széles rétegei érdekében a 22 fillérre maximált barnakenyér ára maradjon változatlan, a péksütemény ára pedig darabonként 4,5 fillér legyen, azaz 10%-al mérsékeljék az árát. A leszállított árakat a pékek már az ülést megelőző néhány nappal életbe is léptették. A Kartellbizottság az előterjesztést tudomásul vette.¹⁵

15 A Magyarország című napilap 1934. november 10. napján megjelent száma.

Ezt követően a Heller Farkas elnöklésével kiküldött háromtagú albizottságnak a pékkartell működéséről szóló jelentését tárgyalta a bizottság. A bizottság a visszaélések kiküszöbölése és a közérdek érvényesítése végett a következő intézkedéseket javasolta. „A kispesti erőszakoskodás megtorlása a folyamatban levő büntető eljárásra tartozik, de ettől függetlenül is a közérdekellenes magatartást tanúsító személyek tisztségükből elmozdítandók és amennyiben az ipartestületnél is állást töltenének be, ellenük fegyelmi eljárás indíttassék. Az ipartestület alkalmazottai a sütőipar védegyezményénél állást ne tölthessenek be, a kartell keretében hozott határozatok és választott bírósági Ítéletek haladéktalanul bemutatandók és különös figyelemmel kísérendők, hogy törvény és a közérdekellenes működés kifejthető ne legyen.”¹⁶ A miniszter a Kartellbizottság javaslatát elfogadta és annak végrehajtásáról azonnal intézkedett.¹⁷

Megállapítható, hogy a kartellmagánjog körében számos probléma merülhetett, amire nem tartalmazott a kartelltörvény rendelkezéseket, mert a törvény csak a kartellközjoggal foglalkozott. Ez alapvetően a kartelljogban jogbizonytalanságot eredményezett, amelynek következtében célszerűbb lett volna a kartellmagánjogot is szabályozni. Ennek az lett az eredménye, hogy alapvetően továbbra is a bírói joggyakorlat alakította és formálta a kartellmagánjogot, tekintettel a magánjog, különösen a kereskedelmi jog szabályaira.

16 Uo.

17 MNL. K-184. 1934. iktatókönyvi szám: 71732.

HETVEN JOGTÖRTÉNETI GONDOLAT MISKOLC VÁROS MÚLTJÁRÓL

Vitathatatlanul, ha Stipta István professzor úrra gondol jelen sorok szerzője, a fiatalabb kollégák iránti segítő és jóindulatú tevékeny szeretet erénye jut az eszébe. A szigorú, igényes elvárásai, de előremutató javaslatainak köszönhetően szinte számba sem vehető azon tudományos fokozatszerzése eljárás, ahol ünnepeltünk a kutatóhelyi viták osztatlan figyelmét magára vonta, illetve hivatalos bírálóként meghívást kapott. A másik gondolatársítás a kutatói életpálya azon részére irányul, amely az önkormányzatisággal kapcsolatos. A vármegyei önkormányzatok mellett megemlítendő a városi öngazgatás, amely területen az ünnepelt és a szerző tevékenysége találkozott. S amennyiben egy konkrét földrajzi helyhez kívánjuk kötni a tanulmány tárgyát, keresve sem lehetne találni Miskolc városánál erre alkalmasabbat, ahol a publikációk sora, valamint az oktatási és tudományos pálya kibontakozott. Jelen írás keretében szerző az ünnepelt előtt tisztteleg azáltal is, hogy néhány gondolatot közread a város jogélete vonatkozásában.

Bár hosszabb kitekintésre is okot adna a település, most kizárólagosan egy szűkebb időszámban történik a vizsgálódás, az újkori rendiség időszakában. A terület földrajzi helyzete egyszerre kedvező és egyben kedvezőtlen, hiszen – bár az ország vérkeringése szempontjából elhelyezkedése centrális jellegű – a három részre szakadt Magyarország tekintetében ütközőzónába került. Hol a Magyar Királyság, hol az erdélyi fejedelem fennhatósága alatt állt, miközben a török birodalmi adóztatási igény szintén megjelent és érvényesült a város életében. Ez a török – Habsburg – erdélyi hármasszorítás nagyban próbára tette a lakosság tűrőképességét.¹

A korszakra általában jellemző, hogy amint a természetes személyek törekedtek a jogképesség teljességére eljutni, azáltal, hogy nemesi címet szereztek, ugyanígy az egyes közösségek is komoly áldozatokat hoztak azért, hogy jogosítványaikat gyarapítsák. A mezővárosi jobbágyok számára a felemelkedést a szabad királyi városi státusz elnyerése jelentette, amely a legtöbb esetben találkozott az uralkodói elgondolással, viszont a vármegye érdekeivel ellentétes volt. Kevésbé vitatható, hogy Grassalkovich Antal kamaraelnök nagy szolgálatot tett a vármegyei nemességnek azzal, hogy Miskolc városának III. Károly, majd Mária Terézia felé tett függetlenedési törekvéseit

1 NAGY Magdolna: *Felső-Magyarország és Miskolc három hatalom szorításában*. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* (II. kötet, 1526-tól 1702-ig). Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, 1998, 7–51.

visszanyeste, s konzerválta a település kamarai mezővárosi státuszát.²

Az a megállapodás, amely Miskolc város és Grassalkovich Antal között 1755-ben született, a korszak hátralévő részére alapjaiban rendezte a település jogait és kötelezettségeit.

A rendelkezés húsz pontban foglalta össze a főbb közbizonyokat. Az első pontban a tisztviselők megválasztásának módjáról szóltak: a városbíró és a tanácsstagokat a városi közösség maga választotta meg, így az uradalom számára elviekben egyedül a megerősítés joga maradt fenn. Így érvényesült a szabad tisztségviselő választás, az utólagos bemutatási kötelezettség terhével.

A második pont a tisztújítás gyakoriságáról szólt, évenkénti gyakorlatot határozva meg. Már ebben a pontban előkerült egy igen lényeges jelenség, mégpedig a városban tulajdonnal rendelkező nemes emberek szerepe. Bár a nemesi kiváltság kiemelte őket a városi lakosság tömegéből, mégis jelen megállapodás hasznosnak tartotta, hogy a város vezetésében a nemesi származású lakók is részt vegyenek, tekintettel arra, hogy gyakorta ők rendelkeztek azokkal a tanulójaik során, illetve a gyakorlatban elsajátított igazgatási ismeretekkel, amelyek a város szakszerű vezetéséhez elengedhetetlenek voltak.

A harmadik pont rögzítette a tanácsosok számát tizenkét főben, így igazgatási kérdésekben a teljes grémiumot állította a városbíró mellé, ameddig bíraskodás esetén elegendő volt, ha egy hét fős tanács ítélkezett egy konkrét ügyben. Jogorvoslati fórumként az úriszék került megjelölésre, amelyet a kamarai adminisztráció gyakorolt. Jelen dokumentum meghatározta a bírósági ítéletben kiszabható büntetéseket is, így a tehetősebbekkel szemben pénzbüntetés volt alkalmazandó, amelynek felső összeghatárát is megállapították a jobbágyi fejeváltás összegében. A kevésbé tehetősek büntetése rabság vagy testfenyítő jellegű intézkedés volt. Az ötödik pont szerint a büntetéspénzeket a jegyző kiírása alapján az adószedő hajtotta be, s negyedévente kiosztásra került egyharmad része a városbíró részére, valamint a tanácsosok és a jegyző között egyenlő arányban a fennmaradó kétharmad.

A hatodik pont a város jegyzői hivatala számára három jegyzőkönyv vezetését írta elő. Az elsőben a vármegye és az uradalom utasításai, illetve a katonai beszállásolás kérdései szerepeltek. A második adónyilvántartásra szolgált, a harmadik jegyzőkönyv pedig a városlakók ügyinek, beadványainak, panaszainak feljegyzésére volt hivatott. A következő traktus szerint az adózás személyi, nem pedig ingatlan alapú volt. Bár a város maga választotta meg az adószedőt, kifejezetten végrehajtó közegként jelölték meg, saját kezdeményezéséből adót nem szedhetett, illetve rendkívül pontos nyilvántartást kellett vezetnie. Az adónyilvántartást mind a város, mind az uradalom évente ellenőrizte. A város hitelek csak az uradalom hozzájárulásával vehetett fel. Megjegyzendő, hogy az utóbbi kitétel némileg cinikus, azon történelmi előzmény ismeretében, hogy a város eladósodását elsősorban annak köszönhette, hogy a földesúri és a vármegyei függésből való szabadulás érdekében vett fel jelentős hiteleket, amelynek törlesztése hosszabb időt vett igénybe.

2 FAZEKAS Csaba: *Miskolc az országos politikában*. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* (III. kötet, 1702–1849-ig). Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, 2000, 7–56.

A lakosság közösségi területeket is kapott az uradalomtól, illetve Miskolc területén semmiféle uradalmi majorságot nem hoztak létre, így a közterületek teljes egészében a lakosság szolgálatában álltak. A város terheinek enyhítésére szolgált, hogy a katonai beszállások nem a házaknál voltak, hanem erre külön kaszárnyát alakítottak ki, illetve – bár a tűzifát felválni és a városba szekerezni a lakosoknak kellett – készpénzes vásárlás helyett a közeli erdőben biztosított az uradalom ehhez nyersanyagot. Ezzel a passzussal már eljutottunk a megállapodás tizenharmadik pontjára.

Az uradalom a városnak különféle földterületeket biztosított a közfeladatok ellátásának fejében, azok költségeinek fedezésére, de ugyanígy megemlítenő a kocsmáltatás és a malomtartás joga is, amelyet a földesúr, a kamara átengedett a városnak. A tizenhetedik pont alapján arról is képet kaphat az olvasó, hogy a város ügyvitelére igen számos és szerteágazó volt, ezért az uradalom jövedelmet biztosított a tisztségviselőknek, akik a feladat lelkiismeretes ellátása mellett a saját gazdaságukra már nem tudtak kellő figyelmet fordítani. Így fizetést húzott a városbíró, a tanácsstagok, a jegyző, az adószedő és a városgazda. Tekintettel arra, hogy az uradalom a város gazdasági kérdéseiben a város érdekeit törekedett képviselni, jelen megállapodás törölte a borbíró és a vásárbíró tisztségét, továbbá úgy találta, hogy a jegyző egyedül is képes lesz az ügyek vitelére, így a segédjegyző tisztsége is kivezetésre került. Ugyanígy külön pénztárnokra sem tartottak a továbbiakban igényt, s bár a szöveg nem tartalmazza, vélelmezhető, hogy azért, mert ennek munkáját az adószedő is képes volt ellátni.

A tizennyolcadik pont rendelkezett arról, hogy a város minden robot alól mentesült, s ennek ellentételezésére minden egyes ingatlan után – nemesi tulajdonban lévő terület után is – évi két részletben díjat fizettek. A jobbágyi szolgáltatások közül a kilenced viszont teljes mértékben fennmaradt. A szerződést Grassalkovich Antal a magyar kamara, Gábrriel György főbíró és Barkassy András jegyző pedig a város nevében 1755. augusztus 24-én írta alá.³

Ha a tárgyalt korszakban a lakosság összetételét nézzük, azt a nemesség és a nem nemesi réteg együtt képezte. A városi nemességre jellemző Miskolcon, hogy nem ragaszkodtak minden áron a kiváltságaik teljességéhez, gyakorta előfordult, hogy némelyekről önként lemondtak, és csatlakoztak a többi városi polgárok terheinek viseléséhez.⁴ Jól mutatja, hogy egy élhető város fenntartásáért történő önkéntes áldozatvállalás mindenki számára közös érdek.

Mind a fenti megállapodás előtt, mind azt követően a tisztújításokat hagyományosan Szent György napon tartották, a kamarai megbízott jelenlétében, aki mint a földesúr megbízottja volt jelen. A választásokon a választópolgároknak volt szavazati joga. A város rendelkezett közgyűléssel, külső tanáccsal és belső tanáccsal. A belső ta-

3 SZENDREI János: *Miskolc város története és egyetemes helyiratai* III. Oklevéltár *Miskolc* város történetéhez 1225-1848. Miskolc, a város közönségének kiadása, 1890, 452-458.

4 TÓTH Péter – STIPTA István: *Miskolc igazgatásának és jogéletének jellegzetességei*. In: DOBROSSY István (főszerk.): *Miskolc története* (III/2. kötet, 1702-től 1847-ig). Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, 2000, 697.

nács feladata volt gyakorlatilag minden, ahogyan ez a legtöbb városban lenni szokott. Ha a bíró nem tudta ellátni a feladatát, akkor a legidősebb tanácstag helyettesítette. A jegyző személyét a közgyűlés jelölte, amelyet a belső tanács hagyott jóvá. Miskolc mint kamarai mezőváros választási rendszerét meghatározta az államhatalommal kialakított, előbb vázolt közjogi szerződéses jogviszony. Ettől kezdve viszont az eddigi két-három év helyett évente kellett tisztújítást tartani. Eddig, tehát 1755-ig főbírónak nevezték a város vezetőjét, mostantól kezdve csupán bírónak. A szerződésben foglaltakat szabadon értelmezve a kamara nemcsak a bíró, hanem a tanácstagok esetében is élt a jelölés jogával.⁵ A II. József császár által kezdeményezett reformok hatására 1789. május 1-jén a város – a kamara utasítására – főbíró, albíró és polgármestert választott. A polgármester feladata volt a városi közélet általános ellenőrzése, a főbíró és a magisztrátus munkájának segítése. Ő vezette a külső tanácsot. 1790. március 22-én határozták meg a munkamegosztást. A polgármester feladata volt a gazdálkodás folyamatának vizsgálata, továbbá, hogy a hiányosságokról a főbírónak jelentést tegyen. Az igazságszolgáltatás kizárólag a bíró feladata volt. A külső és a belső tanács vitájában a bíró köteles volt dönteni és a vizályt elsimítani.⁶ Úgy tűnik, hogy a polgármester és a szószóló ugyanaz a személy, mert a polgármestert néha *formindernek* nevezik.⁷ A belső tanács feladata volt a városi alkalmazottak felvétele. Az év első napjaiban választották meg a városgazdát. Más alkalmazottak is évente kerültek megválasztásra: ilyen volt az ökörcsordás, gulyás, hajdúk (hét fő), bakter, káplár, kerülő, kocsisok (négy fő), városi molnár.⁸

Így tehát a XVIII. század közepére, illetve második felére kikristályosodott egy hatékony városi igazgatási és bíraskodási szervezetrendszer. Amennyiben ennek előzményeit kívánjuk kutatni, a fennmaradt források ehhez kellő segítséget nyújtanak. Ha a tisztviselői kar alakulását vizsgáljuk, megállapítható, hogy Miskolcon az első írásos emlék az 1569. évből maradt fenn, amely feltüntette, hogy a városban már akkor volt főbíró, valamint négy esküdt polgár és huszonnégy szenátor. A későbbiekben már az országosan elterjedt szokásos tizenkét tag képezte a belső tanácsot. Persze, az is elgondolkodtató, hogy talán a huszonnégy fő (2 x 12) két tanácsot is takar, amikor Miskolcot még két közigazgatási területre lehetett osztani.⁹ A magisztrátus hetente két alkalommal – kedden és pénteken – tartott ülést. Ezen a polgármesternek (szószólónak), a bírónak és a tanácsosoknak jelen kellett lenniük. Ha valaki hiányzott, ki kellett magát mentenie, ellenkező esetben megbüntették.¹⁰

5 Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV. 1501/i. 1. doboz 4.

6 TÓTH – STIPTA i. m. 710-712.

7 MNL BAZ Lt. IV. 1501/a. 15. kötet 20.

8 TÓTH – STIPTA i. m. 713-714.

9 TÓTH Péter: *A város igazgatása*. In: DOBROSSY István (főszerk.): Miskolc története (II. kötet, 1526-tól 1702-ig). Miskolc, Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár – Herman Ottó Múzeum, 1998, 377.

10 TÓTH–STIPTA i. m. 713.

Az is nyilvánvaló, amelyet a történelmi tények alátámasztanak, hogy nem volt Miskolcon mindig vonzó a bírói tisztség. 1686-ban előírták, hogy aki a bírói tisztséget nem fogadja el, annak minden vagyonát elkobozzák, örök időre, utódaira tekintet nélkül. Régebben mindösszesen „csak” kétszáz forintra büntették az ilyen embert. Világos, hogy a háborúkkal és viszályokkal terhelt helyzetben senki sem akarta vállalni a bíró nehéz és felelősségteljes tisztségét.¹¹ 1692-ben szabályrendeleti úton nyomatékositották, hogy a város élén a főbíró áll, aki maga mellé vett tanácsosokat. Ők képezték a városi tanácsot, akiknek ítélkezési és igazgatási funkcióik voltak.¹²

Miskolcon a vezető tisztségviselők személyét illetően az állandóság volt a jellemző, a tisztújítások során általában a régi tisztségviselőt erősítették meg az elkövetkezendő időre hivatalában. Az ügyek száma viszont folyamatosan növekedett, itt stagnálásról nem lehetett beszélni, ezért a tisztségviselők számát is állandóan növelni kellett. Tekintettel arra, hogy a helyi igazgatás fokozatosan írásbelivé vált, 1712-től a jegyző mellett aljegyzőt és négy írnokot kellett foglalkoztatni.¹³

A tisztségviselés terheinek megoszlása érdekében egyes feladatok ellátása alól lehetett felmentést kapni. Így aki Miskolcon örökös tanácsstag volt, annak nem kellett tizedesnek lennie. Aki csak esztendeig volt tanácsstag, azt tisztségviselése idején nem lehetett tizedességre kötelezni, de utána igen. Aki betöltötte a főbírói tisztséget, az élete végéig mentessé vált a tizedességtől.¹⁴

A város gazdálkodását az ingatlanállomány kezelése és az adók kivetése, nyilvántartása, beszedése határozta meg a leginkább. Miskolcon azon ingatlanok, amelyek a városra szálltak, a város szabadon eladhatta azzal a korlátozással, hogy kizárólag városlakó számára, idegennek nem.¹⁵ Adók kapcsán pedig már a XVII. század végén meghatározták, hogy ha valaki a kivetett adót nem fizette meg, a városnak joga volt az illető házában vagy pincéjében kétszer akkora értékben zálogot foglalni.¹⁶

Tekintettel arra, hogy a város jobbágytelepülésnek minősült, bizonyos szolgáltatásokkal is tartozott az uradalomnak és a vármegyének. Miskolcon, ha a vármegye vagy más méltóságok szekerezést róttak ki a városra, a városi tanács határozta meg, hogy melyik polgárnak milyen mennyiségű terhet kellett felvállalnia. Aki nem engedelmeskedett, büntetést fizetett és a szolgáltatás elmaradásából származó kárt is meg kellett térítenie.¹⁷

Még szintén a XVII. század végén a jövedéki adó terén is több érdekes jogeset adódott. Miskolcon a pálinkafőzést a városban végezni tilos volt. A házak udvaraiban idegen árut

11 KOLOSVÁRY Sándor – ÓVÁRI Kelemen: *Corpus Statutorum Hungariae Municipalium II/2*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1890, 269-270. Miskolc, 1686. (városi levéltár 1569-1724. terjedő jegyzőkönyv)

12 CSHM II/2. 297-299. Miskolc, 1692. (v. lt. 1569-1724. terj. jkv.)

13 TÓTH-SZIPTA i. m. 684.

14 CSHM II/2. 215. Miskolc, 1640. (v. lt. 1569-1724. terj. jkv.)

15 CSHM II/2. 384. Miskolc, 1721. (v. lt. 1569-1724. terj. jkv.)

16 CSHM II/2. 297-299. Miskolc, 1692. (v. lt. 1569-1724. terj. jkv.)

17 CSHM II/2. 297-299. Miskolc, 1692. (v. lt. 1569-1724. terj. jkv.)

árusítani nem volt szabad. Mindkét rendelkezés azért született, mert a város bevétele egyébként is csekély volt, ezek a cselekmények pedig tovább csökkentették. A pálinkafőzést városi monopóliumnak tekintették, kereskedni pedig csak a piacon lehetett, a taksa lefizetését követően.¹⁸ Viszont nem csupán a városnak, hanem a városlakóknak is az érdekét szolgálta, hogy Miskolc – sok városhoz hasonlóan – védje a belső piacát. Ha valaki árut hozott be, déli tizenkét óráig a piacon kellett árusítania kis tételben. Házalni vagy egyben eladni (nagykereskedelem) tilos volt, ellenkező esetben a város büntetést szabott ki. Házalás esetén a piaci taksákat kerültké volna ki, az egyben való eladás megdrágítást okozott volna, hiszen közvetítő kereskedő nyereszkeése is közbeiktatódott volna, amely a helyi szegény lakosságnak nagy kárára lett volna. 1714-ben finomodott a szabály: aki árut hozott be a városba, délig köteles volt a piacon árulni. Utána pedig szabadon eladhatta, a vásárbíró által meghatározott áron. Aki ezt e rendelkezést nem tartotta meg, áruját elkobozták.¹⁹

Lényegében tehát elmondhatjuk, hogy Miskolc városa a fennálló közjogi helyzetén az 1848-as átalakulásig érdemben nem tudott változtatni. Az első jelentős jogszabályi változás, amely teret nyitott a városok felemelkedésének, az 1870/71-es törvények voltak.²⁰ Miskolc még ekkor is elsősorban a vármegyével szemben kellett, hogy küzdelmeit megvívja a törvényhozásban, amely végül a *törvényhatósági jogú város* kategóriájának elnyerésével 1907-ben vezetett eredményre.²¹

18 CSHM II/2. 421-422. Miskolc, 1743. február 9. (v.lt. 1741-1756-ig terj. jkv.)

19 CSHM II/2. 265-267. Miskolc, 1685. és 372. Miskolc, 1714. (v.lt. 1569-1724. terj. jkv.)

20 Corpus Iuris Hungarici: A köztörvényhatóságok rendezéséről szóló 1870. évi XLII. törvénycikk és a községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk.

21 CIH Miskolcz rendezett tanácsú városnak törvényhatósági joggal felruházásáról szóló 1907. évi LI. törvénycikk.